СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“ – СВИЩОВ
Факултет „Производствен и търговски бизнес“
Катедра „Аграрна икономика“

МЕЖДУНАРОДНА
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКА
КОНФЕРЕНЦИЯ

СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО И РАЗВИТИЕТО НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Свищов, 4 октомври 2019 г.

Сборник с доклади

Конференцията е посветена на 35 години от създаването на катедра „Аграрна икономика“ и е част от научните форуми, отбелязващи 83 годишнината на Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов

Академично издателство „Ценов“
Свищов
2019

ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ

Почетен председател:
Доц. д-р Иван Марчевски – Ректор на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов
Председател:
Доц. д-р Марина Николова – Ръководител катедра „Аграрна икономика“
Членове:
Доц. д-р Маруся Линкова
Доц. д-р Виолета Блажева
Доц. д-р Наталия Неделчева
Гл. ас. д-р Радка Ненова
Гл. ас. д-р Цветелина Кабакчиева
Гл. ас. д-р Илияна Кръстева
Ас. д-р Пламен Петров
Докторант Боряна Георгиева

МЕЖДУНАРОДЕН РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Председател:
Проф. д-р ик. н. Сергей Горлов (Русия)
Членове:
Проф. д-р ик. н. Сергей Охрименко (Молдова)
Проф. д-р ик. н. Антонина Ряховская (Русия)
Проф. д-р Маджди Осман (Египет)
Проф. д-р Нидал Шабан (Ирак)
Проф. д-р Dragan Petrovic (Сърбия)
Проф. д-р Sonja Jovanovic (Сърбия)
Доц. д-р Йоана Панагорец (Румъния)
Доц. д-р Марина Николова (България)
Доц. д-р Маруся Линкова (България)
Доц. д-р Bahodirjon Nosirov (Узбекистан)
Доц. д-р Ziyoydin Israilov (Узбекистан)

Научен секретар:
Доц. д-р Маруся Линкова
Технически секретар – Мария Чонова

Публикуваните материали са рецензирани. Авторите носят отговорност за съдържанието на материалите, изразените мнения, използваните данни, цитираните източници и езиковото оформление на текстовете.

ISBN 978-954-23-1762-3

СЪДЪРЖАНИЕ

Доц. д-р Марина Николова, Доц. д-р Маруся Линкова
ТРИДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНИ КАТЕДРА
“АГРАРНА ИКОНОМИКА”.....7

Организация и управление на инвестициите и иновациите в агросектора

Профессор, доктор экономических наук Ряховская Антонина Николаевна
СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО РОССИИ: ВОЗМОЖНОСТИ
ДЛЯ ОПЕРЕЖАЮЩЕГО РАЗВИТИЯ.....25

Doctor of Science, Professor Sergei Mihajlovic Gorlov, Gorshenin Alexander Yuryevich, Assistant professor, Syromyatnikov Denis Aleksandrovich
МЕТОДОЛОГИЯ АНАЛИЗА ПРОБЛЕМ УПРАВЛЕНИЯ
РАЗВИТИЕМ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА 40

Dr. Abduaziz Abduvasikov, Dr. Bahodirjon Nosirov
THE EVOLUTION OF AGRICULTURAL MARKETS
OF UZBEKISTAN 48

Доц. д-р Гена Велковска
ЕКОЛОГИЧНАТА ОЦЕНКА И ОЦЕНКАТА НА ВЪЗДЕЙСТВИЕ
ВЪРХУ ОКОЛНАТА СРЕДА В КОНТЕКСТА
НА СТРОИТЕЛСТВОТО ВЪРХУ ЗЕМЕДЕЛСКИ ТЕРИТОРИИ.....56

Доц. д-р Искра Маринова Пантелеева
НАУЧНА И ИНОВАЦИОННА ПОЛИТИКА – НЯКОИ
СЪЩНОСТНИ АСПЕКТИ.....63

Доц. д-р Виолета Блажева
КРИЗИТЕ В АГРАРНИЯ СЕКТОР 70

Гл. ас. д-р Радка Ненова
ПРИЛОЖЕНИЕ НА ИНОВАЦИИ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО
ОТ ЧЕТВЪРТО ПОКОЛЕНИЕ 76

Гл. ас. д-р Елица Лазарова
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПРИЛАГАНЕ ТЕОРИЯТА
НА ОГРАНИЧЕНИЯТА В АГРОБИЗНЕСА 82

Гл. ас. д-р Явор Станев
СЕЛСКОТО И ГОРСКОТО СТОПАНСТВО
В КРАЙДУНАВСКИЯ РЕГИОН 91

Гл. ас. д-р Милен Динков
ИНОВАЦИИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА КОНКУРЕНТНО
И ПРИОБЩАВАЩО ЗЕМЕДЕЛИЕ 97

Доктор по икономика Михаил Билев
ПРОБЛЕМИ И ВЪЗМОЖНОСИ ЗА РАЗВИТИЕ НА
ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ В БЪЛГАРИЯ 105

Докторант Валери Велковски
ПАРЦЕЛАРНИТЕ ПЛАНОВЕ И ТЯХНАТА РОЛЯ
В АГРОУСТРОЙСТВЕНИТЕ МЕРОПРИЯТИЯ 114

Студент Веселин Иванов
СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ ПРИ РАЗВИТИЕТО
НА ФАМИЛНОТО ЗЕМЕДЕЛСКО СТОПАНСТВО 123

Предприемачески инициативи и възможности за диверсификация в агробизнеса

Доц. д-р Теодора Филипова
СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА НЕОБХОДИМИТЕ ТЪРГОВСКИ
КОМПЕТЕНЦИИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЖЕНСКО
ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ИТАЛИЯ И БЪЛГАРИЯ 133

Доц. д-р Христо Сирашки
ТВОРЧЕСТВОТО В ИНОВАЦИОННАТА ДЕЙНОСТ 139

Доц. д-р Галина Тодорова
СЕЛСКОСТОПАНСКАТА АВИАЦИЯ-АКТИВЕН ПОМОЩНИК ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО В РЕГИОН ПЛЕВЕН 145

Гл. ас. д-р Илияна Кръстева
ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА ПАЗАРА НА РАПИЦА 152

Гл. ас. д-р Цветелина Кабакчиева
ДОХОДИТЕ - НЕОБХОДИМОСТ НА СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЕ ЗА ПОСТИГАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКА УСТОЙЧИВОСТ 158

Гл. ас. д-р Любка Илиева
ИЗСЛЕДВАНЕ ЗНАЧЕНИЕТО НА ТУРИЗМА ЗА РАЗВИТИЕТО НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ 163

Гл. ас. д-р Венцислав Перков
СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА НЕОБХОДИМИТЕ ЛОГИСТИЧНИ КОМПЕТЕНЦИИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЖЕНСКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ИТАЛИЯ И БЪЛГАРИЯ 170

Ас. д-р Любомира Тодорова
РЕЛАЦИЯ МЕЖДУ ЛОЗОВИТЕ НАСЪЖДЕНИЯ, ВИНОПРОИЗВОДСТВОТО И ВИНЕНИЯ ТУРИЗЪМ 176

Ас. д-р Павлин Павлов
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА АЛТЕРНАТИВЕН ТУРИЗЪМ В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ 182

Финансово-счетоводни аспекти и социално застрахователна защита в селското стопанство

Проф. д-р Андрей Захариев, д-р по ик. Ивайло Маринов
БЪЛГАРИЯ И РУМЪНИЯ ПО ПЪТЯ НА РАСТЕЖА И КОНВЕРГЕНЦИЯТА – СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ И ОЦЕНКА 191

Проф. д-р Атанас Атанасов
ЗЕМЕДЕЛСКИЯТ СЧЕТОВОДЕН ОТЧЕТ КАТО НЕОБХОДИМА БАЗА ОТ ДАННИ ЗА ЦЕЛИТЕ НА СИСТЕМАТА ЗА ЗЕМЕДЕЛСКА СЧЕТОВОДНА ИНФОРМАЦИЯ 200

Доц. д-р Иванка Димитрова, д-р Диана Янкова
СПЕЦИФИЧНИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ КАЛКУЛИРАНЕТО И ОЦЕНКАТА НА ЗЕМЕДЕЛСКАТА ПРОДУКЦИЯ 208

Доц. д-р Галя Иванова-Кузманова
ПРОБЛЕМИ ПРИ СЧЕТОВОДНОТО ОТЧИТАНЕ НА КВОТИ ЗА ЕМИСИИ НА ПАРНИКОВИ ГАЗОВЕ..... 216

Доц. д-р Диана Крумова
ВЪПРОСИ НА КОМПЮТЪРНОТО СЧЕТОВОДСТВО В СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ 222

Доц. д-р Венцислав Вечев
ОСОБЕНОСТИ ПРИ ОЦЕНЯВАНЕТО НА ПРЕДОСТАВЕНИТЕ ОБЕЗПЕЧЕНИЯ ОТ ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ В БАНКИТЕ..... 228

Ас. д-р Пламен Петров
РОЛЯТА НА АГРАРНИЯ СЕКТОР В СИСТЕМАТА НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА..... 235

Докторант Станислав Шишманов
ПЛАТЕЖНО ПОСРЕДНИЧЕСТВО НА ТЪРГОВСКИТЕ БАНКИ ПРИ УРЕЖДАНЕ НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ И ДЪРЖАВНИЯ И ОБЩИНСКИТЕ БЮДЖЕТИ..... 241

Маркетинг, дистрибуция и търговия със селскостопански продукти

Доц. д-р Пенка Горанова
РЕКЛАМНА КАМПАНИЯ НА ФИРМА “ЖИТАРА” ООД..... 251

Доц. д-р Марина Николова
СЪСТОЯНИЕ НА ПАЗАРА НА ЗЕМЕДЕЛСКИ ЗЕМИ
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ 261

Доц. д-р Симеонка Петрова
ВЛИЯНИЕ НА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯТА НА АГРАРНОТО
ПРОИЗВОДСТВО ВЪРХУ АСОРТИМЕНТНОТО
ПРЕДЛАГАНЕ 273

Доц. д-р Петранка Мидова
ПАЗАРЪТ НА СЛЪНЧОГЛЕДОВО ОЛИО – АНАЛИЗИ
И ПЕРСПЕКТИВИ.....281

Доц. д-р Маргарита Шопова
СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА РЕГИОНАЛНИТЕ РАЗЛИЧИЯ
НА ИЗПОЛЗВАНАТА ЗЕМЕДЕЛСКА ПЛОЩ.....289

Доц. д-р Красимира Славева
СЪСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ ВЪВ ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ
НА БЪЛГАРИЯ СЪС СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ 296

Доц. д-р Любомир Любенов
СЕГМЕНТИРАНЕ ПАЗАРИТЕ НА ПЧЕЛЕН МЕД
В ОБЛАСТ РУСЕ.....304

Гл. ас. д-р Галя Георгиева
ВИДОВО МНОГООБРАЗИЕ НА БИОПРОДУКТИТЕ
В ОБЛАСТ ВЕЛИКО ТЪРНОВО 309

Доктор по икономика Георги Димитров
ПРИЛОЖЕНИЕ НА МЕТОДИТЕ ЗА БИЗНЕС ПРОГНОЗИРАНЕ
В АГРАРНИЯ СЕКТОР.....317

Докторант Александър Ангелов
УПРАВЛЕНИЕ НА ЗАПАСИТЕ ОТ ДОСТАВЧИЦИТЕ
ВЪВ ВЕРИГИТЕ НА ДОСТАВКА В СЕЛСКОТО
СТОПАНСТВО 330

Студент Надежда Беновска
ХАРАКТЕРИСТИКА НА ХИБРИДЕН СОРТ ЦАРЕВИЦА
КНЕЖА 509. НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОМЕНЯТ
ИКОНОМИКАТА 336

Информационни технологии в селското стопанство

Проф. д.ик.н Сергей Охрименко, доц. д-р Агоп Саркисян,
докторант Сергей Пянковский
ИНФОРМАЦИОННО ОСИГУРЯВАНЕ НА ПРОЦЕСИТЕ
ПО УПРАВЛЕНИЕ НА ИЗВЪНРЕДНИ СИТУАЦИИ 347

Доц. д-р Светослав Илийчовски
АНАЛИЗ НА ДИГИТАЛНИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ НА ЖЕНИТЕ
ПРЕДПРИЕМАЧИ В БЪЛГАРИЯ И АНГЛИЯ 354

Антоний Богданов
ИТ АВТОМАТИЗАЦИЯ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО.....360

Екологизация и устойчиво развитие на селското стопанство

Prof. DSc. Shaban Nidal, Dr. Erika Andenna Dr. Kadhum Eman,
Dr. Luay Tailah
AGRONOMISTS JOB DON'T REDUCE NATURAL RESOURCES
TO MEET TODAY'S NEEDS WITHOUT COMPROMISING
THE NEEDS OF FUTURE GENERATION.....369

Доц. д-р Минка Анастасова – Чопева
РАВНИЩЕ НА СОЦИАЛНАТА УСТОЙЧИВОСТ
В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО 378

Доц. д-р Тихомир Личев
ДЕМОГРАФСКИЯТ ВЗРИВ“ И ГЛОБАЛНИТЕ КЛИМАТИЧНИ
ПРОМЕНИ.....386

Албена Симеонова, Пепо Петров
БИОЛОГИЧНОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ В БЪЛГАРИЯ - СЪЩНОСТ
И ПРОБЛЕМИ. САНКЦИИ, ДОБРИ ПРАКТИКИ
И ИНОВАЦИИ.....392

Гл. ас. д-р Емил Николов
ИНТЕГРИРАНЕ НА КОРПОРАТИВНАТА СОЦИАЛНА
ОТГОВОРНОСТ В ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ.....403

Гл. ас. д-р Иван Маринов
УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО
В БЪЛГАРИЯ ЧРЕЗ ИМПЛЕМЕНТИРАНЕ
НА КОРПОРАТИВНАТА СОЦИАЛНА ОТГОВОРНОСТ 410

Гл. ас. д-р Десислава Алексиева
ИНТЕРЕСИ В УПРВЛЕНИЕТО.....417

Гл. ас. д-р Елена Йорданова
ЕКОЛОГИЧНА ОТГОВОРНОСТ И УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ 423

Докторант Валерия Николаева
ИНТЕЛИГЕНТНО ПО ОТНОШЕНИЕ НА КЛИМАТА
ПРОИЗВОДСТВО НА КАРТОФИ.....428

Магистър Галина Мирчева
БАЛАНС МЕЖДУ ПРИРОДО-ЕФЕКТИВНО И МОДЕРНО-
ТРАДИЦИОННО СТОПАНСТВО
(по примера на смесено животновъдно-растениевъдно стопанство
в с. Петърница, общ. Долни Дъбник, обл. Плевен) 437

Студент Анета Врайкова
БИОРАЗНООБРАЗИЕТО И ПРЕХОДА КЪМ ПО-ЕКОЛОГИЧНА
ИКОНОМИКА 444

Студенти Радой Йосифов и Анета Врайкова
АНАЛИЗ НА ПРЕДЛАГАНИТЕ БИОПРОДУКТИ
В ХРАНИТЕЛНА ВЕРИГА БИЛЛА БЪЛГАРИЯ 450

Правни, исторически и социално-културни бариери на общата селскостопанска политика в Европейския съюз

PhD. Associate Professor Panagoreț Ioana, PhD. Associate Professor Panagoreț Dragoș, PhD. Lecturer Panagoreț Andreea
FOOD SAFETY POLICIES AND STRATEGIES IN ROMANIA 461

К.э.н., старший преподаватель Елена Сергеевна Шараг
ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА РАЗВИТИЯ
АГРОСЕКТОРА УКРАИНЫ 472

Доц. д-р Маруся Линкова
ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ИМПЕРАТИВИ И ФЛУКТУАЦИИ
В РАЗВИТИЕТО НА АГРОБИЗНЕСА 478

Доц. д-р Ирена Емилова
ЗА СОЦИАЛНАТА РОЛЯ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ..486

Доц. д-р Николай Марков, доц. д-р Светослава Стойчева
НЕРАГЛАМЕНТИРАНИЯ ТРУД – СОЦИАЛЕН ДЪМПИНГ
В ЖИВОТНОВЪДСТВОТО.....491

Гл. ас. д-р Надежда Цветкова
ПРЕЗДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ДЕЙНОСТТА
НА ЗЕМЕДЕЛСКИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛ-ПЧЕЛАР.....502

Мирослав Маринов
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ
КООПЕРАЦИИ В УСЛОВИЯТА НА ЗАСИЛЕНА
КОНКУРЕНЦИЯ.....507

Доктор Георги Ангелов
ОЦЕНКА НА ИЗПЪЛНЕНИЕТО И ВЪЗДЕЙСТВИЕТО
НА ПОДХОДА ЛИДЕР ВЪРХУ МЕСТНОТО РАЗВИТИЕ
ЗА ПЪРВИЯ ПРОГРАМЕН ПЕРИОД НА ПРСР (2007-2013).....513

Докторант Боряна Георгиева
ОСНОВНИ АСПЕКТИ И ПРОБЛЕМИ ПРИ ДЕФИНИРАНЕ
НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В БЪЛГАРИЯ.....522

Докторант Росен Коцев
НЯКОИ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ПРОБЛЕМИ НА СЕЛСКИТЕ
РАЙОНИ В КОНТЕКСТА НА АГРАРНИЯ СЕКТОР
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ 529

Докторант Елена Ташкова
ДЕЙНОСТИ В РЕГИОНА НА ОБЛАСТ БЛАГОЕВГРАД/
ОБЛАСТНА ДИРЕКЦИЯ НА ДФ „ЗЕМЕДЕЛИЕ“ –
БЛАГОЕВГРАД 540

Докторант Цветан Марков
АНАЛИЗ НА СЪСТОЯНИЕТО НА ОБЕКТИТЕ НА
ИНДУСТРИАЛНА СОБСТВЕНОСТ В БЪЛГАРИЯ 548

МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКА
КОНФЕРЕНЦИЯ

**СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО
И РАЗВИТИЕТО НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО**

Свищов, 4 октомври 2019 г.

Сборник с доклади

Конференцията е посветена на 35 години от създаването на катедра „Аграрна икономика“ и е част от научните форуми, отбелязващи 83 годишнината на Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов

ISBN 978-954-23-1762-3

Издателство и печат: Академично издателство „Ценов”
Свищов, ул. Градево № 24

ТРИДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНИ КАТЕДРА "АГРАРНА ИКОНОМИКА"

Доц. д-р Марина Николова
Доц. д-р Маруся Линкова

1. История на създаването и функционирането на катедра „Аграрна икономика"

Историята на специалността започва от 1948 г., когато с Протокол № 21/08.10.1948 г. Академичният съвет решава "да се открият още през настоящата учебна 1948/1949 г. и следните отдели при училището: 1. Финансов и отчетнически отдел; 2. **Аграр-икономически отдел**; 3. Застрахователен отдел." За учебната 1948-1949 г. към Аграр-икономическия отдел са създадени катедрите "*Учение за земеделското производство*" и „Кооперативно дело" (Протокол № 23/27.10.1948 г.) с обучение по 7 специализирани дисциплини: 1. Икономика на селското стопанство; 2. История на аграр-икономическите учения; 3. Организация на ДЗС, ТКЗС и МТС; 4. Колхозно и совхозно строителство в СССР; 5. Учение за растениевъдството; 6. Учение за животновъдството; 7. Технологии на селскостопанските произведения. Тези дисциплини могат да се считат за първия учебен план на специалността. Следващата година се създава катедра „*Икономика на селското стопанство*" (Протокол № 3/15.02.1949 г.) със завеждащ доц. д-р *Здравко Гунчев*, преподавател по кооперативно дело от Варненския университет.

В официално одобрения през 1949 г. учебен план на специалност "Икономика на селското стопанство" са включени следните дисциплини, по които се обучават студентите през учебните 1948/1949 и 1949/1950 г.:

1. Икономика и планиране на селското стопанство;
2. Селскостопанска отчетност;
3. Основи на агротехниката и растениевъдството;
4. Основи на животновъдството;
5. Селско-стопанско право;
6. Организация на социалистическото селскостопанско предприятие;
7. Селскостопанска статистика;
8. Аграрна политика;
9. Механизация на селското стопанство;
10. Таксация.

Студентите провеждат задължителна 42 дневна производствена практика, като обучението по специалността завършва с дипломна работа.

Първият етап от функциониране на катедрата и от обучаване на студентите в специалността завършва през 1952 г., когато се преустановява приема и се закрива специалността "Икономика на селското стопанство". През този етап водещата роля в новосформираната катедра са научните изследвания на *доц. д-р Здравко Гунчев* по въпросите, свързани с универсализирането на кредитната кооперация и развитието на идеите за кооперирване на земеделските стопани в България.

За начало на ***втория етап*** може да се счита Решение № 34/20.05.1983 г. на Ръководството на ВФСИ, когато катедра "Икономика и управление на селското стопанство" и едноименната специалност се включват първоначално към Финансово-икономическия факултет, а впоследствие към Отчетно-икономическия факултет (Протокол № 5 от 26.05.1983 г.). През учебната 1984/1985 г. е и първия прием на студенти в специалност "Икономика и управление на селското стопанство". Това наименование на катедрата и на специалността се запазва до учебната 1992/1993 г., когато се приема ново наименование "*Аграрна икономика*" (Протокол № 21/08.01.1991 г.), по което е обявен прием на студенти. През учебната 1993/1994 г. Академическият съвет утвърждава новия план за обучение на студентите в специалност "Аграрна икономика" (Протокол № 10/06.07.1993 г.).

Водеща роля за възстановяване на специалността след 30-годишно прекъсване има *доц. д-р Светлозар Калчев* като ръководител на катедрата и научен работник с изследванията относно усъвършенстване управлението на социалистическите организации, ефективното използване на производствените мощности и инструментите за оперативен анализ на резервите в предприятието. Трябва да спомена и публикационната активност на:

- *доц. д-р Стефан Обретенов* във връзка със стопанската и вътрешностопанската сметка в селското стопанство;
- *доц. д-р Илка Аспарухова* изследвала проблемите на многокритерийното оптимизиране на плановите задачи в аграрно-промишлените комплекси, изграждането на икономико-математически модели за оптимизиране производствената структура на агрофирмите, моделиране и анализ на маркетинговата дейност на земеделските стопанства и локализацията на предприятията на хранителна промишленост и кооперирането им със земеделските производители;

• *гл. ас. Димитринка Грозева*, изследвала ролята на кредитните кооперации в процеса на преструктуриране на икономиката и организацията и управлението на кредитния процес в земеделските кредитни кооперации;

• *доц. д-р Иванка Цонева*, изследвала комуникационната политика на аграрното производство, публичността (ПР) и рекламата в агробизнеса. и др.

Периодът 1986 - 1999 г. бележи възхода на катедрата и специалността се разкрива в структурните звена на СА "Д. А. Ценов" – Колеж по икономика и управление – Свищов (1986 г.); Колеж по бизнес и администрация – Сливен (1992 г.). През този период важна роля за развитието на катедра „Аграрна икономика" има *доц. д-р Величко Петров* с изследванията на инвестиционните решения и инвестиционните проекти в селско стопанство, оценката на риска при анализа на инвестиционните проекти, кризата в селското стопанство и проблемите на прехода към пазарна икономика.

От учебната 1997/1998 г. с решение на АС (Протокол № 8/07.07.1997 г.) към специалността се разкрива *магистърска програма "Агробизнес"* и под това наименование е и в настоящия момент. За възхода на специалността и катедра „Аграрна икономика" през първото десетилетие на 21-ви век има принос *проф. д-р Георги Герганов* с изследванията върху проблемите при определяне себестойността на селскостопанската продукция, организацията на аналитичното отчитане и оценяването на биологичните активи, организацията и счетоводното отчитане на договорните взаимоотношения между земеделските кооперации и собствениците на земеделски земи, земеползването в условията на присъединяване на страната към Европейския съюз, арендните отношения.

Катедра „Аграрна икономика" е акредитирана да провежда обучение по докторска програма „Икономика и управление (Аграрна икономика)" в редовна, задочна и самостоятелна форма. Може да се обобщи, че за 39 годишното си развитие, днес катедра "Аграрна икономика" е водеща при обучението на:

1. студентите от специалност "Аграрна икономика" към факултет "ПТБ" в образователно-квалификационна степен "Бакалавър";
2. студентите в магистърска програма "Агробизнес" в образователно-квалификационна степен "Магистър";
3. докторантите по докторска програма „Икономика и управление (Аграрна икономика)" в образователно-научна степен „Доктор".

2. Учебен процес

Специалност "Аграрна икономика" е акредитирана да провежда учебен процес в образователно квалификационните степени „Бакалавър" и „Магистър", специализации към Центъра за професионално и факултативно обучение и образователно и научна степен „Доктор".

2.1. Образователно квалификационни степени „Бакалавър" и „Магистър"

Формите на обучение в образователно квалификационните степени „Бакалавър" и „Магистър" са *редовна, задочна и дистанционна*. Дистанционната форма на обучение в специалност „Аграрна икономика" стартира през 2009 г. първоначално в образователно квалификационна степен „Магистър" – МП „Агробизнес", а от учебната 2019/2020 г. и в образователно квалификационна степен „Бакалавър". От 2017 г. дистанционното обучение се осъществява в нова виртуална учебна среда Moodle, която значително облекчава администрирането на учебния процес и позволява използването на разнообразни учебни ресурси.

Приемът на студенти в образователно квалификационните степени на специалността е динамичен и отразява както развитието на стопанските процеси и търсенето на съответни специалисти от агробизнеса, така и приоритетите на финансираното от държавата обучение. Първият прием на студенти през 1948 - 1952 г. отразява нуждата от управленски и административни кадри в новосформираните ТКЗС, закриването на специалността в периода 1952 – 1983 г. е израз на промяната в приоритетите на финансираното от държавата обучение, а възобновяването и развитието на специалността след 1984 г. са свързани с потребностите на бизнес практиката от специалисти за изграждането на пазарна икономика.

Приемът на студенти намалява през периода 1984 – 2004 г., бурно нараства в периода 2004 – 2009 г. и отново намалява през последното десетилетие. В периода 1984-1994 г. приетите в специалността студенти в ОКС „Бакалавър" са между 70 – 90 редовно и 40 – 50 задочно обучение. Съответно в периода 1994-2004 г. ежегодно се приемат: редовно 30-50 студента и задочно 20-25 студента. След 2004 г. приемът нараства чувствително – от 56 студента за учебната 2005/2006 г. до 127 за учебната 2008/2009 г. (редовно и задочно).

След учебната 2009/2010 г. е налице трайна тенденция на намаляване приема на студенти, в резултат на демографските процеси и драстичното увеличаване на висшите училища, предлагащи обучение в областта на аграрната икономика.

В отговор на динамичните промени и потребностите на агробизнеса в катедра „Аграрна икономика“ перманентно се *актуализират учебните програми и се обновява съдържанието на учебните дисциплини*.

За периода 2012-2019 г. в катедрата са обсъдени и приети нови и актуализирани 35 учебни програми в ОКС „Бакалавър“, 23 – в ОКС „Магистър“ и 17 – в ОНС „Доктор“. През учебната 2012/2013г. са обновени 11 учебни програми: за ОКС „Бакалавър“ и „Магистър“. Следващата учебна 2013/2014г. във връзка с Проект BG051PO0013.1.07-0019 „Нови знания и умения за успешна професионална реализация на студентите от СА „Д. А. Ценов” Свищов”, Схема: BG051PO001-3.1.07 «Актуализиране на учебните програми във висшето образование в съответствие с изискванията на пазара на труда» са актуализирани учебни програми и учебното съдържание на дисциплини от ОКС „Бакалавър“: Аграрно предприемачество – 50%, Инвестиционни проекти в агробизнеса – 50%, Екологично и устойчиво развитие на агробизнеса – 100%. През 2014/2015г. са обновени 3 дисциплини в ОКС „Бакалавър“ – Симулационни модели на икономическа политика в аграрния сектор, Развитие на селските райони и Аграрно предприемачество. От учебната 2015/2016г. стартират седем програми за докторантски минимуми: Икономическа ефективност на аграрните предприятия, Аграрна икономика и аграрна политика, Аграрна политика, Икономика на аграрното предприятие, Организация и управление реализацията на селскостопанските продукти, Организация и управление на аграрното предприятие, Развитие на селските райони.

През 2016/2017 г. изцяло са обновени 21 учебни програми за ОКС „Бакалавър“ и стартират 4 нови програми за докторантски минимуми. През 2017 г. са обновени 19 учебни програми за ОКС „Магистър“ и 3 нови програми за докторантски минимуми. През учебната 2018/2019 г. са приети 2 учебни програми за ОНС „Доктор“ и една учебна програма за ОКС „Бакалавър“ на български и английски езици.

Изготвянето на новата учебна програма по дисциплината „*Ecological and Sustainable Business Development*” („Екологично и устойчиво развитие на бизнеса“) е във връзка с разширяване портфолиото от образователни услуги в СА „Д. А. Ценов“- Свищов и стартирането на междукатедрена специалност на английски език „Finance, Banking and Insurance“ към факултет „Финанси“ за обучение на чуждестранни студенти в ОКС „Бакалавър“ в редовна и задочна форма.

Магистърската програма „Агробизнес“ на катедра „Аграрна икономика“ се предлага вече двадесет години на образователния па-

зар. Стартира от учебната 1999/2000 г. с редовна форма на обучение за завършилите ОКС „Бакалавър“ икономисти. През 2002 г. магистърската програма се разширява и включва обучение на неикономисти и в задочна форма. В периода 2003 – 2005 г. намалява интересът към редовната форма на обучение. В отговор на това катедреният екип разработва електронни учебни ресурси VJL - Virtual Joint Learning и от 2009 г. МП „Агробизнес“ включва и дистанционна форма на обучение за икономисти, неикономисти и завършилите ОКС „Професионален бакалавър“. От 2010 г. досега магистърската програма „Агробизнес“ се предлага в дистанционна и редовна форма.

Преподавателите от катедра „Аграрна икономика“ осигуряват разнообразни ресурси за учебния процес – учебници, учебни пособия, ръководства за семинарни занятия. За периода 2003 – 2019 г. са издадени 34 учебника и 53 учебни помагала, от които 23 самостоятелни и 64 в съавторство.

Стремежът на катедрата е към създаване на по-добра техническа база за осъществяване на учебния процес и прилагане на съвременни методи на преподаване. Във връзка с това е обособен кабинет „Агробизнес” (ауд. 26) с мултимедийна техника, осигурена от преподаватели по проект №40/2009 към ИНИ при СА „Д. А. Ценов” – Свищов. В аудитория „Агробизнес” се провеждат защитите на дипломните работи на МП“ Агробизнес“, срещите и дискусиите с представители на агробизнеса, студенти, докторанти и преподаватели.

2.2. Специализации към Центъра за професионално и факултативно обучение

Екипът на катедра „Аграрна икономика” участва и в разработването и предлагането на атрактивни програми към Центъра за следдипломно, факултативно и професионално обучение (ЦСФПО) за бизнес обучение на специалисти от практиката и ефективно присъствие на пазара за квалификационни услуги. Така например през учебната 2007/2008 г. по проект BG 2004/006-070.01.01.18 “Надграждане и разширяване капацитета на съществуващата система за професионално обучение на възрастни в “Квалификационен и консултантски център – Русе” са проведени курсове по дисциплините “Счетоводство на аграрното предприятие”, “Икономика на аграрното предприятие”, “Растениевъдство” и “Животновъдство” за специалност “Земеделско стопанство”.

Катедра „Аграрна икономика“ предлага *допълнителна професионална квалификация* в ЦСФО и ЦПО, съобразно личните предпочитания и възможностите на обучаемите в следните направления:

• **специалностите** „Екопредприемачество“ и „Биологично земеделие“;

• **професионални обучения** за професия или част от професия: „Икономист – Земеделско стопанство“; „Икономист – Горско стопанство“; „Фермер – Земеделец“;

• **квалификационни курсове** по: Горска политика, Аграрно предприемачество, Биоземеделие, Управление на разходите в горското стопанство, Оценка на горските и ловните ресурси, Опазване и управление на защитени природни ресурси, Общо земеделие, Зеленчукопроизводство и трайни насаждения, Развъждане и хранене на селскостопански животни, Механизиране на производствените процеси в растениевъдството и животновъдството, Нетрадиционни селскостопански производства в растениевъдството и в животновъдството.

Традиция е катедра “Аграрна икономика” да организира дискусии по проблемите на обучението със съвместно участие на преподаватели, студенти, докторанти и представители на бизнеспрактиката.

2.3. Образователно научна степен „Доктор“

Докторската програма „Икономика и управление (Аграрна икономика)“ е логическо продължение на образователния процес в образователно квалификационните степени “Бакалавър” и “Магистър” на специалност „Аграрна икономика“. Обучението в образователно научна степен „Доктор“ се осъществява в редовна, задочна и самостоятелна форма. Катедреният екип поставя като мисия при обучението на докторанти подготовката на висококвалифицирани специалисти и търсещи научни изследователи, експерти в областта на икономиката, организацията и управлението на аграрния сектор

В периода 1991 – 1996 г. в катедра „Икономика на селското стопанство“ се обучава като докторант Илка Йоновска, отчислена с право на защита. В периода 2000 – 2004 г. докторант в катедра „Аграрна икономика“ е Виолета Блажева с дисертация на тема „Ценообразуване в аграрния сектор – Сектор „Зърно” (по примера на пшеницата)“, понастоящем доцент в катедра „Аграрна икономика“. През 2004 – 2008 г. редовни докторанти са Радка Ненова с дисертация на тема „Проблеми на инвестирането в аграрния сектор на Република България“ и Венцислав Перков с дисертация на тема „Бизнес среда за аграрно предприемачество“, които продължават научно преподавателска дейност в катедрите „Аграрна икономика“ и „Търговски бизнес“. От учебната 2014/2015 г. значително нараства интересът към докторската програма. От новоприетите 12 докторанти, половината

вече са придобили ОНС „Доктор“ и успешно защитили дисертационен труд на тема:

- „*Идентифициране и оценка на проблемите при реализацията на пресни зеленчуци*“ – Георги Димитров, редовна форма;
- „*Състояние и проблеми при развитие и функциониране на водеността от общностите местно развитие в България*“ – Георги Ангелов, редовна форма;
- „*Регулиране и стимулиране условията за бизнес в аграрния сектор*“ – Милена Тодорова, задочна форма;
- „*Икономически проблеми и перспективи при производството и търговията с биологична селскостопанска продукция в Северен централен район*“ – Илияна Кръстева, самостоятелна форма;
- „*Търговски аспекти на периферния регионализъм и Общата селскостопанска политика на Европейския съюз*“ – Цветелина Кабакчиева, самостоятелна форма;
- „*Състояние и проблеми на функционирането и развитието на кооперациите в земеделието*“ – Михаил Билев, самостоятелна форма;

В момента катедра „Аграрна икономика“ обучава шест докторанта, от които един в редовна форма на обучение, трима в задочна и двама в самостоятелна форма на обучение.

От всичко казано до тук е видно, че в катедрата са положени градивните основи за създаването на *научна школа* към специалността в областите на: биоземеделието, инвестициите в агрофирмите, аграрното предприемачество, малък и семеен агробизнес, пазари за реализация на селскостопански продукти, регулиране и стимулиране условията за бизнес в аграрния сектор.

3. Научно-преподавателски състав

Преподавателският състав на катедра „Аграрна икономика“ непрекъснато се обновява. Основатели на катедра “Икономика и управление на селското стопанство” са доц. д-р Светлозар Калчев и доц. д-р Стефан Обретенов (Протокол № 5/26.05.1983 г. на Академическия съвет). Като извънщатни членове са привлечени: проф. д-р Марин Димитров, доц. д-р Теньо Стойнов, проф. д-р Мойно Мойнов, доц. д-р Георги Тонков, доц. д-р Величко Петров и доц. д-р Георги Герганов. От следващата учебна 1984/1985 година доц. д-р Величко Петров и доц. д-р Георги Герганов са включени като щатни преподаватели (Протокол № 4/24.02.1984 г.) и се оформя основното “ядро” на катедрата. До края на 1984 г. в катедрения състав се включват доц. д-р

Георги Тонков, доц. д-р Илка Аспарухова, а през следващата 1985 учебна година и гл. асист. Димитрина Грозева.

За нормалното протичане на учебния процес по технологическите дисциплини и за подпомагане практическото обучение на студентите като хонорувани преподаватели са привличани утвърдени научни работници и специалисти от практиката като: ст.н.с. II ст. Панайот Станев – за преподавател по "Основи на растениевъдството", Сабитай Авраам Леви – по "Основи на комплексната механизация и автоматизация на селскостопанското производство", н.с. I ст. Стоян Стоянов – по "Основи на растениевъдството", ст.н.с. II ст. Денчо Русев – по "Основи на растениевъдството".

В течение на тридесет и пет годишния период академичният състав на катедрата непрекъснато се променя. През 1999 г. доц. д-р Величко Петров е избран за ръководител на катедра "Математика и статистика" и напуска катедра „Аграрна икономика". Поради пенсиониране катедрата напускат ст. пр. Мирослав Минев, доц. д-р Стефан Обретенов, доц. д-р Светлозар Калчев, доц. д-р Илка Аспарухова, проф. д-р Георги Герганов, гл. ас. Димитринка Грозева. Като преподаватели в катедрата са работили:

- гл. ас. Крум Петков Крумов за учебната 1986/1987 г., днес доцент към катедра "Стопански и финансов контрол";
- гл. ас. д-р Божидар Божилов за периода 1990-1994 г., след което е включен към катедра "Счетоводна отчетност";
- гл. ас. Лидия Маринчева Дековска за периода 1986-1990 г., след което работи в София;
- ст. пр. Мирослав Минев за периода 1985-1993 г.;
- доц. д-р Илко Панайотов Станев за периода 1989-1996 г., след което заминава за САЩ;
- ас. Огнян Хубенов за периода 1986 - 2018 г.;
- инж. Серьожа Косев за периода 1989 - 2018 г.;
- ас. Христимира Кузманова за периода 2010-2013 г.
- ас. д-р Явор Станев за периода 2015 - 2018 г.

От учебната 2004/2005 г. в катедрата се включват гл. ас. Маруся Линкова и ас. Виолета Блажева, а като хоноруван преподавател е привлечен ст.н.с. I ст. д-р Марина Николова.

От 2009 г. като преподавател в катедра „Аграрна икономика" се включва ас. д-р Радка Ненова, а от следващата 2010 г. и ас. Илияна Кръстева. През 2012 г. е привлечена ас. Цветелина Кабакчиева, а от 2019 г. и ас. д-р Пламен Петров

Понастоящем катедра „Аграрна икономика" е в състав:

Доц. д-р Марина Николова, ръководител катедра;
Доц. д-р Маруся Линкова, научен секретар;
Доц. д-р Виолета Блажева, преподавател;
Гл. ас. д-р Радка Ненова, преподавател;
Гл. ас. д-р Илияна Кръстева, преподавател;
Гл. ас. д-р Цветелина Кабакчиева, Алумни координатор;
Ас. д-р Пламен Петров, Еразъм координатор.

През отделните периоди на развитие *ръководители на катедра „Аграрна икономика“,* приемник на катедра „Икономика на селското стопанство“ са:

1. Доц. д-р Здравко Гунчев, първият ръководител на катедра „Икономика на селското стопанство” през 1949 г.;
2. Доц. д-р Светлозар Калчев от 1983 до 1993 г., реконструкторът на специалността и катедрата след 30 годишно прекъсване;
3. Доц. д-р Величко Петров от 1993 до 2000 г.;
4. Проф. д-р Георги Герганов от 2000 до 2012 г.;
5. Доц. д-р Виолета Блажева от 2012 до 2016 г.
6. Доц. д-р Марина Николова от 2016 г. досега.

Преподавателите от катедрата членуват в редица професионални организации, научни мрежи:

- Съюз на учените;
- Съюз на икономистите в България;
- Национална асоциация по прогнозиране и планиране;
- Национална селска мрежа;
- Research gate; Central and Eastern European Online Library; ORCID; EconLit; Web of science; Scopus.

4. Научно-изследователска дейност на катедра “Аграрна икономика”

Научно изследователската работа на преподавателите от катедра „Аграрна икономика“ е от изключителна важност, както за оптимизирането на учебния процес и актуализиране на съдържанието на учебните дисциплини, съобразно достиженията в научната теория и потребностите на бизнеспрактиката, така и за академичното израстване на членовете на катедрения екип.

Публикационната активност на преподавателите от катедра „Аграрна икономика“ е значителна: над 440 публикации, в т.ч. 12 монографии, 36 студии, 131 научни статии, 170 доклади, 91 учебници и учебни помагала. Основната част от изследванията на преподавателите са публикувани в авторитетни научни издания в страната и чужбина. Научните публикации съставляват 80 % от публикационната

активност. В структурата на научните публикации монографиите заемат 5%, студиите – 14%, статиите – 39 %, докладите – 42%.

Научната продукция на катедрения екип е 10 публикации годишно, от които 0,3 монографии, 1,03 студии, 3,6 статии и 5,07 доклада. Всеки преподавател в рамките на учебната година изготвя поне 2 научни публикации, обикновено статии или доклади. През 3 – 4 години подготвя монография и 2 студии. Това кореспондира с академичното израстване и обновяването на катедрения състав, характерно за периодите 2002-2004 г., 2009-2012 г., 2015-2016 г.

Положителна е оформилата се особено отчетливо през последните десет години ориентация към публикуване в реферирани научни издания, както в страната, така и в чужбина. В този период катедреният екип е публикувал 28 студии, 79 статии и 117 научни доклада. Ако до 2002 г. има само една чуждестранна публикация на член на катедрата, то след 2009 г. всяка година най-малко две са публикациите в чужбина.

Ориентацията на преподавателите към научно-практически проблеми създава предпоставките в учебно-преподавателската дейност да се представят достатъчно примери и казуси по проблемите на практиката, решими на базата на придобитите фундаментални и специални познания. Така се създават условията за подготовката на студентите с цел успешното им реализиране в реалната икономическа среда.

Активната научно изследователска дейност на преподавателите от катедра "Аграрна икономика" намира израз в разработването на *научно-изследователски проекти*. Основната част от разработените проекти са към Института за научни изследвания на СА „Д. А. Ценов". Само за периода след 2006 г. членовете на катедрата са разработили 26 проекта към ИНИ. Положителна е тенденцията към разнообразяване на изследваните проблеми. Ако до 2004-2007 г. преобладават проекти, насочени към системата за земеделска счетоводна информация и изследване на някои от основните проблеми, свързани с осъвременяването на данните за селското стопанство, от 2008 г. усилията на катедрения екип са насочени към проблемите на:

- реализацията на агроекологичните дейности в растениевъдството;
- устойчиво природоползване и устойчивото развитие на бизнес-структурите и интегрираното производство в агросектора;
- качеството и иновациите в агробизнеса;

- въздействието на енергийния комплекс «Марица-изток» върху производството на екологична земеделска продукция;
- биогоривата и оценката на потенциала и ефективността от производството на електроенергия от растителна биомаса;
- ефективните практики за отчитане на емисии/поглъщенията на парникови газове от селското стопанство;
- участието на жените предприемачи в селското стопанство;
- изграждането на приложни иновационни стратегии в българските агрофирми;
- регионалните фермерски пазари и др.

Преподавателите от катедрата активно участват в *научни и образователни проекти*, извън ИНИ към СА „Д. А. Ценов“-Свищов:

- ПРОЕКТ BG051PO001-3.1.09-0009 „Усъвършенстване системата за квалификация и кариерно израстване на преподавателите в Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов – ключов фактор за обучение, ориентирано към пазара на труда и изграждане на конкурентна и динамична икономика, основана на знанието“ (двугодишен);
- ПРОЕКТ BG051PO001-3.1.07-0019 „Нови знания и умения за успешна професионална реализация на студентите от СА „Д. А. Ценов” Свищов (продължителност 18 месеца);
- ПРОЕКТ BG051PO001-1.1.10-0004-C0001 Договор ESF-1110-04-01001 „Интегриране и конкурентно включване на пазара на труда на безработни лица от община Свищов чрез квалификация и мотивация” (продължителност 10 мес.);
- Проект BG051PO001-3.3.07-0002 “Студентски практики”;
- Съвместен проект между ИИОЗ–БАН, Института за енергийни и екологични изследвания (IFEU) - Хайлдерберг, Германия и СА „Д. А. Ценов“ - Свищов „Образование по екопредприемачество“ в три извънстолични университета.

5. Научни форуми, организирани от катедра „Аграрна икономика“

Организирането и провеждането на научни форуми е традиция в Стопанска академия, тъй като изграждат контакти, както със сродни университети от страната и чужбина, с представители на публични институции, неправителствени и браншови организации, така и с потребителите на квалифицирани специалисти от бизнес практиката. Споделят се идеи и решения, тестват се научни хипотези, разширяват се познанията, изграждат се сътрудничества. Катедра „Аграрна иконо-

мика“ има натрупан опит в това отношение – организират се научни конференции, кръглите маси, дискусии, научни семинари.

Научни конференции се организират и провеждат обикновено във връзка с честванията на годишнините от създаването на катедра „Аграрна икономика“ и Факултет „Производствен и търговски бизнес“:

2019 г. – Международна научно практическа конференция по-случай 35-годишнината на катедра „Аграрна икономика“ на тема „Състояние и проблеми при управлението и развитието на селското стопанство“;

2014 г. Научна конференция посветена на 30-годишния юбилей на катедра „Аграрна икономика” на тема „Национален аграрен сектор – елемент на Европейската земеделска регионална стратегия „Европа 2020“;

2009 г. - Научна конференция посветена на 25-годишния юбилей на катедра „Аграрна икономика” на тема: “Аграрният сектор в условията на финансова криза”;

2006 г. - Научно-практическа конференция посветена на 15-годишнината на факултет „ПТБ” на тема: “Трансформиране и преструктуриране на отраслите при присъединяване към ЕС”;

2004 г. - Научно-практическа конференция посветена на 20-годишния юбилей на катедра „Аграрна икономика” на тема “Предизвикателствата пред аграрния сектор при присъединяването към ЕС”.

Катедреният екип е инициатор на ***кръгли маси и дискусии***, на които се споделят идеи и решения, изграждат се сътрудничества. Такива форуми са:

06.10.2017 г. – кръгла маса на тема „Потенциал за развитие на фермерски пазари в България“;

17.02.2017 г. – кръгла маса на тема „Възможности за предприемачество в България“;

27.10. 2016 г. – кръгла маса на тема „Общата селскостопанска политика на Европейския съюз и агробизнесът в Република България – икономически и правни проблеми“;

18.11.2015 г. - информационна среща по съвместен проект между ИИОЗ–БАН, Института за енергийни и екологични изследвания (IFEU) - Хайлдерберг, Германия и СА „Д. А. Ценов“-Свищов „Образование по екопредприемачество“;

18.11.2014 г. – кръгла маса на тема „Иновации в аграрния сектор” в контекста на стратегия „Европа 2020”;

09.04.2014 г. – среща – дискусия „Висшето образование и бизнеса в партньорство при обучението на студентите от специалност „Аграрна икономика“ по дейност 2 на проект BG051PO001-3.1.07-0019 „Нови знания и умения за успешна реализация на студентите от СА „Д. А. Ценов“ – Свищов;

13.11.2013 г. – кръгла маса на тема „Концепцията за устойчиво природоползване на ЕС проблеми и перспективи на бизнес структурите в селските райони на Р България“;

Катедра „Аграрна икономика“ организира ***срещи на студенти и докторанти от специалността с представителите на агробизнеса*** под формата на публични лекции, семинари, обучения и посещения в реална работна среда. Изграждането и поддържането на връзки с практиката има за цел адаптиране на учебния процес съобразно потребностите на практиката и повишаване мотивацията за повишаване знанията и уменията с оглед бъдещото кариерно израстване на обучаемите. В ***научния календар на катедрата*** може да отчетем разнообразни форми на сътрудничество:

22.04.2019 г. – публична лекция на тема „Устойчиво управление на земеделските земи”;

25.02.2019 г. – семинар на тема „Новости в технологията на отглеждането на различните култури и практически съвети за избора на надеждни хибриди, продукти за растителна защита и висококачествени торове“;

25.01.2019 г. – публична лекция на тема „Особености на технологичните процеси в растениевъдното стопанство“;

17.01.2019 г. – публична лекция на тема „Устойчивост на кооперативната система в българското селско стопанство“;

23.11.2018 г. – семинар на тема „Възможности за бизнес за младите хора по линия на ОСП”, организиран от Асоциация на земеделските производители в България (АЗПБ) и катедра „Аграрна икономика“;

25.10.2018 г. – публична лекция на тема „Връзка между научните изследвания и развитието на бизнес-организациите в селското стопанство”;

21.05.2018 г. - изнесено обучение в Общинска служба „Земеделие“ - гр. Свищов;

28.04.2017 г. – публична лекция на тема „Предприемачески решения за бизнес с грижа към околната среда и хората“;

18.04.2018 г. – посещение на студенти в зеленчукова база на фирма „Кемапул“ ЕООД;

29.03.2017 г. - Посещение на преподаватели и студенти в ППОК „Изгрев-93“ - с. Царевец;

23.10.2013 г. - Майсторски клас „Биопроизводството в България – иновативно решение за предприемаческа инициатива в агробизнеса“ и др.

Традиция в катедрата се превърнаха официалното отбелязване на *Деня на земята* (22 април) и *Професионалния празник на земеделската наука* (25 октомври), с различни мероприятия (публични лекции, засаждане на дърво и др.), когато преподаватели, студенти и гост-лектори споделят вижданията си относно настоящето и бъдещото развитие на агросектора в България.

Катедра „Аграрна икономика е ***инициатор и организатор на първия есенен фермерски пазар*** – Свищов 2017 г., който вече е ежегодно мероприятие и част от научния календар на катедрата.

Разнообразието от форумите и съвместните мероприятия на катедра „Аграрна икономика“ с агробизнеса са резултат от сключените *меморандуми за сътрудничество и връзки с бизнеспрактиката* на национално ниво:

1. Национален съюз на земеделските кооперации в България, София;
2. Регионален съюз на земеделските кооперации в България „Дунав – 2000“, Свищов;
3. Фондация за биологично земеделие „Биоселена“, София;
4. Българска асоциация „Биопродукти“;
5. Фондация за околна среда и земеделие;
6. Общинска служба земеделие – Свищов;
7. ЗКПУ „Изгрев-2000“ – с. Царевец;
8. ППОК „Земя – 93“ Димитър Здравков Димитров, с. Александрово, община Свищов;
9. ППК „Старт – 93“, с. Караманово, община Ценово;
10. „Кемапул“ ЕАД – Свищов;
11. ЗК “Земеделец 93“, с. Козловец, община Свищов;
12. ЗП Димитър Славев Димитров, с. Александрово, община Свищов;
13. ИСЗ „Образцов чифлик“, гр. Русе;
14. Ф + С Агро ООД, гр. Русе;
15. Асоциация на земеделските производители в България;
16. Русенска земеделска камара, гр. Русе;
17. Институт по планинско животновъдство и земеделие, гр. Троян;

Показателни за усилията на катедра „Аграрна икономика“ са и сключените *международни договори за сътрудничество и образователни партньорства* с:

- Дуален договор между катедра „Аграрна икономика“ и катедра „Международна конкурентоспособност“, факултет „Международен бизнес“, Познански университет по икономика и бизнес, Полша;
- Мултилатерален договор за партньорство между катедра „Аграрна икономика“ и сродна катедра на факултета в гр. Александрия, Университет „Валахия“ - Търговище, Румъния;
- Меморандум за партньорство между катедра „Аграрна икономика“ и катедра „Аграрна икономика“ при Андижанския аграрен институт, гр. Андижан, Узбекистан;
- Меморандум за партньорство между катедра „Аграрна икономика“ и факултет „Икономика и административни науки“, Biga, Турция.

По идея на екипа от преподаватели към катедра „Аграрна икономика“ от учебната 2019/2020 г. се учредява ежегодна награда за най-успешен *млад агропредприемач*, която ще бъде връчвана от нашите бизнес партньори.

ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ НА ИНВЕСТИЦИИТЕ И ИНОВАЦИИТЕ В АГРОСЕКТОРА

ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЯМИ И ИННОВАЦИЯМИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

ORGANIZING AND MANAGING INVESTMENT AND INNOVATION IN THE AGRO-SECTOR

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО РОССИИ: ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ОПЕРЕЖАЮЩЕГО РАЗВИТИЯ

Профессор доктор экономических наук Ряховская Антонина Николаевна, Финансов университет при Правительстве Российской Федерации, ректор Института экономики и антикризисного управления

***Резюме*:** *Проведен анализ основных проблем сельского хозяйства России, являющихся тормозом обеспечения его опережающего развития. Рассмотрены основные ресурсы отрасли, меры государства по повышению эффективности их использования, а также основные показатели внешней торговли сельхозсырьем и продовольственными товарами, а также доля сельхозпродукции, сырья и продуктов переработки в общей структуре внутреннего рынка. Определены основные задачи отрасли, проблемы их достижения, негативная роль агрохолдингов и поощерительные меры для стимулирования их взаимодействия с другими сельхотоварозпроизводителями. Исследована результативность банкротства рассматриваемых субъектов экономики. Произведен анализ мер поддержки сельских товаропроизводителей с их дифференциацией по уровням.*

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельхозтоваропроизводители, агрохолдинги, меры поддержки, проблемы, задачи, банкротство сельхозтоваропроизводителей

1. Въведение

Сельское хозяйство, являясь одной из важнейших отраслей экономики Российской Федерации, обеспечивает продовольственную безопасность страны, насыщение внутреннего рынка различной продукцией, в т.ч. продуктами питания, сырьем для пищевой и легкой промышленности, развитие сельских территорий. Многократно возрастает значимость сельского хозяйства в условиях действия антироссийских санкций. В связи с этим государственная политика в области сельского хозяйства должна быть ориентирована на обеспечение продовольственной независимости от других стран и на насыщение внутреннего рынка продукцией отечественного производства в целях полного удовлетворения спроса внутри страны, что требует комплексного

подхода к обеспечению стабильного развития рассматриваемой отрасли России, а также существенных вливаний денежных средств и их эффективного использования.

При этом следует иметь в виду существенные отличия климатических условий различных территорий России, сезонность производства сельскохозяйственных работ, другие факторы, что обуславливает в большинстве случаев риски потерь и необходимость применения различных научно-обоснованных инструментов и методов поддержки отечественных товаропроизводителей с целью обеспечения высокой эффективности и результативности их функционирования, устойчивого развития сельского хозяйства.

2. Раздел

В основе стабильного социально-экономического развития сельского хозяйства лежит обеспечение сохранения природного потенциала, его эффективное использование, снижение экологических проблем [13], что, в конечном итоге, будет способствовать решению проблем развития сельскохозяйственных территорий, повышению качества жизни в сельской местности [10]. Переход к концепции стабильного (устойчивого) развития сельского хозяйства обеспечивает поэтапную реализацию целенаправленной самостоятельной организации общества в различных сферах: социальной, экономической и экологической. Таким образом, стабильное развитие может быть охарактеризовано социальной справедливостью, экономической эффективностью, а также экологической безопасностью.

Активизация решения проблем сельского хозяйства Российской Федерации, предусмотренная различными нормативно-правовыми актами [2,3,4,5], основой которых является то, что одной из главных составляющих природных богатств РФ являются земельные ресурсы различного назначения и направлений использования (табл.1), общая площадь которых составляет 1712,5 млн.га., из них 22,4% (383 млн.га.) – земли сельхозназначения.

При этом наибольший удельный вес (65,8% или 1126,3 млн.га) занимают земли лесного фонда и всего 1% или 17,4 млн.га – земли промышленности и иного спецназначения.

Таблица 1. Земельный фонд Российской Федерации

Общая площадь земельного фонда РФ 1712,5 млн. га						
Земли лесного фонда	**Земли сельхозназначения**	**Земли запаса**	**Особо охраняемые территории**	**Земли водного фонда**	**Земли населенных пунктов**	**Земли промышленности и иного специназначения**
1126,3 млн. га **(65,8%)**	**383,2** млн. га **(22,4%)**	**89,3** млн. га **(5,2%)**	**47,7** млн. га **(2,8%)**	**28,1** млн. га **(1,6%)**	**20,4** млн. га **(1,2%)**	**17,4** млн. га **(1%)**

Наибольшую обеспокоенность вызывает тот факт, что общая площадь сельхозугодий, т.е. обрабатываемых и пахотных земель, занимаемых различными сельхозорганизациями, крестьянскими (фермерскими) хозяйствами (КФХ), индивидуальными предпринимателями (ИП), личными подсобными хозяйствами, некоммерческими организациями, составляет 37,1% от площади земель сельхозназначения (Фиг. 1).

Фиг. 1. Общая площадь сельхозугодий

В рамках повышения эффективности и результативности использования земельных ресурсов государство предпринимает определенные действия, в т.ч.:

−меры по повышению ответственности собственников за их целевое использование;

−выделение бюджетных средств на так называемое корчевание полей;

−выделение земель на бесплатной основе для ведения личного подсобного хозяйства или мелкого фермерства;

–другие меры.

Наиболее ярким примером активизации использования неиспользуемых (брошенных) земель, заселение территории государства является программа «Дальневосточный гектар» [16], стартовавшая 1 июля 2016г., в реализации которой принимают активное участие не только российские граждане, но и наши соотечественники из других зарубежных стран, которые, кроме земельного надела, могут получить российское гражданство в упрощенном порядке.

С 1 апреля 2019 г. аналогичную программу, единственным условием которой является исключительное занятие только сельским хозяйством, запустила Волгоградская область. Ее прорабатывают также несколько регионов России, переселенцам в которые выделяется также единовременные пособия.

Важнейшей задачей государства на современном этапе развития его экономики является обеспечение стабильного функционирования сельского хозяйства, что, обусловлено острой необходимостью насыщения внутреннего рынка качественной сельскохозяйственной продукцией и ее производными. Несмотря на то, что сельское хозяйство занимает 4,1 % в структуре ВВП[9], что в сравнении с развитыми странами достаточно много (в среднем в развитых странах его удельный вес составляет порядка 2%), для российской экономики этого явно недостаточно, особенно с учетом того, что доля импорта сельскохозяйственной продукции все еще превышает долю экспорта. (табл. 2)

Из приведенных данных таблицы следует, что, несмотря на положительную динамику в части экспорта в 2017 году доля импорта ниже доли экспорта. Кроме этого негативного параметра объемы импорта продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья продолжают расти.

Таблица 2. Основные показатели внешней торговли Российской Федерации сельскохозяйственным сырьем и продовольственными товарами за 2016-2017г.г.

Показатели (в млн. долл. США)	2016г.	2017г.	2018г.	Прирост в 2017 году, %
Товарооборот	42 129	49 525		17,6
Экспорт	25 033	28 819		15,1
Импорт	17 096	20 706		21,1
Сальдо торгового баланса	-7 937	- 8 113		2,2

Источник: данные Министерства сельского хозяйства в аналитике за 2018 год.

В этой связи важнейшей задачей в настоящее время, особенно в условиях санкционных ограничений и нестабильной экономической ситуации, является максимально снижение импортных поставок продовольственной продукции для обеспечения независимости России от других стран и обеспечение населения качественной продукцией отечественного производства по приемлемым ценам.

Отрицательная характеристика основных показателей внешней торговли РФ в сфере сельского хозяйства обусловлена также тем, что на экспорт поставляется в основном необработанное сельскохозяйственное сырье, в то время как импорт состоит в основном в покупке продовольственных товаров.

Таким образом, одной из главных задач субъектов экономики рассматриваемой отрасли в рамках обеспечения ее опережающего развития является повышение уровня переработки ее сырья.

Результаты анализа внутреннего рынка (табл.3) свидетельствуют о том, что доля сельскохозяйственной продукции, сырья и продуктов переработки в его общей структуре по большинству параметров превышает пороговые значения, установленные Доктриной [4], за исключением молока и молокопродуктов и пищевой соли.

Таблица 3. Доля сельхозпродукции, сырья и продуктов переработки российского производства в общей структуре внутреннего рынка за 2013 – 2017 год.

Показатели, %	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**Пороговое значение Доктрины**
Зерно	98,4	98,9	99,2	99,2	99,3	95
Масло растительное	81,4	85	82,5	83,7	84,8	80
Сахар (из сахарной свеклы)	84,3	81,9	83,3	88,3	94,6	80
Картофель	97,6	97,1	97,1	97,5	97	95
Молоко и молокопродукты	76,5	77	79,4	80,3	82,4	90
Мясо и мясопродукты	77,3	81,9	87,2	88,7	90,4	85
Соль пищевая	50,4	45,2	68,7	65,3	63,6	85

Источник: данные Министерства сельского хозяйства в аналитике за 2018 год [14]

В динамике с 2013 по 2017 год имеет место положительная тенденция по выполнению плана Доктрины продовольственной безопасности: по зерну увеличилось значение показателя в 2017 году по срав-

нению с 2013 годом на 0,9 %, по маслу растительному и сахару произошел еще более стремительный рост – на 3 % и 10,3 % соответственно. Однако положительная динамика практически по всем параметрам не позволяет говорить об устойчивом развитии сельского хозяйства. Все еще наблюдается отставание российского сельского хозяйства от зарубежных производителей и сохраняются основные проблемы и негативные тенденции.

И если с растениеводством в России дела обстоят неплохо, то с животноводством на порядок хуже [12]. Так, например, выполнение норматива по мясу и мясосодержащим продуктам достигается, главным образом, за счет птицы и свинины. Крупнорогатый скот проблемный в плане содержания, в т.ч. обеспечения правильным и качественным кормом с высоким уровнем падежа скота из-за болезней [15], что является причиной недобора по молоку и молочным продуктам. Динамика поголовья сельскохозяйственных животных в среднем за пять лет в промежутке от 2000 до 2018 года представлена в таблице 4, сведения которой характеризуют наличие значительных проблем. (табл.4)

При этом интересным представляется факт роста объемов молока и молочных продуктов в течении всего анализируемого периода, несмотря на отмечено недостижение пороговых значений Доктрины и снижение поголовья крупного рогатого скота, в первую очередь, коров, что свидетельствует о повышении объемов получения молока от одной коровы (Табл.4), т.е. росте удойности.

Таблица 4. Динамика сельскохозяйственных животных за период с 2000 по 2018 год (в тысячах рублей)

Наименование	2000-2004	2005-2009	2010-2014	2015-2018
Крупнорогатый скот	26 000,2	21 236,2	19 513,6	18 352,5
в том числе коровы	11 647	9 230,6	8 574,4	7 987,5
Свиньи	15 929,4	15 974,6	18 352,2	22 535,5
Овцы и козы	16 448,9	20 806,4	23 407, 2	24 115, 5
Птица	343 571,9	392 224,8	486 335	548 230

Источник: Доклад АККОР «Фермерский сектор в цифрах»

Сельскохозяйственные товаропроизводители в нашей стране сталкиваются с рядом трудностей: значительные бюрократические препоны при получении земельных ресурсов, недостаточная обеспече-

нность сельскохозяйственной техникой, проблемы с каналами сбыта, недобросовестная конкуренция на рынке из-за большого количества крупных игроков, и самое главное – дороговизна и значительные трудности в получении финансирования. В целях обеспечения стабильного развития сельского хозяйства с учетом выявленных и других недостатков государство внедряет комплексный подход, в т.ч. в рамках государственной аграрной политики [3], основными задачами которой являются:

1) повышение конкурентоспособности российской сельскохозяйственной продукции и российских сельскохозяйственных товаропроизводителей, обеспечение качества российских продовольственных товаров;

2) обеспечение устойчивого развития сельских территорий, занятости сельского населения, повышение уровня его жизни, в том числе оплаты труда работников, занятых в сельском хозяйстве;

3) сохранение и воспроизводство используемых для нужд сельскохозяйственного производства природных ресурсов;

4) формирование эффективно функционирующего рынка сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия, обеспечивающего повышение доходности сельскохозяйственных товаропроизводителей и развитие его инфраструктуры;

5) создание благоприятного инвестиционного климата и повышение объема инвестиций в сфере сельского хозяйства;

6) контроль за индексом цен на сельскохозяйственную продукцию, сырье и на промышленную продукцию (услуги), используемую сельскохозяйственными товаропроизводителями, и поддержание паритета индексов таких цен (тарифов)[3].

Также установлены основные задачи в части обеспечения устойчивого развития сельских территорий, в т.ч.:

1) демографическая политика и создание условий для переселения в сельскую местность. При этом необходимо учитывать, что преодоление негативных демографических процессов, происходящих на сельских территориях, требует проведения активной демографической политики, направленной на укрепление сельской семьи, повышение ценности рождения и воспитания детей, а также на повышение доступа сельского населения к услугам детских дошкольных учреждений;

2) диверсификация сельской экономики, политика повышения занятости и доходов сельского населения;

3) улучшение жилищных условий сельского населения, развитие социальной, инженерной и транспортной инфраструктуры. Государственная политика в области развития социальной и инженерной инфраструктуры сельских территорий ориентируется на кардинальное улучшение социальной среды, проживающих в сельской местности, повышение доступности социально-культурных и торгово-бытовых услуг на основе развития дорожно-транспортных коммуникаций, стационарных, мобильных и дистанционных форм обслуживания;

4) политика сельского расселения. Главная цель государственной политики в области сельского расселения заключается в создании благоприятных предпосылок для выполнения селом его производственной, социально-демографической, культурной и других функций, а также для улучшения условий жизни сельского населения на основе развития горизонтальных и вертикальных хозяйственных и социальных связей сельских поселений;

5) экологическая политика. Основными задачами экологической политики являются экологическая реабилитация сельских территорий и экологизация основных сфер сельской экономики.

Однако достижение указанных целей возможно лишь при решении выявленных проблем, в т.ч.:

- обеспечение доступности кредитных ресурсов, снижение высоких процентных ставок по кредитам;
- подготовка квалифицированных кадров [14];
- снижение пошлин на сельскохозяйственную технику;
- повышение уровня развития отечественного машиностроения;
- ликвидация социальных проблем сельских жителей: повышение уровня оплаты труда, социальных условий, обеспечение жилищным фондом [11];
- преобладание агрохолдингов над фермерскими хозяйствами;
- банкротство сельхозтоваропроизводителей.

Преобладание агрохолдингов над фермерскими хозяйствами и их вытеснение с рынка сельхозтоваропроизводителей является важнейшей проблемой российской экономики, для решения которой необходима разработка механизма включения агрохолдингками фермеров в цепочку производства продукции, развитие сотрудничества рассматриваемых субъектов экономики, его стимулирование. В рамках решения указанной проблемы целесообразна разработка и внедрение комплекса поощерительных мер для агрохолдингов, сотрудничающих с фермерами. (табл.5)

Таблица 5. Поощрительные меры для агрохолдингов, которые сотрудничают с фермерами

Доля участия фермерских хозяйств и малых сельско-хозяйственных организаций в деятельности агрохолдинга	Поощрительные меры поддержки
0-5%	-
5-10%	Компенсация части затрат на транспор-тировку сельскохозяй-ственной продукции
10-30%	Предоставление беспроцентных кредитов
30-40%	Компенсация части затрат на рекламу

Источник: составлено автором

Поощрительные меры могут подбираться в зависимости от потребностей агрохолдингов и дифференцироваться в зависимости от доли участия фермерских хозяйств в деятельности агрохолдинга. С одной стороны, данный способ может помочь фермерам сохранить свое положение на рынке посредством сотрудничества, а не конкуренции с агрохолдингами, которая заведомо невозможна ввиду несопоставимости масштабов производства.

Другие из указанных проблем также решаются с различной степенью эффективности и результативности в рамках реализации различных государственных и региональных программ и предусмотренных ими мер поддержки сельского хозяйства. (табл. 6)

Таблица 6. Меры поддержки сельского хозяйства

Мера поддержки	**Краткая характеристика**
Льготный тариф на перевозку зерна.	Льгота распространяется на транспортировку зерна железнодорожным транспортом
Единая региональная субсидия[10]	Предоставляется из федерального в региональные бюджеты, на развитие сельского хозяйства в регионах
Льготное кредитование	Сельскохозяйственные товаропроизводители могут получить кредит на льготных условиях в одном из уполномоченных Минсельхозом банков по ставке, не превышающей 5 %
Субсидия на возмещение части процентной ставки	По кредитам на инвестиционные цели, взятым до 1 января 2017 года
Компенсация части затрат на транспортировку продукции АПК	Наземным, в том числе железнодорожным, транспортом
Компенсация затрат (учитываются только прямые затраты)	На строительство и модернизацию объектов АПК

Субсидия на повышение продуктивности в молочном скотоводстве.	Субсидия направлена на погашение части затрат субъектов РФ, которые образовались в результате реализации программ поддержки молочного производства.
Субсидия на оказание несвязанной поддержки в области растениеводства.	Данная субсидия позволяет компенсировать сельскохозяйственным товаропроизводителям часть затрат, выплаты осуществляются погектарно;
Субсидии производителям сельскохозяйственной техники.	Предоставляются субсидии из федерального бюджета для производителей, которые реализуют сельскохозяйственную технику со скидкой. Это делается для повышения доступности сельскохозяйственной техники.

Источник: составлено с использованием данных Министерства сельского хозяйства

Положительным представляется опыт Московской области (МО) по поддержке сельского хозяйства, где реализуются следующие программы: гранты на конкурсной основе в сумме 3 млн. руб., возмещение затрат, льготное кредитование. (Фиг. 2)

Фиг. 2. Направления поддержки сельского хозяйства по уровням

Льготное кредитование в рамках программ Московской области по развитию сельского хозяйства проводится в соответствии с Постановлением 85/5[8]. Кредит выдается банком по стандартной не льготной ставке, возврат которого заемщиком производится в соответствии с условиями кредитного договора. В случае выполнения всех установленных требований, региональный Минсельхоз компенсирует сельскохозяйственной организации часть затрат по привлечению кредита. Таким образом, взаимодействие происходит между заемщиком и Министерством сельского хозяйства напрямую, без прямого участия банка. Механизм выдачи льготных кредитов АО «Россельхозбанк» [9] представлен на фиг. 3.

Фиг. 3. Механизм выдачи льготных кредитов АО «Россельхозбанк».

На федеральном уровне льготное кредитование происходит несколько иначе. В соответствии с действующим законодательством[9] банк предоставляет льготные кредиты, которые носят строго целевой характер, сельскохозяйственным товаропроизводителям по сниженной процентной ставке (до 5%). Банк сразу предоставляет заемщику средства по льготной ставке, а возмещение затрат происходит непосредственно между банком, который выдает кредит и Минсельхозом Российской Федерации. Банк обращается в Министерство сельского хозяйства, а то в свою очередь выделяет банку субсидии на

возмещение недополученных доходов. Похожая ситуация и с льготным кредитованием [11], совпадает порядок выдачи и возмещения затрат в основном за тем исключением, что вместо Минсельхоза возмещением занимается Министерство экономического развития.

Однако, несмотря на предпринимаемые государственными и региональными органами власти меры, сельское хозяйство России испытывает значительные трудности. Одним из серьезных тормозов для обеспечения опережающего роста сельскохозяйственного производства России является банкротство сельхозтоваропроизводителей, результаты анализа сведений о которых только за 2018 г. неутешительны. (табл.7)

Так, в отношении более 50% сельхозорганизаций на основании заявлений о признании должника банкротом принято положительное решение и открыто конкурсное производство с реализацией имущества.

При этом в российской практике процедура конкурсного производства завершается в основном реализацией имущества. Крайне негативным последствием банкротства должника является удовлетворение требований кредиторов лишь на общую сумму 26542 тыс.руб., в то время как сумма долга составляет 1806315 тыс.руб. Кроме этого у 62 рассматриваемых должников какое-либо имущество и средства отсутствуют. (Табл.7)

Следует отметить незначительную величину судебных расходов арбитражного управляющего на реализацию рассматриваемых дел о банкротстве, включающую и его вознаграждение, что практически исключает его заинтересованность в реализации комплекса мер по сохранению бизнеса должника и использованию факторов кризиса для развития.

Указанная проблема в отношении рассматриваемых субъектов экономики также требует безотлагательного решения.

Таблица 7. Институт банкротства сельхоз товаропроизводителей

По виду должников	№ стр.	Поступило заявление о признании должника банкротом (графа 2 разд. 1)	Принято решение о признании банкротом и об открытии конкурсного производст-ва, о введе-нии реализа-ции иму-щества (гр.2 разд 3.4, гр.2 разд. 3.6	Завершено: конкурсное производство, реструктуризация долга или реализация имущества (из графы 8 разд. 1)	Из числа завершенных дел о банкротстве признано банкротами на сумму долга (тыс. руб.)	Удовлетворено требований кредиторов на сумму (тыс. руб)	Определено судебных расходов (арбитражному, финансовому управляющему и прочим в соответствии со ст. 59 Закона о банкростве) тыс. руб.	Из гр.3 в связи с отсутствием имущества и средств (число дел)
А		**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
Сельско хозяйственных организаций	**2**	160	81	92	1 806 315	26 542	43 107	62
крестьянских (фермерских) хозяйств	**7**	150	55	38	1 027 224	40 928	19 058	29
индивидуальных предпринимателей	**8**	4 205	2 031	1 456	48 991 985	1 419 705	132 687	990

Список литературы:

Федеральный закон "О личном подсобном хозяйстве" от 07.07.2003 N 112-ФЗ.

Федеральный закон от 29.12.2006 N 264-ФЗ (ред. от 25.12.2018) "О развитии сельского хозяйства".

Федеральный закон от 11 июня 2003 г. № 74-ФЗ «О крестьянском (фермерском) хозяйстве».

Указ Президента РФ от 30 января 2010 г. N 120 "Об утверждении Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации" Система ГАРАНТ: http://base.garant.ru/12172719/#ixzz5eP8S1PE1

Распоряжение Правительства РФ от 30.11.2010 года № 2136-р «Об утверждении Концепции устойчивого развития сельских территории Российской Федерации на период до 2020 года».

Постановление Правительства МО от 18.02.2013 N 85/5 "О Порядке предоставления средств из бюджета Московской области на возмещение части затрат на уплату процентов по кредитам, полученным в российских кредитных организациях, и займам, полученным в сельскохозяйственных кредитных потребительских кооперативах сельскохозяйственными товаропроизводителями, организациями агропромышленного комплекса, сельскохозяйственными потребительскими кооперативами, крестьянскими (фермерскими) хозяйствами и гражданами, ведущими личное подсобное хозяйство".

Распоряжение Правительства РФ от 30.11.2010 года № 2136-р «Об утверждении Концепции устойчивого развития сельских территории Российской Федерации на период до 2020 года».

Постановление Правительства МО от 18.02.2013 N 85/5 "О Порядке предоставления средств из бюджета Московской области на возмещение части затрат на уплату процентов по кредитам, полученным в российских кредитных организациях, и займам, полученным в сельскохозяйственных кредитных потребительских кооперативах сельскохозяйственными товаропроизводителями, организациями агропромышленного комплекса, сельскохозяйственными потребительскими кооперативами, крестьянскими (фермерскими) хозяйствами и гражданами, ведущими личное подсобное хозяйство".

Deloitte- Обзор рынка сельского хозяйства 2018 URL: https://www2.deloitte.com/ru/ru.html

Аюшиев А.Д., Великанов Е.В.. Финансы корпоративных образований в АПК России. — Иркутск: Изд-во БГУЭП,2015. — 130 с..2015.

Цынгуева В.В. Современное состояние сельского хозяйства России / В.В. Цынгуева, Е.Ю. Завальнюк, А.И. Агеенко, Ю.Е. Бессонова // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2016. – №5. – С. 196-201.

Чернышкова Виктория Вячеславовна Анализ состояния сельскохозяйственной отрасли в России// экономические науки. №77-1, 30.01.2018.

Ниазян Васпур Гургенович Теоретические подходы к определению устойчивого развития // Baikal Research Journal. 2015. №1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-podhody-k-opredeleniyu-ustoychivogo-razvitiya-1 (дата обращения: 06.01.2019).

https://corpmsp.ru

https://сельхозпортал.рф/articles/problemy-zhivotnovodstva/

https://надальнийвосток.рф/

МЕТОДОЛОГИЯ АНАЛИЗА ПРОБЛЕМ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Doctor of Science, Professor, Sergei Mihajlovic Gorlov, North Caucasus Federal University, Stavropol, Russian Federation
Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Latsinnikov, North Caucasus Federal University, Stavropol, Russian Federation
Postgraduate at the Department of Economics and Foreign Economic Activity, Gorshenin Alexander Yuryevich, North Caucasus Federal University, Stavropol, Russian Federation
Candidate of Economic Sciences, Assistant professor, Syromyatnikov Denis Aleksandrovich, North Caucasus Federal University, Stavropol, Russian Federation

Symmary: *Настоящее исследование направлено на решение фундаментальной задачи, связанной с разработкой методологии и выбором принципов институционального подхода к управлению развитием аграрной сферы. Идентификация принципов системного проведения научных изысканий в данной области будет способствовать накоплению достоверной информации и принятию властными и сельскохозяйственными организациями обоснованных управленческих решений. Дана характеристика концепциям и идеям эволюционной экономической теории, институциональной экономики и аграрного менеджмента. Их использование позволит обосновать универсальную модель управления развитием сельского хозяйства и может быть полезным при разработке целевых программ регулирования аграрных рынков.*

Keywords: *Методология, институциональный подход, управление развитием, аграрная сфера, государственное воздействие, товарные хозяйства, взаимодействие, институциональные императивы*
Methodology, institutional approach, development management, agrarian sphere, government's impact, goods households, interaction, institutional imperatives

1. Introduction

Методология организации производства выступает базисом практической деятельности субъектов экономики. С этой позиции,

методология анализа проблем управления должна осваиваться на основе использования различных способов проведения научных изысканий, а также с учетом императивов реального производства и потребностей хозяйствующих структур.

С другой стороны, методология познания в порядке обратного воздействия на изучаемый объект способствует диффузии инструментов исследования в дополняющие друг друга подходы. В подтверждение тому выступают положения современной теории менеджмента, рекомендующие применять комплексный, процессный, ситуационный, поведенческий и другие подходы к управлению развитием субъектов реального сектора экономики (Журавлева, 2016). Использование комплексного подхода объективно обусловленного представлением об организациях как об открытых системах, тесно связанных с внешней средой, является основой формирования гносеологии менеджмента. Она интегрирует в единое целое достижения различных направлений управленческой науки, обеспечивая реализацию базовых принципов внутрихозяйственного и межхозяйственного управления.

В силу этого методология анализа проблем управления развитием аграрной сферы должна осваиваться за счет применения эволюционного, системного, антикризисного, воспроизводственного, интеграционного, институционального и адаптационного подходов.

2. Section

На многоуровневый характер методологии организации производства материальных благ и услуг указывает Т. Л. Короткова. Она подчеркивает, что данная функция менеджмента является основной в практической деятельности хозяйствующих субъектов и призвана опираться на достижения смежных наук (Короткова, 2013).

Эволюционный подход отражает мировоззренческую интерпретацию результатов изучаемого управления с позиции их постепенного изменения и на основе восхождения от простого к сложному, а также от низшего к высшему. Тем самым решается проблема детерминизма, связанная с поиском сведений о предмете исследования, находящимися за рамками оценки воздействий на него изменений внешней среды. В данном случае эволюционный подход формирует субстанциональный базис методологии анализа управленческих процессов, что позволяет изучать менеджмент в контексте взаимного дополнения его составных частей.

При выявлении принципов, форм и методов проведения научных изысканий определенную роль играют достижения кибернетики,

теории систем и инноватики (Зайцев, 2014). Применение кибернетического подхода позволяет моделировать особые системы, связанные с восприятием, запоминанием, переработкой и обменом информацией. Использование методологических достижений теории систем обеспечивает тестирование целостности объекта и многообразия его внутренних связей в направлении формирования основ изоморфизма. Данная теория не только описывает процесс функционирования системы, но и теоретически осмысливает ее организационные изменения в долгосрочной перспективе. Путем имплементации подходов теории инноватики выявляются механизмы адаптации субъектов управления к изменяющейся рыночной среде. В силу чего инноватику правомерно характеризовать как методологию междисциплинарного типа, обеспечивающую интеграцию общих и специфических знаний. При апробации ее положений специальные науки сохраняют свою самостоятельность и специфичность в условиях «самоанализа» фактических данных и их «самопознания» (Мамедов, 2006).

Не менее значимым методом проведения исследований целесообразно считать системный подход, исследующий объект в единстве его внешних и внутренних связей. Применительно к управлению развитием аграрной сферы он требует оценки результатов управленческой деятельности хозяйств всех категорий во взаимосвязи с контрагентами аграрного производства и государством в лице федеральных, региональных и муниципальных органов власти. В ситуации, когда система управления не учитывает изменений рынка, последние оказывают негативное воздействие на организационно-экономические отношения, складывающиеся между хозяйствами и их потенциальными контрагентами. Такой негативный эффект вызывает резонанс во всей цепи межсубъектных связей и приводит к нарушению ритмичного функционирования смежных с сельским хозяйством отраслей (Рязанова, 2012).

Применение системного подхода к выявлению причинно-следственных связей управления развитием аграрной сферы объясняется необходимостью идентификации всей совокупности образующих его элементов. В сопоставлении с таким типом межсубъектных отношений в аграрной сфере реализация крупных партий продовольствия, и прежде всего зерна и семян подсолнечника, осуществляется ассоциациями крестьянских (фермерских) хозяйств и сельскохозяйственными организациями через региональные или межрегиональные биржи. Отношения сельхозтоваропроизводителей с государством в данном случае базируются на институциональной основе и предполагают

формирование «организационно-экономической системы управления на федеральном и региональном уровнях, способной реализовывать эффективное функционирование органов государственной власти в различных ситуациях – от нормальной до чрезвычайной» (Львов, 2012).

В контексте изучаемой проблемы необходимо учитывать разницу между важнейшими составляющими управления развитием аграрной сферы: антикризисным менеджментом и антирецессионным регулированием. Антикризисный менеджмент представляет собой особый тип управления, применяемый в векторе ограничения негативных воздействий на процесс, происходящий на макро-, мезо-, и микроуровнях. Он выступает отражением реакции хозяйствующих субъектов на предотвращение угроз и указывает на целесообразность своевременного применения антикризисных процедур во всей системе производственных отношений (Городецкий, 2013). В отличие от антикризисного управления, антирецессионное регулирование должно способствовать оживлению производственной деятельности экономических субъектов на основе объединения усилий хозяйств и их партнеров. Оно представляет собой целостную совокупность взаимосвязанных элементов, выполняющих конкретные организационно- экономические задачи. К основным из них относятся: мониторинг состояния аграрной сферы и её отраслевой структуры, прогнозирование и планирование, организация и координация производственной деятельности хозяйств, формирование системы стимулов, а также контроль за выполнением управленческих решений.

Имплементация интеграционного подхода повышает эффективность управления развитием аграрной сферы на основе поиска форм и механизмов, стимулирующих процесс взаимодействия хозяйств с перерабатывающими и торговыми предприятиями. Применение данного подхода также предполагает объединение ресурсов хозяйств и органов власти в направлении увеличения объемов производства высококачественного продовольствия. Партнерские отношения хозяйств с властными инстанциями способствуют формированию стимулирующей среды для ведения первыми расширенного производства. Так, положения Государственной программы «Развитие сельского хозяйства и регулирование рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 годы» закрепляют приоритет за координационно-дополняющей формой управления развитием исследуемой сферы.

Поскольку в ситуации рецессии нарушается ритмичность производства, распределения, обмена и потребления материальных благ,

воспроизводственный подход к управлению развитием сельского хозяйства имеет не меньшее значение. Как и системный анализ, он предполагает поиск способов и инструментов взаимодействия хозяйств с властными структурами в векторе обеспечения роста объемов аграрного производства. По мнению О.В. Говядовской, данный подход расширяет возможности изучения прямых и обратных связей государства с сельхозтоваропроизводителями в аспекте их адаптации к условиям кризисной среды (Говядовская, 2011).

Конкретизация причин и последствий управления развитием аграрной сферы на макро-, мезо- и микроуровнях формирует предпосылки для выделения ряда методологических принципов его организации. Их характеристиками выступают: целостность, обоснованность, ответственность и эффективность управляющих воздействий хозяйств различных форм собственности, партнером которых является государство.

Применение институционального подхода обязывает рассматривать методологию управления развитием аграрной сферы в контексте применения правил, регламентирующих поведение хозяйств и их контрагентов. Формализованность данных правил отражает косвенное участие государства в организации воспроизводственного процесса, которое реализуется через создание институционально-правовой основы (формальных институтов), но дополняется использованием сложившихся социальных норм (неформальных институтов). В условиях межсубъектного взаимодействия формальные институты закрепляют порядок взаиморасчетов между хозяйствами, перерабатывающими и торговыми предприятиями. Нарушения этих норм сопровождается применением конкретных санкций, определяющихся контрактантами или устанавливающихся судом.

Выбор инструментов институционального регулирования в сельском хозяйстве опирается на принцип ответственного поведения контрагентов аграрного производства, предполагающий обязательность исполнения условий и положений многосторонних контрактов. Проведение теоретических исследований структуры управления воспроизводственным процессом в сельском хозяйстве обеспечивает поиск средств повышения эффективности принимаемых сельхозтоваропроизводителями решений и формирование адекватных мер по их использованию на практике. Целесообразность применения институционального подхода к анализу проблем управления развитием реального сектора экономики обосновывает В. Маршал. В своей монографии «Оценка эффективности бизнеса» он доказывает, что организации,

опирающиеся на контрактную форму взаимодействия с партнерами по коммерческой деятельности, приобретают определенные конкурентные преимущества (Маршал, 2004).

Применительно к сельскому хозяйству эти преимущества проявляются в укреплении рыночной позиции экономических субъектов, использующих эффекты интеграции с предприятиями перерабатывающих и торгующих отраслей. В данном случае для хозяйств-интегрантов облегчается выход на рынок, и создаются условия адаптации к антикризисным императивам с минимальными издержками во времени. Кроме того, контрактные связи с организациями, производящими необходимое оборудование и материалы, способствуют получению мелкотоварными хозяйствами скидок, что расширяет рамки их платежеспособного спроса. К тому же субъекты-интегранты приобретают права на предоставление лизинговыми компаниями услуг сервисного характера. Это позволяет мелкотоварным хозяйствам преодолевать негативные последствия экономического кризиса с менее емкими материальными затратами.

С другой стороны, крупные сельскохозяйственные организации также получают выгоды от использования контрактной формы взаимодействия с указанными выше хозяйствующими субъектами. Посредством объединения ограниченных ресурсов они расширяют ассортимент продукции аграрного происхождения и повышают степень своей адаптивности к изменениям кризисного пространства.

Такое положение дел свидетельствует о необходимости применения адаптационного подхода к анализу причин управления развитием аграрного производства. Его реализация ускоряет приспособление хозяйствующих структур к институциональным императивам, поскольку установление взаимоотношений экономических субъектов на основе их гибкой адаптации к изменениям внешней среды обеспечивает принятие хозяйствами и государством эффективных управленческих решений. Освоение данного инструмента способствует построению модели управления развитием аграрной сферы, влияющей на адаптацию мелких, средних и крупных по экономическим размерам хозяйств к условиям преобразований рынка. Вместе с тем это «не означает, что адаптация институтов или поведенческих моделей применительно к тем или иным целям происходит осознанно или намеренно. Когда такое осознание или намерение налицо, адаптационную функцию называют явной, в противном случае она именуется латентной» (Лебедева, 2002).

Как видно, изменения рыночной ситуации оказывают воздействие на управленческую деятельность хозяйств и характеризуются их способностью влиять на приспособление экономических субъектов к институциональным преобразованиям.

Использование вышеуказанных подходов к управлению развитием аграрной сферы базируется на методологическом принципе взаимосвязи экономической теории и реальной практики хозяйствования на земле. Данное заключение подтверждает объективность исходных предпосылок, но отражает их полиморфный характер, поскольку теоретические концепции находят изменение в процессе практической деятельности хозяйств.

Conclusion

Безусловно, остаются неизменными фундаментальные принципы единства теории и практики, определенности, конкретности, познаваемости, объективности, причинности и историзма. Их применение воспроизводит достоверность научных представлений об общем менеджменте как науке, изучающей причинно-следственные связи соответствующих управленческих воздействий. Однако для формирования системы управления развитием сельского хозяйства применения многообразия данных общенаучных принципов оказывается недостаточным. На наш взгляд, использование инструментов менеджмента, обеспечивающих поддержку и стимулирование аграрной сферы, должно происходить в условиях:

- апробации эволюционного, системного, антикризисного, воспроизводственного, интеграционного, институционального, адаптационного и других подходов;
- организации внутрихозяйственного, межхозяйственного, государственного, муниципального и хозяйственно-государственного управления;
- приоритетного стимулирования субъектов инновационного типа.

Сравнительный анализ инновационного и традиционного подходов указывает на то, что реализация первого обеспечивает долговременный рост аграрной сферы за счет улучшения основных показателей функционирования хозяйств и их адаптации к высоко волатильным условиям внешнего окружения (Дафт, 2017).

Инновационный подход к формированию обозначенной выше системы является адекватным императивам кризисной экономики, так как его содержательные характеристики базируются на применении

инструментов, регулирующих хаотично складывающиеся отношения в рамках межсубъектного взаимодействия. Выступая альтернативой устоявшимся, традиционно-консервативным концепциям, он отражает необходимость устойчивого развития аграрной сферы на основе хозяйственно- государственного партнерства. При этом антикризисное управление в аграрной сфере, хотя и ориентируется на увеличение экономических и физических размеров хозяйств, должно учитывать целесообразность внедрения ресурсосберегающих технологий.

Отсюда следует, что положения общего и антикризисного менеджмента, теории самоорганизации и государственного регулирования экономики, институциональной и эволюционной экономической теории, а также экономики сельского хозяйства подтверждают тезис о полиморфном характере методологии управления развитием аграрной сферы.

LITERATURE

Журавлева, П., Гришин, В. & Громыко, В. (2016) Экономическая теория (политэкономия). Москва: ИНФРА-М.

Короткова, Л. (2013) Исследование в менеджменте Москва: ИНФРА-М.

Зайцев, Г., Соколова М. И. (2014) Стратегический менеджмент. Москва: Экономистъ.

Мамедов, Ю. (2006) Экономическая теория: нестрашное знакомство с методологией. Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета.

Рязанова, В., Крылова Ю. В., Расков, Д. Е. (2012) Институциональный анализ и экономика России. Москва: Экономика.

Львов, С., Поршнев, А. Г. (2012) Управление социально-экономическим развитием России: концепции, цели, механизмы. Москва: Экономика.

Городецкий, Е. (2013) Институты современной экономики России: опыт и проблемы. Москва: ИЭ РАН.

Говядовская, В. (2011) Теория, методология и практика стратегического управления развитием сельского хозяйства. Ставрополь: АГРУС.

Маршал, В. (2004) Оценка эффективности бизнеса. Москва: Вершина.

Лебедева, Н. (2002) Институциональный механизм экономики: сущность, структура, развитие. - Волгоград: ВолГУ.

Дафт, Р. (2017) Менеджмент. Санкт-Петербург: Питер.

THE EVOLUTION OF AGRICULTURAL MARKETS OF UZBEKISTAN

Dr. Abduaziz ABDUVASIKOV
Director of Andijan branch of Tashkent state agrarian university, Uzbekistan, Associated Professor of Agribusiness and Investments departmen
Dr. Bahodirjon NOSIROV
Associated Professor of Agribusiness and Investments department, Andijan branch of Tashkent state agrarian university, Uzbekistan

***Summary*:** *Saturation of the domestic food market, achievement of production self-sufficiency in domestic market and food security are priority directions of development of agricultural sector, which is an important sector of Uzbekistan's economy. Effective implementation of these tasks will allow solving such pressing social issues as employment of population, their well-being, urban and rural development.*

Keywords: *Uzbekistan, agricultural markets, transition economy, private farms.*

1. Introduction

From the first days of independence, Uzbekistan chose its own way of development and integrated and wide-ranging reforms in all spheres, directed at building a democratic state with a rule of law and a socially oriented market economy. In this regard, one of the principal directions in the socio-economic development of the country was to address issues in food supply, accessibility of foodstuffs in accordance with rational norms of healthy nutrition, along with the achievement of high quality and security of food products consumed by the population. Thus programs were taken in the country to accelerate economic reforms in agriculture built on the priority progression of farms. The schemes taken were aimed also at improving the production relations in rural areas, at introducing an organizational structure in the management of agricultural production that corresponds to market principles, consolidating the freedom of agricultural producers and providing for their reliable legal protection.

2. Main part

In Uzbekistan GDP was restored to pre-independence levels as early as 2002, and the country has since enjoyed a protracted phase of sustained annual economic growth more than 8% even during global financial-economic crisis years. Uzbekistan is currently a medium-low income country, and living conditions in the country have significantly improved, even in rural areas. Uzbekistan has medium-low income per capita, but in recent periods gradually increasing due to successful of the Uzbek model of economic development. In Uzbekistan gross national capital per capita increased from 4.590 in 2011, till 5.840 in 2014 (PPP equivalents, 2015 data from World Development Indicators).

Regional and social disparities are high. Population of Uzbekistan is more than 33 mln at the end of 2016 (www.stat.uz). Gross domestic product of Uzbekistan in same period – 2016 is 199325,1 bln UZS ($92.64 bln).

The agricultural sector continues to play a important role in Uzbekistan's economy, representing about 17% of GDP and employing about 28% of the country's active population. Agriculture in Uzbekistan is critically dependent on water. Crop production and most of livestock production (with the exception of the karakul sheep grazing in the desert) is confined mainly to irrigated areas and occurs mainly in river valleys and oases. Only 11% of the land, mostly located in irrigated river valleys, allows intensive agriculture, while another 40% is occupied by natural desert pastures, they support only sheep. Cultivable land is 4.4 million hectares, or about 9.5% of Uzbekistan's total area, and it has to be shared between crops and cattle.

In Uzbekistan agricultural production has increased twofold in the last 20 years, while grain production has increased from 1 million tons to 7.8 million tons, turning the country into an exporter of wheat.

The agrarian complex has been dynamically advancing in Uzbekistan. Modern equipment and technologies of reprocessing agricultural products have using in the sphere. The local food products are distinct with high taste properties and quality and modern packaging.

In the course of reforming the agricultural sector, a special emphasis was placed on its equipment with state-of-the-art, highly productive, locally manufactured specialized machinery and technological hardware that meets the world requirements and standards.

Agricultural transition in Uzbekistan is driven by a process of land reform, which involves redistribution of land among producers and concomitant changes in farm structure.

In Uzbekistan after the independence in 1991 to the present days agrarian reforms were carried out in following 4 main stages:

1. Till 1997, have experimented more than 10 kinds of farms (private farms, collective farms, cooperatives, state farms, joint-stock societies, limited liability companies, partnerships). The base for the development of farms in Uzbekistan was laid by the decree of the head of our state "On Further Consolidation of Dehqan (Farmer) Enterprises and State Support for Entrepreneurship in the Republic of Uzbekistan" signed 29 November 1991.

2. But in this main moment of process of transition to a market economy Uzbekistan government choosed as effectively major 3 types, such as large-scale producers – agricultural cooperatives - shirkats, middle producers – private farms and small producers – private dehqan (means 'peasant') farms (the traditional household plots). The adopted Land Code, laws "On Farming Enterprise", "On Dehqan Enterprise" and the one "On Guarantees of Freedom of Entrepreneurship" have shaped a robust normative foundation and system of guarantees for the development of farming, economic and financial independence of farms.

Moreover, a complex of arrangements were taken to boost the economic and technical capacities of private farms, optimize the lands that helped secure a gradual growth in production volumes, effectiveness and profitability of farms. Currently, a modern production and market infrastructure has been formed and being perfected and that provides farms with a whole range of essential services.

3. In the next stage of agrarian reforms from 2003 to 2007, given priority to the development of farms and shirkats are gradually transformed to private farms by special tenders.

4. Since 2009 started stage of optimization and diversification of private farms.

A logical extension of reforming the agricultural sector of the country was the decree of President of the Republic of Uzbekistan "On arrangements to Further Refine the Arrangement of Activities and Develop Farming in Uzbekistan" signed October 22, 2012 that is dedicated to the elevation of effectiveness of farms, expansion of their rights and powers, reinforcement of the role in the rational use of land and water resources and in the creation of production capacities, the dynamic development and beautification of rural areas, provision for employment and growth in the wellbeing of the population. In accordance with this document, were established the Council of Farmers of Uzbekistan and councils of farmers in regions and districts to safeguard the rights and legitimate interests of

farmers both in relations with government and management bodies, local government bodies, and with stocking, supplying and servicing organizations, as well as during cases in courts.

In excess of 73 thousand private leasehold farms are operating currently in Uzbekistan, with an average size approaching 130 hectares, more than 28 thousand of which are diversified in their form and activities. Thus, farmers have become one of the major agricultural producers. 84.5% of all farms specialize in the crop, 9.1% in livestock, and 6.4% in other directions. More than 1.5 million people are employed on these lands. In 2014, private farms accounted for 34.4% of gross agricultural products and dehqan farms, which have small allocations of up to one hectare of land, accounted for 63.5%. Moreover have functioning other few forms (2.1%). In same period, private farmers cultivate 75% of sown area, while dehqan farms cultivate 12.5%. The situation is totally different with regard to livestock: 95% of cows is in dehqan farms, 4% in peasant farms, and just 1% in others.

Private farms and dehqan farms are both private agricultural producers, but existing some differences according to local legislative acts. Dehqan farm - small-scale family farming, produce and sell agricultural products on the basis of personal labor of family members in the household plots, to the head of the family in lifetime inheritable possession.

In Uzbekistan all of types the land is state property, belongs to the state. But the types of land use right in agriculture can be a long-term lease and use for lifelong. Therefore, private farms leasing land for long period 30 to 50 years. And dehqan farms use land for lifelong.

The area of private farms land depend on the specialization: in cotton-wheat direction more than 100 hectares, vegetables or fruits direction minimum 20 hectares and in animal husbandry average 0.5 hectare per adult livestock.

But in the ongoing optimization phase is to diversify farm products. And same farm produce cotton, wheat, vegetables and livestock.

Financial support of agricultural producers. Government keeps a constant attention to development of agriculture. At present, formed reliable system and mechanisms for further increasing the share of agriculture in gross domestic product, material and technical provision and financing support of farms in full compliance with the principles of a market economy. Due to effective functioning of this system agricultural production is increasing every year. Farmers and dehqan farms as well as agricultural products processing enterprises expands the range of products,

increase profitability and export potential, and becoming attractive for credit institutions and investors.

Each year, the cotton and grain specializing farms in support for the timely and effective implementation of large amounts of material and resource allocations. For example, in the last nine months of this year, the most important types of agricultural production have received preferential loans in the amount of almost 2.4 trillion UZS, including 1.8 billion for cotton and grain - 543.3 billion. In processes of lending to farms with a difficult financial situation using the principle of a pledge of future crops and it get opportunity to simplify the process. In the financing of processing enterprises are widely using the mechanism of guarantee. In contracts between farms and processing enterprises, for delivering fruits, vegetable products and melons, using loans 40% of total sum and this position conducts timely implementation of necessary agro-technic decisions regarding the crops in the fields. Nowadays more than 1.5 thousand mini-banks providing quality services to farms in convenient close places.

The process of a radical diversification of agriculture into a diversified farms, are makes conditions for enlarge kind of products to farms. Their bilateral relations with preparation and service organizations will have new structure. As a result, a lot of farms growing economic independence and financial stability.

At present, bank loans and investments are intensive in all sectors of agriculture. Since the beginning of the year, commercial banks allocated credit resources in amount more than 32.6 billion UZS, for development of beekeeping apiculture and fish farming.

There are great opportunities for the development of livestock and poultry in the country. To mobilize them to this area by commercial banks focused loans for a total of 118.3 billion UZS. There are funded a lot of projects from banks' loan portfolio expected to improve quality of dairy products, poultry, livestock breeding, seed. As a result of implemented programs this year, the number of livestock and poultry increased significantly and grew up the number of processing companies and their products.

As a result of assimilation of banks loans worth 58.1 billion, for projects directed to finance increasing fruit and vegetable production, high-yielding intensive gardens have been created, and a drip irrigation system was introduced in many regions. .

Credit policy of the banks be paid attention to the establishment of the necessary infrastructure in storage form of the original product, the

prevention of seasonal factors, which will ensure price stability. At present, in all regions of the country to speed up the process construction of new refrigerators, reconstruction and modernization of old ones, directed by the banks for the loans of about 30 billion UZS.

In recent years, there has been a remarkable increase scale of investments of banks to processing enterprises of agricultural products. During the current year amount of loans by banks to manufacturers of food products to businesses reached 1.6 trillion UZS. This means the continuation of reforms in the sphere of agriculture remains an important factor in increasing the capacity of the country.

The country's agricultural policy, in particular food program have orienting for the sustainable development of rural infrastructure, raise agricultural production capacity and efficiency, the rational use of natural resources, providing employment for the rural population and to raise their standard of living. Therefore, commercial banks' credit policy play an important role in expansion of the modern system for improve the competitiveness of agricultural products on the world market, modern logistics and delivery of products to consumers.

The further sustainable development of the agrarian sector of the economy, reforms in the field of active support of farmer and dehqans, and strengthen the material-technical and financial base, technical and technological re-equipment of modern enterprises for full processing of agricultural products, implementation of modern technologies for the production high-quality, competitive products to the domestic market, as well as projects aimed at filling local foods is constantly becoming necessary arrangements to ensure financial resources .

57 regional wholesale trade bases and enterprises operate in the wholesale system, which have storehouses and chilling chambers for the storage of potatoes, carrots, onions, fruits, melons, meats, flour, vegetable oils, sugar, canned products and other types of foodstuffs. Constant reconstruction and modernization of storehouses, construction of modern freezing chambers are in progress in the country.

The issues regularly deliberated on included the evolution of the global market of foodstuffs, cooperation with international financial institutions and investors in order to implement projects in the attraction of modern agro-technologies, the elevation of productivity of fruit and vegetable crops and grapes, the improvement of the systems of infrastructure and logistics, and other matters.

The facts has brightly demonstrated that Uzbekistan has been taking all the necessary arrangements to step up the production of foods, attract

foreign investments into the sphere, introduce high technological equipment, and boost the export potential. This allows for ensuring food security as a component part of socio-economic development, for creating all the needed conditions for a dynamic development of domestic agricultural industry complex that has an enormous production potential, and thus facilitating steadfast elevation of the wellbeing, stability and prosperity of the country.

Since 2001, when Uzbekistan joined FAO, eight national and regional projects have been implemented. Another five schemes of nationwide and regional significance are currently in the phase of realization.

Jointly with FAO, Uzbekistan has been training specialists and introducing cutting-edge technologies to save water and improve water resources management. Advanced methods are spearheaded in tillage, breeding and seed growing as well as combating desertification and soil degradation.

FAO and Uzbekistan exchanged views across a diversity of issues in food supplies, agricultural development, introduction of new drought-resistant varieties of food crops and new methodologies in farming.

Along with this, high quality structural changes in agriculture in the next four years. In particular, planned gradual reduction of the volume of production and procurement of raw cotton from 3 million 350 thousand tons to 3 million tons. This will free up about 170,500 hectares of irrigated land where cotton yield does not exceed 12-15 quintals per hectare, while yields in the country an average of 26.1 quintals per hectare. As a result, fruit and vegetables will be sown and planted on unleashed cotton fields.

As noted at the final meeting of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, up to 2020 it is provided to bring the production volumes of cereal crops up to 8.5 million tons with an increase of 16.4 percent, to increase potato production by 35 percent, other vegetables - by 30 percent, fruits and grapes - by 21.5 percent, meat - by 26.2 percent, milk - by 47.3 percent, eggs - by 74.5 percent, fish - 2.5 times. At the same time significantly increase the volume of exports of these types of food.

Increase in productivity of agricultural crops puts in the forefront further industrialization of agriculture and processing of this raw material base, establishment of appropriate infrastructure to ensure preservation of quality of harvest. Thanks to the selfless work of all rural workers in 2015 built and refurbished 230 enterprises in industrial processing of agricultural products, commissioned 114 new cold stores with a capacity 77,800 tons. Thus, the total capacity of storage of fruits and vegetables increased to 832

thousand tons. This helps to ensure the population on a regular basis in agricultural products, increasing their exports and maintain price stability.

However, special attention is paid to the welfare of rural workers, creation of favorable living conditions that meet the modern requirements, improvement of quality of housing and communal services.

Implementation of these and other projects in rural area, of course, will enhance the welfare of population, and as a result will lead to further development of agriculture and growth of productivity in this area.

Conclusions

Over the years of independence Uzbekistan's agricultural policy went through significant changes. State's and collective sectors' agricultural enterprises were abolished. Instead of them they have established farmer enterprises who have implemented advanced technology management. This allowed it to diversify the agricultural sector, to develop animal husbandry, poultry farming, fish farming, horticulture, gardening and beekeeping.

LITERATURE

Materials of State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, 2010-2016.

PPP equivalents, 2015 data from World Development Indicators.

Materials of international conference "On Vital Reserves in the Realization of the Food Program in Uzbekistan", Tashkent June 6-7, 2014.

ЕКОЛОГИЧНАТА ОЦЕНКА И ОЦЕНКАТА НА ВЪЗДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ ОКОЛНАТА СРЕДА В КОНТЕКСТА НА СТРОИТЕЛСТВОТО ВЪРХУ ЗЕМЕДЕЛСКИ ТЕРИТОРИИ

Доц. д-р Гена Велковска
Тракийски Университет, Стопански факултет, гр. Стара Загора, Република България, e-mail: gvelkovski@abv.bg

Резюме: *Инвестиционните предложения за строителство, в това число и върху земеделски територии, е една от областите - предмет на екологична оценка и оценка на въздействието върху околната среда, тъй като според нормата на чл.81, ал.1 от Закон за опазване на околната среда (ЗООС), при осъщвствяването на инвестиционни предложения за строителство са възможни значителни въздействия върху околната среда.*

Наличието на екологична оценка е също така едно от необходимите и съпътстващи условия преди стартиране в процеса на устройственото планиране и по – точно, част от подробния устройствен план при смяна на предназначението на земеделска земя за неземеделски нужди.

Предмет на разглеждане в доклада е приложимостта на правната регламентация на екологичната оценка и оценката върху околната среда при строителството върху земеделски територии, в нейните положителни и негативни аспекти.

Ключови думи: *екологична оценка, овос, земеделска територия, строителство, инвестиционно предложение, необходимост, компетентен орган, възложител.*

Увод

Според текста на точка 74 от допълнителните разпоредби на Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg), ,,оценка на въздействието“ е процес, които обхваща изготвянето на доклад по оценка на въздействието върху околната среда (ОВОС) от възложителя на инвестиционно предложение, провеждането на консултации, оценяването от компетентния орган на информацията, която е предоставена в доклада за ОВОС, и евентуално на допълнителната информация, която е предоставена от възложителя на инвестиционното предложение и

на получената, чрез консултациите, информация, и обоснованото заключение на компетентния орган относно значителното въздействие на инвестиционното предложение върху околната среда и включването на обоснованото заключение на компетентния орган в решението.

„Възложителят на инвестиционното предложение“ се квалифицира в точка 20 от допълнителните разпоредби на Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg), като обществен орган, физическо или юридическо лице, който е оправомощен да възложи плана или програмата.

В точка 18 от допълнителните разпоредби на Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg), „въздействие“ се определя като всяко въздействие върху околната среда, което може да бъде причинено от реализирането на инвестиционното предложение за строителство, дейност или технология, включително върху здравето и безопасността на хората, флората, фауната, почвата, въздуха, водата, климата, ландшафта, исторически паметници и други материални ценности или взаимодействието между тези фактори.

Обект на разглеждане в материала са някои нюанси от правната регламентация на екологичната оценка и на оценката на въздействие върху околната среда в българското законодателство.

Предмет на разглеждане са също регламентираните необходимост и задължително условие за стартиране и реализиране на инвестиционно намерение за строителство върху земеделски територии на ОВОС.

Целта е, на база на горното, да се направят някои авторски изводи и препоръки, свързани със спецификата на екологичната оценка и ОВОС в аграрния сектор.

1. Екологична оценка и оценка на въздействието върху околната среда – правни регламенти.

На инвестиционните предложения за строителство, в това число върху земеделски земи, по смисъла на чл.81, ал.1, от Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg), при чието осъществяване са възможни значителни въздействия върху околната среда, се прави оценка на въздействието върху околната среда (www.lex.bg).

Гамата на инвестиционните предложения, регламентирана в предложение №1 към Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg), е твърде широка.

В това приложение, като обект на задължителна екологична оценка попадат, например, следните обекти от групата на земеделската инфраструктура:

а/ ферми за интензивно отглеждане на птици или свине с повече от :

- 85 хиляди места за отглеждане на бройлери, 60 хиляди места за кокошки - носачки;
- 3000 места за отглеждане на свине за угояване (над 30 килограма тегло), или
- 900 места за свине – майки;
- а също така редица обекти от хидротехническата инфраструктура, обслужваща аграрния отрасъл, други елементи на техническата инфраструктура, също свързани с потребностите на отрасъла, но и предмет на учредяване на вещни права върху земеделските земи.

Когато за осъществяване на инвестиционното предложение, трябва да се развият и други, свързани с основния предмет на оценка, спомагателни и поддържащи дейности, според нормата на чл.82, ал.3 от Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg), те също се включват в изискващата се оценка, независимо дали отсъстват от посоченото приложение №1.

Ако тези дейности са самостоятелни, като инвестиционни предложения и съответно са обект на ОВОС, всички оценки се съвместяват, като се провежда една обединена процедура.

Оценката на инвестиционното предложение завършва с решение на компетентния орган по чл.93, ал.2 от Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg) или по чл.94 от същия закон.

Министърът на околната среда и водите е именно компетентния орган за вземане на решения по ОВОС за инвестиционни предложения, разширения или изменения, засягащи резервати, национални паркове и поддържани резервати – защитени територии по реда на Закона за защитените територии и засягащи територия, контролирана от две или повече РИОСВ.

Своята компетентност Министъра на околната среда и водите упражнява също така при сондажи за проучване и добив на неконвенционални въглеводороди, в това число шистов газ, които инвестиционни програми не рядко се провеждат върху земеделски земи.

Друг компетентен орган според регламента на чл.94, ал.2 от Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg) е Директора на съответната РИОСВ.

Тази компетентност се реализира за вземане на решения по ОВОС за инвестиционни предложения, разширения и изменения,

извън диапазона на компетентността на Министъра и когато Министърът на околната среда и водите е възложител.

Функциите на възложителя са регламентирани подробно в текста на чл.95, 96 и чл.97 от Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg).

Възложителят на инвестиционното предложение информира компетентния орган писмено и обявява своето предложение на интернет страницата си или по друг подходящ начин.

Компетентният орган обявява предложението на интернет страницата си и уведомява писмено Кмета на съответната община, район и кметство.

Кметът на съответната община, район и кметство обявява инвестиционното предложение на интернет страницата си.

Възложителят осигурява изработване на задание за обхват и съдържание на ОВОС, за инвестиционните предложения по приложение №1 и за тези, за които с решение е преценено да се извърши ОВОС.

Възложителят, освен това, провежда консултации с компетентните органи за вземане на решения по ОВОС или оправомощени от тях длъжностни лица с други специализирани ведомства и засегнатата общественост по отношение на специфичните особености на предлаганото строителство, в това число и върху земеделски земи, дейности и технологии, степен на развитие на проектното решение и взаимовръзката му със съществуващи или други планирани строителство, дейности и технологии и така нататък.

Оценката на инвестиционното предложение се финализира с конкретно решение, което включва: условия, мерки и ограничения, които са задължителни за възложителя.

Влязлото в сила решение има задължителен характер, тъй като има важната роля на задължително условие за одобряването на инвестиционното предложение.

Органът по одобряването се съобразява с характера на решението, отчитайки поставените в него условия, мерки и ограничения.

Специфичен правен регламент е прекратяването на процедурите по ОВОС и екологичната оценка.

Според нормата на чл.82, ал.6 от Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg), тези процедури може да бъдат прекратени на всеки етап, когато се установи недопустимост на съответното инвестиционно предложение.

2. ОВОС на инвестиционни предложения за строителство върху земеделски земи.

Оценката на въздействие върху околната среда, според регламента на чл.92 от Закона за опазване на земеделските земи (www.lex.bg), е задължителна за инвестиционни предложения за строителство върху земеделски земи, съгласно посоченото приложение №1, към Закона за опазване на околната среда.

Необходимостта от извършване на ОВОС се преценява според нормата на чл.93, ал.1 от Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg), за инвестиционни предложения от приложение №1 и за всяко инвестиционно предложение в разширен или изменен вид, също съгласно приложение №1.

Необходимостта от извършване на ОВОС се преценява също така за всяко разширение или изменение на инвестиционно предложение от приложение №2 към Закона за опазване на околната среда (www.lex.bg).

В точка 1 „Селско, горско и водно стопанство“, са включени следните разновидности на инвестиционни предложения, касаещи земеделски територии:

а) комасация на селскостопански земи;

б) използване на необработваеми и полупустеещи земи за интензивни селскостопански цели;

в) мелиоративни дейности в селското стопанство, включително напояване и пресушаване на земи;

г) първично залесяване и обезсалесяване с цел промяна на предназначението на земята;

д) интензивно животновъдство;

е) интензивно развъждане на риба;

ж) пресушаване на земи от морето.

Строителството върху земеделските земи с променено предназначение за неземеделски нужди, се предшества и свързва с изискването на регламента на чл.21 от Закона за опазване на земеделските земи.

Съгласно този регламент, за определяне на площадка или трасе за строителство върху земеделски земи с променено предназначение за неземеделски нужди, се изискват и влезли в сила решения или становища, издадени по реда на глава шеста от Закона за опазване на околната среда „Екологична оценка и оценка на въздействието върху околната среда“.

Според нормата на чл.30, ал.1 от Правилника за прилагане на закона за опазване на земеделски земи (www.lex.bg), за всеки обект, който ще се строи върху земеделска земя, се комплектува преписка, един от чиито компоненти е становище или влязло в сила решение, издадено по реда на посочената глава шеста от Закона за опазване на околната среда „Екологична оценка и оценка на въздействието върху околната среда“.

Екологичен елемент има също така в правните регламенти, отнасящи се пряко до строителството върху земеделски земи, без промяна на тяхното предназначение.

Според нормата на чл.6 от Наредба №19 от 25 октомври 2012г. за строителство в земеделските земи без промяна на предназначението им (www.lex.bg), допустимото застрояване върху земеделски територии се определя като се съобразява с инвестиционната инициатива на собственика на земята, с конкретните климатични и екологични и други условия на земеделската територия.

Инвестиционните проекти, по които се издава разрешение за строеж върху земеделска територия, се съгласуват и одобряват след писмено заявление на възложителя, след представяне на пакет документи, които задължително включва, влезли в сила административни актове, които в зависимост от вида и големината на строежа са необходимо условие за разрешаване на строителство.

Този административен акт по своята същност е влязло в сила решение по ОВОС или е решение, с което е преценено да не се извършва ОВОС по реда на Закона за опазване на околната среда.

Заключение

Краткият преглед на нормативната уредба на Република България във частта „Екологично – оценъчно“ законодателство и приложимостта на съответните правни норми в земеделското законодателство, налага следните изводи и препоръки от гледна точка на автора, а именно:

А) Необходимо е запълването на една сериозна липса в аграрното и екологичното законодателство, чрез изработване, обсъждане и приемане на нарочен подзаконов акт (Наредба за регламентиране спецификите на екологичната оценка и ОВОС при инвестиционни предложения за строителство върху земеделски земи);

Б) От актуализиране и ревизиране се нуждаят:

- Някои текстове в строителното законодателство и в ЗООС, касаещи разрешението за строеж и загубата на правно действие в определени случаи;
- Текстовете за обществено обсъждане на ОВОС – процедури, срокове, обжалване и така нататък;
- Текстове, отнасящи се за административния контрол – упражняване, субекти, обекти, резултати.

Процесът на актуализиране на екологичното законодателство в разглежданата част, трябва да носи перманентен характер от гледна точка на приложимостта на неговите правни норми в аграрния сектор и влиянието на тази приложимост върху ефективността на агромениджмънта.

ЛИТЕРАТУРА

Закон за опазване на земеделските земи, Обн. ДВ. бр.35 от 24 Април 1996г., изм. и доп. ДВ. бр.83 от 9 Октомври 2018г.;

Правилник за прилагане на закона за опазване на земеделските земи, приет с ПМС № 240 от 24.09.1996г., Обн. ДВ. бр.84 от 4 Октомври 1996г., изм. и доп. ДВ. бр.93 от 9 Ноември 2018г.;

Закон за опазване на околната среда, Обн. ДВ. бр.91 от 25 Септември 2002г., попр. ДВ. бр.98 от 18 Октомври 2002г., изм. ДВ. бр.24 от 22 Март 2019г., изм. ДВ. бр.36 от 3 Май 2019г.;

Наредба №19 от 25 октомври 2012г. за строителство в земеделските земи без промяна на предназначението им, в сила от 06.11.2012г., издадена от министъра на земеделието и храните и министъра на регионалното развитие и благоустройството, Обн. ДВ. бр.85 от 6 Ноември 2012г.;

www.lex.bg.

НАУЧНА И ИНОВАЦИОННА ПОЛИТИКА – НЯКОИ СЪЩНОСТНИ АСПЕКТИ

Доц. д-р Искра Пантелеева
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
Катедра „Индустриален бизнес и предприемачество”

Резюме: *В доклада се разглеждат някои същностни параметри на научната и иновационната политика, чието познаване и правилно използване от страна на отговорните лица и институции има най-голямо значение за успешното трансформиране на знанието от сферата на чистата теория в практически инструменти и решения, работещи успешно за реализирането на националните приоритети и цели в областта на науката и иновациите.*

Ключови думи*: иновации, наука, технологии, научна и иновационна политика.*

1. Въведение

Научната и иновационната политика има важно теоретико-практическо значение за всяка икономика. Същевременно, нейният комплексен характер като съдържание, комбинация от елементи и начин на реализиране предпоставя необходимостта от доброто й познаване от позициите на същностни параметри, тематичен обхват и направления за реализиране. Необходимо е да се предвиди, планира и реализира на практика цялостен алгоритъм от стъпки, гарантиращ правилен избор на приоритети и цели, точно дефиниране и времево организиране на съвкупност от дейности и мерки по формулиране и използване на теми, инфраструктура и ресурси, насочени към генерирането на потенциал, фокусирането му в съответните направления и трансформирането му в добре работещи бизнес решения за постигането на конкурентоспособност чрез иновации. В тази връзка, целта на настоящия доклад е да се представят някои същностни параметри на научната и иновационната политика с най-голямо значение за реализирането на националните цели и приоритети в областта на науката и иновациите.

2. Изложение

В чисто теоретичен план, като обективна база и образуващи елементи на научната и иновационна политика се използват понятията: наука, техника, инвенция, иновации, научно-техническо развитие и др. От практическа гледна точка, научно-техническите постижения имат решаващо значение за формиране на технологичния характер на материалната сфера и преструктуриране на икономическите дейности. В еволюционен контекст, развитието на икономиките и процесите на глобализация и интернационализация доведоха до съществени изменения както в самите виждания относно науката, нейните функции и структура, така и в трактовките за нейните роля и място за постигането на конкурентоспособност чрез иновации.

В какво се състоят тези *изменения*? Могат да се посочат поне три съществени изменения (Мирский, Барботько, Борисов, 2003):

Първо, опитът на социално-организационно развитие на науката като професия може да се разглежда като образец на успешната глобализация на един от най-важните отрасли на обществено развитие. Говори се за формирането на световна наука в различни направления. Именно в областта на науката са разработени модели на глобално сътрудничество на всички нива (между правителствени структури, научни институти и организации и асоциации, отделни учени).

Второ, наблюдават се радикални изменения при използването на науката при реализирането на технологични иновации и съществено разширяване обхвата на понятието *технология*. Ако през по-голямата част на XX-ти век водещо бе понятието *научно-технически прогрес,* насочен към практическо използване на научното знание чрез системата за неговото приложение, то днес развитието на обществото (включит. създаването на материални блага) все повече зависи от социалните, информационните, информационните, културните, политическите и др. технологии и иновации. Отправна точка за технологичния трансфер се оказват социалните и хуманитарните науки, науките за поведението (т.е. междудисциплинарните пулове, в които тези науки играят първостепенно значение), а науката застава и в центъра на политическата сфера за регулиране на обществени процеси.

Трето, в политиката, сред множеството жизненоважни проблеми, главно внимание се отделя на тези, за решаването на които са налице ефективни инструменти и ресурси.

Подобни тенденции се наблюдават в хода на развитие на науковедението, когато още през 50-те години на XX-ти век се отделят значителни ресурси за изследване на механизмите и структурата на науката.

В резултат на това, в САЩ след Втората световна война науката се "демобилизира". През 70-те години се постигна обединяване на иновационен потенциал, интелектуален потенциал на науката, ресурси на корпорации и инициативи на малкия научен бизнес (Коммуникация в современной науке, 1976; Пельц, & Эндрюс, 1973; Мирский, Барботько, & Борисов, 2003). Последните (инструменти) застават в основата на „японското технологично чудо" и формирането на високотехнологичните „азиатските тигри". Този арсенал започва да се използва и за създаването на най-амбициозния проект в историята на науката, наречен *Единно европейско научно пространство*.

Научната политиката формира „посоката на действие, приета и прилагана от правителствена, бизнес или друга организация, насочена към подкрепа и развитие на систематични проучвания, изследвания и опити, свързани с определен аспект на материалния свят, което може да доведе до научен принос" (Eionet GEMET Thesaurus). От гледна точка на икономиката като цяло тя е съставна част от социално-икономическата политика и отразява отношението на държавата към научната дейност, определя целите, направленията и формите на дейност на държавните органи в областта на науката, техниката, и реализирането на научно-техническите постижения. Разглеждайки научната политика като „система от мерки/действия на държавата, на нейните законодателни и изпълнителни органи в областта на науката, насочени към развитие на изследванията и използване на техните резултати в обществото" (Симеонова, 2.01.2013), във времеви контекст можем да обособим условно няколко етапа в нейното развитие:

✓ *Политика за науката (Science push):* доминира концепцията за т.нар. „Голяма наука" (изискваща отделяне на 3% от БВП); прилага се линеен модел за развитие с акцент върху фундаменталните науки; научните резултати са основен източник на технологично развитие и растеж; целта е нарастване на научното знание; критериите за избор на направления на изследване са вътрешни на самата наука, а решенията се вземат от учените; акцентира се върху това, което става вътре в дисциплините, докато истинската динамика на производството на знания е извън или наред с тях; резултатът е създаване на агенции за финансиране на научните изследвания – системата на изследователските съвети.

✓ *Наука за политиката (Science pull):* науката има съществена роля за другите политики; ориентацията е към приложните изследвания; целите са зададени извън науката, а критериите за избор – външни, главно технологично обусловени; налице е инструментален подход към

науката - тесен прагматизъм; осъществяват се краткосрочни проекти; резултатът е развитие на договорната система на финансиране.

✓ *Политика за технологичните иновации (Innovation Policy):* науката се обвързва с индустриалната иновация и конкурентоспособността на страните; фокусът е върху базовите високи технологии; осъществява се взаимодействие (интерфейс) на научните изследвания при определяне на целите, приоритетите; финансиране от индустрията включително и на фундаментални изследвания. въвеждат се нови критерии за избор на направления и приоритети (екологични,социални и др.); държавата използва редица непреки форми на въздействие; вниманието е насочено към инфраструктурата и средата.

Иновационната политика следва да се разглежда като съвкупност от съзнателни, целенасочени действия, инициирани от държавата или от наддържавни структури (напр. ЕС), по ускоряване внедряването на нововъведения, както и по създаването на благоприятни условия за стимулиране на иновациите в бизнес практиката (Мясоедов и др., 2005). Нейното начало се поставя през от 60-те години на XX-ти век. Преди това трудно може да се говори за съзнателна и целенасочена държавна политика за стимулиране на определен тип развитие. От гледна точка на икономиката като цяло иновационната политика е насочена към създаването на благоприятен икономически климат за осъществяване на иновационните процеси и изпълнява ролята на хъб и медиатор между сферата на науката и на реалния бизнес. Чрез нея се определят "целите на иновационната стратегия и механизмите за подпомагане на приоритетните иновационни програми и проекти" (Ильенковой и др., 1999). Стремежът е да се осигури нарастване на брутния вътрешен продукт на дадена страна чрез усвояване на принципно нови (усъвършенствани) процеси, продукти, услуги и др. и на тази основа – разширяване пазара на иновационни изделия, местно производство; използване от бизнеса на интелектуалния и научно-техническия потенциал на страната и постигане в най-кратки срокове висока ефективност и конкурентоспособност. Особено актуално е прилагането на търговски форми на сътрудничество между науката и бизнеса.

Научната и иновационната политика комбинира по своеобразен начин принципи, подходи, форми, методи и направления за въздействие на държавата върху икономиката за създаването на нови видове продукти и технологии и за разширяване на пазарното пространство на националните продукти. Тя влияе съществено върху концентрацията и специализацията на производството, върху кооперирането между производителите, участващи в създаването на добавената

стойност, върху характера и структурата на работните места, качеството на човешките ресурси и не на последно място – върху темповете на осъществяване на технологичните и стопанските процеси. Чрез нея държавата следва да се с стреми към: подпомагане на най-важните научни и иновационни проекти по приоритетни направления на научно-техническото развитие; усвояване на конкурентоспособни технологии и производства, повишаване на научно-техническото и иновационно равнище на икономиката и подобряване благосъстоянието на нацията. За целта е необходимо осъществяването на няколко функции (Фатхутдинов, 1998): стимулиране на иновациите и конкуренцията в иновационната сфера; акумулиране на средства за научни изследвания и иновации; застраховане срещу иновационни рискове; кадрово, институционално и законодателно обезпечаване на иновационната дейност; формиране на научно-иновационна инфраструктура и изграждане на национална иновационна система; регулиране на регионално иновационните процеси и на международните им аспекти. Неотменим ангажимент на държавата е (Чобанова, 2003): създаването на нови административни структури, съответстващи на "системната" природа на иновациите; формирането на позитивно мислене относно потребностите от иновации и интензифицирането на сътрудничеството между наука, бизнес и общество; разработването на стратегии и механизми за прогнозиране на технологичните потребности. По този начин националната научна и иновационна политика съдейства за *създаването на благоприятна законодателна и социално-икономическа среда за осъществяване на научните и иновационните процеси в различните бизнес структури*.

За правилното формиране на националната научна и иновационна политика и за успешното реализиране на нейните приоритети е необходимо спазването на следния алгоритъм от стъпки в логически, времеви и ресурсен аспект:

1. Формулиране на основните цели на научната и иновационната политика и на критериите за тяхното постигане.

2. Предварително определяне на приоритетните направления и на ключовите технологии, които ще се използват за осъществяване на научната и иновационната политика.

3. Структуриране на дейностите и подготовка на съответните „бюджетните заявки" за подпомагане и ресурсно осигуряване реализирането на тази политика.

4. Определяне на основните форми на държавно подпомагане (разпределение на ресурсите, предоставяне на облекчения, сключване

на договори и др.) на звената и структурите, ангажирани с осъществяването на националната научна и иновационна политика.

5. Перманентен мониторинг и контрол върху реализацията на дейностите и параметрите на постигнатите резултати от осъществената научната и иновационната политика.

6. Корекции в отделните проекти и програми, а оттам и в приоритетните направления, политики и механизми пред следващи периоди.

Заключение

Научната и иновационна политика се реализира чрез съвкупността от форми, методи и направления за въздействие на държавата, насочени към създаването на нови видове продукция и технологии, и разширяването на тази основа на пазара за продажба на национални продукти. Въз основа на сложна система от принципи и механизми тя се проектира и мултиплицира в пространствен и времеви аспект, диференцирано по групи отрасли и тематични направления. Реализира се чрез организирането на съвкупност от преки и косвени мерки за въздействие върху социално-икономическия климат в страната и създаването на благоприятна среда за повишаване на националната иновационна активност. За създаването на необходимите условия за нормално протичане на иновационните процеси, постигането на желаните резултати и повишаване на тяхната икономическа и социална ефективност е необходимо ангажирането на голям брой структури и институции, както и отговорно и последователно отношение от всички играчи в националната иновационна система.

ЛИТЕРАТУРА

Мирский, Э., Барботько, Л., & Борисов, В. (2003). Научная политика XXI века: тенденции, ориентиры и механизмы. *Науковедение*, 1.

Коммуникация в современной науке. (1976). (Сб. переводов с англ. яз.). Москва: Прогресс.

Пельц, Д., & Эндрюс, Ф. (1973). Ученые в организациях (Пер. с англ. яз.). Москва: Прогресс.

Политика в областта на науката. Eionet GEMET Thesaurus, http://www.eionet.europa.eu/gemet/concept/7480.

Симеонова, К. (2.01.2013). Научната политика и общественото разбиране за наука. http://www.bas.bg/csshs/KSimeonova.pps.

Мясоедов, С. и др. (2005). Междисциплинарный словарь по менеджменту. Москва.

Стефанов, Н. (05.10.2009). За понятията „иновация" и „иновационна политика". 05.10.2009 http://www.kadedaucha.com/?id=1320&aid=6101.

Ильенковой, С. и др. (1999). Инновационный менеджмент. Москва.

Фатхутдинов, Р. (1998). Инновационный менеджмент. Москва: Бизнес-школа Интел-Синтез.

Чобанова, Р. (2003). Иновации и икономическо развитие. *Икономическа мисъл*, 2.

КРИЗИТЕ В АГРАРНИЯ СЕКТОР

Доц. д-р Виолета Блажева
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

***Резюме**: Аграрният сектор е подложен на непрекъснати предизвикателства. От тази позиция вниманието се насочва към кризата, като ситуация или явление с негативно отражение за неговото развитие. Разгледани са разграничителни критерии за обхващане на потенциалните кризи (в т.ч. в аграрния сектор), както и европейските инструменти за тяхното управление. На национално ниво е представен план за действие срещу възникване на кризи, разписващ мерките, инструментариума, очакваните резултати, източниците на финансиране, сроковете и индикаторите за изпълнение, отговорните институции.*

***Ключови думи:** аграрен сектор, криза, риск, държавни помощи, застраховка.*

1. Обща постановка и класифициране на кризите

Кризата е ситуация, предизвикана от човешка дейност или природни явления, която променя установеното състояние на живот и обхваща територии, обекти, сектори и сфери на икономиката, обществения живот или околната среда, в резултат на което се застрашава жизнеспособността на земеделските стопанства на локално, регионално, национално и друго равнище (Програма, 2019).

Известни са различни класификации за обхващане на кризите в аграрния сектор:

В зависимост от ***начина на възникване на кризите и тяхната продължителност***, се разграничават три типа:

Първи тип, *внезапни* кризи, породени от неочаквани събития и ситуации, при които предкризисният етап е твърде кратък.

Втори тип, *кризи, които настъпват след известен предупредителен период*, позволяват тяхното прогнозиране. При тях се разполага с време за предприемане на конкретни действия за намаляване на рисковете и потенциалните последствия.

Трети тип, *периодично повтарящи се* през определен период от време кризи, въпреки положени усилия за тяхното преодоляване.

В зависимост от ***средата, в която се проявяват*** различаваме природни, екологични, технологични, икономически, социално-политически и други кризи.

По своя ***териториален обхват*** кризите се характеризират като общински, областни, национални, регионални или международни. Могат да възникнат поотделно или едновременно, както и да се намират в причинно-следствена връзка.

Условията, които определят дадено събитие като криза, т.нар. форсмажор (непреодолима сила), съгласно нормативните изисквания са:

- да има непредвидим и непрогнозируем характер;
- вредите, които предизвикват да надхвърлят индивидуалните възможности на земеделските производители за справяне;
- да засягат голям брой земеделски производители.

Като форсмажор се определя обстоятелство (събитие) изцяло зависещо и дължащо се на непредвидими или непрогнозируеми събития или фактори, неподлежащи на предотвратяване. Такива са природните бедствия, характерни или не за даден регион, в резултат на които се нарушава ритъма на съществуване.

Непреодолимата сила се определя като "непредвидено или непредотвратимо събитие от извънреден характер" (Търговски, 2019). В аграрния сектор тя възниква в резултат от: действията на човека; природно бедствие, т.е. без намеса на човека; възникване на война; наложени нормативни изисквания.

2. Кризите в аграрния сектор като непреодолима сила

От позицията на представените обстоятелства за непреодолима сила (форсмажор), основните кризи, проявяващи се в аграрния сектор, се класифицират на:

Най-често проявяващите се форсмажорни обстоятелства, предизвикващи кризи в сектора, са ***природните бедствия*** – явления с геоложки, хидрометеорологичен и биологичен произход.

В зависимост от *естеството* си, видовете кризи биват:

- кризи, които могат да окажат негативно влияние за здравето на човека, растенията и животните: горски и полски пожари, наводнения, градушки, болести и вредители.

- с потенциален негативен ефект, вследствие от нерегламентирано движение на животни и растениевъдна продукция, търговия с нелицензирани, нерегламентирани препарати за растителна защита и ветеринарномедицински препарати.

Под ***икономическа криза*** (в т.ч. в аграрния сектор) се разбира това състояние на пазара, при което производството на стоки превишава платежоспособното търсене. Характерното за нея е свръхпроизводството, последвано от спад в обема на продажбите.

Анализирането и оценяването на измененията в структурата на производството на аграрната продукция извеждат необходимостта от достигане на съответствие между структуро-асортиментните предложения и тяхното пазарно търсене (Petrova, 2016).

3. Кризите и необходимостта от тяхното управление

Управлението на кризи се възприема като комплекс от дейности, насочени към предотвратяване възникването и развитието на кризи и тяхното овладяване (Програма, 2019).

За преодоляване на кризите от непредвидими ситуации на международните пазари или от намесата на трети държави, се създава резерв за кризи (Съобщение, 2018). В бъдещата Общата селскостопанска политика на Европейския съюз (2021-2027 г.) той се формира в началото на всяка година. Сумата за него превищава 400 млн. €, с възможност за корекции при необходимост. Неизползваната в края на 2020 г. сума се прехвърля за 2021 г. От гледна точка на инструментите за въздействие при управлението на кризи в аграрния сектор, на европейско ниво:

По отношение на начините за компенсиране на загубите на продукция от земеделските стопани, от ***природни бедствия и катастрофични събития***, се разчита на:

- *държавни помощи* – подпомагане под формата на компенсаторни помощи, индивидуални помощи, директни плащания, извънредна помощ de minimis при унищожена над 30% продукция. Тя се изчислява като средногодишна величина въз основа на предходен тригодишен период или от средния обем за три години на база предходен петгодишен период, като се изключат най-високият и най-ниският показател. Възможно е прилагане и на регионални и национални мерки за възстановяване.

При ***застраховането*** като дейност, застрахователни компании набират средства (застрахователни премии) от физически и юридически лица и се задължават да осигурят застрахователно покритие (застрахователни суми) през периода на застраховката, като при настъпване на определен риск (застрахователно събитие), изплащат обезщетение или плащане (Програма, 2019).

Застраховката се възприема като най-полезен инструмент за управлението на кризи, с положителен акцент по отношение на държавните помощи за застрахователни премии, когато застраховката се отнася за първичното селскостопанско производство (Насоки, 2014).

На европейско ниво са фиксирани правила за държавите-членки в подкрепа на земеделските застраховки. Помощ до 65% от разходите за премии е възможна за застраховане срещу загуби от: природни бедствия, неблагоприятни климатични събития или болести по животните и растенията, приемани за природни бедствия.

В България застраховането не е задължително. На национално ниво планът за управление на кризите в отрасъл „Земеделие“ е представен в таблица 1.

Санитарните кризи представляват специфични мерки за ликвидиране, ограничаване на заболяванията и контрол върху здравето на животните, на растенията и безопасността на храните. За защита здравето на хората и животните от небезопасни храни, фуражи и материали, Евросъюза е изградил система за бързо предупреждение.

Заключение

Природните бедствия са най-често срещаните форсмажорни обстоятелства, предизвикващи кризи в аграрния сектор. Глобалното затопляне и въздействието му върху аграрния сектор като цяло позволява да се разглежда като вид криза в по-дългосрочен план. За разлика от риска възникването на кризата винаги води до значителни отрицателни последици.

За целите на управление или стабилизиране на пазара, или в случай на кризи, засягащи производството или дистрибуцията, на европейско ниво е формиран кризисен резерв, допълнително подпомагащ сектора.

България е заявила за периода 2015-2020 г. държавна помощ за съфинансиране на застрахователни премии при застраховане на селскостопанска продукция.

Таблица 1. План за управление на кризи в отрасъл „Земеделие“

Мерки	Инструментариум за управление	Очаквани резултати	Финансиране		Срок за изпълнение	Индикатори за изпълнението		Отговорни структури
			Фондове на ЕС	Национално финансиране		Количествено изражение	Финансово изражение	
Приоритет 1: Ефективно, конкурентоспособно и пазарноориентирано земеделие								
Стратегичека цел: Прилагане на комплексен подход при управлението на кризите в земеделието с цел преодоляване на негативния ефект и намаляване на щетите.								
Действия за преодоляване на възникнали кризисни събития в резултат от природо-климатични явления	Държавни помощи, средства на стуктури в системата на МЗХГ	Подпомагане на земеделските стопани за преодоляване на негативните последици от настъпили кризи, причинени от природо-климатични събития	-	Държавен бюджет	Ежегодно за периода 1 януари - 31 декември	Брой подпомогнати бенефициери	Изплатени финансови средства	МЗХГ - ЦУ, ДФ "Земеделие", Изпълнителна агенция по горите, „Напоителни системи“ ЕАД
Компенсиране загубите на продукция на земеделските стопани, причинени от природни бедствия и катастрофични събития	Държавни помощи, застраховане		-	Държавен бюджет	Ежегодно за периода 1 януари - 31 декември	Брой подпомогнати бенефициери	Изплатени финансови средства	МЗХГ - ЦУ, ДФ "Земеделие"
Мерки за ликвидиране, ограничаване на заболяванията и контрол върху здравето на животните, на растенията и безопасността на храните	Държавни помощи, национални защитни мерки	Преодоляване на негативните последици от настъпили санитарни кризи	Фондове на ЕС	Държавен бюджет,	Ежегодно за периода 1 януари - 31 декември	Брой подпомогнати бенефициери	Изплатени финансови средства	МЗХГ - ЦУ, ДФ "Земеделие", БАБХ
Компенсиране на доходите на земеделските стопани, в резултат от възникнали кризи на пазара на селскостопански продукти	Извънредна помощ от ЕС за подпомагане на производителите при справянето им с кризисните ситуации	Стабилизиране на пазара и на финансовото състояние на земеделските стопани в засегнатите сектори	Фондове на ЕС	-	Ежегодно за периода 1 януари - 31 декември	Брой подпомогнати бенефициери	Изплатени финансови средства	МЗХГ - ЦУ, ДФ "Земеделие"

Източник: www.mzh.government.bg

ЛИТЕРАТУРА

Насоки на Европейския съюз за държавната помощ в секторите на селското и горското стопанство и в селските райони за периода 2014-2020 г., Официален вестник 2014/C, 1.7.2014, p. 1–97.

Съобщение на Комисията, Модерен бюджет за Съюз, който закриля, предоставя възможности и защитава, Многогодишна финансова рамка за периода 2021-2027 г., {SWD(2018) 171 final},COM(2018) 321 fina l, Брюксел, 2.5.2018.

Програма за управление на рисковете и кризите в отрасъл „Земеделие“, София, 2019 г., www.mzh.government.bg (30 август 2019 г.)

Търговски закон, ДВ, бр. 33 от 19 април 2019 г.

Петрова, С. Изследване на промените в структурата на асортимента на аграрни продукти. Сборник доклади от Кръгла маса „Общата селскостопанска политика на Европейския съюз и агробизнеса в Република България – икономически и правни проблеми, АИ „Ценов“, Свищов, с. 113-118, 2016.

СТОПАНСКИ
ФАКУЛТЕТ

ПРИЛОЖЕНИЕ НА ИНОВАЦИИ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО ОТ ЧЕТВЪРТО ПОКОЛЕНИЕ

Гл. ас. д-р Радка Ненова
Стопанска академия „Д. А. Ценов" – Свищов
катедра „Аграрна икономика"

***Резюме**: През последните години, процесът на въвеждане на новости в повечето отрасли се ускорява. Дори и отрасъл като селското стопанство, който до скоро се характеризираше с по-бавен цикъл на внедряване на иновации, се нуждае от бързи и радикални промени, за да отговори на предизвикателствата на „четвъртото поколение". В настоящата разработка са представени трите нови области на технологичните иновации в селското стопанство и някои съвременни подходи за производство, подобряване на ефективността в продуктовата верига и интегриране и прилагане на индустриални технологии.*

***Ключови думи**: иновации, селско стопанство, четвърто поколение*

1. Въведение

До скоро се считаше, че иновациите в селското стопанство се осъществяват много по-бавно, в сравнение с други отрасли, като например информационни и био технологии, комуникации, индустрия и дори търговия. Днес развитието на селско стопанство от четвърто поколение е свързано с използването на интернет, компютри, генетично модифициране, дронове, блокчейн и др. Основна цел на настоящия доклад е да се открояят новите области на иновациите в селското стопанство и конкретните техни приложения.

2. Съвременни области на иновациите в селското стопанство

В икономическата литература съществуват множество определения за понятието „иновации", но тук те няма да бъдат изреждани. Важно е да се спомене, че общото в тези определения, са две отличителни характеристики на понятието, а именно: новост и полезност (Агенция Стратегма ООД, 2018, стр. 5). Днес новостите се диктуват от технологичния прогрес, който не подминава и селското стопанство. Областите на развитие на технологичните иновации в селското сто-

панство са три: цифрови, био-технологични и процесни (Агенция Стратегма ООД, 2018, стр. 7). Кратко описание на трите области на технологичните иновации е направено на следващата фигура (вж. фиг. 1).

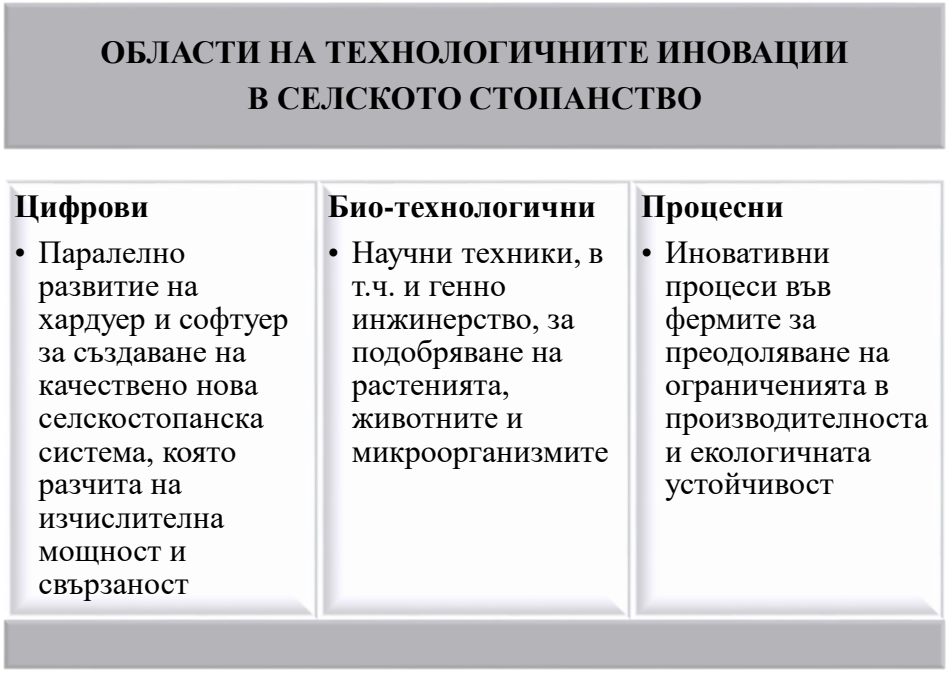

Фиг. 1. Области на технологичните иновации в селското стопанство

Източник: разработена от автора въз основа на (Агенция Стратегма ООД, 2018, стр. 7)

Конкретно цифровите иновации се изразяват в използването на сензори, дронове, обработване на големи данни и автоматизация. Био-технологиите са свързани с генетичните модификации на организми, месо инвитро и др., а процесните – със създаването на вертикални ферми, хидропоника и аквапоника, целогодишно производство, земеделие без обработка на почви и др. Изброените иновации и от трите области се характеризират като радикални иновации.

От посоченото до тук може да се обобщи, че иновациите в селското стопанство са непрестанен и неизбежен процес, който е свързан с необходимостта от промени в начина на производство, съобразно новите технологии.

3. Селско стопанство от четвърто поколение

Развитието на иновациите в селското стопанство, в съответствие с общата европейска политика, е известно като селско стопанство от четвърто поколение (Agriculture 4.0). Новата селскостопанска революция цели аграрният бизнес да стане по-печеливш, по-ефективен, по-сигурен и по-щадящ околната среда. Това може да се постигне чрез действия в три направления: производство при използване на нови технологии, подобряване на ефективността в продуктовата верига и интегриране и прилагане на индустриални технологии (De Clercq, Vats, & Biel, 2018, p. 11).

3.1. Производство при използване на нови технологии

Новите начини на селскостопанско производство включват определени методи (De Clercq, Vats, & Biel, 2018, pp. 12-17).

Хидропонни ферми – най-общо това означава отглеждане на растения без почва във воден разтвор, който осигурява всички необходими хранителни вещества. Тук следва да се отбележи, че хидропониката се счита за високотехнологично и иновативно постижение, но всъщност примери за неговото приложение са познати още от древността (висящите градини във Вавилон, плаващите градини на ацтеките) (Хидропониката – рутинна технология за изхранване на населението, 2016).

Отглеждане на водорасли като аквакултура – по този начин може да се получи сигурен добив на суровина за фураж и заместител на рибеното брашно. Такова производство дава възможност на производителите да контролират разходите за отглеждане, които са сравнително ниски, и да планират бъдещите си инвестиции, както и финансовите резултати, в условия на нисък риск.

Пустинно земеделие и морско фермерство – само около 30% от нашата планета е суша, а 1/3 от нея е пустиня. За да се разреши световният проблем с глада, трябва пустините и моретата да се превърнат в места, благоприятни за отглеждане на различни култури. Това може да се осъществи само чрез комбиниране на умствените способности на човека и научния потенциал на университетите и научните центрове.

Използване на биопластмаса – проблемът с пластмасовите опаковки не е нов и все повече се търсят решения за неговото преодоляване. Един от начините е опаковките да бъдат направени от рециклируеми материали или от материали, които са биоразградими или могат да се компостират.

3.2. Подобряване на ефективността в продуктовата верига

Подобряването на ефективността в продуктовата верига се постига чрез няколко подхода.

Вертикално и градско земеделие – вертикалното земеделие е възможност за осигуряване на висококачествен продукт по устойчив начин. Всъщност това е процес на отглеждане на храна във вертикално подредени слоеве, на места където няма земеделска земя. В комбинация с градското земеделие, вертикалното се основава на почвени, хидропонни или аеропонни методи за отглеждане на растенията. Процесът използва 95% по-малко вода, торове и пестициди, в сравнение с конвенционалните методи за отглеждане на растения, като същевременно повишава продуктивността.

Генетични модификации и месо в епруветка – новите възможности за подобряване на генома са свързани с по-добро селектиране и намаляване на елемента на случайността. Тази техника създава не само породи с по-голяма продуктивност и устойчивост на неблагоприятни условия, но също може да се използва за отглеждане на култури, съдържащи подбрани витамини, хранителни вещества и минерали.

Отглеждането на месо (месо в епруветка) е авангардна технология, която има бъдеще, но все още не е достатъчно развита. Отглеждането на месо притежава потенциал да окаже значително влияние върху продоволствената сигурност; околната среда; болестите, свързани с храните и с животните; както и върху проблемите на хуманното отношение към животните.

Технология за 3D печат при храните – доскоро 3D печатът се използваше само в индустрията, но вече навлиза и при храните. Това е процес, известен още като адитивно производство, при който се формират слоеве материал, докато се създаде обект (в случая познати ястия). Експерти в областта смятат, че принтери, използващи хидроколоиди (вещества, които образуват гелове с вода), могат да бъдат използвани за заместване на основните съставки на храните с възобновяеми източници като водорасли, водна леща и трева.

3.3. Интегриране и прилагане на индустриални технологии

Развитието на селско стопанство от четвърто поколение включва *интегрирането и прилагането на някои индустриални технологии*.

Използване на дронове – дроновете, както и хидропониката, не са нова технология, но в настоящия момент тяхното време настъпва. Конкретно в отглеждането на селскостопански култури те имат следните приложения:

- Анализ на почвите и земеделските терени – с помощта на дроновете могат да се изготвят точни 3D карти за ранен анализ на почвата и да се планира засяването на семена. Освен това със събраните данни се управляват напояването и нивата на азот.
- Засяване – създадени са дрон-системи за засяване на семена, които намаляват разходите по засяване с 85%. Дроновете изстрелват шушулки, съдържащи семена и необходимите им за развитие хранителни вещества.
- Пръскане на култури – дроновете сканират земята в реално време, като по този начин осигуряват равномерно покритие на пръскането. Въздушното пръскане с дронове е пет пъти по-бързо, в сравнение с традиционните машини.
- Мониторинг на културите – неефективният мониторинг на посевите е сериозен проблем. Със заснемането чрез дронове може да се следи развитието на реколтата и да се установи дали съществува неефективност на производството, което позволява подобряване на управлението.
- Напояване – чрез сензорите си дроновете могат да идентифицират кои части от полето са сухи и се нуждаят от напояване.
- Оценка на състоянието – устройства, носени от дронове, сканират културите, чрез видима и близка до инфрачервената светлина, с което спомагат за проследяване на промените в растенията и определяне на състоянието им, в т.ч. и наличието на болести.

Блокчейн технология – това е метод, чрез който поредица от данни се съхранява в дигитален публичен регистър. Самият регистър е прозрачен, а фалшифицирането на данните – практически невъзможно. Извършването на транзакции с блокчейн е много по-сигурно, прозрачно, бързо и ефикасно, като същевременно се елиминира нуждата от посредници. В селското стопанство блокчейн дава възможност на фермерите да се свържат с търговците чрез смарт контракт. Той гарантира автоматичното изпълнение на правата и задълженията по договора. Промени не са възможни, защото това нарушава създадената верига (Как блокчейн технологиите са полезни за фермерите?, 2017). Блокчейн технологията позволява на дребните земеделски стопани да получат по-голяма част от стойността на продукцията, която са произвели.

Нанотехнологии и прецизно земеделие – конвенционалните торове, пестициди и хербициди се поставят в нанокапсули, които отделят хранителни вещества и агрохимикали бавно и устойчиво. По този начин се получава прецизна дозировка за растенията.

Споделяне на храна и общностно фермерство – това е един от начините за предотвратяване на неизползването на храна. Тази технология дава възможност на общностите да споделят своите стоки и услуги, нарича се още социално предприемачество. Селското стопанство е област с добър потенциал за неговото развитие.

От разгледаните приложения на технологичните иновации в селското стопанство може да се обобщи, че методи и подходи, считани до скоро за не възможни, днес са реални, а практическата им реализация води до значителни подобрения.

Заключение

Селското стопанство е изправено пред сериозни предизвикателства, свързани с осъществяването на „четвъртата революция". Очертаните ползи по отношение на: повишаване на продуктивността, подобряване на ефективността във веригата и интегрирането на индустриалните технологии, са безспорни. Остава въпросът за изследването на евентуалните негативни последици, като: необратими промени, свързани с генното модифициране, неясни въздействия върху здравето на човека след консумация на месо, отгледано в лабораторни условия или храни, получени чрез 3D принтиране. Този въпрос вероятно е зададен много по-рано. Процесът на въвеждане на посочените иновации е стартирал, но отговорът, по отношение на негативите, остава неизвестен. В подобна ситуация трябва да се потърсят алтернативи, необходими за навременна реакция.

ЛИТЕРАТУРА

Агенция Стратегма ООД. (2018 г.). *"Иновации в селските райони: Правилата на играта".* Изтеглено на 29.08.2019 г. от Бъдещите лидери в селското стопанство: http://cap.europe.bg/sites/ default/ files/2018-11/Rulles_of_the_Game.pdf

Как блокчейн технологиите са полезни за фермерите? (2017). *https://agri.bg*.

Хидропониката – рутинна технология за изхранване на населението. (2016). *„Практично земеделие"*.

De Clercq, M., Vats, A., & Biel, A. (2018). *Agriculture 4.0: The future of farming technology.* World Government Summit.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПРИЛАГАНЕ ТЕОРИЯТА НА ОГРАНИЧЕНИЯТА В АГРОБИЗНЕСА

Гл. ас. д-р Елица Лазарова
Стопанска академия „Д. А. Ценов" – Свищов

Резюме: *Функционирането на бизнесорганизациите зависи от разнообразни фактори, не всички от които имат положително въздействие. Често успехът зависи от способността на мениджъра да идентифицира, премахне или намали негативното влияние на ограниченията, които пречат достигането на целите на организацията. Прилагането на теорията на ограниченията води до подобряване на екипната работа, разрешаване на спорове, по-добра мотивация, удовлетвореност на персонала и хармония вътре във агрофирмата.*

Ключови думи*: теория на ограниченията; агробизнес; планиране*

1. Въведение

Теорията на ограниченията е метод за изследване на факторите, които намаляват или задържат ефективността на бизнес процесите в организацията. Практиката доказва приложимостта на този подход при оптимизиране на производствения процес, за постигане на максимална рентабилност и подобряване на ефективността. Като част от методологията, за всички конфликти, възникнали на вътрешно фирмено ниво се разработват логически и практически приложими инструменти за тяхното разрешаване.

Теорията на ограниченията[1] се основава на системния подход, като разглежда производствения процес като система – съвкупност от процеси, които са свързани помежду си и си взаимодействат. Търсят се онези процеси, които са под въздействието на ограничаващи фактори (т.нар. „тесни места") и задържат целия производствен процес. Теорията на ограниченията се фокусира в откриването на лимитиращите фактори (физически, като капацитет на машините за производство, транспортните средства и т.н. или нефизически – търсене на

[1] Теорията на ограниченията е създадена през 80-те години на миналия век (1984 г.) от Елиаху Голдрат. Методът се превръща в световна практика за подобряване на системи от различен тип, но в България добива популярност след 2010 година.

пазара, политически и управленски ограничения и т.н.) и тяхното въздействие върху системата.

Основно допускане в теорията на ограниченията е: ако системата няма никакви ограничения, то нейната производителност би била безкрайна, следователно нейната печалба също. Това на практика е невъзможно и всяка система има във всеки един момент най-малко едно ограничение.

Бизнес практиката показва, че най-често срещаните **типове ограничения в системата са** (Тужаров, 2011):

- Ограничения на *вътрешните ресурси* – недостатъчна мощност на оборудването, липса на квалифициран персонал, физическо и морално остаряване на оборудването и технологиите и др.;
- Ограничения на *пазара* – произтичащи от взаимоотношения с доставчици и/или клиенти, както и въздействия от страна на конкурентите, липса на пазарна инфраструктура и др.;
- *Управленски* ограничения – нерационална организация на производствените процеси, липса на комуникация и координация между отделните управленски звена и др.

2. Методика на изследването:

Методиката на изследването преминава през **три основни етапа** – *целеполагане, стабилизиране и управление на ограниченията* (Тихолов & Митев, 2010). Първо трябва да се определи целта, на второ място да се подберат подходящи инструменти за стабилизиране на системата, след което да се премине към управление на ограниченията. Приложението на теорията на ограниченията в агросектора се разглежда по примера на земеделско стопанство, отглеждащо шафран. (Николова, Нетрадиционни технологии, 2018)

Първи етап: Определяне на целта

Целта може да се определи като резултат, постигнат с насочени усилия. Голдрат счита, че в реалността целта и условията за нейното постигане са свързани. Следователно, който и фактор да наречем **цел**, другите неизбежно ще се превърнат в *условия* за нейното постигане. Целта в повечето случаи е максимизиране на печалбата. А като условия за нейното постигане автоматично се определят останалите фактори на производството. Системата в най-общи линии функционира така: 1. доставка/производство на суровини (луковици) – 2. подготовка на терена и засаждане – 3. поливане – 4. прибиране на реколтата – 5. сушене – 6. пласиране на готова продукция. Позиции 1 и 2 се отнасят само за първата, четвъртата, осмата и т.н. години, тъй като шафрано-

вите минзухари се разреждат през три годишен период. Ако целта е насочена към максимизиране на печалбата, тя би се реализирала през фазата за пласиране на готовата продукция, следователно всички останали пет етапа от функционирането на системата ще бъдат нейни фактори и трябва да бъдат разглеждани като потенциални ограничения – подготовка на терена и засаждане, поливане, прибиране на реколтата, сушене.

Втори етап: Стабилизиране на системата

Теорията и практиката приемат за стабилна системата, която е предсказуема във времето. Само стабилна и предсказуема система подлежи на подобряване. В противен случай дори да се направи подобрение, в следващия момент ситуацията ще се промени по неочакван начин и цялото подобрение може да се окаже излишно или дори вредно. В литературата това преместване (вариация) се нарича „ефект на местещото се „тясно място“„.

Таблица 1. Добив на шафран от 500 кв. м., при двуредово или четириредово засаждане (БГ ШАФРАН ЕООД, 2019)

Показатели	ЛУКОВИЦИ 8/9							
	20000 бр.			**Общо:**	40000 бр.			**Общо:**
	I год.	**II год.**	**III год.**		**I год.**	**II год.**	**III год.**	
Количество (г)	100	200	320	620	200	400	640	1240
Продажби (лв.)	800	1600	2560	4960	1600	3200	5120	9920
	ЛУКОВИЦИ 9/10							
Количество (г)	190	380	600	1170	380	760	1200	2340
Продажби (лв.)	1520	3040	4800	9360	3040	6080	9600	18720
	ЛУКОВИЦИ 10/11							
Количество (г)	300	600	960	1860	600	1200	1920	3720
Продажби (лв.)	2400	4800	7680	14880	4800	9600	15360	29760

Въвеждането на контролни графики, които представят движението на важни измерими показатели във времето дава възможност да се идентифицира динамиката на протичащите процеси в организацията и пазара и да се „обезвреди“ главният враг на всяка система – вариацията. За целта е необходимо да се анализират данните на организацията от минали години и резултатите да се екстраполират за бъдещи периоди. При производството на шафран могат да се използват следните общоприети ориентири за добив от 0,5 декара минзухари, при двуредово или четириредово засаждане. (Николова, Основи на

растениевъдството, 2012) Протичащите процеси при отглеждането на шафран са представени в таблица 1.

Трети етап: Управление на ограничението

Съществено значение на този етап има принципа **„Най-слабото звено на веригата е всъщност най-силното, защото именно то я къса.“** Всяка система включва редица звена и процеси, през които продукта последователно преминава до своята пазарна реализация, т.е. до излизането му от изхода на системата. Следователно, капацитетът на ограниченията се определя от капацитета на най-тясното място в системата. Изходът на цялата система се определя от капацитета на „тясното място“. Това е главното ограничение – онзи процес, който най-много пречи за постигането на целта.

За управление на ограниченията се прилага **методика за непрекъснато подобрение,** т.нар. ***Петте фокусирани (целенасочени) стъпки.*** На фиг. 1 схематично са представени петте фокусирани стъпки на методиката за непрекъснатото подобрение.

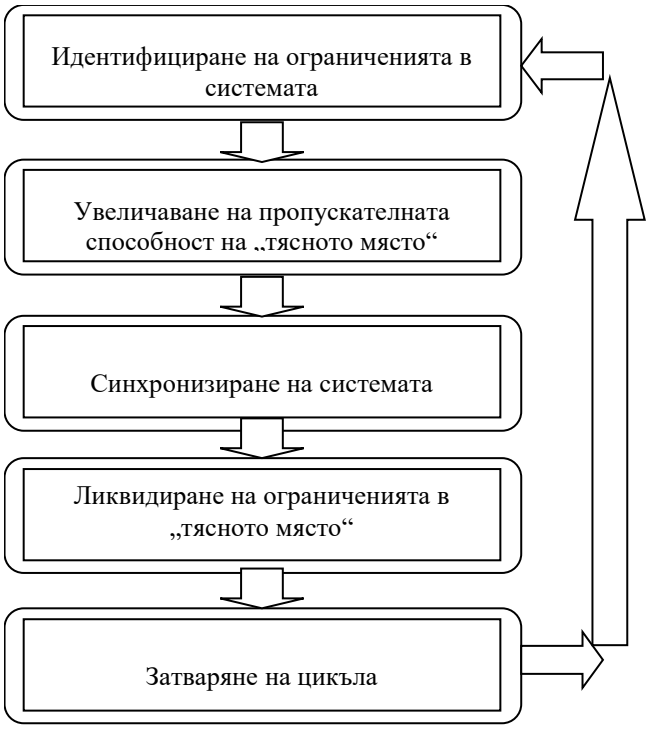

Фиг. 1. Стъпки за управление на ограничението

<u>Стъпка 1.</u> Идентифициране ограниченията на системата включва следните дейности:

а) определяне на конкретните ограничения;

б) изготвяне карта на операционния поток;

в) оценяване производителността на всеки етап;

г) откриване на „тясното място” в системата.

Определянето на конкретните ограничения е свързано с откриването на проблемите и нежелателните явления в производствената или други дейности. Основните проблеми при производството на шафран могат да бъдат разпределени в 6 основни направления. (Николова, Биологичното земеделие - състояние и потенциал за развитие, 31/2013, стр. 57-60). *Първото ограничение* може да е свързано с доставката/производството на некачествени луковици. *Второто ограничение* може да произтича от неправилен избор за локализация и неоптимално оползотворяване на земята. Идентифицирано ограничение би могло да е неподходящият избор на терен – за отглеждане на шафран са подходящи терени с южно изложение. Друго ограничение може да бъде неподходящо избрания момент за засаждане. При шафрана краят на август се счита за оптимален момент за стартиране на производството. Ограничение може да се окаже неоптималното използване на земята, пропускане обработката с фунгициди и др. Тези проблеми са възможни да възникват на всеки три години от процеса на производството, поради необходимостта от разреждане на културите. *Третото ограничение* може да възникне в резултат на преполиване или засушаване в периода на вегетация на растенията. *Четвъртото ограничение* може да възникне при прибиране на реколтата. При шафрана процесът на събиране е ръчен и се извършва рано сутрин от началото на октомври до края на ноември. *Петото ограничение* е възможно да възникне в резултат от неправилното сушене. Оптималното сушене е на 45 градуса за 3 часа в дехидратор до наситено тъмно-червен цвят и влажност около 10-12% за първокачествен шафран. При по-висока температура има риск от почерняване и понижаване на качеството. *Шестото ограничение* би могло да бъде свързано със затруднения или невъзможност в кратки срокове да се пласират излишните луковици.

Изготвяне карта на операционния поток. На картата на операционния поток се нанасят последователно операциите от доставката на материали до излизане на готовия продукт. (Вж. фиг. 2)

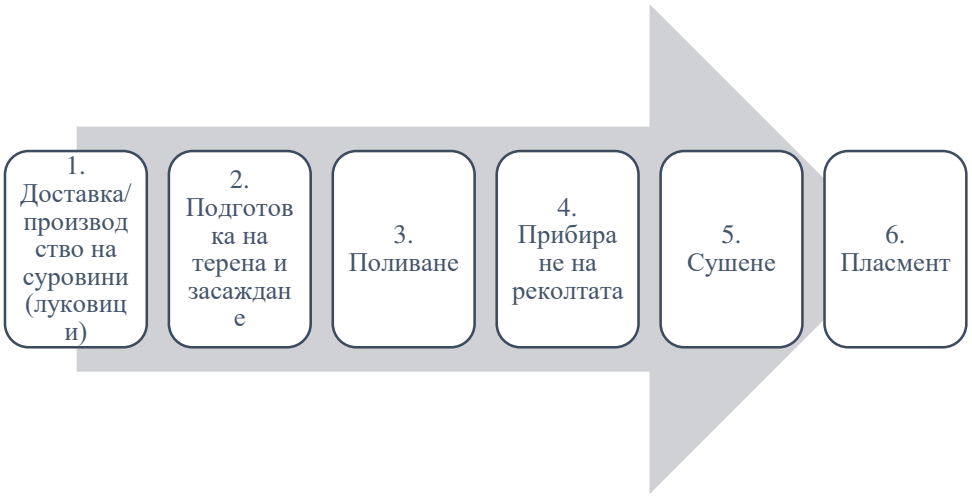

Фиг. 2. Карта на операционен поток „Производство на шафран“

Оценява се производителността на всеки етап. Производителността се оценява на базата на новосъздаден масив с 20 000 луковици, засяти в двуредие на южен склон (за етапи 1 и 2) при оптимално поливане в периода на вегетация от м. август до м. октомври (етап 3) и ръчно прибиране на реколтата от м. октомври до м. ноември (етап 4) през първата година. В зависимост от големината на луковиците може да се произведе от 100 до 300 г. първокачествен шафран след оптимално сушене (етап 5), който може да бъде реализиран за 800-2400 лв. (етап 6).

Откриване на „тясното място“ в системата. Обикновено това е звеното с най-ниската производителност. В посочения пример ограничението може да бъде открито още в началото на производството, тъй като не е използван пълния потенциал на терена за засаждане в четири реда. От там дори всичко да протече перфектно, добивът ще бъде ограничен, а следователно и печалбата.

<u>Стъпка 2.</u> Увеличаване пропускателната способност на „тясното място” включва оперативните действия за повишаване пропускателната способност на „тясното място” и оползотворяване на неизползваните възможности**.** Такива действия могат да бъдат**:**

• *Преразпределение на задачите, които могат да се изпълняват от други звена или етапи от производството.* За да се осигури производството и по-висок добив на първокласен шафран може да се препоръча по-обилно поливане непосредствено преди цъфтежа, брането да се извършва само на плътно затворени цветове, както и да се следи за оптималното им сушене.

- *Частично пренасочване или цялостно освобождаване от изпълнение*. В края на първата селскостопанска година би могло да се стартира терена отначало през м. юли, тъй като през този период приключва деленето на луковиците и с получените луковици може да се постигне и по-плътно засяване от два на четири реда. Изваденитe луковици задължително се обработват с фунгициди, а при необходимост би могло да се закупят допълнително по-голям размер луковици, като останалите се продадат.
- *Повишаване пропускателната способност на „тясното място”*. Оптимизирането на „тясното място” осигурява по-висок добив и може да се осъществи чрез използването на по-голям размер луковици или преминаването от 20 000 на 40 000 луковици на 500 кв. м.
- *Ограничаване на прекъсванията и престоите* и т.н.

Стъпка 3. Синхронизиране на системата изисква обвързване с идентифицираното ограничение на всички елементи в системата. Дейността на всички поделения трябва да се съобразява с ритъма на работа на „тясното място”. Размерът на партидите от детайли и ритъма на подаването им се определя от потребностите на ограничението, което означава, че ако агрофирмата увеличи производството си трябва да предвиди и стъпки, свързани с наемането на допълнителен персонал и/или машини за обслужване на новото производство.

Стъпка 4. Ликвидиране ограниченията в „тясното място” има за цел отстраняването на първопричината за „запушването“ на системата. Чрез различни подходи и средства се търсят възможности за преодоляване на ограниченията, предизвикани от „тясното място”. В избрания пример такива подходи могат да бъдат осигуряването на висококачествена суровина и оптималното използване на площта.

Стъпка 5. Затваряне на цикъла е фокусирана да не се допуска инерцията да стане главно ограничение**.** По този начин постоянно се повишава производителността на цялата система. Ако разглежданото звено, престане да бъде „тясно място”, процесът се стартира отново, като се търси ново проблемно място. В случая, след като бъдат оползотворени възможностите на парцела е необходимо да се анализират непрекъснато останалите процеси от производството, за да се предотврати появата на друго тясно място. Въпреки това, трябва да се има впредвид, че във всеки един момент в системата има поне едно тясно място, което налага превантивно откриване на следващите ограничения. Още в стъпка 3 се очертаха потенциалните ограничения при увеличаването на производството на шафран, което при следващо

стартиране на методиката на теорията на ограниченията ще доведе до фокусиране в друго „тясно място“.

3. Заключение

Практиката показва, че бизнесорганизациите, прилагащи теорията на ограниченията постигат значителни конкурентни предимства, което е доказателство за ефективността на метода при управлението на организации в световен мащаб. Чрез внедряването на теорията на ограниченията значително се подобрява ефективността и пазарното представяне на агробизнеса.

Теорията на ограниченията има значително превъзходство пред такива практики за управление като JIT (Just-In-Time), TQM (Тотално управление на качеството), LEAN (Toyota Production System), Six Sigma и др. (Тихолов & Митев, 2010) Резултатите от практическото изследване на APICS (Асоциация за оперативен мениджмънт) през 2006 г. показва, че комбинираното прилагане на методите LEAN и Six Sigma съвместно с Теорията на ограниченията води до синергитичен ефект, който надвишава 24 пъти самостоятелното прилагане на метода Six Sigma и 10 пъти самостоятелното внедряване на метода LEAN.

Популярността на теорията на ограниченията е свързана с две основни предимства. От една страна тя спомага за постигане на максимална рентабилност и подобряване на производствения процес чрез отчитане на ограничаващите фактори. От друга страна теорията на ограниченията е краткосрочна процедура за оптимизиране управлението на ресурсите и преодоляване на „тясното място“ в системата. Постоянното управление на ограниченията превръща тази теория в дългосрочна процедура за непрекъснато повишаване производителността на агрофирмите.

ЛИТЕРАТУРА

Николова, М. (2012). *Основи на растениевъдството.* Свищов: АИ „Ценов“.

Николова, М. (2018). *Нетрадиционни технологии.* Свищов: АИ „Ценов“.

Николова, М. (31/2013). *Биологичното земеделие - състояние и потенциал за развитие.* Свищов: Образование и наука, АИ „Ценов“.

БГ ШАФРАН ЕООД. (08 2019 г.). *Калкулация – колко се печели от отглеждане на шафран*. Свалено от https://www.shaffran.eu/: https://www.shaffran.eu/

Тихолов, Ч., & Митев, И. (2010). Теория на ограниченията - един подход за адаптиране към новите изисквания на бизнеса. *Научни трудове на Русенския университет, 49*(5.1), 170-174. Свалено от http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp10/5.1/5.1-27.pdf

Тужаров, Х. (10 2011 г.). *Теория на ограниченията TOC*. Свалено от http://tuj.asenevtsi.com/Lean/L003.htm

ИНОВАЦИИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА КОНКУРЕНТНО И ПРИОБЩАВАЩО ЗЕМЕДЕЛИЕ

Гл. ас. д-р Милен Динков,
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

Резюме: *Иновациите са един от основните инструменти за преодоляване на предизвикателствата пред земеделието днес. Опитът показва, че те са основен фактор за увеличаване на производителността, а нарастващото търсене на храна все повече разчита на тях не само като предпоставка за повишаване на качеството на крайния продукт, но и за постигане на едно устойчиво производство в земеделието. От друга страна, иновациите водят и до преодоляване на различията между развиващите се и развитите страни и региони, което от своя страна води и до повишаване на конкурентоспособността на редица предизвикателни области.*

Ключови думи*: иновации, земеделие, производителност, конкурентоспособност, устойчиво производство*

Въведение

Иновациите играят ключова роля за подобряване на производителността в сектор земеделие. Те се изразяват в появата на нови идеи, технологии или процеси, които се възприемат както индивидуално, така и колективно. Ако се окажат успешни, те се разпространяват и в други области, където има необходимост от тях и намират бързо приложение.

Иновациите се определят като процес, при който личност или организация въвежда използването на нови или съществуващи продукти, процеси или форми на организация в обществото или икономика, с цел повишаване на ефикасността, конкурентоспособността и устойчивостта. Всичко това има за цел преодоляване на бъдещи кризи или за установяване на екологична устойчивост от една страна, а от друга, за постигане на икономическо развитие и устойчиво управление на природните ресурси. Процесът е сложен и много заинтересовани страни се намесват в него, поради което той не може да се осъществи самостоятелно. Тук възниква необходимостта от управление с помощта на ефективна иновационна система. Управлението работи с реалност, която е създадена от хората. (Наама, 1998)

Селскостопанската иновационна система включва подходяща институционална и икономическа среда, необходима за всички земеделски производители. Като други ключови елементи могат да се определят научните изследвания, консултантските услуги и ефективните организации на земеделските производители. Иновациите често се намират в основата на знания и традиционни системи, характерни за определен географски регион, а понякога се комбинират и с нови източници на знания, произтичащи от официалните системи за научни изследвания. Световната банка разглежда иновациите като процес, чрез който индивидите или организациите прилагат замисълът и производството на стоки и услуги, които са нови за тях, независимо дали са такива и за техните конкуренти, за тяхната страна или света. От друга страна, иновационната система бива определяна като мрежа от организации, фирми и лица, които се стремят да развиват нови продукти, процеси или форми на организация с цел да се възползват от тях икономически, като едновременно с това развиват и политики, които засягат тяхното поведение и изпълнение. (World Bank, United States of America, 2012)

Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) възприема дефиницията за иновация, която е заложена в Наръчника от Осло (Manuel d'Oslo 3e édition © OECD/EUROPEAN COMMUNITIES 2005), в който се посочва, че иновация е въвеждане на нов или значително подобрен продукт (стока или услуга) или процес, нов маркетингов метод или нов организационен метод в бизнес практиката или на работното място в организацията. В този смисъл, могат да бъдат разгледани следните четири вида иновации:

- Продуктова иновация – въвеждане на стока или услуга, която е нова или значително подобрена по отношение на нейните характеристики и предназначение. Това включва значителни подобрения в техническите спецификации, компоненти и материали, вграден софтуер, удобни приложения за потребителя, както и други функционални характеристики.
- Процесна иновация – въвеждане на нов или значително подобрен метод на производство или доставка. Това включва значителни промени в техниките, оборудването и/или софтуера, или всички до тук изброени.
- Маркетингова иновация – въвеждане на нов маркетингов метод, включващ значителни промени в дизайна или опаковката на продукта, позиционирането на продуктите, неговото промотициониране или ценообразуване.

➢ Организационна иновация – внедряване на нов организационен метод в бизнес практиката на организацията, на работното място или външните отношения.

От така представените типове иновации следва, че те могат да се отнасят до една съществена промяна или серия от малки промени, които заедно образуват една голяма промяна. Независимо от това, всички иновации водят до определена степен на новост както за организацията, така и за пазара или света. (OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2013)

От казаното до тук следва, че иновациите се стремят към решаване на проблеми в по-голяма степен, от колкото от създаването на нова технология или продукт. В много случаи става въпрос за промяна на начина, по който се правят нещата. (Таблица 1)

Таблица 1. Методи и инструменти за устойчив растеж на производителността в селското стопанство

Методи	**Видове инструменти**
Създаване, адаптиране и прилагане на нови технологии и практики	- Усъвършенствани технологии и практики от самите земеделски производители - Формализирано научно изследване и развитие - Комбинация от подобрения извършени от земеделските производители и формализирани научни изследвания и развитие
Ускоряване възприемането на съществуващите технологии и практики	- Преодоляване на икономическите ограничения за възприемане на технологии и практики - Разширяване на консултантските услуги(публични и частни) - Насърчаване на иновационния капацитет - Индивидуално обучение - Подходяща среда за иновации

От така представената информация в Таблица 1 се вижда, че развитието на селското стопанство изисква добри условия за адаптиране и реагиране. Тези качества придобиват важност, когато този сектор се сблъска със събития свързани с колебания в цените на международните пазари и изменението на климата. Други фактори, които могат да влияят върху неговото развитие са технологичният напредък, институционалните трансформации, както и ролята на държавата, частния сектор и гражданското общество. Световната банка силно подчертава факта, че „в този контекст пазарите, урбанизацията, глобализацията и променящата се среда не само засягат моделите на потребление, конкуренция и търговия, но и повече от всякога допринасят за развитието на селското стопанство и иновациите“. (World Bank, United States of America, 2012) От тук, иновациите се явяват основен инструмент в селското стопанство за справяне с гореспоменатите предизвикателства. Въпреки това, за да се насърчат иновациите в сектора, е необходимо правителствата на различните страни да инвестират в научноизследователска и развойна дейност, в разширяване и развитие. Освен това „иновациите изискват по-интерактивен, динамичен и гъвкав процес, в който ключовите играчи се справят с много и допълнителни условия и дейности, които надхвърлят традиционните научни изследвания“. (OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2013)

Тук с право може да се каже, че иновациите в селското стопанство са резултат от взаимодействието между различните заинтересовани страни в сектора: земеделски производители, преработватели, опаковчици, дистрибутори и потребители. Или с други думи, иновацията често произтича от колективни действия, координация и обмен на знания между различните заинтересовани страни от този процес. По този начин се проявят иновативни действия в подхода. (Наама, 2008)

Селскостопанското развитие по принцип се изразява в увеличаване на производителността, а прилагането на устойчиви технологии и производствени практики води и до по-устойчиво използване на природните ресурси. Точно тук иновациите са от съществено значение за увеличаване на селскостопанската производителност и са ключов елемент за засилване на както на конкурентоспособността, така и на икономическия растеж. Всичко това помага на земеделските производители да увеличат своите доходи, да произвеждат повече и по-качествена храна или суровина, без всичко това да окаже негативно

въздействие върху околната среда и адаптиране към изменението на климата.

По-важното, което трябва да се отбележи сега, е че през последните години концепцията за нововъведения в селското стопанство еволюира. Тя вече не се определя само като приемане на нови технологии. Според A. Sonnino и J. Ruanne (Sonnino & Ruane, 2013), това е повече от „успешна комбинация от технологии и практики, нови знания и умения, нови институции и форми на социална организация“. Движещите сили на иновациите в сектор земеделие, според авторите, могат да се представят по следния начин:

Таблица 2. Фактори за иновации в селското стопанство

Сектори	**Фактори, които стимулират иновациите**
<u>Пазар</u>	- *Промяна на модела на консумация на храна в резултат от развитието на средната класа в обществото* - *Международната търговия и промени в световното търсене* - *Промяна в информираността на потребителите по въпроси като устойчивост, безопасност на храните и др.* - *Цена на суровините и разходите за труд*
<u>Околна среда</u>	- *Промяна в климата* - *Природни бедствия* - *Наличие на природни ресурси*
<u>Политики и регулаторни рамки</u>	- *Правила, стандарти и норми* - *Данъци и такси* - *Стимулиране и субсидии* - *Увеличаване на знанията и развитие на технологиите*
<u>Наука и техологии</u>	- *Информация за пазарните възможности и цените* - *Наличие на нови земеделски практики* - *Нови технологии и инфраструктура за съхранение и консервиране*

Вижда се, че селскостопанските иновационни системи разчитат не само на научно-техническия прогрес, но и на институционалните и организационни иновации. Този процес изисква съвместни усилия и включване на секторите на научните изследвания, образованието и разширяването, както и участието на земеделски производители, държавната политика, регулаторни агенции, неправителствени организации, потребители и дистрибутори.

Въпреки, че иновациите са от ключово значение за икономическото развитие на този сектор от икономиката, наблюдават се и редица трудностите, най-вече недостатъчните държавни средства, които възпрепятстват неговото разширяване. Ето защо, от важно значение е да се обърне специално внимание на анализа на съотношението между разходите и ползите за да се установят ясните приоритети и да се избегне дублиране на усилията, който е често срещан проблем в селскостопанския сектор.

Тук трябва да се отбележи, че измерването на една иновация не е лесно, тъй като тя представлява сложен и непрекъснат процес. От друга страна, трябва да се установят и определени параметри за оценка на ефективността на политиките, които противоречат и на поставените цели. (Sonnino & Ruane, 2013)

ОИСР и Европейската служба за статистика (Евростат) са разработили класификация на селскостопанските иновации въз основа на наръчника на Фраскати (OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2015), в който селскостопанското производство и технологиите включват изследвания от областта на селското стопанство, горското стопанство, рибарството и производството на храни, които на свой ред съдържат изследвания върху химическите продукти, торовете, различните биоциди, биологичния контрол на вредителите, механизацията на селското стопанство, въздействието на земеделието и горското стопанство върху околната среда, както и изследвания върху производството на храни и технологичното развитие. Входящите показатели измерват инвестициите в иновации (например колко средства са изразходени за научноизследователска и развойна дейност, какъв е броят на участващите лица), докато изходящите показатели се фокусират върху това колко са изразходвани за научни публикации, за регистрираните патенти, за създадени бази данни и софтуер, както и броят на нововъведенията създадени и въведени в организациите. Въпреки всичко това, все още не се провеждат систематични измервания за въздействието на иновациите върху икономиката или въздействието на публичните политики, които благоприятстват иновациите.

Политиките в областта на селското стопанство и околната среда, както и програмите, регулиращи използването на почвата и водата, оказват влияние върху развитието на селскостопанските иновационни системи. Ясната правителствена иновационна политика включва инвестиции в публични институции за наука, развитие и подкрепа на частния сектор чрез политики за освобождаване от данъци и финансова подкрепа за публично-частни проекти, както и насърчаване развитието на информационните и комуникационни технологии, инфраструктурата за биологични науки и информационни системи, както и правата върху интелектуална собственост. Този вид политика също така стимулира създаването и развитието на мрежи и центрове за високи постижения и платформи, които мотивират съвместната работа по тези въпроси.

Осъществявайки всичко това, политиките за развитие на селското стопанство се стремят да посрещнат тези предизвикателства, пред които е изправен селскостопанският сектор. Научноизследователската и развойна дейност генерират технологии, а специалистите по разширяването и консултантските услуги работят в посока към по-бързото възприемане на тези технологии. Въпреки това, частният сектор трябва да генерира иновации и да насърчава тяхното възприемане, защото без синергия между публичния и частния сектор, подобряването на ефикасността и развитието на иновационните системи това ще стане изключително трудно. Не бива да се забравя, че развитието на иновациите в сектор земеделие е тясно свързано със сферата на науката и технологиите. С други думи, без знания - знания, създадени както на национално, така и на местно ниво - иновации никога не могат да възникнат.

Заключение (Изводи)

В заключение може да се каже, че инвестирането в сектор земеделие е един от най-ефективните начини за увеличаване на неговата производителност и повишаване на конкурентоспособността. Въпреки това, за да има положително въздействие върху селскостопанското производство и производителност, инвестициите трябва да водят и до формиране на капитал на ниво отделен земеделски производител. От тук, инвестициите, които се правят от самите земеделски производители играят важна роля, тъй като те представляват основата и двигателя за постигане на едно устойчиво развитие. Няма съмнение, че има остра нужда от повече публични ресурси, но има по-голяма необ-

ходимост и от нови инвестиционни стратегии, които да бъдат насочени пряко към земеделските производители.

ЛИТЕРАТУРА

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development, F. (2013). *Agricultural innovation systems.*

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development, F. (2015). Frascati Manual 2015: Guidelines.

Sonnino, A., & Ruane, J. (2013). *La innovación en agricultura como herramienta de la política de seguridad alimentaria.*

World Bank, United States of America. (2012). *Agricultural Innovations Systems: An Investment Sourcebook.*

Наама, К. (1998). Египетската култура и характерните черти на управлението. *Бизнес управление, 3*, 114.

Наама, К. (2008). *Инвестиции и фирмени иновации.* Велико Търново: Фабер.

ПРОБЛЕМИ И ВЪЗМОЖНОСИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ В БЪЛГАРИЯ

Доктор Михаил Билев
Председател на ППК „Старт-93“, с. Караманово

Резюме: *Кооперативната система в България беше деформирана, веднъж чрез принудителната централизация и некоректното преливане на частната в обществена кооперативна собственост, втори път чрез шаблонно пренасяне на старите организационни форми, частично приспособени към новите пазарни условия. Това поражда редица проблеми при тяхното функциониране и поставя на дневен ред преструктурирането им.*

Ключови думи*: земеделски кооперации, преструктуриране, интеграция, деформации*

1. Въведение

Съществуването на земеделските кооперации е съпътствано от редица проблеми, което поставя под въпрос адаптивните им възможности и перспективите за развитие на организационната форма в условията на общия европейски пазар. Деформациите при създаването и функционирането на кооперативната система в българското земеделие са сериозна пречка за тяхното оцеляване, което налага от една страна подобряване на правната и институционалната рамка и вътрешно преструктуриране и интегриране, от друга страна.

2. Раздел

2.1. Грешки при формиране и развитие на кооперативната система в България

Кооперативната система у нас започва своето развитие още от 19 век, като за разлика от западноевропейските страни в България тя стартира първо в селата. На 26.10.1890 г. е организирана първата българска кооперация „Мирковско взаимодавно спестовно земеделско дружество „Орало” - с. Мирково. Тази кооперация има проблеми при организирането, защото няма закон, по който да се впише и е регистрирана като АД, но всичко в нея е кооперативно. Като кооперация се регистрира втората кооперация в България – „Нива” с. Алфатар, Силистренско. В областта на земеделието освен селско-кредитни, възникват кооперации

за общи обработки и продажби, а именно – винарски, лозарски, пчеларски, млекарски, тютюневи и др. Към средата на 1923 г. при управлението на А. Стамболийски у нас има регистрирани повече от 3400 кооперации.

В съответствие със социално-икономическите особености на страната и в резултат на преобладаващото селско население се наблюдава абсолютен превес в развитието на селските кооперации. Най-голямо разпространение от тях получават земеделските кредитни кооперации, което се дължи както на голямата необходимост от личен земеделски кредит, така и на развилия се при тях всестранен характер на дейността. (Грозева, бр. 56/2002)

Може да се отбележи, че от своето възникване до 1944 г. кооперативното движение в България се развива в съответствие със специфичните икономически условия в страната. Кооперативната система в България беше деформирана в известен смисъл през периода на централизирано планово управление на икономиката. Съществуващите частни земеделски стопанства принудително се заменят от кооперативни обществени организационни форми, от които най-голямо значение и разпространение добиват трудово кооперативните земеделски стопанства (ТКЗС). Основните негативи в процеса на кооперииране от този период се свързват с некоректното преливане на частната в обществена кооперативна собственост; трайно по-ниската доходност за член-кооператорите в сравнение с индивидуалните земеделски производители, предопределяща ниската материална заинтересованост; неспазването принципа на доброволността по отношение на правата на членството; нарушаване на кооперативните принципи и грубото държавно и партийно вмешателство в работата на кооперациите.

През този период се нанасят *редица деформации в кооперативното движение* у нас в следните аспекти:

- грубо се потъпкват основни принципи на кооперацията като доброволност, автономност, самоинициатива и др.;
- кооперативната стопанска инициатива се заменя с държавно политическо администриране и диктат – дейността на кооперациите е подчинена на народостопанския план и се изпълняват определените от него показатели за обем продукция и стокооборот по твърди цени, с точно определени контрагенти;
- редица кооперации са закрити – поради премахване на частната собственост; всички тези, които обслужват частния бизнес на селските кредитни кооперации са оставени само с търговска дейност като се трансформират в потребителни;

- кооперативните дивиденти, които са връзката на кооператорите с кооперациите са сведени до минимум или са ликвидирани;
- работещите в кооперациите получават работна заплата по държавни тарифи (значително по-ниски от останалите сектори на икономиката) и нямат никакъв интерес за повече оборот и продукция;
- въвежда се авторитарно управление в кооперациите от несменяема партийна номенклатура.

В периода 1956-1970 г. се извършва окрупняване на ТКЗС в т.нар. обединени трудово кооперативни земеделски стопанства (ОТКЗС). *Основните недостатъци* на процесите на кооперииране от този етап се изразяват в: прекалената централизация и предимството на административните подходи; не се отчитат особеностите на отрасъла по отношение на икономическите лостове, като цени, заплати, кредити, печалби, което не съдейства за значително повишаване на материалната заинтересованост; наблюдава се разминаване с кооперативните принципи и прилагане на държавен, а не кооперативен статут на стопанисване; неефективно се използват капиталовите и трудовите ресурси, особено след изкупуването на техниката от МТС; изчезват индивидуалните дялове на членовете, внесени в ТКЗС; увеличават се материалните и административно-управленски разходи; усложнява се вътрешната организация на стопанството.

След 1970 г. до средата на 80-те отделните кооперативни стопанства са обединени в аграрно промишлени комплекси (АПК), с което на практика се прекратява тяхното самостоятелно съществуване. *Основните грешки* при окрупняването на организационните форми от този период се изразяват в: повсеместното и задължително включване в АПК без зачитане принципа на доброволността; прилагането на партиен и административен, а не научен подход при вземане на организационно-управленските решения; ограничаването на самостоятелността и правата на членуващите стопанства; провежданата политиката на ликвидиране на тези организационни форми; липсата на контрол и допускането на сериозни нарушения в технологичната, трудовата и финансова дисциплина; неоправданото нарастване на административно-управленския персонал; провежданата линия на сближаване на кооперативната и държавната собственост, свързана с тоталното потъпкване на частично прилаганите до този момент кооперативни принципи на стопанисване и управление

Допуснатите грешки и деформации в процеса на кооперииране, обаче, изразяващи се в погазване на кооперативните принципи, част-

ната собственост и интересите на членовете, пораждат безстопанственост, отчуждение, недоверие и неодобрение към кооперативната собственост и кооперативната форма на организация и управление на дейността, безразличие и безотговорност към икономическото състояние на селскостопанския отрасъл и др.

Най-тежката последица от допуснатите грешки през периода е трайното формиране на негативна неформална институционална среда за развитие на земеделските кооперации, която има дългосрочно отрицателно влияние върху възможностите за пълноценно използване на предимствата на тази организационна форма в процеса на реорганизиране на селското стопанство в България.

2.2. Бариери за развитие на съвременните земеделски кооперации

След 1991 г. започва постепенното формиране на нови кооперативни организационни форми в селското стопанство, които са основно земеделски производствени кооперации. (Божинова, 1996) Те са разпространени в регионите, подходящи за отглеждането на високо интензивни култури в крупни масиви земеделска земя. Тези особености предопределят основните характеристики, свързани с производствената специализация на кооперативните организационни форми в страната. Те произвеждат ограничен кръг стокови продукти, като в производствената им структура преобладава относителния дял на растениевъдната продукция. Българската земеделска производствена кооперация е най-разпространената форма на частните кооперативни организационни форми в отрасъла. Данните от преброяването през 2010 г. показват, че земеделските кооперации стопанисват около 30% от обработваемата земя на страната и са основен производител на зърнени и някои технически култури. (http://www.mzh.government.bg/MZH/bg/ShortLinks/SelskaPolitika/

Agrostatistics/Structure_agricultural_holdings/Results_copy1.aspx)

Във всички страни на ЕС се наблюдава концентрация на земеделските стопанства и намаляване на техния брой. Обща е и тенденцията на намаляване броя на земеделските кооперации. Специфично за България е продължаващото доминиране на производствения тип кооперация и почти пълното отсъствие на други видове кооперативни организационни форми, което е резултат от особеностите на неформалната институционална среда в страната. В България земеделските кооперации намаляват от 1 992 през 2003 г. на 941 през 2010 г. до 811 през 2013 г. (http://www.mzh.government.bg/, 2010-2013), поради проявените

от организационната форма нестабилност и икономическа неатрактивност, като принос в това отношение има и непоследователната аграрна политика, допълнена от липсата на средства и ограничения достъп до кредити, нестабилната макросреда и недобре изяснените права на собственост.

Прилагането на принципите на частната собственост и индивидуалната стопанска дейност след 1991 година, характерни за пазарната икономика, налагат възстановяването на правата на собственост, което провокира и съществени промени в организационно-стопанската структура на селското стопанство. Избраният от България път на реализиране на тези промени е провеждането на крупна аграрна реформа, която включва пълно ликвидиране на старите организационни форми и незабавно възстановяване на частната собственост върху земята и останалите средства за производство – процес, който стартира с приемането на Закон за собствеността и ползването на земеделските земи през 1991 г. По всеобщо мнение на аграрикономистите в България, взетото решение е прибързано и недообмислено и предопределя негативните резултати на селскостопанския отрасъл за години напред. Самият закон е несъвършен, което налага множеството му изменения и допълнения. (Александров К. , Кооперацията в условията на пазарната икономика, 2007, N 4); (Андреев, 2007, N 2); (Бердяев, 1992); (Боевски, Кратък преглед на теориите за кооперацията, LII, 2007, N 6); (Ганев, Състояние и проблеми на земеделските кооперации в България, 1999); (Дойчинова Ю. и., 2002) Честите промени в Закона за собствеността и ползването на земеделските земи, както и няколкократните изменения на Закона за кооперациите, създават редица проблеми и затруднения при регистрацията, пререгистрацията, функционирането и управлението на кооперациите. (Живков Н. М., 2014)

Водеща цел на всяка кооперация трябва да бъде постигане на частична или пълна вертикална интеграция, което дадено производство позволява. Така се постига еднопосочност в интересите на всички производствени равнища. По-голямата част от членовете обаче са заинтересовани единствено от краткосрочните резултати и от ежегодния размер на средствата за икономическа реализация на собствеността чрез рента и/или дивиденти. От дългосрочно перспективно развитие на кооперациите са заинтересовани преди всичко работещите в тях.

Кооперациите са организации на дребни собственици, в които контролът върху упражняването на собствеността не се осъществява пропорционално на внесения капитал, а според организационната при-

надлежност. Този принцип изолира и въздържа по-крупните собственици от участие в кооперативни организации. (Александров С. , 1995, N 1)

В кооперацията, за разлика от фирмата, заплащането на труда не е екзогенен фактор, т.е. то може да бъде различно от това, което се формира на пазара на труда. При равни други условия, ако заплащането на труда на един зает е по-високо от това в аналогична фирма, то оптималната трудова заетост в кооперацията е по-ниска от тази във фирмата. Различният избор на трудова заетост и обем на произведена продукция между производствената кооперация и фирмата, взети в краткосрочен период, се обясняват с нееднаквия подход за вземане на решение и с начина на удовлетворяване на индивидуалните цели на членовете на кооперацията и на работещите във фирмата. (Атанасова, 2005)

Демократичният подход на вземане на решение при производствената кооперация позволява на управляващото мнозинство да се стреми към достигане на по-висок среден доход, макар и при неефективно разпределение на трудовите ресурси или чрез намаляване на техния брой. Според някои автори (Дойчинова Ю. , 4/2007) поради колективното притежаване и контролиране на активите, кооперацията се декапитализира и не е атрактивна за външните инвеститори, а възможностите за самофинансиране са ограничени и една от основните причини за това е равното участие в управлението.

Предвид на значителните ползи повечето от кооперативните членове са готови да приемат по-ниско възвръщане на своите ресурси - по-ниско заплащане на труда, по-малка рента на земята и дивиденти върху дяловете. В същото време големият размер на кооперацията прави индивидуалния или колективен контрол върху управлението много труден. Това дава възможност за неефективно управление и злоупотреби, и използване на кооперациите в интерес на мениджърите. Освен това, съществуват значителни различия в предпочитанията за инвестиране в отделните членове, работещи и неработещи в кооперацията; млади - стари членове; едри - дребни собственици, в резултат на „нетъргуемия" характер на кооперативните дялове. Поради факта, че повечето от членовете са в напреднала възраст или непостоянно работещи в кооператива, стимулите за дългосрочни инвестиции са ниски. Много от кооперативите показват и ниска адаптивност към потребностите на членовете и пазарното търсене. В резултат на това сравнителната ефективност на тези организации намалява значително по отношение на другите форми и през последните 5 години 44% от съществуващите кооперативи престават да съществуват.

Земеделската производствена кооперация е предпочитаната форма на организация от фермерите. Тя се избира почти повсеместно, най-често без предварителна икономическа обосновка за нейното функциониране и независимо от конкретните природни, икономически и други условия. Съвсем незначителен е делът на другите кооперативни форми - търговски, кредитни, обслужващи и снабдителни, които по данни на НСИ са под 1% от новосъздадените кооперации. Отчита се едно шаблонно пренасяне на старите организационни форми, частично приспособени към новите пазарни условия, което поражда редица проблеми при тяхното функциониране.

Съвременните земеделски производствени кооперации се характеризират с някои специфични особености. (Александров К., Кооперацията в условията на пазарната икономика, 2007, N 4) (Атанасова, 2005)

Първо, земеделските производствени кооперации включват **прекомерно голям брой членове**, преобладаващата част от които не участват с труда си в кооперацията и в повечето случаи не живеят на територията на населеното място, където са разположени земите им. За тези поземлени собственици участието в кооперацията обикновено представлява временно решение, което поражда незаинтересованост от бъдещото й развитие и ниска степен на мотивация за участие в нейното управление.

Втората особеност е свързана с **начините на разпределение на печалбата** в кооперациите, които в общия случай не стимулират нарастването на производителността на труда, повишаването на стопанската активност, инвестиционния процес и др.

Третата особеност е свързана с факта, че **кооперативните устави най-често не гарантират организационна стабилност**, тъй като не предвиждат минимален срок на членство, процедури по напускане и др., което влияе отрицателно върху възможностите за набелязване на дългосрочни програми, осигуряващи ефективна дейност и висока резултатност.

Земеделските кооперации с пазарна ориентация се модернизират чрез промени в структурата на управлението и собствеността. Освен с по-голяма ориентация към потребностите на членовете, тези кооперации въвеждат нови дейности, развиват междукооперативни форми и венчъри с частния сектор, прилагат търговия на дяловете и затворено членство, използват възможностите за снабдяване с кредит, маркетинг и лобиране на общонационален мащаб. За тези процеси е необходимо навлизане на ново поколение от мениджъри в кооперативния сектор,

по-голяма обществена подкрепа (чрез обучение) и контрол на кооперациите, и развитие на институционалната и законова уредба.

Заключение (Изводи)

Устойчивост в следващите години биха постигнали тези от кооперативите, които запазват предимствата за дребните собственици на земя и селската работна сила. Членството в кооперативната организационна форма би било атрактивно за много малки комерсиални и полупазарни ферми, за които са решаващи ползите от:

- добрите позиции на кооперациите за достъп до различни програми и проекти за обществено подпомагане - налични експерти и опит, средства за подготовка на проекти и лобиране, възможност за ефективен залог, демонстриране на по-висока продуктивност на вложенията и т.н.
- потенциал за икономии от размера и мащаба, налични специалисти и ресурси.
- адаптивност към новите стандарти и изисквания за определени производства и дейности.

ЛИТЕРАТУРА

Александров, К. (2007, N 4). Кооперацията в условията на пазарната икономика. Икономически алтернативи, 10-16. .

Андреев, Н. (2007, N 2). Ролята на кооперативната система за развитието на социалната икономика и държава. Земеделие плюс, pp. 41-43.

Атанасова, Т. и. (2005). Аграрните кооперации - сравнителни предимства и перспективи за развитие. Единодействието на националните кооперативни съюзи в България: Програма на Европейския съюз, проект "Скоп"-II" (pp. 92-101.). София: Б.изд.

Бердяев, Н. (1992). За робството и свободата на човека. С.

Боевски, И. (LII, 2007, N 6). Кратък преглед на теориите за кооперацията. Икономика и управление на селското стопанство, 3-11.

Ганев, А. (1999). Състояние и проблеми на земеделските кооперации в България. Кооперациите и преструктуриране на аграрния сектор в България. Пловдив: Институт по кооперативно дело към ВСИ-Пловдив, Институт по кооперативно дело към Хумболт университет-Берлин.

Грозева, Д. (бр. 56/2002). Кооперативните форми на кредитиране в България. Свищов: Библиотека "Стопански свят".
Дойчинова, Ю. и. (2002). Земеделската производствена кооперация - проблеми на прехода или на организационната форма. С.: УИ "Стопанство".
Тренева, М. (1993). История на кооперацията. София: УИ Стопанство.

ПАРЦЕЛАРНИТЕ ПЛАНОВЕ И ТЯХНАТА РОЛЯ В АГРОУСТРОЙСТВЕНИТЕ МЕРОПРИЯТИЯ

Докторант Валери Велковски
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
e-mail: jurist57@abv.bg

Резюме: *Парцеларните планове в качеството им на подробни устройствени планове за елементите на техническата инфраструктура извън границите на урбанизираните територии, в това число и върху земеделски земи, са необходим и съществен елемент от пакета условия, на база на които, се осъществява смяната на предназначението на земеделски земи за неземеделски нужди.*

Освен това, парцеларният план е основата, върху която се извършва отчуждаване и / или се ограничава правото на ползване на земеделски територии. Проектирането на всеки парцеларен план се предхожда от обезпечаването на някои данни от информационни източници, като например – картата на възстановената собственост.

Предмет на разглеждане в доклада са някои базисни характеристики на парцеларните планове.Обект на анализ са: сферите на приложимост на парцеларните планове в агроустройствените мероприятия и съпътстващите ги проблеми. За целите на анализа са използвани резултати от анкетно проучване.

Ключови думи*: устройствено планиране, парцеларен план, отчуждаване, инвестиционно проектране, сервитут, земеделски земи*

Увод

От гледна точка на своята видова принадлежност, парцеларните планове са включени в групата на подробните устройствени планове, но с уточнение на тяхната приложимост.

Според текста на чл.110, ал.1, т.5 от Закона за устройство на територията, парцеларните планове, като една от разновидностите на подробен устройствен план, са носители на още две характеристики.

Първо, парцеларни планове се изготвят за елементите на техническата инфраструктура, разположени върху съответната територия.

Второ, приложимостта на парцеларните планове е извън границите на урбанизираните територии.

Трето, в парцеларния план се определя съответното трасе на техническата инфраструктура. Тази основна функция на парцеларния план е свързана с определянето на сервитутните линии, с които се въвеждат ограничения в ползването на имотите.

1. Някои акценти в правната технология по изготвянето на парцеларни планове.

Според текста на чл.124а, ал.1 от Закона за устройство на територията, разрешението за проект на подробен устройствен план (ПУП), в това число на парцеларен план (ПП), се дава с разрешение на Общинския съвет по предложение на Кмета на общината.

Изработването на парцеларни планове за елементите на техническата инфраструктура извън границите на урбанизираните територии, разположени на територията на повече от една община, в границите на една област, или на територията на повече от една област, се разрешава със заповед на Областния управител или Министъра на регионалното развитие и благоустройство.

От позициите на разписаната в чл.62а, ал.1 от Наредба № 8 технология, парцеларният план е втората фаза, след предварителния проект, на проучвателни и проектни работи, за елементите на техническата инфраструктура.

В този смисъл, той се характеризира като окончателен проект с изключително важна роля – по него се извършват процедурите по отчуждаване и по ограничаване правото на ползване.

Със заданието за проектиране, според правната норма, може да се възложи само изработването на окончателния проект, тоест на парцеларен план.

Вариантите на трасето или площадката на елементите на техническата инфраструктура, се изработват в предварителния проект, който е и първата фаза.

Процесът на изработване на парцеларен план се предхожда от обезпечаването му с необходимата база данни, чиито компоненти са посочени в текста на чл.47, т.1, т.3, т.4, т.8 и т.11 от Наредба № 8.

Тези компоненти са:

- Заповед за проектиране;
- Копия от действащите общи устройствени планове за общината, за част от нея или за града с неговото землище или за селищно образувание;
- Копие от специализираната карта на подземните мрежи и съоръжения на техническата инфраструктура;

- Данни за санитарно-хигенните условия, инженерно-геоложките и хидроложките условия;
- Данни, анкети и проучвания, свързани със заданието и специфичните условия на проекта;
- Копия от кадастралната и специализирана карти в М 1:500 или 1:1000.

Органите, които предоставят изходните данни са: Министерство на земеделието, храните и горите, Агенция по геодезия, кадастър и кадастър, Министерство на околната среда и водите, Министерство на културата, Общината или възложителя.

Съдържанието на проект на парцеларен план е регламентирано в текста на чл.62,,в“ от Наредба №8.

То включва графични и текстови материали.

Графичните материали на парцеларния план (**Фиг. 1)**, според текста на чл.62,,в“, ал.3, съдържат:

- проект на парцеларен план в М 1:500 или М 1:1000, а по изключение в М 1:2000, изработен върху картите или плановете по чл. 62а, ал. 3, т. 2, представен на чертежи на непрозрачна основа, като в проекта се отразяват:

а) границите на административно-териториалните единици, землищните и строителните граници, границите и номерата на поземлените имоти;

б) трасето на техническата инфраструктура;

в) линиите, по които се извършва промяна на предназначението за линейни обекти, в т.ч. отчуждаване на имотите;

г) линиите, ограничаващи границите на площадковите обекти на техническата инфраструктура, по които се извършва промяна на предназначението, в т.ч. отчуждаването на имотите;

д) сервитутните линии, с които се въвеждат сервитути и ограничения в ползването на имотите, като се означава разстоянието им до осовата линия на трасето или до крайните линии на съоръжението или площадковия обект;

е) нови трасета на засегнати от проекта селскостопански и горски пътища и други елементи на техническата инфраструктура, водни течения и площи, със съответните сервитути и ограничения за ползването на имотите;

- ситуация на трасето в подходящ мащаб по преценка на проектанта със схема на графичните материали с обозначение на тяхната последователност.

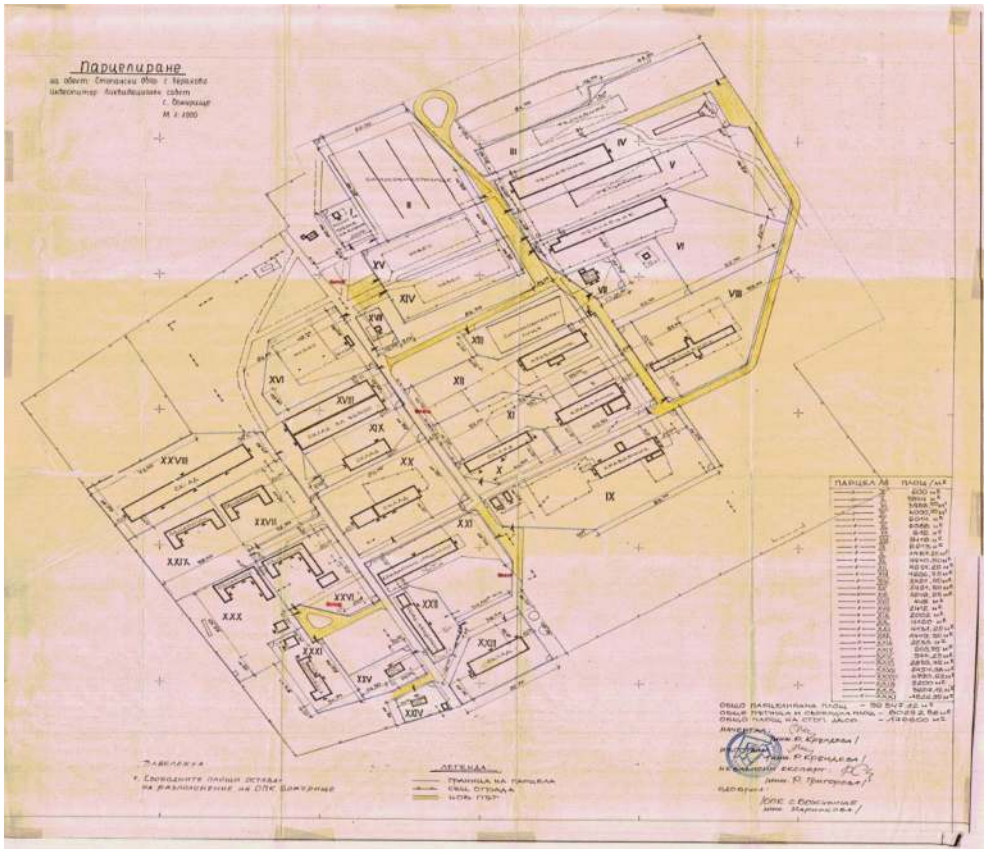

Фиг. 1. Парцеларен план

Текстовият материал към проекта на парцеларния план се оформя в обяснителна записка, която съдържа обща част - цел и задачи, териториален обхват (данни за ситуационното разположение на обекта) и съдържателна част, включваща:

- ограничения в ползването на имотите в сервитутите;
- регистър на засегнатите от трасето имоти, съдържащ:

а) номерата на засегнатите от трасето имоти по възходящ ред;
б) вид на територията според основното й предназначение (чл. 7 ЗУТ);
в) начин на трайно ползване;
г) община, землище, местност;
д) категория на земята;
е) площ на съответния имот в дка;
ж) площ за отчуждаване;
з) площ с ограничения в ползването й;

и) площ на имотите държавна собственост, които се отнемат без обезщетяване;
й) вид собственост;
к) собственик на имота;

- баланс на територията по начин на трайно ползване;
- баланс на територията по вид собственост;
- баланс на територията по предназначение;
- баланс на територията по категория на земята (в т.ч. поливна или неполивна);
- обща рекапитулация на площите, подлежащи на промяна на предназначението, в т.ч. отчуждаване;
- регистър с координатите на точки по оста и сервитутните линии вляво и вдясно на линейния обект и на координатите на точки и сервитутни линии на площадковия обект.

Проектът на парцеларен план с обхват повече от една община се изработва в отделни части за всяка една от общините по землища.

При изработването на всеки парцеларен план, според естеството на техническата инфраструктура, се спазват изискванията за ширина на сервитута, която е различно регламентирана за различните проводи.

Така например за електропроводите, се прилагат стандартите утвърдени с Наредба №16 от 09.06.2004г. за сервитути на енергийните обекти, за водопроводите се прилагат регламентите на Наредба №7 за правила и нормативи за устройство на отделните видове територии и устройствени зони и други нормативни актове.

2. Резултати от анкетно проучване на тема „Парцеларни планове“.

Някои специфични аспекти от технологията по изготвяне и утвърждаване на парцеларни планове, а също така и на тяхната приложимост, са предмет на анкетиране, обхващащо 84-ма земеделски производители - респонденти, които дадоха предпочетен от тях отговор на десетте въпроса от анкетата.

Какви са резултатите накратко от проведеното анкетиране?

Първо, от гледна точка на функциите и ролята на елементите на техническата инфраструктура, парцеларните планове се явяват необходим елемент от цялостния пакет на устройствените планове. Тази необходимост категорично е декларирана от всички респонденти – 84 земеделски производители, тоест 100%.

Тази необходимост се обосновава главно от смяната на предназначението на земеделски земи за неземеделски нужди. Тъй като смяната на предназначението на земеделска земя е мотивирана преди всичко от строителни намерения, логична е и потребността от изграждане на нова или ползване на техническа инфраструктура, респективно, от изработване на парцеларен план по поръчка на заинтересованата страна.

Второ, необходимостта от изработване на парцеларен план, се свързва с конкретни устройствени мероприятия.

77.38% или 65 респонденти, оповестяват намеренията си да строят върху земеделска земя при смяна на нейното предназначение.

Трето, в случаите, когато е налична техническа инфраструктура върху земеделска земя, чието предназначение се сменя, изработването на парцеларен план като необходимост, се декларира от 56 респонденти или 66,67% от анкетираните земеделски производители, дотолкова, доколкото, парцеларният план илюстрира съответните тежести, с които е обременен съответния земеделски имот.

Четвърто, необходимостта от изработването на парцеларен план с актуални данни за елементите на техническата инфраструктура, съществуващи върху земеделския имот, се свързва от 62-ма от респондентите (73,80%) с един съществен детайл от вещните права, които могат да възникват – сервитутите и до известна степен, правото на ползване.

Пето, функциите на парцеларните планове се затвърждават също като необходимост от 67.5% - 57 респонденти, които оценяват отношението на парцеларните планове към отчуждителните процедури на земеделски участъци при изграждане на национални обекти по смисъла на закона за държавна собственост и междурегионални обекти на техническата инфраструктура.

Шесто, по отношение спазването на утвърдените процедури от ЗУТ за разглеждане и утвърждаване на парцеларните планове сериозен брой – 72ма, или 85,71% изразяват незадоволство от забавянето на тези процедури от чисто субективен и организационен характер – обстоятелство, което забавя последващите действия, свързани с ползването на земеделски земи и устройствените мероприятия върху тях, тоест налице е негативното въздействие върху тези мероприятия.

Седмо, друго негативно въздействие е излизане на земеделския имот от регулативни параметри при отнемане на земеделски участък за сервитутни или отчуждителни процедури. Нормативната уредба не

регламентира автоматичното компенсиране в такива случай, а възлага функциите по регулация а други типове устройствени планове.

Липсата на такъв механизъм обаче лишава собствениците на земеделска земя да осъществяват редица действия като: смяна на предназначението, строителство, предажба, замяна, участие в споразумението по чл.37„в“ от ЗСПЗЗ.

Отсъствието на въпросния механизъм и неговото негативно въздействие, е оценено с положителен отговор от 100% - 84-ри респонденти.

Осмо, тъй като парцеларните планове нямат функцията по регулация, респективно на създаване на урегулиран поземлен имот (УПИ) в ситуация, когато няма утвърден и действащ ПУП, с който регулацията се урежда, това е причина за възникване на критични ситуации и блокиране на действията по смяна на предназначението на земеделски земи, условие, за което е наличието на ПУП. В нормативната уредба няма регламентирани срокове между изготвянето на парцеларен план и ПУП и тази празнота трябва да бъде запълнена в законовия пакет – 100% от анкетираните и тук дават положителен отговор.

Девето, изграждането на техническа инфраструктура върху земеделски територии и в тази връзка изготвянето на парцеларен план, в масовия случай се свързва с процедура по отчуждаване на част от земеделския имот.

36% или 31 от респондентите отговарят, че са били засегнати от отчуждителни процедури върху техните земи.

Десето, технологията на обезщетителните процедури и действия при отчуждаване на земеделски земи за изграждане на техническа инфраструктура за национални и регионални нужди, не рядко се проточва във времето. Същото се отнася и до финансовото компенсиране на земеделските производители.

Проточването на тези процедури във времето лишава собствениците на земеделските земи от възможността да ги използват ефективно, а също така, да получат удовлетворителна финансова компенсация за отчуждените земи.

Това обяснява изразеното недоволство на 49 от анкетираните по отношение на отчуждителния процес и финансовото компенсиране

Заключение

Един кратък и импровизиран SWOT – анализ, приложен към материята на парцеларните планове, показва, че:

а) силните страни на парцеларните планове са свързани главно с удовлетворяване на потребността от използване и изграждане на елементи на техническата инфраструктура върху земеделските земи извън урбанизираните територии;

б) слабите страни на парцеларните планове произлизат основно от някои несъвършенства на нормативната уредба, която успоредно с важните функции, които им отрежда, ги поставя в ситуация на изолираност с ПУП;

в) възможностите на парцеларните планове се базират върху тяхната уникалност като устройствено-планов инструмент и ролята им на база на формиране и упражняване на вещни права;

г) заплахите при парцеларните планове се отнасят до понякога недостатъчното качество на базата данни, с която оперират и оттам, вероятността да пренебрегнат възможностите на експертния анализ, особено при избора на земеделска земя за изграждане на нова технологична инфраструктура.

Парцеларният план няма регулативни функции по отношение на имотите, от които евентуално се отнемат части. Тези имоти запазват статута и предназначението си.

Предназначението на земеделска земя за неземеделски нужди се осъществява не на база на парцеларен план, а въз основа на одобрен подробен устройствен план съгласно нормата на чл.24, ал.2 от ЗОЗЗ.

С плана по чл.16 от ЗУТ, от неурегулираната територия се новообразуват урегулирани имоти и то именно тези, които се засягат от самата техническа инфраструктура.

Литература

Велковски, В. (2019г), Въздействието на парцеларните планове върху устройствените мероприятия, които се извършват в земеделските земи (на база на Анкетно проучване) – Студия, изд. „ВАЛДЕС-ВВ-ГВ“, София;

Закон за държавната собственост, в сила от 01.06.1996г., Обн. ДВ. бр.44 от 21 Май 1996г., изм. ДВ. бр.60 от 30 Юли 2019г., доп. ДВ. бр.61 от 2 Август 2019г.;

Закон за опазване на земеделските земи, Обн. ДВ. бр.35 от 24 Април 1996г., изм. и доп. ДВ. бр.83 от 9 Октомври 2018г.;
Закон за собствеността и ползването на земеделските земи, Обн. ДВ. бр.17 от 1 Март 1991г., изм. и доп. ДВ. бр.55 от 3 Юли 2018г., доп. ДВ. бр.77 от 18 Септември 2018г., доп. ДВ. бр.61 от 2 Август 2019г.;
Закон за устройство на територията, в сила от 31.03.2001 г., Обн. ДВ. бр.1 от 2 Януари 2001г., изм. и доп. ДВ. бр.41 от 21 Май 2019г., доп. ДВ. бр.44 от 4 Юни 2019г., доп. ДВ. бр.62 от 6 Август 2019г.;
Наредба № 7 от 22 декември 2003г. за правила и нормативи за устройство на отделните видове територии и устройствени зони в сила от 13.01.2004г., издадена от министъра на регионалното развитие и благоустройството, Обн. ДВ. бр.3 от 13 Януари 2004г., изм. ДВ. бр.21 от 1 Март 2013г.;
Наредба № 8 от 14 юни 2001г. за обема и съдържанието на устройствените планове в сила от 01.08.2001г., издадена от министъра на регионалното развитие и благоустройството, Обн. ДВ. бр.57 от 26 Юни 2001г., изм. ДВ. бр.11 от 10 Февруари 2015г.;
Наредба № 16 от 9 юни 2004г. за сервитутите на енергийните обекти, издадена от министъра на енергетиката и енергийните ресурси, министъра на земеделието и горите и министъра на регионалното развитие и благоустройството, Обн. ДВ. бр.88 от 8 Октомври 2004г., изм. и доп. ДВ. бр.75 от 29 Септември 2015г.
www.lex.bg
Интернет.

СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ ПРИ РАЗВИТИЕТО НА ФАМИЛНОТО ЗЕМЕДЕЛСКО СТОПАНСТВО

Веселин Иванов
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
IV курс спец. „Аграрна икономика“, фак. №158080

Резюме: *Фамилното земеделско стопанство е било и ще продължава да бъде основата за функциониране на земеделското производство у нас. Целта на доклада е да представи и оцени някои от основните характеристики на българското фамилно стопанство в периода на преход и в условие на членство в ЕС. Основна цел на доклада е да се проучи теоретичната същност на фамилната организация в земеделието, да се анализират състоянието и проблемите на фамилните земеделски стопанства в Република България и да се разработят насоки за тяхното функциониране.*

Ключови думи*: земеделско стопанство, фамилни стопанства, семеен бизнес*

1. Въведение

Възстановяването на собствеността на земеделските земи и предизвиканите от него процеси на организационно и продуктово преструктуриране на българското земеделие формираха размерите, разпространението и основните характеристики на българското фамилно земеделско стопанство в началото на новото хилядолетие. За реализацията на целта в доклада са поставени следните задачи:

1. Да се представят теоретичните особености и характеристики на фамилното стопанство;
2. Да се анализира и оцени състоянието и развитието на семейния агробизнес в България;
3. Да се представят възможности за развитието на фамилното земеделско стопанство в България.

2. Определения и същностни характеристики на семейния бизнес

Съществуват четири основни подхода за определяне същността и основните характеристики на семейния бизнес. Те се различават главно по начина, по който се интерпретират обособяването, съгласуването и преплитането на функциите и целите на двете организации – стопанската единица и семейството.

Първият подход е **нормативно-управленски** и се основава на ролята на собственика и на специфичния **начин на управление** на семейния бизнес. Според Barry (1975), Barnes & Hersnon (1976) – това е бизнес, който се контролира от членовете на една фамилия. Отделянето на тази управленска функция, обаче не е достатъчно за разкриване на спецификата на семейните организации, тъй като акцентира върху разграничаването на собствеността и отговорността за нея от управленческия процес. Това е характерно само за големите семейни организации, които са значително по-малобройни и по-слабо разпространени в сравнение с дребните.

Вторият подход е социално-икономически и разглежда семейния бизнес като взаимодействие между две организации - семейство и бизнес, което определя основния характер на семейния бизнес и неговата уникалност. При извеждането на особеностите на семейния бизнес се отчитат влиянието на ценностните системи на собственика и членовете на фамилията, както и сложното преплитане на жизнените цикли – на собственика, организацията, отрасъла и фамилията. Съвпадението и наслагването на възходящи фази от тези жизнени цикли създават предпоставки за по-бърз растеж и стабилно развитие, докато съчетанието на разнородни и особено низходящи фази, задържа развитието и намалява адаптивността на организацията.

Третият подход за определяне същността на семейния бизнес е организационно-психологически. Той акцентира върху различията между традиционните семейни норми и бизнес нормите. Според утвърдените бизнес норми професионалният мениджър по правило наема за определена длъжност най-компетентния кандидат и определя заплата, съответстваща на сложността и отговорността на труда, трудови усилия и резултати.

Четвъртият подход до голяма степен се основава на постиженията на поведенческите науки и системната теория. Личността на собственика на бизнеса се разглежда като член на множество от групи – семейство, стопанска единица, професионална група, неформална група и др. Личностната система на индивида се анализира чрез неговите потребности, способности, ценности и представи.

Фамилното земеделско стопанство е първична форма на организация в земеделието, при която домакинството на земеделския производител поема риска по производството и реализацията на продукти и заедно със своето семейство изпълнява цялата или част от земеделската работа и управленски функции. Фамилното земеделско стопанство е едновременно работно място, територия и начин за изхранва-

нето и съществуването на фермерското домакинство, бит, традиция. Някои автори с основание смятат, че „фамилното стопанство обединява семейство, домакинство, и предприятие в една общност. Неговото съдържание е единният свят на семейството и работата". Едно от класическите определения за съдържанието и предназначението на фамилното земеделско стопанство дадено от руския учен А. В. Чаянов е „да осигурява средства за съществуване на семейството по пътя на най-пълното използване на намиращите се в негово разпореждане средства за производство и работна сила".

„Основна характеристика на фамилното земеделско стопанство е, че земеделският стопанин най-често едновременно е собственик на всичките или на голяма част от производствените фактори, мениджър и работник. При определени условия съчетава и функциите на предприемач" (Николова, Линкова, & Ненова, 2018, стр. 48).

3. Развитие на семейния агробизнес в България

Все по-често в световен мащаб правителствата започват да осъзнават ролята и значението на семейните ферми. Семейното земеделие може да бъде важен фактор в смекчаване на бедността в селските райони на ЕС, особено в по-бедните региони на новите държави-членки (Николова, Линкова, & Ненова, 2018, стр. 14).

Направените оценки и изводи се основават на данните от преброяването на земеделските стопанства в България (Национален статистически институт, 2001) и на проведените анкети на отдел "Агростатистика" на Министерство на земеделието и горите през 1999/2000 и 2000/2001 стопански години. Новото преброяване на земеделските стопанства, провеждано през периода юли-ноември 2003 г. има за цел да приложи методическия подход използван в страните от Европейския съюз. След приключване на преброяването и обработване на резултатите, България ще разполага с информация за: Броя на земеделските стопанства в страната по области и общини; Формата на собственост на стопанисваната земя; Основните отглеждани култури и животни; Наличната земеделска техника; Работната сила в земеделието по пол, възраст, постоянна и сезонна, платена и неплатена, родствена връзка със стопанина (Агростатистика).

Резултатите от преброяването на земеделските стопанства у нас показа голямото им значение не само за развитието на отрасъла, но и за доходите на населението в периода на преход. От общо анкетирани 2956,56 хил. Домакинства повече от половината – 51,5 % са посочили, че се занимават със селскостопанска дейност. Последното означава, че

1522,6 хил. домакинства стопанисват земя и(или) отглеждат животни и (или) притежават селскостопанска техника. Сред домакинствата, занимаващи се със земеделска дейност преобладават тези, които притежават земя – 95,6 %, следвани от отглеждащите животни – 62,5 % (Табл. 1).

Таблица 1. Земеделски стопанства в зависимост от използваните производствени фактори

Брой стопанства, които стопанисват следните производствени фактори	Брой	Относителен дял от всички стопанства
Земеделска земя	1455295	95,6%
Животни	951449	62,5%
Земеделска техника	156952	10,3%
Само земеделска земя	559764	36,8%
Само животни	62694	4,1%
Само техника	2036	0,1%
Земеделска земя и техника	9350	0,6%
Земеделска земя и животни	743189	48,8%
Животни и техника	2574	0,2%
Зем.земя, животни и техника	142992	9,4%
Земеделска земя само в личен двор или вилно място	705263	46,3%
Ползват зем.земя под аренда	89810	5,9%
Общ брой	**1522599**	**100,0%**

По данни от преброяването през 2010г. стандартният производствен обем (СПО) на всички стопанства в България е 2 536,7 млн. евро (0.8% от ЕС-28). Средната ИЗП на едно стопанство е 12,1 ха. Работната сила, заета в земеделието, се равнява на 406 500 годишни работни единици (ГРЕ) (4.1% от заетата работна сила в земеделието за ЕС-28). По-долу е дадена информация за основните показатели за земеделските стопанства (Вж. Табл. 2).

Проблемите, с които ежедневно се сблъскват семейните стопанства са в основата на тенденцията за намаляване на техния брой и обезлюдяването на селските райони. Общите проблеми на семейните стопанства може да определим така:

- Неблагоприятна възрастова и образователна структура на управляващите семейните стопанства. Преобладаваща част от управителите и работещите в семейните стопанства нямат земеделско образование или квалификация, недостатък характерен за голяма част от всички земеделски стопанства в страната;

Таблица 2. Ключови показатели за земеделските стопанства

Показател	ЕС-28	България	
	стойност	стойност	% от ЕС-28
Брой стопанства (хил.)	12 248,0	370,5	3,0%
Използвана земеделска площ – ИЗП (хил. ха)	174 115,6	4 475,5	2,6%
Средна ИЗП на стопанство (ха)	14,2	12,1	85,2%
Животински единици (хил.)	135 212,3	1 149,5	0,9%
Работна сила (хил. ГРЕ)	9 945,8	406,5	4,1%
Стандартен производствен обем (млн. евро)	307 889,5	2 536,7	0,8%

Източник: Евростат.

- Липсата на плановост при производството на земеделска продукция, гарантираща сеитбооборота на обработваните площи и договореност за реализация на продукцията;
- Липса на активност по отношение намиране на информация за различни възможности за финансиране. Много от малките семейни стопанства считат, че европейските фондове за финансиране на земеделието и селските райони са предназначени и по силите само на големите и средни фермери;
- Връщането на земята в реални граници доведе до разпокъсаност на обработваемите площи, а липсата на законодателна форма за комасация на земята ограничава семейните стопанства при създаването на трайни инвестиции;
- Разпокъсаността на земята и моралната и физическа амортизация на земеделската техника са главните причини за пустеещите земи или агресивното експлоатиране на земята от крупни земеделски стопанства;
- Липсата на селскостопанска инфраструктура /напоителни канали, пътища дори и на макадан, затруднения при електрификация и водоснабдяване с питейна вода на обекти, които са извън регулация, т.е. земеделски земи и др.;
- Засилената миграция на трудоспособно население от селските райони, непривлекателните условия на труд и ниските доходи в земеделието са причина семейните стопанствата да изпитват трудности с намирането на квалифицирана и сезонна работна ръка;
- Високите разходи за дистрибуция, по-голямата пазарна сила на посредниците и преработвателите, липсата на пазарни инфраструктури са причина, семейните стопанства да не получават

справедлива пазарна цена, тъй като стопанствата продават продукцията си на търговци на едро или преработватели;

- Малките партиди и непостоянното качество на продукцията, влошават пазарните позиции на тези стопанства;
- Липса на маркетингови знания и умения от семейните стопанства, слабата информираност за пазарната конюнктура и маркетинг на продукцията също влошава техните пазарни позиции и намалява способността на земеделските производители да отговорят бързо и адекватно на пазарните тенденции.

4. Възможности за развитие на фамилното земеделско стопанство в България

Устойчивото развитие на малките стопанства е свързано с прилагането на цялостна политика и целенасочено използване на финансовите инструменти предоставяни от Европейските фондове.

С някой промени в законодателството може да се намали административната тежест на малките и средни фамилни стопанства.

Почти една четвърт от земеделските стопанства в нашата страна са малки, но осигуряват значителен дял в земеделското производство в сектори, като производство на зеленчуци, трайни насаждения, биопроизводство и животновъдство. Те са важен стабилизатор за икономиката на селските райони (Николова, Линкова, & Ненова, 2018, стр. 114-115). Липсата на диференцирано законодателство и подзаконова нормативна база за малките семейни стопанства ги поставя в неравностойно и неконкурентно положение с големите производители, които разполагат с голям административен апарат и финансови и трудови ресурси. Би следвало законодателството и изискванията към земеделските стопанства да се диференцират в зависимост от стопанствата, като това може да се извърши по няколко принципа:

- ✓ По размер на стопанството - полупазарно; малко пазарно и голямо стопанство;
- ✓ По сектори – животновъдство, растениевъдство и смесени стопанство;
- ✓ По територия за развитие на дейността – полско, полупланинско и планинско стопанства;
- ✓ Облекчаването на условията за кандидатстване с проекти по ПРСР ще улесни развитието на малките фамилни стопанства.
- ✓ Да се намали срокът за разглеждане и оценяване на проектите и този срок да се спазва.

- ✓ Да не се изисква становище от РИОСВ за дейности не подлежащи на ОВОС .
- ✓ Да се задължат общините да публикуват в сайтовете си наредбите, според които са определени, кои дейности подлежат на разрешително за строеж и кои не. По такъв начин ще се избегне бюрократичната процедура за всеки проект да се прилага Становище от общината, макар че за дейности по даден проект да не се изисква разрешително за строеж.
- ✓ Да спре непрекъснатата промяна на наредбите, формулярите, декларациите, заявленията за кандидатстване, които създават затруднения както на бенефициентите, така и на служителите и водят до безпричинно забавяне одобрението на проектите.
- ✓ Да се децентрализира одобрението на проектите на малките семейни стопанства.

Малките стопанства могат да кандидатстват по някои ***основни мерки и подмерки по ПРСР 2014-2020*** (http://www.agroinnovations.bg):

- Подмярка 6.3 „Стартова помощ за развитие на малки стопанства“ като част от тематичната подпрограма за малките стопанства. Помощта по нея е в размер на 15 000 евро и представлява плащане на два транша. Първият - от 10 000 евро, се изплаща веднага след одобрение на заявлението за подпомагане, а вторият - след проверка на изпълнението на бизнес плана (ПРСР 2014-2020);
- Мярка „Инвестиции във физически активи“ от Проекта на Регламент за РСР;
- Мярка „Развитие на стопанства и предприятия” от Проекта на Регламент за РСР;
- Мярка „Агроекология и изменение на климата“ от Проекта на Регламент за РСР;
- Мярка „Биологично земеделие“, като тук се предвижда и подпомагане на биологичното животновъдство, което в сегашната ПРСР не се подпомага;
- Мярка „Необлагодетелствани райони“;
- Мярка „Натура 2000“;
- Мярка „Създаване на организации на производители“.

За да се приложи която и да е подкрепа от ЕС или национална подкрепа и за да има ефект от подпомагането е необходим комплексен подход към малките стопанства състоящ се в законодателни промени по отношение собствеността и ползването на земята, административни облекчения, съветнически услуги и по-лесен достъп до банкови кредити за малките стопанства.

Заключение

Разгледаните особености и проблеми на фамилните стопанства са сред основните предпоставки за специфичната аграрна политика. Тя стимулира тяхното развитие и прерастване в земеделски предприятия, прилагащи съвременни технологични и управленски методи и допринасящи за устойчивото развитие на районите, в които функционират. Преодоляването на значителна част от проблемите, свързани със специфичната им същност и управление предполага система от мерки за тяхното доизграждане и укрепване. Заедно с облекчените условия за краткосрочно и дългосрочно кредитиране, субсидиране и други, съществено значение има повишаването на образователното равнище на земеделските стопани и създаването на система за постоянна актуализация и разширяване на познанията на фермерите. Последното е особено актуално за нашите условия, където едва 12% от собствениците на фамилни стопанства имат образование, свързано със земеделието. При това са включени и четирите степени на специализирано земеделско образование у нас.

Едновременно с обучението на производителите следва да се разшири обучението на проблемите на малкия и семейния бизнес и на служителите в централните и регионалните държавни органи и неправителствени организации, работещи в сферата на малкия бизнес. Това ще допринесе бъдещите нормативни решения, програми и други бъдат целево ориентирани към определени типове фермери, което ще повиши тяхната ефективност.

Необходимо е да се разширят функциите и да нарасне броя на регионалните служби на Националната система за съвети в земеделието с цел подобряване на информационното, научното, техническото и т.н. обслужване на фамилните стопанства особено в селските райони на страната.

ЛИТЕРАТУРА

Агростатистика, Б. (н.д.). Свалено от http://www.mzh.government.bg.

Национален статистически институт. (2001).

Николова, М., Линкова, М., & Ненова, Р. (2018). *Малък и семеен агробизнес.* Свищов.

ПРСР 2014-2020. (н.д.). Свалено от http://www.dfz.bg/bg.

http://www.agroinnovations.bg. (н.д.).

ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ИНИЦИАТИВИ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДИВЕРСИФИКАЦИЯ В АГРОБИЗНЕСА

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЕ ИНИЦИАТИВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ДИВЕРСИФИКАЦИИ В АГРОБИЗНЕСЕ

ENTREPRENEURIAL INITIATIVES AND OPPORTUNITIES FOR DIVERSIFICATION IN AGRIBUSINESS

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА НЕОБХОДИМИТЕ ТЪРГОВСКИ КОМПЕТЕНЦИИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЖЕНСКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ИТАЛИЯ И БЪЛГАРИЯ[1]

Доц. д-р Теодора Филипова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *В научната разработка е направен сравнителен анализ на търговските компетенции, необходими за развитие на женско предприемачество в Италия и в България. При анализа първоначално е извършено проучване на литературата, необходимо за изграждане на теоретико-методологическата рамка на изследването. Посредством проучване на съществуващите компетентостни модели в областта на търговията са идентифицирани ключовите компетенции, необходими за реализирането на един търговец. Те служат при разработването на анкетната карта и са основа за сравнителния анализ между двете държави.*

Ключови думи*: женско предприемачество, търговски компетенции, сравнителен анализ*

1. Въведение

Целта на разработката е върху теоретичен, методологически и практически анализ да се изведат и анализират ключовите търговски компетенции, необходими за стартиране на бизнес на нискоквалифицирани жени в България и Италия. Поставената цел изисква решаването на следните задачи: теоретично изясняване на уменията и компетенциите на жените предприемачи и характеризиране на българската жена предприемач; адаптиране на методологическа рамка на изследването и сравнителен анализ на получените резултати от респондентите от Италия и България.

[1] Изследването е осъществено в рамките на проект „European Partnership for Social Inclusion and Creation of Skills for Women Entrepreneurship E-learning“ Project 2018-1-BG01-KA203-048016

2. Теоретични и методологически аспекти на търговските компетенции на жените предприемачи

R. D. Hisrich and C. Brush (Hisrich & Brush, 1984, p. 35) анализират управленските умения на жените предприемачи. Според тях управленските умения се състоят в:

- Финанси: осигуряване на капитал, прогнозиране, бюджетиране.
- Общуване с кадрите: управление, развитие и обучение.
- Маркетинг: маркетингови проучвания, промоции, продажби.
- Създаване на идеи/иновации на продукти.
- Бизнес операции: инвентаризация, производство, ежедневни операции.
- Организиране и планиране: бизнес стратегия, политики и организация.

M. Sonfield, R. Lussier, J. Corman, and M. McKinney (Sonfield, Lussier, Corman, & McKinney, 2001, pp. 165-173) разглеждат различията при вземане на решение между половете през призмата на „Предприемаческа стратегическа матрица“ (виж фиг. 1.). Тя е ситуационен модел, който предполага подходящи стратегии за нови и текущи начинания в отговор на идентифицирането на различни нива на иновации и риск (Sonfield, Lussier, Corman, & McKinney, 2001, p. 166).

Иновация	Нисък	Висок
Висок	**Високо ниво на иновация / нисък риск** • Създаване на множество иновации • Нормативна защита на иновациите • Ограничаване на инвестициите и оперативните разходи чрез системи за контрол, договори и т.н.	**Високо ниво на иновации / висок риск** • Намаляване на риска чрез понижаване на инвестиционните и оперативните разходи • Поддържане на иновации • Аутсорсване на операции, които изискват значителни инвестиции • Избор на форми за съвместно предприятие
Нисък	**Ниско ниво на иновация / нисък риск** • Защита на настоящата позиция • Допускане за ограничена възвръщаемост • Допускане за ограничен растеж/потенциал	**Ниско ниво на иновация / висок риск** • Увеличаване на иновациите, които осигуряват конкурентно предимство • Намаляване на риска • Използване на бизнес план и обективен анализ • Минимизиране на инвестициите • Оптимизиране на разходите за финансиране • Избор на други методи за бизнес, например франчайзинг • Отказ от бизнес идеята
	Риск	

Фиг. 1. Предприемаческа стратегическа матрица

Източник: M. Sonfield, R. Lussier, J. Corman, M. McKinney, Gender Comparisons in Strategic Decision-Making: An Empirical Analysis ofthe Entrepreneurial Strategy Matrix, Journal of Small Business Management 2001,39(2), p. 166

След идентифицирането на възможните варианти на избор на предприемаческа дейност при жените е направена кратка характеристика на българската жена предприемач.

В Годишен доклад за състоянието и развитието на МСП в България 2008 българската жена предприемач има следния профил (Министерство на икономиката, енергетиката и туризма, 2010, стр. 146):

• в активна възраст (30–49 години);

• с висше и средно специално образование, предимно икономическо и хуманитарно;

• ръководи малка фирма в сферата на услугите, хотелиерството и ресторантьорството и търговията;

• ползва чужди езици;

• работи с компютър и ползва интернет;

• предпочита работа извън дома си;

• успешно съчетава работата и грижите за семейството и децата си.

Националните изследвания в България сочат, че жените предприемачи ръководят предприятия, които са в областта на услугите, включително и в търговията. Поради тази причина при идентифицирането на търговските компетенции са анализирани 26 длъжности, разработени от Българска стопанска камара и представени в Национална система за оценка на компетенциите на адрес https://mycompetence.bg/. Те служат като основа за разработването на ключовите търговски компетенции, като са разгледани също и учебни програми на водещи икономически университети в страната и в чужбина.

Интерес за изследването представлява задълбочено проучване на женското предприемачество в България, осъществено през 2012 г. от Г. Герганов и Р. Ненова (Герганов & Ненова, 2012). Авторите очертават профила, мотивацията и добрите практики за жени предприемачи в конкретен отрасъл от икономиката – селско стопанство.

Влиянието на институциите и лостовете на ОСП е обект на изследване от В. Перков, който анализира модела на интервенционната агенция в сектор „Зърно“ и сектор „Мляко и млечни продукти“. На базата на предприемаческата теоретична рамка, очертана от Шумпетер и Кирцнер, авторът формулира адекватни изводи и заключения относно инициирането на иновации в проучваните сектори (Перков, 2008).

Използваният методологически инструментариум в настоящия доклад има следната последователност:

- Разработване на анкета, съобразно съществуващите теоретични постановки относно компетенциите на жените предприемачи.

- Избор на скала за измерване на нивото на компетентност на респондентите – петстепенна Ликъртова скала от типа 1 – напълно несъгласна, 2 – по-скоро несъгласна, 3 – нито съгласна/нито несъгласна, 4 – по-скоро съгласна, 5 – напълно съгласна.
- Провеждане на анкетно проучване.
- Обработка на анкетни карти.
- Анализ на резултатите.

3. Сравнителен анализ на логистичните компетенции на жените, желаещи да развиват бизнес в Италия и България

Респондентите от България посочват, че познанията им за лизинга и прилагането на лизингови схеми е компетенция с най-висок среден коефициент в областта на услугите (3,00), а най-ниското равнище е отчетено при жените, стартиращи бизнес в индустриалното производство (2,25) и логистиката (2,33). Данните от Италия показват, че там с най-висока оценка по този показател са жените, работещи в търговията (3,39). С най-ниско средно равнище на познаване на лизинга са жените, заети в индустриалното производство (2,33).

Познанията за факторинг и прилагането на факторингови операции са най-силно застъпени у българските жени, стартиращи бизнес в сферата на селското стопанство – 2,57. Най-ниският среден коефициент за жените в България е 2,00 и се отнася за желаещите да развиват дейност в индустриалното производство. Респондентите от Италия са посочили, че имат най-високи средни познания за факторинга и прилагането на факторингови операции, когато развиват дейност в сферата на логистиката (3,30). С най-нисък бал за тази компетенция са жените предприемачи в селското стопанство (2,50). Голямото предимство при факторинга е бързата наличност на парични средства, което следва да се познава от потенциалните предприемачи (Пенчева, 2014, стр. 110).

Знанията за консигнация са най-силно застъпени у българските жени, стартиращи бизнес в сферата на услугите (3,13). Най-ниският среден коефициент за жените в България е 2,00 и се отнася за желаещите да развиват дейност в индустриалното производство. Респондентите от Италия са посочили, че имат най-високи средни познания за консигнацията в сферата на логистиката (3,50), а с най-нисък бал за тази компетенция са жените предприемачи в услугите (2,22).

Познанията за комисионно посредничество са с най-висок среден резултат сред българските жени предприемачи, желаещи да развиват бизнес в сферата на търговията и индустриалното производство с

еднаква стойност от 3,00. Анкетираните български жени посочват, че с най-нисък коефициент са стартиращите в отрасъл „Селско стопанство“ – 2,57. Резултатите от проучването сред жените в Италия сочат, че с най-висока средна оценка са действащите в сферата на логистиката (3,50), а с най-ниска средна оценка за компетенциите, свързани с комисионното посредничество, са жените, заети с електронна търговия – 1,89.

Компетенциите за спедиционно посредничество са с най-висок среден резултат сред българските жени предприемачи, желаещи да развиват бизнес в сферата на търговията със стойност от 2,90. Анкетираните български жени посочват, че с най-нисък коефициент са стартиращите в отрасъл „Селско стопанство“ – 2,28, следван от „Електронна търговия“ с 2,38. Респондентите от Италия са посочили, че имат най-високи средни познания за спедиционното посредничество в сферата на търговията (3,00), а с най-нисък бал за тази компетенция са жените предприемачи в услугите (2,09), следвани от електронната търговия с 2,22.

Компетенциите за осъществяването на контрол върху изпълнението на сключените посреднически договори са с най-висок среден резултат при българските жени предприемачи, желаещи да развиват бизнес в сферата на логистиката със стойност от 3,00, а с най-ниска оценка са стартиращите в областта на електронната търговия (2,40). Респондентите от Италия са посочили, че имат най-високи средни познания относно осъществяването на контрол върху изпълнението на сключените посреднически договори в сферата на логистиката (3,60), а с най-нисък бал за тази компетенция са жените предприемачи в областта на електронната търговия (1,89).

Установяването на ефектите от посредническите операции е компетенция с най-висок среден коефициент в областта на селското стопанство (3,14), а най-ниското равнище е отчетено при жените, стартиращи бизнес в електронната търговия (2,28). Данните от Италия показват, че там с най-висока оценка по този показател са жените, работещи в логистиката (3,20). С най-ниско средно равнище на установяване на ефектите от посредническите операции са жените, заети в услугите (2,09).

Заключение

В обобщение на приведените емпирични резултати, описващи сравнителните аспекти на необходимите търговски компетенции за развитие на женско предприемачество в Италия и България, като поважни могат да се определят следните:

- Двете целеви групи в Италия и България, независимо от икономическата дейност, в която смятат да развиват бизнес, се нуждаят от обучение за повишаване на търговските си компетенции, поради ниските средни равнища на тяхно познаване, вариращи от 1,89 до 3,60.
- С най-ниски средни равнища на познания по отделните търговски компетенции са българските жени, желаещи да развиват бизнес в сферата на индустриалното производство, логистиката, търговията и селското стопанство.
- Подобен е изводът и за италианските респонденти, където най-ниски средни нива са в икономическите дейности – индустриално производство, услуги, електронна търговия, селско стопанство.
- Най-високи средни равнища по отделните компетенции са посочили българските жени, желаещи да стартират бизнес в сферата на услугите и търговията, докато с подобни високи нива в Италия са дейностите търговия и логистика.

Литература

Hisrich, R. D., & Brush, C. (1984). The Woman Entrepreneur: Management Skills and Business Problems. *Journal of Small Business Management,*, 35.

Sonfield, M., Lussier, R., Corman, J., & McKinney, M. (2001). Gender Comparisons in Strategic Decision-Making: An Empirical Analysis ofthe Entrepreneurial Strategy Matrix. *Journal of Small Business Management, 39*(2), 165-173.

Герганов, Г., & Ненова, Р. (август 2012 г.). Участие на жените-предприемачи в селското стопанство. *Диалог*, стр. 84-98.

Министерство на икономиката, енергетиката и туризма. (2010). *Годишен доклад за състоянието и развитието на МСП в България 2008.* Специално приложение Жените и предприемачеството, София.

Пенчева, А. (2014). *Предприемачество в туристическия бизнес.* София: Авангард Прима.

Перков, В. (5 2008 г.). Влияние на институционалните промени върху аграрното предприемачество. *Икономика и управление на селското стопанство*, стр. 11-14.

Национална система за оценка на компетенциите на адрес https://mycompetence.bg/

ТВОРЧЕСТВОТО В ИНОВАЦИОННАТА ДЕЙНОСТ

Доц. д-р Христо Сирашки
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ Свищов

Резюме: *Иновационната дейност най-често е насочена към формиране на съответното конкурентно предимство: ниски разходи; уникалност на продукта или по-добро обслужване на отделна целева област от отрасъла. Може да се приеме, че иновационната дейност е свързана с творчеството, с идеята за иновация. Разгледани са някои аспекти на творчеството, като важен фактор за успеха на иновациите.*

Ключови думи*: иновация, творчество, мислене, иновационна дейност.*

Творчеството в иновационната дейност зависи до голяма степен от влиянието на множество условия. По тази причина според някои автори (Пандева & Иванов, 1983, стр. 59-61) предписването на универсален стимулатор на творчеството, който би имал еднакъв успех при различните иновации, е невъзможно. В зависимост от конкретните условия и комбинация от фактори, в стопанската практика се използват множество подходи, методи и средства за създаване и стимулиране на творческите способности на участниците в иновационния процес. Тяхното прилагане е насочено към максимално и ефективно използване на потенциала на участниците, на преките и косвени връзки и зависимости творчеството и главните параметри на иновационната дейност.

Творческо мислене се налага винаги когато трябва да се анализира проблемна ситуация, а също и да се разработват варианти за решаване на проблема. Творческият начин на мислене при решаване на проблемите е една от най- характерните черти на стратегическото мислене. Ориентирано към сложни, специални и нестандартни задачи, творческото мислене може да ни даде отговор на въпроса дали е подходящо да се продължи работата по даден проект или новите познания предоставят възможност за използване на друг по-ефективен път за промяна. Евристичното начало подтиква към нови мисли, идеи и поведение, насочено към уважение на мнението на членовете на екипа. Творчеството спомага за обобщаване на информацията, да се влага

в нея нов смисъл, да се откриват нови тенденции, да се начертават нови вектори на развитие. (Димитров, 1993, стр. 13)

По важни резултати, които се постигат благодарение на творчеството:

1. Повишаване на вероятността за успешно реализиране на иновацията вземане на решение за разработване на иновационния проекти неговото практическо реализиране често са разделени от интервал, по време на който настъпват изменения в поведението и изискванията на външната среда. Необходима е навременна, оперативна и гъвкава реакция на органите, управляващи протичането на иновационния процес. Посочва се, че от друга страна повишената вътрешна динамика на иновационната дейност се характеризира с неочаквано възникване на нови, нерешавани до този момент проблеми. Именно успешното решаване на възникващите трудности в много от случаите изисква творческо умение и дръзновение, способност за действие в нетрадиционна среда. От тази гледна точка творчеството е необходим елемент на управленско въздействие, насочено към преодоляване на организационните рискове при иновацията.

2. Повишаване на техническата и технологична гъвкавост на иновационния процес. Творчеството оказва силно влияние върху оригиналността, степента на техническо съвършенство, естетическите показатели, съответствието с изискванията на потребителите и други качествени параметри на иновационния продукт. В този смисъл влиянието му се проявява в няколко насоки:

✓ Оперативно отстраняване на някои недостатъци и грешки, допуснати в етапите на научните изследвания и проектните дейности. Откриването на проблемите в разработките и своевременното им отстраняване в голяма част от случаите се извършва от персонала, който осъществява внедряването и опитното производство, поради което е необходимо той да има креативни способности, компетентен, но и бързо да решава възникналите проблеми.

✓ Усъвършенстване на иновационната среда чрез съпътстващи иновации, тъй като при внедряването на основното нововъведение, често се налага да се направят нововъведения по технологичната и организационна верига. Практиката показва, че възникването на необходимост от подобни иновации не винаги може да се предвиди.

✓ Непрекъснато повишаване на техническите, икономическите, организационни и други параметри на иновацията за продукта след пускането му в продажба. Това е свързано с внасяне понякога на

незначителни от принципна гледна точка подобрения, които са доста ефективни частични подобрения.

3. Повишаване на икономическите резултати от реализирането на иновациите. Колкото по-силни са творческите елементи в иновационната дейност, толкова по-висок е и реализираният ефект. Творческите решения не са само спътници на процеса по появяване на нов продукт. те влияят и на неговата ефективност. (Пандева & Иванов, 1983, стр. 59-61)

Твърди се, че ролята на творчеството в иновационната дейност не се ограничава в един единствен иновационен цикъл. Култивирането на висока творческа активност на всички категории персонал, участващи в реализирането на иновациите, често води към повишаване на вероятността за възникване на идеи, представляващи импулс за следващи иновации.

Във връзка с това, някои автори потвърждават становището, че иновационният процес се базира на поредица от дейности, всяка от които трябва да допринася за превръщането на идеите в реалност, т.е иновация. За целта обаче, трябва да се диагностицира вътрешната и външната структура на фирмите. Това се прави с оглед да се идентифицират технико-технологичните и/или стопански процеси, които са обект на потенциални иновации. (Стоянов, 2009, стр. 57)

Мисленето е част от творчеството. Съществуват множество разновидности на мисленето, които може да се свържат с работата по иновационните проекти и творчеството. (Димитров, 1993, стр. 13)

• мислене във варианти - препоръчително е разработването на няколко варианта на иновационни проекти, поради голямата степен на несигурност в протичането на бъдещите процеси. Проектите зависят от избраната стратегия на фирмата, но както е известно има необходимост винаги да се вземат решения в повече варианти, отговарящи на множество и възможни ситуации, за които има вероятност да настъпят. Възможно е даден проблем да се реши по различни начини в зависимост от времето за което се отнасят предвидените промени. Практиката показва, че вариантността може да осигури готовност за овладяване на всяка проблемна ситуация които навярно ще настъпи в бъдеще, а също предполага гъвкавост на поведението.

• комплексно мислене – характерно за него е дефинирането на проблемите и тяхното решаване да се извърши многостранно. Целта е да се определят всички микро и макро-зависимости. Комплексността, погледът от всички ъгли осигурява на проектното иновативно мислене възможност да вникне в дълбочината на проблемите, да се усети какво

точно трябва да се промени и как да стане това. Именно успехът на иновацията зависи от правилното възприемане на ситуацията, тъй като "фирми неуспели своевременно да оценят, че промяната в отделни фактори води до необратими промени в цялостната среда на дейността им." (Кинг & Клиланд, 1982, стр. 22) Комплексният начин на мислене е труден за екипа, но не и невъзможен, освен това изисква голям обем интердисциплинарни познания, но пренебрегването му може да доведе до последствия, чието отстраняване е възможно с помощта на значителни загуби на ресурси и време.

• синтез на точно и интуитивно мислене. Тук става дума за интуиция в смисъла на творческо въображение, основана на солидни знания от обективната действителност, а също и на научна преценка за възможните насоки на развитието на фирмата и обкръжаващата среда. Интуитивното начало на проектното мислене на екипа и точността в разработването на целите на проектите са необходима комбинация при управлението на иновационни проекти.

• мислене във времето - динамичният поглед върху проблемите в бъдещето е може би ключът към успеха на иновациите. Идеята е да се осъществи промяната тогава, когато ще има най-голям ефект.

• концентриране на мисълта върху главната точка. Това е опит да се съсредоточат усилията върху ключовите проблеми. Тази характеристика може да се нарече умение за "точна стрелба" и използването и от екипа на проекта ще концентрира усилията върху главния проблем, който трябва да е цел на иновационния проект.

• рисковото мислене също можем да присъединим към инструментариума на творчеството, тъй като рискът е постоянен спътник на дейностите ориентирани към бъдещето – такава е и иновационната дейност. Рискът трябва да бъде обмислен от гледна точка на това, какви положителни или отрицателни резултати ще донесе за фирмата мисълта за риска е първата крачка към неговото преодоляване. При рисковото мислене върху базата за прогнозите за бъдещето, е необходимо изготвянето на варианти за поведение, които да намалят до минимум опасните рискови ситуации свързани с осъществяването на проектите.

В много от отраслите на съвременната икономика е необходимо все повече *иновационното мислене* да се насочва към бизнес-дейности свързани с опазване и съхраняване на природната среда. Вниманието на правителствата и инвеститорите трябва да се фокусира върху стопанската стойност, която биоразнообразието осигурява за социалното и икономическото развитие на всяка една държава поотделно, както и

за всички държави взети заедно. В този случай дори частичното остойностяване на ползите от опазването на биоразнообразието би било полезно, за да си дадем сметка за значението му за националните икономики и бюджетни средства (Николова, 2015). В много от проектите, свързани с иновации се предвиждат дейности свързани с „разбирането за необходимостта от ограничаване на интензивното използване на природните ресурси“, които „заемат приоритетно място в плановете и стратегиите за развитие на местната икономика“ (Николова М. , 2015). Водени от тенденцията за усъвършенстване на иновационния процес и в частност на иновационното мислене което е необходимо на участниците в екипа при определяне на целите на иновационните проекти, не можем да пренебрегнем и някои гледни точки на стратегическото мислене. Предимствата, които се предлагат от гледните точки на *стратегическото мислене* са следните:

- „Групиране на клиентите на максимално количество отделни категории;
- Преценяване на всички възможни начини по които клиентите реагират на фирмата;
- Оценка на всички незадоволени изисквания на клиентите;
- Стремеж за разгадаване на бъдещите изисквания на клиентите или внушаване на такива;
- Подробен анализ на подхода на конкурентите към пазара;
- Търсене на неовладяни от конкурентите области, а също и преценка на възможността за завладяването им;
- Предвиждане на реакцията на конкурентите при определени действия на фирмата;
- Безпристрастна оценка на силните и слаби страни на фирмата, а също и търсенето на нови;
- Насочване вниманието към шансовете, които могат да се използват най-добре и внимание за опасностите породени от слабите страни.” (Каменов, 1998, стр. 271-272)

Прави впечатление, че гледните точки на стратегическото мислене са насочени главно към задоволяване на изискванията на клиентите, стратегическия бизнес и запазване на предимството пред конкуренцията. В условията на конкурентна икономическа среда фирмите ще трябва да сменят често произвежданите продукти и да подобряват услугите, да използват нови авангардни технологии, да се разширяват. В крайна сметка това са някои от основните цели и задачи поставени пред иновациите.

Литература

Димитров, Д. (1993). *Стратегическо управление на фирмата.* София: УИ "Стопанство".

Каменов, К. (1998). *Мениджмънт.* В. Търново: Абагар.

Кинг, У., & Клиланд, Д. (1982). *Стратегическое планирование и хозяйственая политика.* Москва: Прогрес.

Николова, М. (2015). Върху необходимостта от остойностяване на екосистемните ползи. *Бизнес управление, бр. 2*, 93.

Николова, М. (2015). Върху необходимостта от остойностяване на екосистемните ползи. *Бизнес управление, бр. 2*, 81.

Пандева, М., & Иванов, Н. (1983). *Иновацията* . София: Техника.

Стоянов, И. (2009). *Високотехнологичните предприятия в съвременната икономика.* София: Изд. "Изток-Запад".

СЕЛСКОСТОПАНСКАТА АВИАЦИЯ-АКТИВЕН ПОМОЩНИК ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО В РЕГИОН ПЛЕВЕН

Доц. д-р Галина Тодорова,
НВУ „В. Левски" – гр. Велико Търново,
факултет „Авиационен" – гр. Долна Митрополия

Резюме: *В условията на политически преход от една система към друга и няколко икономически кризи от създаването си през 1949 година до настоящия момент селскостопанската авиация на България претърпя съществени сътресения, преструктуриране, смяна на собствеността и в значителна степен отстъпи от позициите, които заемаше в миналото!*

През този седемдесет годишен път, тя – селскостопанската авиация беше, остана и ще бъде неотменим помощник в обработка на площите в областта на растениевъдството в сектор селско стопанство на страната ни.

Целта на доклада е изследва ролята на селскостопанската авиация, като помощник на селскостопанските дейности в регион Плевен.

Ключови думи*: икономика, стопанство, растениевъдство, авиация*

1. Въведение

В различните условията на преход, на смяна на собствеността и икономическа криза селскостопанската авиация на страната ни претърпя съществени сътресения и в значителна степен отстъпи от позициите, които заемаше в миналото!

Този типичен за страната факт е валиден и за региона на град Плевен, който традиционно се отличава с сравнително добре развит отрасъл „Селското стопанство."

Добрите показатели на региона се дължат и на помощта на селскостопанската авиация, която през последните години е локализирала техниката си на авиационната площадка в землището на с. Гривица в близост до гр. Плевен.

Обект на изследване в настоящия труд ще е селскостопанската авиация в този район.

Целта на доклада е да изследва ролята на селскостопанската авиация, като помощник за по-доброто развитие на растениевъдството в региона, в предвид на авиационно-химическите дейности в бранша.

За изпълнение на целта ще изследваме следните въпроси:

- Ще проследим историческата хронология на техническото обезпечаване на селскостопанската авиация във България.
- Ще изследваме обективните и субективни фактори, влияещи на растениевъдството в регион Плевен и ролята на селскостопанската авиация, като помощник в основните селскостопански дейности в района по примера „Ди Ем Ви-2010" ЕООД с. Гривица.

2. Техническото обезпечаване на селскостопанската авиация в нашата страна. Обективни и субективни фактори, влияещи на растениевъдството в регион Плевен

Селскостопанската авиация е с дълга история у нас, която започваща от далечната 1949 година. „Нейната същност се изразява в използването на самолетите и хеликоптерите на различни места в селското стопанство - за растителна защита, борба с плевели, прилагане на минерални торове, въздушни сеене, обработка на треви и други технически и производствени селскостопански култури."[1] През този 70 годишен период, този бранш „преживя" не малко трудности, възходи и падения!

В момента „през 2019 г. структурата на селскостопанската авиация включва общо 17 фирми за авиационно-химически работи, базирани в София, Пловдив, Враца, Горна Оряховица, Разград, Русе, Ловеч, Бяла, Монтана, Стара Загора, Варна и Плевен. Тяхната дейност е ориентирана само в България. Хронологията по години, свързана с техническото обезпечаване е както следва":[2]

- *1949 г.* от СССР пристигат първите самолети – това са разузнавателните и ветерани от Втората световна война „Поликарпов" По-2. Сформирани са и първите три екипажа: в Павликенската околия, район Сомовит и в район Севлиево.
- *1952 г. – 1954 г.* вече са внесени десет самолета По-2

[1] Тодорова, Г. Международна научна конференция „Икономическо благосъстояние чрез споделяне на знания". СА „Д. А. Ценов" – гр. Свищов. ISBN 978-954-23-11850.

[2] 70 години Селскостопанска авиация в България - http://www.pan.bg/view_article-

- *1956 г.* започват доставките на самолети Ан-2 за ССА от СССР, хеликоптери Ми-1 за ССА.
- *1964 г.* – започва авиационно-химически работи в Судан.
- *1965 г.* стартират доставките на 52 самолета Ан-2 от Полша.
- *1966 г.*, за авиационно-химически работи, в експлоатация се въвежда Zlin Z-37 Cmelak,
- *1967 г.* за авиационно-химически работи се въвежда в експлоатация PZL-101 Gawron, полско производство,
- *1968* г. за авиационно-химически работи в Судан започва да се използва Z-37, чехословашко производство. През същата година започват и работите в Египет и Иран.
- *1970 г.* в експлоатация са въведени хеликоптерите Ми-2 и Ка-26 и тогава завършва и първия випуск български пилоти на хеликоптери в Кременчук, СССР (днес Украйна).
- *1980 г.* започват авиационно-химически работи в Етиопия, Ангола и Мозамбик, а в същото време започва експлоатацията на S2R-T Turbo Thrush,
- *1982 г.* се въвежда в експлоатация PZL-Mielec M-18 Dromader.
- *2009 г.* започва експлоатацията за селскостопанска работа на хеликоптер Enstrom 480B за Fortuna Air това е и стартът на доставките на хеликоптери от този тип от Enstrom Helicopter Corp.

Така очертаната материална база на селскостопанската авиация към момента е на ръба, за задоволяване на вътрешните потребностите на страната от авиационна техника за изпълнение на присъщите и дейности. Благодарение на организацията, подготвените кадри в авиацията, техниците и не на последно място на сътрудничеството на авиаторите със селскостопанските производители тази дейност все още работи.

2.1. Обективни и субективни фактори на развитие на растениевъдството в район Плевен

По отношение на доброто развитие на растениевъдството в регион Плевен влияние оказват някои обективни и субективни фактори. Към обективните фактори, отнасяме природните дадености-климат, релеф, състав на почвите, преминаващите реки за напояване.

Природо-климатичните условия са благоприятни. Съчетанието на равнинен терен, умереноконтинентален климат, с преобладаващо плодородни черноземни почви и с близостта на реките Дунав, Искър, Тученица и Вит са отлични предпоставки за успешно развитие на растениевъдството в района.

По отношение на терена и съотношението между земеделски и обработваеми територии и площи е също добър индикатор за развитие на растениевъдството. (*Виж табл. 1.)*

Таблица 1. Баланс на територията по вид – земеделски и горски

Територия по вид	общо	Земеделски територии	Обработваема площ
България	111 001 902	63 764 817	49 769 279
Област Плевен	4 653 324	3 791 859	3 253 224

Източник: НСИ, „Районите, областите и общините в република България 2012“

Растениевъдството в региона е представено от зърно производство, трайни насаждения и зеленчуци.

- Зърно производството е насочено към отглеждане на пшеница, царевица, слънчоглед, ечемик и рапица.
- Трайните насаждения са представени от: лозя, ябълки, сливи, кайсии, череши и орехи.
- Зеленчуците, които се отглеждат са: картофи, домати, дини, краставици и други т.е. в района има застъпени от всички култури типични за България.

Наред с така очертаните обективни фактори има и субективни, които влияят както положително, така и отрицателно на растениевъдството. Към субективните отрицателни фактори отнасяме организацията на работната ръка в сектора, организацията на подсектор растениевъдство, а към субективните положителни фактори е доброто сътрудничество с научни организации като Институтът по фуражни култури – Плевен и Института по лозарство и винарство – Плевен.

Една от най-чувствителните категории е работната ръка и там се наблюдава сериозно текучество. От година на година става все потрудно да се намерят хора. По статистически данни от НСИ населението на България към 31.12.2018 година населението на България е общо: 7 000 039 броя, за район Плевен 240 380 броя, в т.ч. 116 915 мъже и 123465 жени. За градовете общо населението е: 161005 броя, в

т.ч. 77 684 мъже и 83321 жени. За селата общо: 79 375 броя, в това число 39 231 мъже и 40144 жени. В сравнение с минали години се наблюдава намаление на хората в трудово-активна възраст. Причините вероятно са комплексни, но едни от водещите са: сезонния характер на работата, по-ниското часово заплащане в сравнение със страните от Европейския съюз и мигрирането на хора в трудоспособна възраст от този беден район на страната към други райони във или извън страната. Във бъдеще, ако този проблем бъде решен добивите ще бъдат и по-високи!

2.2. Ролята на селскостопанската авиация, като помощник в основните селскостопански дейности в района по примера „Ди Ем Ви-2010" ЕООД с. Гривица

Базата на селскостопанската авиация в землището на с. Гривица се представлява от „Ди Ем Ви-2010" ЕООД, която е частна фирма и разполага с 11 самолета „По" и 11 пилота и 3 техници. В периода от края на месец март до декември основната задача на дружеството е авиационно-химически работи свързани с торене и пръскане, тренировъчни полети и други. Една от основните задачи на собствениците е в добра степен се осъществява функционалното сътрудничество между звената, които обезпечават безопасността на полетите и не са допуснати сериозни инциденти и предпоставки за авиопроизшествия. Основен индикатор за работа в това направление са леталните часове и обработените площи. В регион Плевен и добивите са добри, защото вероятно е осъзната ползата от авиационно-химическата работа и тя на практика е неотменим помощник в селското стопанство.

Таблица 2. Общ брой полети и летателни часове по видове дейности

Пролетени часове и кацания	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.
АХР-часове	864,00	993,35	834,43	2196,20	923,55	2316,30	2295,29	1129,53
Бр. полета	3367	3933	2918	8827	3525	12064	11026	4845
Др. задачи	110,40	100,40	86,55	71,57	85,04	41,46	74,17	93,04
Бр. полета	398	284	294	280	362	127	204	292
Общо: часове	974,40	1094,15	921,38	2268	1008,59	2358,16	2369,46	1222,57
Общо: Бр. полета	3765	4217	3212	9107	3887	12191	11230	5137

Източник: „ДИ ЕМ ВИ-2010" ЕООД Плевен

Броя на часовете, зависи от общия брой на поръчките от селскостопанските производители и от това дали годината е дъждовна или не. В години когато има повече дъжд, тогава и авиационно-химическата работа е повече и това видно от данните за обработените площи.

Таблица 3. Обработени площи

Обработени площи /дка/:	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.
В торене	62500	101716	39180	240454	66816	733570	575204	124140
В пръскане	1015910	465149	567444	1399672	526094	456765	833906	590775
Общо:	1078410	566865	605 704	1640126	592910	1190335	1409110	714915

Източник: „ДИ ЕМ ВИ-2010" ЕООД Плевен

Този добър темп на увеличение на обработваемите площи е възможен и поради невисоката цена на услугата авиационно-химическа работа. Услугата за пръскане и торене е достъпна за всички производители и варира между 1.20 и 3 лв. за декар, като вида на препаратите е предварително съгласуван и определен от агроном по видове култури.

Наред с това ползите за селскостопанските производители са, че се намаляват загубите в порядъка на 8 до 11% от използването на авиационните машини, в сравнение с наземната техника от трактори комбайни. Но като всяко нещо и в тази дейност има негативи и основната е загубата на пчели вследствие на отрови от хербицидите, с които се пръска в часовете на авиационно-химическа работа.

Заключение

За да продължи да се развива селскостопанската авиация и да се завърне на нивата от 1990 достигайки трето място в света по обработени площи в страната и зад граница е необходима и държавна политика в този бранш!

Тъй като селското стопанство е пряко свързано с изхранването на хората и е показател за увеличаване на стандарта на живота, то ролята на селскостопанската авиация е исторически доказана и ще продължава да бъде неотменен помощник на отрасъл „Селско стопанство" в страната.

ЛИТЕРАТУРА

Тодорова, Г. Предизвикателства пред селскостопанската авиация на България. Международна научна конференция „Икономическо благосъстояние чрез споделяне на знания" СА „Д. А. Ценов" гр. Свищов ISBN 978-954-23-11850, 2016.

План за развитие на община Плевен за периода за 2014-2020.

ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА ПАЗАРА НА РАПИЦА

Гл. ас. д-р Илияна Кръстева
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
Катедра „Аграрна икономика”

Резюме**:** *Рапицата като маслодайна култура в нашата страна заема своето неизменно място в селското стопанство. Нейното икономическо значение, като предпочитана култура от много фермери, непрекъснато се увеличава в резултат на богатата гама от продукти, които се получават, а именно: производство на фуражи, биогорива, олио, медицински и козметични изделия.*

България е страна, силно зависима от вноса на енергийни ресурси и същевременно притежава добър потенциал и достатъчно площи за отглеждането на енергийни култури, суровини за производството на биогорива.

Ключови думи*: рапица, енергийни култури, потребление, внос и износ, изкупна цена*

1. Въведение

През последните години рапицата като енергийна култура е една от най-перспективните и атрактивни полски култури. Тя е маслодайно растение, което се използва не само за фураж, но и за производство на рапично олио, биодизел, като съставка в различни масла, медицински и козметични продукти и др. Интересът към рапицата се дължи най-вече на това, че тя е най-добрата сеидбооборотна култура, която се изкупува веднага и то на добра цена (Митова, 2013, стр. 4).

Целта *на тази разработка е да се проследи състоянието и тенденциите в предлагането и потреблението на рапица за периода 2016-2019 г., характеризиране на вноса и износа на рапица, както и представяне на изкупните цени на рапицата за периода 2012-2019 г.*

1. Предлагане и потребление на рапица през 2016/2019 пазарна година

Според изнесени данни на Министерството на земеделието храните и горите (МЗХГ), производството на маслодайна рапица през 2018 година е в размер на 456 хил. тона. Количеството е с 0,6% по-

малко, сравнено с оперативните данни за предходната година, като ефектът от увеличение на реколтираните площи с близо 14% е неутрализиран от намаление на средния добив с 13% (до 249 кг/дка), в резултат на неблагоприятните климатични условия в страната (Ситуационно-перспективен анализ на пшеница, ечемик и рапица, 2019).

Пазарната 2018/2019 г. стартира с преходни наличности от рапица в размер на 14 хил. тона, с около хиляда тона повече спрямо година по-рано (Табл. 1).

Таблица 1. Предлагане и потребление на рапица за пазарните 2016/2017 – 2018/2019 години, хил. тона

	2016/2017	**2017/2018 оценка**	**2018/2019 прогноза**
Предлагане	**628**	**528**	**500**
1. Начална наличност	79	13	14
2. Производство	509	479	456
- реколтирани площи - хил. дка	1715	1607	1835
- среден добив - кг/дка	297	298	249
3. Внос	40	36	30
Потребление	**615**	**514**	**496**
1. За семена	1	1	1
2. За производство на масло и биогориво	125	85	85
3. Износ	489	428	410
Крайни наличности	**13**	**14**	**4**

Източник: производство – отдел „Агростатистика", МЗХГ за 2016/17 и 2017/18, оперативни данни за 2018/19 година; рапица за производство на масло и биогориво – оценка на МЗХГ, въз основа на данни на НСИ; внос и износ – НСИ (предварителни данни за 2017/18 година), прогноза на дирекция „Анализ и стратегическо планиране" на МЗХГ за 2018/19 година;

Бележка: Балансът няма официален характер

На база данните за производството от реколта 2018, общото предлагане на рапица през настоящия пазарен сезон се предвижда да възлезе на 500 хил. тона – с около 5% по-малко в сравнение с предходната година. Не се предвижда реализирането на големи доставки през настоящия сезон, подари сравнително ниското потребление на рапица в страната. Общият внос през пазарната 2018/19 година се очаква да остане под миналогодишния, възлизайки на около 30 хил. тона.

Общото потребление на рапица през 2018/19 година се прогнозира на ниво от 496 хил. тона – с 3,6% по-малко спрямо предходната година, поради по-малко свободни количества за износ. Вътрешното потребление на рапица се очаква да остане без съществена промяна спрямо предходния сезон – общо около 86 хил. тона, от които 85 хил. тона за нуждите на индустрията и хиляда тона - за семена за реколта `2019.

Намаленото производство в световен мащаб, и в частност в ЕС, дава основание през пазарната 2018/19 година ни дават основание да смятаме, че се очаква покачване на търсенето на рапица на международните пазари. В съчетание с конкурентните цени на българската рапица се създават предпоставки до края на сезона на външните пазари да бъдат реализирани почти всички свободни количества, като общият износ за годината може да достигне около 410 хил. тона.

Маслодайната рапица може да се нарече растение на бъдещето, защото все повече земеделски производители започват да я предпочитат. Защото енергийните култури могат да се отглеждат в по-трудни за обработване земи, в наводнени райони, както и в периодите между две реколти. Почвата се запазва от разрушаване, тъй като по-рядко се налага да се използва селскостопанска техника на полето (Николова, 2013, стр. 64).

Много добра възможност за намаляване на екологичните вреди и за подобряване състоянието на околната среда, които обикновено нанасят традиционните горива е производството на биогорива - биодизел, биоетанол и биогаз. Биогоривата се произвеждат от естествено възобновяеми растителни източници и отпадъците от тях, които емитират далеч по-малко парникови газове от горивата на петролна основа. В САЩ и Южна Америка главното биогориво, все още е биоетанолът, който се произвежда предимно от култури като царевица и захарна тръстика, докато в Европа биодизел се добива основно от маслодайни култури, най-вече рапица, слънчоглед и соя. Нашата страна има изключително благоприятните условия, за отглеждането на точно такива култури (https://farmland.bg/intl/bg_bg/help/energiq_v_rapicata_novi_vyzmovnosti_za_biozemedeli.html).

2. Износ и внос на рапица

2.1. Износ

По предварителни данни на НСИ, през първите четири месеца на текущата 2018/2019 година извън страната са реализирани 324,6 хил.

тона рапица, с 13,6% по-малко спрямо аналогичния период на предходния сезон. Количествата са насочени почти изцяло за ЕС, като основни партньори остават Белгия - 171,7 хил. тона и Нидерландия - 140,9 хил. тона. Средната експортна цена за периода е 435 щ. д./тон, незначително по-ниска на годишна база (с 1%).

През последните пет години износът на рапица от България се състои основно в изпращания за ЕС, в т.ч. основно за Белгия, Франция и Нидерландия. От страните извън Съюза по-съществен експорт през периода е реализиран за Турция.

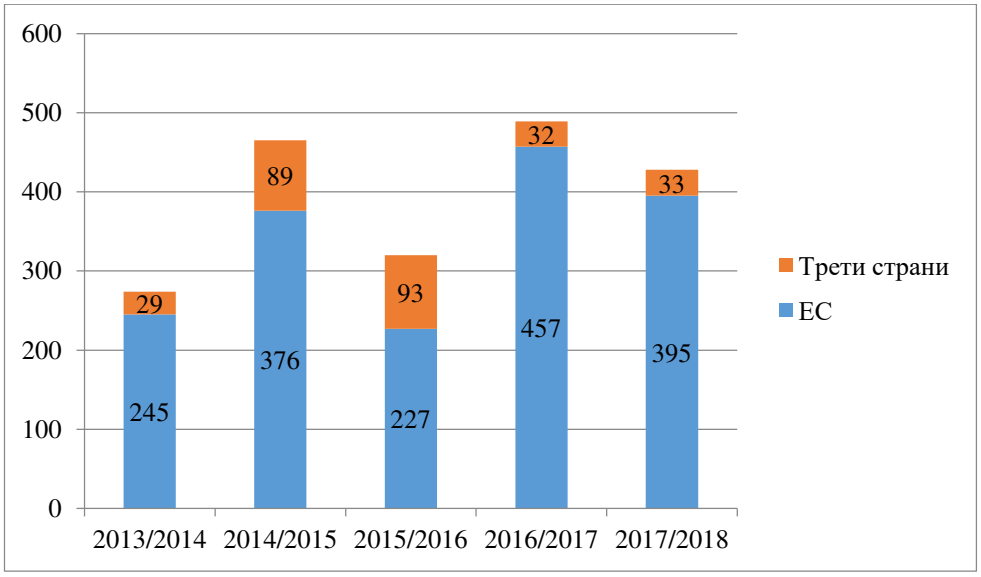

Фиг. 1. Износ на рапица от България за ЕС и трети страни, хил. тона

Износът на рапица за изминалата 2017/2018 година е в размер на 428,4 хил. тона, с 12,3% по-малко на годишна база, вследствие на по-ниското производство от реколта `2017. Основни пазари за българската рапица през годината са държави-членки на ЕС – общо 395,2 хил. тона (92% от целия износ), от които 185,3 хил. тона за Белгия и 124,8 хил. тона за Нидерландия. Износът за трети страни възлиза на 33,2 хил. тона (с 5,2% повече спрямо предходната година), в т. ч. 21 хил. тона за Южна Африка.

В стойностно изражение се наблюдава малко по-слабо намаление на експорта на рапица спрямо предходната година - с 8,6%, до 188,7 млн. щ. д., поради нарастване на средната износна цена с 4,3%, до 440 щ. д./тон.

2.2. Внос

Вносът на рапица в България е сравнително малък, като през последните три години варира от 15 до 40 хил. тона. Предварителните данни за периода юли – октомври 2018 г. сочат спад на вноса на рапица със 71,6% спрямо същия период на 2017 г., до 9,5 хил. тона. Най-големи количества са внесени от Молдова (6,6 хил. тона) и Румъния (2,4 хил. тона).

През изминалата 2017/2018 година вносът на рапица е в размер на 36,1 хил. тона – с 9,2% по-малко спрямо предходния сезон.

Над две трети от количествата са внесени от страни извън ЕС - общо 23,7 хил. тона, в т. ч. главно от Украйна и Молдова (по 10,4 хил. тона). Вносът от трети страни бележи годишен ръст от 69%, докато доставките от ЕС се свиват наполовина, до 12,4 хил. тона. Основен доставчик от ЕС остава Румъния с 11,9 хил. тона.

3. Цени на рапица

По данни на Системата за агропазарна информация (САПИ), през първите два месеца на настоящата 2018/2019 година се наблюдават малко по-ниски изкупни цени на рапицата на годишна база. Следва постепенно повишение до средно 686 лв./тон за октомври 2018 г. - вече с 1,2% над нивото отпреди една година, обяснимо с излезлите данни за леко понижение на предлагането в страната и в световен мащаб. През последните три месеца не е отчетено изкупуване на рапица, което говори, че е възможно през тази година реализацията на продукцията да приключи по-рано от обикновено.

Изкупните цени на рапица през текущия сезон са близки до нивата от последните три пазарни години и съществено по-ниски от тези през 2012/2013 година.

Таблица 2. Средногодишни изкупни цени на рапица през 2012/2013 – 2018/2019 пазарни години, лв./тон (без ДДС)

	2012/13	**2013/14**	**2014/15**	**2015/16**	**2016/17**	**2017/18**	**2018/19***
Рапица	867	653	587	687	667	675	664

Източник: данни на САПИ, обработени от МЗХГ

** Средна изкупна цена за периода юли - декември 2018 г.*

Средната изкупна цена на рапицата за 2017/2018 година е 675 лв./тон, което представлява леко увеличение спрямо предходната година, с 1,3%. Най-ниската средномесечна изкупна цена за сезона от 628 лв./тон за м. юни 2018 г. вероятно се отнася за количества от нова

реколта (след като от февруари до май 2018 г. не е отчетено изкупуване на маслодайната култура).

Заключение

В ***заключение*** може да се посочи, че направения анализ на състоянието и тенденциите при производството на маслодайна рапица показва, че тази култура е и ще продължи да заема важно място в производствената структура на земеделските стопанства. Причините за предпочитаната култура се крият в това, че рапичното семе поддържа висока цена на международните пазари, но и потенциалните възможности за износ в рамките на ЕС и за трети страни са големи. Търсенето на тази значима енергийна суровина е свързано с разширяващото се производство на биогорива не само в Европа, но и в световен мащаб. Засиленият интерес към биогоривата дават своето отражение в избора на отглежданите земеделски култури у нас, както и в нарастване на площите им.

ЛИТЕРАТУРА

Митова, Д. (2013). Тенденции и проблеми в развитието на маслодайните култури - преди и след присъединяването на България към ЕС. *Икономика и управление на селското стопанство, 58*.

Николова, М. (2013). *Екологично устойчиво развитие на агрофирмата. Библиотека „Образование и наука“ бр. 56.*

Ситуационно-перспективен анализ на пшеница, ечемик и рапица. (2019).

https://farmland.bg/intl/bg_bg/help/energiq_v_rapicata_novi_vyzmovnosti_za_biozemedeli.html. (н.д.).

ДОХОДИТЕ - НЕОБХОДИМОСТ НА СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЕ ЗА ПОСТИГАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКА УСТОЙЧИВОСТ

Гл. ас. д-р Цветелина Кабакчиева,
Стопанска академия „Д. А. Ценов" – Свищов
Катедра „Аграрна икономика"

***Резюме*:** *Доклада има за цел да идентифицира нивото на доходите, необходими на селскостопанските предприятия за постигане на икономическа устойчивост. За постигане на обща устойчивост в селскостопанските предприятия са идентифицирани и обсъдени екологичните, техническите, социалните и икономическите компоненти на икономическата устойчивост и тяхното значение. Икономическата устойчивост е разделена на компоненти, включващи доходите, необходими за живот и справяне с разходите за амортизация и лихви за предприятието. Онези предприятия, които постигнаха това ниво на доходи, бяха определени като икономически устойчиви.*

***Ключови думи**: Устойчивост; устойчиви доходи; икономическа устойчивост*

1. Въведение

Земеделието зависи от биологичните, природните и човешките фактори. Този сектор е по-малко привлекателен за инвестиции в сравнение с други сектори и има по-висок коефициент на риск. „Инвестиционният процес отчита зависимостта на отрасъла от природо-климатичните и биологичните процеси, от което произтича завишения производствен и инвестиционен риск в селското стопанство" (Линкова, 2018, стр.14). Това води до нестабилен селскостопански пазар и бавен курс на обръщаемост на капиталовите инвестиции.

Селскостопанската производствена дейност зависи от екологичните фактори и води до висок риск и несигурност по отношение на производството и еластичното предлагане и търсене на селскостопански продукти. Това създава нестабилен селскостопански пазар, и недостатъците с които се сблъсква селското стопанство водещи до тези негативни ефекти, са социално-икономическите, демографските и биологичните фактори. Капиталът в селскостопанския сектор играе важна

роля в сравнение с капитала необходим за други сектори. Допълнително доказателство за значението на този сектор е удовлетворяването на хранителните нужди на човешкото население, запазването на ограничените природни ресурси и справянето с екологичния баланс, който се е влошил поради замърсяването на околната среда. Устойчивостта на селскостопанският сектор е жизненоважна и тя е възможна само ако фермерските предприятия в него са устойчиви.

„Устойчивото земеделие се разглежда като, производство, което осигурява трайно снабдяване на населението с хранителни продукти при запазване на икономическата стабилност на доходите на земеделските стопани“ (Николова, 2013, стр.15). Устойчивото земеделие е интегрирана система за задоволяване на човека с храни за дълъг период от време, за увеличаване на природните ресурси въз основа на качеството на околната среда и за поддържане на икономическа жизнеспособност на земеделското предприятие. Постигането на най-високо ниво на благосъстояние в селскостопанския сектор се използва като синоним на устойчивост, тъй като устойчивостта на предприятието е пряко пропорционална на неговата икономическа структура. Икономическа устойчивост в селскостопанското предприятие зависи от нивото на доходите.

2. Нуждите за издръжка

Един от компонентите на икономическата устойчивост е приходът на предприятието да отговаря на нуждите на издръжка на хората, зависими от него. Екипът в селскостопанската организация се различава от екипите в другите отрасли по вида на работата, структурата и спецификата на взаимоотношенията. „За фермерите е характерно социално-професионалната отговорност; ежедневно устойчиво общуване между членовете, участващи в производството; частно външно общуване в извънработно време; отношения на сътрудничество и взаимопомощ; обмен на информация“ (Николова, Линкова & Ненова, 2018, стр. 105). Всъщност съществуването и устойчивостта на предприятията е свързано със социално-икономическия просперитет на населението. Ако мениджърите на предприятията и техните семейства печелят задоволително ниво на доходи от агробизнеса, който притежават, тогава това ще гарантира непрекъснатостта на бизнеса. Устойчивостта на предприятията, които не постигат задоволителен доход по отношение на социално-икономическото благосъстояние, е изложена на риск. Следователно изискването за задоволяване на нуждите за издръжка на хората, зависими от агробизнеса, е компонент на устойчивостта на селскостопанското предприятие.

3. Амортизация на основен капитал

Елементите на основния капитал, подложени на амортизация и участващи в производството от селскостопански предприятия, са рекултивационен капитал, сгради, овощни дървета, инструменти, машини и животни. Степента на амортизация, определена от председателството на приходната администрация, се използва за изчисляване на амортизацията на дълготрайните активи.

4. Лихвата за основен капитал

За да се изчисли лихвата за основен капитал, се взема стойността на половината от стойността на капитала. При изчисляване на разходите за лихви се оказва, че оперирането на повече от половината от активите на основния капитал е свързано с амортизацията. Когато при изчисленията на амортизацията се използва линеен метод, средната стойност на инвестициите за дълготрайни активи през техния икономически живот е равна на половината от тяхната себестойност. Следователно, изчисляването на лихвата се извършва за половината от стойността на активите на основния капитал, подлежащи на амортизация (Kıral, Kasnakoğlu, Tatlıdil, Fidan, and Gündoğmuş, 1999).

5. Устойчив доход

Икономическата устойчивост на агробизнесите се определя, като се включват доходите за задоволяване на нуждите за издръжка на хората зависими от предприятието, амортизационните и лихвените разходи. Пазарните цени на произведените стоки и услуги по време на производствения период в агробизнесите и стойността им дава брутния дневен продукт. Следователно, устойчивият доход може да се приеме като икономически устойчив като компенсация за задоволяване на нуждите за издръжка на хората, зависими от агробизнеса, заедно с разходите за амортизация и лихви спрямо основния капитал.

Ако устойчивият доход ≥ разходи за издръжка + амортизация + лихва, агробизнесът е икономически устойчив.

Ако устойчивите приходи < разходи за издръжка + амортизация + лихва, агробизнесът не е икономически устойчив.

„Пазарът на селскостопански стоки и услуги е мястото, на което се осъществява компенсирането на факторите на производството и разпределението на доходите (без участието на държавата). Той е начин на контактуване между производители или продавачи и потребители или купувачи. На него се осъществява покупко-продажби, посредством

посредническата роля на парите“ (Герганов, Блажева и Грозева, 2010, стр. 115).

Заключение

Предприятията, които доставят нужди за издръжка амортизация на основен капитал, лихва за основен капитал и всички други производствени разходи, без семеен труд са предприятия с устойчив доход. В допълнение към това, наличието на устойчив доход на предприятията означава, че предприятията имат приходи за инвестиране в модернизация и закупуване на нови технологии. Предприятията, които не са икономически устойчиви, са малките предприятия. Фиксираните разходи за инвестиции в механизация с висока стойност и модерно строителство са причина за тези резултати. Според доклада на Европейската комисия (2014), доходът от селскостопански произход включва общата стойност на производството, субсидиите, намалени с данъците, разходите за междинни суровини и амортизацията на земеделския капитал. Тази ситуация е свързана с политиките, прилагани в държавите от ЕС. Следователно селскостопанските политики като ценовата политика и държавните регулации са важни за устойчивостта на предприятията. Всъщност националните политики оказват голямо влияние върху икономическата и екологичната устойчивост на равнището на фермите (Hayati, Ranjbar, and Karami, 2010).

Определянето на нивото на устойчивост е необходимо за определяне на икономическите резултати в селскостопанските предприятия и съответно планиране за бъдещето. Освен това определящите икономически резултати по отношение на устойчивостта на селскостопанските предприятия ще станат важен фактор за лицата, вземащи решения, за да регулират публичната подкрепа и да определят други политики, насочени към сектора.

ЛИТЕРАТУРА

Герганов, Г., Блажева, В. & Грозева, Д. (2010). *Икономика на аграрното предприятие.* Свищов: Академично издателство „Ценов“.

Линкова, М. С. (2018). *Инвестиционни проекти в Агробизнеса.* Свищов: Академично издателство „Ценов“.

Николова, М. (2013). *Екологично устойчиво развитие на агрофирмата.* Свищов: Академично издателство „Ценов“.

Николова, М., Линкова, М. & Ненова, Р. (2018). *Малък и семеен агробизнес.* Свищов: Академично издателство „Ценов“.

Bayramoglu, Z., Oguz, C. Karakayaci, Z & Arisoy, H. (2018) Identificaton of the income level needed for agricultural enterprises to achieve economic sustainability, *Economic Research – Ekonomska Istraživanja*, *31*(1), 510-520. Retrieved from: https://doi.org/10.1080/1331677X.2018.1438908

European Commission, (2014). Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_output,_price_indices_and_income

Hayati, D., Ranjbar, Z., & Karami, E. (2010). Measuring agricultural sustainability. *Sustainable Agriculture Reviews*, *5*, 73–100.

Kıral, T., Kasnakoğlu, H., Tatlıdil, F. F., Fidan, H., & Gündoğmuş, E. (1999). Database guide and cost calculator methodology for agricultural products. *Research Institute of Agricultural Economics*, *37*(23).

ИЗСЛЕДВАНЕ ЗНАЧЕНИЕТО НА ТУРИЗМА ЗА РАЗВИТИЕТО НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

Гл. ас. д-р Любка Илиева,
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *България е страна богата на природни ресурси, но същевременно изправена пред сериозни предизвикателства като високи равнища на бедност и значителни различия в социалните и жизнените стандарти между селските и градските райони. Туризмът се счита за една от най-големите индустрии в света, демонстрираща непрекъснат икономически растеж. Развитието на туризма в селските райони има голям потенциал за насърчаване на икономическия растеж в него. Една от причините, поради които туризма се разглежда като основен фактор за икономически растеж е, че понякога в райони, в които условията са неблагоприятни за развитието на други икономически дейности, съществуват благоприятни условия за развитие на туризма. Така, особено в селските райони, които претърпяха икономическо преструктуриране с намаляваща роля на селското стопанство, туристическия сектор се явява основен фактор за икономическото развитие и генериране на доходи за селското население.*

Основната цел на настоящата разработка е изследване значението на туризма за развитието на селските райони. За постигане на така поставената цел се представя регионалната структурата на страната и възможностите, които предоставя туризма за развитието на селските райони. Това изследване дава възможност да се докаже авторовата теза, че туризмът е с огромно значение за развитието на селските райони в България.

Ключови думи: *селски райони, устойчив туризъм, селски туризъм*

Въведение

Едни от основните приоритетни оси в развитието на европейската и националната политика за развитие на регионите е балансираното и природосъобразно развитие на селските райони. Постигането на така поставената цел е възможно чрез стимулиране развитието на останалите сектори на икономиката, и в частност – туризма.

Туризмът е индустрия с доказало се значение за развитието на регионите чрез разнообразяване на икономическата им структура и подобряване средата, в която се развива. През последните години българският туризъм се характеризира с висок темп на развитие, който води до пренаселване на основните туристически курорти и търсене на нови територии за туристически цели.

В този смисъл на туристическия пазар е закономерна появата и развитието на алтернативни форми туризъм, развивани в извънградски и селски райони. Те противостоят на масовия (индустриален туризъм), чиято материална база и туристически продукт характеризират определена стандартизираност. Алтернативните форми туризъм се обвързват с пребиваване в селски и незасегнати от индустриализацията райони, предлагащи на туриста досег до запазената природна и социална среда, даващи възможност за възстановяване на физическите и психически сили, т.е. преодоляване на негативните въздействия от динамичния и напрегнат ритъм на живот в градовете.

Целта на настоящата разработка е изследване значението на туризма за развитието на селските райони. За постигане на така поставената цел се представят регионалната структурата на страната и възможностите, които предоставя туризма за развитието на селските райони. Това изследване дава доказва авторовата теза, че туризмът е с важно значение за развитието на селските райони в България.

1. Изследване регионалната структура на България

България е страна богата на природни ресурси, но същевременно е изправена пред сериозни предизвикателства като високи равнища на бедност и значителни различия в социалния и жизнен стандарти между селските и градските райони.

Според данни на Центъра за икономически анализи на селското стопанство (САРА) (Иванов, 2018), селските райони[1] съставляват 81,4% от територията на страната, което обхваща 231 общини (от общо 265). В тези райони живее 42% от населението на страната, което показва, че те са много по-рядко населени и разполагат с по-голяма концентрация на природни ресурси.

[1] Важно е да се направи разграничаването между села и селски район. В територията на селските райони има населени места, както села, така и градове, а също така и земеделски и горски територии, водни ресурси и техническа инфраструктура. Населените места се делят на градове и села, а селските райони обхващат цялата територия на административно-териториалната единица община.

Според данни на Европейската комисия, гъстотата на населението ни в селските райони е 39.3 жители на кв. км, което е по-ниско от средното за ЕС-28 равнище от 52.6 жители на кв. км брой и показва, че в България градовете и селата са по-слабо населени и по-малки по мащаб. Според данните на САРА, петнадесетте региони на NUTS 3, признати като преобладаващо-селски райони, изостават в сравнение с другите територии, което доказва липсата на достатъчна конвергенция.

Фиг. 1. Разпределение на селските райони на територията на Република България

По данни на: Списък на селските райони по общини в Национален план за развитие на земеделието и селските райони 25.06.2016 г.

Основната икономическа дейност, която се развива в селските райони е селското стопанство. То е важен сектор за България, който е облагодетелстван от редица благоприятни геостратегически, климатични и природни дадености, допринесли за развитието на вековни традиции в растениевъдството и животновъдството. Въпреки това производителността в земеделските стопанства е силно променлива и често предприемачите в селското стопанство страдат от липса на потенциал за увеличаване на своята конкурентоспособност, и на сектора като цяло.

Поради важната социално-икономическа роля на селските райони в България е необходимо да се търсят нови възможности за икономическо развитие на регионите. В тази връзка са необходими конкретни действия, с които да се намали изоставането между отделните райони и да изравнят възможностите както за икономическа активност, така и за стандарт на живот.

Развитието на туризма в селските райони е предпоставка да се развие икономическата и социалната им структура, като се увеличи инвестиционната им привлекателност както сред туристическия сектор, така и сред гравитиращите около него икономически сектори.

Туризмът е ключов сектор на българската икономика, като според данни на The World Travel & Tourism Council (WORLD TRAVEL & TOURISM COUNCIL, 2018, p. 1) през 2017 г. той формира 11.7% от БВП (6,591.7 млрд. долара) и осигурява общо 90 000 работни места. Туризмът у нас, както и в останалите страни от Европа и света, се развива в среда на висока младежка безработица, застаряване на населението, активни миграционни процеси, неблагоприятни промени в климата, засилен натиск върху околната среда и други негативни фактори, които влияят пряко и върху състоянието на туристическите ресурси и развитието на туристическата индустрия. Затова създаването на работеща институционална рамка и политики за управление на устойчивото развитие на дестинацията (в т.ч. стратегическо планиране, реализация, мониторинг и контрол) са сред най-големите предизвикателства пред българското Министерство на туризма.

Обвързването на туризма и селските райони е резултат както от действащите икономически интереси с разработването на нови туристически форми, така и в резултат от редица правителствени инициативи. Създаването, утвърждаването и действието на редица стратегически документи касаещи районирането и развитието на туризма, доказва, че планирането и развитието му в селските райони се осъществява чрез обединяване на усилията на местното население, държавната администрация, бизнеса и неформалните структури.

2. Значение на туризма за развитието на селските райони

Нарастващото значение на туристическата дейност за човечеството и разпространението й във всички кътчета на нашата планета пораждат редица предизвикателства пред съвременното общество. Най-важното сред тях е постигането на устойчиво развитие на туризма на местно, регионално, национално и международно равнище. Целта е да се осигури туристическа практика, която задоволява интересите и

повишава благосъстоянието на местното население, като същевременно съхранява природните и социално- културните ресурси на местната среда за бъдещите поколения.

По данни на НСИ, през 2018 година общият брой туристически посещения на чужденци в България е 9 273 345. Ръстът спрямо 2017 г. е 4,4%. Увеличение има при посещенията с цел почивка и ваканция, като са реализирани 5 804 576 посещения и ръст от 5,5%. Посещенията с цел гостуване са 669 908, като те нарастват с 1,3%. Посещенията с цел бизнес туризъм са 1 727 874, като те се увеличават с 10,6%. Посещенията с други туристически цели са 1 070 987. Посещенията с цел почивка и ваканция формират 62,6% от всички туристически посещения. През 2018 г. българските граждани са реализирали общо 6 698 526 пътувания в чужбина по всички видове цели. Увеличението спрямо 2017 г. е 7,6%. Тези данни показват увеличаване на интереса на чуждестранните гости към страната ни и увеличаване на възможността на българските граждани да пътуват с цел туризъм.

Промяната на поведението на българите към увеличаване броя и честотата на пътувания, заедно с ресурсите, които притежават селските райони за развитие на разнообразни форми туризъм са реална предпоставка за трайното развитие на туризма в България.

Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма в България (2014-2030), предвижда туризмът в България да се развива като просперираща сектор, допринасящ за прилагането на принципите на устойчивото развитие във всичките му аспекти – опазване на околната среда, просперитет на местните общности и икономически растеж. Основната цел на стратегията е повишаване на конкурентоспособността и ефективността на туристическия сектор посредством оптимално използване на наличните природни и антропогенни ресурси в съответствие с пазарните изисквания и потребителските очаквания за устойчиво развитие на туризма (Актуализирана Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България 2014-2030, 2017). Един от приоритетите, заложени в стратегията, касае увеличаване дела на специализираните видове туризъм, водещи до целогодишна и по-интензивна натовареност – балнео (медикъл спа), спа и уелнес, културен (във всичките му форми - исторически, археологически, етнографски и поклоннически), еко- и селски туризъм, приключенски, конгресен, ловен, голф, винен и гурме туризъм и др.

Развитието и утвърждаването на туризма у нас води до редица позитиви, касаещи начина на живот в селските райони и е от особено

важно значение за изоставащите и слаборазвити региони. За по-нататъшно развитие на туризма в селските райони у нас е необходимо: изучаване и популяризиране на ресурсите, гарантиращи устойчивото му развитие; съхраняване и развитие на традиционната култура и изкуства; създаване и прилагане на национална и регионални стратегии за развитие на селски туризъм; подобряване на инфраструктурата, засилване на рекламно-информационната дейност; усвояване на средствата за развитие на селските региони.

Устойчивото развитие на селските райони очертава следните оси: конкурентоспособност; управление на земите и околната среда; качество на живот и диверсификация, които кореспондират с трите „кита" (стълба) на устойчивия туризъм: природосъобразност; социална поносимост; икономическа ефективност. Устойчивият туризъм има за цел да сведе до минимум щетите по отношение на околната среда и културното наследство, да оптимизира удовлетвореността на посетителите, и да максимизира дългосрочния икономически растеж на региона. Концепцията за устойчив туризъм е намирането на баланс между потенциала за растеж на туризма и необходимостта от опазване на средата.

Устойчивият туризъм има за цел не само да влияе върху туристите по време на пътуването им, а и да формира култура за опазване на ресурсите в емитиращите туристически райони. Това е еволюцията в туризма, която интегрира интересите на туристите с тези на представителите на общността–домакин.

От казаното дотук става видно, че устойчиво развивания туризъм в селските райони не се ограничава до конкретен вид туризъм, а представлява начин на развитие на всички форми на предприемачество за задоволяване на туристите и техните потребности по време на пребиваването им в селските райони.

Заключение

В заключение може да се каже, че като цяло потенциалът не се използва напълно, поради слабото развитие на регионални туристически продукти, неразвити публично-частни партньорства, недобра туристическа инфраструктура и достъпност на част от териториите, неразвити атракции и наличие на обучен и квалифициран персонал.

Значението на туризма за развитието на селските райони, може да се очертае в следните насоки:

• стимулиране развитието на инфраструктурата до селските райони (пътища, обществен транспорт, телекомуникации и др.);

• опазване на специфичната за района архитектура и традиции;

• възстановяване и опазване на деградирали пространства и околната среда;

• оползотворяване на малките пространства;

• максимално използване на трудовия потенциал на местното население чрез създаване на нови работни места за всички категории население и повишаване на неговата квалификацията и езикова култура;

• развитие на много дейности, включително земеделие и занаятчийство, като основната цел е да се елиминира в максимална степен сезонния характер;

• допълнителни приходи за местните бюджети;

• максимално намаляване на вътрешната и външната миграция чрез стабилизиране на населението;

• подобряване на местните услуги, свързани с туризма (търговия, транспорт, телекомуникации и др.);

• възстановяване и опазване на недвижимите имоти по наследство;

• опазване и популяризиране на местните обичаи и традиции;

• привличане на нови местни или чуждестранни частни инвеститори и др.

Значението на туризма за развитието на селските райони е осъзнато в голяма част от селските територии, които използват своя потенциал за развитие на устойчив туризъм чрез опазване и експониране на природното и културно наследство. Голяма част от общините в селските райони имат относително добро туристическо развитие, като използват ресурсите на територията за развитие на културен, природолюбителски, балнеолечебен и селски туризъм.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

WORLD TRAVEL & TOURISM COUNCIL. (2018). *TRAVEL & TOURISM ECONOMIC IMPACT 2018.* London: WORLD TRAVEL & TOURISM COUNCIL.

Актуализирана Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България 2014-2030 (2017).

Иванов, Б. (23 януари 2018 г.). *Всичките 15 селски райони изостават критично в икономическо отношение.* Извлечено от Земеделски информационен сайт: Синор Бг: https://sinor.bg/51764-CAPA-vsichkite-15-selski-rajoni-izostavat-kritichno-v-ikonomichesko-otnoshenie

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА НЕОБХОДИМИТЕ ЛОГИСТИЧНИ КОМПЕТЕНЦИИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЖЕНСКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ИТАЛИЯ И БЪЛГАРИЯ[1]

Гл. ас. д-р Венцислав Перков
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *Приобщаващата политика и целенасочените действия на Европейския съюз в областта предприемачеството, в частност на женското предприемачество, с оглед повишаване на компетенциите на жените и изграждане на заетост и конкурентоспособност, провокират настоящото изследване. В разработката са разгледани различените логистични компетенции, необходими за развитие на женското предприемачество в областта на търговията и веригата на доставка. Построена е адаптирана рамка на изследването, като е направен сравнителен анализ на ключови логистични компетенции при стартирането на предприемаческа дейност в този сектор от нискоквалифицирани жени в Италия и България.*

Ключови думи*: женско предприемачество, логистични компетенции, сравнителен анализ*

1. Въведение

Нарастващото представяне на жените като предприемачи в световен мащаб, в различни сфери на дейност, включително търговията и логистиката, провокира интереса към изследване на техните компетенции. Целта на настоящата разработка е на база теоретичен и емпиричен анализ да се изведат основните логистични компетенции, необходими за развитие на женско предприемачество. За постигането на целта са поставени следните задачи: изясняване на теоретичните и методологическите похвати на изследване на ключовите логистични компетенции, необходими за женско предприемачество; адаптиране на методологическа рамка на изследване и сравнителен анализ на получените резултати в България и Италия.

[1] Изследването е направено в рамките на проект „European Partnership for Social Inclusion and Creation of Skills for Women Entrepreneurship E-learning“ Project 2018-1-BG01-KA203-048016

2. Теоретични и методологически аспекти на логистичните компетенции на жените предприемачи

Стратегическите цели на Европейския съюз за регионална конкурентоспособност и заетост, сближаване и териториално сътрудничество могат да се реализират чрез развитие на компетенции у жените предприемачи (Пенчева, 2014, стр. 149). Myers and al. (Myers, Griffith, Daugherty, & Lusch, 2004, p. 212) насочват своите търсения върху знанията, уменията и компетенциите на управляващите логистици от средно ниво на организацията. Оценката на уменията на мениджърите е извършена посредством петстепенна Ликъртова скала от типа 1 – напълно несъгласен до 5 – напълно съгласен с посочените твърдения. Уменията са групирани в няколко групи – социални умения, умения за вземане на решение, умения за решаване на проблеми, умения за управление на времето. Пълното описание на уменията е поместено в табл. 1.

Таблица 1. Логистични умения на управляващите от средно ниво

Умения	Характеристики
Социални умения	Силно развити умения за междуличностни отношения Добро управление на подчинените Ефективен лидер Ефективно обединява екипа Притежава ораторски способности Добро справяне със стреса
Умения за вземане на решения	Разчита на прозрение и опит при вземането на управленски решения Интуитивно взема решения Бързо анализира проблемите Целенасочен и обективен при вземане на решение Уверен е в своите способности при вземането на решение Способност за изучаване на нови процедури и методи
Умения за решаване на проблеми	Аналитичност при решаване на проблеми Креативност при решаване на проблеми
Умения за управление на времето	Спазва поставените срокове Приоритизиране на целите и задачите

Източник: Myers, M. B., Griffith, D. A., Daugherty, P. J., Lusch, R. F., Maximizing the Human Capital Equation in Logistics: Education, Experience, and Skills, Journal of Business Logistics, 2004, Vol. 25, issue 1 p. 219, 231-232

В рамката за компетенции при закупуване на стоки са изяснени знанията, уменията и компетенциите за различни нива на управление и на заеманите длъжности. Поради големия брой знания и умения към

дейността по закупуване, те не са описани тук, а повече информация за тях може да се намери на следния адрес https://www.dilf.dk/.../kompetenceprofiler/competence-purchasing.

Добър източник на идеи за включване на знания, умения и компетенции в областта на логистиката, е Спецификацията на стандартите за компетенции за логистичната индустрия в Хонг Конг. Друг сравнително голям източник на знания, умения и компетенции в областта на логистиката са разработените модели: Apics Distribution and logistics managers competency model (APICS, 2014, pp. 4-22) and Supply chain manager competency model (APICS, 2016, pp. 4-20).

Таблица 2. Логистични знания умения и компетенции от гледна точка на закупуването на стоки

Компетенции за:	Знания и умения
Доставчици	• Тактическо управление на доставчиците: ➢ Управление на взаимоотношенията купувач – продавач; ➢ Управление на резултатите от доставчиците; ➢ Управление на преговорите с доставчици; • Стратегическо управление на доставчиците: ➢ Стратегия при предлагане; ➢ Управление на риска при доставчиците.
Вътрешни клиенти	• Отдел по „Закупуване и управление на снабдяването“: ➢ Вътрешно възприятие; ➢ Многофункционално интегриране; ➢ Прозрачност на функциите; • Инструменти на снабдяването и управлението на снабдяван ➢ Електронни инструменти; ➢ Искане за X (RFx), което включва искане за информация (RFI); ➢ Искане за предложение (RFP); ➢ Искане за оферта (RFQ).
Персонал на отдел „Закупуване и управление на снабдяването“	• Управление на целите: ➢ Система за настройване на целите; ➢ Проследяване на изпълнението; ➢ Система за стимулиране на персонала; • Управление на таланта: ➢ Управление на знанието; ➢ Управление на уменията; ➢ Управление на кариерата.

Източник: Адаптирано по Kern, D., Moser, R., Sundaresan, N. Hartmann, E. Purchasing Competence: A Stakeholder Based Framework for Chief Purchasing Officers, Journal of Business Logistics, 2011, vol.32, Issue 2, p. 129-130

През 2017 г. организацията Skillsfuture (Government of Singapore, n.d.) разработва рамка на длъжностите в областта на логистиката, както и необходимите знания, умения и компетенции за тях. Разработената карта на уменията за 6 логистични области, както и общите и техническите умения, спомагат за разработването и обединяването на информацията, необходима за настоящото изследване.

Логистичните знания, умения и компетенции, от гледна точка на закупуването на стоки, са разгледани от D. Kern and all (Kern, Moser, Sundaresan, & Hartmann, 2011, p. 128). Посредством анкетно проучване те извеждат и оценяват основните логистични компетенции на мениджърско ниво. Скалата за измерване е петстепенна като 1 – влияе минимално, 3 влияе средно и 5 влияе максимално. Основните компетенции, които идентифицират цитираните автори, са посочени в табл. 2.

Използваният методологически инструментариум включва:

- Разработване на анкетата, съобразно съществуващите теоретични постановки относно компетенциите на жените предприемачи;
- Избор на скала за измерване на нивото на компетентност на респондентите, в случая петстепенна Ликъртова скала от типа 1 – напълно не съгласна, 2 – по-скоро не съгласна, 3 – нито съгласна/нито не съгласна, 4 – по-скоро съгласна, 5 – напълно съгласна;
- Провеждане на анкетното проучване;
- Обработка на анкетните карти;
- Анализ на резултатите.

3. Сравнителен анализ на логистичните компетенции на жените, желаещи да развиват бизнес в Италия и България

Знанията относно проучване и подбор на доставчици са с най-висок среден резултат сред българските жени, желаещи да развиват бизнес в сферата на селското стопанство със стойност от 4,00. Анкетираните български жени посочват, че с най-нисък коефициент са стартиращите в отрасъл "Електронна търговия" – 2,47. Респондентите от Италия са посочили, че имат най-високи средни познания относно проучване и подбор на доставчици в сферата на логистиката (3,30), а с най-нисък бал за тази компетенция са жените предприемачи в селското стопанство (2,50).

Компетенциите относно видовете транспорт и необходимите за тях транспортни документи са с най-висок среден резултат сред българските жени предприемачи, желаещи да развиват бизнес в сферата

на селското стопанство (стойност от 3,57). Анкетираните български жени посочват, че с най-нисък коефициент са стартиращите в отрасъл "Електронна търговия" – 2,95, следвани от стартиращите в търговията с 3,16. Респондентите от Италия са посочили, че имат най-високи средни компетенции за извършване на доставка на стоки до клиенти в сферата на логистиката (3,60), а с най-нисък бал за тази компетенция са жените предприемачи в селското стопанство (2,50).

Знанията относно системите за планиране на ресурсите (ERP) са присъщи най-вече за българските жени, стартиращи бизнес в областта на селското стопанство (2,85), докато в сферата на индустриалното производство и търговията са отчетени най-ниските средни показатели, съответно 2,25 и 2,56. Данните за Италия сочат, че с най-висока средна оценка, по горепосочената компетенция, са желаещите да стартират бизнес в логистиката (3,80), а най-ниска средна оценка имат жените, действащи в областта на селското стопанство (2,50). Може да се обобщи, че е необходимо повишаването на знанията и уменията на жените, участващи в целевата група за системите за планиране на ресурсите (ERP), поради много ниските коефициенти в България и Италия.

Знанията, относно системите за управление на взаимоотношенията с клиентите (CRM), са присъщи най-вече за българските жени, стартиращи бизнес в областта на логистика и индустриалното производство (3,00), докато в сферата на електронната търговия и търговията, са отчетени най-ниските средни показатели, съответно 2,24 и 2,42. Данните за Италия сочат, че с най-висока средна оценка, по горепосочената компетенция, са желаещите да стартират бизнес в логистиката (4,00), а най-ниска средна оценка имат жените, действащи в областта на услугите (2,66). Може да се обобщи, че е необходимо повишаването на знанията и уменията на жените, участващи в целевата група за системите за управление на взаимоотношенията с клиентите (CRM), поради много ниските коефициенти в България и Италия.

От направения анализ могат да се изведат следните по-важни заключения:

- *На първо място, анкетираните жени от Италия имат по-висока средна оценка по всички логистични компетенции, в сравнение, с тези на жените от България;*
- *Жените, желаещи да стартират бизнес в областта на селското стопанство в България имат сравнително високо ниво на ком-*

петентност, относно логистичните процеси при реализация на селскостопанска продукция. На противоположния полюс са жените, желаещи да стартират бизнес в Италия.

- *Необходимо е повишаване на логистичните компетенции на жените, желаещи да стартират бизнес в областта на търговията, логистиката и индустриалното производство в България, както и на тези, възнамеряващи да се развиват в италианското селско стопанство.*

ЛИТЕРАТУРА

Пенчева, А. (2014). *Предприемачество в туристическия бизнес.* София: Авангард Прима.

APICS. (2014). Изтеглено на 16 february 2019 г. от http://www.apics.org/: http://www.apics.org/ebusiness/docs/default-source/careers-competency-models/distribution-and-logistics-managers-competency-model.pdf?sfvrsn=3254825c_6

APICS. (2016). Retrieved from iaphl.org/wp-content/uploads/2016/05/ Competency-Model-APICS-Supply-chain-manager-R05.pdf

Government of Singapore. (n.d.). Retrieved from https://www.skillsfuture.sg/: http://www.skillsfuture.sg/-/media/ Initiatives/Files/SF-for-Logistics/SKILLSFRAMEWORK_LOGISTICS-Collateral-Final.pdf.

Kern, D., Moser, R., Sundaresan, N., & Hartmann, E. (2011). Purchasing Competence: A Stakeholder-Based Framework for Chief Purchasing Officers. *Journal of Business Logistics, 2011, vol.32, Issue 2, p. 128, 32*(2), p. 128.

Myers, M. B., Griffith, D. A., Daugherty, P. J., & Lusch, R. F. (2004). Maximizing the Human Capital Equation in Logistics: Education, Experience, and Skills. *Journal of Business Logistics, 25*(1), 212.

РЕЛАЦИЯ МЕЖДУ ЛОЗОВИТЕ НАСЪЖДЕНИЯ, ВИНОПРОИЗВОДСТВОТО И ВИНЕНИЯ ТУРИЗЪМ

Гл. ас. д-р Любомира Тодорова,
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *Връзката между винопроизводството и туризма през последните години е все по-силна. Лозовите насаждения и обема на произведеното вино, с които България разполага, от една страна, и промените в потребителското търсене на туристически продукти, от друга, дават възможност за развитието на една сравнително нова, но много атрактивна пазарна ниша, а именно - винения туризъм.*

Ключови думи*: лозови насаждения, винопроизводство, винен туризъм*

Въведение

Лозарството в България е сектор с традиции, който е пряко свързан с отглеждането на различни сортове лозя (Божинова, М., 2000). В резултат на това в отделните райони на страната се произвеждат разнородни видове вина. Лозаро-винарството по нашите земи датира още от траките, като традициите в отглеждането на лозя и производството на вино през годините са предавани от поколение на поколение.

Целта на настоящият доклад е чрез разглеждане състоянието на лозовите насаждения и производството на вино в страната да се очертаят перспективите пред развитието на винен туризъм в България.

Взаимната обвързаност на тези разнородни дейности е очевидна. Поради това наличието на негативни тенденции в една от тях (предимно лозовите масиви) неминуемо оказва отрицателно въздействие и върху останалите две. Въпреки високия в световен мащаб интерес към виното, тенденциите в развитието и отглеждането на лозя в страната са неблагоприятни и са свързани с ежегодно намаляване на обработваните площи. Състоянието на лозаро-винарските райони оказват пряко влияние върху перспективите в развитието и на винения туризъм.

1. Състояние на лозаро-винарството в България

Наличието на благоприятни географски и климатични условия за развитие на лозаро-винарство в страната се оказват недостатъчен

фактор за поддържане на традициите в тези два отрасъла. В следствие на негативните тенденции в обема на отглежданите площи в периода 2010-2017 г. се забелязва амортизиране и изкореняване на стари лозя в страната, както и разпокъсване и неподдържане на парцелите с лозови насаждения. Въпреки неблагоприятните обстоятелства лозовите масиви бележат лек ръст през 2018 г. спрямо предходната 2017 г. (Вж. табл. 1.) (МЗХГ, Отдел „Агростатистика“, 2019).

Таблица 1. Лозови насаждения в България за периода 2010 – 2018 година

Година	Площи с лозови насаждения в стопанствата (ха)	Лозя извън земеделските стопанствата (ха)	Общо площи с лозя (ха)
2010 г.	56 968	25 707	82 675
2011 г.	52 567	25 901	78 468
2012 г.	62 701	14 640	77 341
2013 г.	58 236	4 900	63 136
2014 г.	52 587	10 298	62 885
2015 г.	50 705	12 086	62 791
2016 г.	50 892	12 024	62 916
2017 г.	51 272	12 680	63 952
2018 г.	50 727	13 673	64 400

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика” – „Наблюдение на производството на грозде и вино”

Приблизително 5% от лозовите насаждения в стопанствата са млади, което предполага отсъствие на плодоотдаване. Това също има своето проявление върху произведеното грозде и средните добиви. Общият брой на лозовите насаждения в България през 2018 г. е 64 400 ха, а неподдържаните лозя намиращи се извън земеделските стопанства са 13 673 ха (МЗХГ, Отдел „Агростатистика“, 2019).

Регистрираните в Лозарския регистър, поддържан от Изпълнителната агенция по лозата и виното (ИАЛВ), площи с лозови насаждения по райони[1] са както следва (Вж. Табл. 2.):

[1] Анализираните статистически райони включват следните градове: Северозападен – Видин, Враца, Монтана, Ловеч, Плевен; Северен централен – Велико Търново, Габрово, Русе, Разград, Силистра; Североизточен – Варна, Добрич, Търговище, Шумен; Югоизточен – Бургас, Сливен, Ямбол, Стара Загора; Югозападен – Благоевград, Кюстендил, Перник, София (столица), София; Южен централен – Кърджали, Пазарджик, Пловдив, Смолян, Хасково. МЗХГ, отдел „Агростатистика”, София, 2018.

Таблица 2. Разпределяне на лозовите насаждения по статистически райони (2018 г.)

Район	Площи с лозови насаждения в стопанствата (ха)	От тях реколтирани (ха)	Относителен дял (%)
Северна и Югоизточна България	**30 159**	**18 590**	**62%**
Северозападен	5 233	2 317	44%
Северен централен	2 832	1 343	47%
Североизточен	4 448	2 654	60%
Югоизточен	17 646	12 276	70%
Югозападна и Южна централна България	**20 568**	**12 730**	**62%**
Югозападен	2 974	2 376	80%
Южен централен	17 594	10 354	59%

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика" – „Наблюдение на производството на грозде и вино – реколта'2018"

От представените данни се вижда, че преобладаващата част от насажденията са в стопанства от Северна и Югоизточна България, където през 2018 г. се отглеждат 17 856 ха винени и 734 ха десертни сортове, а общо произведеното грозде от лозя е 119 394. За същата година в Югозападна и Южна централна България са разположени 11 526 ха винени и 1 204 ха десертни сортове реколтирани лозя, от които са произведени 75 003 продукция.

В статистически план общите площи с лозя бележат увеличени през 2018 г. спрямо 2017 г., но спрямо 2010 г., те отчитат намаление с около 22%. Тази тенденция оказва влияние както върху винопроизводството, така и върху възможностите за развитие на винен туризъм в страната.

2. Взаимозависимост на лозаро-винарството и винения туризъм

Интересът към винения туризъм нараства с всяка изминала година. Специфичността на този алтернативен продукт произлиза от възможностите за съчетаване на дегустация на вино с почивка, гурме-туризъм и посещение на разнообразни културно-исторически забеле-

жителности (Pavlov, P., 2017). Именно тази негова комбинативност го прави атрактивен за туристите.

Благодарение на традициите, които страната ни има в отглеждането на различни сортове лозя и обичаите в отделните райони за производство на вино развиват потенциала на България като подходяща дестинация за предлагане на винен туризъм. По правило този вид туризъм привлича към себе си предимно платежоспособни туристи, които са образовани и ерудирани, и чиято цел е да се докоснат до културата на страната или региона чрез вкуса на произвежданото вино.

„Много винени райони и туристически дестинации са осъзнали, че ползите от винения туризъм се простират далеч отвъд конкретната изба до почти всички области на регионалната икономика и в градските райони, които привличат по-голямата част от енотуристите. Виното, храната, автентичните гледки и атмосфера, както и изкуството представляват основните елементи на продукта винен туризъм и осигуряват цялостното преживяване, което туристите търсят" (Горанова, П., Е. Цветанова, стр. с. 171).

През 2018 г. с цел популяризиране на регионите, в които туристите имат възможност да се докоснат до процесите по отглеждане на лозя и производство на вино, Министерството на туризма заедно с Министерството на земеделието и храните и Асоциацията по лозата и виното разработват дванадесет винени маршрута. Те включват традиционно произвеждани вина в над 50 общини и множество туристически забележителности. Идеята за този брой дестинации на виното не е случайна. Изборът на толкова маршрути е продиктуван от концепцията за превръщането на България в целогодишна туристическа дестинация, която туристите могат да посетят през всеки един сезон (Ilieva L., 2014) (Вж. фиг. 1.).

Този подход на държавната администрация разкрива еволюцията във винено-кулинарните дестинации, което ще доведе до редица положителни рефлексии, по значими от които са:

- повишаване посещаемостта на туристите в по-слабо популярните райони;
- чрез мултипликационния ефект на туризма ще се постигне положителен отзвук върху всички сектори на икономиката, взаимодействащи си с него;
- подобряване на местната икономика;
- засилване посещаемостта на туристите в крилата на сезона;
- превръщане на България в четирисезонна дестинация.

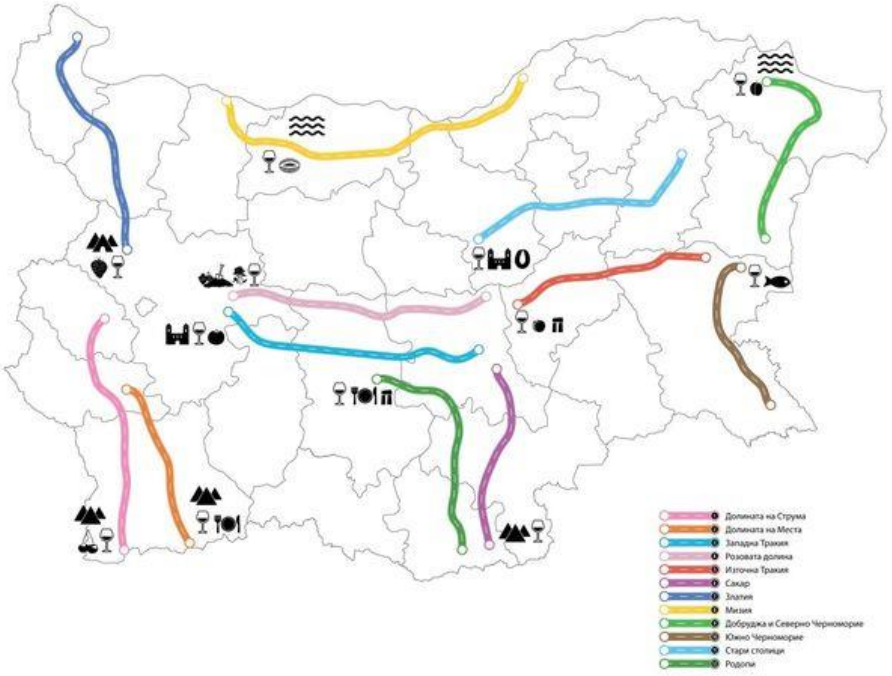

Фиг. 1. Карта на винени маршрути в България
Източник: (Министерство на туризма, 2018)

Заключение

Въпреки намаляването на лозовите масиви и спада в производството на вино, в България съществуват изключително благоприятни условия за развитие на винен туризъм чрез изграждане на винарски изби и места за настаняване. Интересът от страна на туристите към този алтернативен туристически продукт води до значителен успех за сектора и чрез разработването на винените маршрути в различните региони на страната.

Ползите от развитието на винения туризъм са както за сектор туризъм, така и за земеделските производители и предприемачи ангажирани с отглеждането на лозови насаждения и производство на вино. За тази цел е необходимо да се пристъпи към по-масово рекламиране и популяризиране на пътищата на виното в страната, свързаните с тях винопроизводители и винарски изби.

ЛИТЕРАТУРА

Божинова, М., Анализ на експортните дистрибуционни канали за български вина. Национална лозаро-винарска камара, Лозарство и винарство, бр.*4*, 2000;

Божинова, М., Л. Илиева и кол., Организация на алтернативния туризъм, Свищов, 2010;

Горанова, П., Е. Цветанова, Проучване ролята на винения туризъм, Алманах научни изследвания. *Том 25, част II*. 2018

Николова, М., Аграрен туризъм, Свищов: АИ Ценов, 2017;

Ilieva L., Development of the tourist brand, Молодий вчений, 2014, бр.2(05);

Pavlov, P., Wine tourism az competitive adventage of Bulgaria, *Южный федеральный университет,* 2017;

Министерство на земеделието, храните и горите, МЗХГ - Отдел „Агростатистика“, Производство на грозде и вино – рекол-та’2018. София:, 2019;

Министерство на туризма, 2018 // http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/statisticheski-danni

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА АЛТЕРНАТИВЕН ТУРИЗЪМ В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

Гл. ас. д-р Павлин Павлов
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
катедра „Икономика и управление на туризма“

Резюме: *Съществуват множество видове алтернативен туризъм, които се практикуват изцяло или частично в селските райони, но преобладаващият е селският. Той може се комбинира с други специализирани видове туризъм като екотуризъм, винен, културен и др. Засилването на тази релация спомага за развитие на туризма и на самите места, в които се осъществява. За оползотворяване на всички възможности са необходими средства за финансиране на предприемаческите инициативи, свързани с изграждането на места за настаняване (къщи за гости, малки семейни хотели и т.н.), които да бъдат използвани при практикуването на селски и кореспондиращите с него видове алтернативен туризъм.*

Ключови думи*: алтернативен туризъм, селски райони, Р. България, селски туризъм, къщи за гости*

1. Въведение

Специализираните видове туризъм се явяват алтернативи на масовия. Широко възприето е разбирането, че алтернативния туризъм се „противопоставя на всичко негативно или вредно в масовия туризъм“ (Божинова & Павлов, 2017). Съществуват множество видове алтернативен туризъм, които се практикуват изцяло или частично в селските райони, но преобладаващият е селският. Той може да се комбинира с други специализирани видове туризъм като екотуризъм, винен, културен и др.

Селският туризъм в България има важна роля в диверсификацията на микроикономиката на селските райони. Съществуват добри възможности за развитие на селските райони, чрез създаване на допълнителни доходи и заетост, посредством туризма. (Nikolova, 2011). Авторски колектив разглежда селския туризъм като съвкупност от: селскостопански дейности, културни и исторически дадености; бит (начин на живот) и общуване, култура и изкуство (фолклор), традиции

(обичаи, обреди и др.) (Николова & Линкова, 2009). Според други автори селският туризъм е „туризъм в селски региони, при който се задоволяват интересите на туристите към традиции, бит, култура, селскостопански и др. специфични дейности, както и към природните, исторически и културни дадености на съответния регион, при спокойствие и непринудени човешки взаимоотношения" (Стамов & Никовска, 2011).

В обобщение на разнообразието от авторови виждания за селския туризъм може да се изведе следната дефиниция: *селският туризъм се характеризира с престой в селска среда (например къща, малък семеен хотел и т.н.), контакт с домакините и достъп до стопанството* (БААТ, 2019).

Възможностите за все по-широко практикуване се подчертават и от фазата на жизнения цикъл, в която се намира селския туризъм в България. Той е в етап на растеж (Министерство на туризма на Р. България, 2017) като предстои навлизане във фазата на зрялост.

По данни на Евростат броят нощувки в селски райони[1] в България непрекъснато се увеличава.

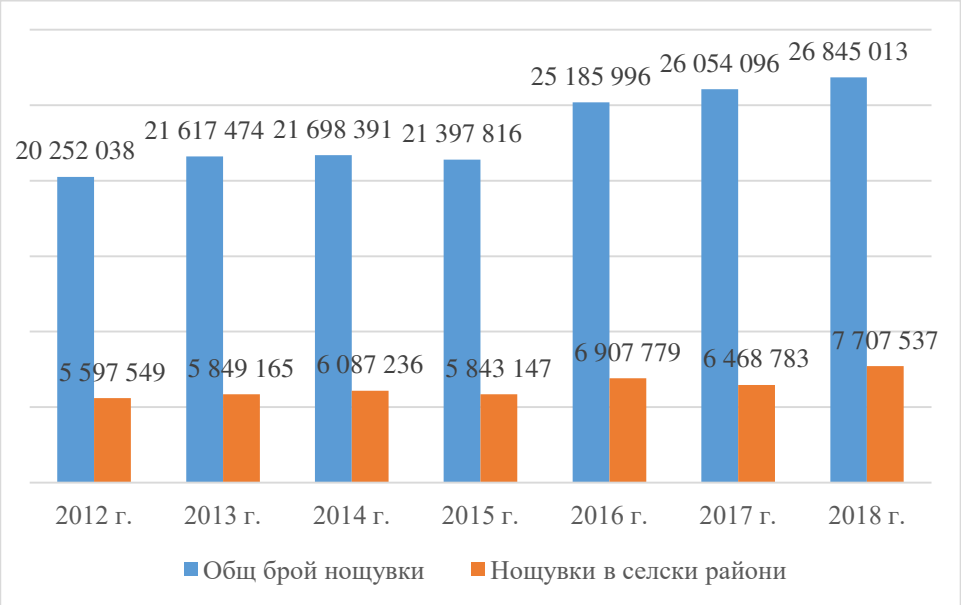

Фиг. 1. Нощувки в заведенията за туристическо настаняване в България по степен на урбанизация (Eurostat, 2019)

[1] По дефиниция на Евростат селските райони са: райони извън градовете, в които населението живеещо в селата е над 50%.

Данните представени на фигура 1 показват увеличението на реализираните нощувки в селските райони на страната ни, съпоставено с общия брой нощувки. Процентното изменение на дела на нощувките в селски райони спрямо общия брой нощувки е следното:

Таблица 1. Изменение на дела на нощувките в селски райони в България спрямо общия брой нощувки

	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.
Нощувки в селски райони	28%	27%	28%	27%	27%	25%	29%

Относително постоянния дял на нощувки в селските райони в България и неговото нарастване показват необходимостта от изграждане на нови и поддържане на съществуващи туристически места за настаняване в селските райони. За това са необходими източници на финансиране.

2. Източници на финансиране на туристическите места за настаняване в селските райони

Финансирането на селския туризъм като цяло е изправено пред множество предизвикателства. Това важи и за туристическите места за настаняване в селските райони. За осигуряването на нужния финансов ресурс за дадена предприемаческа идея е необходимо да се познават основните възможности за финансиране.

Основните източници за финансиране на туристическите места за настаняване в селските райони са:

- Европейски и национални програми и фондове;
- Банково кредитиране;
- Собствени средства.

Фондовете на Европейския съюз, които предлагат разнообразни схеми за финансиране на дейности в туризма в т.ч. къщи за гости и семейни хотели, са достъпни най-често чрез национални институции (напр. Държавен фонд земеделие, Изпълнителни агенции и др.) и/или чрез банки, които партнират на европейските фондове. Бенефициентите трябва да отговарят на набор от критерии, за да бъдат одобрени. Съществуват редица фондове и програми на ЕС, които могат да бъдат използвани за подпомагане на едни или други дейности в туризма.

Програмата за развитие на селските райони е водещият национален инструмент в страната ни, чрез който могат да бъдат подпомогнати къщите за гости. Финансираните по ПРСР проекти за туристически места за настаняване в селските райони за периода 2007-2013 г. са над 740 броя. Средната сума на финансово подпомагане е

270 847,78 лева. Най-голямата сума е 391 160 лева. Най-малката сума е 8 842,36 лева. Подпомогнатите туристически места за настаняване са локализирани във всички области на страната.

Таблица 2. Брой подпомогнати туристически места за настаняване по ПРСР 2017-2013 разпределени по области

Области	**Брой подпомогнати туристически места за настаняване**
Област Благоевград	над 130 обекта
Област Бургас	40 обекта
Област Варна	20 обекта
Област Велико Търново	20 обекта
Област Видин	над 10 обекта
Област Враца	10 обекта
Област Габрово	над 20 обекта
Област Добрич	над 10 обекта
Област Кърджали	над 10 обекта
Област Кюстендил	над 20 обекта
Област Ловеч	над 60 обекта
Област Монтана	над 20 обекта
Област Пазарджик	над 40 обекта
Област Перник	10 обекта
Област Плевен	10 обекта
Област Пловдив	над 20 обекта
Област Разград	4 обекта
Област Русе	10 обекта
Област Силистра	4 обекта
Област Сливен	над 10 обекта
Област Смолян	над 40 обекта
Област София	над 80 обекта
Област Стара Загора	над 10 обекта
Област Търговище	5 обекта
Област Хасково	30 обекта
Област Шумен	над 10 обекта
Област Ямбол	над 10 обекта
Област Благоевград	над 130 обекта

Забележка: Разработено по данни от Министерство на туризма на Р България

Мерките, по които са финансирани представените в таблица 2 обекти са:

- М 311 – Разнообразяване към неземеделски дейности;[2]
- М 312 – Подкрепа за създаване и развитие на микропредприятия;[3]
- М 41 – Прилагане на стратегиите за местно развитие.[4]

Включените в ПРСР 2014-2020 мерки, по които се подпомага изграждането и поддържането на туристически места за настаняване в селските райони са:[5]

- М 6.4 – инвестиции в подкрепа на неземеделски дейности;[6]
- М 6.2 – помощ при стартиране за неселскостопански дейности в селските райони;[7]
- Кандидатстване, чрез местни инициативни групи (МИГ).

Банковите институции в България предлагат различни финансови продукти, чрез които могат да бъдат подпомогнати предприемаческите инициативи за изграждане на нови и/или реновиране на съществуващи туристически места за настаняване в селските райони. Основните въпроси, на които предприемачът трябва да потърси отговор преди да пристъпи към търсене на кредит от банка са (Христова & Стоянов, 2015):

- Има ли кредитна история в банките към които се е насочил, защото това би улеснило получаването на парични средства;

[2] Целите на мярката са: насърчаване на разнообразяването към неземеделски дейности; насърчаване на създаването на възможности за заетост и повишаване на доходите в селските райони; насърчаване на развитието на интегриран туризъм в селските райони.

[3] Целите на мярката са: насърчаване на растежа и създаване на нови работни места в микропредприятия за неземеделски дейности в селските райони; насърчаване на предприемачеството в селските райони; насърчаване развитието на интегриран туризъм в селските райони.

[4] Мярката се реализира, чрез одобрени от МЗХГ Местни инициативни групи (МИГ).

[5] По настоящем (към 2019 г.) по ПРСР 2014-2020 броят на разглежданите проекти за изграждане и/или обновяване на туристически места за настаняване в селските райони е минимален. Това се дължи на различни причини, сред които спиране на приема на документи от страна на МЗХГ и др.

[6] Чрез мярката се предоставя подпомагане за развитието на туризъм в селските райони, посредством изграждане и обновяване на туристически обекти и развитие на туристически услуги.

[7] Сред целите на мярката попада интегриране на туристическия сектор в селските райони, чрез осъществяване на дейности за развитие на туризъм (изграждане и обновяване на туристически обекти и развитие на туристически услуги).

- С оглед на по-лесното комуникиране и обслужване, въпросът е кои банки имат представителство в локацията, в която ще се развива предприемаческата дейност;
- Каква погасителна вноска може да си позволи;
- Какъв размер заемни средства са необходими за реализиране на предприемаческата дейност и др.

По данни от Българска народна банка в България оперират над двадесет лицензирани банки и клонове на чуждестранни банки (БНБ, 2019). Всяка една обаче има различни приоритети в дейността си и не всички предлагат подходящи финансови възможности за предприемачите. От друга страна за получаването на банков кредит голямо значение имат редица фактори свързани със същността на предприемаческата идея. Сред тях са: икономическият сектор, в който ще се реализира; дали е изцяло нов бизнес; дали е разширяване на бизнеса; какво обезпечение може да се предложи и други.

Собствените средства на предприемача, с оглед на реализацията на предприемаческата идея за туристическо място за настаняване в селски район, могат да бъдат инвестирани по някои от следните начини:

- Инвестиране само на собствени средства;
- Комбинация със средства от ПРСР или други програми и фондове;
- Комбинация със заемни средства.

Важно значение има размера на собствените средства, т.е. дали са достатъчни за цялостната реализация на изграждането на място за настаняване в селски район или са необходими и други източници на финансиране. Изборът как да бъде направена инвестицията и дали да се реализира зависи от конкретния предприемач и обикновено се прави след изготвяне на подобрен предприемачески план.

Заключение

Развитието на селския туризъм в България изисква участието на всички заинтересовани страни и наличието на предприемаческа инициатива. За оползотворяване на всички възможности са необходими финансови средства, които да послужат за финансиране на предприемаческите инициативи, свързани с изграждането на места за настаняване (къщи за гости, малки семейни хотели и т.н.) в селските райони. Налице са следните основни варианти на инвестиции: чрез собствени средства; европейски и национални програми и фондове;

банково кредитиране. Програмата за развитие на селските райони е водещият национален инструмент в страната ни, чрез който могат да бъдат подпомогнати къщите за гости.

ЛИТЕРАТУРА

Божинова, М., & Павлов, П. (2017). *Организация на алтернативния туризъм.* Свищов: АИ Ценов.

Николова, М., & Линкова, М. (2009). Бариери пред развитието на селския туризъм в България. *Алманах Научни изследвания*, pp. 198-234.

Стамов, С., & Никовска, К. (2011). *Специализирани видове туризъм.*

Nikolova, M. (2011). Rural tourism in Bulgaria – an instrument for reviving rural microeconomics. *Open Journal of Economic Research, 1*(2), pp. 58-65.

Министерство на туризма на Р. България. (2017). *Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България, 2014-2030 (актуализирана версия 2017 г.).*

БААТ. (2019). Retrieved 08 2019, from https://www.baatbg.org/

БНБ. (2019). Retrieved from https://www.bnb.bg/

Eurostat. (2019). Retrieved 07 2019, from https://ec.europa.eu/eurostat

ФИНАНСОВО-СЧЕТОВОДНИ АСПЕКТИ И СОЦИАЛНО ЗАСТРАХОВАТЕЛНА ЗАЩИТА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

ФИНАНСОВЫЕ И БУХГАЛТЕРСКИЕ АСПЕКТЫ И СОЦИАЛНО-СТРАХОВАЯ ЗАЩИТА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

FINANCIAL AND ACCOUNTING ASPECTS AND SOCIAL INSURANCE PROTECTION IN AGRICULTURE

БЪЛГАРИЯ И РУМЪНИЯ ПО ПЪТЯ НА РАСТЕЖА И КОНВЕРГЕНЦИЯТА – СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ И ОЦЕНКА

Проф. д-р Андрей Захариев[1]
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
катедра „Финанси и кредит“
Д-р по ик. Ивайло Маринов
Ръководител на Службата по търговско-икономически въпроси при Посолството на Република България в Румъния

Резюме: *Целта на настоящия доклад е да представи сравнителен анализ на водещи макроикономически и макрофинансови показатели за България и Румъния и даде оценка за основните фактори за изпреварващия темп на растеж на северната ни съседка в периода 2007-2017 г. В резултат на изследването се установява, че водещи фактори за изпреварващите показатели за положителна конвергенция на Румъния спрямо България (отчетено към средното ниво за ЕС28) е по-високия средногодишен темп на икономически растеж и привлечения обем значителни чуждестранни инвестиции.*

Ключови думи*: Конвергенция, международен сравнителен анализ, Растеж на БВП.*

1. Въведение

Членството на България и Румъния в ЕС стартира на 1 януари 2007 г. При равни изходни макроикономически показатели в края на второто десетилетие на XXI век са налице множество доказателства за изпреварващо развитието на Румъния, която успява значително по-добре да реализира конвергенция спрямо средните нива в ЕС28, което се дължи основно и на по-високия темп на икономически растеж в условията на отворена икономика. Целта на настоящия доклад е да представи сравнителен анализ на водещи макроикономически м макрофинансови показатели за България и Румъния и даде оценка за основните фактори за изпреварващия темп на растеж на северната ни съседка в периода 2007-2017 г.

[1] Проф. Андрей Захариев е написал въведението, заключението и резюмето, останалата част от доклада е с автор д-р по ик. Ивайло Маринов.

2. Сравнителен анализ на водещи макроикономически показатели за развитието на България и Румъния в периода 2007-2018 г.

Румъния е на трето място след Германия и Италия като външнотърговски партньор на България. През 2017 г. стокооборотът достигна рекордните 4,31 млрд. евро, което е нарастване с 11% в сравнение с 2016 г. Ако разгледаме основните търговски партньори на Република България ще забележим Румъния на трето място след Германия и Италия, което я определя като важен партньор в рамките на ЕС. На румънския пазар са представени множество български компании, сред които и такива с над 2000 служители. Те са позиционирани главно в секторите кредитиране, застраховане и търговия. През последните години с най-голям дял в износа за Румъния се очертават трактори и машини и устройства за събиране на реколтата, прът от желязо или от нелегирани стомани, нефтени масла, медикаменти, пшеница и смес от пшеница и ръж. Стойността на износа на България към Румъния е в размер на 2,18 млрд. евро. Продуктите от земеделие и хранителна промишленост съставляват около 9% от общия износ или 188,96 млн. евро.

Основните хранителни продукти, които изнася Румъния към България са царевица, шоколадови изделия, тестени изделия, семена от слънчоглед, месо и млечни продукти. В износа на нехранителни продукти се забелязва закономерност, която е обусловена и от съответните развити отрасли в Румъния, а именно: петролни продукти, автомобили, части за автомобили, кабели, продукти от желязо, строителни материали, олово, алуминий и продукти от текстилната и шивашка промишленост. Стойността на румънския износ е в размер на 2,13 млрд. евро, което представлява увеличение с 22,7% в сравнение с 2016 г.

През 2017 г. България е посетена от 1 139 189 румънски туристи или с 42 315 души повече отколкото през 2016 г. Нарастването възлиза на 3,9%, което поставя Румъния на второ място по брой туристи посетили България. Данните ясно показват, че румънците освен традиционно предпочитаните черноморски курорти, посещават и зимните Банско, Боровец и Пампорово. За изминалата година се наблюдава и засилен интерес към столицата София и Пловдив. Според последните данни през 2017 г. 480 980 български туристи са посетили вашата държава. Това представлява нарастване от 13,6% в сравнение с 2016 г. Основно можем да отличим два региона, които привличат туристи от България – столицата Букурещ и област Трансилвания. Силно развитият ловен туризъм привлича все повече българи любители на лова. В последните няколко години нараства интересна към религиозния и поклоннический туризъм от страна на българските граждани и не на последно място все по-големия брой посещения в Делтата на река Дунав (Marinov, 2018).

Средният размер на отчитания по пазарни цени БВП за периода 2007–2017 г. е 41,654.5 млрд. евро за България и 145,671.4 млрд. евро за Румъния. За периода БВП на Румъния нараства 1,47 пъти, докато БВП на България нараства с 1,59 пъти. Базисният разрив в началото на периода между размера на БВП е 3,93 пъти в полза на Румъния и намалява до 3,63 пъти през 2017 г.

Таблица 1. БВП за периода 2007–2017 г. на България и Румъния в млн. евро по пазарни цени за текуща година

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bulgaria	32,449.1	37,200.1	37,317.7	38,230.5	41,292.0	41,947.2	41,858.1	42,824.4	45,288.5	48,128.6	51,663.0
Romania	127,632.0	146,590.6	125,213.9	125,408.8	131,925.4	133,147.1	143,801.6	150,458.0	160,297.8	170,393.6	187,516.8

Най-показателни за равнището на сближаване са данните за БВП по пазарни цени (за показателя вж. подр. (Манов, 2012), съпоставено спрямо ППП стандарта. Тук и двете страни (с по-добри показатели за Румъния) отчитат двойно по-нисък мащаб на БВП в номинален, спрямо ППП размер per capita.

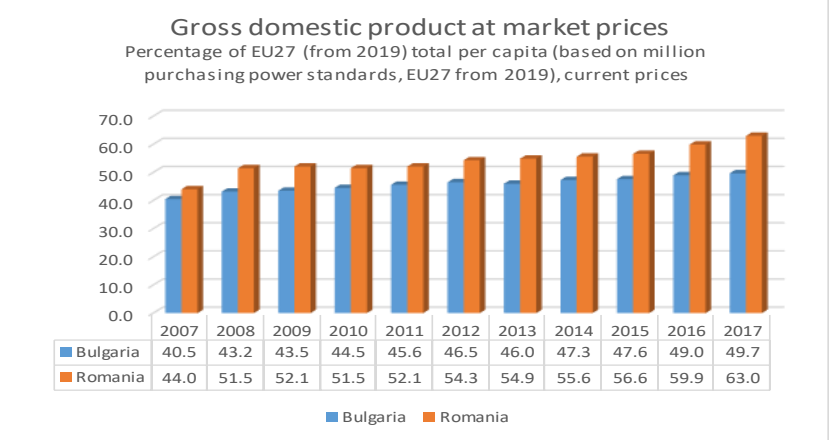

Фиг. 1.

Междинният извод от илюстрираните тенденции и показатели за БВП за периода след 2007 г. за двете съседни страни – членки на ЕС е, че Румъния се явява по-атрактивна територия за бизнес експанзия по две основни причини: по-голямата абсорбция на нейния пазар и по-високата степен на потребителско търсене от нейните домакинства.

Фиг. 2.

Износът на стоки и услуги се състои от сделки със стоки и услуги (продажби, бартер и подаръци) от резиденти към нерезиденти (Захариев & Радков, 2016). Вносът на стоки и услуги от своя страна се състои от сделки със стоки и услуги (покупки, бартер и подаръци) от нерезиденти към местни лица (Минасян, 2008). Средното ниво на показателя за експорт за България е 24,6 млрд. евро, докато за Румъния е 52,3 млрд. евро. Тенденцията за България е към повишени на показателя до ниво от 34,8 млрд. евро за 2017 г., както и за Румъния със стойност от 77,8 млрд. евро за 2017 г. (вж. фиг. 2). По отношение на вноса (вж. фиг. 3) средното ниво на показателя за България е 26,0 млрд. евро, докато за Румъния е 59,1 млрд. евро. В последната година от наблюдавания период България отчита и положително салдо от плюс 1,9 млрд. евро, докато Румъния е с дефицит от 4 млрд. евро.

Чрез текущата сметка оценяваме всички сделки (различни от тези във финансовите позиции) със стоки, услуги, първичен доход и вторичен доход, които възникват между резиденти и нерезиденти (Zahariev, Debt Management, 2012). Салдото се изразява или в % от БВП,

или в млн. евро в национална валута. Текущата сметка заедно с капиталовата и финансовите сметки формират платежния баланс (Захариев & Радков, 2016).

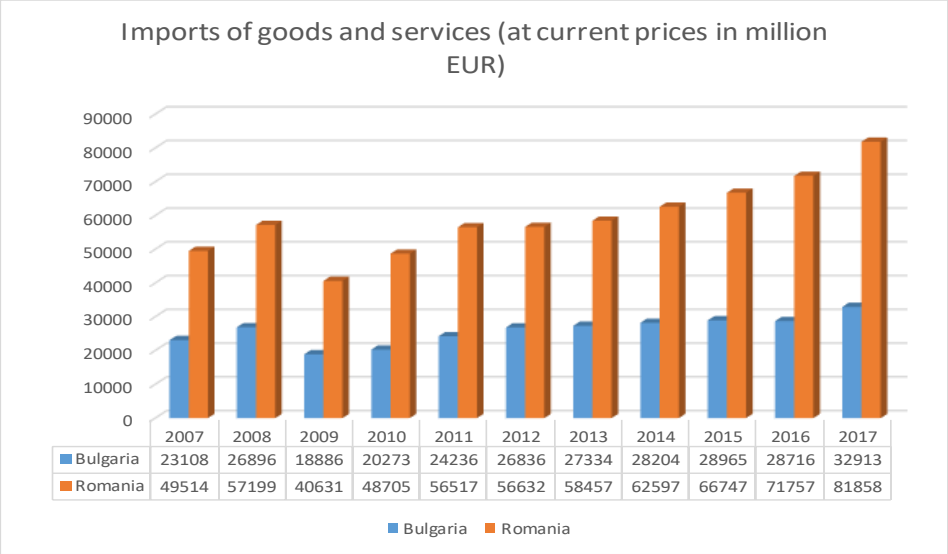

Фиг. 3.

Средното ниво на показателя за България е минус 4,08 % от БВП, докато за Румъния е минус 4,81%. Най-висока стойност за България се отчита през 2017 г. с показател за суфицит от плюс 6,5% при рекорден дефицит през 2007 г. от минус 23,9%. За Румъния с най-висока негативна стойност е показателят през 2007 г. с величина от минус 13,6%.

3. Сравнителен анализ на водещи макрофинансови показатели за развитието на България и Румъния в периода 2007-2018 г.

Капиталовата сметка обхваща всички транзакции, които включват получаване или плащане на капиталовата сметка (Захариев & Радков, 2016). Тя обхваща придобиванията / продажбите на непроизведени нефинансови активи и капиталови трансфери (Минасян, 2008). Изразява се или в % от БВП, или в млн. евро в национална валута. Финансовите потоци се обозначават като кредит, дебит или салдо

(Zahariev, Debt Management, 2012)[2]. Средното ниво на показателя за България е плюс 1,19 % от БВП, докато за Румъния е плюс 1,31%. Най-висока стойност за България се отчита през 2015 г. с показател за суфицит от плюс 3,1%. За Румъния с най-висока стойност е показателят през 2014 г. с величина от плюс 2,6% (вж. фиг. 4).

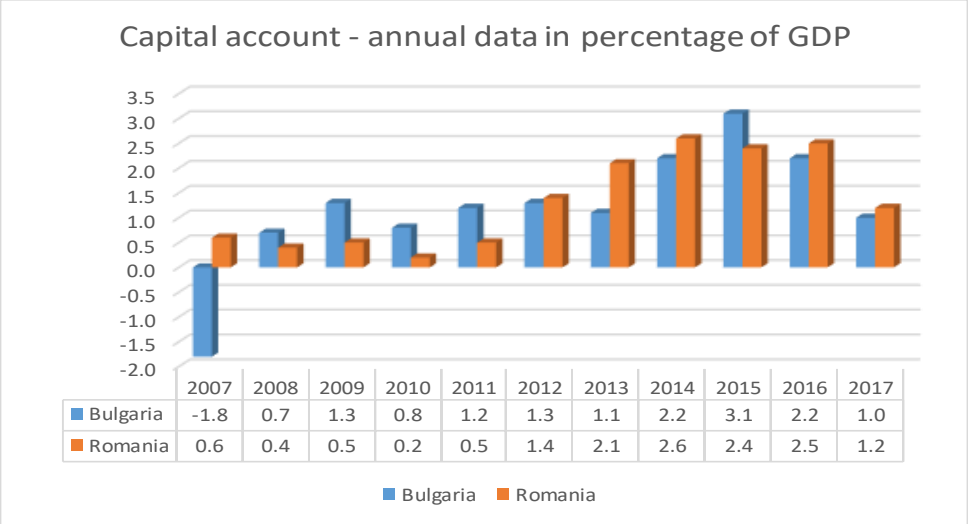

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bulgaria	-1.8	0.7	1.3	0.8	1.2	1.3	1.1	2.2	3.1	2.2	1.0
Romania	0.6	0.4	0.5	0.2	0.5	1.4	2.1	2.6	2.4	2.5	1.2

Фиг. 4.

Нетното кредитиране / заемане на дадена страна съответства на сумата на общите текущи и капиталови сметки в платежния баланс (Маринов Г. , 2009). То ни информира за размера на нетните ресурси, които общата икономика предоставя на останалия свят (ако е положителен) или получава от останалия свят (ако е отрицателен). Средното ниво на показателя за България е минус 2,87 % от БВП, докато за Румъния е минус 3,49%.

[2] Заб. Индикаторът се основава на данните за платежния баланс (ПБ), докладвани на Евростат от 28-те държави – членки на ЕС. Определенията се основават на Шестия наръчник за платежния баланс на МВФ (BPM6).

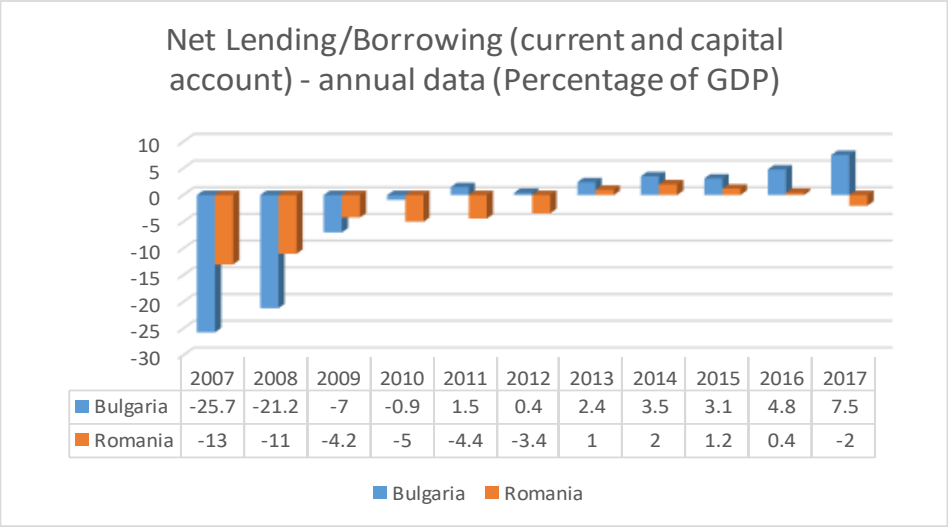

Фиг. 5.

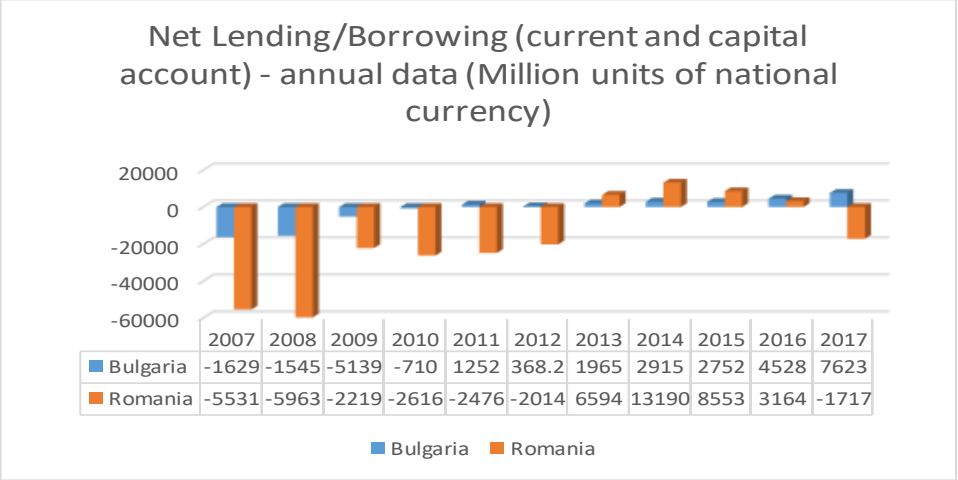

Фиг. 6.

Най-висока стойност за България се отчита през 2017 г. с показател за суфицит от плюс 7,0%. За Румъния с най-висока стойност е показателят през 2014 г. с величина от плюс 2,0% (вж. фиг. 5). Този показател пряко доказва, че България, за разлика от Румъния, се явява нетен износител на заемни ресурси, докато за съседна Румъния данните за показателя са с отрицателен знак. За 2017 г. разривът по показателя

за двете икономики достига (вж. фиг. 6) плюс 7,6 млрд. BGN срещу минус 17,2 млрд. RON.

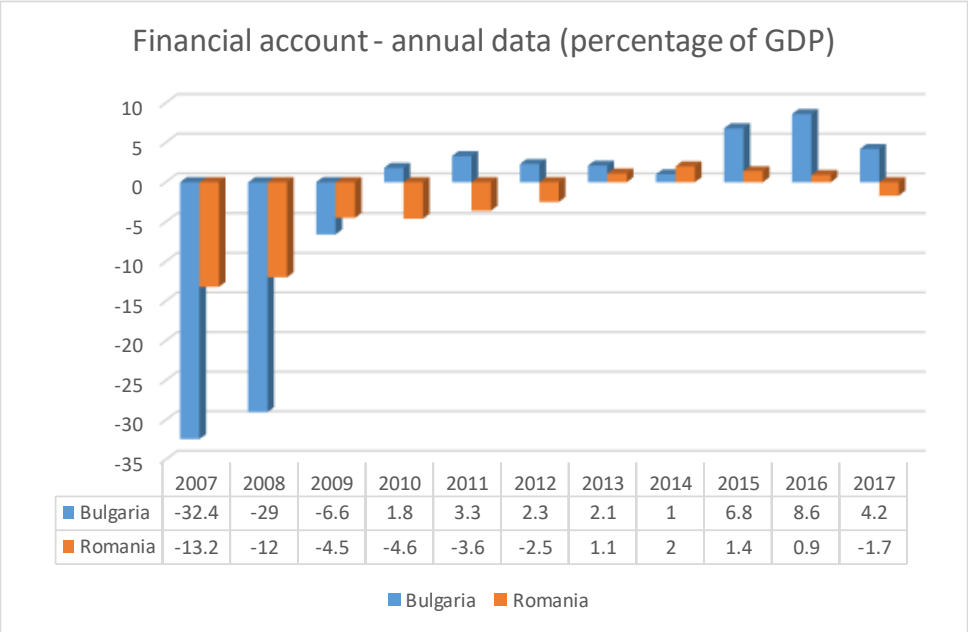

Фиг. 7.

Чрез финансовата сметка сравняваме транзакции, които включват финансови активи и пасиви, които са настъпили между резиденти и нерезиденти (Захариев & Радков, 2016). Финансовата сметка позволява да се анализират операции в нетно изражение: нетните придобивания на финансови активи съответстват на брутните придобивания на активи, намалени с брутните продажби на активи; нетното поемане на задължения съответства на брутното възникване на задължения, намалени с брутното намаление на задълженията (Минасян, 2008). Средното ниво на показателя за България е минус 3,45 % от БВП, докато за Румъния е минус 3,34%. Най-висока стойност за България се отчита през 2016 г. с показател за суфицит от плюс 8,6%.

Заключение

Представеният анализ на развитието на България и Румъния потвърждава извода за изпреварващ темп в растежа на северната ни съседка. Паралелно, икономиката на България също формира силни вът-

решни фактори за растежа, които съчетани с по-високата степен на отвореност могат да доведат до нова, по-висока скорост на конвергенция за България спрямо средното ниво за ЕС28.

БИБЛИОГРАФИЯ

Marinov, I. (08 05 2018 r.). *Ziarul Financiar.* Извлечено от Ziarul Financiar: http://www.zf.ro/eveniment/ce-au-ei-si-nu-avem-noi-peste-1-milion-de-romani-si-au-facut-concediul-in-bulgaria-in-2017-de-doua-ori-mai-multi-decat-numarul-turistilor-bulgari-care-au-venit-in-romania-17208185

Zahariev, A. (2012). *Debt Management.* V. Tarnovo: ABAGAR.

Захариев, А. (2012). *Управление на дълга.* Свищов: АИ "Ценов".

Захариев, А., & Радков, Р. (2016). *Международни финанси.* В. Търново: Фабер.

Манов, Б. (2012). *Основи на финансите (теория и практика).* София: Нов живот.

Маринов, Г. (2009). *Международни финанси.* Варна: Онгъл.

Минасян, Г. (2008). *Финансово програмиране.* София: Издателство „Класика и стил“.

ЗЕМЕДЕЛСКИЯТ СЧЕТОВОДЕН ОТЧЕТ КАТО НЕОБХОДИМА БАЗА ОТ ДАННИ ЗА ЦЕЛИТЕ НА СИСТЕМАТА ЗА ЗЕМЕДЕЛСКА СЧЕТОВОДНА ИНФОРМАЦИЯ

Проф. д-р Атанас Атанасов
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *В доклада се представят особеностите в съдържанието на земеделския счетоводен отчет като необходима база от данни за целите на системата за земеделска счетоводна информация. Подчертава се необходимостта от своевременно и коректно представяне на данните в отчета, въз основа на които се обобщава и систематизира информацията. В заключение се обобщава, че набраната информация е доказано полезна както за вземането на адекватни управленски решения, така и при разработването и прилагането на нови политики по отношение на земеделските стопани и на селските райони.*

Ключови думи*: счетоводство; земеделие; земеделски счетоводен отчет; система за земеделска счетоводна информация*

Въведение

Земеделските предприятия у нас, като отчетно обособени единици, са задължени ежегодно да представят публична отчетна информация за имуществото и дейността си съгласно приложимата у нас счетоводна нормативна уредба, но освен това част от тези предприятия, които попадат в полето на наблюдение и в съответната национална статистическа извадка следва (но не са задължени) да подават отчетна информация и за целите на системата за земеделска счетоводна информация (СЗСИ) към Министерството на земеделието, храните и горите (МЗХГ). Именно очертаването на съдържанието и особеностите на тази информация, която се оформя и представя индивидуално за даденото предприятие посредством изготвянето на т. нар. земеделски счетоводен отчет (ЗСО), е целта на настоящия доклад.

* * *

В исторически аспект началото на СЗСИ (FADN – Farm Accountancy Data Network) в Европа се поставя през 1965 г. Целта на

системата е да подпомага Общата селскостопанска политика (ОСП) на страните от Европейската общност (понастоящем Европейския съюз). Основната ѝ роля е да обезпечава измерването на европейските селскостопански доходи и да осигурява бизнес анализи. За тази цел СЗСИ събира и анализира на годишна основа данни от около 80 000 земеделски стопанства, представляващи около 5 милиона стопанства и над 90 % от земеделската земя и производството в ЕС. Участието на земеделските стопани в СЗСИ е на доброволен принцип. Системата включва Европейската комисия и органите за връзка от всички държави членки. (ec.europa.eu/agriculture/rica/pdf/FADN-BG-2014.pdf)

Съгласно официална информация от МЗХГ на Р България (http://www.mzh.government.bg/bg/statistika-i-analizi/sistema-za-zemedelska-schetovodna-informaciya/sistemata/, н.д.) у нас изследването свързано с необходимостта от изготвяне на ЗСО се отнася до земеделските стопанства с икономически размер над 2 000 евро до отчетната 2016 г. и над 4 000 евро от отчетната 2017 г. и след това (поле на наблюдение).

Икономическият размер на едно стопанство се определя като сумата от стандартния производствен обем (СПО) на всеки продукт, произвеждан в стопанството. Стопанствата се групират в класове по размер (от I до XIV). Икономическият размер на стопанството се измерва в евро и представлява общия СПО. Той показва потенциала на стопанството, но не и неговите финансови резултати. Икономическият размер позволява сравнение на стопанства с различни специализации, защото физическият размер (средна площ, брой животни и т.н.) не носи достатъчно информация.

Въз основа на нормативно установен план за подбор от стопанствата се формира извадка, т.нар. отчетни стопанства, подбрани на база стратификационни показатели – географски район, тип специализация и икономически размер. За целите на плана за подбор на национално равнище, полето на наблюдение е обособено на 6 (шест) района, в които са включени общо над 2000 отчетни стопанства. Набирането и представянето на отчетна информация е съобразено с единна за страните членки на ЕС типология, която дава възможност за постигане на обективност и съпоставимост на данните. Типологията на стопанствата позволява да се определи типът специализация и икономическият им размер, като се използва единен метод за класифициране на стопанствата в зависимост от абсолютния и от относителния дял на отглежданите от тях култури и животни, изчислен в СПО.

При определяне на типологията на стопанствата се преминава през следните стъпки: 1. Изчисляват се индивидуални СПО за всички селскостопански продукти (от растениевъдството и животновъдството) за определена стопанска година или като средна стойност от няколко години. Индивидуалният СПО отразява средната парична стойност на селскостопанската продукция при цена на производител. СПО не включва директните плащания, данък добавена стойност и други данъци. 2. Индивидуалните СПО се прилагат към данните на всяко стопанство (площта на всеки вид култура и броя на всяка категория животни, отглеждани в стопанството), се умножават по съответните им СПО и се сумират, за да се получи общият СПО на стопанството в евро.

Типът специализация на стопанството има 3 (три) нива на детайлизация – общ, основен, специфичен. Стопанствата се групират в 9 (девет) общи типа: полски култури, зеленчуци и гъби, трайни насаждения, тревопасни животни, свине и птици, смесени растениевъдни, смесени животновъдни, смесени растениевъдно-животновъдни и некласифицирани стопанства. Типът специализация на стопанството се определя от относителния дял на стандартния производствен обем на различните продукти на стопанството в неговия общ СПО по схема за класификация, заложена в Регламент (ЕО) № 1242/2008 и последвалите изменения.

На практика събираната информация е за период от една отчетна година (12 последователни месеца) като обхваща само земеделските дейности и другите доходоносни дейности (ДДД), пряко свързани с тях. От своя страна ДДД включват всички други дейности извън селскостопанската, които са свързани пряко със стопанството и имат икономически последици за него. Това са дейности, при които се използват или ресурсите на стопанството (площ, сгради, машини, селскостопански продукти и т.н.), или неговите продукти. Доходоносни дейности в този контекст означават активна работа. Поради това чисто финансовите инвестиции са изключени. Отдаването на земята или други земеделски ресурси на стопанството под аренда за различни дейности, в които стопанството не е ангажирано не се разглежда като ДДД, а като част от селскостопанската дейност на стопанството.

Информацията съдържа около 2 000 променливи, които са описани в специален въпросник, наречен земеделски счетоводен отчет (ЗСО). В най-общ вид информационният масив се отнася до:

● Физически и структурни данни, като например местоположение, площи, заети от култури, брой на отглежданите животни, работната сила и др.

● Икономически и финансови данни в стойностно изражение, като произведената продукция от различните култури, запасите, продажбите и покупките, производствените разходи, активите, пасивите, субсидиите, включително и тези, свързани с прилагането на мерките на Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС.

Конкретното съдържание на ЗСО първоначално е посочено в Регламент (ЕИО) № 2237/77 на Комисията от 23 септември 1977 г. и последващите изменения до 2008 отчетна година, а в последствие в Регламент (ЕО) 868/2008 от отчетната 2009 г. От отчетната 2014 г. с Регламент (ЕС) № 385/2012 се въведе нова редакция на отчета, с която се включиха нови характеристики за изследване. От отчетната 2015 г. се прилага Регламент за изпълнение (ЕС) № 2015/220. Всички тези разпоредби съдържат подробни указания за това как земеделските счетоводни отчети следва да бъдат съставени и предоставят определения на използваните понятия.

Съдържанието на ЗСО се представя последователно в табличен вид, като обхваща:

● Обща информация за стопанството, неговото идентифициране и класифициране за целите на СЗСИ (Таблица А);

● Площи на стопанството и разпределението им по форма на стопанисване, форма на собственост, основни култури. Това е използваната земеделска площ (ИЗП) от стопанството, независимо от собствеността й. В ИЗП се включват обработваемата земя, трайните насаждения, семейните градини и постоянно затревените площи (ливади и пасища), които се използват само от изследваното стопанство (Таблица В);

● Работна ръка, използвана за земеделска дейност и ДДД, пряко свързани със земеделската дейност. Посочват се всички работници, платени и неплатени, които са участвали в изпълнението на съответната работа в стопанството по време на отчетната година (Таблица С);

● Активи на стопанството, само за земеделска дейност и ДДД, пряко свързани със земеделската дейност. Посочва се стойността на всички некапиталови суровини, използвани при производството на некапиталови продукти през отчетната година (Таблица D).

● Квоти и други права, включително тези, които са придобити безплатно, ако те могат да се търгуват отделно от свързаната земя (Таблица E);

● Заеми и задължения за земеделска дейност и ДДД, пряко свързана със земеделската дейност (Таблица F);

● Данък добавена стойност (ДДС). Посочва се системата за ДДС, която се прилага и в някои случаи плащания и приходи от ДДС (Таблица G);

● Вложени ресурси. Посочват се: вложени производствени разходи в растениевъдството и животновъдството; вложени разходи за труд и механизация; вложени минерални торове в растениевъдството за стопанска година; вложени други разходи за земеделска и ДДД, пряко свързана със земеделската (Таблица H);

● Растениевъдство. Посочва се площта, количеството и стойността на всички растителни култури, вкл. и за други дейности (Таблица I);

● Животновъдство. Посочва се: оборот на животните, отглеждани в стопанството и взети по договор. Информацията обхваща брой и стойност на животните в началото и в края на отчетния период, и среден брой на животни, стойността на транзакциите заедно със стойността на всяка консумация на животни в стопанството, покупки и продажби (Таблица J);

● Продукти и услуги, свързани с животните по категории животни (Таблица K);

● Други доходоносни дейности (ДДД), пряко свързани със земеделската дейност. (Таблица L);

● Субсидии. Обхваща специфични плащания от публични фондове директно на стопанството, с изключение на тези за инвестиции в земя, съоръжения, машини и оборудване. Съдържа: схеми и мерки за подпомагане за отчетната година (годината на подаване на заявлението и годината на получаване на плащането); административна информация; признаване на финансирания (правителствени дарения), свързани с активи (Таблица M);

В технологичен аспект попълнените индивидуални ЗСО се предоставят на областните експерти по агростатистика. Те проверяват и въвеждат събраните данни в специална информационна земеделска счетоводна система. Тенденцията е през следващите години при желание от страна на стопаните, те сами да попълват отчета чрез информационната система.

Системата трансформира информацията във формат, съвместим с програмата на Европейската комисия за валидиране на данните RICA-1 и експертите от МЗХГ ги изпращат на Комисията.

Очертаните особености са достатъчно основание от организационна гледна точка да се обособят следните етапи (процедури):

● Получаване на попълнените индивидуални земеделски счетоводни отчети от органа за връзка (отдел „Агростатистика“ към МЗХГ);

● Генериране на национален файл с данни;

● Преглед и отстраняване на грешки в националния файл с данни;

● Трансформиране на националния файл с данни към изисквания от Европейската комисия формат;

● Изпращане на данните на Европейската комисия и представянето им за включване в процедурите по качеството, прилагани от Комисията.

На практика данните подлежат на обстойна проверка за тяхното качество, защото решенията по отношение на селскостопанската политика в ЕС трябва да се основават на стабилни и точни анализи. Това означава, че данните от СЗСИ трябва да бъдат сигурни и възможно най-точни. Органите за връзка и ЕК полагат голямо внимание, за да се гарантира, че всички грешки в данните на СЗСИ са идентифицирани и коригирани. За целта се прилагат конкретни процедури за гарантиране на високо качество на счетоводните данни. Процедурите, използвани от органите за връзка, се извършват преди данните да се предадат на Комисията. В случая органите за връзка използват един или повече регионални или национални земеделски счетоводни отчета за разлика от общностния отчет. Тази ситуация възниква, тъй като в много държави членки вече са проведени проучвания преди създаването на европейската система и по този начин са водили собствени земеделски счетоводни отчети. С течение на времето, тези отчети могат да бъдат подобрени и адаптирани, за да отговарят на променящите се потребности на ползвателите. Те предоставят данни на първо място за конкретната информационна обезпеченост на държавите членки и на второ място за СЗСИ. По правило в съдържателно отношение общностният счетоводен отчет е по-ограничен по отношение на обхвата на селскостопанските дейности в сравнение с много от регионалните и националните земеделски отчети.

Органите за връзка използват собствени процедури за контрол, за да поддържат нивото на качество на данните, което може да бъде

по-високо или по-ниско от изисквания от Комисията стандарт. Когато се констатира, че данните са без грешки, органите за връзка конвертират своите национални данни в общностния отчет.

Понастоящем СЗСИ е единственият източник на хармонизирани икономически данни за земеделските стопанства. Тези данни позволяват да се правят сравнения за целия ЕС. Европейската комисия проверява и обработва събраната информация, за да изготви анализи и да публикува съответните статистически данни. Наличието на надеждни данни на ниво земеделско стопанство в целия ЕС е от съществено значение, тъй като предоставя на създателите на политики една солидна и надеждна основа за вземане на информирани решения. Преди да предложи каквито и да било промени в ОСП, Комисията е в състояние да анализира въздействието на различните сценарии върху икономическата, екологичната и социалната устойчивост на земеделските стопанства по сектори, държави членки и райони.

СЗСИ разполага с публична база данни за всички страни-членки на ЕС. Това я определя като важен инструмент за мониторинг на Общата селскостопанска политика на ЕС.

Факт е, че интересът към данните и анализите за СЗСИ непрекъснато нараства. Затова базовите СЗСИ имат важна роля в целия процес на формиране на новата ОСП, както и в оценка на мерките на прилаганата ОСП и в оценките на въздействието на предложенията за политики. Следователно стандартните резултати са сбор от статистически данни, изчислени от земеделските счетоводни отчети, които периодично се създават и публикуват от Комисията. Те са на разположение в публичната база данни и описват детайлно икономическото положение на земеделските стопани от различни групи в целия Европейски съюз. Това дава възможност на Комисията да формира обоснована оценка на доходите на земеделските стопанства.

Заключение

В заключение може да се обобщи, че данните от СЗСИ не подлежат на разпространение в индивидуален вид и те служат само за статистически цели като не оказват влияние на реалния финансов резултат за данъчни цели. В този контекст целта на СЗСИ е да акумулира надеждна съвкупна информация, необходима за определяне доходите на земеделските стопанства, както и за бизнес анализ на аграрния сектор у нас и на ниво ЕС. Набраната информация е доказано полезна както за вземането на адекватни управленски решения, така и при

разработването и прилагането на нови политики по отношение на земеделските стопани и на селските райони. За постигането на тази цел основополагащо значение има коректно изготвеният и своевременно подаден индивидуален земеделски счетоводен отчет на съответното земеделско стопанство. Именно това определя ролята му на необходима, надеждна и задължителна база за последващо успешно реализиране на посочената цел.

ЛИТЕРАТУРА

РЕГЛАМЕНТ ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ (ЕС) 2015/220 НА КОМИСИЯТА от 3 февруари 2015 година за определяне на правила за прилагането на Регламент (ЕО) № 1217/2009 на Съвета относно създаване на система за събиране на счетоводна информация за доходите и икономическата дейност на земеделските стопанства в Европейския съюз. Официален вестник на Европейския съюз, L 46, 19.2.2015.

РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 1217/2009 НА СЪВЕТА от 30 ноември 2009 г. за създаване на система за събиране на счетоводна информация за доходите и икономическата дейност на земеделските стопанства в Европейския съюз. Официален вестник на Европейския съюз, L 328, 15.12.2009.

РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 1242/2008 НА КОМИСИЯТА от 8 декември 2008 година за установяване на типология на Общността за земеделските стопанства. Официален вестник на Европейския съюз, L 335, 13.12.2008.

ДЕЛЕГИРАН РЕГЛАМЕНТ (ЕС) № 1198/2014 НА КОМИСИЯТА от 1 август 2014 година за допълнение на Регламент (ЕО) № 1217/2009 на Съвета за създаване на система за събиране на счетоводна информация за доходите и икономическата дейност на земеделските стопанства в Европейския съюз. Официален вестник на Европейския съюз, L 321, 7.11.2014.

http://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/02/22/ra335-publicationfadn-2015.pdf

ec.europa.eu/agriculture/rica/pdf/FADN-BG-2014.pdf

www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/02/22/ra236-publicationfadn-2010.pdf

www.mzh.government.bg/bg/statistika-i-analizi/sistema-za-zemedelska-schetovodna-informaciya/sistemata/

СПЕЦИФИЧНИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ КАЛКУЛИРАНЕТО И ОЦЕНКАТА НА ЗЕМЕДЕЛСКАТА ПРОДУКЦИЯ

Доц. д-р Иванка Димитрова,
Русенски университет „А. Кънчев“
Д-р Диана Янкова[1],
Счетоводна кантора „Клуб 5“ ООД – Русе

Резюме: *Оценяването, със своята неизбежна приложимост за счетоводни, финансови и управленски цели, определя актуалността на разглежданата проблематика. Калкулирането е процес на систематизиране на разходите и определяне себестойността на продуктите. Правилното установяване на разходите за даден продукт е от основно значение за обосновани решения по ценообразуването, за ефективно използване на ресурсите на предприятието, за повишаване на неговата ефективност и конкурентоспособност. В доклада се разглеждат и систематизират особеностите при калкулиране себестойността на земеделската продукция и нейното оценяване и се очертават възможности за решаване на някои от проблемите в тези процеси.*

Ключови думи: *земеделска продукция; разходи; калкулиране; себестойност; оценяване; признаване; справедлива стойност; приходи/разходи от оценка по справедлива стойност.*

Въведение

Калкулирането е процес на систематизиране и обобщаване на разходите за обособена дейност и способ за определяне себестойността на продуктите на труда. Правилното калкулиране на себестойността е от основно значение за вземане на обосновани управленски решения, свързани с: ценообразуването, ефективното използване на ресурсите в предприятието, повишаването на неговите финансови резултати и конкурентоспособност. Оценяването е възможно да се базира на калкулирането, което не се предписва от приложимите в земеделската дейност счетоводни стандарти. Това стои в основата на множеството дискусии около признаването и оценяването на земеделската продукция.

[1] Участието на авторите в разработката е както следва: доц. д-р Иванка Димитрова – резюме, въведение, изложение (параграф 3), заключение; д-р Диана Янкова - изложение (параграфи 1 и 2).

Целта на настоящия доклад е, въз основа на разглеждане и систематизиране на *особеностите при калкулирането на себестойността на земеделската продукция и при нейното оценяване*, да се ***очертаят възможности за решаване на някои от проблемите*** в тези процеси.

Поставената цел се реализира чрез изпълнение на следните **задачи:**

- представяне на нормативната уредба, касаеща калкулирането и оценяването на земеделската продукция;
- систематизиране на различните видове калкулиране себестойността на земеделската продукция;
- разглеждане оценяването на земеделската продукция при първоначалното и последващото ѝ признаване.

Изложение

Нормативна уредба

Съгласно Закона за счетоводството предприятията съставят финансовите си отчети на базата на Националните или Международните счетоводни стандарти. Счетоводното отчитане и оповестяванията, свързани със селскостопанската/земеделската дейност, се регламентират в Национален счетоводен стандарт 41 *Селско стопанство* (СС 41) и Международен счетоводен стандарт 41 *Земеделие* (МСС 41). В тези стандарти, по отношение оценяването на продукцията, се прави препратка към СС 2 *Отчитане на стоково-материалните запаси* (СС 2) и МСС 2 *Материални запаси* (МСС 2).

В СС 41 *Селско стопанство* и МСС 41 *Земеделие* понятията за получената готова продукция, съответно селскостопанска и земеделска, са различни. В настоящия доклад се използва „земеделска продукция“ като вид краткотраен актив с биологичен характер. Земеделската продукция бива основна и допълнителна. Основна продукция е тази, за която е създадено производството. Допълнителната продукция се получава като съпътстващ продукт при производството на основната продукция, не е несъществена и, в много случаи, с незначителна стойност. Няма точни критерии за разграничаване на двата вида продукция.

Разглежданата проблематика е дискусионна, което се определя от: различията в СС 41 и МСС 41, възможността да се променя приложимата счетоводна база, липсата на критерии за разграничаване на основната от допълнителната продукция, признаването и оценяването на земеделската продукция, методите за разпределяне на разходите между отделните видове основна продукция, начините на отчитане на

разликите между себестойността и справедливата стойност и т.н. (Аверкович, Герганов, 2004; Българенска, 2016; Велчева, Димитрова, 2008; Герганов и др., 2007; Минев, 2016; Михайлова, 2018; Панчева, 2013; Симов, 2016; Тончев, 2016 и др.).

Калкулиране себестойността на земеделската продукция

Характерните особености на земеделското производство оказват влияние върху начина на установяване себестойността на земеделската продукция. Калкулациите се правят след завършване на сезона, т. е. след като производственият процес е приключил и реколтата е прибрана. Съобразно спецификата на производствения процес се срещат следните разновидности на калкулиране:

- при наличие на **един основен продукт** – *без* допълнителна продукция или *с* допълнителна продукция;
- при наличие на **два и повече основни продукти** – в края на общ производствен процес, с разделителни точки „общи и допълнителни разходи“ и „общ процес и многократно реколтиране“, като всеки един от видовете калкулиране може да бъде *без* допълнителна продукция или *с* допълнителна продукция.

Обект на калкулиране в земеделското производство е само ***основната земеделска продукция***. В много случаи производството на основна продукция се съпътства с добиването на допълнителна продукция, за която не се калкулира себестойност. Независимо от това, допълнителната продукция се оценява по нетна реализируема стойност[2]. С остойностената допълнителна продукция се намаляват натрупаните по дебита на сметка *Разходи за основна дейност (съответната подсметка и партида)* разходи по производството на земеделската продукция. При производствен процес с ***един основен продукт*** получената калкулационна сума на разходите се разделя на произведеното количество основна продукция. При производствен процес с ***два или повече основни продукти*** се формира себестойност на всеки един от тях, като калкулационната сума на разходите се разпределя между основните продукти и се разделя на тяхното количество.

Следователно, калкулирането на фактическата себестойност на основната земеделска продукция зависи от броя на видовете добита основна продукция, както и от това, дали нейното производство е съпътствано или не от допълнителна продукция. **Основните проблеми при калкулирането** в земеделското производство са:

[2] Нетната реализируема стойност е предполагаемата продажна цена в нормалния ход на стопанската дейност, намалена с разходите за завършване на производствения цикъл и с разходите по продажбата.

• *Определянето стойността на допълнителната продукция*

Поради съществуващите трудности при определяне на нетната реализируема стойност биха могли да се използват и **други начини** за оценяване на допълнителната продукция (Велчева, Димитрова, 2008):

- като % от общите производствени разходи, който може да бъде различен за отделните производства, по преценка на ръководството;
- като допълнителната продукция се приравнява към основната продукция по определен качествен показател;
- като стойността на допълнителната продукция в растениевъдството се формира от разходите по прибирането, балирането, дообработката, транспортирането, складирането и други.

• *Разпределянето на калкулационната сума на разходите между отделните видове основни продукти*

Използва се методът на разпределение на разходите, при който база за отнасянето им към основните продукти е тяхната реализируема стойност. По-точен и справедлив е коефициентният метод, но на практика е трудно приложим, тъй като изисква установяването на научнообосновани коефициенти, показващи дела на разходите по производството на отделните продукти (Велчева, Димитрова, 2008).

Оценяване на земеделската продукция

Първоначално оценяване

Съгласно СС 41 и МСС 41, при първоначалното признаване земеделската продукция се оценява по *справедлива стойност, намалена с предварително начислените разходи по продажбите.* Тази постановка на приложимите счетоводни стандарти е доста ***дискутирана*** (Аверкович, Герганов, 2004; Българенска, 2016; Герганов и др., 2007; Панчева, 2013 и други), тъй като справедливата стойност на една и съща продукция не е единна за всички производители и за цялата страна ***поради***:

- възможността за избор на подходящ начин за формиране на справедливата стойност – активен пазар или алтернативни подходи;
- липсата на активни пазари в страната, както и тяхната разпознаваемост;
- различните разходи по продажби.

Изследвания показват, че земеделската продукция на практика, при първоначалното ѝ признаване, се оценява по прогнозна (предполагаема) себестойност (Панчева, 2013; Тончев, 2017; Йорданов, 2019). За преодоляване на тези трудности и действителното приложение на „приложимите“ счетоводни стандарти от особено значение е доку-

ментирането като основа при изграждането и поддържането на счетоводната система с нейното призвание да осигурява аналитична и обобщена информация за текущото счетоводно отчитане и годишното приключване (Българенска, 2016).

Могат да се очертаят и други **проблемни области**, произтичащи от **първоначалното оценяване** по справедлива стойност:

- *Калкулирането, както и съответната счетоводна сметка за калкулиране на себестойността, не могат да изпълнят своите основни функции и предназначение.*
- *Финансовият резултат от основната дейност на предприятията се формиране **не** в момента на признаване на приходите, а в момента на признаване на разходите.*

До дебита на сметка *Разходи за основна дейност (съответната подсметка и партида)* са натрупаните разходи по производството на земеделската продукция. По кредита на същата сметка се отразяват:

- стойността на добитата допълнителна продукция;
- стойността на основната земеделска продукция ***по справедливи цени***;
- разликата между себестойността и справедливата стойност на заприходената основна земеделска продукция.

Тези разлики между себестойността и справедливата стойност се срещат под различни наименования – „ценови“ (Герганов и др., 2007), „оценъчни/стойностни“ (Тончев, 2017), както и се предлагат различни начини за приключване на сметка *Разходи за основна дейност* (Аверкович, Герганов, 2004; Велчева, Димитрова, 2008; Симов, 2002 и други).

Предложението за наименование на сметката, отчитаща разликите между себестойността и справедливата стойност, е *Разходи/Приходи от оценка на активи по справедлива стойност*. Счетоводното отчитане на тези разлики превръща сметка *Разходи за основна дейност*, от операционно-калкулационна сметка, в операционно-резултатна сметка, по която се формира, отчасти, резултатът от основната дейност на земеделските предприятия. Сметките *Разходи от оценка на активи по справедлива стойност* и *Приходи от оценка на активи по справедлива стойност* се приключват със сметка *Печалби и загуби от текущата година*.

Последващо оценяване

Последващото оценяване на земеделската продукция, на определени периоди и в края на отчетния период, се извършва съгласно

разпоредбите на СС 2 и МСС 2. Тук възникват някои **проблемни моменти**:

• *Приложимата счетоводна база*

- съгласно СС 2 оценката се извършва „по по-ниската от доставната и нетната реализируема стойност“;

- според МСС 2 оценката се извършва „по по-ниската от себестойността и нетната реализируема стойност“.

Докато предприятията, отчитащи дейността си съобразно Международните счетоводни стандарти имат определена яснота, то за отчитащите се по Националните счетоводни стандарти това не е така. Дискусионният въпрос тук е доставната стойност[3], т. е. историческата цена[4]. С какво трябва да се сравнява нетната реализируема стойност, за да се прецени дали следва да се отрази последващо оценяване – със себестойността или със справедливата стойност като форми на историческата цена? (Велчева, Димитрова, 2008; Българенска, 2016; Йорданов, 2019)

• *Определянето на нетната реализируема стойност*

Определянето на нетната реализируема стойност е труден и субективен процес. Навярно това е причината за установените резултати от проведени изследвания, че „значителна част от българските предприятия не извършват или извършват само привидна оценка на нетната реализируема стойност на наличната им продукция в края на периода.“ (Минев, 2016).

• *Счетоводното отчитане на обезценката на земеделската продукция*

Изискването за извършване на последващо оценяване показва, че то е само в посока на намаление (преоценката е под формата на обезценка, подоценка). В случая се използва сметка *608 Разходи от последващи оценки на активи*, чието приключване е дискусионно (Аверкович, Герганов, 2004; Велчева, Димитрова, 2008), като е единодушно мнението, че този разход не бива да влияе върху себестойността. Ако през следващ период има завишение на нетната реализи-

[3] Доставната стойност представлява сумата от всички разходи по закупуването и преработката, както и от други разходи, направени във връзка с доставянето на стоково-материалните запаси до сегашното им местоположение и състояние (материали, продукция, стоки, незавършено производство и др.).

[4] Историческата цена е цената, по която се оценяват и записват активите при тяхното придобиване или възникване, като тя може да бъде цена на придобиване, себестойност и справедлива цена.

руема стойност, то стойността на преоценените през предходния период активи се завишава до размера на направеното намаление.

Заключение

В резултат на разгледаните особености при калкулиране себестойността на земеделската продукция и при нейното оценяване могат да се формулират следните **изводи**:

1. Налице са трудности за приложението на СС 41 *Селско стопанство* и МСС 41 *Земеделие* поради липсата в страната на активен пазар за земеделската продукция, на който да се формира справедливата стойност по смисъла на стандартите.

2. За определянето на реална себестойност на земеделската продукция от особено значение е оценяването на допълнителната продукция и разпределението на калкулационната сума на разходите между отделните основни продукти.

3. Калкулирането при наличието на два или повече основни продукти изисква по-висока степен на аналитичност при отчитане на производствените разходи.

4. В практиката се използва прогнозна (предполагаема) себестойност, по която първоначално се признава земеделската продукция, а впоследствие се отчита отклонението ѝ от фактическата себестойност.

5. Последващата оценка на земеделската продукция, извършвана по СС 2 *Отчитане на стоково-материалните запаси* и МСС 2 *Материални запаси*, не би следвало да има отражение по сметка *Разходи за основна дейност*. В случаи, когато продукцията е призната по справедлива стойност – обезценката е на тази стойност.

ЛИТЕРАТУРА

Аверкович, Е., Г. Герганов. Счетоводно отчитане дейността на земеделските кооперации и сдружения. „Плутон-1“ – Пловдив, 2004.

Българенска, С. Подходи при определяне на справедливата стойност на биологичните активи и на селскостопанската продукция при първоначалното им признаване и при последващо оценяване на биологичните активи по справедлива стойност. Вестник „Седмичен законник“, бр. 32, 26 септ. - 2 октомври 2016.

Велчева, Й., И. Димитрова. Счетоводство на аграрния сектор (Методологични въпроси, казуси, тестове). Русе, 2008.

Герганов, Г. и др. Счетоводство на селското стопанство. „Икономика Прес“, София, 2007.

Йорданов, Д. Калкулиране себестойността на земеделската продукция. Списание „Актив“, бр. 7-8, 2019, стр. 3-10.

Минев, М. Последваща оценка на продукцията, създавана в промишлените и земеделските предприятия. Електронно списание „Икономика и компютърни науки“, бр. 3, 2016, стр. 63-81.

Панчева, Ст. Проблеми при групирането, признаването и оценяването на биологичните активи в аграрния сектор. Списание за наука „Ново знание“, година II, бр. 3, VII-IX 2013, стр. 56-63.

Тончев, И. Оценъчните разлики в селското стопанство, като резултат на модела на справедливата стойност. Списание „Бизнес посоки“, бр. 1, 2016, стр. 57-63.

Тончев, И. Проблеми при отчитането и оценката на биологичните активи и селскостопанската продукция. Автореферат, Варна, 2017.

Михайлова, Р. За някои несходства в регламентираните дефиниции в международен счетоводен стандарт 41 Земеделие и национален счетоводен стандарт 41 Селско стопанство. https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/247.pdf, посетен на 28.06.2019.

Симов, И. Счетоводно отчитане на зеленчукова реколта на база НСС 41 Селско стопанство. http://magazine.askana.com/ver_05/article.php?art_id=146, посетен на 24.06.2019.

Закон за счетоводството. http://trudipravo.bg/znanie-za-vas/72-usefullinfo/schetdan/923-zakon-za-schetovodstvoto, посетен на 31.07.2019 г.

Международен счетоводен стандарт 2 Материални запаси. http://balans.bg/205-mss-2-materialni-zapasi/, посетен на 31.07.2019 г.

Международен счетоводен стандарт 41 Земеделие. http://balans.bg/257-mss-41-zemedelie/, посетен на 31.07.2019 г.

Национален счетоводен стандарт 2 Отчитане на стоково-материалните запаси. http://trudipravo.bg/znanie-za-vas/2015-08-31-09-52-20/natzionalni-standarti/869-ss-2-otchitane-na-stokovo-materialnite-zapasi, посетен на 31.07.2019 г.

Национален счетоводен стандарт 41 Селско стопанство. http://trudipravo.bg/znanie-za-vas/2015-08-31-09-52-20/natzionalni-standarti/836-ss-41-selsko-stopanstvo, посетен на 31.07.2019 г.

ПРОБЛЕМИ ПРИ СЧЕТОВОДНОТО ОТЧИТАНЕ НА КВОТИ ЗА ЕМИСИИ НА ПАРНИКОВИ ГАЗОВЕ

Доц. д-р Галя Иванова-Кузманова
Стопанска академия „Д. А. Ценов" – Свищов
катедра „Счетоводна отчетност"

Резюме: *Квотите с емисии на парникови газове са вид разрешение, притежавано от предприятието, свързано с отделяне на един тон еквивалент на въглероден диоксид за определен период от време. Квотите са валидни единствено за целите на Схемата за търговия с квоти за емисии на парникови газове (ПГ). При счетоводното отчитане на квотите с емисии с парникови газове съществуват проблеми в резултат на това, че няма тенденция към стандартизиране. Не е разработен национален или международен счетоводен стандарт, посветен на тази сложна проблематика. Валидността на квотите за емисии на парникови газове може да бъде една година или повече от една година. Следователно квотите са особен вид актив, притежаван от предприятието.*

Ключови думи*: квоти за емисии с парникови газове; търговия с квоти за емисии с парникови газове; счетоводно отчитане на квоти с емисии на парникови газове; дълготрайни нематериални активи.*

През последните години съществува тенденция за увеличаване на количеството на парниковите газове във въздуха. Емисиите в селското стопанство са резултат от различни източници като: земеделски почви, биологична ферментация в животновъдството, оборски тор, изгаряне на стърнища и др. Европейската схема за търговия с квоти за емисии парникови газове (ЕПТЕ) е задължителна схема, която изиска годишно отчитане на емисиите парникови газове с цел спазване на законовите изисквания. Квотите на емисии с парникови газове са специфичен обект на отчитане. Този обект не може да бъде измерен или сравнен с друг подобен счетоводен обект. Във връзка със счетоводното отчитане се формират различни подходи свързани с:

а) получени квоти от държавата за определен период от време;

б) търговия с квоти за емисии с вредни газове.

Затова интерес представляват някои теоретични и практически аспекти при счетоводното отчитане на операциите с квоти за емисии на парникови газове.

* * *

Квотите за емисии парникови газове дават право на предприятията за производството на единица обем (един тон) парникови газове. Действащата регулаторна рамка, на която се основава търговията с въглеродни емисии, е протоколът от Киото. Съгласно Протокола всяка държава има право да раздава разрешителни за емисии на предприятия, които осъществяват дейността си на територията ѝ, когато отделят парникови газове. Когато едно предприятие въвежда модерни технологии, чрез които се отделя по-малко въглероден диоксид при производството, то може да продаде на борсата количеството разрешителни за емисии, които не е използвало. Това е фактор за въвеждане и инвестиране на екологични подобрения посредством инвестиции в пречистващи технологии. Предприятията чрез тези подобрения покриват разходите за опазване на околната среда, както и могат да продават и търгуват с излишните емисии. При определени обстоятелства могат да реализират печалба от продажбата на излишните квоти. Квотите се използват еднократно. Предприятията получават безплатно определен брой квоти. Те се предават за всеки емитиран през изминалата година тон въглероден диоксид или еквивалентно количество други парникови газове. Когато не се спазят законовите изисквания и не бъдат предадени на държавата достатъчно на брой квоти, отговарящи на отделените емисии вредни газове, се плащат глоби, а това води до влошаване на финансовото състояние. Заплащането на глобата не освобождава предприятието от задължението да върне съответното количество квоти в края на следващата година. Заплатената глоба се отчита като друг разход. В края на всяка година предприятията докладват на съответните компетентни органи количествата на емисиите си през изтеклата година. Количеството на получените квоти се формира на база капацитета на производството и използваните горива, суровини и материали, източници на емисии на парникови газове.

Към датата на Финансовия отчет за годината, за която са разпределени квотите в предприятието, се признава пасив за задължението за предаване на квотите на държавата, равняващи се на общото количество емисии, изпуснати от съответната инсталация през годината. Следователно в предприятието се отчитат разходи и задължения.

Стойността на разхода и задължението е равна на сумата, която е необходима за погасяване на задължението. Задължението е с определен срок на погасяване. Квотите следва да се предадат до 30 април на следващата година. Разходите се признават за данъчни цели при определяне на корпоративния данък по реда на ЗКПО в годината на осчетоводяване. Признатото задължение не се отчита като провизия, защото не отговаря на изискванията на приложимите счетоводни стандарти СС37/МСС37.

Държавата може да извършва разпределението на квотите между операторите безплатно. Безплатно е и обратното предаване на квоти от операторите на инсталации, притежаващи разрешително за емисии на парникови газове на държавата. В този случай броят на квотите съответства на общото количество емисии, изпуснати от тази инсталация през предходната календарна година.

В практиката съществуват различия, свързани със счетоводното отчитане на квотите с вредни газове. Според последните промени в българското законодателство и по-точно в Закона за пазарите на финансови инструменти (ЗПФИ) търговията на квоти е приравнена на търговията с финансови инструменти. На практика съществува неточност, породена от прилагането на Закона за корпоративното подоходно облагане. В допълнителните разпоредби на ЗКПО не е дадено определение за търговия на финансови инструменти с квоти за емисии и вредни газове. Според данъчното законодателство не трябва да съществува отражение при определяне на данъчния финансовия резултат и няма да има облагане с данък при източника. Квотите не са капиталов инструмент, нито договорно право за получаване на парични средства или други финансови активи. Към момент в България липсва реален пазарна търговия с квоти, където да се определи тяхната справедлива стойност. Според Ат. Атанасов „От гледна точка на счетоводството финансовите активи се различават от реалните активи по мястото им на осъществяваната дейност” (Атанасов, Ат. 2013, стр.15). Следователно за да бъдат квотите финансов актив трябва да носят доход на предприятието и да има възможност да се определи справедливата им пазарна стойност.

Съгласно постановките в българското законодателство първоначалното предоставяне на квоти от държавата е с безвъзмезден характер. В случая не се увеличава стойността на положителната репутация на предприятието. Само се поддържа съществуващата й стойност.

Получените и безвъзмездно предоставени квоти за емисии на парникови газове от държавата се отчитат като нематериални активи. Причините затова са следните:

а) квотите за емисии с парникови газове са придобити и контролирани от предприятието установими нефинансови активи;

б) нямат натурално-веществена форма, но са със съществено значение за предприятието ;

в) предназначени са за използване в дейността на предприятието.

г) нямат физическа субстанция, въпреки че:

- могат да се съдържат във физическа субстанция, или
- носителят им може да има физическа субстанция.

При първоначалното им признаване квотите се заприхождават по цена на придобиване с нулева стойност. Това се извършва съгласно плана за разпределение от държавата .

Предприятията могат да закупят определено количество квоти с емисии и имат право да търгуват с квоти. В схемата за търговия с квоти могат да участват и други заинтересовани лица (юридически и физически), които не са оператори на инсталации, а участват само като търговци.

Ключов елемент на същинската търговия с емисии е създаването на Национален регистър на транзакциите. Държавите, участващи в схемата за търговия създават регистрационна база данни, за да осигурят точно отчитане на издаването, притежаването, отмяната и прехвърлянето на квоти.

В България е създаден Национален регистър, където се отчитат наличните квоти и сделките с тях. Това е електронна база данни за администриране на квоти за емисии на парникови газове. В Регистъра се съхранява информация за притежаваните, издадените, трансферираните и отмените квоти. Основните участници в Регистъра са предприятията с квоти, наречени оператори на инсталации. Тези предприятия могат да сключват сделки директно помежду си, а в определени случаи да използват услугите на посредник. Предприятията трябва да притежават разрешителни за търговия с квоти за емисии на парникови газове. Закупените квоти въглеродни емисии и парникови газове с цел последваща продажба се отчитат по-различен начин. Те не са дълготрайни нематериални активи. Те не отговарят на изискванията на Международен стандарт за финансово отчитане (МСФО) 5 Нетекущи активи, държани за продажба, и преустановени дейности. Закупените квоти са текущ актив. Те се придобиват с цел препродажба. Закупе-

ните квоти е необходимо да се отчитат като стоки. Те не са създадени в резултат на производствения процес. Придобиват се чрез покупка. За целта може да се използва сметка 304 Стоки. Към нея да се открие сметка 3045 Стоки/ Квоти за емисии на парникови газове с аналитични сметки към нея.

Счетоводните записвания, свързани с покупката на квотите са следните:

Дебит с/ка 3045 Стоки/ Квоти за емисии на парникови газове
Кредит с/ка 401 Доставчици

При продажбата на квотите може да се състави статията:

Дебит с/ка 411 Клиенти
Кредит с/ка 702 Приходи от продажби на стоки

За отписването на стоките е необходимо да се състави статията:

Дебит с/ка 702 Приходи от продажби на стоки
Кредит с/ка 3045 Стоки/ Квоти за емисии на парникови газове

Непродадените квоти се отразяват като стоки в актива на счетоводния баланс.

Закупените квоти се признават при закупуването им по цената им на придобиване.

Към датата на финансовия отчет квотите се оценяват по по-ниската от себестойността и нетната им реализируема стойност.

В заключение може да се направят следните изводи:

а) предприятията разработват счетоводна политика, като спазват изискванията на европейското и национално законодателство. Във връзка с търговията на квоти в индивидуалния сметкоплан на предприятията трябва да бъдат включени самостоятелни счетоводни сметки ;

б) безвъзмездно получените квоти са нематериален актив, който отговаря на изискванията на приложимите счетоводни стандарти НСС38/МСС 38;

в) квотите не са данъчен амортизируем актив (данъчен дълготраен нематериален актив). Те не отговарят на условията, които са посочени за амортизиране в ЗКПО;

г) квотите не са финансов актив, защото не представляват капиталов инструмент, нито договорно право за получаване на парични средства или други финансови активи.

В предприятията е необходимо да се разработи методика за счетоводното отчитане на квотите за емисии на парникови газове, която предоставя надеждна и своевременна информация за тяхното получаване и продажба, като се спазват изискванията на законодателството и изпълнението на задълженията по Протокола от Киото.

* * *

За да не се замърсява околната среда, предприятията е необходимо да инвестират в ефективни технологии и/или преминаване към по-малко въглерод - интензивни енергийни източници с цел намаляване на емисиите. Това води до различен начин на счетоводното отчитане на квотите. Много важно в това отношение е разработването на счетоводен стандарт или разяснение в рамките на МСФО, посветени на тази проблематика. В повечето случаи съществуват трудности при уеднаквяването на счетоводната политика и счетоводните записвания. Това е естествено и е обяснимо, защото степента на сложност при осчетоводяването на квотите е много по-голяма, отколкото тази при другите обекти.

ЛИТЕРАТУРА

Атанасов, Ат. (2013). Организационно-управленски и счетоводни проблеми при сделки с дългови финансови инструменти. Свищов: АИ „Ценов”.

Закон за корпоративното подоходно облагане. Обн. ДВ. бр. 105 от 22 Декември 2006г.. изм. и доп. ДВ. бр. 64 от 13 Август 2019г. https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135540562

Закон за пазарите на финансови инструменти. Обн. ДВ. бр.15 от 16 Февруари 2018г., изм. ДВ. бр.17 от 26 Февруари 2019г. https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137180966

ВЪПРОСИ НА КОМПЮТЪРНОТО СЧЕТОВОДСТВО В СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Доц. д-р Диана Крумова
Стопанска академия „Д. А. Ценов" – Свищов

Резюме: *Автоматизираното водене на счетоводството предизвиква коренна промяна в технологията на счетоводството. Основните въпроси на технологията на автоматизирано двустранно счетоводно записване в селскостопанските предприятия се разглеждат на база програмната система АЖУР-L.*

Работата с този програмен продукт, чрез който се реализира специфична компютърна счетоводна форма, обхваща четири основни групи функции, свързани с настройване на системата при потребителя, зареждане на счетоводната база (разработване и въвеждане на индивидуален сметкоплан, дефиниране и попълване на номенклатури, въвеждане на начални салда и обороти), текущо и периодично счетоводно отчитане.

Ключови думи*: автоматизирано счетоводство, технология на счетоводството, двустранно счетоводно записване*

В съвременните условия се повишават изискванията към счетоводството във връзка с осигуряване на необходимата информация за нуждите на външните и вътрешните потребители. Счетоводната информация се оценява според способността й да отговаря на разнообразните интереси на своите потребители.

За външните потребители представлява интерес имущественото и финансовото състояние на селскостопанското предприятие, неговата рентабилност и бъдещо развитие. Тези данни се предоставят за един по-дълъг период от време с годишния финансов отчет на предприятието.

За вътрешните потребители е необходима своевременна информация за стопанската дейност и за околната среда, насочена към настоящото и бъдещото ефективно управление на сделките и събитията. Това става чрез автоматизиране на счетоводството с използване на компютърна техника и счетоводен софтуер.

*

Технологията на автоматизирано счетоводство може да се определи като *съвкупност от последователни взаимно свързани про-*

цедури и операции чрез които се прилагат на практика способите на счетоводния метод, както и правилата и указанията за тяхното реализиране с помощта на подходящи технически и програмни средства.

Организационните изменения в новата технология за автоматизирано водене на счетоводството се отнасят до следното:

❶ Променя се **формата на счетоводството**. Традиционните счетоводни форми – журнално-ордерна и мемориално-ордерна, отстъпват място на една нова, модерна, машинно-ориентирана (компютърна) форма.

❷ **Отпадат** напълно **стандартни видове работи**, извършвани при ръчното водене на счетоводството.

❸ Появява се една **нова единица стандартна работа** – въвеждане на данни от първични документи, подлежащи на осчетоводяване. При автоматизираната обработка стандартните видове счетоводни работи са:

- разпределяне на първичните документи по отделни папки;
- контиране на първичните документи;
- въвеждане на данни от контираните първични документи.

❹ Възниква **нова функция на счетоводителя**, свързана с управлението на системата, която се изразява в направляване на самия технологичен процес, наблюдаване и контролиране поведението на системата и поддържане в желаното състояние на нейните компоненти – хора, машини, програми и информационни носители.

Реалната работа с програмния продукт обхваща следните **групи функции:**

⇨ **Настройване на системата при потребителя;**

⇨ **Зареждане на счетоводната база;**

⇨ **Текущо счетоводно отчитане;**

⇨ **Периодично счетоводно отчитане.**

Настройването на системата е процес на адаптиране на програмния продукт за работа при конкретните условия на потребителя. Функциите по настройването на системата могат да се обособят в следните ***три групи:***

- ***Предварително настройване на системата*** – въвеждат се данни за фирмата потребител, определят се права за достъп до отделните функции, брой редове за печат на машинограми, кирилизиране на принтер, базова валута, погасяване на валутни партиди, функции по отчитане на ДДС.

- ***Настройване, свързано със зареждане на счетоводната база*** – дефиниране на номенклатури**,** дефиниране на партиди, начин на въвеждане на данните.

• ***Текущи настройвания*** – избор на фирма и начин на извеждане на данните.

Счетоводната база при автоматизирана обработка на данните представлява съвкупност от взаимосвързани файлове в паметта на компютъра и средствата за тяхното поддържане. Те осигуряват хронологично, синтетично и аналитично отчитане и нормално функциониране на системата. По своята същност това са счетоводни регистри от различно естество, но на технически носител.

Зареждането на счетоводната база е сравнително бавен и трудоемък процес, който следва да включва следните **функции**:

- въвеждане на **индивидуалния сметкоплан**;
- дефиниране и въвеждане на **номенклатури**;
- въвеждане на **началното състояние** по сметките.

Индивидуалният сметкоплан представлява списък на сметките, които ще се използват в счетоводството на предприятието с определени характеристики относно отчетния обект и начина на воденето им. На основата на Примерния Национален сметкоплан селскостопанското предприятие разработва ***индивидуален сметкоплан***, като отчита своите специфични условия. В зависимост от потребностите и конкретните условията в индивидуалния сметкоплан на синтетично ниво могат да се използват *три системи за шифриране:*

- съкратена – с двуразредни шифри – по раздели и групи сметки;
- базова – с триразредни шифри, както са в Примерния Национален сметкоплан;
- разгърната (разширена) – с четири и повече разредни шифри.

При разработване на индивидуалния сметкоплан и формиране на счетоводната база най-често се прилага базовата система, но с възможност да се използват и само двата по-висши разряда, а преминаването към разширена става с помощта на допълнително поле с условно наименование – подсметка, с определен брой разряди. При наличие на две полета – базово (сметка) с три разряда и разширено (подсметка) също с три разряда, на синтетично ниво шифърът на сметката може да се представи по един от следните начини:

а) съкратена система	99 . / . . .
б) базова система	999 / . . .
в) разгърната система	999 / 9 . .
	999 / 99 .
	999 / 999

Освен с шифър всяка сметка се идентифицира и с наименование, което може да е с ограничена дължина и да не съвпада с това в При-

мерния Национален сметкоплан, ако е по-разбираемо. В индивидуалния сметкоплан на селскостопанското предприятие се посочват и някои допълнителни характеристики, свързани с технологията на автоматизирана обработка или с особеностите на отчетния обект.

Освен шифъра и наименованието на синтетичните сметки, в индивидуалния сметкоплан се посочва и наличието на аналитично ниво, т. е. дали сметката се води само синтетично или синтетично и аналитично. В практиката се прилагат **два** основни **подхода** за организиране на аналитичното отчитане:

• Разширяване шифъра на счетоводната сметка със следващи разряди до желаното аналитично ниво, в който случай синтетичното и аналитичното отчитане се сливат и се осигурява възможност да се извежда информация до определено ниво.

• Разделено представяне на двете нива: синтетично и аналитично, при което синтетичното ниво се определя в индивидуалния сметкоплан, а аналитичното – чрез дефиниране на аналитични сметки (партиди).

При разработването на индивидуалния сметкоплан за всеки аналитичен признак се посочва номенклатурата, която го обслужва. **Номенклатурата** може да се определи като списък на елементите от дадено множество с поставени шифри. Еднозначното идентифициране на елементите на отделните отчетни множества е особено важно в счетоводството. При ръчната обработка това обозначаване се постига чрез наименованието. При автоматизираната обработка това не е възможно, поради което се налага разработването и кодирането на номенклатури.

Позициите (елементите) на номенклатурите подлежат на шифриране. ***Шифърът*** представлява еднозначно съкратено обозначение на даден обект или негов елемент. Той обикновено се състои от цифри, по-рядко от букви и цифри, или само от букви. За определяне на шифрите в практиката са приложими различни *системи за кодиране*:

• **Поредна**. Номерирането на позициите се извършва последователно във възходящ ред. Разрядността на шифрите зависи от размера на множеството, но по принцип тази система дава най-малоразрядните шифри. Неудобството се състои в това, че те не са говорещи, трудно се помнят и са неразбираеми.

• **Серийна**. Отделни елементи от множеството, подредени в групи по определен признак, се обособяват в серии. За всяка серия се определя диапазон от номера, например от 101 до 199 за основните материали, от 201 до 299 за спомагателните материали и т. н. Големината на дадена серия зависи от множеството, което подлежи на шифриране.

Сериите трябва да бъдат достатъчно големи за да могат да се допълват с нови позиции, т.е. да съдържат свободни шифри.

● **Фасетно-десетична**. За отделни признаци се оформят фасети. Така в един шифър могат да се съчетават няколко признака. Например първите три разряда да показват шифъра на синтетичната сметка, а следващите разряди поредния номер в групата. При тази система на шифриране, винаги трябва да има пълнота на кода. Тя дава най-многоразрядните шифри, които обаче са говорещи и дават основни характеристики за обектите.

За въвеждане на **началното състояние,** от което ще стартира системата трябва да се избере подходящ момент. Такъв момент за всяко счетоводство е първо число на даден отчетен период. Към този момент следва да е извършено пълно балансово изравняване на синтетичните и аналитичните сметки с оборотната ведомост, респ. с главната книга и спомагателните книги. Когато автоматизирането на счетоводството започва от 1 януари се въвеждат началните остатъци по сметките, след което текущо се отразяват счетоводните статии. Автоматизирането на счетоводството може да започне и на друга дата, към която има изготвен отчет. Когато тази дата е различна от 1 януари и вече има въведени счетоводни статии съществуват **две възможности:**

- Въвеждат се салдата към съответната дата, след което се отразяват текущо новите счетоводни статии. В този случай през първата отчетна година резултатната информация е разделена на две – получена ръчно за периода от 1 януари до датата на автоматизирането и получена автоматично – от датата на автоматизиране до края на годината. Това позволява годишният финансов отчет да се състави чрез сводиране на ръчно изготвения до датата на внедряване на системата и отчета от автоматизираната система, след тази дата.

- Въвеждат се салдата към 1 януари и сумарните обороти на синтетично или аналитично ниво до датата на автоматизиране. По този начин със справки се извежда информацията от началото на годината и годишният финансов отчет се получава изцяло автоматично.

В счетоводството на предприятието се изпълняват най-разнообразни функции, които могат да се класифицират в различни групи според характера им, периодичността, начина на осъществяване, целите т. н. От гледна точка на фактора „време” функциите по зареждане на счетоводната база се извършват еднократно, при внедряване на програмната система. Друга група функции в счетоводството се изпълняват ежедневно, непрекъснато и не се влияят от особеностите на отрасъла или отчетния обект. Те са универсални, общи и формират **текущата отчетност**, която включва:

1. Регистриране на сделките и събитията.

2. Получаване на справки с различен обхват – хронологични, синтетични и аналитични.

3. Съставяне на оборотни ведомости и извлечения от сметки на различни нива, включително и главна книга.

Промените в активите и пасивите на предприятието се документират и отразяват в регистрите чрез *счетоводни статии*, които са израз на двустранното счетоводно записване. ***Въвеждането*** на счетоводните статии може да се извърши по три начина, в зависимост от носителя на данните. Най-често **счетоводните статии се въвеждат:** *ръчно* (чрез клавиатурата) въз основата на документ и *автоматизирано* – от технически носител, и по-рядко на база *дистанционно предадени данни*. След въвеждане и потвърждаване верността на данните счетоводната база трябва да *се актуализира*.

Логическо продължение на текущото счетоводно отчитане представлява **периодичното отчитане**. В края на всеки отчетен период предприятието привежда счетоводството си във вид, подходящ за финансово-счетоводен анализ, вземане на управленски решения, публикуване за инвеститори и др. заинтересовани лица. За целта се извършва **периодично счетоводно приключване** и се съставят **финансови отчети.** *Счетоводното приключване* обхваща стопански операции, които позволяват свеждането на големия обем отчетна информация, регистрирана в процеса на текущото отчитане през даден период от време, до ограничен брой обобщени показатели за отчетните обекти, подходящи за ползване от вътрешните и външни потребители на информация. Големият обем данни въведени в паметта на компютъра през отчетния период следва да се ***архивират*** – да се запишат на друго място на постоянния диск или на други носители, най-често магнитни или оптични.

Годишното приключване при автоматизираното счетоводство обхваща изтриване на хронологичните описи на операциите, оборотите по сметките и кореспонденциите между тях за предходната година, както и формиране на началните салда за следващата година.

*

Ефективният мениджмънт на селскостопанското предприятие изисква оперативна информация за вземане на експресни решения, а финансовите отчети се изготвят веднъж годишно. Следователно може да се приеме, че едно от главните предимства на компютризацията, заедно със спестяването на ръчен счетоводен труд, е възможността да се сигнализира за трудностите в момента на тяхното възникване, а от тук и за оперативното им преодоляване.

ОСОБЕНОСТИ ПРИ ОЦЕНЯВАНЕТО НА ПРЕДОСТАВЕНИТЕ ОБЕЗПЕЧЕНИЯ ОТ ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ В БАНКИТЕ

Доц. д-р Венцислав Вечев
Стопанска Академия „Д. А. Ценов" – Свищов
Катедра „Счетоводна отчетност"

***Резюме**: За да редуцират риска, свързан с предоставянето на кредити, банките приемат различни по вид и стойностен размер активи под формата на обезпечения от своите клиенти – кредитополучатели.*

Основната цел на доклада е да се представят авторови виждания, свързани с първоначалната и последващата оценка на някои видове обезпечения, предоставени от земеделски производители в банките. Използването на надеждни методики за оценка на обезпеченията е предпоставка за вярно и честно представяне на информацията във финансовите отчети на банките.

***Ключови думи**: задбалансови активи, ипотеки, първоначална оценка, последващо оценяване, международни стандарти за финансово отчитане*

Един от примерите за проблемите, свързани с първоначалното и последващото оценяване на обезпеченията е ипотеката.

Оценката на ипотеката – обикновено имот, собственост на кредитополучателя или имотът, който се закупува с отпуснатия от банката кредит се извършва от лицензирани бизнесоценители или от самата банка по пазарна цена. В **МСФО 13 Оценяване по справедлива стойност** е записано, че справедливата стойност е „цената за продажба на актив или за прехвърляне на пасив при обичайна сделка между пазарни участници към датата на оценяване." (Регламент (ЕС) № 1255/2012 на Комисията от 11 декември 2012 година , 2012)

В **Закона за ипотечните облигации**, в който се съдържат предписания относно първоначалната оценка на ипотеките по предоставени кредити са определени три метода за оценяване:

1. „сравнителен метод" при изготвяне на ипотечна оценка на недвижим имот е анализ на стойността на оценявания имот, основан на сравнение с реализираните цени при неотдавнашни продажби на

имоти със сходни характеристики; оценката по този метод включва данни за характеристиките и местоположението на сравнимите имоти, моментите на извършване на продажбите за посочените цени и източниците на информацията за тези продажби;

2. „приходен метод“ при изготвяне на ипотечна оценка на недвижим имот е анализ на стойността на оценявания имот, основан на способността му да генерира приходи, в две разновидности: чрез капитализиране на нетния приход от имота за даден период или чрез дисконтиране за определен брой периоди на паричните потоци, произтичащи от използването на имота; оценката по този метод включва данни в първия случай за източниците на информация за нетния приход от имота и за начина на определяне на капитализационната норма, а във втория случай - за източниците на информация и състава на паричните потоци, срока на дисконтиране, начина на определяне на крайната стойност и нормата на дисконтиране;

3. „метод на разходите за създаване“ при изготвяне на ипотечна оценка на недвижим имот е анализ на стойността на оценявания имот, основан на евентуалните разходи за неговото създаване (заместване) към момента на оценката, увеличени със стойността на земята или на правото на строеж и извършените подобрения, намалени с акумулираната амортизация; оценката по този метод включва данни за източниците на информация за посочените параметри. (Закон за ипотечните облигации, 2000)

След първоначалната оценка на полученото обезпечение под формата на ипотека или друг вид актив (нематериален, краткотраен, финансов и др.) неговата стойност се променя във времето в резултат на обективно протичащите икономически процеси. С цел получаването на достоверна информация от счетоводно-отчетния процес и от финансовите отчети е необходимо да се извършва периодична преоценка на получените обезпечения. Ползата освен за външни потребители е особено важна за банковото предприятие с оглед установяване степента на обезпеченост по съответните видове кредити. Прието е кредитът да не превишава степента на обезпечението а да е процент от него – обикновено по-малък от стойността му. Степента на обезпеченост, може да се определи посредством показателя:

$$CO = \frac{Сума\ на\ обезпечението}{Сума\ на\ кредита}$$

Следенето на посочените параметри налага счетоводството като основна информационна система да обезпечава постоянно, кредитните експерти и управлението на банковото предприятие като цяло с актуализирана информация относно реалната стойност на обезпечението. За ипотеките, а и за останалите видове активи като последваща оценка може да се прилага справедливата стойност на актива на реално действащ пазар. Това налага извършването на периодични преоценки на депозираните в търговските банки обезпечения с цел управление на изложеността на риск на отделни експозиции на банките (към отделен клиент или групи клиенти – от отрасъл, географски или икономически регион и др.). Периодичността на посочените преоценки се определя съгласно разпоредбите на изготвената от банките счетоводна политика, което от своя страна зависи от състоянието на пазара на недвижими имоти и ли други активи, предмет на обезпечение по повод предоставени кредити. Най-общо обезпеченията могат да се подразделят в две основни групи: особени залози и ипотеки.

Постановките в чл. 4, ал.1 от **Закона за особените залози** класифицират като особен залог следните активи: вземания, безналични ценни книжа и движими вещи, машини, съоръжения, материали, права върху патенти, регистрирани марки и промишлени дизайни и търговски предприятия. (Закон за особените залози, 1996)

За да придобият собственост върху особените залози при неизпълнение на условията в договора за кредит от страна на кредитополучателите, банковите предприятия в качеството им на заложни кредитори са изправени пред редица формални действия. Особеностите и разликите в режима на съществуване и използването на особените залози като средство за погасяване на възникнали по повод на тях вземания, налага от страна на банковите предприятия да осъществяват постоянен контрол върху действията на залогодателите, с цел спазване на посочените в договора за залог условия. Посочените нормативни изисквания са достатъчно основание за разполагане с обособена и диференцирана информация от страна на банковите предприятия по отношение на приетите от тяхна страна обезпечения.

Представените положения следва да намерят подходящо счетоводно отразяване. За целта е необходимо да се организира адекватно синтетично отчитане, чрез задбалансови счетоводни сметки. В специализираната литература и практиката понастоящем се използва този подход. Така например посредством задбалансовите сметки за отчитане на условните активи може да се организира подходящо отчитане

както на депозирането на обезпеченията, така и на промяната в стойността им.

Фактическият състав на механизмът на ипотекиране на недвижими имоти, като обезпечение на различни задължения намира регламентация във **Закона за задълженията и договорите**. В чл. 174 на посочения закон е наложено ограничение относно степента на покритие на задълженията от ипотеката, а именно, че „ипотеката обезпечава вземането независимо от промените, които са станали в него, но само до размера на сумата, за която е извършено вписването." Недвижимите имоти, предоставени за ипотека могат да бъдат само сгради, само земи или сгради и прилежащите терени.

С цел адекватно управление на кредитния риск при нарушаването на конкретното съотношение между стойността на обезпечението и сумата на предоставения кредит, банковото предприятие следва да възстанови посоченото съотношение. Приложимите международни стандарти за финансово отчитане не налагат изрични предписания относно признаването и оповестяването на условни активи (каквито са държаните от банката заложен кредитор обезпечения). Имайки предвид, обстоятелството че основната функция на счетоводството е информационната се налага обективната необходимост воденето на отчетен процес чрез използването на сметките за условните активи и пасиви. Организацията на текущ счетоводно-отчетен процес ще спомогне за повишаването на прозрачността и информационната функция на финансовите отчети на банковите предприятия в следните аспекти:

Първо. Обособяване на отделните недвижими имоти и техните компоненти, приети като обезпечение. Съгласно чл. 166, ал. 2 на **Закона за задълженията и договорите** ипотеката „...може да се учреди само върху **поединично** (подч. мое В. Д.) определени имоти и за определена парична сума". (Закон за задълженията и договорите, 1950) Следователно от счетоводна гледна точка ипотекираният имот и прилежащите терени са отделни обекти на счетоводно отчитане, според критериите за обособеност на активите - земята и сградите имат различен полезен срок, поради което отговарят на качеството за обособеност на актива. На тази основа при ипотекирането на сгради и терени е необходимо да се извършва отчитане поотделно на сградите и земите. Така при ипотекиране на недвижим имот сграда със земя заедно, то отчитането им по задбалансов път следва да се отрази поотделно. Така например при учредяването на ипотеката ще се дебитира ***сметка Приети земи и терени за ипотека*** и / или ***сметка Приети административни сгради за ипотека,*** и кредитиране на

общата пасивна задбалансова кореспондираща сметка. (Закон за задълженията и договорите, 1950)[1]

Второ. Показване на ефектите от промените във стойността на приетите недвижими имоти, като обезпечение (ипотека). Ипотеката се оценява първоначално от лицензирани бизнесоценители наети от конкретната търговска банка (или от самата нея). Оценката трябва да предвиди в максимално възможна степен бъдещите евентуални загуби, които банковото предприятие би понесло вследствие от изменението в пазарната цена на недвижимите имоти. Всичко това налага задълбоченото анализиране на пазарната конюнктура по отношение изменението в цените на недвижимите имоти (жилища, сграден фонд, земи и др.). Отразяването на измененията през периода в цената на ипотекираните имоти, с помощта на текущия счетоводно отчетен процес и последващото им оповестяване във финансовите отчети ще спомогне на потребителите на информация да оценят изложеността на предприятието по отношение на кредитния и пазарния риск на съответните кредитни експозиции.

Предложенията за периодичното оценяване на приетите обезпечения от банковото предприятие е свързано и с опростяване на редица процедури, свързани с продажбата на приетите обезпечения. Посочените процедури са нормативно регламентирани с **Наредба № 35 за реда за продажба, чрез търг на движими вещи, заложени в полза на банка** (Наредба № 35 за реда за продажба, чрез търг на движими вещи, заложени в полза на банка, 1997). В чл. 2, ал. 1 е определено приложното поле на наредбата, което се отнася за движимите вещи, върху които е учреден залог в полза на банката като обезпечение по кредит, при който са налице следните условия: договорът за кредит съдържа клауза, даваща право на банката да се удовлетвори от залога като сама продаде движимите вещи; заложената вещ е предадена на банката или на друго лице, избрано от банката; договорът за залог е сключен с писмено достоверна дата; заложената вещ или ценна книга имат пазарна или борсова цена; длъжникът е в забава и след изтичането на 7 – дневен срок от поканата за доброволно изпълнение не е изпълнил задължението[2] (Наредба № 35 за реда за продажба, чрез търг

[1] Посочените стопански операции и счетоводни статии се представят при условие, че се ипотекират сгради и земи, които надхвърлят значителна в степен площта на построените сгради, което е предпоставка за ползване на земите (вкл. строителство) отделно с построените върху тях сгради (това е особен частен случай).

[2] Посочената наредба не се прилага по отношение на заложените вещи от длъжници

на движими вещи, заложени в полза на банка, 1997). В посочения подзаконов акт са описани най-общо правилата, свързани с оценката на обезпечението, което ще се продава и процедурните правила за организиране на търга, чрез който ще се осъществи продажбата. Съгласно чл. 9, ал. 3 на посочената наредба заложените вещи се оценяват по тяхната пазарна стойност, което е в съответствие с основните постановки на приложимите счетоводни стандарти за възприемане на справедливата (пазарната) стойност при оценяване на преобладаваща част от отчетните обекти, представляващи част от имущественото и финансовото състояние на предприятието. Оповестяването на отделно място (в приложенията към годишните и междинните отчети) с информация относно заложените обезпечения, потребителите (най-вече групата на потенциалните инвеститори и вложители) ще придобият представа за цялостната кредитна политика на банката и най-вече в началния (проучвателния етап) при кредитирането. Големият дял на обезпеченията за които е обявена процедура за продажба могат да са своеобразен сигнал за нивото на проучване на кредитополучателите по отношение на тяхната бъдеща възможност да обслужват текущите си задължения по повод на отпуснатите кредити, а от там и на изложеността на банката към кредитен и други видове риск (най-често лихвен и ликвиден).

Като основен извод от прегледа на съдържанието на **Наредба № 35 за реда за продажба, чрез търг на движими вещи, заложени в полза на банка**, а и на останалите актове, свързани с приетите обезпечения е, че положенията, свързани с цялостното организация на процеса по обезпечававането на кредитите се нуждаят от по-голяма прецизност и конкретика. В представената наредба се съдържат някои неточности от понятийния апарат, изискващи допълнително редактиране и уточняване.[3] По съществено и наложително, както за организацията на счетоводно-отчетния процес е редактирането на посочения нормативен акт в съдържателен аспект с цел повишаване на неговата адекватност. Необходимо е наличието на конкретен законов (закон) или подзаконов (наредба, правилник, указание) акт в който да се съдържа подробна характеристика на всички видове обезпечения (в т.ч. ипотеки[4]), приемани от банковите предприятия, както и начините им

[3] Така например в § 1 от Допълнителните разпоредби на посочената наредба в съдържанието на понятието банки се включват търговските банки.

[4] Понастоящем режимът на съществуване, оценка и реализация на отделните видове обезпечения са предмет на регламентиране от различни законови и подзаконови актове, част от които са засегнати в настоящото изложение.

на оценяване. Правилата на посочените на тези нормативни актове следва да са в основата на разработваната кредитна политика.

*
* *

Имайки предвид, че счетоводните стандарти дават само основните положения за оценяване, признаване и отчитане на отделни отчетни обекти (в т.ч. и получените в банките обезпечения) е редно националното законодателство да представя ясна конкретизация на основните постановки, залегнали в приложимите счетоводни стандарти, свързани с този отчетен обект. Основната цел и резултат от имплементирането на посочените постановки в приложимите счетоводни стандарти е повишаването на полезността от информацията във финансовите отчети.

ЛИТЕРАТУРА:

Закон за задълженията и договорите, ДВ, 2 (1950).

Закон за ипотечните облигации, ДВ, 83 (10 Октомври 2000 г.).

Закон за особените залози, ДВ,100 (1996).

Меразчиев, В. (2007). *Примерен банков сметкоплан.* Свищов: АИ „Ценов“.

Наредба № 35 за реда за продажба, чрез търг на движими вещи, заложени в полза на банка, ДВ, 22 (1997).

Регламент (ЕС) № 1255/2012 на Комисията от 11 декември 2012 година , L 360 (29 декември 2012 г.).

РОЛЯТА НА АГРАРНИЯ СЕКТОР В СИСТЕМАТА НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА

Ас. д-р Пламен Петров
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *С членството на България в ЕС все по-осезателно се положиха основите на ключови секторни политики в основата на които се залага стремежът за изграждане на устойчива и все по-авангардна селскостопанска визия. Тази концепционална постановка намира своя естествена амалгама в принципното начало на новата обща селскостопанска политика подчинена на философията за постигане на многофункционално селско стопанство, което отговаря на потребностите на обществото и допринасяйки за опазването на околната среда и природните ресурси позволява на производителите да получават гарантирани доходи от своята дейност за повишаване на тяхната конкурентоспособност. В тази връзка целта на настоящото изследване е да представи динамиката в развитието на аграрния сектор в България, очертавайки тенденциите за периода 2013 – 2017г.*

Ключови думи*: аграрен сектор, стратегическо развитие, земеделска площ, продукция, пазари*

1. Въведение

В хода на икономическото развитие на България и прехода между централизиран и пазарен тип управление българското земеделие по недвусмислен път разкрива своята роля на стратегически сектор, който би могъл да опосредства гарантирането на икономическата стабилност и прогрес на страната. В тази връзка е необходима по-неотложна управленска мярка за налагането на рационален подход в подсилване сектора и неговата трансформация към отрасъл за удовлетворяване потребностите от качествена и достъпна храна, където високо технологичните преработвателни предприятия гарантират висока добавена стойност, успоредно с балансирано използване на природните ресурси и подсигурена жизнеспособност на селските райони (МЗХГ, 2019).

Независимо от това, че Оперативните програми към Европейските структурни фондове имат характера на нетен донор за укрепването на отрасъла през двата програмни периода, все още се наблюдава

недостатъчно развит потенциал за правилна пазарна ориентация и конкурентна форма, която да го направи монолитен фундамент от икономическата реалност, противостоящ на кризисния ефект от редица други сектори. Една от предпоставките за това е тенденцията на изпреварващ ръст вноса на месо, зеленчуци, плодове и други основни продукти пред износа и достигането му до нива от над седемдесет процента. Корекцията в рамките на така очертаната негативна тенденция би могла да се получи чрез прецизиране на институционалната среда и прилагането на по-ефективен контрол върху пазара на земеделска продукция, както и въз основа на изграждането на атрактивна финансова схема за привличане на работна сила, подпомагане и финансиране на дейностите по снабдяване с електроенергия, напояване и контрол на вноса. Преодоляването на тази тенденция би могло да се обуслови още и от изграждането и провеждането на мониторинг върху природната среда, който да подпомогне взимането на правилни решения за регулиране на оптималните отношения между човека и природата (Николова, 2015). В противовес на посочената динамика позитивен пример за устойчиво осигуряване на продоволствените нива с изявена национална компонента е производството на зърнените култури, макар те да не са намират в остра симбиоза с потребностите на множество направления, по-важни от които са преработвателния сектор и животновъдния отрасъл.

Географското разположение на страната ни и даденостите, които тя притежава предполагат по-експанзивен подход в оформянето на политика за реално превръщане на сектора в приоритетен за българската икономика и създаването на закономерни адекватни позиции в сферата на европейските и световни търговски отношения. За да се програмира и изпълни алгоритъмът на подобна стратегическа активност, визираната политика трябва да се заложи в контекста на отчитане влиянието на световни, геополитически проблеми, сред които с особена важност стоят: флуктациите в цените на международните пазари, демографските кризи, промените на климата, болестите при животните и човека и много други (Народно събрание на Република България, 2019). По този начин би могло да се моделира онази реформа, която да превърне земеделието в България в устойчив и модерно ориентиран дял от икономиката със стратегическо значение за националната сигурност и визия към нови и пионерско ориентирани научно-изследователски проекти.

2. Анализ на използването на площите със селскостопанско предназначение

Настоящия анализ почива на виждането на Герганов за това, че селскостопанската площ е функция от комбинирането между обработваемата земя и горските пасища, пасищните комплекси и естествените пасища (Герганов, 2010). Към датата на изследването площите с целево селскостопанско предназначение на Република България се остойностяват в рамките на 5 224 402 ха, или близо 47 на сто от цялата територия на България.

Таблица 1. Обработваема земя, използвана земеделска площ и площ със селскостопанско предназначение за периода 2013-2017г. (ха)

ЗАЕТОСТ	2013	2014	2015	2016	2017
пшеница	1 328 062	1 305 733	1 151 225	1 215 684	1 197 768
ечемик	182 457	218 612	191 433	168 244	138 122
ръж и тритикале	31 506	37 020	24 190	30 909	30 639
царевица	518 471	480 929	524 121	468 762	461 085
други зърнени	22 938	19 768	31 479	21 304	19 600
слънчоглед	928 781	877 538	851 245	887 845	934 715,
тютюн	19 265	19 072	17 443	13 930	10 506
индустриални маслодайни култури	123 544	208 212	225 847	196 958	181 067
други индустриални култури	29 795	47 676	53 755	55 144	58 848
картофи	10 634	10 224	9 449	10 109	12 909
грах, фасул, бакла, леща и др. варива	8 263	4 877	24 617	33 928	78 389
пресни зеленчуци	26 846	29 394	37 538	46 527	33 312
разсадници					
едногодишни фуражни култури	4 685	7 206	6 871	14 223	17 705
Ливади засети с бобови и житни култури	83 237	87 715	94 682	108 793	117 951
угар	121 289	92 268	235 150	191 537	159 959
оранжерии	1 509	1 412	1 314	1 419	1 520
ОБРАБОТВАЕМА ЗЕМЯ:	3 462 117	3 469 388	3 493 688	3 480 991	3 473 825
Семейни градини	16 757	17 072	15 664	15 367	15 258
овощни насаждения	66 824	66 057	68 543	77 625	84 320
лозя – чиста култура	60 474	53 521	54 210	52 517	53 251
семейни трайни насъждения	5 998	4 791	8 522	8 222	8220
разсадници	1 892	2 002	2 202	2 602	2 304
Общо трайни насаждения:	135 188	126 371	133 477	140 966	148 094
Оранжерии					
Постоянно затревени площи и ливади – овощни градини	1 381 049	1 363 984	1 368 665	1 384 088	1 392 352
ИЗПОЛЗВАНА ЗЕМЕДЕЛСКА ПЛОЩ:	4 995 111	4 976 815	5 011 494	5 021 412	5 029 529
Необработваема земя	263 698	216 125	191 258	193 228	194 873
ПЛОЩ СЪС СЕЛСКОСТОПАНСКО ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ:	5 258 809	5 192 940	5 202 752	5 214 640	5 224 402

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“

Използваната земеделска площ отбелязва увеличение от 0,2%, достигайки през 2017г. размер от 5 029 529 ха., което е 45,3% от територията на страната. От своя страна незначителна редукция от 0,2% се наблюдава в нивата на обработваемата земя, която през същата година достига дял от 69 на сто от използваната земеделска площ. През последната година от изследването овощните насаждения регистрират ръст от 8,6% спрямо предходната 2016г., като представляват 1,1% от използваната земеделска площ на страната. Делът на лозята в използваната земеделска площ е 1,7 на сто, а земите използвани за тяхното засаждане през последната година се увеличават с близо 734 ха. или 1,4%. Трябва да се отбележи, че необработваемите земи включени в изложените в таблицата емпирични данни не се експлоатират за селскостопанско производство с лаг по-голям от 5 години, но въпреки това те не изискват солидни средства за възстановяване експлоатационната им годност. На тази основа последните се увеличават с 1 645 ха. или 0,9 на сто спрямо приетата за базисна 2016г.

3. Анализ на брутната продукция като основен икономически показател за селското стопанство за периода 2015 – 2017г. (млн. лв.)

По данни от Министерството на земеделието, храните и горите брутната продукция от отрасъл „Селско стопанство“ за 2017г. се калкулира на 8 031,5 млн. лв., което е с 471 млн. лв. повече спрямо 2016г. или бихме могли да отчетем ръст от 6,2%. Основни съставни нейни елементи тук са продукцията от растениевъдството и животновъдството, продукцията от неотделими второстепенни дейности и селскостопанските услуги.

Съществена роля за покачването на стойностното изражение на брутната продукция от селското стопанство имат двата подотрасъла – Животновъдство и Растениевъдство. Брутната продукция от първия се увеличава с 67,9 млн. лв. или 3,8% спрямо предходната 2016г. Този ръст се проектира вследствие постигането на по-високи цени на производител и нарастването в стойностно изражение на продукцията от подсектори Производство на яйца и Производство на мляко. От своя страна растениевъдният подотрасъл регистрира увеличение от 367,7 млн. лв. или 7,2 на сто вследствие на благоприятните производствени резултати за последната година от анализа. Нарастване съответно от 5,8% и 4,5% се наблюдава и при другите два структурни компонента на брутната продукция от отрасъла, а именно: селскостопанските услуги и неселскостопанските неотделими второстепенни дейности.

Таблица 2. Показатели за селското стопанство
за периода 2015 – 2017 г. (млн. лв.)

	Показател	2015	2016/2015 (%)	2016	2017/2016 (%)	2017
1.	Стойност на продукцията от растениевъдството и животновъдството (по цени на производител[1]), в т.ч.:	7015,7	-1,6%	6901,9	6,3%	7337,5
1.1	Продукция от растениевъдството	5058,1	1,1%	5115,2	7,2%	5482,9
1.2	Продукция от животновъдството	1957,6	8,7%	1786,7	3,8%	1854,6
2	Селскостопански услуги	485,2	-9,4%	439,8	5,8%	465,3
3	Неселскостопански неотделими второстепенни дейности	230,9	-5,2%	218,8	4,5%	228,7
4	Стойност на брутната продукция от отрасъл Селско стопанство (по цени на производител[2]) (р4 = р 1.1 + р 1.2 + р 2 + р 3)	7731,8	-2,2%	7560,5	6,2%	8031,5

Източник на данни: МЗХГ

4. Изводи и препоръки

Апликираните в излъчената разработка емпирични данни и динамиката в експлоатацията на селскостопанските площи все още не разкрива необходимия потенциал за налагане на сектора като модерен, мощен и динамичен дял от българската икономика с изявена конкурентна позиция в условията на търговските отношения. Това открива необходимост от дебат за намирането на комплекс от мерки, които да са в услуга на политиките по утвърждаване стратегическото му място. С оглед на така организираното стилистично направление основните препоръки, които биха подчертали успешното развитие на земеделието в България се категоризират в рамките на някои от следните по-важни измерения:

[1] Цени на производител – цени, не включващи субсидии по продукти

[2] Цени на производител – цени, не включващи субсидии по продукти

- Създаване на кооперативен модел между производители, преработватели и предприемачи за ускорена и по-ефективна бизнес комуникация
- Облекчаване административните процедури за достъп до национално и европейско финансиране
- Оптимизиране разходите на отделните стопанства
- Задълбочаване връзката между образователните центрове и практиката и създаване на по-широко приложими научно-изследователски проекти
- Инкорпориране на нови технологии за прецизно земеделие

ЛИТЕРАТУРА

Герганов, Г., Блажева, В, & Грозева, Д. (2010). *Икономика на аграрното предприятие.* Свищов: АИ „Ценов“.

Николова, М., Линкова, М. (2015). *Организация и управление на защитени природни ресурси.* Свищов: АИ „Ценов“.

МЗХГ (2019). *Визия на Република България за бъдещето на Общата селскостопанска политика след 2020 г*. Изтеглено от Министерство на земеделието, храните и горите на 30.08.2019г.: https://www.mzh.government.bg/bg/obsha-selskostopanska-politika-2021-2027-g/viziya-na-republika-blgariya-za-osp-2021-2027-g/

Народно събрание на Република България (2019). *Национална стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България*. Изтеглено на 30.08.2019г. от: https://www.parliament.bg/pub/cW/2015100109360443_NAC_STR_RAZV_SS.pdf

ПЛАТЕЖНО ПОСРЕДНИЧЕСТВО НА ТЪРГОВСКИТЕ БАНКИ ПРИ УРЕЖДАНЕ НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ И ДЪРЖАВНИЯ И ОБЩИНСКИТЕ БЮДЖЕТИ

Докторант Станислав Шишманов
Стопанска Академия „Д. А. Ценов" – Свищов
Катедра „Счетоводна отчетност"

Резюме: *По своя характер дейността на банките може да се характеризира като посредническа. Най-общо банките посредничат между клиенти, които разполагат с излишни парични средства и такива, които имат потребност от парични средства за финансиране на осъществяваната от тях дейност. Пазарните взаимоотношения между стопанските субекти в преобладаващата си част също се уреждат с посредничеството на банките. В качеството на такива субекти се явяват всички функциониращи земеделски производители.*

Ключови думи: *Платежно посредничество, банково посредничество, търговски банки, банкови сметки, селско стопанство, земеделски производители, държавен бюджет, общински бюджет, вирментна форма, акредитивна форма, незабавно инкасо, чекова форма*

1. Теоретична характеристика на банковото платежно посредничество

Нормалното осъществяване на дейност от всеки стопански субект предполага възникването на постоянни разчетни взаимоотношения между функциониращите в страната множество субекти. Тези разчети в по-голямата си част се уреждат по безкасов начин. Нормативната регламентация за реализиране на тези разплащания се осъществява от Закон за платежните услуги и платежните системи (Закон за платежните услуги и платежните системи, 2018) и Наредба №3 за условията и реда за откриване на платежни сметки, за изпълнение на платежни операции и за използване на платежни инструменти (Наредба № 3 за условията и реда за откриване на платежни сметки, за изпълнение на платежни операции и за използване на платежни инструменти, 2018). Наред с тези безналични разплащания между стопанските субекти, банките посредничат и при уреждане на възникнали

разчетни взаимоотношения на всички стопански субекти с държавния и общинските бюджети.

Всички тези сделки могат да се характеризират като типични за платежното посредничество на банковите субекти при уреждане на възникнали разчетни взаимоотношения между обслужваните от тях клиенти.

Земеделските производители в по-голямата си част са юридически лица, които трябва да се съобразяват с нормативната регламентация на процеса по безналичните разплащания между стопанските субекти, осъществявани от звената на банковата система у нас. Тези нормативи определят не само функциите на участниците в разплащателния процес банкови звена, но и поведението на обслужваните стопански субекти, между които се реализират конкретните платежни разчети. На първо място всеки банков клиент трябва да има открита сметка за съхраняване на парични средства и извършване на плащания в лева и във всяка от резервните чуждестранни валути.

Видовете сметки, които могат да бъдат откривани в банковите звена са следните: разплащателни; сметки на бюджетни предприятия; набирателни; акредитивни; ликвидационни; особени.

При всяко откриване на сметка в лева или чуждестранна валута банката ѝ присвоява индивидуален номер, с който тя се свързва с нейния титуляр. Няма ограничения по отношение броя и вида на сметките, които могат да се откриват за един клиент в едно банково звено или в повече такива. Титулярът на всяка сметка трябва да представи в банката данни за лицата, които са упълномощени да се разпореждат с парите по тази сметка. При промяна в тази насока трябва да се уведоми своевременно банката, където е открита съответната сметка. Банките не ограничават внасянето на парични средства по открита сметка, независимо от това кой е вносителят.

От открита банкова сметка могат да се извършват плащания по всички предвидени в Банковата интегрирана система за електронни плащания (БИСЕРА) начини, както и да се извършват кешови операции.

Банките не са отговорни за законосъобразността и целесъобразността на сделката, която е причина за възникване и извършване на плащането. Всяко плащане може да бъде извършвано до размера на остатъка по банковата сметка.

На територията на Р. България безкасовите плащания в национална валута могат да се реализират по следните форми: вирментна

(директен трансфер, вирментна форма); акредитивна; незабавно инкасо (директен дебит); чекова.

Банковите клиенти, между които възниква всяко безналично плащане се договарят за конкретната форма на плащане. По изключение обслужващата банка може да откаже изпълнението на една или друга форма.

Вирментната форма на плащане е една от най-често използваните у нас. При нея плащането се инициира от платеца. Нормално е тази инициатива да се прояви тогава, когато са налице достатъчно основания за това. При това положение, плащането възниква на основание представено от платеца нареждане за плащане от неговата банкова сметка. Тези плащания трудно могат да бъдат отменяни. Това може да бъде извършвано по изключение при условие, че плащането не е реализирано от сметката на платеца.

Тази форма на плащане е удобна за ползване при плащане по безкасов начин от банкови клиенти към държавния и общинските бюджети, при които сумата на плащането се определя от самия длъжник към бюджета.

При **акредитивната форма** за безналично плащане инициативата за възникване на разплащателна операция отново е в платеца, който представя в обслужващата банка пълномощно за откриване на акредитив или нареждане за откриване на акредитив в полза на доставчика, като се посочват и условията, при които може да се извърши плащането. Тази форма на плащане е преди всичко за плащания, възникнали при стокови сделки, при които предварително се гарантира плащането към доставчика. В случаите, когато бюджетни субекти са страна в конкретна стокова сделка, тя може да бъде използвана и от тези банкови клиенти. Що се отнася до класическите плащания между стопански и бюджетни субекти, то тя не се използва.

При **незабавното инкасо** е необходимо предварително платеца да е дал своето съгласие за плащане от неговата банкова сметка по искане на получателя на сумата. Това съгласие за директен дебит се дава писмено с документ по определен образец.

Освен при стокови сделки тази форма за безналично плащане може да се ползва и при плащания към бюджета, когато сумата на плащането се определя от бюджетния банков субект и същата трудно може да бъде оспорвана. Тъй като това са ограничени случаи, то нейното ползване при разчитане с бюджета е твърде ограничено.

При **чековата форма** на плащане инициативата за възникване на разплащателна операция е отново у платеца. Тази форма на плащане

се използва преди всичко при уреждане на разчетни взаимоотношения по повод на стокови сделки. Би могла да бъде използвана и при плащания към бюджета, особено в случаите, когато чековете са покрити чрез предварително заделяне на суми по специална чекова сметка.

Банковото платежно посредничество не се изчерпва само с осъществяването на безналичните разплащателни операции между банковите клиенти. Акумулирането на парични средства по сметки на банкови клиенти и предоставянето на банкови кредити на клиенти, които имат нужда от паричен ресурс също могат да бъдат характеризирани като посреднически банкови сделки. В случая банките посредничат между банкови клиенти, които разполагат с излишен паричен ресурс и такива, които имат потребност от парични средства. Тази потребност по своя характер е временна и кредитополучателите трябва да докажат възможностите си да върнат на банката предоставения кредит. За разлика от безналичните разплащателни операции, при които взаимоотношенията между клиент-платец и клиент-получател на сумата са идентифицирани, при сделките по акумулиране на парични средства в банката и предоставянето на банкови заеми не съществува взаимна връзка между банковите клиенти. Тук е налице конкретно взаимоотношение между банковото звено, което приема свободния паричен ресурс и банковия клиент, собственик на тези пари, и банката, която предоставя под формата на заем паричен ресурс на клиент-кредитополучател.

Както при акумулирането на парични средства в звената на банковата система, така и при реализацията на кредитната банкова операция движението на паричния ресурс от клиента към банката и от банката към кредитополучателя е съпроводено от реализация на конкретна разплащателна операция между банките и клиентите-кредитор и кредитополучател. Или движението на парични средства от клиента към банката и от банката към кредитополучателя се реализира чрез платежна операция. Или това банково посредничество се осъществява чрез конкретна платежна операция. Това е основание банковите сделки по акумулирането на парични средства и тези по предоставянето на банкови кредити да бъдат характеризирани като сделки по банково платежно посредничество.

Банковото платежно посредничество се реализира както с участието на банкови клиенти от страните, така и между тях и такива, които осъществяват дейност на територията на друга държава. По своя характер тези сделки са по-сложни и по-рискови. В условията на членство в Европейския съюз взаимоотношенията между стопански

субекти от България и останалите членки на Евросъюза постоянно се разширяват, което е предпоставка за увеличаване на платежните банкови операции на българските банки с чуждестранни банкови субекти. Тъй като повечето от страните, членуващи в Европейския съюз са приели за своя национална валута еврото, то платежните операции с контрагенти от тези държави се извършват в европейската валута. Най-съществено в случая е, че счетоводното отчитане на тези операции в българските банкови звена се извършва в два стойностни измерителя – евро и лева.

При международните плащания се използват следните форми на безналични плащания: документарно (обикновено) инкасо; акредитивна форма (документарен акредитив); банков превод; чекова форма.

От България в международните плащания участват преди всичко стопански субекти, в т.ч. и земеделски производители. Що се отнася до бюджетния банков клиент, то той участва най-вече като получател на суми от европейските фондове.

Всеки банков клиент, който участва в разплащане с контрагент от друга държава, трябва задължително да има открита в банката сметка в чуждестранна валута, и преди всичко в евро. Поради обстоятелството, че българската национална валута от доста години е в условията на валутен борд, то валутният курс, по който се отчита европейската валута е постоянна величина. Този факт не налага периодични преоценки.

2. Функции на търговските банки като посредници във взаимоотношенията между земеделските производители и държавния и общинските бюджети

Земеделските производители са основните стопански субекти на българската икономика. Безспорен факт е, че промените, които се осъществиха през последните тридесет години в икономиката на Р. България, засегнаха и селското стопанство у нас. Възстановяването на собствеността върху земята е най-съществения положителен момент в реализираните промени. Да си реален собственик на земята, която ти помага да създаваш материални блага, е много хубаво нещо, но това не е достатъчно. Свидетели сме на явления, които са далеч от добрата стопанска практика. Много години наблюдавахме пустеещи големи масиви от плодородни земи. Това обстоятелство е в основата на новото окрупняване на българското земеделие, реализирано по два пътя. Единият е чрез смяна на собствеността върху земята и появата на крупни земеделски собственици, а вторият път е чрез арендуването

на окрупнени масиви от земи на различни собственици. И двата пътя доведоха до съкращаване асортимента на произвежданата селскостопанска продукция.

Търговските банки са онези икономически субекти, които са призвани наред с основната цел, за която са създадени (реализирането на положителен финансов резултат), да осъществяват и комплексно банково обслужване на небанковите икономически субекти, в т.ч. и на многобройните земеделски производители. В състава на тези земеделски производители се включват всички еднолични стопани, които са решили да осъществяват дейност, имаща характер на селскостопанска, и онези крупни производители, които обработват собствени земи или са наели под аренда чужди такива.

При реализиране на своята дейност на земеделските производители им се налага да влизат във взаимоотношения с различни други производители и търговци, които трудно могат да бъдат решени без посредничеството на търговските банки. Търговските сделки между всички тези стопански субекти се реализират чрез функциониращите търговски банки при използване на различни безкасови форми на плащане. В случая земеделските производители трябва да спазват предвидените в законодателството регламенти при осъществяване на безналичния паричен оборот. Всеки земеделски производител трябва задължително да има открита минимум една банкова сметка, чрез която да се извършват всички плащания и по която да се акумулират всички негови постъпления. Всеки български земеделец може да открие в една или в различни банки неограничен брой сметки.

Съществено значение за дейността на земеделските производители имат и техните взаимоотношения с държавния и общинските бюджети. От една страна тези взаимоотношения се формират на база задълженията на тези икономически субекти към бюджета на държавата и местните бюджети. В случая възниква паричен поток с посока от банковия клиент към конкретния бюджетен субект. Такива плащания са периодичните плащания на данък по Закона за данъка върху добавената стойност, плащането на корпоративен данък, издължаването на различните имуществени данъци, глоби и такси. Поради това, че всички тези плащания се реализират по инициатива на длъжника (земеделски производител), то най-предпочитаната форма за безналично разплащане е вирментната форма. Плащането ще бъде извършено само в случаите, когато по разплащателната сметка на платеца е налице достатъчен авоар, който позволява да бъде платена цялата

посочена сума в платежния документ. При тази ситуация сторниране на извършени плащания почти е изключено.

Между земеделските производители и бюджета се осъществяват и парични потоци с обратна посока на движение. Това в България практически се реализира между фондовете на Европейския съюзи селскостопанските стопански субекти. Изразходването на европейски средства се извършва под строгия поглед както на европейските контролни органи, така и под наблюдението на функциониращите органи за контрол на територията на Р. България. Всичко това поражда потребността от достатъчно по обем и надеждност информационно осигуряване на този процес. Свидетели сме на множество отклонения от правилния път за реализация на тези разчетни взаимоотношения. За информационното осигуряване на движението на пари от европейските фондове и българските земеделски производители съществена е ролята на функциониращите на територията на страната търговски банки. Звената на българските търговски банки са онези посредници, през които преминават всички парични потоци от Европа към българските стопански субекти. Банковата информация, създавана основно по пътя на счетоводните правила и процедури, е с висока степен на надеждност и преценка на реализираните разчетни взаимоотношения. Тази информация е в основата не само на контрола при използването на тези европейски парични фондове, но и при характеризирането на имущественото състояние на българските земеделски производители и осъществяваните разходи от европейските парични фондове.

Селското стопанство е отрасъл, който на този етап от развитие на европейската икономика в сравнително по-голяма степен от другите отрасли, е бенефициент на европейски средства. Това предполага и надеждно информационно осигуряване на възникващите парични потоци между земеделските производители и европейските структури. Ролята на българските търговски банки в процеса на това информационно осигуряване е съществена и тя трябва да се утвърждава с налагане на добрите практики от счетоводната теория. Тази теория е утвърждавана повече от пет века и досега човечеството не е открило друга теория, която да опровергава счетоводството.

Земеделските производители са съществени стопански субекти за икономиката на всяка страна. Като такива те са в разнообразни разчетни взаимоотношения с други икономически субекти. Съществено място в тези взаимоотношения заемат и съществуващите връзки на тези субекти с държавния и общинските бюджети. При реализира-

нето на тези връзки определена роля имат и търговските банки, през които преминават всички парични потоци между земеделските производители и бюджетните субекти. Най-съществено при тези парични потоци е, че те са двупосочни. Тази двупосочност е обусловена от характера на дейността в селскостопанския отрасъл. И тук трябва да се отбележи съществената роля на търговските банки и системата на счетоводната отчетност при информационното осигуряване на взаимоотношенията между земеделските производители и звената на държавния и общинските бюджети.

ЛИТЕРАТУРА

Закон за платежните услуги и платежните системи, 20 (март 6, 2018).

Наредба № 3 за условията и реда за откриване на платежни сметки, за изпълнение на платежни операции и за използване на платежни инструменти, 37 (май 4, 2018).

МАРКЕТИНГ, ДИСТРИБУЦИЯ И ТЪРГОВИЯ СЪС СЕЛСКОСТОПАНСКИ ПРОДУКТИ

МАРКЕТИНГ, РАСПРЕДЕЛЕНИЕ И ТОРГОВЛЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИЕЙ

MARKETING, DISTRIBUTION AND TRADE OF AGRICULTURAL PRODUCTS

РЕКЛАМНА КАМПАНИЯ НА ФИРМА „ЖИТАРА” ООД

Доц. д-р Пенка Горанова
Стопанска академия “Д. А. Ценов“ - Свищов

Резюме: *В съвременните бизнес условия производители и търговци развиват своята дейност във все по-тясна зависимост от рекламата. От една страна в период на икономически растеж се повишава покупателната сила на крайния потребител, а увеличеното платежоспособно търсене дава финансова възможност и икономически мотив за фирмите да рекламират. От друга страна в период на икономически застой или рецесия голяма част от производителите и търговците намират за разумно да съкратят рекламните си разходи и да ограничат рекламите си в медиите. Резултатът незабавно се отразява на печалбата им, на творческата дейност на рекламните агенции.*

Целта на доклада е да представи рекламната кампания на фирма от хлебопроизводния сектор и да отговори на редица въпроси, характерни за този специфичен бранш.

Ключови думи*: реклама, рекламна кампания, рекламни разходи, комуникационен микс.*

1. Същностни аспекти на рекламата

Рекламата, като елемент на комуникационния микс на фирмата, се опитва да даде отговор на въпросите по какъв начин компаниите да привлекат вниманието на потенциалните клиенти към брандовете, как да информират, убеждават и мотивират потребителите, за да бъдат подтикнати към покупка. Тя има предимства пред останалите елементи, тъй като дава възможност на масовата аудитория да се информира (осведоми) за (новите) брандове на компанията, да се породи масово търсене, както и да помогне да се стимулира търсенето на вече съществуващи продукти, които се предлагат на пазара. Освен това, рекламата покрива с изключителна точност географски отдалечени райони. Тя се характеризира с някои ограничения, които може да обобщим в две основни групи. *Първа група* автори изтъкват, че „рекламата все повече се възприема като натрапчива“ (Burnett & Moriarty, 1998, p. 23). *Втора група* автори са на мнение, че „доверието не е силна страна

на рекламата, защото потребителите днес разпознават рекламата като платено послание, „доставено“ от името на точно определен бранд“ (Ries & Ries, 2002, p. 65). Рекламното послание не може да бъде персонализирано до такава степен както при преките и лични комуникационни послания, които са непосредствено насочени към потребителските нужди и желания, като крайната им цел е да изградят дълготрайни и изгодни взаимоотношения с клиентите. „На практика при рекламата няма незабавна обратна връзка, както при личните продажби“ (Berkowitz, Kerin, Hartley, & Rudelius, 2000, p. 34). В таблица 1. са представени, в синтезиран вид, предимствата и недостатъците на рекламата.

Таблица 1. Предимства и недостатъци на рекламата

Предимства	Недостатъци
➢ Способност да достига до масовата аудитория. ➢ Стимулира широко търсене. ➢ Създава определена представа за компанията и предлаганите от нея продукти и/или услуги. ➢ Разширява познанията на потребителите за конкретния бранд. ➢ Подпомага (насърчава) повторните покупки. ➢ Изпълнява напомняща функция. ➢ Рекламата се контролира от спонсора и прокарва пътя за другите видове промоции. ➢ Възможност за сравнение с рекламата на конкурентите.	➢Част от потребителите могат да възприемат рекламите като нещо натрапчиво. ➢Поради огромният брой рекламни материали потребителите са „заливани“ с информация, т.е. рекламата внася безпорядък в информационната среда. ➢При рекламата няма възможност за диалог с аудиторията – липсва директна обратна връзка. ➢Рекламните послания са стандартизирани, не може да се подходи индивидуално към всеки потребител. ➢Рекламата е особено скъпа, когато целевата аудитория е малка.

Забележка: Адаптирано по (Duncan, 2002, p. 56)

По отношение на изработването на рекламата и избора на подходящи носители може да се отбележи, че трябва да се търсят разнообразни решения. Те обаче зависят от специфичните и конкретни цели, които преследва рекламодателят. Предварителният анализ на възможните алтернативни решения, както и подбирането на най-ефективната комбинация е задължително, но за да се направи най-правилният избор е необходимо да се познава добре избраната медия и нейните основни характеристики.

2. Рекламна кампания на „Житара“ ООД

Хранително-вкусовата промишленост е един от най-динамично развиващите се отрасли на икономиката в България, като най-голям дял от общите приходи от продажби принадлежи на хлебопроизводството и производството на тестени изделия. Трябва да се подчертае, че в този бранш има участие на чуждестранни фирми (някои от които са световни лидери в хранително-вкусовата промишленост). При осъществяване на своята дейност, фирмите от бранша съблюдават и следват редица нормативни актове и закони – Закон за храните, Закон за националната стандартизация, Закон за защита на потребителите и правилата за търговия, Закон за малките и средни предприятия и т.н. „Проведените след 2013 г. реформи в Общата селскостопанска политика целят подпомагане на селскостопанските производители за тяхното приспособяване към променящите се нужди на пазара и гарантиране устойчивостта на хранителните доставки“ (Кабакчиева, 2014, стр. 47). **Общият брой на фирмите**, които произвеждат хляб, хлебни и сладкарски изделия са около 4 000 регистрирани. Голяма част от тези фирми са дребни производители с незначително производство и са подложени на непрекъснати пазарни въздействия. „В агробизнеса пазарните рискове не могат да бъдат игнорирани. Неблагоприятните промени в цените могат да доведат до значителни загуби или да намалят печалбите на производителите и търговците“ (Киречев, 2014, стр. 89). Управлението на рисковете с оглед на тяхното минимализиране изисква подробен, количествен и качествен анализ на дейността на фирмата и на средата, в която функционира, съответно осъществяване на контрол над появата и развитието им (Павлов, 2010, стр. 419). **Броят на заетите** в бранша са общо 12000 души, в т. ч. в индустриалното производство са 7000 души. Пазарният дял на производителите на хляб е както следва: индустриалното хлебопроизводство - 65% от хляба и занаятчийското хлебопроизводство - 35% от хляба. ***Петте най-много продавани вида хляб са: хляб тип „Стара Загора“, „Добруджа“, хляб „Пълнозърнест“; хляб „Тостброт“ и хляб „Пшенично-ръжен“.*** Продажбите на дребно се извършват в: супермаркети и магазини за хранителни стоки - 60%; квартални занаятчийски хлебопроизводители, които произвеждат и продават на място - 25%; специализирани магазини - 10 % и големи търговски вериги / Метро, Била и др./ - 5%.

„Житара“ ООД е регистрирана през 2007 год. с основен предмет на дейност производство на хляб и хлебни изделия и има капацитетни мощности - 25 000 хляба за 24 часа, като произвежда заводски хляб -

бял и типов по класическа технология, без подобрители. Член е на: Федерацията на хлебопроизводителите и сладкарите в България; Браншовата камара на индустриалните хлебопроизводители и сладкари в България и Браншовата Бизнес Камара. Основните видове дейности, които се осъществяват от дружеството са производство, доставка, продажба и съхранение на готова и замразена хлебна и сладкарска продукция.

2.1. Определяне на предмета на рекламата

Новите продукти от 2013 г. са произведени изцяло със специално доставени от Франция брашна и маслини от региона на Атина, като новите хлебчета запълват нишата, в която се поместват продуктите „haut de gamme". Асортиментът включва: паве /хлебче със закваска/; хлебче с орехи и стафиди; хлебче с житен зародиш; хлебче с маслини и хлебче с орехи .

2.2. Целевата аудитория обхваща потребители със среден/висок доход; възрастов диапазон – 25-35 години; професионално реализирани; потребители водещи здравословно ориентиран начин на живот и тези на специални диети; активно спортуващи; иновативни.

2.3. Дефиниране на рекламните цели

Целта на рекламната кампания на „Житара" ООД е да съдейства потребителят да купи или поне да изпробва новата линия бутикови хлебчета. Рекламата цели да модифицира поведението на потенциалния потребител, т.е. да предизвика желание да опита нов продукт и в резултат на това да формира у него положителни нагласи за последваща покупка.

2.4. Творческа стратегия

За провеждането на своята рекламна кампания „Житара" ООД избира т.нар. „звездна" стратегия за позициониране, която създава марката -личност, имаща собствена физика, характер, стил. Така тя може да внушава повече реализъм, самочувствие, блясък или искреност. Освен това, звездната стратегия е изключително приложима при неразличими, масови стоки, какъвто е и хлябът. Съвременното общество все повече обръща внимание на здравословния начин на живот и добрата фигура. Хлябът се превръща в задължителна част от нашата трапеза, която е желана и търсена поради своето благоприятно въздействие върху здравето и фигурата.

Рекламната кампания на „Житара“ ООД се базира на следните критерии:

- тя е потребителски ориентирана, целяща да задоволи пренебрегнатата нужда от здраве, красота и удоволствие при консумацията на хляб;
- тя залага на емоционалните мотиви в своето послание, т.е. придава чувство на мотива, като проучванията на фирмата показват, че 85% от всички решения на потребителите за покупка са следствие на емоционални мотиви;
- залага на проверени мотиви - хората не искат да са дебели, искат да са здрави и елегантни, да бъдат харесвани;
- съдържа изключителното предложение за продажба, което е и най-важният компонент на една успешна реклама. „Житара“ ООД е първата фирма в Северозападна България, която предлага хлебчета с подобни характеристики и коефициент на полезност;
- рекламата засяга едновременно няколко емоционални мотива: завист (желание да се постигне успеха на другите), суета (необходимост от признанието на околните), удоволствие (външен вид, дизайн на продукта), здраве и сигурност (известна марка, солидна фирма);
- успехът на рекламата също е продиктуван от факта, че „Житара“ ООД набляга на изключителните характеристики на своя продукт, без да се налага да го сравнява с този на конкурентите.

2.5. Реклама в медиите

2.5.1. Печатна реклама

При тестване на печатната реклама (фиг. 1) се прилага методика на Gallup & Robinson. В домовете на респондентите фирмата доставя вестниците „КОНКУРЕНТ“, „ЗОВ НЮЗ“, „НОВ ЗОВ“, които го прочитат през същия ден. На следващия ден фирмата провежда телефонно интервю, за да оцени равнището на припомняне на рекламата и впечатленията на респондентите. Достигат се следните резултати:

- ✓ брой регистрирали, от който се изчислява процентът на респондентите, които могат точно да си спомнят рекламата;
- ✓ благоприятна нагласа – равнище на позитивните намерения за покупка.

Фиг. 1. Печатна реклама на „Житара“ ООД

2.5.2. Радио-реклама

Радио-реклама се излъчва чрез следния диалог:

- Здравей, скъпи, купи ли хляб?

- Да, естествено – ЖИТАРА!!

- Скъпи, винаги знаеш какво искам, ...

Рекламният апел е: ***Житара – за крепко здраве и здрава връзка!***

При тестване на радио-рекламата се процедира по следния начин. Петнадесет минути след излъчване на рекламата по радиото, се провежда телефонно интервю със случайно подбрана извадка от респонденти, които отговарят на характеристиките на целевата група. Целта е да се определи способността на рекламата да спечели вниманието на слушателя, да отчете способността му да коментира рекламното съобщение, да създаде асоциация на търговската марка със съобщението и да повлияе на клиента и неговото поведение за покупка. „Задържането на клиента е основна характеристика на лоялността към търговската марка“ (Бойчев, 2018, стр. 488). Това означава да накараме клиента, който веднъж я купил, отново да продължи да я избира и в следващите си покупки.

2.6. Разработване на рекламен бюджет

При разработване на рекламния си бюджет ЖИТАРА ООД определя каква ще бъде сумата, необходима за покриване на вече

определени достигаемост и честота на всяка медия. Подходът за определяне на бюджет за реклама, който се използва е „процент от продажбите“, който възлиза общо на 39482,80 лв. Разпределението е следното (виж табл. 2).

Табл. 2. Рекламен бюджет по канали за 2018 г.
на фирма „Житара“ ООД

Основни канали	*Сума*
Радио ХОТ ФМ	*10151,31*
Радио ВРАЦА	*10852,65*
в. ЗОВ НЮЗ	*5706,19*
в. НОВ ЗОВ	*5756,20*
в. КОНКУРЕНТ	*7016,20*

Графично са показани разходите за реклама на фиг.2 и фиг. 3, откъдето е видно, че се дава лек превес на радиорекламата. Това се дължи на основните ѝ предимства, а именно „масовост на използване, ниска цена, висока честота, гъвкавост и оперативност при провеждане на рекламната кампания“ (Горанова, 2016, стр. 32). Изборът на кой от типовете канали ще бъде предпочетен зависи от отговора на въпроса на рекламодателя „Кой са най- добрите средства за доставяне послания до потенциалните купувачи на моята стока или услуга?“ (Sissors, 1991, p. 1)

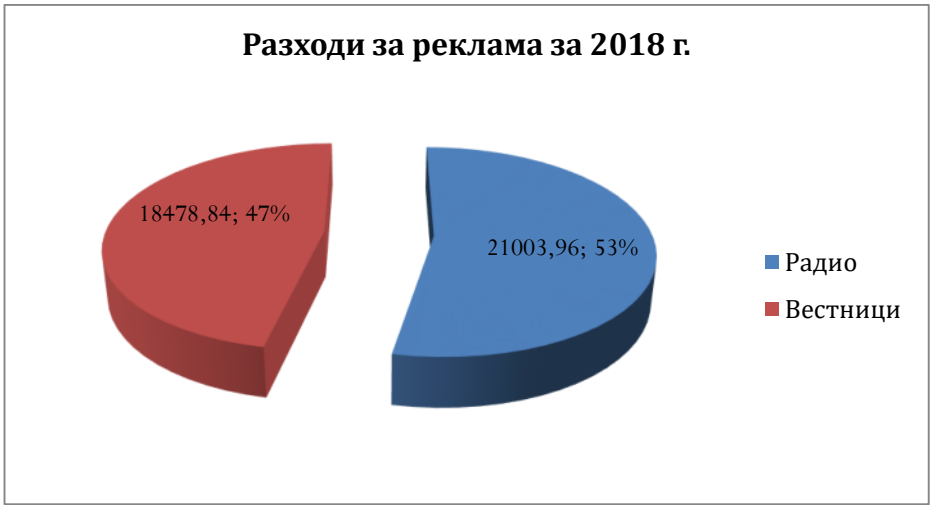

Фиг. 2. Разходи за реклама за 2018г.

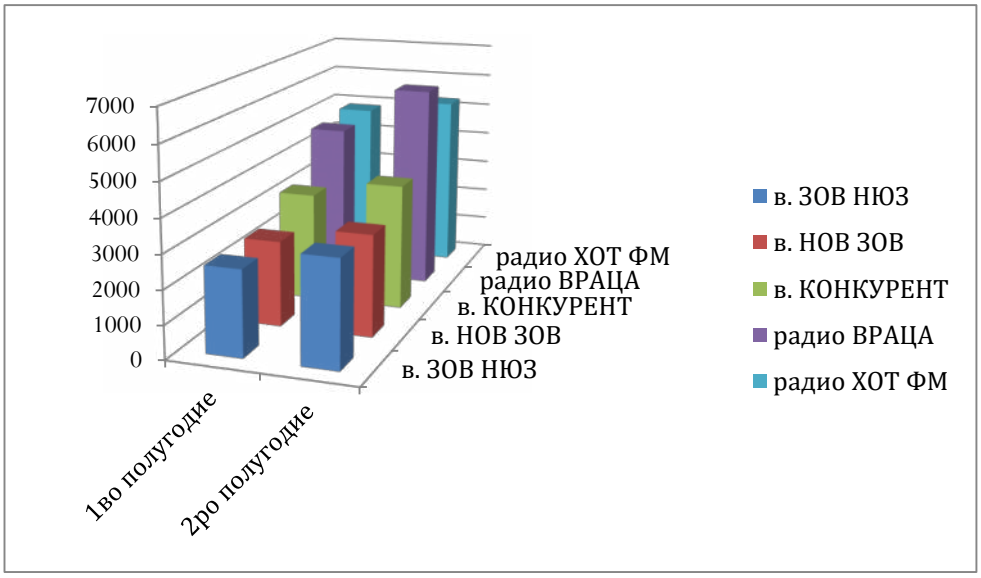

Фиг. 3. Разпределение на бюджета по медии

Чрез своята рекламна кампания „Житара“ ООД се опитва да създава: познание за параметрите на продукта; благоприятно отношение към продукта и марката и определени потребителски предпочитания.

Рекламната кампания дава отговор на следните въпроси:

- Дали рекламата е интересна и привлича внимание?
- Кои елементи от рекламата привличат повече внимание и кои не се забелязват?
- Каква е последователността на възприемане на елементите от рекламата?
- Какво е въздействието на рекламата по отношение на промяна на емоционалното отношение към рекламирания продукт?
- Как потребителите разбират рекламното послание?
- Какви асоциации, емоции и намерения предизвиква рекламата?
- Кои реклами се запомнят, какво се запомня от дадена реклама и правилно ли се запомня?

Заключение

Българските фирми се стремят към успешен бизнес в условията на пазарно стопанство, като своевременно отчитат и ролята на стан-

дартите, които „могат да помогнат на бизнеса, като му осигуряват международно хармонизирани и признати изисквания, които да използва за установяване и оценка на компетентността на персонала, качеството на стоките и услугите, ефикасността и ефективността от използването на ресурсите и технологиите“ (Илиева, 2018, стр. 267). Това има решаващо значение при утвърждаването имиджа на фирмата на вътрешния пазар, защото само фирми, които познават добре клиентите си и изискванията им, имат изградена ефективна рекламна политика, са в състояние да наложат известността на търговската си марка. В заключение може да бъде добавено, че фирма „Житара” ООД има добри шансове да се наложи трайно в Северозападния регион на страната като лидер в продажбите на тестени изделия. За целта тя трябва да продължи да поддържа своя имидж и да гради благоприятно отношение с потребителите, като запази иновативната си продуктова и рекламна политика.

ЛИТЕРАТУРА

Бойчев, Б. (2018). Лоялност на българския потребител към търговска марка“Шуменско“. *Международна научнопрактическа конференция, „Възможности за развитие на бизнеса- икономически, управленски и социални измерения“,* (стр. 485-492). Свищов: АИ“Ценов“.

Горанова, П. (2016). *Рекламна политика.* Свищов: АИ „Ценов“.

Илиева, Л. (2018). Изследване разпространението на ISO 9001 сред българските предприятия. *Международна научнопрактическа конференция „Възможности за развитие на бизнеса- икономически, управленски и социални измерения“*. Свищов: АИ “Ценов“ .

Кабакчиева, Ц. (2014). Европейските аграрни райони – перспективи за българското земеделие. *Юбилейна научно-практическа конференция с международно участие“Националният аграрен сектор – елемент на Европейските земеделски региони в стратегията „Европа 2020“*. Свищов: АИ Ценов.

Киречев, Д. (2014). Управлението на пазарния риск в агробизнеса. *Юбилейна научно-практическа конференция с международно участие “Националният аграрен сектор – елемент на Европейските земеделски региони в стратегията „Европа 2020“,*. Свищов: АИ „Ценов“.

Павлов, П. (2010). Рискът при изпълнението на енерговъзобновяеми проекти. *Хоризонт 2020 пред икономическото знание и бизнеса: Юбилейна международна научнопрактическа конференция.* (стр. 413-420). Свищов: АИ Ценов.

Berkowitz, E. N., Kerin, R. A., Hartley, S., & Rudelius, W. (2000). *Marketing. Sixth Edition.* New York: McGraw-Hill.

Burnett, J., & Moriarty, S. (1998). *Marketing Communications. An Integrated Approach.* New Jersey: Prentice-Hall.

Duncan, T. (2002). *IMC: Using Advertising and Promotion to Build Brands.* New York: McGraw-Hill Companies.

Ries, A., & Ries, L. (2002). *The Fall of Advertising.* New York: HarperCollins.

Sissors, Z. J. (1991). *Adversting Media Planning, .* NTC Business Books.

СЪСТОЯНИЕ НА ПАЗАРА НА ЗЕМЕДЕЛСКИ ЗЕМИ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Марина Николова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *Земеделската земя е безценен актив за всяка стопанска единица и за всяко българско семейство. Като ограничен ресурс тя не губи стойността си с времето и е важна инвестиция за всеки предприемчив стопанин. Реалната оценка за ситуацията на пазара и динамиката в определянето на стойността на земеделската земя е възможност за правилна преценка за нейното ефективно използване и управление. Това е свързано с вземането на решения за отдаването и под аренда, определянето на средната доходност и преценка на рисковете от конкретно решение. Ефективното управление на поземления ресурс е важно условие за икономически просперитет на всяка фирмена единица свързана със собственост на земеделски активи.*

На този етап в България може да се твърди, че пазарът на земеделска земя е сравнително стабилен. Налице е по-голямо търсене и по-ограничено предлагане. Липсва интерес от чуждестранни инвеститори и яснота относно максималния ръст на евросубсидиите в новия програмен период, а също така и ограничения свързани с отлагане на обсъждането на проектозакона за земеделските земи. Тези обстоятелства предопределят намаляването на извършените сделки със земеделска земя, както и инвестиционният интерес на едри земеделци, дружества и предприемчиви инвеститори. Липсата на инвеститорски интерес от външни инвеститори може да се обясни от една страна с раздробената собственост на земята, честите промени в специфичното законодателство, а от друга с липсата на дългосрочна стратегия и визия за развитието на сектора.

Ключови думи*: земеделска земя, цени, пазар, търсене, предлагане*

* * *

Във втората част на Европейската програма за сигурност се дефинират основните стратегически задачи на Съюза с цел гарантиране сигурността на европейските граждани и утвърждаване мрежата от ценности на ЕС. През последните три десетилетия се отбелязва видим напредък в отношенията, които чрез последователни действия

преминават от повърхността към пълна и задълбочена интеграция (Наама, 2010). В тази връзка съвременната икономика в цял свят е насочена към засилване екологичната роля на осъществяваните бизнес дейности в т.ч. и в сферата на селското стопанство. Една от целите на европейската селскостопанска политика е свързана с устойчиво управление на земеделските земи, които трябва да осигуряват задоволяване на променящите се хранителни потребности на хората от една страна и също така да запазят своя дълготраен продуктивен потенциал, от друга страна. Отговорното отношение към земята, като безценен земеделски актив и устойчивото управление на земите допринасят за развитие на социално-икономическата инфраструктура на селските райони и осигуряване на продоволствения суверенитет на населението. Според Линкова решението за локализация или промяна на локализацията е част от фирмената инвестиционна политика, която търси оптималното съчетание между местоположението, цената на инвестициите и възможностите на европейското и национално подпомагане (Линкова, 2012). Устойчивостта при управление на земеделските стопанства, в т.ч. и земята е пряко свързана и с навлизане и прилагане на цифровите технологии в съвременните стопанства. Наложително е въвеждането им в още по-голяма степен с цел подобряване ефективността на производството, чрез използването на сателитни снимки, уеб-базирани и мобилни приложения, данни от метеорологичните станции и др. за попълен контрол на всяка една дейност в стопанствата. В стратегията за цифровизация на земеделието и селските райони на България е посочено, че на европейско ниво цифровите технологии в селското стопанство са висок приоритет и са предвидени допълнителни финансови средства за цифровизация на земеделието и в периода 2021-2027 г. Така например от програмата за научни изследвания на ЕС „Хоризонт Европа“ ще бъдат заделени 10 млрд. евро за научно-изследователска и развойна дейност в областта на хранително-вкусовата промишленост, селското стопанство, развитието на селските райони и биоикономиката. А на национално ниво България ще трябва да идентифицира съответните средства от Европейския земеделски фонд за гарантиране на земеделието и от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони, които да задели за цифровизация на сектор селско стопанство (Стратегия за цифровизация на земеделието и селските райони на Р България, 2019). Мярка „Агроекология и климат“ от ПРСР предоставя възможност за прилагане на широк кръг от дейности с цел устойчиво ползване на земеделските ресурси и опазване на околната среда (Кръстева, 2015). Това означава прецизно отношение особено

към поземления ресурс, като земеделски актив на всяко едно стопанство.

Факт е, че „ за развитието на икономиката са необходими големи инвестиции, които от своя страна изискват наличието на достатъчно капитал" (Наама, Трудности, свързани с формирането на капитала в развиващите се страни, 1999). Но развитието на българското селско стопанство има преимущества, поради това че е налице невероятен потенциал, като локация на страната ни, разнообразие от почвени типове и подтипове земя, климатични условия и т.н. От друга страна, същността на селскостопанското производство е свързана с множество рискове, като неблагоприятни климатични условия, природни бедствия (бури, градушки и др.), масови заболявания на отглежданите растения и животни. От това произтича несигурността и риска в доходите на земеделските стопани, вследствие нестабилността на цените на произведената продукция, трудности при пазарната реализация и др. В тази връзка през 2019 г. е приета Програма за управление на рисковете и кризите в отрасъл „Земеделие", която включва ясно регламентирана рамка и механизми за осъществяване (Програма за управление на рисковете и кризите в отрасъл "Земеделие", 2019). По този начин ресурсният потенциал на земеделската земя е възможно да се прояви по най-добрият начин и да допринесе за повишаване устойчивостта на земеделската система като цяло. Поради всичко казано дотук, става ясно че земеделският актив „земя" е привлекателна инвестиция не само за основните купувачи (фермерите), но и за големите компании, търгуващи с нея. Друг е въпросът каква е цената, какво е предлагането и търсенето на земеделска земя на съвременния пазар.

Цената на земеделската земя включва платената от собственика на свободния пазар цена, включително платените данъци (без ДДС) и такси за единица площ (един декар). Към нея не се отнасят платените суми за право на ползване, получените от собственика парични компенсации при продажбата или придобиването на земята, стойността на сградите, построени върху земята, плащанията при наследяване и субсидиите (ако има такива). На фигура 1 е представена динамиката в цените на земеделските земи за деветгодишен период (2010 – 2018 г.) в различните територии на България, като са използвани данни от националния статистически институт по райони на планиране (NUTS-2).

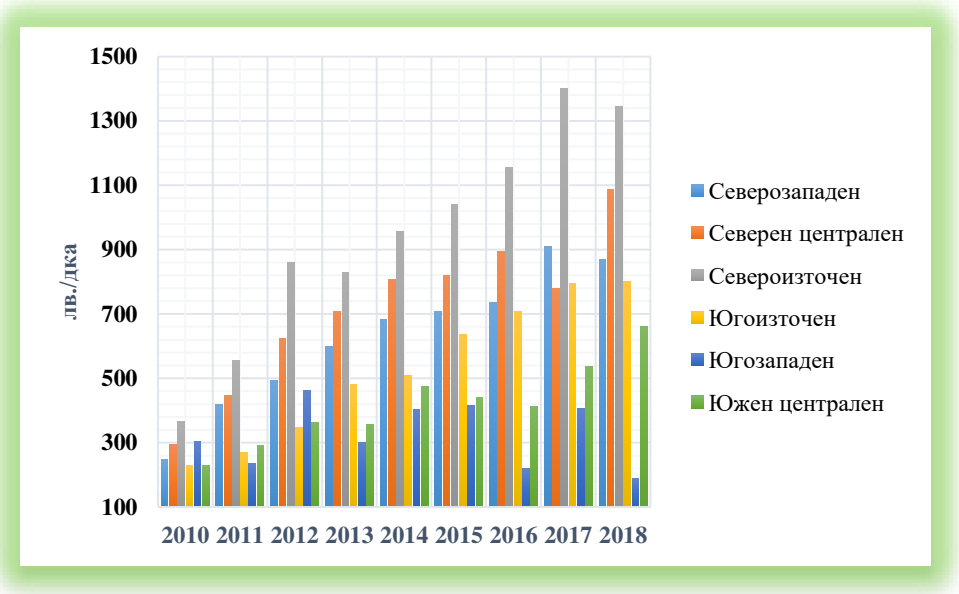

Фиг. 1. Средни цени на земеделска земя по райони на планиране и по години, лв/дка.
(собствена фигура по данни на НСИ)

Цената на земеделската земя в *Северозападен район* за деветгодишния период на проучване непрекъснато нараства, като достига своя максимум през 2017 г. в размер на 910 лв./дка. През 2018 г. е налице лек спад в цената до 869 лв./дка. В *Северен централен район* цената на земята в договорените сделки също се характеризира с непрекъснато увеличаване до 2016 г. През 2017 г. цените спадат със 116 лв., като през 2018 г. отбелязват отново значителен ръст и средната стойност на един декар достига 1087 лв./дка. Тенденцията в цените от Северозападния район се повтаря и в *Североизточния район* на планиране т.е. непрекъснато нарастване с максимум 2017 г. - 1401 лв./дка и лек спад през 2018 г. до 1345 лв./дка. *Югоизточният район* се характеризира с непрекъснато нарастване на цените през годините и достигане на най-високата си стойност от 802 лв./дка през 2018 г. Цената на земеделската земя в *Югозападния район* е с променливи стойности през изследвания период, като най-ниските цени на сделките със земеделска земя са отбелязани през 2016 г. и 2018 г., съответно 221 лв./дка и 189 лв./дка. Най-високи средни цени на земеделската земя за района са отчетени през 2012 г. - 463 лв./дка. В *Южен централен район* цената на земеделската земя нараства до 2014 г. (474 лв./дка) и се отбелязва спад в

следващите 2 г. (2015 г. - 442 лв./дка и 2016 г. - 412 лв./дка). За последните две години от периода се наблюдава отново ръст на цените, като най-висока е през 2018 г. - 660 лв./дка. Прави впечатление, че средните цени на земеделските земи за периода са най-ниски в Югозападен и Южен централен район (189-660 лв./дка. Средни стойности достигат в Северозападен и Югоизточен район (802-868 лв./дка) и най-високи са в Северен централен и Североизточен район (1087-1345 лв./дка). Стойностите на цените за единица площ земеделска земя се формират и варират в зависимост от следните по-важни ***фактори:***

- локализация на парцела;
- категория на земята;
- предполагаем годишен доход от земеделската земя;
- срок на договора (при дългосрочните рентата е по-малка);
- начин на трайно ползване (нива, пасище, лозя и др.);
- хидромелиоративни съоръжения;
- инфраструктура;
- субсидии по СЕПП;
- съотношение между обработваема и необработваема земя (ако има такава).

Може да се обобщи, че въпреки плавната промяна в цените на земеделските земи в отделните райони на страната, с малки изключения е налице непрекъснат положителен ръст в цените за периода 2010 г. - 2018 г. В таблица 1 са представени броят на сключените сделки, обхвата на площите и средната стойност на земеделската земя за 2018 г. според номенклатурата на териториалните единици за статистика (NUTS) в България.

При анализиране динамиката на ***сключените сделки*** в двете зони от ниво NUTS-1 (Северна и Югоизточна България, Югозападна и Южна централна България) се вижда, че броят им в зоната на Югозападна и Южна централна България е почти седем пъти по-малко (1201 бр.) в сравнение със Северна и Югоизточна България (8304 бр.). При сравняване на отделните райони на планиране от ниво NUTS-2, най-голям за годината е броят на сделките със земеделска земя в Северозападния (2701 бр.), Югоизточния (2448 бр.) и Северен централен район (1986 бр.). На второ място по брой сделки се подреждат Североизточен (1169 бр.) и Южен централен район (933 бр.). Най-малък е броят на сделките в Югозападен район на планиране (268 бр.). Общо за годината броят на успешно приключилите сделки със земеделска земя у нас е 9505.

Таблица 1. Средни цени на земеделска земя за 2018 година, лв./дка

Териториално ниво	Брой сключени сделки	Площ (декари)	Средна годишна цена (лева/дка)
1	2	3	4
СЕВЕРНА И ЮГОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ	**8304**	**288354**	**1025**
Северозападен район	**2701**	**38317**	**869**
Видин	439	8050	815
Враца	474	7555	971
Ловеч	427	5503	614
Монтана	264	6773	823
Плевен	1097	10436	920
Северен централен район	**1986**	**25425**	**1087**
Велико Търново	455	5308	955
Габрово	17	129	455
Разград	508	5926	1075
Русе	571	7986	1092
Силистра	435	6076	1379
Североизточен	**1169**	**31931**	**1345**
Варна	447	7877	1015
Добрич	183	5358	1697
Търговище	245	5730	1038
Шумен	294	12966	1101
Югоизточен	**2448**	**192681**	**802**
Бургас	764	9759	724
Сливен	346	3629	977
Стара Загора	825	11635	795
Ямбол	513	167658	788
ЮГОЗАПАДНА И ЮЖНА ЦЕНТРАЛНА БЪЛГАРИЯ	**1201**	**11843**	**575**
Югозападен	**268**	**460**	**189**
София	268	460	189
Южен централен	**933**	**11383**	**660**
Пазарджик	146	1053	598
Пловдив	584	8334	722
Хасково	203	1996	597
БЪЛГАРИЯ	**9505**	**300197**	**941**

Забележка: таблицата е преработена по данни на www.nsi.bg

Тенденцията при сделките със земеделска земя на ниво NUTS-1 се запазва и при ***обхвата на площите*** свързани с покупко-продажбите за двете зони т.е. размерът на площите е много по-голям в Северна и Югоизточна България (288354 дка) в сравнение с площите в Югозападна и Южна централна България (11843 дка). Съпоставянето по райони на планиране показва, че големият брой сделки в Северозападния

район не е свързан с голям размер на площите (38317 дка), докато Югоизточния (2448 бр. сделки) район се характеризира както с повече сделки, така също и с по-голям обхват на площите, свързани с тях (192681 дка). Общият размер на площите включени в покупко-продажбите на земеделски земи в национален мащаб за годината са 300197 дка.

Средногодишните ***цени на единица площ*** (1 дка) за 2018 г. са най-високи в Североизточен район (1345 лв./дка), където са локализирани едни от най-плодородните почви в нашата страна. Северен централен район също се характеризира с относително високи цени на земеделската земя - 1087 лв./дка. В Северозападния и Югоизточния район, средните стойности на декар земя варират от 802 – 860 лв./дка. По-ниски са цените в Южен централен район (660 лв./дка), а най-ниски в Югозападния район (189 лв./дка). Средната цена на декар земеделска земя в България за 2018 година е 941 лв./дка.

Пазарът на земеделска земя в България може да се разглежда на две нива: първичен и вторичен. *Първичният пазар* се определя от директните продажби от собственици или наследници, докато *вторичният* се определя от големи компании, които търгуват със земеделска земя и закупуват такава с цел бъдеща препродажба. Търговията на първичния пазар, където е съсредоточен все още основният дял от земеделската земя е сравнително слаба, тъй като определени парцели са с много на брой наследници или пък съществуват документални проблеми. Преки сделки от собственик или наследници днес се сключват много рядко, единствено при голяма необходимост. Вторичният пазар на земеделска земя също се характеризира с по-слаб интерес от страна на компаниите свързани със закупуване на земя с цел препродаване. В сравнение с Европа, където земята за земеделие не е типичен актив за инвеститорите, в България възстановяването на одържавените поземлени имоти създаде много активен вторичен пазар, който предостави възможност за влизането на тези акционерни дружества в пазара на земеделски имоти (Маджарова, 2010).

Преди около 4-5 години пазарът на земя у нас бе особено динамичен. Той не бе засегнат дори от кризата, поради непрекъснато нарастване размера на евросубсидиите. Днес обаче цените продължават да нарастват, но много по-бавно, а купувачите са много по-информирани и вземат решения при по-сигурни пазарни обстоятелства. Това показва, че повечето от участниците на пазара изчакват по-добри условия и яснота около очакваните промени в закона за земята и размера на субсидиите след 2020 година.

На този етап в България може да се твърди, че пазарът на земеделска земя е сравнително стабилен. Налице е по-голямо търсене и по-ограничено предлагане. Тази тенденция се запазва през последните няколко години. Липсва интерес от чуждестранни инвеститори. Всичко това е обяснимо поради липсата на яснота относно максималния ръст на евросубсидиите в новия програмен период (2021-2027), а също така и отлагане на обсъждането на проектозакона за земеделските земи до края на 2019 година. Тези обстоятелства предопределят намаляването на извършените сделки със земеделска земя, както и инвестиционният интерес на едри земеделци, дружества и предприемчиви инвеститори. Дори и основните купувачи (местни земеделци) избягват дългосрочни решения при неясни условия, като например размера на субсидиите за следващия референтен период.

Варирането в цените на земеделската земя и размера на арендните цени са показани в таблица 2. **Покупката на земеделска земя** през 2018 г. е свързана с най-висока цена в района на Добруджа (минимална 1550 лв./дка и максимална 2000 лв./дка), където се наблюдават и най-високите ренти в диапазона 80-120 лв./дка. Логично ограниченият размер на предлагането и по-високите ренти предопределят и по-висок ръст на цените над средния в национален обхват. На следващо място се подреждат Силистра, Плевен, Монтана. Тенденцията която се откроява е по-скъпа земеделска земя в Северна България, отколкото в южната част на страната. В Северна България най-ниските цени на земеделски земи се наблюдават в района на Габрово. Според българска асоциация на собствениците на земеделски земи (БАСЗЗ) „бурното развитие във Видин води до това, че цените, които преди са били като в Хасково, сега гонят тези в Плевен и Русе. В някои землища достигат 1200 лева за декар и стават непродаваеми“ (Капитал, 2019). Високият ръст на цените в този район е резултат от високата конкуренция между участниците на пазара и по-голямото търсене при намалено предлагане на земеделска земя със сравнително добри качествени характеристики. С други думи Видинският регион е на етап доближаване на цените в сравнение с районите с по-високи цени.

Процесът на закупуване на земеделска земя е свързан с няколко основни групи купувачи:

- фермери и земеделци;
- специализирани дружества за търговия със земеделска земя;

- големи компании (напр. „Ромфарм компани“[1], „Адванс терафонд“ АДСИЦ и др.)[2];
- индивидуални инвеститори (интелектуалци – адвокати, зъболекари, счетоводители и др.).

Таблица 2. Минимални и максимални цени при покупка на земеделска земя и арендни/наемни цена, лв./дка

ЦЕНА НА ЗЕМЕДЕЛСКА ЗЕМЯ

(В България, по райони, за 2018 г., лв./дка)

Район	Покупна цена		Арендна/наемна цена	
	Минимална	Максимална	Минимална	Максимална
Видин	950	1200	40	55
Враца	850	1100	40	55
Ловеч	700	1000	35	50
Монтана	950	1200	50	65
Плевен	1000	1300	55	65
Велико Търново	900	1150	50	65
Габрово	400	600	25	35
Разград	1050	1300	55	65
Русе	900	1300	45	65
Силистра	1350	1600	65	80
Варна	850	1300	40	60
Добрич	1550	2000	80	120
Търговище	850	1050	45	60
Шумен	1000	1300	50	70
Бургас	900	1150	45	55
Сливен	800	1100	40	46
Стара Загора	900	1200	40	55
Ямбол	950	1200	50	60
Благоевград	800	1000	40	50
Кюстендил	750	1000	35	50
Перник	500	800	25	40
София-област	800	1200	35	50
Кърджали	400	600	20	25
Пазарджик	700	1000	35	55
Пловдив	800	1000	35	50
Смолян	500	700	20	
Хасково	600	850	30	45

Източник Българска асоциация на собствениците на земеделски земи

Основната група купувачи са тези, които целят осигуряване на трайно ползване на земеделския актив (земята) т.е. фермерите и земеделците. *Индивидуалните инвеститори* са тези които разполагат с

[1] “Ромфарм компани“ е най-големият собственик на земя в България с 1.2 млн. декара.

[2] „Адванс терафонд“ АДСИЦ е най-голямата публична компания в България, която се занимава със земеделски земи. За 14 години дружеството е изкупило 460 - 470 хил. дка и е изтъргувало 250 хил. дка от тях. В момента разполага с 226 хил. дка в 35 000 имота. Отдава ги под наем.

определени финансови средства и се стремят към повишаване доходността на средствата си чрез покупка на земя и отдаването и под наем. Времето на *спекулативните професионални купувачи* (с цел бърза печалба чрез бърза продажба) отминава, тъй като в условията на съвременната икономика хората са добре информирани или ползват услугите на специалисти в областта. Още повече при една неблагоприятна стопанска година арендаторите не са в състояние да отделят разходи за покупка на земя и цените се снижават закономерно.

Цената на рентата (наем/аренда) на земеделска земя включва изплатената в полза на собственика стойност на единица площ (един декар), поради факта, че той доброволно е предоставил активите си на този който използва земята за селскостопански цели. Освен това към тази цена се отнасят и всички плащания в натура (по цени на текущата година), както и платените данъци и такси. Ограниченото предлагане на земеделска земя води до позитивни промени в размера на цената. А ръстът на *рентите* по принцип е в пряка връзка с повишаване или намаляване цената на земеделската земя. В този смисъл те се променят и не остават на едно и също ниво. И все пак стойностният размер на рентите е ограничен и нарастването им в повечето случаи е свързано с изтичането на срока на дългогодишни договори с фиксирана по-ниска цена. Имайки предвид, че размерът на рентата е обвързан и с потенциалният добив от единица площ, който не се променя, то логично е да няма резки промени в рентните плащания и да се запазват за по-дълъг период почти без промяна.

На този етап България е държавата с най-голяма концентрация на земеделска земя в малко на брой фирми и същевременно тя е и държавата с най-раздробена собственост на земята в сравнение с останалите страни, членки на Европейския съюз. При проучване за концентрацията на земеделска земя в ЕС по поръчка на комисията по земеделие към Европарламента, 1,5 % са големите стопанства (обработващи над 1000 дка), които контролират 82,4% от общия брой земеделска земя у нас (Капитал, 2017). *Търсенето на земеделска земя на пазара* в национален мащаб, почти изцяло е ***вътрешно***. По думите на председателя на БАСЗЗ „в момента купувам от чужденци повече, отколкото им продавам, и смятам, че повече излизат от пазара, отколкото влизат. Когато има търсене, то е единствено на големи комасирани парцели, каквито в България са рядкост“. Липсата на инвеститорски интерес от *външни инвеститори* може да се обясни от една страна с раздробената собственост на земята, честите промени в специфичното законодателство, а от друга с липсата на дългосрочна стратегия и визия за развитието на

сектора. Това е и причината цената на земеделската земя у нас да е сред най-ниските в сравнение с останалите държави в ЕС.

Заключение

Пазарът на земеделска земя в България е сравнително стабилен. Налице е по-голямо търсене и по-ограничено предлагане. Липсва интерес от чуждестранни инвеститори и яснота относно максималния ръст на евросубсидиите в новия програмен период. Налице са все още ограничения свързани с отлагане обсъждането на проектозакона за земеделските земи. Тези обстоятелства предопределят намаляването на извършените сделки със земеделска земя, както и инвестиционният интерес на едри земеделци, дружества и предприемчиви инвеститори. Основните купувачи (местни земеделци) избягват дългосрочни решения при неясни условия, като например размера на субсидиите за следващия референтен период.

Липсата на инвеститорски интерес от външни инвеститори е свързана с раздробената собственост на земята, честите промени в специфичното законодателство, както и с липсата на дългосрочна стратегия и визия за развитието на сектора. Това обяснява и ниските цени на земеделската земя у нас, които са сред най-ниските в сравнение с останалите европейски държави.

Първичният пазар на земеделска земя в България се определя от директните продажби от собственици или наследници, докато вторичният се определя от големи компании, които търгуват със земеделска земя и закупуват такава с цел бъдеща препродажба. Търговията на първичния пазар, където е съсредоточен все още основният дял от земеделската земя е сравнително слаба, тъй като определени парцели са с много на брой наследници или пък съществуват неуредени документи. Преки сделки от собственик или наследници днес се сключват много рядко, единствено при голяма необходимост. Вторичният пазар на земеделска земя също се характеризира с по-слаб интерес от страна на компаниите свързани със закупуване на земя с цел препродаване.

ЛИТЕРАТУРА

Капитал. (12 05 2017 г.). Изтеглено на 08 2019 г. от https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2017/05/12/2969394_bulgariia_na_tri_fermi/

Капитал. (25 04 2019 г.). Изтеглено на 08 2019 г. от https://www.capital.bg/biznes/imoti/2019/04/25/3424826_pazarut_na_zemedelska_zemia_v_poleto_na_izchakvaneto/

Кръстева, И. (2015). Устойчива употреба на пестициди в съвременното земеделие. *Правни и икономически проблеми на бизнес средата в Р България* (стр. 304). Свищов: АИ "Ценов".

Линкова, М. (2012). Общата селскостопанска политика и локализационния избор за инвестиции в селското стопанство. *Управление и устойчиво развитие*.

Маджарова, С. (2010). Инвестиционните поземлени фондове - възможност за устойчиво използване на земеделската земя. *Управление и устойчиво развитие*, 256.

Наама, К. (1999). Трудности, свързани с формирането на капитала в развиващите се страни. *Сп. Народностопански архив, година LII, книга 1,*, 53.

Наама, К. (2010). Отношенията на АР Египет с Европейския съюз. *сп. Международни отношения, бр. 5*, 109.

Програма за управление на рисковете и кризите в отрасъл "Земеделие". (2019). София: МЗХГ.

Стратегия за цифровизация на земеделието и селските райони на Р България. (2019). София: МЗХГ.

ВЛИЯНИЕ НА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯТА НА АГРАРНОТО ПРОИЗВОДСТВО ВЪРХУ АСОРТИМЕНТНОТО ПРЕДЛАГАНЕ

Доц. д-р Симеонка Петрова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *Изучаването на значимостта на специализацията на аграрните производствени структури е релевантно с определянето на базовите детерминанти на икономически ефективния бизнес. В това направление основната цел на настоящата разработка е да се разгледат и интерпретират основни теоретико-методологични постановки за същността и необходимостта от специализация на аграрното производство и върху тази база да се открояят проявленията на нейното въздействие върху величината на асортиментното предлагане.*

Ключови думи*: асортиментно предлагане, специализация, аграрни производствени структури.*

1. Въведение

Една от значимите детерминанти на икономическата резултатност на аграрните производствени структури е формираният брой производствени линии. Този брой в голяма степен предопределя равнището на специализация и диверсификация на производството.

Основната цел *на настоящата разработка е да се изследват и интерпретират базови теоретико-методологични постановки за същността и необходимостта от специализация на аграрното производство и върху тази база да се открояят проявленията на нейното въздействие върху величината на асортиментното предлагане.*

Изследователското внимание, което специализацията на аграрните производствени структури получава, се дължи на определени причини. Динамиката на пазарната среда налага гъвкави и оперативни решения. Една част от тях се свеждат до функциите по управление на асортимента, т.е. съсредоточаване върху икономическите прийоми на специализацията или диверсификацията.

2. Теоретична рамка на специализацията на аграрните производствени структури

В редица теоретични разработки се оценява значимостта на специализацията на аграрните производствени структури за икономическата ефективност на осъществявания бизнес. За тази цел се налага използването на методи за мултивариантен анализ, позволяващи ранжиране, обработка и анализ на данни, характеризиращи естеството на аграрните стопанства. Многомерността на данни предпоставя тяхното събиране от Националния статистически институт, отделни аграрни структури, научноизследователски институции, литературни и други източници.

Формираните производствени линии се дефинират като значима детерминанта на икономическите резултати на аграрните производствени структури. Броят на тези линии в голяма степен определя доколко разглежданото производство е специализирано или диверсифицирано, т.е. едно- или многопосочно насочено. В специализараната литература се отбелязва, че увеличаването на специализацията на производството е релативно с нарастването на предимствата от мащаба на дейността (Juszczyk, 2004). Получаването на тези предимства се свързва също с интензивността на използване на природните ресурси, което характеризира специализираното производство.

В специализираната литература прецизно се разясняват прилаганите в икономическата практика, включително и в практиката на разглежданите аграрни производствени структури, стратегии на асортиментно предлагане. В теоретичните проучвания на редица автори, сред които D. Lewison, M. DeLozier, J. Mason, M. Mayer, M. Салливан и Д. Едкок, изучаваното предлагане на асортимента се представя в зависимост от детерминиращите го свойства и конкретно от неговите ширина, дълбочина, наситеност, съгласуваност и рационалност. Както твърдят в своите разработки приведените теоретици, основната цел при разработване на асортиментните стратегии е предлагането на оптимален и целесъобразен брой стокови линии със съответстващ брой позиции във всяка линия.

В условия на висококонкурентна среда асортиментното предлагане следва да е в съответствие с търсенето и задържането на пазарните дялове. Специалистите в тази област предписват перманентно балансиране между стоковите линии и включения в тях брой артикули. Развитието по посока на разширяване или свиване на стоковите линии характеризира ширината на асортимента, а вариантното развитие на артикулите в една стокова линия очертава неговата дълбочина.

Решенията за развитие на асортимента в ширина, т.е. включване или изключване на определен брой стокови линии, е аспект на диверсификацията на асортиментното предлагане. Решенията за развитие на асортимента в дълбочина, т.е. увеличаване или респективно намаляване на асортиментните вариации в една стокова линия, се проявяват като стратегии на диференциация на артикулите. Чрез тях се постига усъвършенстване на утвърдени асортиментни стратегии.

Стремежът към специализация ограничава ширината и развива асортимента в дълбочина, а стремежът към универсализация разширява стоковите линии, като ги прави по-плитки и ограничава типовото разнообразие в тях. Базови съображения при стратегическите решения за асортимента са, че колкото по-развит и изграден е асортиментът в дълбочина, толкова по-пълно е предлагането за съответна стокова линия. Колкото по-развит е асортиментът в ширина, толкова по-минимални са пласментните рискове по отделни стокови линии. Даден артикул може да се включи в определена стокова линия или се преминава към нова стокова линия, когато това способства за увеличаване на обема на продажбите и печалбата. Тези съображения са в сила и при отпадане на отделни артикули от стоковите линии.

В проучваното направление изборът на конкретна стратегия на асортиментно предлагане от страна на аграрното предприятие следва да е в зависимост от неговите икономически възможности, както и от обхвата на обслужваните пазари. Удовлетворяването на потребителските изисквания и извличането на търсената икономическа изгода предопределят и обуславят възприетата стратегия на предлагане на асортимент. Формираният брой на стоковите линии следва да се детерминира от пазарното позициониране и трябва да съблюдава избраната степен на специализация.

Както потвърждава в своите постановки S. Juszczyk, въпросът е дали в допълнение към икономическите ползи, произтичащи от специализацията, съществува връзка между структурата на аграрното производство, асортиментното предлагане и въздействието на бизнес дейността върху качеството на природните ресурси.

Понастоящем отговорът на този въпрос е с особена важност, предвид нарастващото значение на аграрния сектор за доставките на обществени блага. В допълнение като значими непазарни функции на откроения сектор се посочват: опазване на биологичното разнообразие в селските райони, предотвратяване на деградацията на земята и почвата, подобряване на водните съотношения в земеделските райони, предпазване от ерозията на почвата (Chmielewska, 2010). Влиянието

на аграрното производство върху околната среда е с подчертана сила в районите на интензивно земеделие. По своята същност аграрното производство се определя като една от областите на икономиката, които главно чрез интензификацията на производството и увеличаването на производителността значително влияят върху естествената среда (Grethe, 2006). Още през 70-те години интензивното земеделие среща бариера, ограничаваща прекомерната употреба на средства за производство от индустриален произход, значителната концентрация и прекомерния мащаб на производството (Henning, 2008).

Както потвърждават в своите постановки изследователи, като Steebling, Maier, Legg (1998), в последващите години осъществяването на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз следва осигуряването на паритетен подход и равенство, политика по посока на устойчиво развитие, провеждана в съответствие със законите на природата. Това налага необходимостта да се намери начин за комбиниране на икономическата жизнеспособност на аграрните производствени структури с предпочитаните от тях дейности. Принципно твърдение относно постигане на преследваните финални резултати е владеенето на добра икономическа, финансова, техническа и пр. компетентност (Георгиева, 2018).

Поддържането на устойчивостта на аграрното производство и на неговата ефективност в области с интензивно земеделие изисква да се направят определени оценки. Тези оценки се свързват с това дали промените в структурата на аграрното производство в откроените райони могат да доведат до определени изменения, включително в асортиментното предлагане, повишаване на екологичната устойчивост и запазване на висока икономическа ефективност. По правило в условия на икономическа криза е много по-затруднено и усложнено вземането на решения, отнасящи се до търсените изменения (Маринов, 2018).

Изследователска задача на настоящата разработка е да се интерпретира доколко аграрните производствени структури, разположени в зони на интензивно земеделие със специализирано производство, постигат по-високи икономически резултати от тези с разнообразно производство, както и отговор на въпроса дали типът на специализация влияе върху асортиментното предлагане. Като се отчитат тези проблеми, следва да се изучава начинът, по който стопанствата оформят производствените си структури и влияят на растежа на икономическата устойчивост на районите, където осъществяват своята дейност. Това е особено важно за аграрната икономика като научна дисциплина, а също и за практиката на аграрния сектор.

По своята същностна природа специализацията на аграрното производство означава намаляване на разнообразието или увеличаване на производството на избран продукт, което е придружено от поддържане на производството на останалите продукти на непроменено ниво. Според теоретика *C. Potter,* работещ с вещина по тези въпроси, специализирано стопанство е това, което произвежда за продажба на пазара и за задоволяване потребностите на фермера и неговата фамилия един или два продукта или продукти, които представляват повече от две трети от крайното производство. Колкото по-малко продукти произвежда дадено стопанство, толкова по-тясно специализирано е то. Следователно пълната специализация се свежда до производството на един продукт (Wojtaszek, 1980).

Противоположна на специализацията на производството е неговата диверсификация, която е насочена към увеличаване на разнообразието от произвеждани продукти, въвеждане на нови продукти. Това води до създаване на многопосочно производство. Процесът на преминаване от диверсифицирана към специализирана форма най-често се дефинира като дългосрочен процес, защото това означава необходимост от инвестиране, модернизация, разбирана като техническа, технологична или организационна (Chylek, 2005). В постановките на цитирания изследовател се откроява, че например в Полша процентът на диверсифицираните стопанства е много голям и възлиза на около 63%, като за сравнение този процент в Германия е само 17%. По-високото равнище на икономическо развитие на дадена икономика благоприятства специализацията на стопанствата (Zielinski, 1985).

Прегледът на представените в специализираната литература становища на водещи изследователи позволява да се открояят най-често положителни ефекти от процесите на специализация, които детерминират икономическата ефективност на стопанствата, а именно:

• възможност за намаляване на единичните разходи чрез увеличаване на мащаба на производството и следователно нарастване на създаваната в стопанствата добавена стойност (Juszczyk, 2004);

• икономизиране на усилията, водещи до увеличаване на производителността чрез извършване на повтарящи се дейности, повишаване на точността, подобряване на теоретичните и практическите познания за специализацията, което води до намаляване на производствените разходи (Zielinski, 1985);

• разкриване на сравнителни предимства и повишаване на конкурентоспособността на специализираните стопанства;

• подобряване на изградената верига на доставки (Перков, 2018);

• промяна в структурата на разходите чрез ограничаване на тяхната универсалност и опростяване на организацията;

• повишаване ефективността на маркетинга и търговията със селскостопански продукти чрез намаляване на транзакционните разходи;

• по-нисък разход на материали в резултат на по-добър контрол на технологичните процеси (Grabowski, 1975).

В теорията се приема, че при традиционния подход опростяването на аграрното производство води до повишаване на ефективността на специализираните стопанства в сравнение с диверсифицираните. Същевременно следва да се означи основното предимство на разнообразното производство, посочено в литературата. То се свежда до дисперсията на възникващия риск от флуктуациите в цените на различните аграрни пазари. Това в определена степен гарантира, че във време на икономически спад диверсифицираната ефективност на аграрните производствени структури може да е по-голяма от тази на специализираните. При съвременните условия на аграрно производство в резултат на нарастването на значението му като обществен доставчик на стоки и стремежите на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз към устойчиво земеделие се обогатява традиционното възприемане на процесите на специализация и диверсификация на производството като определящи фактори за ефективността на стопанствата с тяхното въздействие върху асортиментното предлагане, околната среда и използването на природните ресурси.

3. Емпирични аспекти на специализацията на аграрните производствени структури

Съгласно изследване, проведено от отдел „Агростатистика“ при Министерство на земеделието, храните и горите, отнасящо се за 2016 г., се представят данни за разпределението на земеделските стопанства в България по класове икономически размер и типове земеделие: вж. Табл. 1. Типологията на стопанствата е изчислена в съответствие с Регламент за изпълнение (ЕС) 2015/220 при използване на стандартна продукция (СП’2013).

Както е видно от данните на Табл. 1., при специализираните стопанства се отчита висок относителен дял – 73,45%, а при смесените стопанства – с преобладаващо смесени култури, смесено животновъдство и смесени култури и животновъдство, измерваният дял е значително по-нисък – 26,22%. Анализираните данни имат социално-икономическа значимост и в голяма степен се резултат от прилаганите общоевропейска институционална рамка и селскостопанска политика.

Същевременно приведените данни отразяват възприетия в рамките на националната икономика модел на доминиране на специализираните над смесените стопанства, като по данни на ресорното министерство повече от половината от разглежданите стопанства са с икономически размер под 2 000 размер EUR.

Таблица 1. Разпределение на земеделските стопанства в България по класове икономически размер и типове земеделие през 2016 г.

Класове	Общо	Стопанства, специализирани в отглеждане на:					Смесени стопанства с преобладаващо:			Неклас-ифи-ци-рани стопан-ства
		Полс-ки култу-ри	Зелен-чуци, цветя и гъби	Трай-ни нас-саж-дения	Тре-вопас-ни живот ни	Свине, птици и зайци	Смесе-ни кул-тури	Смесено животно-въдство	Смесени култури и животно-въдство	
България	**201 014**	**47 991**	**7 295**	**23 966**	**61 327**	**7 075**	**6 567**	**13 356**	**32 778**	**659**
I	104 898	20 166	2 081	16 736	31 136	3 836	2 773	10 401	17 110	659
II	34 956	5 708	1 368	3 540	11 585	1 596	1 582	2 041	7 536	-
III	22 955	5 865	1 634	1 797	6 345	732	1 089	713	4 780	-
IV	13 746	4 279	1 099	886	4 701	254	565	143	1 819	-
V	8 248	3 450	362	384	2 992	128	239	30	663	-
VI	6 675	2 686	394	328	2 636	79	151	17	384	-
VII	3 967	1 891	220	175	1 309	75	91	4	202	-
VIII	2 676	1 601	89	92	540	130	48	4	172	-
IX, X, XI, XII, XIII и XIV	2 893	2 345	48	28	83	245	29	3	112	-

Източник: Отдел „Агростатистика“ при Министерство на земеделието, храните и горите, 2018.

Търсенето на зависимост между равнището на специализация на земеделските стопанства и икономическата резултатност налага анализиране на разпределението на отчетената обща стандартна продукция по класове икономически размер и типове земеделие. При съблюдаване на данни, обобщени и оценени от отдел „Агростатискика“ на цитираното министерство, се установява отчетлива тенденция на нарастване на общата стандартна продукция. Установява се, че през 2016 г. относителният дял на общата стандартна продукция, създавана от специализираните стопанства, заема превесна стойност, възлизаща на 91,22%, докато при втория изследван тип – смесените стопанства, изчисляваният дял е 8,78%, т.е. близо 9%. Постигнатият резултат следва да се обвързва с икономическия размер на земеделските стопанства. По правило процесът на концентриране на икономическа

мощ в изучаваните стопанства се предопределя от прага (в EUR) на диференцираните отделни класове.

Заключение

Въз основа на така направеното проучване може да се обобщи, че формираният брой производствени линии се превръща в една от фундаменталните детерминанти на икономическата ефективност на аграрните производствени структури. Определеният брой на изучаваните линии до голяма степен предопределя равнището на специализация и диверсификация на производството. В допълнение на икономическите ползи, произтичащи от специализацията, следва да се търси връзка между структурата на аграрното производство и стратегията на асортиментното предлагане.

ЛИТЕРАТУРА

Георгиева, Г. Процедури за възлагане на обществени поръчки. Сборник с доклади от Международна научнопрактическа конференция „Възможности за развитие на бизнеса – икономически, управленски и социални измерения“, Том I, АИ „Ценов“, Свищов, 2018, с. 291.

Маринов, И. Неравномерност между структурите на заетите лица и предприятията от сектора на търговията в България. Сборник с доклади от Международна научнопрактическа конференция „Възможности за развитие на бизнеса – икономически, управленски и социални измерения“, Том I, АИ „Ценов“, Свищов, 2018, с. 295.

Перков, В. Електронно интегриране на процесите във веригата на доставки в българските предприятия. Сборник с доклади от международна научна конференция „Търговия 4.0 – наука, практика и образование“, Изд. „Наука и икономика“, ИУ – Варна, 2018, с. 228.

Chmielewska, B. Sources of Income as an Indicator of Changes in the Farm Functions, Economics & Sociology, 2010.

Chylek, E. Proces modernizacji rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce, Wieś i Rolnictwo, № 3, 2005.

Grethe, H. Aspekte der Agrarpolitik, Agrarwirtschaft, 2008.

Wojtaszek, Z. Kierunki specjalizacji gospodarstw indywidualnych, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze, 1980.

Zielinski, D. Specjalizacja gospodarstw indywidualnych, Poznan: Panstwowe Wydawnictwo Rolnicze i Lesne, 1985.

ПАЗАРЪТ НА СЛЪНЧОГЛЕДОВО ОЛИО – АНАЛИЗИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Доц. д-р Петранка Мидова
Стопанска академия „Д. А. Ценов" – Свищов

Резюме: *Слънчогледовото олио е сред най-потребяваните източници на мазнини в световен мащаб и в България. То е богато на омега-9 мононенаситени мазнини и употребата му влияе благоприятно на човешкия организъм като намалява риска от множество заболявания, сърдечно съдови проблеми и отслабване на паметта.*

Основната цел *на настоящата разработка е да се направи анализ на пазара на слънчогледово олио в световен мащаб, в Европа и у нас. В заключение се извеждат част от тенденциите на този пазар.*

Ключови думи*: особености на пазара на слънчогледово олио, производство на слънчогледово олио, внос на слънчогледово олио, износ на слънчогледово олио, потребление на слънчогледово олио, перспективи на пазара на слънчогледово олио*

1. Въведение

В света слънчогледът е третата по разпространение маслодайна култура след соята и рапицата. Нашата страна е сред основните страни производителки на слънчогледово олио в Европа, което се дължи до известна степен от една страна, на разнообразната селекция от сортове, с които се разполага и от друга страна - на природоклиматичните условия – почва и климат.

Особеностите на слънчогледовото олио мога да се обособят в две групи – от гледна точка на производителите и от гледна точка на потребителите.

От гледна точна на производителите могат да се очертая следните значими специфики на пазара на слънчогледово олио:

- Специфична структура на пазара – 24 компании притежават 98 % от производството на слънчогледово олио в страната. При това в топ 5 влизат: „Олива" АД, гр. Варна; „Бисер Олива" АД, гр. Стара Загора; „Клас Олио" АД, гр. Добрич; „Марица Олио" АД, гр. Пазарджик и „Сън Фуудс" ЕООД, гр. Балчик (Производителите на олио в България са регистрирали близо 500 млн. лв. оборот, 2017).

- Трайността на изходната суровина, а именно – слънчогледът, предполага възможности за производство в цялата страна т.е. възможност за липсата на райониране на производството.
- Експортен потенциал на слънчогледовото олио в Европа и в световен мащаб.
- Сезонен характер на производството и целогодишна консумация на слънчогледовото олио.
- Селското стопанство се характеризира със специфичен производствен цикъл, който трае от няколко месеца до 1 година (Горчева, 2011). Слънчогледовото олио е със сравнително голям срок на годност на продуктите – до 10 месеца при температура от 5 до 20 ℃.

От гледна точна на потребителите могат да се очертая следните по-важни специфики на пазара на слънчогледово олио:

- Предимно употребата на слънчогледовото олио като е хранителен продукт в готварството. Чрез своята широка гама от мазнини спомага за намаляване нивата на лошия холестерол. То е сред най-здравословните масла.
- Ограничена гама от асортименти на слънчогледовото олио. Основно се произвеждат две групи продукти: слънчогледово олио – студенопресовано, нерафинирано, полурафинирано и рафинирано; високоолеиново слънчогледово олио – студенорафинирано, нерафинирано и рафинирано.
- Голям срок на годност на продуктите – до 10 месеца.
- Неголям ценови диапазон на продуктите, диференциращ се основно от три фактора – начин на обработка, сезонност и размер на разфасовката. При това сезонното поведение на цените е за периодично повтарящи се с течение на времето колебания, свързани с годишните времена (Станимирова, 2013).
- Целогодишна консумация на слънчогледовото масло както в България, така и в целия свят.
- Използване на олиото в козметичната индустрия. Богатото съдържание на витамин Е, А, С и Д действа благоприятно на кожата и косата.
- Употреба на слънчогледовото олио като източник на енергия. На първо място сред източниците на биогорива е слънчогледът, следван от рапицата, царевицата и др. (Николова, 2018). Замяната на петролния дизел с растителни мазнини като слънчогледово или рапично олио спомага за разрешаването на проблема, свързан със замърсяване на въздуха.

2. Производство на слънчогледово олио

Показателите, които формират анализа на даден пазар са множество. За целите на настоящата разработка са разгледани четири основни структурноопределящи пазара показателя:

- производство на слънчогледово олио;
- износ на слънчогледово олио;
- внос на слънчогледово олио;
- потребление от домакинствата на слънчогледово.

Анализът на пазара е триизмерен като са обобщени данните за България, за Европа и общо за света. Периодът на проучване е 2008 – 2013 г. т. е. след присъединяването на страната ни към Европейския съюз.

Информацията по първия показател, а именно **производството на слънчогледово олио** е обобщена в следващата таблица.

Таблица 1. Производство на слънчогледово олио в България, в Европа и в света за периода 2008 – 2013 г.

Производство на слънчо-гледово олио, 1000 т	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.
България	148	174	152	165	187	187
Европа	6244	8413	8303	8731	10437	9774
Общо за света	10956	13012	12579	13282	15039	13662

Източник: http://www.fao.org/faostat/en

Според информацията за изследвания шест годишен период тенденцията като цяло е на увеличаване на количеството произведено олио от слънчоглед. В България се наблюдава увеличение до 2009 г. и след това спад през следващата 2010 г. Като този спад е в размер на 22 хил. т или 12,7 %. За 2012 г. се отчита отново ръст с 23 хил. т или 13,3 % и задържане на нивото през последната година. Общо за периода ръстът възлиза на 12,6 %.

В страните от Европа като цяло тенденцията е аналогична на тази в нашата страна. Ръст през 2009 г. с 2 169 хил. т или 34,7 %, след това незначително намаление с 110 хил. т или 2 % през 2010 г. Подновява се тенденцията на увеличение до 2012 г., последвана от намаление в размер на 664 хил. т или 6,4 %. За целия период увеличението е с 56,5 %.

Данните сочат, че световната тенденция се влия значително от европейската. Първоначалния годишен спад е с 2 056 хил. т или 18,8 %, последван от незначителен ръст с 433 хил. т или 3,3 %. До 2012 г. има отново увеличение от 4 460 хил. т или 19,6 % като през 2013 г. се стига до 13 662 хил. т или намаление с 9,2 %. За проучвания период трендът е ръст с 24,6 %.

Общата тенденция на увеличаване на производството на слънчогледово олио е най-ярко изразена в Европейските страни, тъй като те осигуряват над 50 % от световното. Най-малък е ръстът на нашата страна. Установява се следната закономерност: двойно увеличаване на ръста в света спрямо България и двойно увеличаване на същия в страните от Европа спрямо средното за света.

3. Внос и износ на слънчогледово олио

Вторият показател, който е обект на изследване в настоящата разработка, е внос на слънчогледово олио. Той е разгледан в тясна връзка с износа, тъй като двата показателя формират търговското салдо на страните и регионите.

В тази връзка може да се твърди, че положителното търговско салдо показва доколко една страна покрива своите потребности от дадената стока.

Според В. Блажева:

„Всички правителства се стремят да осигурят необходимите видове селскостопански продукти чрез национално производство. Целта е да се получи по-висока степен на самозадоволяване на страната, поради което може да се счита, че селско стопанското производство гарантира сигурност на всяка държава (Блажева, 2013).“

Данните за внос и износ са представени в Таблица 2.

Резултатите и в трите разреза показват положително търговско салдо т. е. по-голям размер на износ от внос. Това доказва способността на нашата страна и на страните от Европа да удовлетворяват потребностите от слънчогледово олио на пазар от собствено производство.

В България делът на вноса на слънчогледово олио значително намалява, което утвърждава експортния потенциал на сектора. Така например през 2008 г. вносът представлява 43 %, през 2010 г. неговият дял е 28 %, през 2012 г. е 26 % и през 2013 г. достига до 13%. Тези данни са положителни и сочат независимостта на нашата страна на този продукт.

Таблица 2. Внос и износ на слънчогледово олио в България, в Европа и в света за периода 2008 – 2013 г.

Внос и износ на слънчо-гледово олио, 1000 т	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.
България						
- Внос	25	28	28	30	36	26
- Износ	58	90	100	127	137	197
Европа						
- Внос	3287	3179	3182	3365	3567	3817
- Износ	3731	5054	4710	5702	7994	7738
Общо за света						
- Внос	5537	6299	6080	6978	8998	8712
- Износ	5644	6915	6042	7551	9889	9098

Източник: http://www.fao.org/faostat/en

Европейските страни като цяло също отчитат положително търговско салдо като делът на вноса намалява. През 2008 г. е най-голям – 88 %, след това през 2010 г. намалява на 67 %, през 2012 г. е 45 % и през последната 2013 г. леко се повишава на 49 %. Трайната тенденция на намаляване на делът на вноса спрямо износа на слънчогледово олио, но с по-малки темпове отколкото в България, показва значимото място на нашата страна на този пазар в Европа.

В световен мащаб количествата внос и износ на слънчогледово олио са почти еднакви. През 2008 г. вносът е 98 % от износа, през 2010 г. износът е по-голям с 1 %, през 2012 г. делът на вноса е 91 % и през последната година – 96 %.

Отчетената тенденция на намаляване делът на вноса спрямо износа в България и страните от Европа на фона на данните за света като цяло отразява водещото място на Европейския пазар на слънчогледово олио на световния.

4. Потребление на слънчогледово олио

Последният показател, с който характеризираме пазарът на слънчогледово олио, е потреблението на домакинствата, тъй като основното предназначение на този продукт е като хранителен продукт. Данните са онагледени в Таблица 3 и Фигура 1.

Таблица 3. Потребление от домакинствата на слънчогледово олио в България, в Европа и в света за периода 2008 – 2013 г.

Потребление на слънчо-гледово олио, 1000 т	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.
България	115	103	89	75	66	65
Европа	5956	6335	6415	6524	6352	6395
Общо за света	10942	12113	12073	12483	13433	13471

Източник: http://www.fao.org/faostat/en

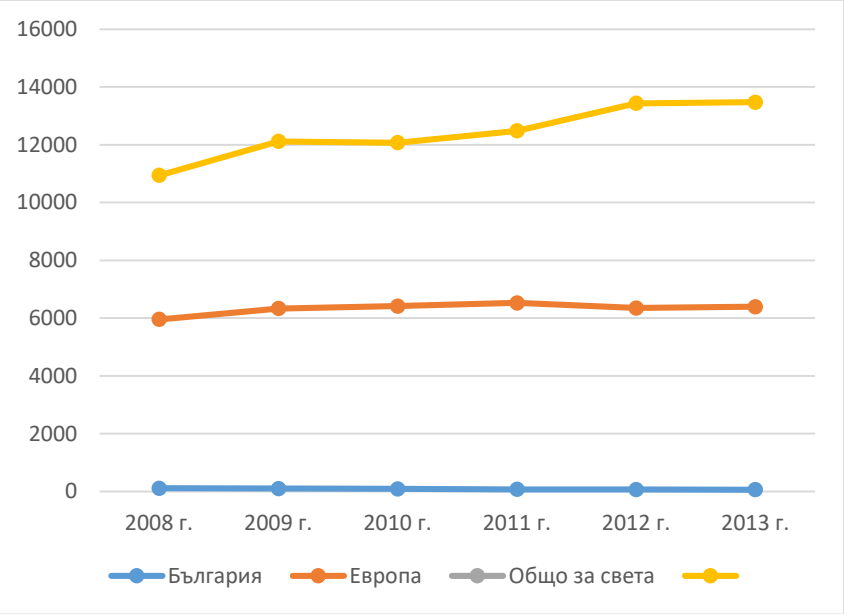

Фигура 1. Потребление от домакинствата на слънчогледово олио в България, в Европа и в света за периода 2008 – 2013 г. в 1000 т.
Източник: http://www.fao.org/faostat/en

В нашата страна се очертава трайно намаление на консумацията на олио от слънчоглед. Като през първите три години темпът е почти един и същ – съответно 12 хил. т, 14 хил. т и 14 хил. т. През последните две години спадът е общо 10 хил. т като само за последната е 1 хил. т. Общият спад е от 115 хил. т. до 65 хил. т или намалението е с 43 % за целия шестгодишен период.

В страните от Европа се очертава разнопосочна промяна на консумацията на слънчогледово олио от домакинствата. До 2011 г. тенденцията е на увеличаване на консумацията от 5 956 хил. т до 6 524 хил. т или увеличение с 568 хил. т, които представляват над 10 %. За последните години се отчита спад със 129 хил. т.

За света като цяло изменението на количества е еднопосочно – като посоката е на увеличение. Единствено през 2010 г. се наблюдава леко намаление. Като цяло увеличението е с 2 529 хил. т, които са над 23 %.

Резултатите от изследването за разнопосочни в трите направления. За България се очертава тенденция на намаляване на консумацията от домакинствата на слънчогледово олио за проучвания период. В страните от Европа се наблюдава увеличаване на потреблението до 2011 г. и след това нестабилен спад през следващите две години. На фона на това намаление в световен мащаб общата тенденция е на увеличаване на потреблението на този продукт.

Както всеки пазар, така и пазарът на слънчогледово олио е динамичен и отчита периоди на увеличаване и на спад на показателите, с които се анализира. Нестабилността му зависи от следните значими фактори:

- зависимост от природо-климатичните условия;
- възможности за разпространяване на болести и вредители по слънчогледа;
- промяна в начина на хранене и изискванията на потребителите;
- зависимост от ограничението на природния ресурс „земя“.

Заключение

Слънчогледът е втората по значимост култура за българското селско стопанство. Нашата страна е с опит и традиции при отглеждането на слънчоглед и при производството на слънчогледово олио. Върху базата на направеното статистическо проучване на пазара на слънчогледово олио могат да се очертая следните основни тенденции:

- Отглеждането на слънчоглед е ефективно от гледна точка на възвръщаемостта на направената инвестиция.
- Ръст на производството на слънчогледово олио в България, Европа и света.
- Положително търговско салдо на България и за страните от Европа на този пазар.

- Европейските страни заемат над 50 % от вноса и износа на слънчогледово олио в света. Лидер на европейския пазар е Украйна. Значимо място заемат освен нашата страна и страни като Румъния, Молдова.
- Наблюдава се лек спад в консумацията на слънчогледово олио у нас и в Европа и увеличение – в света като цяло.
- Намиране на нови приложения на слънчогледовото олио в козметиката и като източник на енергия.
- Увеличение на цените на слънчогледовото олио в България, което се свърза с намаляване потреблението на палмови масла.
- Ориентация към производство на високоолеиново слънчогледово олио, характеризиращо се с ниско съдържание на наситени мазнини и по-голям срок на годност.

ЛИТЕРАТУРА

Блажева, В. Аграрна политика. АИ „Ценов“ – Свищов, 2013.

Горчева, Т. Международни пазари. „Фабер“ – Велико Търново, 2011.

Николова, М. и др. Аграрен мениджмънт. АИ „Ценов“ – Свищов, 2010.

Станимирова, М. и др. Аграрен маркетинг. Академично издателство – Варна. 2013.

Производителите на олио в България са регистрирали близо 500 млн. лв. оборот, в. „Капитал“, 31 януари 2017 г.

http://www.fao.org/faostat/en/#data

СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА РЕГИОНАЛНИТЕ РАЗЛИЧИЯ НА ИЗПОЛЗВАНАТА ЗЕМЕДЕЛСКА ПЛОЩ

Доц. д-р Маргарита Шопова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *Изследвана е регионалната структура на използваната земеделска площ в България за периода 2008-2018 г. по статистически райони. Използван е признакът категория на земята. Анализирани са структурните изменения и различия чрез съответните интегрални коефициенти и са изведени определени закономерности.*

Ключови думи*: използвана земеделска площ, структурни изменения.*

Въведение

Селското стопанство е ключов сектор за българската икономика. Повишаването на неговата конкурентоспособност е обвързано с балансирано структурно развитие на аграрния отрасъл чрез създаване на условия за развитие на високоефективни земеделски стопанства с повишен производствен потенциал, оптимизирана разходна структура и продукция с по-високо качество и добавена стойност (Национална програма за развитие: България 2020, 2012, стр. 18). Значението за България на Общата селскостопанска политика е в реализиране на целите за ефективно използване на природните ресурси, изравняване на различията в развитието на селскостопанския сектор и регионите, устойчиво териториално сближаване (Визия на Република България. Бъдещето на общата селскостопанска политика след 2020 г., 2019). Оценката за състоянието и възможностите за развитие на аграрния сектор, които предлагат отделните териториални единици, са база за формулиране и изпълнение на подходящи политики, както и целесъобразно и коректно разпределяне на предоставяните чрез стълбовете на ОСП финансови ресурси. Това поражда необходимостта от обективен анализ на регионалните различия, който се основава на използването на подходящи статистически методи.

Предмет на изследване са закономерностите в структурата на използваната земеделска площ в регионален аспект. **Цел** на разработката е чрез статистически методи да се извърши сравнителен анализ на

използваната земеделска площ, за да се установят различията между статистическите райони в България за периода 2008-2018 г.

2. Информационни аспекти на статистическия анализ на структурата на използваната земеделска площ

Източник на данни за използваната земеделска площ е Българската анкета за Наблюдение на Стопанската и Икономическата Конюнктура (БАНСИК). Тя е основен инструмент за получаване на ежегодна и независима оценка на заетите площи със селскостопански култури, за неземеделските и неизползваните площи. (Ангелова, 2013, стр. 156). Законодателната рамка на анкетата се определя от (Регламент (ЕО) №543/2009 на Европейския парламент и на Съвета от 18 юни 2009 година относно статистиката за растителните култури и за отмяна на Регламенти (ЕИО) № 837/90 и (ЕИО) № 959/93 на Съвета, 29.6.2009), който съдържа основните дефиниции за характеризиране на отделните категории земеделски земи.

БАНСИК е извадково изследване. Статистическата съвкупност, която е обект на наблюдение, е територията на страната. Извадката е изготвена по метода „териториална извадка“. В резултат на прилагането му територията на страната се разпределя на 3129 сегмента. От тях се определят 111000 точки на наблюдение, които са статистическите единици. Формираната извадка е представителна за заетостта на територията на ниво статистически райони (NUTS2). Получаването на надеждни данни от анкетата се обезпечава чрез наблюдаването от анкетьорите всяка година на едни и същи точки, разположени върху едни и същи сегменти.[1]

Чрез всяка от наблюдаваните точки се определя еднородна част от територията на страната по отношение заетостта на земята. Видовете заетост са отразени в отделните кодирани позиции (81 на брой) на т.нар. физическа номенклатура. С най-голямата част от нея, 43 позиции, се описват терените за земеделско ползване. ***Използваната земеделска площ***, която е обект на настоящето изследване, е част от площта със селскостопанско предназначение. Състои се от (Ангелова, 2013, стр. 161):

- *обработваема земя*, която включва площите, обработвани редовно в рамките на сеитбооборота, временните ливади с житни и бобови треви, угарите и оранжериите;
- *семейни градини*, предназначени за лично ползване за отглеждане на земеделски култури;

[1] Подробности за формирането на извадката в: (Ангелова, 2013, стр. 157-160).

• *постоянно затревени площи и ливади-овощни градини*, в които е включена използваната за отглеждане на фуражни култури земя, както и постоянни продуктивни ливади с плодни дръвчета, за които не се полагат определени грижи;

• *трайни насаждения* са площите на овощните градини, лозята и разсадниците.

В БАНСИК категориите на използваната земеделска площ се представят в хектари. За анализ на регионалните различия е необходимо да се премине към формиране на съответните структури. За конкретна година се образуват седем структури – една за страната и шест са статистическите райони в България: Северозападен (СЗР), Северен централен (СЦР), Североизточен (СИР), Югоизточен (ЮИР), Югозападен (ЮЗР) и Южен централен (ЮЦР). Всяка структура се състои от 4 групи, които съответстват на категориите използвана земеделска площ.

3. Статистически анализ на структурната динамика на използваната земеделска площ

Структурата на използваната земеделска площ в България за разглежданите години от периода 2008-2018 г. е представена в таблица 1. Данните показват, че както общо за страната, така и за четири от статистическите райони – Северозападен, Северен централен, Североизточен и Югоизточен – определящ е относителният дял на обработваемата земя. За страната от 60,04% през 2008 г. той нараства на 68,85% през 2018 г. Относителният дял на обработваемата земя в изброените четири района е над това равнище. Значително се превишава то в Североизточен и Северен централен район. През 2008 г. в тях съответно 81,73% и 76,18% от използваната земеделска площ е обработваема земя. Тези относителни дялове нарастват съответно на 84,71% и 82,25% през 2018 г. Потвърждение на констатацията за първостепенната роля на обработваемата земя в структурата на обработваемата земя в тези райони е обстоятелството, че следващият по големина относителен дял на постоянно затревени площи ливади-овощни градини при Североизточен район е между 5,3 и 6,5 пъти по-малък. Това съотношение за Северен централен район е 3,7-5,7 пъти. Обработваемата земя в Северозападен и Югоизточен район също има водещото място в съответните структури, като относителният й дял е около 2-3 пъти по-голям от следващия го по размер.

Под средното за страната равнище са относителните дялове на обработваемата земя са Югозападен и Южен централен район. През

целия период за Югозападен район това е вторият по големина относителен дял в структурата на обработваемата земя. Той нараства от 19,03% през 2008 г. до 33,43% през 2018 г., с което от 4 пъти по-малък стига до почти 2 пъти по-малък размер от предхождащия го по големина относителен дял на постоянно затревени площи ливади-овощни градини.

Таблица 1. Структура на използваната земеделска площ в България за периода 2008-2018 г. общо за страната и по статистически райони

(%)

Статис-тически райони	Обработваема земя	Семейни градини	Постоянно затревени площи и ливади-овощни градини	Трайни насаждения	**Общо**
2008 г.					
България	60,04	0,51	35,85	3,60	**100,00**
СЗР	64,85	0,34	32,59	2,22	**100,00**
СЦР	76,18	0,56	20,53	2,73	**100,00**
СИР	81,73	0,41	15,30	2,56	**100,00**
ЮИР	63,43	0,40	30,68	5,49	**100,00**
ЮЗР	19,03	0,95	76,79	3,23	**100,00**
ЮЦР	43,27	0,52	50,50	5,71	**100,00**
2013 г.					
България	69,31	0,33	27,65	2,71	**100,00**
СЗР	76,40	0,14	22,16	1,30	**100,00**
СЦР	82,96	0,55	14,65	1,84	**100,00**
СИР	84,92	0,13	13,08	1,87	**100,00**
ЮИР	70,18	0,26	25,65	3,91	**100,00**
ЮЗР	32,64	0,61	63,69	3,06	**100,00**
ЮЦР	54,20	0,50	40,45	4,85	**100,00**
2018 г.					
България	68,85	0,30	27,81	3,04	**100,00**
СЗР	76,76	0,10	21,96	1,18	**100,00**
СЦР	82,25	0,52	14,81	2,42	**100,00**
СИР	84,71	0,08	12,96	2,25	**100,00**
ЮИР	69,00	0,30	26,26	4,44	**100,00**
ЮЗР	33,43	0,48	63,02	3,07	**100,00**
ЮЦР	53,24	0,42	40,93	5,41	**100,00**

Източник: (БАНСИК 2018. Окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България през 2018 г. (Бюлетин №350)), (БАНСИК 2013. Окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България през 2013 год. (Бюлетин № 253)), (БАНСИК 2008. Окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България през 2008 година. (Бюлетин № 133)) и изчисления на автора.

Данните от таблицата показват, че при Южен централен район почти е налице паритет между относителните дялове на използваната земеделска площ за обработваема земя и постоянно затревени площи ливади-овощни градини, които са между 40% и 54%. Ролята на двете категории земя се променя през периода. През 2008 г. водещи са постоянно затревени площи ливади-овощни градини с 50,50%, които намаляват до 40,93%. Затова през 2018 г. с 53,24% първостепенно значение има обработваемата земя.

Макар че са трети по големина в изследваните структури относителни дялове на трайните насаждения са много малки – между 2% и 4% за всички години. Изключение от това равнище е Южен централен район, където трайните насаждения са между 4,85% и 5,71% от използваната земеделска площ. Малките относителни дялове и колебанията в техните размери не позволяват да се установи закономерност и да се направи прогноза за тяхното изменение.

Относителният дял на площите за семейни градини общо за страната и по статистически райони е под 1% през трите години от периода. Въпреки липсата на данни за целия период, може да се направи извод, че е налице тенденция към намаляване на този относителен дял.

Таблица 2. Изменения в структурата на използваната земеделска площ в България общо за страната и по статистически райони

Статистически райони	Периоди		
	2008-2013	2013-2018	2008-2018
а	*1*	*2*	*3*
България	0,1212	0,0056	0,1170
СЗР	0,1447	0,0038	0,1482
СЦР	0,0781	0,0078	0,0726
СИР	0,0331	0,0037	0,0319
ЮИР	0,0832	0,0136	0,0703
ЮЗР	0,1769	0,0103	0,1869
ЮЦР	0,1563	0,0127	0,1458

Описаните промени в структурите на използваната земеделска площ за страната и по райони могат да бъдат измерени и оцени чрез значенията на интегралния коефициент на структурните изменения (Гатев, 2007, стр. 45). Той е нормиран в граници между 0 и 1 и колкото повече се приближава към 1, толкова различията между структурите за изследваните години са по-интензивни. Според значенията на

коефициента за периода 2008-2018 г., представени в колона 3 на таблица 2, структурните изменения за Североизточен район могат да се оценят като незначителни, за Югозападен район – като умерени, а за страната и останалите райони те са слаби (Шопова, 2018, стр. 221).

В колони 1 и 2 на таблица 2 са поместени значенията на интегралния коефициент на структурните изменения за двата петгодишни периода, на които е разделен изследваният период 2008-2018 г. Интензивността на структурните изменения за периода 2008-2013 г. е почти еднаква или по-силна, отколкото за целия период 2008-2018 г. (с изключение на Югозападен район). Същевременно, според получените стойности на коефициента за периода 2013-2018 г. заключението е, че тогава структурни изменения липсват.

Заключение

Най-малки различия със структурата на използваната земеделска площ средно за страната има в Югоизточен и Северозападен район. Като значителни се оценяват структурните различия за Югозападен район. Структурните промени, доколкото се установяват такива, намаляват своята интензивност с приближаването към края на периода и структурите на използваната земеделска площ през периода 2008-2018 г. за страната и по статистически райони се характеризират с относителна стабилност.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелова, П. (2013). *Аграрната статистика в България - исторически асиметрии и съвременни измерения* (Том Библ. "Стопански свят" №121). Свищов: АИ "Ценов".

Гатев, К. (2007). *Методи за анализ на структури и структурни ефекти.* София: УИ „Стопанство“.

Шопова, М. (2018). *Статистически анализ на структури.* Свищов: АИ „Ценов“.

БАНСИК 2008. Окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България през 2008 година. (Бюлетин № 133). (н.д.). Изтеглено на 1.09.2019 от Министерство на земеделието, храните и горите: https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/02/22/ra133publicationbancik2008633638237699218750.pdf

1. *БАНСИК 2013. Окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България през 2013 год. (Бюлетин № 253).* (н.д.). Изтеглено на 1.09.2019 от Министерство на земеделието, храните и горите: https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/02/22/ra253_publicationbancik2013.pdf
2. *БАНСИК 2018. Окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България през 2018 г. (Бюлетин №350).* (н.д.). Изтеглено на 1.09.2018 от Министерство на земеделието, храните и горите: https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/11/15/ra_350_publicationbancik2018.pdf
3. *Визия на Република България. Бъдещето на общата селскостопанска политика след 2020 г.* (2019). Изтеглено на 30.08.2019 от Министерство на земеделието, храните и горите: https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/
4. *Национална програма за развитие: България 2020.* (2012). Извлечено от Министерски съвет. Портал за обществени консултации: http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=765
5. Регламент (ЕО) №543/2009 на Европейския парламент и на Съвета от 18 юни 2009 година относно статистиката за растителните култури и за отмяна на Регламенти (ЕИО) № 837/90 и (ЕИО) № 959/93 на Съвета. (29.6.2009). *Официален вестник на Европейския съюз, L 167*.

СЪСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ ВЪВ ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ НА БЪЛГАРИЯ СЪС СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ

Доц. д-р Красимира Славева[1]
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *В доклада е анализирана динамиката на ключови показатели за селското стопанство и външната търговия със селскостопански стоки, на основата на които са оценени протичащите икономически процеси с отрасъла и приносът му за икономическото развитие на страната. Разкрити са закономерности и тенденции, на основата на които е извършена оценка на състоянието и перспективите за развитие на външната търговия със селскостопански стоки.*

Ключови думи: *селско стопанство, външна търговия, икономическо развитие, статистически анализ, тенденции.*

За икономиката на България селското стопанство е традиционен и важен отрасъл, върху развитието на който оказват влияние както природните и климатичните условия, така и икономическата конюнктура в страната, общата селскостопанска политика на ЕС, международните цени на селскостопанските продукти и др. В резултат на членството на България в ЕС българското земеделие функционира в съответствие с Общата селскостопанска политика, прилагат се европейските стандарти и се получава значително финансиране за подкрепа на земеделските производители. В условията на членство в ЕС целта пред аграрния сектор в България е изграждане на конкурентноспособно земеделие по европейските и световни стандарти с ефективно използване на ресурсите, висока степен на механизация и други.

Външната търговия е един от факторите за повишаване на ефективността както на националната икономика, така и на отделните сектори. Поради това външната търговия със селскостопански стоки е важна част от външнотърговския стокообмен на страните.

[1] *Катедра „Математика и статистика”, СА „Д. А. Ценов”; гр. Свищов, Р България e-mail:kslaveva@uni-svishtov.bg*

Обект на настоящото изследване е динамиката на стойностния обем на износа и вноса на селскостопански стоки на България за периода 2000-2018 г. **Целта на доклада** е да се разкрият закономерностите в изменението на външната търговия със селскостопански стоки за периода 2000-2018 г.

За реализирането на поставената цел е извършена оценка на мястото на селското стопанство в отрасловата структура на националната икономика и на относителния дял на продуктите на селското, горското и рибното стопанство във външната търговия на България, проследена е динамиката на външната търговия със селскостопански стоки и на търговското салдо.

В доклада анализът е извършен въз основа на официални статистически данни от информационните системи „ИНФОСТАТ“ и „Външна търговия“ на НСИ.

1. Място на селското стопанство в националната икономика и във външната търговия на България

До средата на 70 $^{-те}$ години на XX век селското стопанство е водещ отрасъл в икономиката на България, но през следващите години делът му намалява. Значителни промени в селското стопанство настъпват след 1989 г. в резултат на променените породени от провежданата политика в аграрния сектор - поземлена реформа, възстановяване на частната собственост върху земята и средствата за производство в земеделието, промени в организационната структура на производствените единици и др. В резултат на това, през следващите години относителният дял на брутната добавена стойност, създадена в аграрния сектор непрекъснато намалява.

За периода 2000-2017 г. брутната добавена стойност (БДС), създадена в селското и горското стопанство, индустрията и услугите, се изменя с различни темпове (фиг. 1.). Най-голям относителен дял има брутната добавена стойност, създадена в сектор „Услуги“, като се установява ясно изразена тенденция към нарастване. Делът на БДС в услугите 2000 г. е 63,7% и нараства до 67,1% през 2017 г. Брутната добавена стойност, създадена в индустрията нараства до 2008 г., бележи спад през годините на икономическата криза. Делът на БДС в индустрията през периода 2000-2017 г. е между 19% и 23%.

През периода 2000-2017 г. най-значителни колебания от общата тенденция на развитие се наблюдават при БДС в селското, горското и рибното стопанство – относителният дял на аграрния сектор в

брутната добавена стойност намалява от 26,2% на 4,5%. През повечето от годините темповете на прираст са отрицателни, като за някои от тях се отчитат много резки промени – намаляване на БДС с 26,9 % през 2007 спрямо 2006 г. и нарастване с 32% през 2008 спрямо 2007 г., а сред основните причини за това е недостатъчно бързото адаптиране на сектора към ОСП на ЕС и свързаните с нея промени.

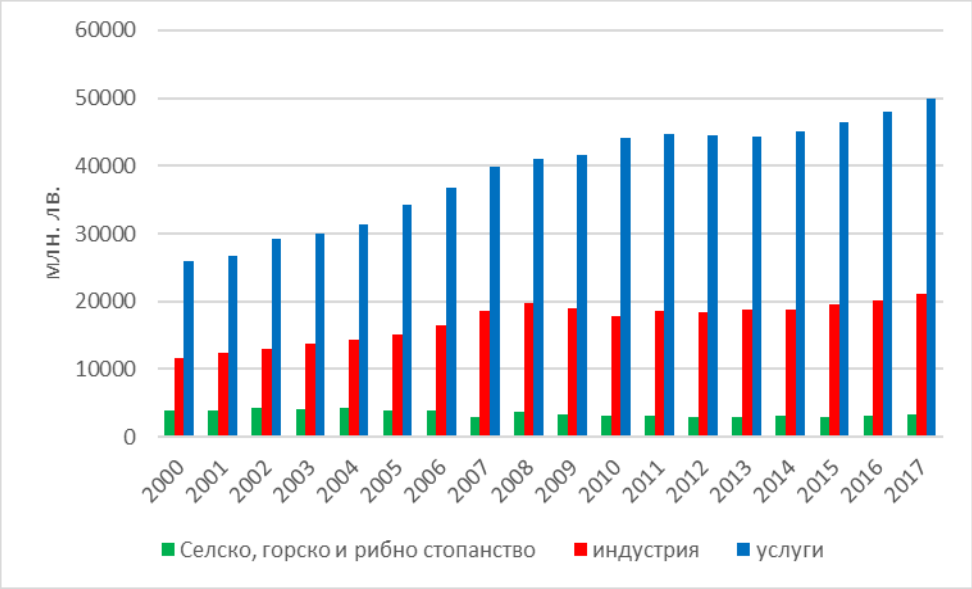

Фиг. 1. Брутна добавена стойност по цени на 2010 г. за периода 2000-2017 г.

Източник: Информационна система ИНФОСТАТ, НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat

За периода, обхващащ годините между 2000 г. до 2007 г. е характерно непрекъснато намаляване на относителния дял на брутната добавена стойност на аграрния сектор (фиг. 2). В годините на икономическата криза тенденцията към намаление се запазва, а най-ниската стойност е регистрирана през 2015 г., когато делът на аграрния сектор в БДС по цени на 2010 г. е 4,2%. През следващите години, макар и с бавни темпове е налице нарастване, но въпреки това относителният дял на БДС, създадена в селското стопанство е между 4,3% и 4,5%.

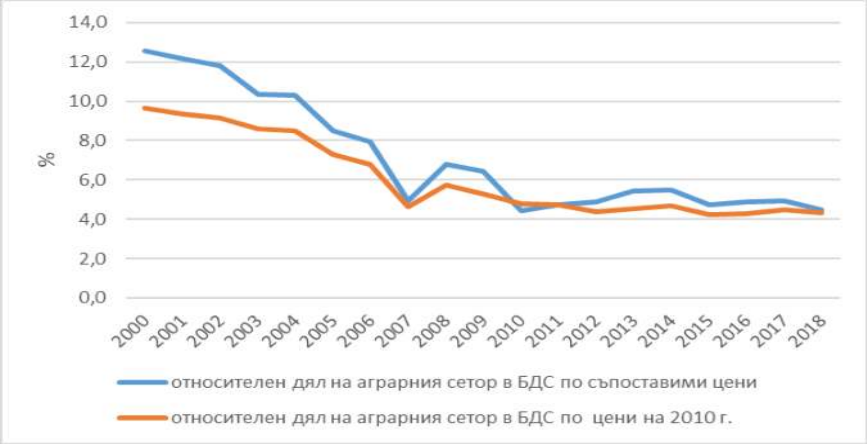

Фиг. 2. Динамика на относителния дял на аграрния сектор в брутната добавена стойност по съпоставими цени и по цени на 2010 г. за периода 2000-2018 г.

Източник: Информационна система ИНФОСТАТ, НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat и изчисления на автора

2. Анализ на тенденциите в изменението на износа и вноса на селскостопански стоки

Във външната търговия на България делът на продуктите на селското, горското и рибното стопанство в износа е между 3,6% и 10,5%, а във вноса между 1,3% и 3% (фиг. 3.).

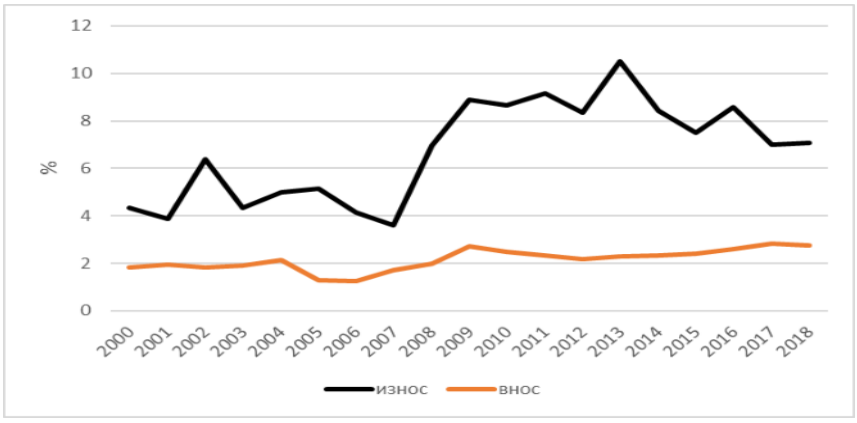

Фиг. 3. Относителен дял на износа и вноса на продукти на селското, горското и рибното стопанство за периода 2000-2018 г.

Източник: Информационна система Външна търговия, НСИ, https://nsi.bg и изчисления на автора

Динамиката в относителния дял на износа на селскостопански стоки е по-силно изразена и колебанията са много по-силно изразени. До 2007 г. най-високият дял на износа на селскостопански стоки се установи през 2002 г. – 6,4%, а за периода 2000-2018 г. най-висок е делът през 2013 г. и на него се падат 10,5%.

През анализирания период, колебанията в относителния дял на вноса на селскостопански стоки в общия внос са много по-слабо изразени – между 1,3% и 2,9%. Различията в дела на селскостопанските стоки в износа и вноса са факт както преди приемането на страната в ЕС, така и след това, защото се запазва тенденцията делът на износа на селскостопански стоки да е почти двойно и тройно по-висок от техния дял във вноса, като за някои години са още по-силно изразени.

Делът на износа на селскостопански стоки след 2007 г. нараства многократно – от 3,6% през 2007 г. до 10,5% през 2013 г., като през следващите години на него се падат между 7% и 8%. След приемането на страната в ЕС се наблюдава спад в относителния дял на аграрния сектор в износа, като на него се падат 3,6%, а причините за това са новите условия на външна търговия със страните от ЕС, но още през следващата година е налице значително нарастване на износа. За периода 2007-2018 г. относителният дял на вноса на селскостопански стоки е най-висок през 2018 г. – 2,7%. В резултат на извършения анализ се установи, че е налице тенденции към нарастване на относителния дял на аграрния сектор в износа и вноса и трайно превишаване на дела на износа на селскостопански стоки над вноса.

Във външната търговия на България със селскостопански стоки са налице ясно изразени тенденции към нарастване на общия стокообмен, на износа и на вноса. Промените, които настъпват във външната търговия със селскостопански стоки след приемането на България в ЕС са свързани с прилагане на Митническата тарифа на ЕО и Общата система за преференции на ЕС, отмяна на въведените мерки за търговска защита и прилагане на Общата селскостопанска политика на ЕС, въвеждане на санитарните и ветеринарните изисквания на ЕС и др.

За периода 2000-2018 г. е налице нарастване на външната търговия със селскостопански стоки – за износа от 445 млн. лв. през 2000 г. до 4517 млн. лв. през 2013 г. и за вноса от 255,2 млн. лв. през 2000 г. до 1152,5 млн. лв. през 2013 г. (фиг. 4.). През 2018 г. износът е за 3967,9 млн. лв., а вносът е 1719,3 млн. лв.

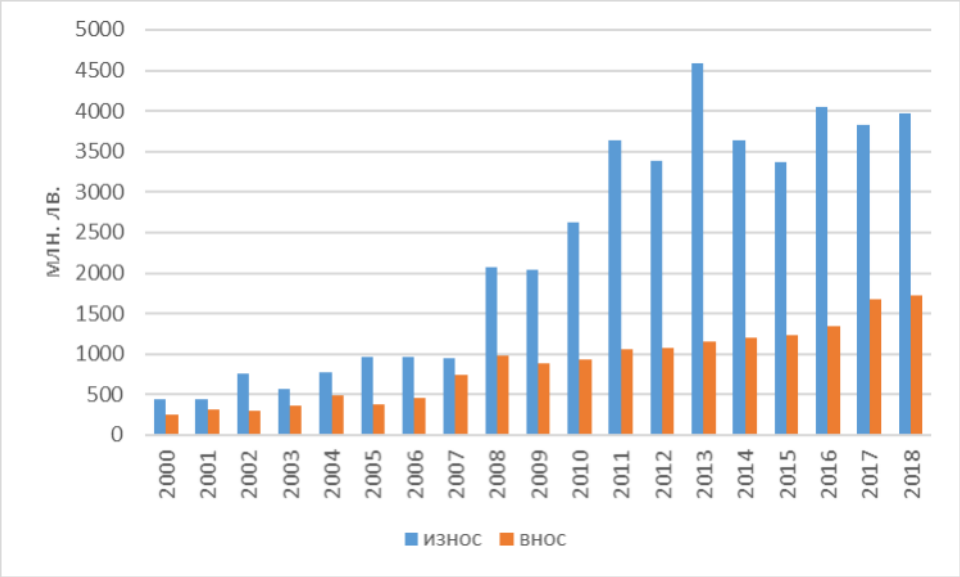

Фиг. 4. Динамика на износа и вноса на селскостопански стоки за периода 2000-2018 г.

Източник: Информационна система Външна търговия, НСИ, https://nsi.bg

Резултатите от анализа показват, че страните от ЕС се превръщат в основен партньор в търговията с аграрни стоки. През 2011 г. 74,3% от общия износ на селскостопански стоки е за страни от ЕС, през 2012 г. на него се падат 83,4%, а през 2018 г. на него се падат 85%. Вносът на селскостопански стоки от ЕС формира 80,5% от общия внос през 2011 г., 72% през 2012 г. и 70% през 2018 г. През последните години е налице нарастване на износа на селскостопански стоки за Арабските страни, а като важни външнотърговски партньори на страната от балканските страни се очертават Румъния, Гърция, Турция и Македония.

Износът на селскостопански стоки е с темпове, които няколко пъти надвишават темповете, с които нараства вноса. С нарастването на износа се постигат редица положителни ефекти върху развитието на аграрния сектор, изразяващи се в повишаване на конкурентноспособността на селскостопанската продукция и по-ефективно използване на производствените ресурси в земеделието. След приемането на България в ЕС тенденцията към нарастване на износа е най-силно изразена.

Моделирането на тенденцията на развитие на износа и вноса на селскостопански стоки е извършено с помощта на метода на най-малките квадрати, а изборът на най-подходяща функция – на основата

на коефициента на детерминация. За анализирания период, изменението на износа и на вноса на селскостопански стоки най-добре се описва с полином от трета степен, уравнението е $\hat{y} = 964,22 - 403,93x + 81,703x^2 - 2,7793x^3$, а за вноса най-подходящ е полиномът от трета степен - $\hat{y} = 149,72 + 59,078x + 0,6613x^2 + 0,0231x^3$.

3. Търговско салдо от външната търговия със селскостопански стоки

През анализирания период търговското салдо от външната търговия със селскостопански стоки е положително. В началото на периода търговското салдо е 189,8 млн. лв. през 2013 г. вече е 3430 млн. лв., а през 2018 г. е 2248,6 млн. лв. (фиг.5.) Установената тенденция за трайно положително търговско салдо от търговията със селскостопански стоки е изключително благоприятна за развитието не само на аграрния сектор в България, но и оказва положително влияние и върху изменението на търговското салдо от външната търговия, което е постоянно отрицателно и има тенденция към увеличаване.

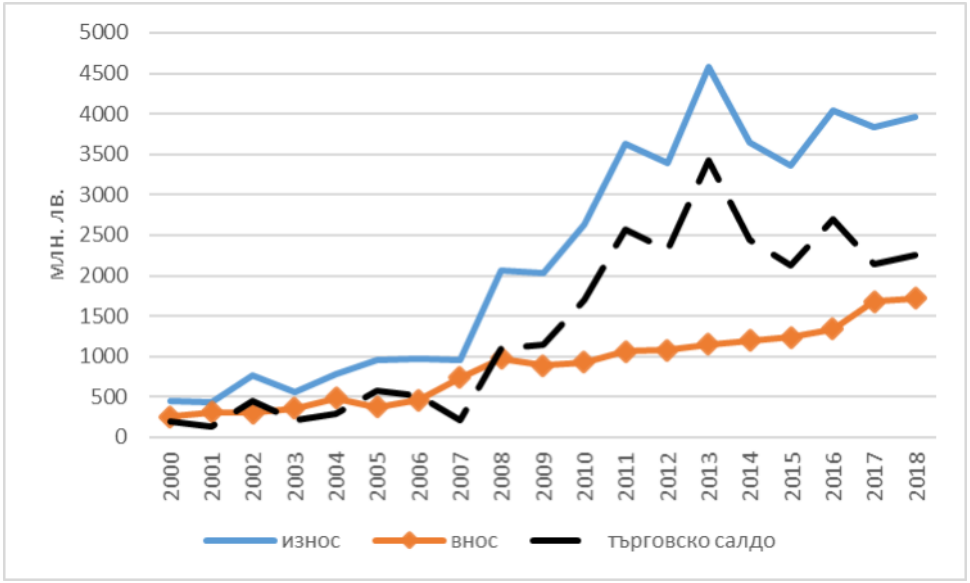

Фиг. 5. Търговско салдо от външната търговия със селскостопански стоки за периода 2000-2013 г.

Източник: Информационна система Външна търговия, НСИ, https://nsi.bg и изчисления на автора

След 2007 г. е много силно изразена доминиращата роля на износа над вноса, като това още веднъж показва, че с членството на страната в ЕС условията за развитие на аграрния сектор се подобряват и достъпът на български селскостопански стоки до европейския пазар е улеснен. Износът на житни култури, маслодайните семена и плодове има най-голям принос за положителното търговско салдо от външната търговия със селскостопански стоки.

На основата на извършения анализ могат да се направят следните **изводи:**

- Основните причини за намаляването на относителния дял на аграрния сектор в брутната добавена стойност са свързани с провежданите реформи в сектора, неговата специфика, високият риск, поради природните влияния, икономическата конюнктура в страната и на международните пазари.
- За периода 2000-2018 г. относителният дял на износа на селскостопански стоки от общия износ надвишавана дела на техния внос. След членството на страната в ЕС тенденцията е още по-ясно изразена и приносът на износа на селскостопански стоки към нарастване на общия износ се увеличава.
- Темповете, с които нараства износът на селскостопански стоки многократно надвишават темповете, с които нараства вносът.
- Представените модели на изменението на тенденциите в износа и вноса със селскостопански стоки могат да се използват за краткосрочно прогнозиране.
- Търговското салдо от външната търговия със селскостопански стоки е положително и допринася за намаляване на трайно отрицателното търговско салдо от външната търговия на България.
- Нарастването на износа на селскостопански стоки се отразява благоприятно върху развитието на аграрния сектор и допринася за повишаване конкурентноспособността на произвежданата продукция и за ефективното използване на производствените ресурси в земеделието.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Информационна система ИНФОСТАТ, НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat

Информационна система Външна търговия. http://www.nsi.bg.

Аграрен доклад. МЗХГ. 2000-2017. http://www.mzhg.government.bg/mzh/bg/Documents.

СЕГМЕНТИРАНЕ ПАЗАРИТЕ НА ПЧЕЛЕН МЕД В ОБЛАСТ РУСЕ

Доц. д-р Любомир Любенов,
Русенски университет

Резюме: *Основната цел е сегментиране на организационните и потребителските пазари на пчелен мед в област Русе. Определени са целевите пазари на регионалните пчеларски стопанства. Установено е, че настоящите организационни целеви пазари не предоставят равновесни цени и намаляване на риска, поради монополна сила на търговците на едро – експортьори. Необходимо е изграждането на собствени целеви пазари – офлайн и онлайн аукциони за биологичен и конвенционален мед, които да подобрят ликвидността и рентабилността на пчеларските стопанства от областта. Потребителските целеви пазари на пчеларските стопанства са директните продажби и фермерските пазари. Тъй като онлайн и биологичните пазари са растящи, и се съчетават много добре по отношение на потребителските тенденции за динамичен и здравословен начин на живот, онлайн сегментът на биологичен пчелен мед е перспективен целеви пазар за пчеларските стопанства.*

Ключови думи*: регионални пазари, целеви пазари, пчеларски стопанства.*

1. Въведение

Област Русе формира около 10% от националното производство на пчелен мед, респективно и аналогична част от икономическият ефект от опрашване – 100 млн. лв./год., което показва и мащабите на потенциала на регионалните пазари на пчелни продукти (Любенов, 2017). В русенска област се произвеждат около 1300 тона пчелен мед годишно. Средният добив на кошер в областта е по-голям, от този на национално ниво, поради по-благоприятните иконом-географски условия за пчеларство в региона, и по-големия брой професионално ориентирани пчеларски стопанства. Размерите на регионалните организационни пазари на пчелен мед са над 3,6 млн. лв./год., а на потребителските около 2 – 3 млн. лв./год. (Lyubenov, 2018). Цените на меда на националните и регионалните бизнес и потребителски пазари са над два пъти по-ниски от тези на западноевропейските.

Сегментирането е процес на разделяне на пазара на отделни части (сегменти), в които потребителите имат сходни продуктови потребности. Реално сегментирането може да разшири регионалните пазарите на пчелни продукти, поради което е предпоставка за развитие на техния потенциал. По критерия предназначение на продукта регионалните пазари на пчелен мед могат да се разделят на два основни сегмента – организационен и потребителски. На първия сегмент оперират различни организации – производители на пчелен мед, търговци, преработватели и др., целящи печалба. Потребителският сегмент се състои от купувачи които не се стремят към печалба, а искат да задоволят свои определени нужди и желания – здравословно хранене и др. Потребителските пазари на пчелен мед са по-фрагментирани от организационните.

2. Регионални организационни пазари на пчелен мед

На организационните пазари в областта се търгуват около 720 тона пчелен мед на година, който около 1/3 е биологичен и 2/3 конвенционален. На потребителските пазари количеството е около 300 тона годишно, но останалите 280 тона за подхранване и собствена консумация също имат пласментен потенциал (Lyubenov, 2018). Областта е нето износител на пчелен мед, но на потребителските пазари чрез т.нар. модерна търговия се предлага и чужд пчелен мед. Пазарните цени на различните видове пчелен мед на организационните и потребителските пазари са различни. Цените на различните видове пчелен мед и размерите на техните пазари, позволяват формирането на различни сегменти с конкретни размери на базата на изходните суровини и използваните биологични и конвенционални технологии – Табл. 1.

Средната пазарна цена на пчелният мед на организационните конвенционални пазари е 4.9 лв./кг., а в биологичния сегмент е 7.7 лв./кг. (Табл. 1.). Разликата от 2.7 лв./кг. не покрива напълно разходите на биологичните стопанства, а намаляването на субсидиите за биологично пчеларството допълнително дестимулира развитието им. Средната пазарна цена на потребителските конвенционални пазари на пчелен мед е 7.6 лв./кг., а в биологичния сегмент е 10.3 лв./кг. (Табл. 2.). Разликата от 2.7 лв./кг. е същата както при организационните пазари. Ценовите разлики между организационните и потребителските пазари в сегмента на конвенционалният мед (2.7 лв./кг.) и в биологичния сегмент (2.6 лв./кг.) показват аналогично състояние, което е резултат от монополната сила на търговците на едро и свитото вътрешно потребление.

Таблица 1. Сегменти на бизнес пазарите по суровини и технологии

Видове пчелен мед	Конвенционален			Биологичен		
	коли-чества кг.	цени лв./кг.	пазари млн. лв./год.	коли-чества кг.	цени лв./кг.	пазари млн. лв./год.
Акация	90 000	8	0.72	70 000	10	0.7
Липа	140 000	5	0.7	80 000	7	0.56
Слънчоглед	160 000	4	0.64	-	-	-
Букет	50 000	4	0.2	90 000	6	0.54
Рапица	40 000	3.6	0.144	-	-	-
	Σ 480 000	4.9	Σ 2.404	Σ 240 000	7.7	Σ 1.8

Регионалните организационни пазари на пчелен мед са предимно офлайн и неорганизирани. Те са формирани основно от търговци на едро (ТЕ), които изкупуват над половината от произведения пчелен мед в региона, и го предлагат за експорт. Малка част от пчелния мед се изкупува от различни индустрии в регионалната и националната икономика – ХВП, фармацевтична и др. Регионалните организационни пазари са доминирани от ТЕ-експортьори (Фиг. 1). Въпреки че са настоящи целеви пазари на пчеларите от областта, те не им осигуряват добри цени и намаляване на риска. Затова регионалните пчеларски стопанства могат да изградят офлайн и онлайн аукциони за биологичен и конвенционален мед, чрез които да подобрят ликвидността и рентабилността си.

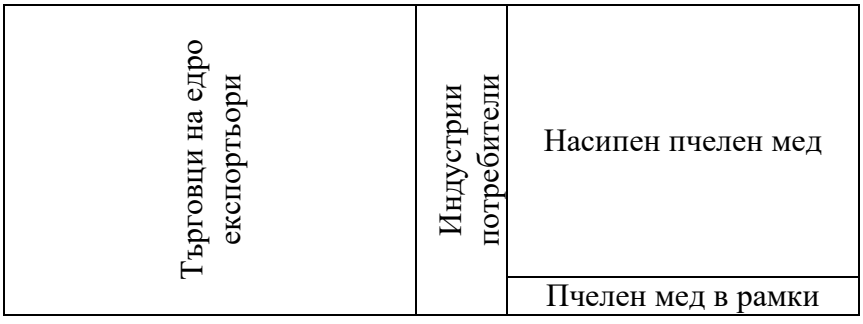

Фигура 1. Сегменти по бизнес организации и разфасовки

3. Регионални потребителски пазари на пчелен мед

Пазарните цени на потребителските пазари и техните размери, позволяват формирането на различни сегменти с конкретни размери на базата на изходните суровини и използваните биологични и конвенционални технологии – Табл. 2. Регионалните традиционни пазари доминират осезаемо в структурата на потребителските пазари на пчелен мед. От тях преобладава сегмента на директните продажби от производители, а сегментът на модерната търговия има малък дял. Сегментът на ХоРеКа (Хотел, Ресторант, Кетъринг) е слабо развит, и с характер на ниша – Фиг. 2. Потребителите от областта предпочитат небрандиран, конвенционален течен мед в стъклени опаковки, който купуват офлайн от производители.

Таблица 2. Потребителски сегменти по суровини и технологии

Видове пчелен мед	Конвенционален			Биологичен		
	коли-чества кг.	цени лв./кг.	пазари млн. лв./год.	коли-чества кг.	цени лв./кг.	пазари млн. лв./год.
Акация	50 000	10	0.5	25 000	12	0.3
Липа	65 000	8	0.52	40 000	10	0.4
Слънчоглед	45 000	7	0.315	-	-	-
Букет	25 000	7	0.175	35 000	9	0.315
Рапица	15 000	6	0.09	-	-	-
	Σ 200 000	7.6	Σ 1.6	Σ 100 000	10.3	Σ 1.015

Целевите пазари на пчеларските стопанства от областта са директните продажби и фермерските пазари. Не са разработени онлайн сегментът и този на ХоРеКа. Специално внимание заслужава онлайн сегментът на биологичен пчелен мед, защото и онлайн и биологичните пазари са растящи, и се съчетават много добре по отношение на потребителските тенденции за динамичен и здравословен начин на живот. Сегментът на апаратите за предлагане на малки разфасовки пчелен мед е в зародиш, но с добър потенциал заради нарастването на динамично и здравословно живеещи клиенти. Ръстът на селският и др. видове туризъм допълнително увеличават потенциала им. Достъпът до всички сегменти изисква от пчеларските стопанства регистриране по Наредба 26 и инвестиции в преработвателни и търговски площи.

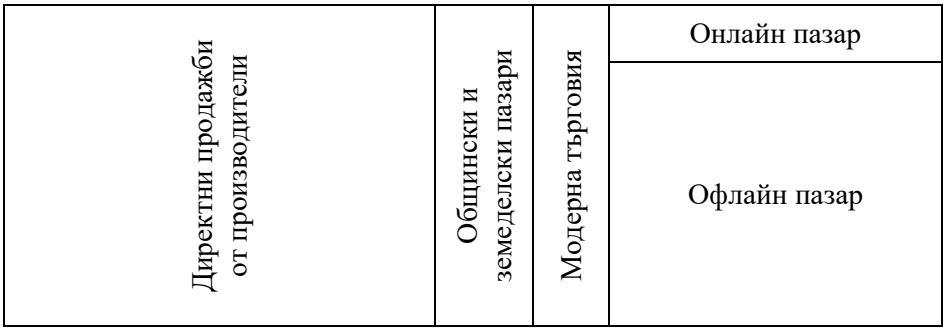

Фигура 2. Сегменти на пчелен мед по пазари и търговци

Заключение (Изводи)

Настоящите организационни целеви пазари на пчеларските стопанства от област Русе не предоставят равновесни цени и намаляване на риска. Затова те трябва да изградят собствени целеви пазари – офлайн и онлайн аукциони за биологичен и конвенционален мед, които да подобрят ликвидността и рентабилността им.

Потребителските целеви пазари на пчеларските стопанства от областта са директните продажби и фермерските пазари. Тъй като онлайн и биологичните пазари са растящи, и се съчетават много добре по отношение на потребителските тенденции за динамичен и здравословен начин на живот, онлайн сегментът на биологичен пчелен мед е перспективен целеви пазар.

ЛИТЕРАТУРА

Любенов, Л. Потенциал на българското пчеларство, Кръгла маса, Потенциал за развитие на фермерските пазари в България, Свищов, 2017.

Lyubenov L., SWOT analysis of beekeeping in the Ruse region, Journal of Mountain Agriculture on the Balkans, 2018, 21 (6), 10-27, Research Institute of Mountain Stockbreeding and Agriculture, Troyan, ISSN 1311-0489 (Print), ISSN 2367-8364 (Online)

Наредба 26 от 14.10.2010 г. за специфичните изисквания за директни доставки на малки количества суровини и храни от животински произход, Издадена от министъра на земеделието и храните, обн., ДВ, бр. 84 от 26.10.2010 г., в сила от 26.10.2010 г.; изм. с Решение 16678 от 16.12.2011 г. на ВАС на РБ – бр. 46 от 19.06.2012 г.; изм. и доп., бр. 46 от 3.06.2014 г., в сила от 3.06.2014 г., бр. 87 от 10.11.2015 г., в сила от 10.11.2015 г.

ВИДОВО МНОГООБРАЗИЕ НА БИОПРОДУКТИТЕ В ОБЛАСТ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Гл. ас. д-р Галя Георгиева
Стопанска академия „Д. А. Ценов“

Резюме: *Вниманието е насочено към изследване на видовете биопродукти, които се произвеждат на територията на област Велико Търново. Като изходна база за изследването са използвани данни, публикувани на сайта на Министерството на земеделието, храните и горите. На основата на обработените и обобщени данни е представено видовото многообразие на продуктите и храните, произвеждани по биологичен начин от земеделски производители, регистрирани на територията на област Велико Търново.*

Ключови думи*: биопродукти, биопроизводители, растениевъдство, животновъдство, преработка на биопродукти, търговия с биопродукти*

Въведение

В съвременните условия все по-често се говори и се акцентира върху продуктите произвеждани по биологичен начин. В резултат на това значителна част от земеделските производители се преориентират към биопроизводството. Министерство на земеделието, храните и горите поддържа актуална база данни на производителите, преработвателите и търговците на земеделски продукти и храни, произвеждани по биологичен начин (Министерство на земеделието, храните и горите, 2019). Информацията от тази база данни е показателна за нарастващия брой на биопроизводителите. Обект на внимание в настоящата разработка е изследване на продуктовото многообразие на биопроизводството в област Велико Търново през 2019 год.

1. Биопродуктите и техните характеристики

Биологичен е този продукт, който е предназначен за потребление и е произведен по биологичен начин. Такъв е продуктът, при чието производство не се употребяват никакви изкуствени добавки и подобрители, както и генномодифицирани организми. Следва да се прави разлика между био-, натурални и екологично чисти продукти. Изискванията при производството на биопродукти са много по-големи

– не се използват никакви изкуствени подобрители и съставки както при производството на продуктите, така и при отглеждането на суровините за тяхното производство и обработването им. Наред с това биопродуктите трябва да се отглеждат в среда, отговаряща на специални изисквания, регламентирани по законодателен ред. Следователно трябва да се прави разлика между био, натурален и екологично чист продукт. Най-общо може да се каже, че: *екопродукти* са тези, произведени в екологично чист район или на базата на суровини от екологично чист район; *натурален* продукт е всяко изделие на базата на растителни съставки, без синтетични добавки, с минимална обработка и без специализиран контрол; *биопродукт* е селскостопанска продукция, отглеждана върху чиста почва при максимално щадене на околната среда – без изкуствени торове, без използване на пестициди, хормони, антибиотици (при животните) и под строг контрол от сертифицирани органи. (БеФит, 2019)

Биопродуктите могат да бъдат хранителни и нехранителни. „Биологичната храна е продукт на боилогичното земеделие, който е отгледан и преработен без използването на синтетични вещества при отглеждането … и помощни вещества при преработката. При биологичната храна е забранено използването на генетично модифицирани организми и техни производни.“ (Фармланд България, 2019). В България преобладава отглеждането на многогодишни култури по биологичен начин. „Българските потребители възприемат биологичните храни като храни с ***високо качество.*** Те са ***по-здравословни, по-полезни, по-вкусни*** и с различен външен вид от останалите конвенционални храни.“ (Иванова, Василева, Стефанов, & Типова, 2012, стр. 42)

Нехранителните биопродукти също се произвеждат при строго регламентирани изисквания, не по-различни от тези присъщи за биохраните.

„Биологичното животновъдство следва да задоволява специфичните поведенчески нужди на животните. В тази връзка помещенията за отглеждане на всички видове животни следва да задоволяват нуждите на съответните животни по отношение на вентилацията, осветлението, пространството и удобството, … Следва да се установят специфични условия за помещенията и животновъдни практики по отношение на някои животни, включително пчели.“ (РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 889/2008 НА КОМИСИЯТА, 2019)

Съгласно *РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 834/2007 НА СЪВЕТА от 28 юни 2007 година относно биологичното производство и етикетирането на биологични продукти и за отмяна на Регламент (ЕИО) № 2092/91*

„Биологичното производство е съвкупна система за управление на земеделието и производство на храни, в която се съчетават най-добри практики по отношение опазване на околната среда, висока степен на биологично разнообразие, опазване на природните ресурси, прилагане на високи стандарти за благосъстояние на животните и производствен метод, съобразен с предпочитанията на някои потребители към продукти, произведени чрез използване на естествени вещества и процеси. По този начин методът за биологично производство изпълнява двойна обществена роля, като от една страна обезпечава един специфичен пазар, отговарящ на потребителското търсене на биологични продукти, а от друга страна доставя обществени блага, допринасящи за опазване на околната среда и благосъстоянието на животните, както и за развитие на селските райони.“ (EUR-Lex, 2019).

2. Производители, преработватели и търговци на земеделски продукти и храни, произведени по биологичен начин, в област Велико Търново

В област Велико Търново са регистрирани 272 стопанства, чиято дейност е свързана с биологичните продукти. Те извършват производствена, преработваща и търговска дейност. Част от тях са в период на преход. Дейността им се контролира от сертифицирани контролиращи органи. В Таблица 1 е представена информация както за общия брой, така и за дейностите, които извършват.

Таблица 1. Производители, преработватели и търговци на земеделски продукти и храни, произведени по биологичен начин, в област Велико Търново

Дейности	**Брой**
Всички, извършващи дейност свързана с биопродукти, в област Велико Търново	**272**
Производители (общо растениевъдство и животновъдство)	*262*
– Само растениевъдство	110
– Само животновъдство	121
– Растениевъдство и животновъдство	26
– Растениевъдство и други дейности	4
– Растениевъдство, животновъдство и други дейности	1
Преработватели	12
Търговци	10
Събиране на диворастящи билки и плодове	3

Източник: *http://bioregister.mzh.government.bg/.* Информация, обработена от автора.

Част от регистрираните биопроизводители в област Велико Търново извършават повече от една дейност, свързана с продукти и храни, произведени по биологичен начин, поради което сумарно броят им от данните в Таблица 1 надвишава 272.

На следващите фигури е визуализирана систематизираната информация за производителите, преработвателите и търговците на земеделски продукти и храни, произведени по биологичен начин в област Велико Търново.

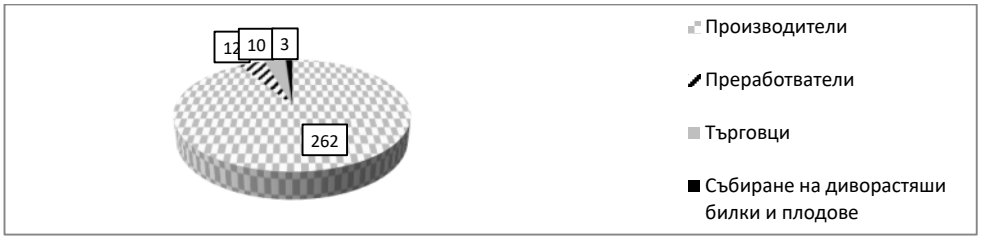

Фиг. 1. Брой на икономическите субекти по извършвани дейности с биопродукти в област Велико Търново

Източник: *http://bioregister.mzh.government.bg/*. Информация, обработена от автора.

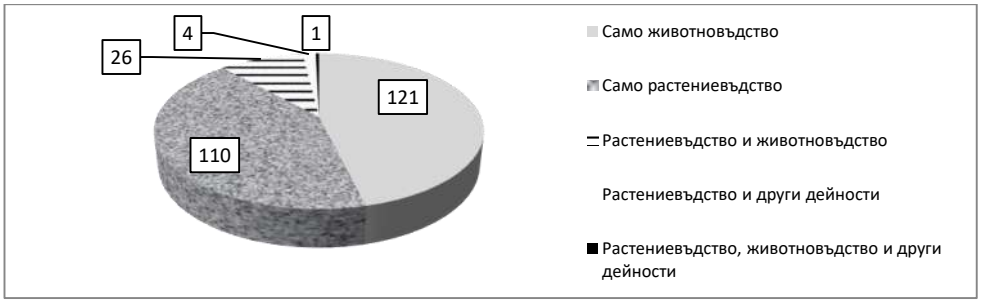

Фиг. 2. Производители на биопродукти в област Велико Търново

Източник: *http://bioregister.mzh.government.bg/*. Информация, обработена от автора.

Повечето икономически субекти, чиято дейност е насочена към биопродуктите, извършват повече от една дейност. Информацията за набора от дейности извършвани от всяко биостопанство е представена в Таблица 2.

Сред земеделските производители на биологични продукти, произведени в област Велико Търново, има и подизпълнители: 27 са подизпълнители за област Пловдив, 7 – за област Велико Търново и 1

– за област София. Наред с това 4 земеделски производители имат подизпълнители от Великотърновска и други области.

Таблица 2. Стопански субекти в област Велико Търново според набора на извършваните от тях дейности с биопродукти

Извършвани дейности	Брой
Само растениевъдство	110
Само животновъдство	121
Растениевъдство и животновъдство	26
Растениевъдство, животновъдство и преработване	1
Растениевъдство, преработване и търговия	2
Растениевъдство и преработване	1
Растениевъдство и търговия	1
Преработване	3
Преработване и търговия	2
Търговия	2
Общо	**272**

Източник: *http://bioregister.mzh.government.bg/.* Информация, обработена от автора.

Земеделските боипроизводители от област Велико Търново се контролират от сертифицирани контролни органи, които към настоящия момент са 14 на национално ниво (Министерство на земеделието, храните и горите, 2019). Само един от тези органи не упражнява дейността си в областта, т.е. не контролира нито един от регистрираните биопроизводители, обект на внимание в настоящото изследване. Този орган е „Булгарконтрола“ АД. „Сертифицирането е процедура, при която независим орган оценява стопанството и гарантира писмено, че са спазени изискванията на определени стандарти. **Сертифицирането** осигурява постигането и поддържането на искането качество, удовлетворяване на потребителите и **подобряване на конкурентните позиции.“** (Митова, 2011, стр. 50)

3. Видово многообразие на продуктите и храните, произвеждани по биологичен начин, в област Велико Търново

На база на систематизираната информация, достъпна на сайта на Министерство на земеделието, храните и горите, може да се каже, че видовото многообразие на биопродуктите, произвеждани в област Велико Търново, е богато. В Таблица 3 е представена обобщена информация за видовете биопродукти, които се произвеждат в областта, и за броя на техните производители.

Таблица 3. Видово многообразие на продуктите и храните, произвеждани по биологичен начин, в област Велико Търново

Видове продукти и храни	Брои производители	Видове продукти и храни	Брои производители
РАСТЕНИЕВЪДСТВО			**279**
Слънчоглед	3	Десертни лозя	1
Царевица за зърно	7	Малина	3
Царевица	1	Арония	9
Сладка царевица	1	Ягоди	4
Ечемик	1	Дюля	1
Зимна пшеница, спелта, едрозърнест лимец	2	Череша, вишна и др.	12
Овес	1	Ябълка	11
Ръж	1	Слива	45
Обикновена, мека пшеница	4	Кайсия	7
Други зърнени	1	Праскова	6
Люцерна	18	Круша	2
Постоянни фуражни култури	1	Смокиня	2
Други фуражни за зелено	2	Шипка	5
Естествени пасища	13	Кориандър	1
Пасища	3	Лавандула	2
Пасища и ливади (с изключение на естествените)	18	Маточина	2
Зеле	1	Маслодайна роза	1
Картофи	1	Семена и посадъчен материал	3
Домати	2	Други	2
Орехи	40	Лешници	18
Угар като част от сеитбообращението	3	Неизползвана земя (угар, която не е част от сеитбообращението)	10
Бадеми	1	Десертни лозя	1
Винени лозя	4	Малина	3
ЖИВОТНОВЪДСТВО			**165**
Пчелни семейства биологични	110	Овце, женски за разплод	7
Пчелни семейства в преход	20	Други овце	3
Говеда за клане	1	Кози, женски за разплод	12
Други категории говеда	1	Други кози	5
Млечни крави	6		
СЪБИРАНЕ НА ДИВОРАСТЯЩИ БИЛКИ И ПЛОДОВЕ			**3**

Източник: *http://bioregister.mzh.government.bg/*. Информация, обработена от автора.

Както е видно от Таблицата, в област Велико Търново стопанските субекти, занимаващи се с биопроизводство в сферата на растениевъдството са 279, в сферата на животновъдството – 165, а събиращите диворастящи билки и плодове са 3. Видовото многообразие на растениевъдните биопродукти в областта наброява 43 вида, а на животновъдните – 8.

На следващите фигури е визуализирано видовото многообразие на растениевъдните и животновъдните биопродукти, произвеждани в

област Велико Търново.

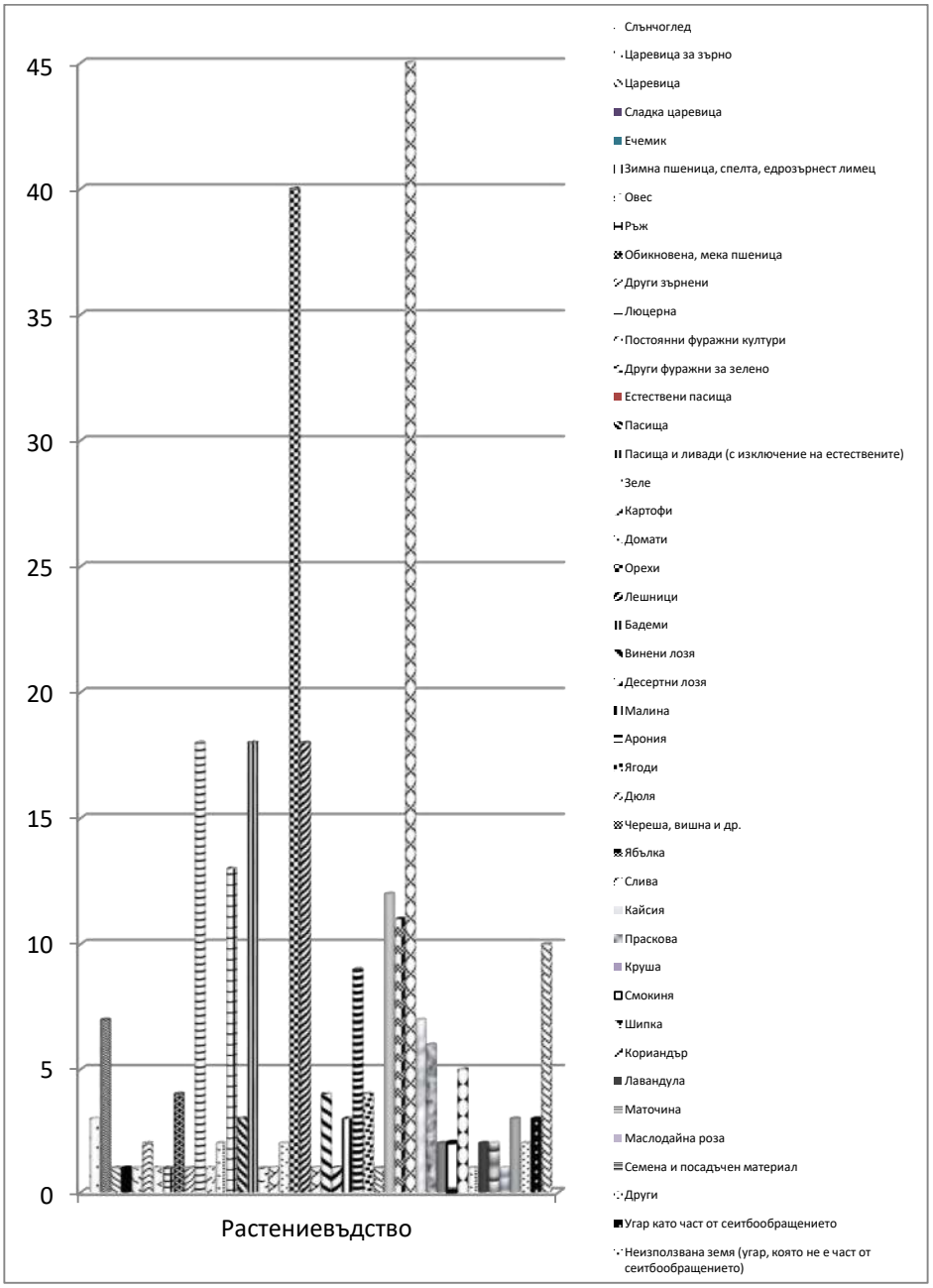

Фиг. 3. Видово многообразие на растениевъдната биопродукция в област Велико Търново

Източник: *http://bioregister.mzh.government.bg/*. Информация, обработена от автора.

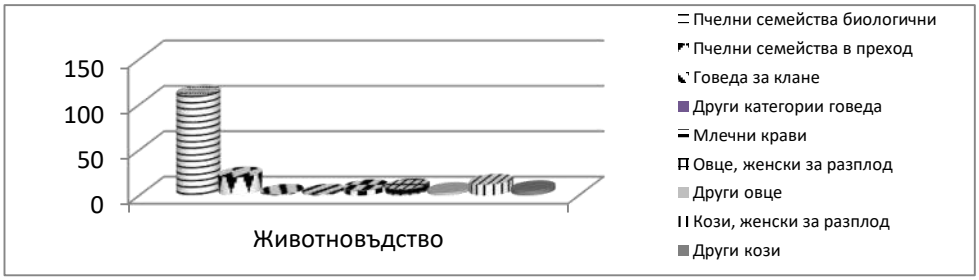

Фиг. 4. Видово многообразие на животновъдната биопродукция в област Велико Търново

Източник: *http://bioregister.mzh.government.bg/*. Информация, обработена от автора.

Заключение

В резултат на изложените данни може да се обобщи, че броят на биопроизводителите в област Велико Търново е значителен, а видовото многообразие на произвежданите от тях биопродукти е богато. Респективно и потребителите, търсещи здравословна, питателна и незамърсена с изкуствени торове и други химически съставки продукция, се увеличават. Това е показателно, че хората все повече са загрижени както за собственото си здраве, така и за екологията.

ЛИТЕРАТУРА

EUR-Lex. (август 2019 г.). *https://eur-lex.europa.eu.* Свалено от https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex:32007R0834.

Биологично производство. (август 2019 г.). *https://www.mzh.government.bg/bg/sektori/rastenievadstvo/biologichno-proizvodstvo.*

Иванова, Д., Василева, Е., Стефанов, С., & Типова, Н. (2012). *Биологичните продукти в България.* София: Издателски комплекс – УНСС.

Министерство на земеделието, храните и горите. (август 2019 г.). *http://bioregister.mzh.government.bg*.

Митова, Д. (2011). Биологичните продукти в контекста на тяхната конкурентоспособност. *Икономика и управление на селското стопанство*, 45-58.

РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 889/2008 НА КОМИСИЯТА. (август 2019 г.). http://bgbio.org/bio-normativna-baza/889_01_01_2013.pdf.

Фармланд България. (август 2019 г.). *https://farmland.bg/biologichno_zemedeli__kakvo_predstavlqva.html.*

БеФит. (август 2019 г.). *https://magazine.befit.bg/2018/03/23*

https://www.mzh.government.bg/

ПРИЛОЖЕНИЕ НА МЕТОДИТЕ ЗА БИЗНЕС ПРОГНОЗИРАНЕ В АГРАРНИЯ СЕКТОР

Докторант Георги Димитров
Факултет „Производствен и търговски бизнес“
Докторска програма „Икономика и управление (Аграрна икономика)

Настоящето докторантско научно изследване е публикувано на английски език по проект BG05M2OP001-2.009-0026-C01 „Развитие капацитета на студентите, докторантите, постдокторантите и младите учени от Стопанска академия „Димитър А. Ценов“ – гр. Свищов за провеждане на иновативни научно-практически изследвания в областта на икономиката, администрацията и управлението”, финансиран от Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейските структурни и инвестиционни фондове. Публикацията е след проведени курсове на обучение по проекта, вкл. научно ръководство, рецензиране и защита на научната теза в рамките на Дейност 7 „Разпространение на научните резултати, вкл. организиране на национални и международни научни форуми“.

The students research is issued and printed into the monographic almanac „Economics and management: start-up scientific researches by students”, under the general editing by Prof. Andrey Zahariev, PhD and Head. Assist. Prof. Tsvetan Pavlov, PhD.

Въведение

Прогнозата представлява твърдение за това какво може да се очаква да се случи (в един бъдещ период), базирано на настоящите условия и наблюдения, интерпретирани в светлината на предишен опит (Taylor, 1924). Прогнозите никога не са напълно точни, независимо от желанието на този, който ги изготвя, но макар да се отклоняват в определени граници от реалните събития или стойности, те все пак са изключително полезни при взимането на управленски решения, насочени към бъдещето. В областта на икономиката тези управленски решения могат да касаят както държавната политика на ниво конкретен икономически сектор, така и управлението на конкретна бизнес организация. Потребността от изготвянето на прогнози се наблюдава както на макроравнище, така и на микроравнище. Това се отнася

и за аграрния сектор, където управленските решения, базирани на прогнози, са свързани най-често с производствените количества и цените през предстоящата година.

Поради по-специалното място, което производството на хранителни продукти заема спрямо други сектори по отношение на националната сигурност, правителството се явява както основен източник на прогнози в аграрния сектор, така и основен техен потребител. Безспорно е голямото значение на изготвените прогнози в сектора за прилагане на държавната политика. На ниво конкретна бизнес организация, управленските решения, базирани на прогнози, засягат всяка една функционална област в бизнес организациите, където е необходимо прогнозиране на различни по характер величини.

Обект на настоящето изследване са методите за бизнес прогнозиране, а негов предмет – прогнозиране на цените в агросектора. Целта на разработката е да се предложи модел за прогнозиране на цената, който прави най-точни прогнози в категорията свежи зеленчуци. Определените за постигането на тази цел задачи се свеждат до:

- да се проучи научната литература в областта на прилагането на модели за прогнозиране на цените в агросектора;

- да се приложат различни модели за прогнозиране на цените на зеленчуци и да се сравнят по степента им на точност на прогнозата, като на тази база да се препоръча най-добрия модел.

1. Процес на прогнозиране в бизнеса

Преди да насочим вниманието си към прогнозирането на цените в аграрния сектор, ще изложим етапите, които включва процесът на прогнозиране (**Фиг. *1***).

Най-напред се дефинира мениджърския проблем, като от ясното му описание зависи дали действията по-натам в процеса ще бъдат адекватни и ще доведат до такива резултати, които да подпомогнат решаването на проблема. Основната трудност, ако може да се нарече така, в този първоначален етап е обстоятелството, че дефиниращият проблема и изготвящият прогнозата обикновено са две различни лица. Това означава, че изготвящият прогнозата трябва да се увери, че целите на неговата работа са пределно ясни. Ключов въпрос в тази връзка е как и за какво резултатите от прогнозирането ще бъдат използвани от мениджърите и в какъв времеви хоризонт трябва да бъде прогнозата.

Вторият етап от процеса на прогнозиране е събирането на данни. За да се изготви прогноза обикновено се използват вече налични в организацията данни, които, в зависимост от начина на първоначално

събиране и на използване, са в различна форма и на различни носители. Предвид дигитализацията на информацията в наши дни, събирането на тези данни не е сложна задача. В редица случаи, освен вече налична в предприятието информация, е необходима друга вторична информация, достъпна от публични или платени източници на данни.

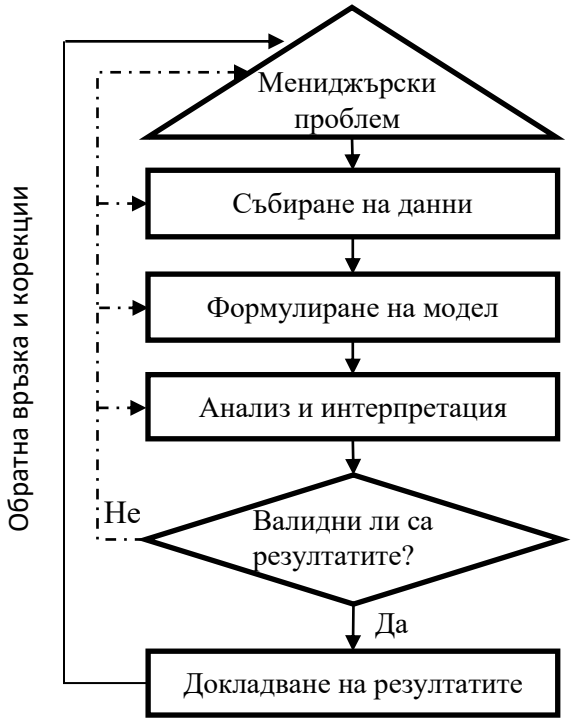

Фиг. 1. Процес на прогнозиране.
Апробирано по Hoshmand, 2010, p. 6

Следващ етап в процеса на прогнозиране е може би най-сложният, тъй като изисква най-много специфични знания и умения да се формулира адекватен иконометричен или статистически модел за прогнозиране. Тук следва да се съобрази влиянието на редица фактори върху величината, която се прогнозира. Част от тях са вътрешни и включват качеството и цената на продуктите, разходите за реклама, логистика и други (Hoshmand, 2010, p. 7). Други са външни икономически фактори, като равнището на инфлацията, лихвите, доходите, заетостта, обменни курсове и други. В зависимост от типа на прогнозата – краткосрочна или дългосрочна, възможностите на този, който

я изготвя, както и разполагаемите ресурси, могат да се съставят по-сложни модели, които отчитат всички релевантни фактори.

Следва анализът на резултатите и преценка, доколко точността на прогнозата, изготвена от приложения модел, е задоволителна за прогнозиращия. За да се определи дали резултатите са валидни, моделът се оценява на база част от известната информация, докато друга част се използва само при тестването на модела върху неизвестна за него (неизползвана до момента) информация. Така може да се прецени, доколко моделът дава добра прогноза, като се сравни последната с известните, но неизползвани данни. Ако моделът се „представя“ добре, то резултатите се докладват на мениджърите. Ако резултатите не са задоволителни, се предприемат корекции в някоя от предходните стъпки.

2. Прогнозиране на цените в агросектора

Най-общо казано, цените на селскостопанските продукти реагират бързо на промените в търсенето и предлагането. Могат да се изтъкнат няколко по-важни характеристики на пазарите на селскостопански продукти, които обуславят и спецификата на прогнозирането на цените. Първо, търсенето и предлагането са сезонни, като рамките на тази сезонност са предварително известни и тя може да бъде взета предвид при разработването на модели за прогнозиране. Второ, производството на селскостопански продукти зависи изключително от фактори, които трудно или изобщо не се поддават на предсказване, като засушаване или прекалено обилни дъждове, нападение на вредители и други. Появата на такива събития следователно се отразява на цените в сектора, а същевременно подобни фактори не могат да бъдат обхванати от моделите за прогнозиране.

Налице са изследвания, прилагащи различни модели за прогнозиране на **продажбите** на зеленчуци (Shukla & Jharkharia, 2011), **производството** на различни култури, като захарна тръстика (Srivastava & Brahmaprakash, 1994). Изследователите на **цените** на селскостопански продукти прилагат различни методи за прогнозиране на цените в сектора. За настоящото изследване от значение са моделите, прилагани за прогнозиране на цените на зеленчуци, като извън обхвата на нашия интерес остава прогнозирането на цените на продукти от сектор „животновъдство“. Тъй като при тях не се наблюдава силно изразена сезонност в търсенето и предлагането и повлияване на произведените количества от климатичните условия, считаме, че за прогнозиране на цените на тези продукти ще са подходящи модели, които не биха дали

добри резултати, ако се приложат към продуктите от сектор „растениевъдство“.

Често прилагани са модели, комбиниращи авторегресионни процеси и плъзгащи се средни, наричани най-общо **ARIMA модели** (с и без отчитане на сезонни колебания). Специфичните техники за апробация на тези модели в икономически изследвания са разгледани и приложени от Д. Костов (Костов, 2018). Разновидности на тези модели са прилагани за прогнозиране цените на лук (Jalikatti, et al., 2014), картофи и домати (Kumar, Munirajappa, Chandrashekhar, & Surendra, 2009) (Adanacioglu & Yercan, 2012), чай (Achoth, 1985), царевица (Wongsanao & Chaovanapoonphol, 2012). Дискусионно е доколко е подходящо резултатите от тези изследвания да бъдат сравнявани, поради (1) различните култури имат различен вегетационен цикъл и следователно – различна сезонност и (2) изследванията са провеждани с данни от държави в различни географски области.

Въпреки че в цитираните изследвания ARIMA моделите превъзхождат по-простите модели за прогнозиране, някои изследователи предлагат и други методи за прогнозиране на цените в агросектора. (Jha & Sinha, 2013) прилагат метода на **изкуствените невронни мрежи**, за да прогнозират цените на едро на соя и рапица (на месечна база), като съпоставят резултатите с тези от прилагането на ARIMA. Резултатите демонстрират по-голяма точност на прогнозите, направени чрез прилагане на ARIMA, когато същите са за един месец напред. Когато обаче са сравнени показателите за точност на прогнози за 6 и 12 месеца напред, невронните мрежи дават по-точни прогнози. По отношение правилното определяне на посоката на изменение на цените, двата модела изглежда са почти равнопоставени, с малък превес на правилно определената посока на движение при невронните мрежи (Jha & Sinha, 2013, pp. 237-238). Тези резултати обаче се опровергават при прилагане на сходна методология за категорията на зеленчуците. Други изследователи (Najafi, Zibaei, Sheikhi, & Tarazkar, 2007) прогнозират цените на едро на домати, лук и картофи, като се концентрират върху сравняването на точността на изкуствените невронни мрежи с тази на типични линейни методи. Изследователите достигат до заключението, че за краткосрочна прогноза прилагането на изкуствените невронни мрежи предоставя най-точни прогнози, но при изготвяне на дългосрочна прогноза няма разлика с точността на другите приложени методи. Изследване със сходна цел демонстрира, че модел на изкуствените невронни мрежи превъзхожда по точност модел от типа ARIMA при прогнозиране на цените на едро на домати (Li, Xu, & Li,

2010). Въпреки добрите резултати, които се получават при прилагането на невронни мрежи, тяхното прилагане е относително сложно. Имайки предвид, че прилагането на ARIMA методът е относително по-достъпно, за краткосрочна прогноза би следвало да се предпочете именно този метод.

По-скоро неприложим към целта на настоящото изследване, но даващ добри резултати при предсказването на посоката на изменение на цената спрямо предходния период, е модел, базиран на веригите на Марков (Bairagi & Kakati, 2017). Моделът е приложен върху данни за цените на картофи и позволява да се определи, колко вероятно е в следващия период (в случая – ден) да се реализира едно от трите възможни равнища на цената: повишение, намаление или запазване на цената.

3. Прилагане на методи за прогнозиране на цените в агросектора

Описание на данните

Анализирани са данни за средните цени на едро (лв./тон) по тримесечия за следните селскостопански култури: картоф, лук и зеле. Данните са е взета от Националния статистически институт, като изследваният период е от първото тримесечие на 2009 г. до второто тримесечие на 2018 година. Анализът е реализиран чрез софтуерен пакет IBM SPSS Statistics 19 и MS Excel.

Процедурата, която ще бъде следвана, включва три етапа: първо, предварителен анализ на данните; второ, прилагане на модели за прогнозиране на цените; трето, сравняване на точността на моделите.

Предварителен анализ на данните

Както е видно от графиката по-долу, анализът на динамиката на **средните цени на картофите** сочи слабо изразен негативен тренд за последните години (вж. Фигура 2). Същевременно, наблюдава се пик във второто тримесечие и понижение на цените в третото и четвърто тримесечие, което свидетелства за наличие на сезонни колебания. При цените на лука по-скоро не се наблюдава ясно изразен тренд, но отново има сезонно колебание в цените – увеличение във второто тримесечие и спад в четвъртото (вж. Фигура 3).

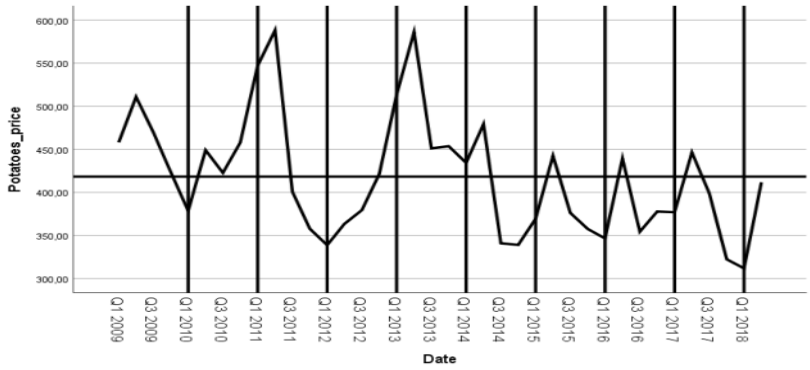

Фиг. 2. Динамика на средните цени на едро за тон картофи по тримесечия

Източник: Собствени изчисления на автора

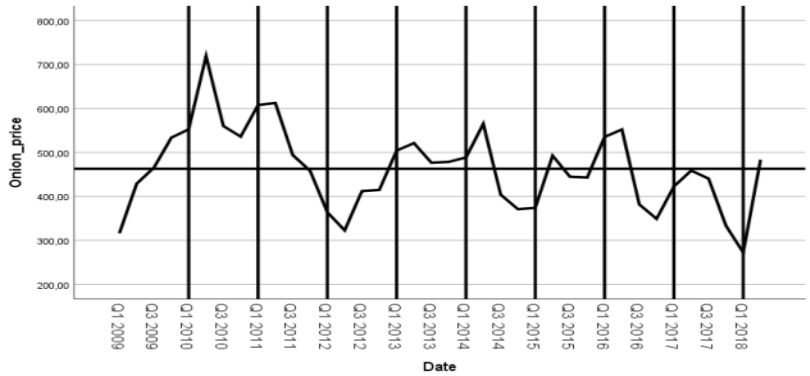

Фиг. 3. Динамика на средните цени на едро за тон лук по тримесечия

Източник: Собствени изчисления на автора

През изследвания период цените на едро за тон зеле се понижават през последното тримесечие, което отново показва сезонна зависимост (вж. Фигура 4). Дискусионно е наличието на тенденция към понижаване на цените, макар че през последните две години сезонните пикове са чувствително по-слаби, отколкото тези преди тях.

В обобщение, може да се предположи, че за прогнозиране на цените на избраните селскостопански култури, по-подходящи биха били модели, които отчитат сезонната структура на данните.

Прилагане на алтернативни модели за прогнозиране

Приложените модели за прогнозиране са просто експоненциално изглаждане, експоненциално изглаждане с отчитане на сезонността

(метод на Холт-Уинтърс)[1], сезонна проекция и методологията ARIMA. Моделите са приложени върху данни за периода от 2009 до 2017 година, като е изготвена прогноза за първото и второто тримесечие на 2018 г. Точността на моделите е оценена, като е изчислен показателя „средна абсолютна процентна грешка“[2], като са съпоставени действителните стойности с изгладените чрез всеки модел стойности.

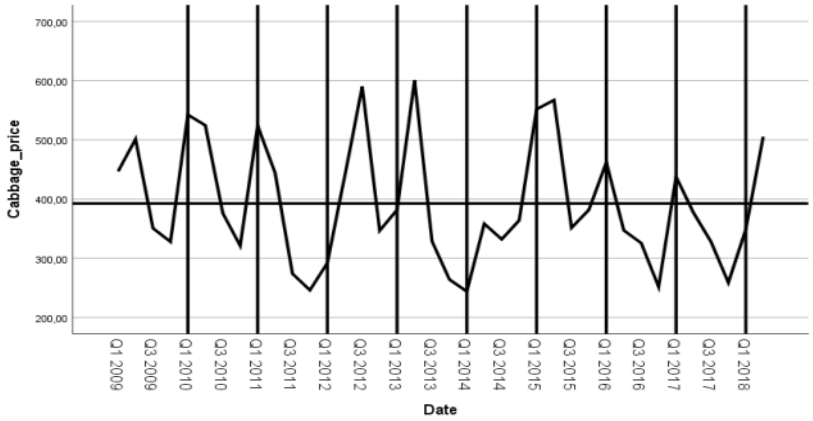

Фиг. 4. Динамика на средните цени на едро за тон зеле по тримесечия
Източник: Собствени изчисления на автора

Прогнозите при прилагането на метода на простото експоненциално изглаждане върху данните за цените на *картофите и лука* не са по-добри, отколкото ако предположим, че в следващото тримесечие средната цена ще бъде равна на тази в текущото. Както се вижда от Фигура 5, кривата на изгладените стойности (fit) за тези две култури копира тази на действително наблюдаваните стойности (observed), но е изместена с една стъпка напред (т.е. надясно).

За размера на грешката на модела за всяко конкретно наблюдение може да се съди от разстоянието между кривата на изгладените и тази на действителните стойности. Дори и без да се изчисляват показателите за точност на модела, може да се предположи, че той не дава задоволителни резултати при прогнозиране на данните, особено в точките, когато изменението сменя своята посока. Изключение са

[1] Прилага се при адитивна и мултипликативна сезонност. Вж. (Chatfield, 1978)

[2] Mean Absolute Percentage Error - MAPE

изгладените стойности на цените на *зелето*, където методът на експоненциалното изглаждане прави прогнози, близки до средната стойност за анализирания период.

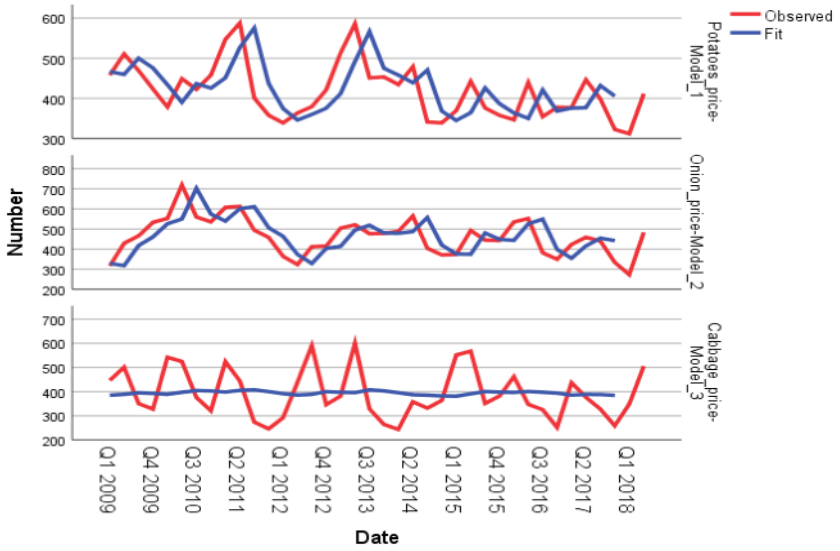

Фиг. 5. Действителни и изгладени стойности чрез метода на простото експоненциалното изглаждане

Източник: Собствени изчисления на автора

Видимо по-добри резултати се наблюдават при прилагане на метода на експоненциалното изглаждане, отчитащ сезонността в данните (вж. Фигура 6). Следва да се отбележи, че е приложен вариант на метода за сезонност от адитивен тип. Кривата на изгладените стойности следва по-плътно тази на действителните при цените на картофите, където изглежда методът по-точно възпроизвежда истин-ските цени. Не толкова близки до действителните са изгладените стойности на цените на лука и зелето.

При наличие на данни, които притежават и сезонен компонент за изготвяне на прогноза се прилага методът на сезонната проекция (Захариев, Ангелов, & Ганчев, 2016). Методът изисква преди да се прогнозира динамичният ред, да се изолира сезонния компонент. След това се прогнозират поотделно динамичният ред, трендът и сезонността, а накрая се компилират в една обща прогноза. Повече за приложението на модела е представено от (Тодоров, 2018).

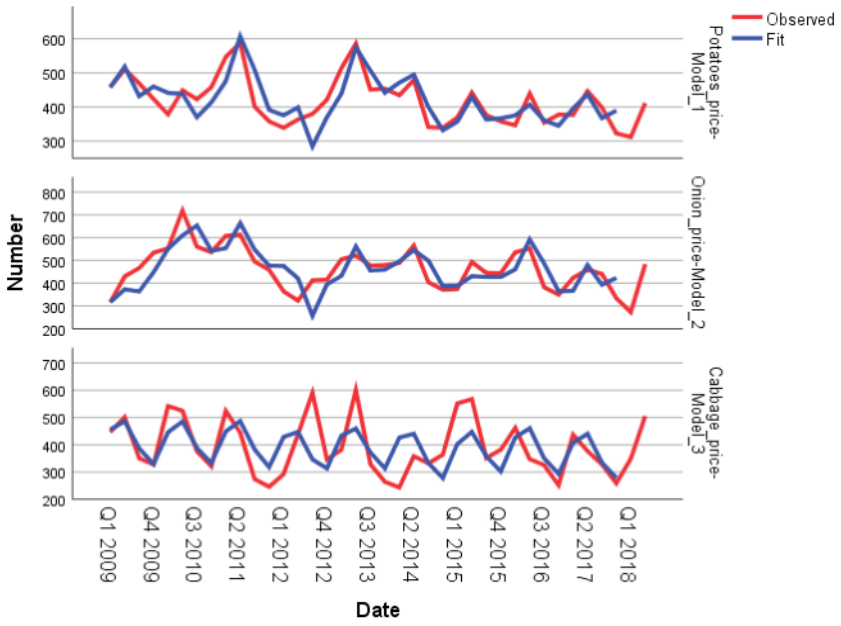

Фиг. 6. Действителни и изгладени стойности чрез метода на експоненциалното изглаждане (адитивна сезонността в данните)
Източник: Собствени изчисления на автора

Тествани са още следните модели: ARIMA(0,0,1)(0,0,0) за цените на картофите; ARIMA(1,0,0)(0,0,0) за лука; ARIMA(0,0,0)(1,1,0) за зелето. Резултатите са представени на Фигура 7. На базата на прост оглед на изгладените стойности, не може да се каже, че методологията ARIMA дава по-добри резултати в сравнение със сезонното експоненциално изглаждане. Вижда се, че в някои точки изгладените стойности силно се разминават с реалните.

Сравняване на моделите чрез показателя MAPE

Макар огледа на горните графики да ни дава основание да направим някои предположения за това, доколко всеки от прилаганите методи успява точно да възпроизведе реалните цени по тримесечия, формално основание да посочим някой от тях като превъзхождащ останалите може да ни даде показателят MAPE. Той се изчислява по следната формула:

$$MAPE = \frac{1}{n}\sum_{t=1}^{n}\left|\frac{A_t - F_t}{A_t}\right|$$

където:

A_t са действителните стойности, а F_t – предказаните.

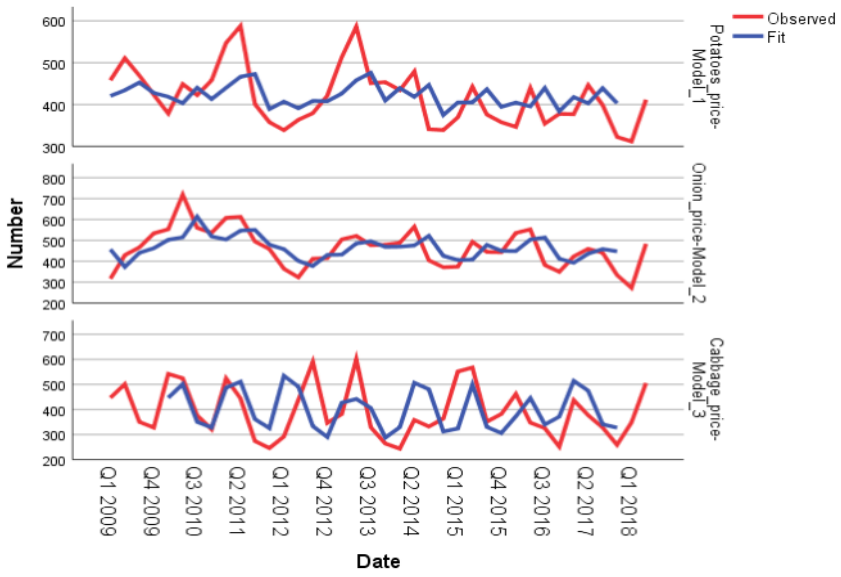

Фиг. 7. Действителни и изгладени стойности чрез прилагане на методологията ARIMA

Източник: Собствени изчисления на автора

Стойностите на показателя за всеки модел са представени в Таблица 1. Според използвания критерий, най-точна прогноза на средната цена на картофите и лука за първите две тримесечия на 2018 се получава при прилагане на метода на Холт-Уинтърс. При средната цена на зелето най-точна прогноза се получава при прилагане на простото експоненциално изглаждане. За разлика от картофите и лука, тук средната абсолютна процентна грешка е значително по-малка в сравнение с останалите модели. Методът на сезонната проекция и ARIMA не успяват да дадат по-точна прогноза при нито една от изследваните култури.

Таблица 1. Оценка на точността на приложените модели

Прогнозен период: Q1-Q2 2018	**MAPE**		
Метод	**Култура**		
	Картоф	Лук	Зеле
Просто експоненциално изглаждане	6.33%	23.09%	**10.45%**
Холт-Уинтърс (адитивен)	**5.93%**	**22.24%**	14.48%
Сезонна проекция	14.82%	33.67%	15.78%
ARIMA	12.93%	27.63%	29.20%

Източник: Собствени изчисления на автора

* * *

Заключение

Обект на прогнозиране бяха средните цени по тримесечия за тон от следните култури: картоф, лук и зеле. В резултат от проведения анализ се установи, че методът на експоненциалното изглаждане с отчитане на сезонността (методът на Холт-Уинтърс) дава най-точна прогноза при две от анализираните култури. При третата изследвана култура най-точна прогноза се получава при прилагане на простото експоненциално изглаждане, въпреки първоначалното предположение за наличие на сезонност в данните. Възможност за разширяване на постигнатите резултати виждаме в използване на допълнителни критерии за точност на прогнозата, прилагане на други методи за прогнозиране и използване на месечни вместо тримесечни данни за цените.

Библиография

Achoth, L. (1985). *Prices and Trend of Indian Tea - An Econometric Analysis.* Bangalore: University of Agricultural Sciences.

Adanacioglu, H., & Yercan, M. (2012). An Analysis of Tomato Prices at Wholesale level in Turkey: An Application of SARIMA model. *Cutos e Agronegocio, 8*(4), 52-75.

Bairagi, A., & Kakati, S. C. (2017). Markov Chain Modeling for Prediction on Future Market Price of Potatoes with Special reference to Nagaon District. *IOSR Journal of Business and Management, 19*(12), 35-31.

Chatfield, C. (1978). The Holt-Winters Forecasting Procedure. *Journal of the Royal Statistical Society. Series C (Applied Statistics), 27*(3), 264-279. doi:10.2307/2347162

Hoshmand, R. A. (2010). *Business Forecasting: A Practical Approach (2nd ed.).* New York & London: Routledge's Taylor & Francis Group.

Jalikatti, V. N., Raghvendra, C., Ahmad, D. G., Amarapurkar, S., Sheikn, & Sarfaraz. (2014). Forecasting the Prices of Onion in Belgaum Market of Northern Karnataka using ARIMA Technique. *International Research Journal of Agricultural Economics and Statistics, 5*(2), 153-159.

Jha, G. K., & Sinha, K. (2013). Agricultural Price Forecasting Using Neural Network Model: An Innovative Information Delivery System. *Agricultural Economics Research Review, 26*(2), 229-239.

Kumar, T. L., Munirajappa, R., Chandrashekhar, H., & Surendra, H. S. (2009). Seasonality in Arrivals and Prices of Important Vegetable crops in Bangalore Market. *Mysore Journal of Agricultural Sciences, 43*(4), 738-743.

Li, G.-q., Xu, S.-w., & Li, Z.-m. (2010). Short-Term Price Forecasting For Agro-products Using Artificial Neural Networks. (1), 278-287.

Najafi, B., Zibaei, M., Sheikhi, M. H., & Tarazkar, M. H. (2007). Forecasting Price of Some Crop Products in Pars Province: Application of Artificial Neural Network. *Journal of Science and Technology of Agriculture and Natural Resources, 11*(1B), 501-512.

Shukla, M., & Jharkharia, S. (2011). Applicability of ARIMA Models in Wholesale Vegetable Market: An Investigation. *International Conference on Industrial Engineering and Operarions Management*, (стр. 1125-1130). Kuala Lumpur, Malaysia.

Srivastava, S., & Brahmaprakash. (1994). Pattern of Marketing Arrivals and Prices of Gram in Uttar Pradesh. *Indian Journal of Agricultural Marketing, 8*(1), 13-16.

Taylor, H. C. (1924). Agricultural Forecasting. *Journal of Farm Economics, 6*(2), 165-163.

Wongsanao, T., & Chaovanapoonphol, Y. (2012). Forecasting in Northern Region of Thailand using ARIMAX Model. *Journal of Agricultural Research and Extension, 29*(2), 58-71.

Захариев, А., Ангелов, А., & Ганчев, А. (2016). *Финансов анализ с MS Excel.* Свищов: Фабер.

Костов, Д. (2018). *Финансово моделиране с MS Excel за докторанти.* Свищов: Стопанска академия „Д. А. Ценов“ .

Тодоров, Ж. (2018). *Финансово моделиране с MS Excel за студенти.* Свищов: Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов.

УПРАВЛЕНИЕ НА ЗАПАСИТЕ ОТ ДОСТАВЧИЦИТЕ ВЪВ ВЕРИГИТЕ НА ДОСТАВКА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Докторант Александър Ангелов
Университет за национално и световно стопанство
катедра „Икономика на търговията“

Резюме: *Управлението на запасите от доставчиците (УЗД) (vendor-managed inventory (VMI)) е една от често използваните партньорски инициативи за подобряване на дейността на веригата на доставка. Тя се изразява в преотстъпването на дейностите по попълване с нови запаси от търговеца на дребно на производствените предприятия, търговците на едро, дистрибуторите и дори фермерите. Предимствата от използването на тази стратегия за управление на запасите във веригата на доставка заслужават внимание и са предпоставка за разработването ѝ при реализацията на селскостопански продукти.*

Ключови думи*: доставчици, управляващи запасите; вериги на доставка; селско стопанство; аграрни продукти*

1. Въведение

Целта на настоящата разработка е да представи възможностите за подобряване на дейността на веригите на доставки в областта на селското стопанство чрез запаси, управлявани от доставчиците. За постигането на целта е необходимо да се изпълнят следните задачи: да се изясни същността на управлението на веригата на доставки, да се открояят ролята и предимствата на УЗД във веригата на доставка и да се посочи примерно приложение на запасите, управлявани от доставчиците при реализацията на селскостопански продукти.

2. Същност на управлението на веригата на доставки

G. Stevens (Stevens, 1989, pp. 3-8) дефинира веригата на доставка като съвкупност от свързани дейности „които са концентрирани върху планирането, координирането и контролирането на материалите и готовите продукти от доставчиците до клиентите. Подобно определение дава и Д. Уотерс (Уотерс, 2003, стр. 19), който акцентира върху преместването на материалния поток и добавянето на стойност на всяко ниво на преместване, т.е. от всяка компания.

D. Simchi-Levi, P. Kaminsky и E. Simchi-Levi (Simchi-Levi, Kaminsky, & Simchi-Levi, 2000, p. 1) определят управлението на веригата за доставка като набор от подходи, използвани за ефективно интегриране на доставчици, производители, складове и магазини, така че стоките, които се произвеждат и предлагат, да са с точно необходимото количество, на съответното място и в съответното време, съблюдавайки минимизиране на разходите в цялата система и задоволително ниво на предлаганите услуги. Я. Коралиев (Коралиев, 2013, стр. 17) дефинира, че от „практическа гледна точка управлението на веригата за доставка е системен подход за интегрирано планиране и управление на всички потоци от крайните потребители до доставчиците на суровини. Концепцията за управление на веригата на доставки е концепция за водене на бизнеса“.

Веригата за доставки се определя като „набор от три или повече субекти (организации или индивиди), пряко включени в потоците нагоре и надолу по веригата от продукти, услуги, финансови потоци и/или информация от източника към клиента“ (Mentzer, DeWitt, Keebler, & Min, 2001, p. 4). В следствие на това определение, могат да се идентифицират три степени на сложност на веригата за доставки: „пряка верига за доставки“, „разширена верига за доставки“ и „максимална верига за доставки“ (Mentzer, DeWitt, Keebler, & Min, 2001, p. 5). М. Раковска (Раковска, 2008, стр. 249) споделя подобно мнение като отбелязва, че „веригата на доставки се състои от организации, които са обвързани по между си посредством материалните и информационните потоци, протичащи от източника на суровини до крайните потребители“. С. Благоева и М. Кехайова (Благоева & Кехайова, 2008, стр. 168 – 205) смятат, че веригата на доставка на всеки продукт има определена дължина, зависеща от броя на поточните линии или посредниците, през които преминава и ширина – броят на възможните паралелни маршрути, по които може да премине продукта (Благоева & Кехайова, 2008, стр. 173).

3. Предимства от внедряване на системата за запаси, управлявани от доставчиците, във веригата на доставка

Системата за запаси, управлявани от доставчиците, спомага движението на материалните потоци към всички участници във веригата на доставка да се извършва от едно място. Чрез нея се постига намаляване на разходите за съхранение, намаляване на разходите за работна сила, максимално обслужване на клиентите, минимизиране липсата на стоки, съкращаване на времето за преминаване от производителя до

крайния потребител, поддържане на взаимоотношения с минимален брой доставчици, подобряване на ефективността на всички процеси и подобряване и стандартизиране на качеството на продуктите (Sharma & Singhi, 2018, pp. 24 -25). Запасите, управлявани от доставчик, се разглеждат като отговорност за непрекъснато и автоматично попълване на запасите на клиентите (предприятията), на база на подадена от тях информация за запасите. Основните предимства се състоят в поддържане на по-ниски равнища на запаси от клиентите, по-ниски разходи за развалени и отпаднали продукти, по-голям контрол, развитие на партньорство (Piplani, 2006, стр. 41-47).

От гледна точка на степента на централизираност на управлението на запасите във веригата на доставка съществуват две системи – централизирана и децентрализирана. Към различните видове централизирано управление на веригата на доставка спада и избора за внедряване на стратегия за запаси, управлявани от доставчика (Bernstein, Chen, & Federgruen, 2006, pp. 1483-1484). Практиката, при която доставчикът поема всички отговорности по попълването на запасите на клиента, решава какво да е количеството и кога да се извърши доставката, като равнището на запасите се колебае в специфични минимални и максимални граници, се нарича *запаси, управлявани от доставчика*. В зависимост от каналовата сила на търговеца на дребно съществуват три типа стратегии на доставчика: пълна зависимост от търговеца на дребно, независимост и сътрудничество. В повечето случаи запасите, управлявани от доставчика, са при пълна зависимост от търговеца на дребно (Govindan, 2013, pp. 3808-3809). Според Salem & Elomri (Salem & Elomri, 2017, p. 68) стратегията на запаси, управлявани от доставчика, е пример за виртуална интеграция между партньорите във веригата на доставка.

Обединяването на предимствата от използването на запасите, управлявани от доставчиците, е извършено от екип от автори (Waller. , Johnson, & Davis , 1999, pp. 184-187) в следните насоки:

• Намаляване на разходите чрез смекчаване на последствията от изменението в търсенето на определени стоки;

• Подобряване на предоставяните услуги чрез приоритизиране на доставките към крайните клиенти, по-добро познаване на основните нужди на клиентите и създаване на по-голямо внимание към клиента;

• Необходимост от технологии – успешното внедряване на система за управление на запасите от доставчиците предполага наличието на компютърни платформи, комуникационни технологии, позволяващи

идентификация и проследяване на продуктите по пътя им от доставчика до клиента и обратно.

4. Приложение на стратегията за запасите, управлявани от доставчика, във веригата на доставка в селското стопанство

Проблемите, свързани с всяка една верига на доставка, както и с тази в селското стопанство, се изразяват най-вече чрез „камшичния ефект“, който влияе върху равнището на запасите в компаниите, включени във веригата на доставка. Той се получава вследствие на недостатъчна информация и координация между партньорите във веригата. Един от начините за преодоляването му е използване на стратегията за запаси, управлявани от доставчика (van der Vorst, da Silva, & Trienekens, 2007, pp. 8-13).

При конвенционалната верига на доставки, всеки от контрагентите взема независими решения относно управлението на запаси, в зависимост от желаното ниво на ефективност на неговото предприятие. Специфичните особености на веригата на доставка в селското стопанство се изразяват в две основни вериги: верига на доставка на пресни храни и верига на доставка на преработени храни. Използването на стратегията запаси, управлявани от доставчика, може да се прилага и в двата основни вида верига на доставка в селското стопанство.

Веригата на доставка на хранителни продукти чрез използване на стратегията за запаси, управлявани от доставчика, е представена на следващата фигура (фиг. 1.).

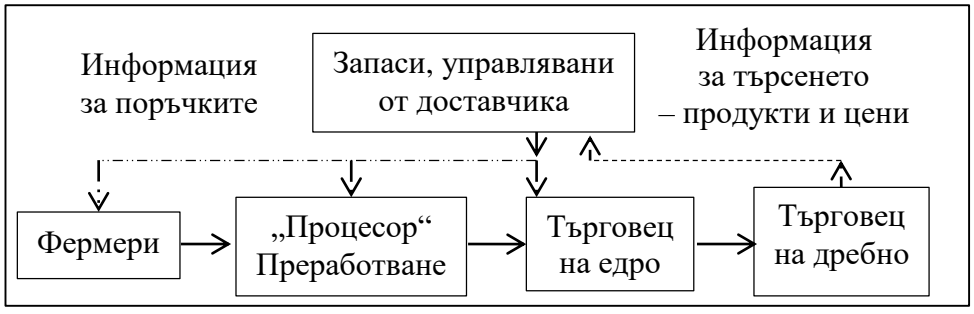

Фиг. 1. Верига на доставка за хранителни продукти, при която запасите се управляват от доставчика

Както е показано на фиг. 1., системата със запаси, управлявани от доставчика, е централизирана. При нея от страна на търговеца на

дребно протича информацията за търсенето на селскостопанските продукти към останалите участниците, за да могат те да вземат своите решения на база на нея. Тук следва да се уточни, че ако веригата е за пресни плодове и зеленчуци, без преработка, е възможно някои от посредниците да отпаднат, при което се получава къса верига на доставка.

Когато е необходима преработка, фермерите, преработващото предприятие и търговецът на едро предоставят информация на търговеца на дребно за равнището на запасите, за производствения капацитет, за разходите и т.н. По този начин дейността в цялата верига на доставка е по-ефективна.

Заключение

Веригата на доставки е сложна система, поддаваща се на управление, в която се движат различни потоци: материални и нематериални (информационни, финансови, трудови, услуги), а целта е да се задоволят нуждите на крайните потребители. Водещ е материалният поток, който е несинхронизиран и поражда натрупване на суровини и материали, продукти и стоки между и в различните компании, участващи във веригата на доставка. Тези материални потоци имат формата на запаси и са следствие от асинхронното движение на входящите и изходящите материални потоци между фирмите.

Информацията във веригата на доставка служи за координация и управление, при преодоляване на асинхронността, породена от движението на материалните потоци, което е предпоставка за установяване на дългосрочни взаимоотношения между компаниите, прерастващи в интеграция, с цел повишаване на тяхната конкурентоспособност.

Използването на стратегия със запаси, управлявани от доставчика, в селското стопанство, е предпоставка за по-ефективната дейност на цялата верига, вследствие на минимизиране на разходите за прогнозиране на всеки участник и постигането на координация, вследствие на споделената информация при управление на запасите във веригата. Координираните действия на партньорите спомагат за намаляване и поддържане на сравнително постоянни равнища на запасите, синхронизиране на поръчките и доставките.

ЛИТЕРАТУРА

Благоева, С., & Кехайова, М. (2008). Вериги на доставките в българската практика. Годишник на Икономически университет – Варна, 80, 168 – 205.

Коралиев, Я. (2013). Управление на веригата за доставките. София: ИК – УНСС.

Раковска, М. (2008). Теоретични аспекти на управлението на веригата на доставките. Научни трудове – УНСС,, 2, 249.

Уотерс, Д. (2003). Логистика. Управление цепью поставок. Москва: Юнити-Дана.

Bernstein, F., Chen, F., & Federgruen, A. (2006). Coordinating Supply Chains with Simple Pricing Schemes: The Role of Vendor-Managed Inventories. *MANAGEMENT SCIENCE, 52*(10), 1483–1492.

Cavinato, J. L. (1991). Evolving procurement organizations: logistics implications. *Journal of Business Logistics, 13*(1), 27 - 45.

Govindan, K. (2013). Vendor-managed inventory: a review based on dimensions. *International Journal of Production Research, 51*(13), 3808–3835.

Mentzer, J., DeWitt, T. W., Keebler, J. S., & Min, S. (2001). Defining supply chain management. *Journal of business logistics, 22*(2), 2-14.

Piplani, R. (2006). Coordination in the supply chain: vendor managed inventory is the way to go. *Serbian Journal of Management, 1*(1), 41 - 47.

Robertson, P. W., Gibson, P. R., & Flanagan, J. T. (2002). Strategic supply chain development by integration of key global logistical process linkages. *INT. J. PROD. RES., 40*(16), 4021-4040.

Salem, R. W., & Elomri, A. (2017). Vendor Managed Inventory (VMI): From Theory to Practical Implementation A Literature Review. *International Journal of Supply Chain Management, 6*(1), 68-93.

Sharma, N., & Singhi, R. (2018). Logistics and Supply Chain Management Quality Improvement of Supply Chain Process Through Vendor Managed Inventory: A QFD Approach. *Journal of Supply Chain Management System, 7*(3), 23-33.

Simchi-Levi, D., Kaminsky, P., & Simchi-Levi, E. (2000). *Designing and managing the supply chain: concepts, strategies and case studies.* USA: McGraw Hill.

Stevens, G. C. (1989). Integrating the supply chain. *Journal of Physical Dislrihulion and Materials Management, 19*(8), 3-8.

Waller., M., Johnson, M. E., & Davis, T. (1999). Vendor-managed inventory in the retail supply chain. *Journal of business logistics, 20*(1), 184 – 187.

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ХИБРИДЕН СОРТ ЦАРЕВИЦА - КНЕЖА 509 НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОМЕНЯТ ИКОНОМИКАТА

Надежда Беновска
Стопанска академия "Д. А. Ценов", IV курс
спец. Аграрна икономика фак. №158176

Резюме: *Няма друга култура на планетата, чийто произход и история най-много да са занимавали учените и която да е обект на дълги и задълбочени обсъждания, като царевицата. Богато генетично разнообразие на форми и разновидности, легенди, митове, боготворене, свързани с историята на народите, предоставят все повече нови и разнообразни данни.*

Ключови думи*: царевица, институт по царевицата, хибриден сорт*

1. Въведение

Богато генетично разнообразие на форми и разновидности, легенди, митове, боготворене, свързани с историята на народите, предоставят все повече нови и разнообразни данни. Една от легендите за царевицата гласи следното:

„Преди много години, когато индианците за първи път се появили на земята, живял един човек, далече от другите индианци. Той не познавал огъня и се хранел предимно с корени, кори от дървета и ядки, но този индианец се почувствал самотен, уморил се да рови за корени, загубил апетит и няколко дена спял под слънцето. Когато се събудил, той видял нещо, което стояло близо до него и от което в началото много се изплашил. Но, когато това нещо го заговорило, сърцето му се стоплило, защото това била една красива жена, с дълга руса коса, която въобще не приличала на индианка.

Индианецът я помолил да дойде наблизо, но тя не пожелала. Колкото по-близо отивал той, толкова се отдалечавала тя. Човекът й запял за своята самота и я молел да не го оставя сам. Тогава жената му казала, че може да я има завинаги, само ако направи точно това, което тя му каже. Индианецът й обещал.

Жената го завела до една много суха трева, казала му да вземе съчки и да ги трие една в друга. Много скоро от тях излязла искра,

тревата я подхванала и бързо като стрела пламъкът изгорил всичко. Тогава тя казала :“Когато слънцето залезе, хвани ме за косата и ме влачи по изгорялата земя“. Индианецът се възпротивил, но тя му обяснила, че когато на листата на тази трева се покаже нейната коса, тогава семената ще бъдат готови за използване. Индианецът направил това, което жената му казала, и от този ден, когато индианците видят коприната по стъблото на царевицата, знаят че красивата жена не ги е забравила“ (Томов, 1997).

По мнение на редица руски учени, произхода на царевицата е от Централна Америка (Томов, 1997). Друго мнение е, че тя произхожда от Новия Свят, и по-специално от Нова Гранада (De condole, 1972). Първоначално е наричана „житото на индианците“.

В България царевицата става популярна в първата половина на XIXв., което свидетелства и широкото й използване в народната медицина. Първоначално е разпространена в неподходящи райони-предпланински и по-високи места, като Вакарел и др.

От гледна точка на биологията на културата и изискванията, нашата страна се намира в най-благоприятната умерена зона-на север от 40 градуса паралел, за нормално развитие и получаване на добри резултати от отглеждането й (Томов, 1997).

Царевицата е култура с голямо значение за развитието на животновъдството, за изхранване на населението и за промишлеността. Има най-висока кръмна и енергийна стойност от зърнените фуражни култури. В 1kg царевично зърно се съдържат 1,34 кръмни единици и 3 450 kcal обменна енергия, в 1kg ечемик - 1,17 кръмни единици и 2 700 kcal, в 1kg овес - 1 кръмна единица и 2 500 kcal и т.н.

Царевицата е топлолюбива култура и преди всичко се нуждае от повече топлина за поникване. В нашата страна топлината е недостатъчна през първите фази от нейното развитие, но въпреки това са налице много добри условия за отглеждането на ранни, среднорани и среднокъси хибриди, с предимство на средно ранните (Николова, 2012, стр. 214).

Царевицата е култура с високи възможности по отношение на продуктивността. В опитни условия от нея са получени 2 500-3 000 kg сухо вещество/dka.

У нас най-добри предшественици за отглеждането й са бобовите култури, като грах, фасул, люцерна и др. Царевицата може да се отглежда като монокултура без да намалява добива в продължение на 3-5 до 7 и повече години при повишена степен на химизация (Николова, 2012, стр. 218).

2. Институт по царевицата-Кнежа

Института по царевицата-Кнежа води началото си от 1924г. Основни направления в Научноизследователската дейност са:

Създаване на нови хибриди царевица с висок потенциал за добив и качество, от всички групи на зрялост и направление на използване;

Провеждане на комплексни изследвания в областта на генетиката, биотехнологиите, селекцията и семепроизводство, физиологията и биохимията.

Разработване на нови агротехнически параметри, елементи и технологии за производство на царевица за зърно, силаж и семена в условията на екологично и устойчиво земеделие;

Разработване на високоефективни и екологосъобразни системи за растителна защита. Използване на агротехнически и биологични средства за опазване на околната среда.

Института по царевица-Кнежа поддържа като растителен генофонд работна колекция от 2246 бр. Образци, наши и чужди самоопрашени линии, сортове и синтетични популации, от които 1700 - самоопрашени линии, 182 - местни материали и 364 синтетични популации.

„Получаваните хибриди от селекциите са стрес толерантни, имат регионален характер и екологична насоченост, т.е. създават се в типични условия в които след това ще се отглеждат“ (Петровска, 2019).

Агенцията осъществяваща контрол при производството, заготовката, разпространяването, търговията и съхраняването на почвения и посадъчен материал; сертифицирането му при спазване на приети методи, схемите и технологичните характеристики за качество; ръководи процедурата при изпитването, признаването и районирането на сортовете в Института е ИАСАС (Изпълнителна Агенция по Сортоизпитване, Апробация и Семеконтрол).

Таблица 1. Хибриди в официалното изпитване на ИАСАС през 2018 г. на Института по царевицата-Кнежа

Година на изпитване	200-400 по ФАО	400-500 по ФАО	500-600 по ФАО	600+ по ФАО
за първа година	Кнежа321	Кнежа470 Кнежа471 Кнежа472 Кнежа473	Кнежа568 Кнежа569 Кнежа570А Кнежа571 Кнежа572 Кнежа573	
за втора година		Кнежа466 Кнежа467	Кнежа565	Кнежа648 Кнежа649
за трета година	Кнежа320		Кнежа564	

Таблица 2. Нови хибриди царевица в Института са

300-400 по ФАО	400-500 по ФАО	500-600 по ФАО	600+ по ФАО	
Кнежа307 Кнежа310 Кнежа317[3]	Кнежа461[1] Кнежа442	Кнежа560[2] Кнежа561 Кнежа546	Кнежа619 Кнежа627 Кнежа629	Кнежа3su-захарна

СЪЮЗ на ИЗОБРЕТАТЕЛИТЕ в БЪЛГАРИЯ

ДИПЛОМ

издава се на

доц. д-р ДИМИТРИНА ИЛЧОВСКА, доц д-р МИЛАДИН ГЕНОВ,
доц. д-р НАТАЛИЯ ПЕТРОВСКА, доц. д-р ВАЛЕНТИНА ВЪЛКОВА,
ас. БИСЕРКА ХИНКИНА, ас. ДИМИТЪР ВЕЛЧЕВ

за присъждане на Златен плакет за победител в категория

НОВИ СОРТОВЕ

с разработката

ЦАРЕВИЧЕН ХИБРИД "КНЕЖА 317"

ДВАНАДЕСЕТО НАЦИОНАЛНО ИЗЛОЖЕНИЕ

ИТИ'2019

20-24.02.2019г., Фудтех, Международен панаир Пловдив

Д-р инж.Марио Христов
Председател на СИБ

проф. дсн Славка Лукинудис
Председател на журито

[1] Грамота за новите хибриди царевица: доц. д-р Наталия Петровска, доц. д-р Иванка Генова, в конкурса за иновации на „Агра 2019“, в раздел „Сортови семена и посадъчен материал“.

[2] В конкурса за иновации на „Агра 2019“, в раздел „Сортови семена и посадъчен материал“, спечели Грамота за новите хибриди царевица: доц. д-р Валентина Вълкова, проф. д-р Кирил Христов, доц. д-р Димитрина Илчовска, доц. д-р Иванка Иванова. Печели Златен медал и Диплом за хибрид на X Национално изложение „Изобретения, Трансфер, Иновации - ИТИ 2017“.

[3] Златен плакет за победител в категория “Нови сортове“от XII Национално изложение ИТИ’2019: доц. д-р. Димитрина Илчовска, доц. д-р. Миладин Генов, доц. д-р. Наталия Петровска, доц. д-р. Валентина Вълкова, ас. Бисерка Хинкина и ас. Димитър Велчев, организирано от Съюзът на изобретателите в България. Изложението се проведе от 20 до 24 февруари 2019 в рамките на Международния Панаир в Пловдив.

СЪЮЗ на ИЗОБРЕТАТЕЛИТЕ в БЪЛГАРИЯ

ДИПЛОМ

издава се на

ВАЛЕНТИНА ВЪЛКОВА

за присъждане на Златен медал за добро представяне

за разработката

ЦАРЕВИЧЕН ХИБРИД КНЕЖА 560

ДЕСЕТО НАЦИОНАЛНО ИЗЛОЖЕНИЕ

ИЗОБРЕТЕНИЯ * ТРАНСФЕР * ИНОВАЦИИ

ИТИ'2017

София, 01–03.11.2017 г.

Д-р инж.Мария Христов
Председател на СИБ

чл.-кор. проф. Костадин Ганев
Председател на журито

Специални хибриди: Кнежа 2Su, Кнежа Захарна 1, Кнежа Пуклива 1Б, Кнежа 708Wx-нов Восъчна царевица, Кнежа 55o2

Списък на хибридите в Официална сортова листа

Кнежа 307; Кнежа 310; Кнежа 435; Кнежа 442; Кнежа 509; Кнежа 511; Кнежа 517; Кнежа 546; Кнежа 549; Кнежа М611; Кнежа 613; Кнежа 614; Кнежа 619; Кнежа 620; Кнежа М625; Кнежа 629; Кнежа 683А

2.1. Хибрид КНЕЖА 509

По данни на Международната Атомна Агенция Института по царевицата-Кнежа има приоритет в света, в създаването на първите селекционирани с мутационна селекция мутантни хибриди царевица създадени през 1980 г. С Рекурентна Реципрочна Мутационна Селекция (РРМС) Киев е след нас.

Хибрид Кнежа 509 (стандарт в ДСК, сертифициран от Института 2000 г. чрез трансформация на искане за авторски свидетелство в искане за издаване н а сертификат, списък А).

„Кнежа 509 е среднокъсен хибрид царевица.

В областта на селекцията на среднокъсни хибриди царевица българската селекционна наука бележи значителни успехи. През последните години бяха създадени и внедрени в производството нови среднокъсни хибриди царевица, с високи продуктивни възможности и добри стопански качества (Кнежа Zp-504, Кнежа 510, Кнежа 530, Кнежа М 530, Кнежа ВП-556, Кнежа 557, РК-588).

На 48-мия пленум на Държавна сортова комисия (1993г.) беше признат и районiран за отглеждане в цялата страна среднокъсният хибрид Кнежа 509.

Кнежа 509 е прост междулинеен хибрид за зърно, създаден през 1986г. от авторски колектив в ИЦ-Кнежа чрез съчетаване на резултати от класическа и мутационна селекция. Спада към вид Конски зъб. По вегетационен период той се отнася към група 500-600 по ФАО. Пародът от поникване до изсвиляване на растенията е 65-68 дни, а до пълна зрялост-25 дни. Растенията на хибрида са здрави и устойчиви на полягане, средно високи (240-260sm), обикновено формират и изхранват по един кочан, заложен на 7-8-о коляно на височина 90-95 sm от почвената повърхност. Кочаните имат слабо конусувидна форма и са дълги 22-24 sm с 14-16 реда. Зърното е жълто, зъбовидно и заема 80-82% от теглото на кочана. Вретеното на кочана е розово. Масата на 1000 зърна е 310-320gr. При естествени условия хибридът е устойчив на икономически важните болести по царевицата. При условия на изкуствено заразяване в инфекциозното поле на Института по царевицата, показва устойчивост към хелминтоспориум, фузариум по кочана, мозайка, обикновена и цветна главня.

Резултатите от екологическото изпитване на Кнежа 509 при условия без напояване средно за 4 години потвърждават неговата значителна сухоустойчивост, което го прави подходящ за производствено отглеждане и в райони, характеризиращи се с ежегодно периодично засушаване. През годините на изпитване много по-високи абсолютни и относителни добиви от хибрид Кнежа 509 са получени в Кубрат, Светлен, Ситово и Селановци.

Оптималната гъстота за отглеждане на хибрида при условия без напояване е 4 500 раст./da, а при напояване- 6 500 раст./da. (Академия, 1996).

Проекта за този хибрид е разработен на основата на Американският хибрид Н 622 н афирмата Нортрап Кинг, който е модифициран прост с формула (В-37 х Н-84)х Мо-17. С Мутационна селекция трябваше да създадем на база В-37 като изходна линия мутантна линия, която да дава семена равностойно на (В-37 х Н-84), но и да има ЦМС с аналог за ЦМС семепроизводство. Едва в 19/85 до 1987г. в селекцията

на проф. Пенка Христова фиксирахме линия ХМ-87-136, която ускорено трансформирах в ЦМС. През 1986г. беше голяма суша, което ни помогна в отбора на толерантност към влага. Това е за линията майка на Кнежа 509. Инбредната линия Мо-17 Rf3Rf4 е създадена чрез допълнителна селекция на основата на внесени от фирма Халденс базистни семена на Мо-17 Rf3Rf4, които обаче бяха доста разнообразни по апробационните белези. Апробацията пропускаше само това, което с Цвятко Пановски успявахме да почистим в елита преди цъфтежа. Разбира се тънкостите извършвах в моята селекция и захранвах системата със нови свежи и получени с индивидуален отбор и тестове за Възстановителна способност Семена. Към 1992г. вече имахме идентична на оригинала Мо-17 Rf3Rf4, тази линия се въведе при Н 708 и всички други хибриди, където е баща и е оригинална надграждаща върху генплазма на Холденс Селекция на ИЦ-Кнежа.

Краен резултат е: хибрид Н-622 Модифициран прост с формула (В-37 х Н-84) х Мо-17. Чрез РРМС получаваме Кнежа 509 СВ с формула ХМ-87-136 С х Мо-17 Rf4 на ЦМС С със възстановяване на фертилноста.

НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОМЕНЯТ ИКОНОМИКАТА! Тук говорих за хибрид продукт на Иновационна технология на царевицата.“ (ст.н.с д-р Христов, К., Плевен, 2019.05.15) .

Като един от утвърдените и най-търсени хибриди на ИЦ-Кнежа, Кнежа 509 бележи ръст в реализацията си на пазара за последните 3г (2017-2019), Табл. 3.

Таблица 3. Приходи от Кнежа 509 в лв. В ИЦ - Кнежа за периода 2017-2019 г.

Година	**Кнежа 509**	**Майка**	**Баща**	**Роялти**	**Всичко приходи**
2017	9 256	12 880	3 366	8 190	33 692
2018	18 144	10 580	3 519	29 330	61 573
2019 (до 07.05)	11 412	2 691	897	6 025	21 025
Общо:	**38 812**	**26151**	**7 782**	**43545**	**116 290**

В колекцията на Института се съхраняват и поддържат 2443 образци (В, 2019).

„Предлагаме от всички групи на зрялост и можем да задоволим всяко търсене на земеделския производител. Цената при нас е на 1/3 от цената на западните фирми.“ (Петровска, 2019).

Хибридите на Института по царевицата са изпитвани и търсени в чужбина. На четири локации в Сърбия и Румъния се изпитват царе-

вични хибриди на Института. През 2018г. е направено производство на Кнежа 509 и Кнежа 683А в Казахстан.

Над 60 хибрида са изпитвани в Академията Хейлундзян в Китай. През ноември 2018 г. Директора на Института доц. д-р. Н. Петровска и зам. д-р. доц. д-р В. Вълкова и ас. Д. Велчев бяха на работно посещение в Академията на селскостопанските науки и Центъра за научнотехническо сътрудничество в гр. Харбин, Китай. Целта на посещението беше задълбочаване на двустранното сътрудничество,, както и обмен на научни постижения в областта на селекцията на царевицата.

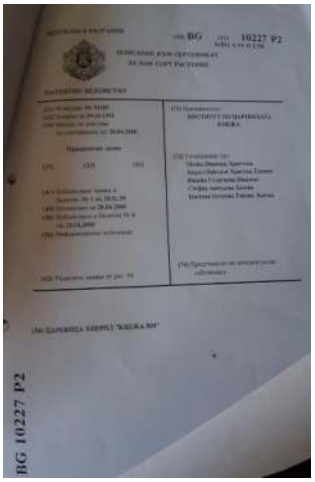

През 2017 г. в Института по царевицата - Кнежа бяха изпитани 41 китайски царевични хибрида. През 2018г. в поле на института по Зърнени култури и соя в гр. Джямусъ са заложени 60 български хибриди. По време на посещението беше договорено двустранно сътрудничество за 2019г. и бяха предоставени за изпитване в двете страни по 32 новосъздадени хибриди царевица.

Успоредно с това продължихме развитието на основните направления в селекцията на царевицата - създаване на високолизинови, високопротеинови, амилозни, каротинови, захарни и пукливи царевици, на хибриди с различен срок на узряване на зърно, силаж и втора култура. Задълбочават се изследванията по експеримрнтален мутагенезис, отдалечена и подвидова хибридизация. С цел обогатяване генетичната основа на селекцията в селекционната програма се въвежда екзотична плазма. Развиват се изследванията на цитоплазматичната и генетична мъжка стерилност при царевицата с оглед премахване на ръчния труд за обезметляване на майчините компоненти на хибридите.

Изследвано е и влиянието на времето на редуване, обработка на почвата и минералното торене върху продуктивността и качеството на растителната продукция от културите: царевица за зърно, пролетен грах за зърно и пшеница, включени в триполно сеитбообръщение и люцерна. Целта на това проучване е установяване ефективността на торенето с основните хранителни елементи N, P, K в комбинация с микроелементите Mg, S, B, Mo, Zn, Mn, Fe, Cu, Co и възможностите им за увеличаване продуктивността на царевицата за зърно. Изведено е биологично и стопанско изпитване на хибриди царевица от различни групи на зрялост-опит на фирма „Синджента“. Изпитани са 24 стойности на различни показатели по методиката на фирмата.“ (Петровска, 2019).

Заключение

Тази година Института по царевицата празнува 95-годишен юбилей. Деветдесет и пет години са малко като време, съизмеримо с вечността, много за житейската зрялост и мъдрост и достатъчно време за създаване на знания и научни продукти в служба на аграрната наука и земеделската практика. Затова е толкова важно днес, когато честваме юбилейната 95-годишнина, да се върнем към първостроителството на моста между поколенията, към всички онези с личностен професионализъм, обвързали съдбата си с живота на Института.

Да се направи от Кнежа голям просветен център за земеделеца в цяла Дунавска България е бил мотивът в заповед № 4054 от 25.10.1924 год. на Министъра на земеделието, с която е създадено в село Кнежа опитно поле. “Село Кнежа ще има земеделско училище, опитно поле и семепроизводно стопанство” е записано по-нататък в заповедта “Опитно поле ще облагороди семената на сеющите култури и ще създаде нови такива”.

ЛИТЕРАТУРА

Академия, С. (1996). *Растениевъдни науки, XXXIII, №5.* София.
Николов, В. (2019). *Селскостопанска академия.*
Томов, Н.,. (1997). *Царевицата. Академично издателство "Професор Дринов".* София.
Николова, М. (2012). *Основи на растениевъдството.* Свищов.
Петровска, Н. (2019). *Сп.“Агротехника“ бр.2.*
Христов, К. (2019). *ст. н. с. д-р* . Плевен.
De condole, 1. A. (1972).

ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

INFORMATION TECHNOLOGY IN AGRICULTURE

ИНФОРМАЦИОННО ОСИГУРЯВАНЕ НА ПРОЦЕСИТЕ ПО УПРАВЛЕНИЕ НА ИЗВЪНРЕДНИ СИТУАЦИИ

Професор д.ик.н Сергей Охрименко,
Лаборатория по Информационна сигурност към Молдовската икономическа академия, Кишинев, Молдова
Доцент д-р Агоп Саркисян,
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България
Докторант Сергей Пянковский,
Международен независим молдовски университет, Кишинев, Молдова

***Резюме**: В разработката са анализирани статистически данни, които характеризират количественни данни за извънредни ситуации с техногенен, природен и биологогично-социален характер. Предложена е структура на модел за управление на рискове, включваща четири етапа. Определена е необходимостта от разработване на мероприятия за осигуряване на информационна сигурност.*

***Ключови думи**: извънредни ситуации, информационни системи, вземане на решения, защита на информацията*

Въведение

В цял свят ежегодно се увеличава броят на техногенните катастрофи и аварии, земетресения, наводнения, свлачища и други опасни действия и предизвиканите от тях социални, икономически и екологични загуби и вреди. Може да се проследи световната тенденция за нарастване мащабите от последствията от извънредните ситуации. В такива условия се проектират информационни системи за поддържане вземането на решения за противодействие и ликвидиране на извънредните ситуации.

Под извънредна ситуация (ИС) трябва да се разбира нарушаване на нормалните условия на жизнената дейност на населението в даден обект или на определена територия вследствие на аварии, катастрофи, стихийно бедствие с техногенен, природен или биологично-социален характер, които са довели или могат да доведат до човешки или материални загуби (Вишняков Я.Д. и др., 2007 и Пянковский С.П., 2019].

Малко статистика

Нека анализираме статистическите данни за дейността на Службата за гражданска защита и извънредни ситуации на Република Молдова за 2019 г. (Nota informative cu privire la situatiile exceptionale si incendiile care s-au produs in Republica Moldova pe parcursul lunilor Ianuarie - Iunie 2019).

Може да се види например, че анализът на статистическите данни за извънредните ситуации (ИС) свидетелства, че през периода януари-юни 2019 г. (в сравнение със същия период през 2018 г.), броят им е нараснал с 51% (от 125 до 189 случая).

За посочения период на 2019 г. са били регистрирани: 96 ИС с техногенен характер; 91 ИС с природен характер; 2 ИС с биологично-социален характер; - 786 пожара, в резултат на които е бил нанесен материален ущърб на стойност 28,5 млн. молдавски леи.

В резултат на ИС и пожари са пострадали 163 човека, от които 62 загинали (включително 3 деца). Общо, броят на загиналите се е увеличил с 11% в сравнение с 2018 година (от 56 на 62 души). При спасителни операции са били спасени 142 човека.

В таблицата по-долу са приведени статистически данни, характеризиращи ИС и пожарите през периода 2018-2019 г.

Таблица 1. Статистически данни за ИС и пожарите през 2018-2019 г.

Показател	2018	2019
ИС с техногенен характер	75	96
Материални загуби (млн. леи)	100	-
ИС с природен характер	45	91
Материални загуби (млн. леи)	246475,7	535637,5
ИС с биологично-социален характер	5	2
Общо за ИС	125	189
Материални загуби (млн. леи)	246641,9	535637,5
Пожари	799	786
Материални загуби (млн. леи)	40197,3	28515,5

Източник: Nota informative cu privire la situatiile exceptionale si incendiile care s-au produs in Republica Moldova pe parcursul lunilor Ianuarie - Iunie 2019. http://dse.md/ro/date_statistice

На пръв поглед приведените данни са слабо свързани със селското стопанство, но данните от следващата таблица пряко характеризират загубите от природни бедствия.

Таблица 2. Характеристика на извънредните ситуации с природен характера в 2019 г.

№ п\п	Извънредна ситуация	Брой	Материални загуби (млн. леи)
1	Урагани	7	7013,6
2	Торнадо	4	23553,6
3	Суша	1	121
4	Прашна буря	1	4811
5	Измръзване	2	2617,4
6	Силна градушка	12	28878,9
7	Силен дъжд	21	76730,4
8	Силен дъжд с градушка	27	198355,9
9	Силен вятър със силен дъжд	4	92255,4
10	Силен дъжд с градушка и силен вятър	9	97239,5
11	Високо ниво на водата (наводнения)	3	4060,7
	Общо	91	535637,5

Източник: Nota informative cu privire la situatiile exceptionale si incendiile care s-au produs in Republica Moldova pe parcursul lunilor Ianuarie - Iunie 2019. http://dse.md/ro/date_statistice

Модел за управление на рисковете

В доклада се обсъжда модел за управление на рисковете. Предлаганият модел обединява четири етапа действия (рис. 1) (Щербак И. Н., А. А. Потапова, 2018, Классификатор, СНГ-Минск, 2003 и C. Aydın и V. Tecim, 2014].

Като първи етап се разглежда „предотвратяването“, в рамките на който действията са насочени към намаляване последиците от ИС. На този етап се изпълняват следните действия: анализ и систематизация на информацията за ИС, анализ на всички възможни уязвими моменти, провеждане на проверки относно готовността, разработка и създаване на нормативни актове и др. В началния етап, веднага след пристигане на първата информация за възникването на ИС, е необходима за търсене на правилните решения и комплекс от действия два пъти повече информация, отколкото на етапа за провеждане на спасителни операции и ликвидиране на последиците.

Следващият етап е „подготовка“. На този етап се прави анализ на силите и средствата на подразделенията за реагиране преди настъп-

ването на събитието. Към това се отнасят отработването на плановете за готовността, провеждане на тренировки /учения/, поддържане на системата за оповестяване, мониторинг, логистическа поддръжка на подразделенията за реагиране, попълване на запасите за материално осигуряване за поддържане на пострадалата територия в бъдеще.

Третият етап „реагиране“ включва непосредствената дейност по време на стихийните бедствия и/или други ИС, насочена към ликвидиране на последиците. На този етап бързината при вземане на решения и действията пряко зависи от достъпа до интересуващата ни информация, събрана и обработена през първите два етапа.

Заключителният четвърти етап „възстановяване“ обединява дейностите, насочени към възобновяване на жизнената дейност.

Рис. 1. Модел за управление на рисковете

Математическият модел за управление на рисковете при ИС, в най-общ вид, се изразява по следния начин:

$$W = f(x, y),$$

Където:

W – критерий за ефективност (общо означение);

X – управляеми променливи;

Y – неуправляеми променливи.

В дадения случай критерият за ефективност е числения показател за очакваната степен на ефективни действия за постигане на набелязаната цел. Той позволява да се изрази очакваната ефективност на планираните организационно технически мероприятия чрез точни количествени показатели. По стойността му от тези начини се избира най-добрият , като едновременно може да се прогнозира протичането на ИС с използването на система от ограничения за материалните и трудовите ресурси.

Трябва да отбележим, че изискванията, предявявани към математическия модел, са противоречиви. От една страна е необходимо моделът с достатъчно пълнота да отчита всички фактори, от които зависи протичането на ИС, а от друга – трябва да бъде достатъчно прост и ясен, за да позволява нагледно да се види зависимостта между параметрите му и крайните резултати.

В условията на формиране на информационната среда към процесите на поддържане вземането на управленски решения се предявяват повишени изисквания за оперативност, устойчивост, непрекъснатост, а също така в някои случаи и секретност. Във връзка с това закономерно възниква въпросът за защита на информацията.

Основни заплахи могат да бъдат:

- противозаконно събиране и използване на информация;
- унищожаване, повреждане, подтискане, и разрушаване на средствата и системите за обработка на информацията, телекомуникационните средства;
- въздействие върху средствата за идентификация на системата за защита на системите за обработка и предаване на информация;
- несанкциониран достъп до информацията, която се съхранява в базите данни;
- внедряване в техническото и програмно осигуряване на компоненти, които реализират функции, които не са предвидени в документацията на производителя на дадени изделия;
- разработка и разпространение на програмно осигуряване, нарушаващо нормалното функциониране на информационните и комуникационни технологии;
- изтичане на данни по техническите канали;

- внедряване на специални устройства за прихващане на информацията в техническите средства за обработка, съхранение и предаване на информацията по свързочните канали, а също така в служебните помещения;

- прихващане на информация в мрежите за предаване на данни, дешифриране на данните и налагане на лъжлива информация;

- нарушаване на законните ограничения за разпространение на информацията.

В рамките на този доклад под информационна сигурност ще разбираме състоянието на защитеност на информацията, информационните ресурси, техническите и програмни средства и на персонала от случайни или преднамерени действия с естествен или изкуствен характер, които са в състояние да нанесат ущърб на субектите на информационните отношения.

Заключение

Представеният комплекс от дейности по информационното осигуряване на процесите по управление на извънредни ситуации съвсем не изчерпва всички съвременни потребности. В частност, извън рамките на доклада остават проблемите при разработка на класификатор за системите за поддържане и вземане на решения. Разработването на такъв класификатор ще позволи да се определят всички възможни рискове, свързани с факторите, оказващи пряко или косвено въздействие. Именно познаването и разбирането на процесите при протичане на явленията ще помогне съществено да се намали влиянието на последиците от ИС.

Още един важен, до края неразработен проблем е анализът на методите, които се използват при оценката на ИС. За системите по поддържане на вземането на решения е необходимо да се създаде комплекс от методи с посочване на положителните и отрицателни страни. Това на свой ред изисква разработване и тестване на програмно осигуряване.

Друго важно направление при усъвършенстване на противодействието на ИС е развитието на системите за застраховане (под ред. Злобин Е. В и Т. В. Сарычева , 2018).

ЛИТЕРАТУРА

Nota informative cu privire la situatiile exceptionale si incendiile care s-au produs in Republica Moldova pe parcursul lunilor Ianuarie - Iunie 2019. http://dse.md/ro/date_statistice

Вишняков Я. Д. и др., Безопасность жизнедеятельности. Защита населения и территорий в чрезвычайных ситуациях : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /— М .: Издательской центр «Академия», 2007. — 304 с.

И. Н. Щербак, А. А. Потапова. ФАО — ЕС: новые подходы к оказанию чрезвычайной помощи в кризисных ситуациях и стихийных бедствиях. МЕЖДУНАРОДНАЯ АНАЛИТИКА № 1 (23) 2018, с.77-87.

Страхование в эпоху цифровой экономики: проблемы и перспективы: сборник трудов XIX Междунар. науч.-практ. конф. (г. Йошкар Ола, 5–7 июня 2018 г.). В 2 т. Т. 1 / Росгосстрах ; Марийский гос. ун-т ; отв. ред. Е.В. Злобин, Т. В. Сарычева. – Йошкар-Ола: Изд-во Марийского гос. ун-та, 2018. –300 с.

Пянковский С.П. Информационная поддержка системы принятия решений в чрезвычайных ситуациях. // Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2019» / XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2019 С.239-241.

Классификатор чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера стран СНГ – Минск. 2003.

Description logic based earthquake damage estimation for disaster management C. Aydın and V. Tecim /Anadolu Univ. J. of Sci. and Technology - A - Applied Sci. and Eng. 15 (2) – 2014, page 93-103.

АНАЛИЗ НА ДИГИТАЛНИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ НА ЖЕНИТЕ ПРЕДПРИЕМАЧИ В БЪЛГАРИЯ И АНГЛИЯ[1]

Доц. д-р Светослав Илийчовски
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *В доклада са изяснени основните положения и тълкования относно същността на дигиталните компетенции. Вследствие на това е разработена изследователска рамка и са обобщени резултатите от проучването.*

Ключови думи*: женско предприемачество, дигитални компетенции, сравнителен анализ*

1. Въведение

Целта на разработката е вследствие на направен анализ на дигиталните компетенции на жените предприемачи в България и Англия да се открояят направленията, в които е необходимо допълнително обучение. За постигането на целта е необходимо да се решат следните задачи: да се изясни същността на необходимите дигитални компетенции и да се направи сравнителен анализ в двете държави.

2. Същност на дигиталните компетенции

Jan van Dijk and Aleksander van Deursen (van Dijk & van Deursen, 2014, pp. 2-3) определят, че съществуват четири стъпки в процеса на осигуряване на достъп до дигитални технологии мотивация – материален достъп – достъп до усвояване на умения (стратегически, създаване на съдържание, комуникационни, информационни, формални и оперативни) и употреба на придобитите умения. Според тях компетенциите са съвкупност от знания и умения. Под знания се разбира как е устроен и действа света, докато уменията включват възможността знанието прагматично да се прилага съзнателно или несъзнателно в практическа обстановка (van Dijk & van Deursen, 2014, p. 4).

[1] Изследването е направено в рамките на проект „European Partnership for Social Inclusion and Creation of Skills for Women Entrepreneurship E-learning“ Project 2018-1-BG01-KA203-048016

Под *оперативни умения* се разбира усвояването на технически умения, необходими за управление на компютър и работа с Интернет. *Формалните умения* се ограничават до възможността за сърфиране и навигация в Интернет. *Информационните умения* включват търсенето, селектирането и оценяването на информацията в дигиталната медия. *Комуникационните умения* са необходими за дигиталната медия, каквато е Интернет и включват използване на e-mail, чатове, мигновени съобщения, създаване на профил в социална медия и др. *Умения за създаване на съдържание* – с напредването на технологиите създаването на съдържание постепенно се превръща от строго изискващо специални познания в достъпно до всички участници чрез т.нар. Web 2.0. Стратегическите умения са насочени към използването на цифровата среда както за персонални, така и за професионални цели (van Dijk & van Deursen, 2014, p. 7). Според авторите тези шест типа умения най-добре характеризират разделението между умения за средата и умения, свързани с разработването на цифрово съдържание.

A. Christov and al. (Christov and al., 2015, pp. 117-118) анализират предлагането и търсенето на дигитални умения в България, Гърция и Румъния като правят извода, че на този етап предлагането и в трите страни предоставя празни пространства и възможности за развитие на нови програми и обучения в областта на дигиталния маркетинг. От друга страна компаниите търсят специалисти с опит в областта на дигиталния маркетинг като не винаги се изисква формално образование и диплома, удостоверяващи уменията. Това може да се тълкува като незадоволено търсене на пазара на специалисти в областта на дигиталния маркетинг.

В Приложението към Препоръка на Съвета относно ключовите компетентности за учене през целия живот „цифровата компетентност означава уверено, критично и отговорно ползване и ангажираност с цифровите технологии за учене на работното място и за участие в обществото. Тя включва информационна грамотност и грамотност по отношение на данните, общуване и сътрудничество, медийна грамотност, създаване на цифрово съдържание (включително програмиране), безопасност (включително благосъстояние в цифрова среда и компетентности във връзка с киберсигурността), свързани с интелектуалната собственост въпроси, решаване на проблеми и критично мислене (Европейска комисия, Брюксел,, 2018).

Най-важни знания, умения и нагласи, свързани с тази компетентност са: Лицата следва да разбират как цифровите технологии могат да подпомагат общуването, творчеството и иновациите и да са запознати

с възможностите на тези технологии, с техните ограничения, с последиците от тях и с рисковете, свързани с тях. Те следва да разбират общите принципи, механизмите и логиката, които стоят в основата на развиващите се цифрови технологии, и да познават основните функции и употреби на различните устройства, софтуер и мрежи. Лицата следва да имат критичен подход към валидността, надеждността и въздействието на информацията и данните, достъпни посредством цифрови средства, и да са запознати с правните и етичните принципи, свързани с ползването на цифровите технологии.

Лицата следва да могат да ползват цифровите технологии, за да подпомогнат активното си гражданско участие и социалното си приобщаване, сътрудничеството си с други хора и творчеството си за постигане на личностни, социални или търговски цели. Уменията включват способност за ползване на цифрово съдържание, достъп до цифрово съдържание и филтриране, оценяване, създаване, програмиране и споделяне на цифрово съдържание. Лицата следва да могат да управляват и защитават информация, съдържание, данни и цифрови самоличности, както и да разпознават и да ползват ефективно софтуер, устройства, изкуствен интелект или роботи (Европейска комисия, Брюксел,, 2018).

A. Ferrari (Ferrari, 2012) възприема следното определение за дигитални компетенции като водещо: „дигиталната компетентност е набор от знания, умения, нагласи (по този начин включващи способности, стратегии, ценности и осведоменост), които се изискват при използване на ИКТ и дигитални медии за изпълнение на задачи, включващи решаване на проблеми; общуване; управление на информация; сътрудничество; създаване и споделяне на съдържание“.

Определението, дадено от Европейския парламент и Съвета е следното: дигиталната компетентност включва увереното и критично използване на технологиите за информационно общество за работа, свободно време и комуникация. Тя се основава на основни умения в областта на ИКТ: използването на компютри за извличане, оценяване, съхраняване, продуциране, представяне и обмен на информация, както и за комуникация и участие в мрежи за сътрудничество чрез Интернет (European Parliament and the Council, 2006).

3. Анализ на дигиталните компетенции на жените предприемачи в България и Англия

Притежаваните от жените предприемачи дигитални компетенции имат следния обхват:

• Степен на използване на различни търсачки за намиране на информация и използване на някои филтри при търсене;

• Използване на инструменти за сътрудничество и някои функции на онлайн услуги;

• Създаване на сложно цифрово съдържание в различни формати (текст, таблици и др.);

• Инсталиране на програми за сигурност на устройствата и използването им при достъп до Интернет;

• Възможност за разрешаване на често срещани проблеми, които възникват при използване на цифрови технологии;

• Използване на данни, информация и дигитално съдържание;

Методологията на изследването включва:

• Разработване на анкетата, съобразно съществуващите теоретични постановки относно компетенциите на жените предприемачи;

• Избор на скала за измерване на нивото на компетентност на респондентите, в случая петстепенна Ликъртова скала от типа 1 – напълно не съгласна, 2 – по-скоро не съгласна, 3 – нито съгласна/нито не съгласна, 4 – по-скоро съгласна, 5 – напълно съгласна;

• Провеждане на анкетното проучване;

• Обработка на анкетните карти;

• Анализ на резултатите.

В България степента на използване на различни търсачки за намиране на информация и използване на някои филтри при търсене е притежавана компетенция от анкетираните жени в най-висока средна степен в областта на услугите (3,80). Най-ниската средна оценка по тази компетенция е посочена от жените, стартиращи бизнес в селското стопанство (3,42). При целевата група от Англия също с най-нисък бал е за работещите в селското стопанство, а в областта на логистиката е най-високата средна оценка (4,63).

Използването на инструменти за сътрудничество и някои функции на онлайн услуги е с най-висока средна оценка при жените, стартиращи в сферата на индустриалното производство в България, съответно най-ниската стойност е посочена от жените, желаещи да развиват бизнес в Логистиката (3.00) следвана от Електронната търговия (3,14) и Търговията (3,34). В Англия резултатите показват, че най-висока средна стойност се наблюдава у жените, действащи в сферата на Логистиката (4,56), а най-ниския среден коефициент е отчетен в Търговията (4,22).

Създаването на сложно цифрово съдържание в различни формати (текст, таблици и др.) е с най-висок среден коефициент при българските

жени, стартиращи бизнес в областта на „Логистиката“ – 3,33. Най-ниско е средното ниво при жените желаещи да се развиват в областта на „Услугите“ (2,93), като на следващо място са бизнесите в Електронната търговия и Търговията с 3,00. В Англия целевата група е посочила, че с най-висок среден коефициент на компетентност са жените развиващи бизнес в сферата на Логистиката. С най-ниско равнище на притежавани умения са жените, стартиращи в сферата на индустриалното производство (4,19) и търговията (4,22).

Инсталирането на програми за сигурност на устройствата и използването им при достъп до Интернет е с най-висок среден коефициент при българските жени, стартиращи бизнес в областта на „Услугите“ – 3,53, а с най-нисък среден бал на компетенцията са жените, стартиращи в сферата на индустриалното производство (3,00). На следващо място са жените обявили, че ще започнат бизнес в областта на логистиката. Анкетираните жени в Англия са посочили, че с най-висок среден коефициент на компетентност по инсталирането на програми за сигурност на устройствата и използването им при достъп до Интернет са заетите в сферата на Електронната търговия (4,67) а с най-нисък в областта на логистиката (4,25).

Възможността за разрешаване на често срещани проблеми, които възникват при използване на цифрови технологии е с най-висок среден коефициент сред българските жени, желаещи да започнат бизнес в областта на индустриалното производство (3,50), а най-ниска е средната стойност за жените предприемачи стартиращи в логистиката (2,50), следвана от услугите (2,8). Изследването на компетенцията в Англия води до следните резултати: с най-голям среден бал са жените посочили като бъдещ бизнес индустриалното производство (5,00), а с най-нисък среден коефициент са работещите в сферата на логистиката (4,19).

Използването на данни, информация и дигитално съдържание според анкетираните жени в България е с най-висока средна оценка за стартиращите в сферата на индустриалното производство (3,75), а с най-ниска средна оценка е електронната търговия (3,00) следвана от търговията (3,24). Анкетираната целева група от Англия е посочила с най-висок среден коефициент при използването на данни, информация и дигитално съдържание от жените действащи в сферата на услугите (4,59), а с най-ниска средна стойност са жените работещи в селското стопанство.

Изводи

Вследствие на направеното изследване на дигиталните компетенции на жените предприемачи могат да са систематизират следните по-важни резултати:

- Наличието на сходни ниски средни резултати предполага насочване на усилията към повишаване на компетенциите в областта на използването на инструменти за сътрудничество и някои функции на онлайн услуги;
- по компетенцията „създаване на сложно цифрово съдържание в различни формати (текст, таблици и др.)“ жените не притежават достатъчно знания и умения, което е предпоставка за повишаването им;
- подчертава се необходимостта от повишаване на знанията и уменията на целевата група за възможностите за разрешаване на често срещани проблеми, които възникват при използване на цифрови технологии;

ЛИТЕРАТУРА

Christov and al., A. (2015). Digital Skills Demand and Supply: The Case Three EU Neighboring Countries Bulgaria, Greece and Romania. *Economic Alternatives*(4), 117- 118.

European Parliament and the Council. (2006). Official Journal of the European Union. *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning.*

Ferrari, A. (2012). Свалено от http://jiscdesignstudio.pbworks.com/w/file/fetch/55823162/FinalCSReport_PDFPARAWEB.pdf

1. **van Dijk, J., & van Deursen, A.** (2014). *Digital skills Unlocking the Information Society.* New York: Palgrave Macmillan.

Европейска комисия, Брюксел,. (2018). *Препоръка на Съвета от 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот.* Свалено от https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=EN

ИТ АВТОМАТИЗАЦИЯ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Студент Антоний Богданов
Аграрна Икономика

Резюме: *С население от над 7.7 милиарда жители на планетата Земя и статистически очакван прираст до над 9.8 милиарда през 2050 година, въпросът за изхранването става все по-наболял. В ерата на дигитализацията и информационните технологии,“ умните“ решения набират все по-широка популярност и селското стопанство не прави изключение. Това се извършва с цел модернизация, намаляване на оперативните и производствени разходи, повишаване на добива от единица площ и намаляване на вредите върху околната среда. Интернет на нещата „IoT”(Internet of Things) е следващата логична стъпка за модернизация, която ще бъде засегната в този доклад.*

Ключови думи*: IoT, Интернет на Нещата, Автоматизация, земеделие, ИТ, Информационни технологии.*

1. Въведение

Аграрният сектор е може би един от най-големите в световен мащаб и като такъв, той има своите проблеми. Според Организацията по прехрана и земеделие (FAO - Food and Agriculture Organization), само от земеделие е зависимо повече от 60% от световното население. Постоянно нарастващото население, изменението на климата и продоволствената несигурност не афектират само земеделието като бизнес, те имат глобално въздействие.

В настоящата статия се прави обзор на възможните методи за ИТ автоматизация в земеделието. Ще бъде засегнато използване на нововъведенията в сферата на информационните технологии и по-конкретно, употребата на Интернет на Нещата “IoT“. Такъв вид автоматизация може да доведе до реализиране на по-високи добиви от единица площ, намаляване на оперативните и производствени разходи, както и да намали вредните ефекти върху околната среда.

2. Изложение

С течение на хилядолетия, хората са усъвършенствали методите си за обработка на земята, събирането на информация относно начи-

ните на отглеждането на земеделски култури и прилагането на наученото, както и събирането и съхранението на произведената реколтата. В „дигиталната ера“, информационните технологии не са само луксозна стока или услуга, а ключов фактор, подпомагащ земеделските производители да подобрят методите за отглеждане, събиране и съхранение на тяхната продукция. За да създадат продукция, земеделските производители трябва да осигурят възможно най-добри условия за отглеждането на земеделските култури. Те трябва да имат информация за качеството на почвата, да следят състоянието и качеството на отглежданата продукция, да реагират на потенциални заплахи от вредители или болести, да следят метеорологичните промени.

1. Гледна точка отгоре

Технологията на глобална позиционираща система (GPS - Global Positioning System) е вече добре позната. Тя помага за по-ефективна употреба на ресурсите, намалява оперативните и производствени разходи за горива, напояване, семена, труд и други. Актуални сателитни снимки дават по-голяма яснота за очакваните климатични промени, състоянието на почвите и културите отглеждани върху тях. Като всяка технология, тя има своите недостатъци. За да бъдат смекчени някой от тях и да се избегне употребата на скъпо струващи управлявани от човек летателни устройства става все по-популярно употребата на автономни такива. Предвид редица фактори, автономните летателни устройства (дронове) намират все по-широка употреба и биват интегрирани в земеделието. Дроновете могат да бъдат снабдени с камери и сензори, които да събират информация от „птичи поглед“. Те имат редица предимства пред конвенционалните методи за събиране на информация. Предвид това, че наблюденията с дронове могат да се извършват много по-често спрямо директното наблюдение извършвано в полето и апаратурата, с която те разполагат, могат да бъдат изброени следните предимства:

- Намалени разходи за заснемане на обработваемата земя.
- Пълно и по-прецизно сканиране и анализиране на площите и посевите. При нормален обход покрай полето мога да бъдат анализирани до 5% от площите, сравнени със 100% при употребата на дронове.
- Навременно откриване на болести и вредители, както и поточна преценка за състоянието на земеделските площи и състоянието на културите.

- Възможност за триизмерно или обемно пресъздаване на заснетата площ. Те могат да бъдат използвани за анализ на географските специфики на района и да бъдат сравнявани с инфрачервени снимки за по-голяма прецизност.
- Получаване на много по-чести отчети относно индексите CCCI (Canopy Chlorophyll Content Index - Индекс за съдържанието на хлорофил в растителната покривка), CWSI (Crop water stress index - Индикатор на воден стрес) и NDVI (Normalized Difference Vegetation Index - Индекс за наблюдение на процента зелена покривка).

Земеделските производители могат да очакват резултати изразени чрез:

- Намаляване на количеството използвана вода за поливане.
- Намаляването на количеството използвани пестициди предвид, че пръскането би се извършвало спрямо събрана информация за „добрите и лошите“ растения, а не върху цялата площ.
- Намаляване разходите за труд.
- Повишаване на количеството продукция и по-точна прогноза за очакваните добиви.

2. Гледна точка от по-ниско

Според технологичният гигант IBM, IoT технологията ще даде възможност на фермерите да повишат количеството произведена продукция с до 70%, за да задоволят нуждите на нарастващото глобално население. В 21-ви век, земеделците се изправят пред нови предизвикателства и голямо количество затруднения. Според компанията, 90% от загубите на земеделски култури са причинени от климата и климатичните промени. IoT може да помогне на земеделците да взимат ключови решения и да предприемат необходимите мерки, за да премахнат или смекчат пораженията причинени от климата. Това става чрез използването на събраните данни и създадени на тяхна основа метеорологични прогнози. По този начин, земеделците могат да намалят количеството използвана вода или предотвратят прекомерната употреба на пестициди, ако се очакват валежи от дъжд. За да произведат по-голямо количество продукция, земеделците трябва да събират информация за почвите, тяхната влажност, температура, качество. Често ръчното събиране на информация е трудно и времеемко и в чести случаи - неточно. При липса на информация е възможно земеделските

култури да бъдат засадени в период, който не е много благоприятен за тях, което от своя страна причинява загуби. Също така, липсата на актуална информация за нивото на влажност в почвата би довело да прекомерна или недостатъчна употреба на вода при поливане, което се отразява не само чрез повишените разходи, но и причинява загуба на продукция. IoT решенията могат да използват сензори на място, които да предоставят реална информация за жизнеността на растенията, влажността на почвата, съдържанието на въглероден диоксид, количеството слънчевата светлина, валежи, замърсяване на въздуха, неговата влажност и много други. Това би помогнало значително за подобряването на производителността и намаляване на разходите за единица площ.

Сензорите следящи продукцията не са единствените, които биха помогнали на земеделския производител. Такива биха били успешно ползвани и за земеделската техника. Преимуществата от интегрирането на земеделската техника носи облаги като:

- Повишаване на производителността, чрез намаляване на разходите за семена предвид избягването на презасяване на земеделските площи.
- Намаляване разходите за гориво, труд, амортизация на техниката.
- Проследяване състоянието на техниката, прогнозиране и планиране на текущи и бъдещи ремонтни дейности.
- Възможност за синхронизация с друга земеделска техника, която да даде възможност да се избегнат или намалят разходите причинени от загуба на продукция преди и по време на транспортиране. Според изследване направено от IBM, около 40% от произведената храна не е годна за употреба, като половината от тях са в резултат на процеса на доставка на тази продукция.
- Намаляването на употребата на пестициди, вредни емисиите в атмосферата, замърсяването на подпочвените води и почвата.

Визуализирано, ИТ решенията и в частност интеграцията на „IoT“ такива помага на бизнеса да взима по-рационални и информирани решения.

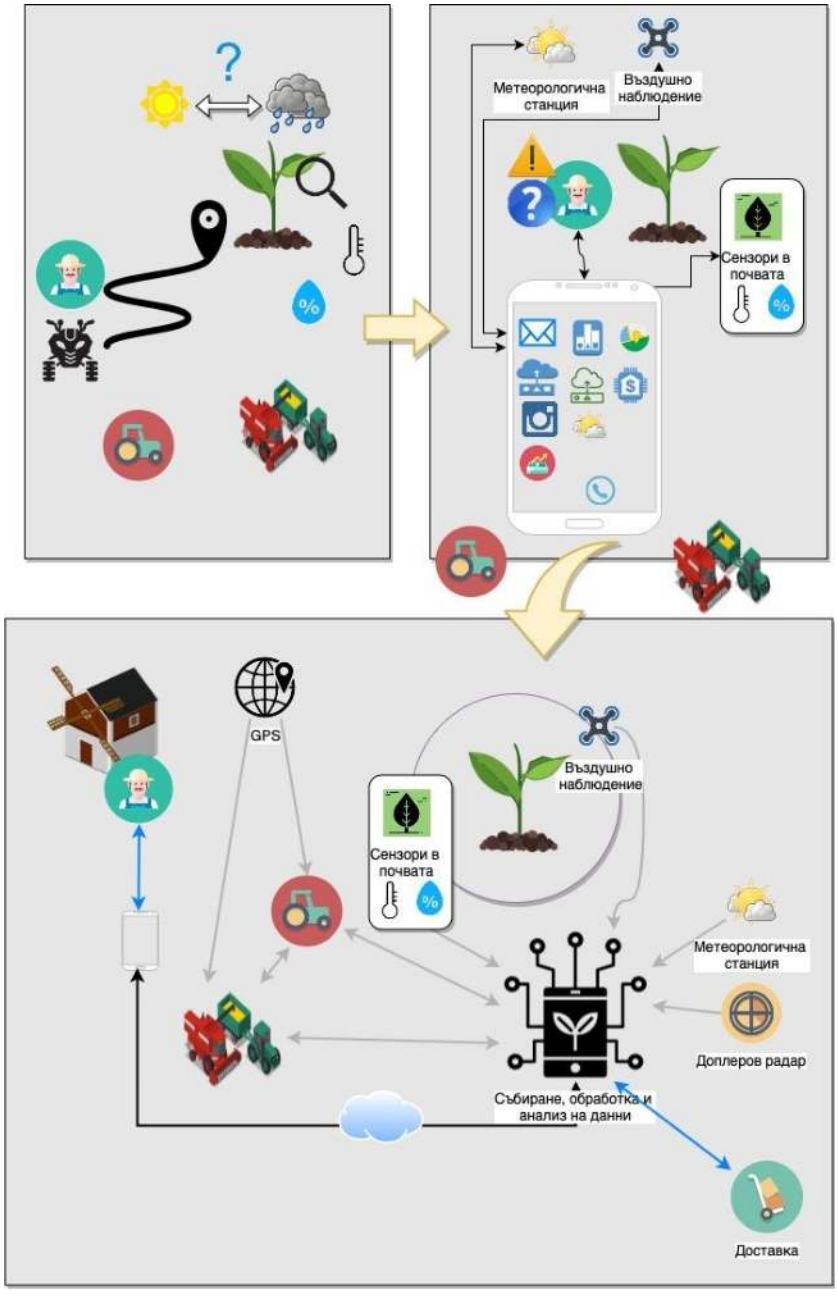

Схема, илюстрираща модернизиране на аграрното предприятие

В графичната илюстрация по-горе са представени преходите и възможността за бъдещо развитие на аграрното предприятие, преминавайки от конвенционални решения за следене състоянието на реколтата към модернизирани такива.

В първата илюстрация се показва нуждата на земеделският производител да извършва наблюдения и анализи на място и да разчита на невинаги точна прогноза за времето. В допълнение, земеделската техника, като изключително важна част в процеса, е част от общата картина, но често липсва актуална информация за нея.

Във втората илюстрация е визуализирана модернизацията чрез интегриране на сензори, които да дават необходимата информация отдалечено. Невинаги обаче една такава модернизация може да помогне на ползвателите ѝ, ако те нямат цялостна визия за случващото се в техният бизнес. В допълнение на това, иновациите изискват по-задълбочени познания в дейности, различни от основната. Един от генералните проблеми при частична модернизация и автоматизация е липсата на общи протоколи за съвместимост между отделните устройства и сензори. В този случай е възможно земеделската техника дори да не е „интегрирана“ и да остане извън „картинката“. Такъв вид нововъведения причиняват и допълнителни затруднения, които невинаги имат решение или са икономически съобразени с възможностите на малките и средни предприятия.

Илюстрацията завършва с визуализация на цялостна система за следене, анализ, обработка прогнозиране и управление на процеси. Те използват единна система, която извършва гореописаните дейности. По този начин земеделският производител може да очаква не само повисока доходност от продукцията си, занижени производствени и оперативни разходи, но и да спестява успешно от времето, нужно за наблюдението и управлението на неговото стопанство.

Заключение (Изводи)

Предвид твърде широкия спектър в сферата на Информационните Технологии и „Интернет на Нещата“, доклада не претендира с изчерпателност. Въпреки това, основни проблеми и евентуалните им решения са засегнати. От статията става ясно, че инвестиция в автоматизация на селското стопанство би довела до значително подобрение на управлението на земеделски стопанства. Въпреки това всички мо-

дернизации трябва да бъдат добре планирани и съобразени със стопанствата. Важен фактор е нововъведенията да имат възможността да станат част от обща и интегрирана система, която да носи желаните резултати като същевременно се избягват ненужни инвестиции в заместващи системи и труд с цел интегрирането им.

ЛИТЕРАТУРА

Leakey, R. Multifunctional Agriculture - Academic Press - Oxford, 2017

Fitzgerald G., Rodriguez D., O`Leary, G. (2010). Field Crops Research, Volume 116, Issue 3, 318-324

Purdy, R. and Langemeier, M., "International Benchmark for Wheat Production**." (2018)**, University of Illinois

http://www.fao.org/home/en/

https://www.ibm.com/blogs/internet-of-things/agricultural-industry/

https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/dem/monitor/sites/default/files/DTM_Agriculture%204.0%20IoT%20v1.pdf

https://farmdocdaily.illinois.edu/2018/07/international-benchmarks-for-wheat-production.html

ЕКОЛОГИЗАЦИЯ И УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

ЭКОЛОГИЗАЦИЯ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

GREENING AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

AGRONOMISTS JOB DON'T REDUCE NATURAL RESOURCES TO MEET TODAY'S NEEDS WITHOUT COMPROMISING THE NEEDS OF FUTURE GENERATION

Prof. DSc. Shaban Nidal, ISLE Association Dijon France,
Dr. Erika Andenna & Dr. Dottore Forestale- WAA,CEDIA-Italy,
Dr. Kadhum Eman Agricultural Academy Sofia Bulgaria,
Dr. Luay Tailah Palestine

Summary: *The agronomist, as a food designer, optimizes the production process within the agri-food chain, inspired by principles of providing a healthy and nourishing food, meeting the needs at a global scale, reducing food waste, ensuring safety of production, health and wellbeing of final consumers. To get a qualitatively high content of food it is necessary that quality measurements characterize the whole production steps along the food chain, starting from the phase of first production, to the processing one, to the following phase of distribution. The Agronomists' job has to tend toward actions which do not reduce natural resources, in order to meet todays needs without compromising the needs of future generations. In a world increasingly crowded, where resources should be managed with social conscience and fairness, the safeguarding of sustainability is an ethical and environmental duty of the professionals. At a time when millions of people still suffer from hunger, misuse of resources is intolerable, not only in an ethical point of view, but also on an environmental basis, as it represents a useless waste of natural resources.*

Key wards: *agri-food chain, agronomist, sustainability, natural resources.*

Introduction

Practicing the profession in the agricultural, food supply, rural, landscape and natural resources fields embraces a bio-ecological dimension at a planetary level, with no borders of thought, professionality, technology. The professionality, while offering advanced technical solutions, raises our ethical responsibility and obliges us to always address our work toward a social progress. Within the global challenges of XXI century the role of the agronomist has wide potentials, that is why very important to cooperate in

the definition of a common strategy over food production and environmental sustainability.

To unified efforts between the Food and Agriculture Organization of the United Nations with its headquarters in Rome, Italy from one side and the World Association of Agronomists, with its headquarters in Rome, Italy, decided to sign Memorandum of Understanding (MoU) between them. In which recognizing that the Food and Agriculture Organization, (hereinafter referred to as the "FAO") is a specialized agency of the United Nations system, with a vision for a world free from hunger and malnutrition, where food and agriculture contribute to improve the living standards of all, especially the poorest in an economically, socially and environmentally sustainable manner. It is a knowledge organization with three global goals: eradication of hunger, food insecurity and malnutrition, elimination of poverty through increased food production and rural development and sustainable management and utilization of natural resources for the benefit of all. Within the framework of five Strategic Objectives, FAO works closely with Member Nations and a range of partners at national, regional and global levels to achieve these goals. Acknowledging that the World Association Of Agronomists, ("WAA"), represented for the purpose of the present agreement by Andrea Sisti, in his quality as President of WAA, with registered office at Matr./ Reg. AACR/011./. Florianopolis, January 18, 2008., is an international professional organization which gathers more than 44 organizations that represents more than 380.000 professionals around the world, and its purposes are to unify, coordinate, and represent associations of agronomists throughout the world, promote the practice of such profession, its academic excellence and professional ethics, promote the social and economic development of the rural sector and represent agrarian rights in international forums and before governments.

Conscious - WAA was founded by representatives from thirty countries on September 8, 1994 in Santiago, Chile, as a result of the First World Congress of Professionals in Agronomy. The WAA is a non-governmental, non-political. non-religious, non-racial, and non-profit international organization, with perpetual existence and managed only by agronomists; Theme of the UN Participation in Expo Milano 2015 was: "The Zero Hunger Challenge. United for a Sustainable World"; Theme of the WAA Participation in Expo Milano 2015 was: " THE GLOBAL FARM OF THE FUTURE - Projects for identity-creating, sustainable and long-lasting models of food production. The role of the agronomist profession in social responsibility for sustainable development and respect for the territorial diversity of local communities".

This concept is summed up in the Zero Hunger Challenge launched by UN Secretary-General Ban Ki-moon in 2012. The UN System brings this vision to Expo Milano 2015, demonstrating to visitors how it is possible to end hunger in our lifetime, how this can only be achieved if we work together and how we can and need to be part of the solution; The Zero Hunger Challenge consists of five pillars:

- Zero stunted children less than 2 years;
- 100% access to adequate food all year round;
- All food systems are sustainable;
- 100% increase in smallholder productivity and income;
- Zero loss or waste of food; UN and WAA have developed a collaboration during the Expo2015 period for the dissemination and knowledge of the Millennium Development Goals and themes of the Zero Hunger Challenge project; During Expo2015 it has been held the Sixth World Congress of Agronomists with the election of the new President of the WAA and the approval of the Universal Chart of the Agronomist and the new program that provides a strong synergy with the United Nations and in particular with FAO; The Universal Chart of the Agronomist has been inserted in the Milan Expo 2015 Chart; Noting that FAO and WAA have a history of close collaboration, particularly in the areas the dissemination of good practices of sustainable agriculture, vocational training, planning and design of resilient systems, innovation in agricultural, forestry and animal husbandry as well as the conversion of urban systems; Recognizing that FAO and WAA have a common global interest in promoting improved coherent action for achieving integrated approaches to sustainability, improvement of diet quality, and agricultural innovation in developing countries; Considering that cooperation between FAO and WAA would mean better access and exchange of information, knowledge and expertise in the field of food and agriculture sustainability that can benefit the services that FAO provides to its Members within the framework of the Strategic Objectives of the Organization.

The broad thematic areas where synergies will be established upon mutual agreement between the Parties are, among others:

- dissemination of good design practices;
- qualification of professionalism;
- improvement in the perception of FAO objectives;
- dissemination of culture and knowledge on sustainability and food biodiversity;
- integrated approaches to sustainability;
- agricultural innovation; • food and nutrition;

• processing and value addition of agri-food products.

Regarding these matters, a collaboration between WAA and FAO would be desirable, in order to create a profitable synergy among Authorities with the common goal of creating a shared project on the Farms of the Future. The innovative concept that two parties want to develop together with your experts is the transition from the traditional farm - organized according to the principle of adding volumes spread throughout the territory, which often oversized compared to their production volume - to the **Global Farm** organized according to shared methodological principles, always connected to other Farms. **The keystone to this vision is the importance of the Network, which aims to be the resource of a truly sustainable development. Each Farm is a tile that, together with others, can compose a global model, for a complete and waste-free system.**

The context where must to respect the following principles:

1) ***For food and health***

The agronomist, as a food designer, optimizes the production process within the agri-food chain, inspired by principles of providing a healthy and nourishing food, meeting the needs at a global scale, reducing food waste, ensuring safety of production, health and wellbeing of final consumers.

The defence of nutrition involves a professional activity based on consciousness and rationality on several fronts. The skills of the agronomist involve the design of food, the active management and waste reduction, as well as training and information for consumers in order to make them more and more aware of the nutritional value of products.

To get a qualitatively high content of food it is necessary that quality measurements characterize the whole production steps along the food chain, starting from the phase of first production, to the processing one, to the following phase of distribution.

The role of the agronomist in the food chain processes is to ensure and certify that each actor applies all necessary measures in order to ensure the final consumer high levels of food quality and safety, considered sufficient for all inhabitants of the planet.

2) ***For sustainability***

The Agronomists' job has to tend toward actions which do not reduce natural resources, in order to meet todays needs without compromising the needs of future generations.

In a world increasingly crowded, where resources should be managed with social conscience and fairness, the safeguarding of sustainability is an

ethical and environmental duty of the professionist. At a time when millions of people still suffer from hunger, misuse of resources is intolerable, not only in an ethical point of view, but also on an environmental basis, as it represents a useless waste of natural resources.

3) For biodiversity

The agronomist ensures the custody of biodiversity, commits himself for development and transmission of genetic diversity for food and agriculture and provides "diversity within all life beings, included those living underground, in the air, in water ecosystems and the ecosystems they are part of".

Protection of biodiversity implies the professional moral obligation towards future generations to guarantee the balance between biodiversity and genetic improvement in planning and designing. This is to be obtained by encouraging farm agricultural practices that contribute to forming balanced agricultural ecosystems, by safeguarding existing interactions between agriculture and biodiversity, and by improving the efficiency of production. The fulfillment of this principle is to be reached with the promotion of crop choices that increase the biodiversity of farms.

4) For soil and water

The Agronomist ensures soil and water protection and sustainable management, in order to preserve its functions, and economical, environmental, social and cultural services.

The protection and sustainable management of soil request to the Agronomist the adoption of professional practices that maintain unchanged the fertility of the soil and prevent degradation. Through finding water needs of a specific production environment, a rational and cautious use of water resources involves the agronomist in the adoption of professional practices that enhance the use of this resource and reduces its waste, also by developing the use of innovative production systems as well as non-conventional water resources.

Soil and water are an essential element for life; They are the fundamental component of terrestrial ecosystems and the environment, that provide a range of benefits to humans through a variety of functions and ecosystem services. Avoid their losses and enhance their role are key factors for the welfare of present and future generations.

5) For landscape

The Agronomist preserves the "territory and culture" value and promotes local identities promotion, trough rural land and its traditions conservation.

The professionist, having deep knowledge of the productive vocation of the territory, has the task of promoting “ad hoc” development models, able to interconnect local features and places of production. The rational and prudent management of the "territorial capital" is aimed to develop strategies and convey the value that a territory can reveal.

The Agronomist, through proper spatial planning and designing, ensures rural development, namely the maintenance and growth of socio-economic values.

6) Social use of genetics

The Agronomist uses genetic improvement techniques in order to ensure better living conditions, on an environmental, social and cultural level, avoiding economic colonialism toward weak populations.

The rational use of genetics, free from economic purposes, involves professional rectitude anywhere in the world. Genetic pool of species is the heritage of all and therefore must serve the good of all mankind, in other words biotechnology applications should safeguard this principle without becoming arbitrary domain of interests, or being used for purposes of material economic interest.

7) Social use of technology

The Agronomist guarantees that the use of technologies and innovative practices does not determine asymmetric information, prevarication of weak ones, decrease of fundamental rights. Well directed techno-science can produce valuable ways to improve the quality of human life, preserve the balance of the ecosystems and safeguard environmental sustainability.

Any professional application is expected to stay within this framework, and with no doubt constant attention is needed in order to consider any ethical issues involved.

To this end, the professional ensures a scientific and social debate that is responsible and large, able to consider all available information and without interest, be they political, economic or ideological.

8) Intellectual and professional freedom

The Agronomist excludes any obstacle and bond to his freedom in the exercise of profession. He should always preserve his freedom in judgment, technical and intellectual role, any external influences.

In a social context dominated by the financial aspects, where money is no longer the instrument but becomes an end, intellectual autonomy is often subjected to economic constraints. The intellectual independence should always be pursued, and this implies for the professionist the continue verification of the absence of external constraints on his work. Moreover it

involves moving away from influences of any kind, moral, material, political, ideological, economic and also coming from the family, so that his activity is marked only to the full protection of global interests, in line with the general ethical and social principles.

9) For knowledge

The Agronomist believes in permanent training, in order to offer high quality advise in his work. This is matter of public and professional dignity matter.

Training and professional development, not only represent an opportunity for the professionist to improve the quality of performance, but also an opportunity to enhance the peculiarity of profession. The lifelong learning implemented in some areas of the planet is a crucial point of the strategy, considering that the speed of technological change and scientific progress makes it essential to gain learning opportunities throughout life. The Agronomist recognizes that changes in the rules and the unstoppable progress of science and technology require constant updating, in order to ensure the highest quality of professional services; the Agronomist considers training and lifelong learning as a means to keep up with scientific progress, a necessary extent to maintain his job safe and effective.

10) Membership obligations

The Agronomist ensures solidarity and fellowship among colleagues all over the world, promoting cooperation and mutual aid, at a professional, social and familiar level.

The spirit of fellowship is born from belonging to the same community, sharing the feeling of mutual consideration and common sense. The spirit of fellowship has undoubtedly positive values as it leads to the collaboration between colleagues and to a mutual aid, provided that it does not end with becoming a more important value than the needs of the majority of citizens. An important aspect is the respect of others' professional opinions. The differences should never become occasions of friction on personal terms, but they provide opportunities for civil confrontation of opinions and to mutual enrichment.

Conclusion

Sustainability rests on the principle that must meet the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs. Starving people in poor nations, obesity in rich nations, increasing food prices, on-going climate changes, increasing fuel and transportation costs, flaws of the global market, worldwide pesticide

pollution, pest adaptation and resistance, loss of soil fertility and organic carbon, soil erosion, decreasing biodiversity, desertification, and so on.

Sustainable agriculture is an alternative for solving fundamental and applied issues related to food production in an ecological way. While conventional agriculture is driven almost solely by productivity and profit, sustainable agriculture integrates biological, chemical, physical, ecological, economic and social sciences in a comprehensive way to develop new farming practices that are safe and do not degrade our environment. Considered for a long time as a soft, side science, agronomy is rising fast as a central science because current issues are about food, and humans eat food.

The agronomist, as a food designer, optimizes the production process within the agri-food chain, inspired by principles of providing a healthy and nourishing food, meeting the needs at a global scale, reducing food waste, ensuring safety of production, health and wellbeing of final consumers. In a world increasingly crowded, where resources should be managed with social conscience and fairness, the safeguarding of sustainability is an ethical and environmental duty of the professionals. At a time when millions of people still suffer from hunger, misuse of resources is intolerable, not only in an ethical point of view, but also on an environmental basis, as it represents a useless waste of natural resources.

REFERNCES

Alberola C., Lichtfouse E., Navarrete M., Debaeke P., Souchère V. (2008) Agronomy for Sustainable Development. Ital. J. Agron. 3, 77–78.

Gafsi M., Legagneux B., Nguyen G., Robin P. (2006) Toward sustainable farming systems: effectiveness and deficiency of the French procedure of sustainable agriculture. Agr. Sys. 90, 226–242.

Hansen (1996) Is agricultural sustainability a useful concept? Agr. Syst. 50, 117–143.

Hillel, Daniel J. *Out of the Earth: Civilization and the Life of the Soil.* Berkeley, CA: University of California Press,1992

Lamine C., Bellon S. (2008) Conversion to organic farming: a multidimensional research object at the crossroads of agricultural and social sciences. A review. Agron. Sustain. Dev., DOI: 10.1051/agro:2008007.

Lichtfouse E., Habib R., Meynard J.M., Papy F. (2004) Agronomy for sustainable development. Agronomie 24, 445.

Lichtfouse E., Navarrete M., Debaeke P., Souchère V., Alberola C. (2009) (Eds.) Sustainable Agriculture, Vol. 1. Springer, EDP Sciences.

The Universal Chart of the Agronomist has been inserted in the Milan Expo 2015 Chart

http://www.biologyreference.com/A-Ar/Agronomist.html#ixzz5gp4FCD9g

https://study.com/articles/Agronomist_Job_Description_Duties_Salary_and_Outlook.html

https://www.environmentalscience.org/career/agronomist

http://www.biologyreference.com/A-Ar/Agronomist.html

https://study.uwa.edu.au/careers/agronomist

https://www.agronomy.org/about-agronomy

http://canadianagronomist.ca/

http://www.agriinfo.in/default.aspx?page=topic&superid=1&topicid=306

http://www1.agric.gov.ab.ca/%24department/deptdocs.nsf/all/agdex13366

РАВНИЩЕ НА СОЦИАЛНАТА УСТОЙЧИВОСТ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Доц. д-р Минка Анастасова – Чопева
Институт аграрна икономика, София

Резюме: *През последните десетилетия значението на социалната устойчивост все повече се разширява, нараства и тази тенденция ще продължава и в бъдеще. Социалната устойчивост в земеделието заедно с останалите три аспекта (икономически, екологичен, управленчески) е неразделна част от модела на устойчивостта на селското стопанство. Целта на доклада е да се представят основните резултати от проведено научно изследване относно равнището на социалната устойчивост в земеделието, което е част от научен проект „Устойчивост на селското стопанство в България" с ръководител: проф. Х. Башев (2017-2018). Използван е методически подход при който са взети предвид общите концепции за социалната устойчивост, специфичните особености на земеделския отрасъл и резултатите от дългогодишни изследвания на Института по аграрна икономика (ИАИ) в тази сфера.*

Ключови думи: *социална устойчивост, земеделие, принципи, критерии, показатели.*

1. Въведение

Социалната устойчивост обхваща човешките права свързани с включване и участие в трудовия пазар, осигуряване на безопасни условия на труд, справедливо заплащане на труда и високо качество на живот, непрекъснато развитие и разширяване на личностният потенциал и др.

В резултат на допуснати грешки при провеждане на аграрната реформа са налице неблагоприятни последици по отношение на социалната устойчивост в земеделският отрасъл като нарастване на поляризацията на доходите; все по-голяма несигурност за работното място; засилване на миграционните потоци и влошаване на демографските характеристики особено в селските райони, нарастване на битовата престъпност и то значително в малките населени места и др. В опит да се минимизират поне част от тези негативни последици върху социалната устойчивост въпросите за измерване на нейното равнище са особено актуални.

2. Методически подход

Използваният методически инструментариум включва система от принципи, критерии със съответните им показатели и референтни стойности свързани със социалната устойчивост. Процесът на изготвянето на комплексна оценка на социалната устойчивост започва от определянето на общите принципи и преминава към дефинирането на съответните критерии и група от показатели, с помощта на които се определят конкретните стойности на отелните аспекти на социалната устойчивост. Общо са използвани 7 принципа; 17 критерия и 36 показателя. Последователните стъпки за определяне на общият измерител на социалната уктойчивост могат да се представят нагледно на фигура 1.

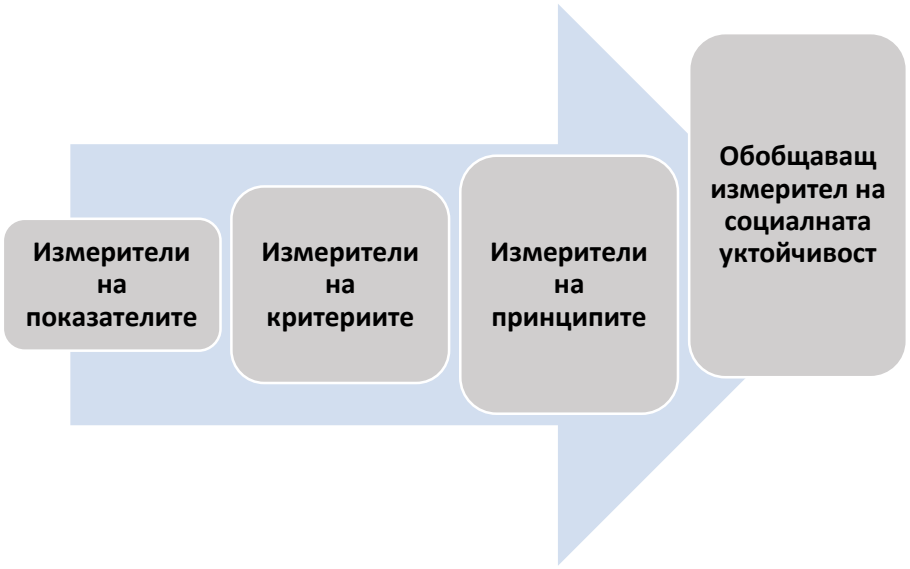

Фиг.1. Последователни стъпки при изчисляване на общият измерител на социалната устойчивост

Изчислителната процедура за определяне на съответните измерители се основава на следните уравнения:

(2.1) $М_{п.i} = I(\nearrow)|01,$

$М_{п.i}$ е измерителят на i- тият показател, чиято стойност предварително е приведена към единичната метрична скала;

(2.2) $М_{кр.(j,\ i)} = \left(\sum_{i=1}^{k} wi.\text{Мп. i}\right)/\sum wi$,

$М_{кр.(i,j)}$ е измерителят на j- тият критерий, в който са включени измерителите на *к* на брой показатели; *wi* представлява тегловен коефициент, който изразява значението на i- тият показател за критерият j

(2.3) $М_{пр.(l)} = (\sum_{j=1}^{s} wj.\text{Мкр.j})/\sum wi,$

$М_{пр.(l)}$ е измерителят на l-тият принцип, в който са включени измерителите на *s* на брой критерии; *wj* представлява тегловен коефициент, който изразява значението на *j* - тият критерий за принцип l.

(2.4) $М_{су} = (\sum_{l=1}^{n} wl.\text{Мпр.l})/\sum wi,$

$М_{су}$ е общият измерител на социалната устойчивост; *wl* е тегловен коефициент на значението на l-тия принцип в общият измерител.

3. Анализ на социалната устойчивост в земеделието

Получените резултати от приложението на методическият инструментариум за комплексното измерване на социалната устойчивост на земеделският отрасъл са представени на фигура 2. При използването на еднакви тегла във формулата за определяне на стойностите на принципите, се получават 6 от 7 принципа да бъдат със задоволителна устойчивост. Това основно формира цялостната картина на социалната устойчивост в земеделието.

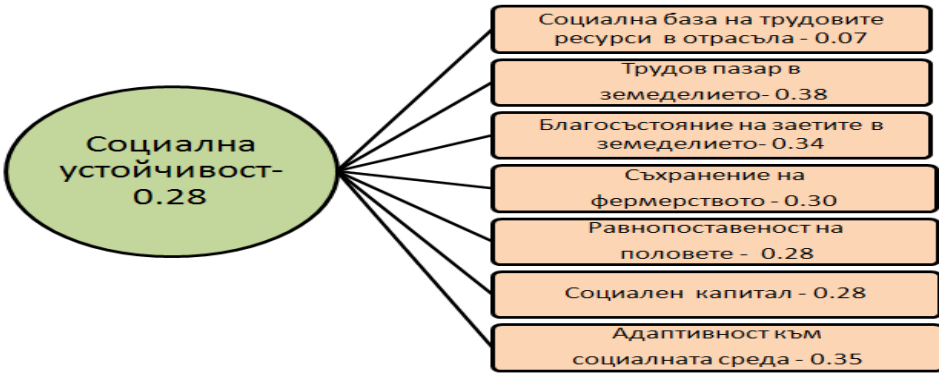

Фиг. 2. Комплексна оценка на социалната устойчивост на равнище „отрасъл„ и стойности на съставляващите я принципи

Анализът на данните в горната схема сочат задоволително равнище на социалната устойчивост. Комплексната оценка, равна на 0.28 е възможно една от най-ниските стойности за тази категория в единичната измерителна скала. Това показва, че социалната устойчивост

на отрасъла е почти на „ръба” между незадоволителната и задоволителната оценка и при определени обстоятелства много лесно може да се окаже с по-ниската квалификационна степен. Декомпозирайки общата оценка на социалната устойчивост на съставните й елементи се очертават тези от тях, които най-силно се отклоняват от нейната стойност. Това важи с пълна сила за принципа „Социална база на трудовите ресурси за отрасъла”, чиято стойност възлиза едва на 0.07. Освен постоянният спад на селското население, допълнително негативно влияние оказва и процесът на продължаващото влошаване на възрастовият състав на населението в селата. Индексът на коефициента на възрастова зависимост през 2016г. спрямо 2010г. възлиза на 1.06. Продължаващата от десетилетия насам демографска криза в селата е един от ключовите фактори, който обуславя крайният резултат за социалната устойчивост в отрасъла.

Степента, в която различните принципи се отклоняват от общата оценка на социалната устойчивост може да се проследи на фигура 3.

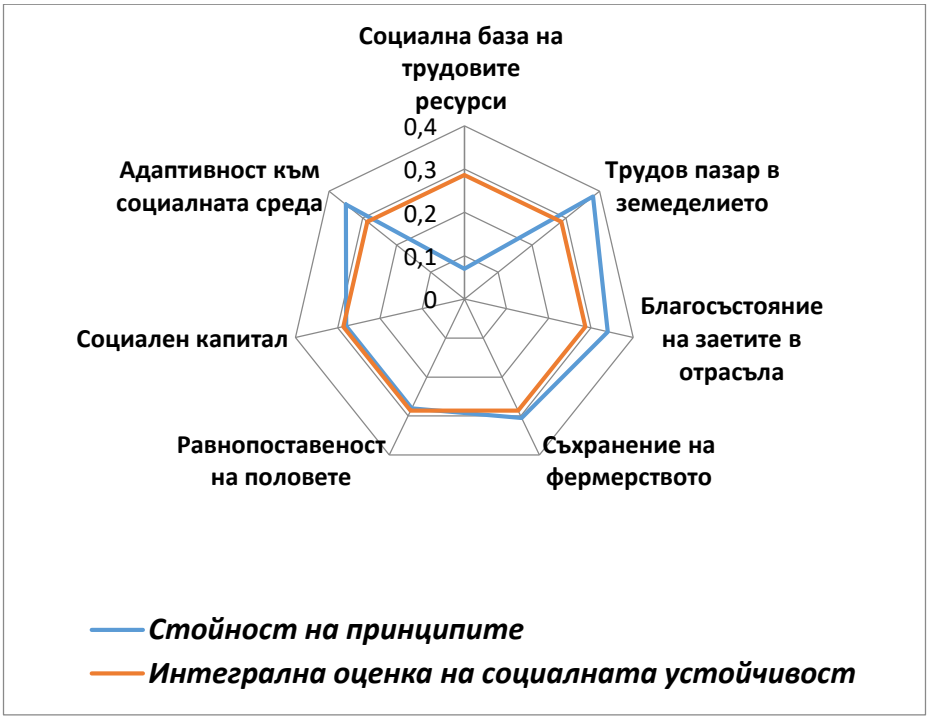

Фиг. 3. Стойност на интегралната оценка на социалната устойчивост в отрасъла и стойности на съответните й принципи измерени в единичната скала

Стойността на коефициента на вариация (98%) показва наличието на значителни различия между отделните принципи. Всъщност най-голяма „заслуга" за този резултат има първият принцип свързан с наличният човешки потенциал в селата като база за формиране на трудовите ресурси в отрасъла. За останалите принципи коефициентът на вариация възлиза на 12.6%, което е индикатор за съществен спад в различията между тези принципи. Стойностите на всички принципи с изключение на „Социалната база за формиране на трудовите ресурси в отрасъла", „Равнопоставеност на половете и „Социалният капитал" попадат в групата на задоволителната оценка. Последните два принципа са с еднакво ниска (незадоволителна) степен на устойчивост, равна на 0.28. От принципите със задоволителна устойчивост най-висока стойност има „Пазарът на труда пазар в земеделието", която достига 0.38. Сравнително по-доброто състояние на трудовият пазар в земеделието се дължи на факта, че през последните години общата заетост в отрасъла нараства. Индексът на изменение на коефициента на заетост през 2016г. спрямо 2010г. е равен на 1.127. Положителен момент в развитието на пазара на труда в земеделието през периода 2010-2016г. е увеличаването на общата трудова заетост. Освен това, въпреки че индексът на текучество спрямо базисната година е повисок от 1 , коефициентът на текучество в отрасъла е 0.23 и сравнен с този в другите отрасли е 0.61. Като цяло може да се отбележи, че текучеството в земеделието е относително добро, което рефлектира върху стойността на критерият „трудова мобилност", изчислена на 0.49. Очевидно е, че този критерий е на границата между задоволителното и добро равнище на устойчивост.

Задоволителна е устойчивостта по отношение на 9 от избраните критерии, а за 7 от тях тя е незадоволителна. Незадоволителна е устойчивостта на следните критерии: „Условия на труд (предимно ергономични)"; „Равенство между половете по отношение на управлението на стопанството и по отношение на наемната заетост"; „Професионална (браншова) интеграция" и „Състояние на безработицата в селата". Информацията относно ергономичните условия на труд в отрасъла се базира на емпирични данни от проведено през 2013г. от НСИ изследване на следните условия на труд свързани с рисковите фактори за физическото здраве на заетите лица: Шум или силни вибрации; Носене на тежки товари; Химикали, прах, изпарения или газове; Неудобни работни пози и движения; Риск от трудова злополука; Извършване на дейности изискващи силна зрителна концентрация (напрежение). Съгласно тези данни повече от половината от заетите в

селското, горското и рибното стопанство са изложени на изброените рискови фактори.Техният дял възлиза на 63% и надхвърля този в другите отрасли с 24%. Очевидно е, че селското стопанство продължава да бъде един от отраслите с най-неприемливи условия на труд, които го правят ниско привлекателен особено за по- младите хора.

Незадоволителното равнище на равнопоставеност между половете в отрасъла е резултат от следните два показателя: слабото участие на жените в управлението на селскостопанският отрасъл и ниската степен на наемна заетост сред жените. Едва 22% от всички управители на земеделските стопанства през 2016г. са жени. Вторият фактор е свързан с това, че при наемането на работна сила предпочитанията са в полза на мъжете. Само 28% от всички наети лица през 2016г. в отрасъла са жени**.**

Към настоящият момент информацията относно включените критерии в принципа „Социален капитал" е много оскъдна. От избраните 3 критерия необходимите данни са налице единствено по отношение на критерият „Професионална , или още т.н браншова интеграция". На базата на показателите: Брой на функциониращите браншови организации в отрасъла през 2018г.; Индекс на изменение на броя на браншовите организации спрямо 2013г. и Дял на фермерите членуващи в браншовите организации през 2018г. е изчислено, че нивото на устойчивост на този критерий и респективно на принципа „Социален капитал" е задоволително (0.28). Както се вижда това е една от най-ниските стойности в категорията на задоволителното равнище и почти се доближава до групата с незадоволителна степен.

Последният критерий с незадоволителна оценка е „Приемливата безработица в селата" и той е вторият компонент на принципа „Адаптивност към социалната среда". Неговата стойност възлиза на 0.24. Въпреки, че през последните години коефициентът на безработица в селата намалява с 16% през 2016г. спрямо 2010г., то общият критерий свързан със селската безработица е незадоволителен. Това се дължи на вторият показател сравнен с града, с който се измерва критерият „Приемлива ли е безработицата в селата". Стойността на този показател показва, че безработицата в селата е близо два пъти повисока (1.97) от тази в градовете и това неминуемо рефлектира негативно върху формираното незадоволително равнище на устойчивост на селската безработица.

Прави впечатление получената оценка на критерият „Равнище на териториална мобилност", чиято стойност възлиза на 0.47 и тя почти граничи с категорията на добрата устойчивост. Сам по себе си

този факт е добър, което индикира за наченки на положителни промени в териториалното движение на селското население през последните години. Освен това, все по-осезаемото застаряване на населението в селата допълнително демотивира изселванията от тях. Този резултат още веднъж потвърждава тезата, че основната причина за продължаващата тенденция на постоянното намаление на селското население е свързана преди всичко с отрицателния естествен прираст. Процесите на вътрешното изтичане на хора от селата към градовете и извън страната продължават и понастоящем, но в сравнение с естественото движение на селското население, те остават на втора позиция. Все повече се засилва влиянието на фактора „отрицателен естествен прираст" пред миграцията на населението. За периода 2010-2016г. значението на естественият прираст за демографският спад в селата е близо 8 пъти по-високо от това на механичното движение.

Изводи

Налице е задоволително равнище на социалната устойчивост, което е много близко до границата на незадоволителната оценка. Различията между равнищата на устойчивост на всички принципи с изключение на този свързан с осигуряването на достатъчна социална база за отрасъла са умерени. Обликът на социалната устойчивост се формира от сравнително задоволителното ниво на преобладаващата част от нейните принципи. С най-висока задоволителна оценка се откроява принципът свързан с развитието на пазара на труда в отрасъла и по-специално с намаляване на трудовата мобилност.

От всички критерии на социалната устойчивост с добро равнище се откроява единствено критерият свързан със запазването на броя на семейните ферми. В много висока степен на незадоволителна устойчивост е демографският принцип, който е непосредствено повлиян от постоянно намаляващото като количество и качество на селското население. От критериите с незадоволително ниво освен демографският, на преден план изпъква ниският образователно-квалификационен статус на фермерите и с недостатъчният трансфер на знания в аграрната област. Незадоволителните условия на труд в отрасъла също допринасят за недоброто равнище на социалната земеделска устойчивост.

ЛИТЕРАТУРА

Анастасова-Чопева, М. Развитие на демографските процеси в селата по райони на планиране и области. сп. Икономическа мисъл., БАН., кн. 2, 2010.

Пищалов, Н. Проблеми на устойчивостта на аграрния сектор у нас, Икономически алтернативи, бр. 2, 2010.

Башев, Х., Н. Котева, Д. Митова, Б. Иванов, М. Чопева, Д. Тотева, А. Саров, Е. Соколова, К. Тодорова, А. Митов, Д. Ванев. Устойчивост на селското стопанство в България - научен проект, ССА, ИАИ, 2018.

Anastasova- Chopeva, M, M. Shishmanova. Demographic Situation in the Villages After implementing the natonal Plan for Rural Development., Look in: Mathematics and Natural Sciences. Vol.1. Foufth International Scientific Conference – FMNS2011, South-West University, 2011.

Cornellissen, A. Assessment of the contribution of sustainability indicators to development: a novel apprach using fuzzy set theory. Agriculture, Ecosystems and Environment, 2001.

1. **Hodgson, N.** Social Sustainability Assessment Framework, Institute for Sustainability and Technology Policy Murdoch University, Western Australia, 2002.

„ДЕМОГРАФСКИЯТ ВЗРИВ“ И ГЛОБАЛНИТЕ КЛИМАТИЧНИ ПРОМЕНИ

Доц. д-р Тихомир Личев
Стопанска академия „Д.А. Ценов“

Резюме: *В настоящето изследване се прави анализ на световната тенденция на нарастване на населението и произтичащите от това негативни последици. Значително място е отделено на глобалното затопляне, което се отразява, особено в умерените ширини, в т.ч. и България. Посочени са и евентуалните кардинални проблеми, които предстоят – природни, демографски, социално-икономически.*

В бъдеще е необходимо цели наши отрасли на икономиката (в т.ч. земеделието и туризма) да се пренастроят съобразявайки се с глобалните промени.

Ключови думи: *демографски взрив, глобални проблеми, глобална миграционна криза, глобално затопляне и земеделие*

1. Въведение

През последните десетилетия непрекъснато нараства научния интерес към глобалната климатология. Това до голяма степен се дължи на нейния приложен характер. Човечеството е изправено пред множество глобални проблеми. С неговото нарастване са налице глобално затопляне, унищожаване на природата, изчерпване на природните минерални ресурси и др.

В настоящето изследване ще потърсим връзката между растежа на населението, глобалната миграционна вълна и процеса на глобалното затопляне. Логично и неговото влияние върху всички дейности.

2. Демографският взрив и урбанизацията

На съвременния етап в развитието на човешката цивилизация възникнаха редица сложни проблеми, които обхващат цялото земно кълбо. Поради това те се наричат глобални. “На преден план излезе отношението на човека към живота на Земята. С разпространяването на екоцида, с изтощаването на планетата и необратимото намаляване на жизнения капацитет до голяма степен се решава съдбата на човечеството (Печей, 1987, стр. 41).

Освен абиотичните и биотичните фактори на средата, в последните десетилетия значителна роля придобиха една група фактори, които са свързани с влиянието на обществото върху природната среда. Ето защо те най-често се наричат антропогенни. От тях с най-голямо значение са "демографският взрив", урбанизацията, промишлеността, селскостопанската, транспортната и др. видове дейности. Всички те влияят съвкупно върху околната среда.

Непрекъснатото нарастване на населението и производството е един от основните фактори за замърсяването на околната среда. Приема се, че човека (род. "Homos") се е появил на земната повърхност преди около 1.7 млн. години. До началото на неолита населението на Земята е било едва около 10 млн. Постепенно с подобряването на условията на живот населението непрекъснато нараства и в началото на нашата ера то е около 230 млн. Всички тези данни са приблизителни и са получени чрез многобройни археологически изследвания. По-точни данни могат да се посочват едва след началото на първите приблизителни преброявания. През 1650 г. населението вече се удвоява и достига 500 млн.; 1 милиард – 1830 г.; 1930 г. – 2 млрд.; 1960 г. – 3 млрд.; 1976 г. – 4; а през 1987 г. – 5 млрд. души. (Личев, 2012, стр. 81). Според статистическите данни за 2018 г. (по източници на ООН) на Земята живеят 7.7 млрд. д. Според прогнозите населението през 2025 ще надмине 8 млрд. д., а в края на века 11 млрд. души.

При анализа на тези данни могат да се посочат някои закономерности. Преди всичко населението на Земята нараства с изключително бързи темпове. Ако в началото на века то е нараснало с около 10 млн., сега вече расте с около 85-90 млн. души. Съкращава се непрекъснато и времето за удвояването на неговия брой. Този процес на нарастване на населението на Земята, особено характерна за XX век редица автори наричат "Демографски взрив" (Сирашки & Личев, 2008).

Според докладите на учените глобалисти от "Римският клуб" този процес води след себе си множество проблеми. Най-общо те могат да се групират в няколко групи:

1. Нарастване на Продоволственият проблем;
2. Глобално въздействие на човека върху климата;
3. Изчерпване на енергийните и минерални суровини;
4. Нарастване на глобалното замърсяване;
5. Изчезването на множество растителни и животински видове.

Успоредно с нарастване на броя на населението на Земята нараства и процента на градското население.

Урбанизацията е сложен социален, икономически и демографски процес, оказващ влияние върху живота на хората. В световен мащаб представлява едно от явленията, характеризиращи нашия век.

Урбанизацията може да се определи като глобален процес под влияние на общественото разделение на труда и научно-техническия прогрес при който се получава концентрация на населението в градовете (и особено в големите) и формиране на градски начин на живот.

Приема се, че градовете са преди всичко рожби на капитализма с неговите производствени отношения. В началото на XX век в градовете са живеели едва около 10 % от населението на Земята. По-късно с ускорената индустриализация и механизация на селското стопанство относителният дял на градското население (съответно степента на урбанизираност) непрекъснато нараства. През 1985 г. в градовете живеят 45 %, а през 2004 година – 48 % от населението на Земята. През 2019 година този процент надхвърли – 52. У нас в градовете живеят около 73 % от населението на страната. Урбанизацията, с нейните пространствени форми създава огромно "натоварване" в територията на градските образувания. Пораждат се редица социални, икономически и екологически проблеми.

3. Глобалните климатични проблеми и влиянието им върху човечеството

В дългата история на Земята климатичната система винаги е била динамична с хаотично протичащи процеси на непрекъснато редувана на периоди на затопляне и застудяване с трайно изразена цикличност. В последните 65 млн. години се забелязва постоянна тенденция на застудяване с периоди на затопляне (Николов, Глобални изменения на климатите в историята на Земята , 2011). След последният ледников период започва значително затопляне на климата. Което е валидно и до днес. Това показва, че е налице един естествен процес, започнал преди началото на интензивната стопанска дейност. Изводът, който се налага е че човекът не е първопричината за този процес, но той може да го ускори. Типични примери се срещат в историята на всички изчезнали цивилизации – шумери, инки, маи (Николов, Застрашената земя - човешко въздействие, климатични изменения и геодинамични опасности, 2012, стр. 30-35).

Съвременната наука сравнително точно доказва глобалното затопляне. За последните 130-140 години средната температура на земната повърхност се е повишила с 0,7-0,8 °C. Това увеличение предизвиква много отрицателни ефекти с трайно въздействие, динамизира

атмосферата с опасни последици. След основните причини за това е ролята на човека, която е огромна и сравнима с най-мощните фактори от геоложката история на Земята.

Основните тенденции от глобалното затопляне вече се забелязват. Може да се посочат някои от тях:

1 Измерени са абсолютни рекордни температурни максимуми в редица страни – Франция, Белгия (45-46 °C), Великобритания и дори северните територии, като Гренландия (22 °C), Канада, Аляска, Арктика и др. Тази тенденция се е засилила след 1978г. като десетте най-топли лета в съвременната история са отчетени след 1998г. До края на века този процес ще обхване около 58% от планетата (https://www.noaa.gov, n.d.).

2 На лице е трайна тенденция на топене на ледовете. В света те заемат около 10% от земната повърхност, главно в Антрактида (90%) и по-малко в Гренландия, Арктика и високо-планинските области. Най-бърз е този процес в Гренландия, като НАСА посочи снимки и данни, че само на 2 август са се стопили огромните 12млрд. тона лед. Във всички посочени територии ледниците са се оттеглили на поне няколко стотин метра височина, дори в Хималаите, Килиманджаро, Алпите и др.

3 Съществува огромна опасност от нов световен потоп заради топенето на ледовете. Докато за последните 120 години нивото на Световният океан се е повишило с 10-20 см. в момента темповете се повишават. Вероятно ще има нова география на Земята. Застрашени са милионни градове, като Ню Йорк, Вашингтон, Лондон, Санкт Петербург, Копенхаген, Стокхолм, но и цели държави като Холандия, Дания, Молдова, а и Атлантическото крайбрежие на САЩ и др (Бутовски, 2019).

4 Успоредно с топенето на ледовете ще се промени и състава на водите на Световният океан. Това вече се забелязва в Атлантическият океан и води до унищожаването на природната среда, забавяне на Гълфстрийм и др. (https://www.nasa.gov, n.d.).

5 От всичко посочено до сега ще доведе до увеличаване на различни стихийни природни явления, като урагани, тайфуни, торнада и др. Ще нарастват териториите с огромни бури и валежи с трудни за прогнозиране площи, а в същото време огромни територии ще са обхванати от гибелни за земеделието и животинския свят топлинни вълни и суша.

6 Във връзка с посочените по-горе последици се наблюдава и нарастване на горските пожари. Типичен пример е Амазонията, област

от Южна Америка, която обхваща територии от 10 държави (5,5 млн. кв. км.). Това е и най-обширната екваториална гора на планетата и се смята за „белият дроб на планетата“.

Не трябва да се забравя и проблемите свързани с глобалното затопляне с хората. Преди всичко във връзка с повишената слънчева радиация и топлина ще нараства хората оплакващи се от хронични заболявания, а също инфаркти, инсулти и др.

Освен миграцията на населението по-политически и социално-икономически причини, което е характерно през последните години ще нарастват и т.н. „климатични миграции“. Значителни групи от населението в слаборазвитите страни се налага да се изселват за да осигурят прехраната си. Този процес обхваща огромни територии главно в Африка (напр. областта Сахел), части от Азия и др. Тази тенденция в скоро време ще стане определяща за цялото социално-икономическо развитие на отделните страни и континенти в света (Бърдаров, 2012).

В областта на земеделието ще настъпят значителни проблеми свързани с липсата или недостига на водни ресурси. Необходимо е да се извърши ново райониране на културите и сортовете в целият умерен климатичен пояс (в т.ч. и България). Трябва да се обърне внимание на по-сухоустойчиви видове и сортове. Нашият агробизнес трябва да се поучи от опита на страните от Южна Европа и Средиземноморието.

Заключение

В настоящето изследване бяха посочени само някои от проявленията на глобалното затопляне. Според ООН климатичните промени стават много по-бързо от предвижданията на учените и са нужни спешни мерки за ограничаването им (https://www.un.org, n.d.).

Необходимо е преустройство на съвременното развитие на основите на нови цивилизационни начала и нова философия. Това изисква и нова ценностна система, която да постави човека в съответствие с новите условия на околната среда (Николов, Застрашената земя - човешко въздействие, климатични изменения и геодинамични опасности, 2012, pp. 37-41).

ЛИТЕРАТУРА

Будыко, М. (1977). *Глобальная Экология* . Л.

Бутовски, И. (08-14 08 2019 г.). *Нов Световен потоп заради топенето на ледовете*. Извлечено от Нов Световен потоп заради топенето на ледовете: https://www.168chasa.bg

Бърдаров, Г. (2012). *Имиграция , конфликти и трансформация на идентичности в Европейският Съюз.* София: "Едикта".

Личев, Т. (2012). *Екология и опазване на природната среда. Част I.* Свищов: АИ "Ценов".

Николов, Т. (2011). *Глобални изменения на климатите в историята на Земята* . София : АИ "Проф. М. Дринов".

Николов, Т. (2012). Застрашената земя - човешко въздействие, климатични изменения и геодинамични опасности. *"Географски науки и образование"* (стр. 8-42). Шумен: УИ "Епископ К. Преславски".

Печей, А. (1987). *Качеството човек.* София.

Сирашки, Г., & Личев, Т. (2008). *Екология* . В. Търново: "Абагар".

https://www.nasa.gov. (н.д.). Извлечено от https://www.nasa.gov

https://www.noaa.gov. (н.д.).

https://www.un.org. (н.д.). Извлечено от https://www.un.org

БИОЛОГИЧНОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ В БЪЛГАРИЯ - СЪЩНОСТ И ПРОБЛЕМИ. САНКЦИИ, ДОБРИ ПРАКТИКИ И ИНОВАЦИИ

Албена Симеонова
Председател на Българска асоциация „Биопродукти“
Пепо Петров
Изпълнителен директор на Фондация за околна среда и земеделие

Резюме: *Българска асоциация Биопродукти (БАБ) работи с отдаденост за просперитета на биоземеделието в България. Съдейства за взаимопомощта между отделните фермери и техните чуждестранни колеги и организации, за намирането на пазари за биологичните продукти и не последно място активно защитава интересите на биопроизводителите по отношение подпомагането им по програмата за развитие на селските райони (ПРСР). Независимо от ограниченията и предизвикателствата в българския биосектор е абсолютно необходимо развитието на иновативни предприемачески ниши за задоволяване търсенето от качествени биохрани. Поради това трябва активно да се разпространяват добрите практики в биопроизводството, както и да се подпомагат производителите не само от неправителствените организации, но и с прякото съдействие на държавата в областта на аграрната политика.*

Ключови думи*: биологично земеделие, същност, проблеми, санкции, добри практики, иновации*

Въведение

Българска асоциация Биопродукти (БАБ) е браншова организация, обединяваща земеделски производители, които отглеждат земеделска продукция по биологичен начин. Асоциацията е създадена в края на 2009 г. с 25 учредители. В момента в нея членуват над 500 биологично сертифицирани фермери, институти и фирми. БАБ е единствената асоциация на биоземеделци в България. Нейните членове са разположени в цялата страна. Произвеждат почти всички характерни продукти. Асоциацията е с все по-голяма тежест в сектора и обществото.

Основните цели на асоциацията са свързани с: подпомагане развитието на биоземеделието в България, консултиране на земеделските

производители за законодателната рамка в сектора, създаване връзки между отделните фермери и техните чуждестранни колеги и организации (IFOAM), съдействие за намирането на пазари за биологичните продукти, съблюдаване и защитаване интересите на биопроизводителите по отношение подпомагането им по ПРСР.

1. Същност и състояние на биологичното земеделие

Биоземеделието е важен приоритет в политиката за развитие на земеделието в Република България и един от акцентите на Общата селскостопанска политика за периода 2014-2020 г. Насърчаването на земеделските производители за преминаване към или поддържане на биологично земеделие допринася едновременно за:

- *опазване на околната сред*а - укрепва агроекосистемите, опазва биоразнообразието и предоставя възможност на бъдещите поколения да се възползват от съхранената природа;
- *производство на здравословни храни* - тази форма на земеделие отговаря на нуждите на нарастващия брой потребители, тъй като използва безопасни и прозрачни методи на производство;
- *социален ефект* - създава заетост в селските райони и повече работни места в сравнение с конвенционалното земеделие.

Състоянието и потенциала за развитие на българското биопроизводство през последните години е обект на проучвания от редица автори: (Кръстева, 2017), (Митова, 2009), (Николова, 2013), (Николова, Мотивация за развитие и ефекти от дейността на биологично стопанство. АИ „Ценов" Свищов, 2013), (Николова, Особености при управлението на растениевъдно биологично стопанство, 2013), (Янчева, 2003), (Nikolova, 2016). Биологичното земеделие допринася пряко за: запазване и възстановяване на природните ресурси; развитие на селските райони; предотвратяване на процеса на изоставяне на земите; стабилизиране на доходите на земеделските стопани чрез навлизане на нови, развиващи се пазари на здравословни хранителни продукти. *За периода 2006 – 2017 г. броят на биологичните оператори се е увеличил около 32 пъти; За периода 2006 – 2017 г., площта на сертифицираната земеделска земя се е увеличила повече от 23 пъти.* Към 2017 г. броят на земеделските стопани в системата за контрол на биологично производство – ***6822 оператори***, а ***площите*** обхванати от системата на контрол на биологично производство - ***136692 ха.*** През 2017 година, за първи път от 12 години на-

зад, се забелязва намаляване на броя на операторите, както и на площите, обхванати в системата на контрол за биологично производство.

Таблица 1. Брой оператори и площи (ха)

Година	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Брой оператори в биологичното производство	214	339	311	476	820	1 054	3 750	3 995	4 092	6173	7 262	6822
Площи в система на контрол (ха)	5962	15224	16662	11789	25647	26622	40378	56287	74350	118571	160652	136692

Източник: МЗХГ, по данни от годишните доклади на контролиращите лица на биологичното производство

Таблица 2. Видово разнообразие на отглежданите по биологичен начин култури

Вид култури	Общо площи (ха) 2015	Общо площи (ха) 2016	Общо площи (ха) 2017
Зърнено-житни култури, вкл. ориз	221911	30940	16 602
Технически култури – общо	20873	30512	22 998
Пресни зеленчуци, ягоди, дини (общо)	1866	3678	2 894
Трайни насаждения	25946	34874	30 485
Постоянни ливади и пасища	31796	38736	39 921
Фуражни култури от обработваеми земи (култури за зелено)	8330	14911	14 366
Угар	6209	8075	7 782

Източник: МЗХГ, по данни от годишните доклади на контролиращите лица на биологичното производство

Таблица 3. Биологично животновъдство по години

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Говеда	976	1 173	1 311	1 622	4 209	9 718	10 400
Овце	6 648	9 175	7 894	9 029	18 792	26 809	25 959
Кози	3 397	2 831	3 235	4 142	5 381	8 242	9 023
Пчеларство	58 855	85 346	117 360	106 676	178 331	236 462	250 434

Източник: МЗХГ, по данни от годишните доклади на контролиращите лица на биологичното производство

2. Санкции в биоземеделието

Държавен фонд „Земеделие“ прекратява поетия ангажимент и подпомаганите лица възстановяват 100 % от получената финансова помощ, когато:

1. Кандидатът за подпомагане или изрично упълномощено лице не е преминало агроекологично или биологично обучение с минимална продължителност 18 часа или демонстрационна дейност, свързана с приоритет 4, по мярка 1 „Трансфер на знания и действия за осведомяване“ от ПРСР 2014 – 2020 г., с минимална продължителност от 3 дни, до 31 декември на втората година от първото одобрение на заявлението за подпомагане по съответното направление или не са доказали наличие на опит в извършването на направленията, които са избрали да прилагат.

2. В случай че кандидатът упълномощи друго лице да извършва биологичните дейности, упълномощаването следва да бъде осъществено до края на втората година от първото одобрение по съответното направление.

Държавен фонд „Земеделие“ прекратява ангажимента и подпомаганите лица възстановяват получената финансова помощ (изцяло или частично, в зависимост от годината на първоначално одобрение по мярката до годината, в която е прекратен поетият ангажимент), когато стопанствата им са прехвърлени на друго лице, регистрирано в ИСАК, което е декларирало, че ще продължи изпълнението на биологичния ангажимент, но е установено, че ангажиментът не се изпълнява.

Държавен фонд „Земеделие“ прекратява поетия ангажимент и подпомаганите лица възстановяват получената финансова помощ по съответното направление (изцяло или частично, зависимост от годината на първоначално одобрение по мярката до годината, в която е прекратен поетият ангажимент), когато:

- площта е намалена с повече от 10 %, или всяка година поне 90 % от площта по направлението не се припокрива географски с площта, за която има поет ангажимент;

- преустановят прилагането на съответното направление преди изтичане на петгодишния ангажимент;

- не са спазили изискването до 30 септември на петата година от ангажимента, който започва да тече от подаването на първото одобрено заявление за подпомагане по съответното направление, най-малко веднъж да са получили сертификат или писмено доказателство за съответствие на произведените от тях растителни, животински или

пчелни продукти с правилата на биологичното производство; сертификатът следва да удостоверява наличие на биологична продукция.

Подпомаганите лица възстановяват получената до момента финансова помощ по съответното направление, заедно със законните лихви, в зависимост от годината на първоначално одобрение по мярката до годината, в която е прекратен поетият ангажимент, както следва:

а) до края на третата година – 100 %;

б) до края на четвъртата година – 40 %;

в) до края на петата година – 20 %;

г) след петата година – 10 %.

Министърът на земеделието и храните провежда политика на качество съгласно Регламент (ЕО) № 834/2007 на Съвета от 28 юни 2007 г. относно биологичното производство и етикетирането на биологични продукти. Съгласно чл. 27 от Регламент (ЕО) № 834/2007 на Съвета, държавите-членки създават система за контрол и определят един или повече компетентни органи, които да отговарят за контрола.

3. Проблеми и иновации в биологичния сектор

Според нас, **проблемите и предизвикателствата** в развитието на българското биоземеделие са свързани със следните тревожни факти:

- Слабо развито биологично животновъдство;
- Ограничена целева подкрепа за фабрики за биологична преработка;
- Липса на информация и популяризиране на биологичните продукти на вътрешния пазар;
- Биологичните продукти не са включени в общественото хранене и в различните национални програми;
- Бързо изчерпване на бюджета за подкрепа на биологичното земеделие в ПРСР 2014-2020.

Добрите практики на българската асоциация (БАБ) за подпомагане дейността на биооператорите са свързани със следните по-важни *дейности:*

- Участия във фермерски пазари;
- Кандидатстване с проекти и участия в промоционални програми на ЕС;
- Участия в международни и вътрешни изложения (напр. Изложение „Зелена седмица“ Берлин и др.);
- Организиране и участия във форуми – кръгли маси, тематични семинари и др. в различни градове на страната за запозна-

ване с предимствата на биоземеделието или с новостите в нормативната уредба;
- Презентации на място на посадъчен материал, семена или земеделска техника;
- Отлична комуникация с Аграрния университет Пловдив и с Катедра „Аграрна икономика“ към Стопанска академия Свищов;
- БАБ е член на Комитета по наблюдение на ПРСР;
- Участия във всички работни групи, свързани със законодателството в нашия сектор;
- БАБ беше член на Междуведомствената комисия по биологично земеделие;
- Добра комуникацията с МЗХГ и ДФЗ;
- Добре разработена помежду ни мейл-листа за комуникация, информация, въпроси, предлагане на продукция, търсене на пазари и т.н.

Снимков материал с някои от многобройните дейности на БАБ

През последните години развитието и функционирането на местни *фермерски пазари* (Nikolova M. L., 2018) в различни региони на България показват, че тази форма на реализация е все по предпочитана от потребителите, като възможност за директна комуникация и гарантирано качество. Успешната реализация на биопродукти на външния пазар се осъществява и от факта, че сертифицираните биооператори притежават и редица международни сертификати (GLO-

BALGAP, BCS Öko-Garantie, CERES и др.) (Николова, Биологичното земеделие – състояние и потенциал за развитие. с. 2013). Обща необходимост за всички региони в България е реализацията на дейности, насочени към насърчаване на инвестициите и повишаването на регионалната конкурентоспособност, тъй като всеки един от тях се определя като изоставащ в сравнение с регионите на ЕС (Докова, 2011). В тази връзка осъществяването на биологична производствена дейност и стремежа към увеличаване на добавената стойност в стопанствата ще доведе до засилване не само на собствените икономически показатели, но и до по-голяма регионална конкурентоспособност. От друга страна при засилване на партньорските взаимоотношения между производителите, в зависимост от производственото им направление (зърно, етерични масла, плодове и др.) ще нарастнат възможностите на отделни региони, чрез създаването на регионални конкурентни предимства. Основен фактор за това са не само биооператорите, но и местните власти и общности. По този начин ще се гарантира цялостно укрепване на социално-икономическата ситуация в региона, но и подобряване качеството на живота в тях (Николова, Потенциалът на биологичното земеделие за развитие на регионални конкурентни предимства, 2014).

Иновациите в биоземеделието са често срещани и в повечето случаи се раждат от богатия опит на фермера, а понякога дори от самата природа. Тук ще спомена само няколко примера на наши изявени колеги:

Био оцет от годжи бери. При годжи берито е проблем запазването и съхранението на пресен плод. Наш колега решава да опита дали би могло да стане на оцет и се оказа, че се получи един невероятен като вкус оцет. Запазват се всички качества на пресния плод, без да търпи каквито и да било термични или химични обработки. Годжи берито се причислява към т.нар. „супер храни“, изключително полезен плод, който, обаче, при изсушаване бива обработван с химикали и губи голяма част от своите качества. Правейки го на оцет, обаче се запазва всичко, което то съдържа в прясно състояние. Продуктът получава диплом за победител в конкурса за иновации на Пловдивския панаир.

Иновативни препарати:

- ***Микробиологичен препарат за очистване на полски площи от патогени и разлагане на растителните остатъци*** - препарат с широкоспектърно фунгицидно действие по отношение на икономически най-важните почвени патогени. Той е едно от най-ефективните средства за борба с кореновото гниене при житните култури;

- ***Прахообразен, водоразтворим микробиологичен продукт за предсеитбено третиране на семена от житни култури*** със силно фунгицидно и стимулиращо развитието на посевите действие. Продуктът стимулира образуването на по-голям брой корени с по-добре развита вторична коренова система, подобрява изхранването на посевите;

- ***Препарат за третиране на семена от царевица, слънчоглед, картофи и луковици.*** Представлява водо-разтворим прах, съдържащ бактерии, гъби и екстракт от алги, използван за предсеитбено третиране на семена за посев от слънчоглед и царевица на картофи за посев и луковици. Стимулира ръста на кореновата система, на локалната арбускуларна микориза, като едновременно с това поддържа ризосферната зона свободна от почвени патогени и нематоди.

Иновативен начин за справяне с кръвосмучещите насекоми. Съществен проблем при отглеждането на дребни преживни животни е наличието на кръвосмучещи насекоми, в частност кърлежи и бълхи. Освен дискомфорта, който създава наличието им, те са преносители на различни болести при животните. Поради биологичния път на отглеждане на козите си във фермата, колегите търсят начини за справяне с проблема. Природата и практиката сами им показаха как да стане това. Първоначално вземат няколко кокошки и петел. Наблюдавайки ги, забелязват усърдието, с което унищожават всички насекоми по пода и двора на фермата. С течение на времето забелязват трайно намаляване на външните паразити при животните. РЕЗУЛТАТИТЕ – Броят на пернатите (включват и гъски, и патици) във фермата се увеличи, а кръвосмучещите насекоми изчезват по естествен път.

Иновативен начин за справяне с болести с хомеопатични средства при отглеждане на биологични ябълки. Биопроизводител на ябълки, сподели многобройни иновации, които той предлага като решения при отглеждането на ябълкови градини. Някои от по-находчивите включват лекуване с хомеопатични средства, освобождаване на феромони за предотвратяване на разпространяването на ябълковия плодов червей, както и използване на данни от метеорологична станция за предвиждане на появата на вредители или болести.

Отглеждане на био малини на висока леха с полиетиленово мулчиращо фолио. Ползите са многобройни, като по-лесно регулиране на броя растения на линеен метър, по-ранно встъпване в плододаване, по-добро предпазване от болести и неприятели и други. Мулчиращото фолио редуцира с над 50% тежките и скъпи операции като окопаване и плевене, но редуцира и осезаемо използването на вода.

Някои от добрите практики на иновативните биоземеделци
(от архива на БАБ)

Щригелна брана за контрол на плевелите при биологични житни култури. Щригелната брана е алтернатива за контрол на плевелите при биологичните житни култури. Други култури, при които се използва са рапица, соя, фасул, грах, картофи, ливади и др. Предназначението й е: за механично плевене, за аериране на почвата - регулиране на водата, запазване структурата на почвата(агрегатите), за работа преди и след засяването, за оптимално братене - опазване на микроорганизмите в почвата. Контролът на плевелите гарантира до голяма степен високите добиви и качеството на зърното при биологичните житни култури. Освен болестите и неприятелите, плевелите са основен фактор за редуциране на добивите при отглеждането на есенно-житните култури.

Иновативна технология за използване на немска овощарска вар в био овощарството и био лозарството като мощно средство за защита през зимата от слънчев пригор и напукване на кората и късните слани така и за вегетационни третирания. Новата технология дава надеждна защита на:

1. Дърветата от променливите високи ниски температури през слънчевите зимни дни които предизвикват напукване на кората на стволовете и на скелетните клони;

2. Предпазва от късните пролетни студове и слани като с помощта на белият „термо кожух“ плодните дървета особено черешите, кайсиите прасковите и сливите като забавя вегетацията си с 10-25 дни в зависимост от концентрацията на работният разтвор на „овощарската вар“;

3. Термо-кожуха дава възможност в последствие след набиране на определената сумарна температура за определеният овощен вид и сорт да стартира дружното развитие на плодните пъпки както от слънчевата така и от сенчестата страна;

4. „Овощарската вар“ има силен фунгициден и инсектициден ефект както през зимните така и през вегетационните пръскания които са сравними и по добри с тези на медните препарати.

Бъдещето развитие на сектора изисква все по-активното участие на всички заинтересовани страни в процеса за подпомагане развитието на биопроизводството в България. Асоциация „Биопродукти“ е активен участник в различни дебати и срещи с МЗХГ за подобряване възможностите на сектора в лицето на нейните членове - биооператори. Внесени са предложения относно детските храни и менютата в здравните заведения да включват поне 5% биопродукти.

Заключение (Изводи)

Българска асоциация „Биопродукти“ и нейните трудолюбиви членове са убедени в силата на призива: *„Изберете българския биопродукт, защото: е вкусен, здравословен, опазва околната среда, създава заетост“*. Въпреки ограниченията и трудностите в българския биосектор, националното ни селско стопанство е немислимо без развитието на иновативни предприемачески ниши за удовлетворяване търсенето на определени целеви групи потребители на качествени продукти. Това е възможно при широко разпространение на добрите практики в биопроизводството и подпомагане от страна на държавата и българската асоциация.

ЛИТЕРАТУРА

Nikolova, M. L. (2018). Coordinating participant relations in the organization and functioning of regional farmer's markets in Bulgaria. *Paradigms of knowledge, 4*.

Nikolova, M. (2016). Relationship between the Sustainable Models of Production in Agriculture and the Challenges to Their Development in Bulgaria. *Journal of Economics and Development Studies, Vol. 3(4)*, 57-68.

Докова, С. К. (2011). *Геоикономика и регионално развитие, с. 150-154.* София: УИ „Стопанство“.

Кръстева, И. (2017). *Дисертация. Икономически проблеми и перспективи при производството и търговията с биологична селскостопанска продукция в Северен централен район.* Свищов: АИ "Ценов".

Митова, Т. (2009). Изследвания върху ролята на култури за зелено торене в органични сеитбообращения. *Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин преславски”*.

Николова, М. (2013). Особености при управлението на растениевъдно биологично стопанство. *Сп. „Бизнес управление“, брой 4, АИ „Ценов” Свищов*, стр. 5-26.

Николова, М. (2013). Биологичното земеделие – състояние и потенциал за развитие. с. *Библиотека „Образование и наука“, Издателство „Ценов“ Свищов, с. 5-211*, 5-211.

Николова, М. (2013). Мотивация за развитие и ефекти от дейността на биологично стопанство. АИ „Ценов” Свищов. *Сп. „Диалог”, брой 2*, 18-31.

Николова, М. (2014). Потенциалът на биологичното земеделие за развитие на регионални конкурентни предимства. *Сборник научни доклади* (стр. 357-358). Свищов: АИ „Ценов“ .

Янчева, Х. И. (2003). *Основи на органичното земеделие.* Пловдив.

ИНТЕГРИРАНЕ НА КОРПОРАТИВНАТА СОЦИАЛНА ОТГОВОРНОСТ В ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ

Гл. ас. д-р Емил Николов
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *В доклада се изследват възможностите за интегриране на корпоративната социална отговорност в земеделските кооперации, в това число конкретните инициативи, както и очакваните ползи от реализацията на този процес. Тезата, която се защитава гласи, че земеделските кооперации притежават съществен потенциал за успешното интегриране на корпоративната социална отговорност в техните бизнес модели.*

Ключови думи*: корпоративна социална отговорност, земеделски кооперации.*

1. Въведение

Кооперациите притежават съществен потенциал за интегриране на корпоративната социална отговорност (КСО) в своите бизнес модели. Това важи в пълна степен и за най-разпространената им форма в България, а именно земеделските кооперации. Възприемайки КСО в своите стратегии, планове, цели и действия земеделските кооперации могат да подобрят своите икономически резултати като едновременно с това спомогнат за разрешаването на редица социални и екологични проблеми, важно място сред които заемат липсата на работа и обезлюдяването на малките населени места.

2. Корпоративната социална отговорност като нов бизнес модел

Корпоративната социална отговорност вече е вътрешно присъща характеристика на големите бизнес организации. Показателен за това е фактът, че 93% от 250-те най-големи бизнес организации от класацията Fortune 500 публикуват т.нар. социални доклади, в които разкриват нефинансова информация относно своите КСО стратегии, планове, цели, действия и постигнати резултати (KPMG, 2017). Макар и с известно закъснение българските предприятия не остават в страни от глобалната тенденция за осъществяване на по-отговорен бизнес. Резултатите от проучване на КСО в България, проведено през 2018

година от CSR Advice Box и Junction Bulgaria сред 300-та най-големи (по брой на осигурените лица) работодатели в България показват, че 67% от анкетираните предприятия са ангажирани във висока или много висока степен с темите на КСО, а 53% имат одобрен бюджет за КСО дейности, надхвърлящ 100 000 лева (Stefanova, Mihaylov, Petrova, & Toms, 2018). Въпреки тези положителни тенденции, интересен е фактът, че същността на КСО все още е обект на научни спорове и интерпретации. Още по-интересното е, че проблемът е свързан не толкова с липсата на дефиниции за КСО, колкото с техният прекалено голям брой. Може да се каже, че почти всеки автор, работещ в тази област на научното познания предлага своя дефиниция за същността на КСО. Въпреки това съществуват две институционални виждания по отношение на този проблем (на Европейската комисия и на Международната организация по стандартизация - ISO), които притежават потенциала да се превърнат в общоприети. Съгласно схващането на Европейската комисия КСО трябва да бъде разглеждана като „*отговорност на предприятията за въздействието им върху обществото*“ (European commission, 2011). Макар представената дефиниция да е лаконична, тя разкрива основната идея, въплътена в КСО, а именно – че бизнес организациите са отговорни за въздействието (позитивно и негативно) което оказват върху развитието на обществото, включително индиректно – чрез влиянието им върху околната среда. Много по-обхватно КСО е дефинирана в стандарта БДС ISO 26000:2012, където тя е представена като „*отговорност на организацията за въздействието на нейните решения и дейности върху обществото и околната среда чрез прозрачно и етично поведение, така че да съдейства за устойчивото развитие, включително за здравето и благосъстоянието на обществото, да отчита очакванията на заинтересованите страни, да бъде в съответствие с приложимото законодателство и с принципите на международните норми на поведение, както и да бъде интегрирана в цялата организация, и практикувана в нейните взаимоотношения“*. КСО не се ограничава единствено до вътрешните процеси в организацията. Тя надхвърля фирмените рамки, оказвайки влияние на всички доставчици, дистрибутори, клиенти, консултанти и други организации, с които предприятието си взаимодейства. Тя предполага отговорност и прозрачност в плановете и действията, спазване на законовите норми (включително международните) и етичност. Това дава основание на Carroll да ранжира отговорностите на бизнес организациите в четири нива под формата на пирамида. Първото ниво (в основата на пирамидата) е икономическата отго-

ворност. Тя намира израз в генерирането на печалба и има фундаментално значение за осъществяването на останалите три групи от отговорности, той като без печалба предприятието няма да съществува. В този смисъл КСО не е в противовес на печалбата, а напротив – тя зависи от нея. Освен това редица изследвания показват, че КСО води до увеличаване на печалбата, макар и да предполага изразходване на организационни ресурси, т.е. осъществяване на разходи. Второто ниво обхваща т.нар. законова отговорност – предприятията трябва да спазват националните закони и международните норми. Тази отговорност, заедно с икономическата, има задължителен характер за бизнес организациите. За разлика от тях, другите две групи отговорности (етичните и филантропските) нямат императивен характер, но са очаквани, и все по-често изисквани, от обществото. Етичните отговорности предполагат, че предприятието се съобразява с етичните правила, т.е. с разбиранията, които хората имат за това какво е добро и какво е зло, кое е правилно и кое е грешно. Неетичното поведение от страна на компаниите нерядко е причина за бойкот на техните продукти и/или услуги, както и за протести, оказващи изключително негативно влияние върху репутацията им. Така например шведският моден гигант H&M бе принуден да затвори всичките си магазини в Южна Африка след „погроми“ осъществени от местните общности, обидени от реклама, в която тъмнокожо дете носи суитчър с надпис най-сладката маймунка в джунглата (Economic.bg, 2018). На върха на пирамидата се намира т.нар. филантропска отговорност. С други думи това е благотворителността, при която бизнес организацията изразходва свои ресурси за подпомагане на обществото и преодоляване на обществени проблеми. По този начин тя спомага за неговото благополучие, а от там и за собственото си развитие (Carroll, 1991).

3. Земеделската кооперация като субект на корпоративната социална отговорност

КСО прониква в предприятията от различни сектори и отрасли на икономиката, включително и в такива, които имат по-скоро негативен отпечатък върху обществото и околната среда (например тютюневата индустрия). Други икономически сектори, сред които услугите (Димчева, 2018) или селското стопанство, предполагат много по-лесна интеграция на КСО в предприятията, функциониращи в нея. Освен от отрасловата принадлежност имплементирането на КСО се влияе и от организационната форма, под която търговецът осъществява своята дейност. В тази връзка кооперацията, дефинирана като „сдружение на

физически лица с променлив капитал и с променлив брой членове, които чрез взаимопомощ и сътрудничество осъществяват търговска дейност за задоволяване на техните икономически, социални и културни интереси“ (Закон за кооперациите), може да бъде посочена като организационна форма, която стимулира развитието на КСО. Причините за това са следните:

На първо място, още в законовата дефиниция за кооперацията се посочва, че тази правна форма е насочена не само към задоволяване на икономическите, но и на социалните и културните интереси на своите членове. Това означава, че тя цели не просто генериране на максимална по своите размери печалба, но също така и на други – неикономически цели, което е присъщо за всяко социално отговорно предприятие.

На второ място, кооперациите, заедно с юридическите лица с нестопанска цел за осъществяване на обществена дейност и социалните предприятия, са субекти на т.нар. социална и солидарна икономика. По своята същност този вид икономика представлява форма на предприемачество, насочено към една или няколко социални дейности и/или социални цели, осъществявани от предприятия (Закон за предприятията на социалната и солидарна икономика). Това, че кооперациите преследват не само икономически, но също така и социални цели показва, че те приемат отговорността, която имат по отношение на обществото и отделните заинтересовани страни.

На трето място, кооперациите имат отворен (за членство) характер и прозрачност в действията и управлението. Кооперацията е открита за членуване на физически лица, които са навършили 16 години, не са поставени под пълно запрещение и са съгласни с нейния устав. Нови членове се приемат с решение на управителния съвет, като то се утвърждава от общото събрание на кооперацията. Това утвърждаване се прави на следващото заседание като първа точка от дневния ред. В случай на отказ кандидат кооператорът може след 6 месеца да подаде отново молба за членство. Освен опростена процедура за членство, кооперациите се характеризират и с прозрачност в своите действия и управление. Изборът на ръководни органи на кооперацията (председател, управителен и контролен съвет) се осъществява от общото събрание, включващо всички нейни членове, като всеки член има право на един глас, без оглед на неговата дялова вноска. По този начин се гарантират правата на членовете с по-малки дялови вноски и се изключва възможността решенията да се взимат от малък брой членове, притежаващи голям дял в имуществото на коопера-

цията. Освен това всеки член на кооперацията има право да иска информация от нейните органи за изпълнението на приети решения, както и сведения по въпроси, засягащи неговите, и на кооперацията, интереси, както и да свикват общото събрание (по искане на една трета от членовете).

Като организационна форма за осъществяване на стопанска дейност кооперациите намират приложение както в сферата на услугите (най-често в търговията и туризма), така и в производството (производствени кооперации). В България най-широко проявление обаче кооперациите намират в областта на селското стопанство или т.нар. земеделски кооперации. В страната са регистрирани приблизително 900 земеделски кооперации с около 80 000 членове (Бочева, 2019). В немалка част от тях КСО е неизменна част от дейността им. И тъй като в огромната си част те са локализирани в населените места (селата), то и проявлението на тяхната социална отговорност най-често намира израз в подкрепа на селските читалища, детски градини, музейни сбирки (ако има такива), ежегодните събори и т.н. (Бочева, 2019). Част от социалните ефекти на земеделските кооперации са заложени още в тяхната „ДНК“. Така например тази правна форма дава възможност дребни собственици на земя да осъществяват стопанска дейност. Освен това Законът за кооперациите (чл. 36, ал. 1) позволява в тях да се създават взаимоспомагателни каси, чрез които да отпускат заеми на своите членове. С това обаче не се изчерпват инициативите, които земеделските кооперации могат да реализират за да „разгърнат“ своята социална отговорност. Те могат да включват още:

- ✓ *Създаване на заетост* както за членовете на кооперацията, така и за хората в населеното място. Земеделските кооперации създават работни места там където това е един от най-значимите социално-икономически проблеми – селата. Малките населени места не са във фокуса на инвеститорите. Те не предлагат необходимата инфраструктура, често населението е застаряващо, а и фокусът на националните политики е изместен към големите градове и индустриалните зони. Ето защо в тези населени места нерядко земеделските кооперации са единственият по-голям работодател.
- ✓ *Подкрепа на мастната общност.* Освен че осигуряват заетост, земеделските кооперации подкрепят развитието на местната общност като подпомагат (финансово, организационно, материално, с човешки ресурси) провеждането на празници и културни прояви, детски градини и училища, местни спортни отбори, културни и пен-

сионерски клубове, даровити деца социално слаби лица, инвалиди и нуждаещи се.

✓ *Създават търговски обекти* като магазини, фурни за хляб, ресторанти, питейни заведения, които предлагат своите стоки или услуги на ниски цени. Нерядко земеделската кооперация притежава единствения магазин в селото, тъй като малкият брой на неговите жители и тяхната ниска покупателна способност правят отварянето на подобен род търговски обекти икономически необосновано, а в случай, че все пак такива съществуват, то търговците са принудени да работя с много висока надценка, което прави стоките много по-скъпи отколкото са цените в градовете.

✓ *Участват при разрешаването на проблеми на местната общност.* Много често малките населени места разчитат основно на земеделските кооперации за преодоляване на своите проблеми. Бюджетите, с които разполагат кметствата на малките населени места са твърде ограничени и те са изцяло зависими от общинските ръководства. В тези условия земеделските кооперации са „принудени“ да снегопочистват, да помагат при природни бедствия и аварии, да премахват незаконно изхвърлени отпадъци и т.н.

✓ *Опазват околната среда, биологичното разнообразие, българските сортове и породи животни*. Земеделските кооперации имат отговорността да обработват и опазват плодородието на българската земя, да реализират дейности за опазване от пожари и почистване от замърсявания, да отглеждат вече позабравени, и не толкова ефективни традиционни сортове и породи животни.

За по-широката интеграция на КСО в земеделските кооперации главна роля имат техните председатели и управителни съвети. На тях се пада отговорността да представят и защитят концепцията пред общите събрания и съответно да получат разрешение за разходване на част от приходите за постигането на социални цели. Това неминуемо означава, че те трябва да убедят съкооператорите от ползите, които КСО може да генерира, както за населеното място и местната общност, така и за самата кооперация и всеки от тях. Добре би било ако кооперацията си постави конкретни социални цели (предложени и одобрени от нейните членове) и работи за тяхното постигане. През определени периоди от време постигнатите резултати следва да бъдат представяни и обсъждани – от управителния и/или надзорния съвет, както и от общото събрание на кооперацията. Удачно също така е разработването на т.нар. социални доклади, включващи информация за социалните цели на кооперацията и степента на тяхното реализиране.

Заключение

Земеделските кооперации по своята същност и регламентация се явяват социално отговорни предприятия. Това означава, че КСО е „интегрирана в тяхната ДНК“ още от момента на създаването им. Конкретното проявление на тяхната отговорност към обществото и околната среда може да намери различна форма. Най-често обаче тя се реализира чрез създаване на заетост, подкрепа на местната общност, участие при разрешаването на локални проблеми, опазване на екосистемите и пр. В своята интегрираност тези КСО инициативи са единственият инструмент, който понастоящем се бори с един изключително сериозен проблем – обезлюдяването на българските села.

ЛИТЕРАТУРА

Бочева, Н. (2019). Investor.bg. *Необходим е нов закон за земеделските кооперации, заяви Явор Гечев.* Извлечено от https://www.investor.bg/bylgariia/451/a/neobhodim-e-nov-zakon-za-zemedelskite-kooperacii-zaiavi-iavor-gechev-279449/

Димчева, Г. (2018). Корпоративната социална отговорност в сферата на услугите. *Икономическа мисъл*(4), 106-112.

Carroll, A. (July–August 1991 r.). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*, 39-48.

Economic.bg. (2018). *H&M затвори всичките си магазини в Южна Африка след погроми*. Извлечено от https://www.economic.bg/bg/news/9/hm-zatvori-vsichkite-si-magazini-v-yuzhna-afrika-sled-pogromi.html

European commission. (2011). *A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility*. Brussels.

KPMG. (2017). *The KPMG Survey of Corporate Responsibility Reporting*.

Stefanova, M., Mihaylov, S., Petrova, I., & Toms, J. (2018). *State of CSR in Bulgaria*. Sofia.

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО В БЪЛГАРИЯ ЧРЕЗ ИМПЛЕМЕНТИРАНЕ НА КОРПОРАТИВНАТА СОЦИАЛНА ОТГОВОРНОСТ

Гл. ас. д-р Иван Маринов
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *В настоящата разработка авторът проследява значението на корпоративната социална отговорност за решаването на икономическите, социалните и екологичните предизвикателства в сектора на селското стопанство и постигането на устойчиво развитие. Докладът посочва необходимостта от изграждането на корпоративни традиции на социална и екологична отговорност и добри практики, които да спомогнат за устойчивото развитие на селските райони в България в контекста на Общата селскостопанска политика на ЕС.*

Ключови думи*: селско стопанство, корпоративна социална отговорност, устойчиво развитие*

Въведение

Съвременните предизвикателства в селското стопанство и обществените критики, на които са изложени производителите и търговците на селскостопански продукти през последните години, са стимул за представителите на сектора да насочат вниманието си върху концепцията за корпоративна социална отговорност (КСО). Глобализацията и структурните промени в агробизнеса, протичащи както в останалите европейски държави, така и в България, поставят на преден план идеята за постигане на устойчив бизнес модел чрез социално отговорни практики и корпоративна политика, съобразена с околната среда.

Обект на изследването е корпоративната социална отговорност (КСО) на предприятията от селското стопанство в България, а **предмет** са особеностите, принципите и инструментариума на КСО, явяваща се детерминанта за устойчивото развитие на агросектора у нас. **Целта** на настоящата разработка е да се изведе фундаменталното значение на „корпоративната съвест“ за развитието на селскостопанските производствени и търговски структури.

Задачите, формулирани от автора са следните:

Първо. Да се изследват дефинициите и специфичните особености на КСО на национално и международно ниво;

Второ. Да се анализира необходимостта от приложение на КСО в сектора на селското стопанство в контекста на устойчивото развитие;

Трето. Да се очертаят тенденциите в утвърждаването на социално отговорни практики и ефективно корпоративно управление, определящи потенциала на селското стопанство в България и неговото устойчиво развитие.

1. Особеност на концепцията за корпоративна социална отговорност на национално и международно ниво

Понятието „корпоративна социална отговорност“ има многопластова и динамична същност, проявяваща се на различни нива в дейността на предприятията, публичните и обществените организации. Основните цели на КСО са подобряване имиджа на бизнеса, реализиране на ефективни социални инициативи и рационално използване на природните богатства от страна на всички ангажирани предприемачи. Същевременно кооперирането на добрите управленски практики с отговорността на бизнеса към обществото е условие за успеха на предприемаческата дейност (Мидова, 2011).

През 2001 г. Европейската комисия публикува „Зелената книга“, която представлява европейска рамка за насърчаване на КСО. В публикацията се анализира същността на концепцията, като се акцентира върху *идеята за доброволно обединяване на социалните и икономическите проблеми в рамките на бизнеса и в неговата съвместна дейност с всички заинтересовани лица* (Commission, 2001). На по-късен етап през 2011 г. трактовката на тази философия еволюира в: *отговорност на компаниите за въздействието, което оказват върху обществото* (Commission, 2011). Стандарт ISO 26000:2010 потвърждава, че постигането на оптимална дългосрочна ефективност е възможно, при условие, че организациите имат социално отговорно поведение към заобикалящата ги среда, хората и околната среда (ISO 26000, 2010).

В консенсус с международните принципи и мерки за решаване на глобалните и локалните икономически и социални предизвикателства, Министерството на труда и соцалната политика на България разработва проект на *„Стратегия за корпоративна социална отговорност“* и два плана за изпълнение на стратегията с хоризонти 2019

г. и 2020-2021 г. (МТСП, 2019). В националната стратегия се изтъква важността на пряко обвързване на корпоративната социална отговорност със световните *Цели за устойчиво развитие*, които представляват основа на *Програмата на ООН за устойчиво развитие до 2030 г.*[1]. В допълнение стратегическия документ подчертава, че има промяна в обхвата на КСО на предприятията, като освен въздействието върху обществото и околната среда в съдържанието на концепцията място намират проблеми, свързани етиката, потребителите и правата на човека. Имплементирането на КСО в националните и транснационалните програми на българското правителство има за цел да насърчи устойчивото развитие на предприятията чрез възприемането на концепцията за отговорен и почтен бизнес и нейното налагане във все по-голям дял компании с различен бизнес профил. По този начин корпоративната социална отговорност става неизменна част от корпоративната стратегия за постигане на устойчво развитие.

2. Динамика на ключови параметри в селското стопанство и необходимост от приобщаване на агробизнеса към принципите на корпоративната социална отговорност

Приемането на България в Европейския съюз през 2007 г. създава очаквания, че структурните проблеми на селското стопанство могат да се преодолеят посредством ефективна реформа в сектора, а на малко по-късен етап и с помощта на пакета от регламенти на Общата селскостопанска политика (ОСП)[2]. В действителност динамиката на важни икономически параметри, като брутна добавена стойност, производителност на труда и заетост, свидетелства за липса на устойчивост и изоставане на сектора (вж. Фиг. 1). Всичко това се случва паралелно с ръст на субсидирането с европейски средства и публичното финансиране на аграрния отрасъл.

На Фиг. 1 се вижда, че и трите индикатора – брутна добавена стойност, заети лица и производителност на труда отчитат спад спрямо 2008 г., като положителен ръст след началото на 2017 г. отбелязва единствено производителността на труда.

---

[1] Програмата на ООН е с петнадесетгодишен хоризонт на действие и включва 17 глобални цели и 169 практически задачи, с които се цели повишаване на социално-икономическото и екологичното благосъстояние в международен план.

[2] Реформата на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз обхваща периода 2014—2020 г., като действието на част от правилата стартира след 2015 г.

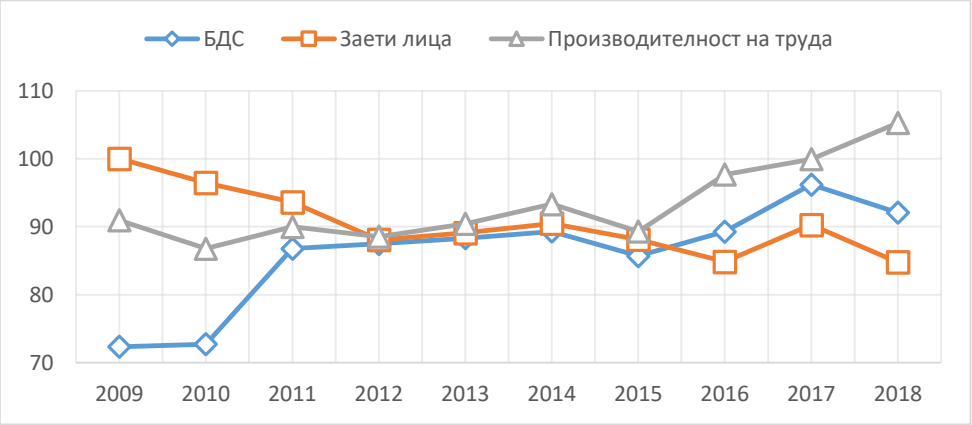

Фиг. 1. Темп на развитие на брутната добавена стойност, заетите лица и производителността на труда в селското стопанство за периода 2009–2018 г. [НСИ и изчисления на автора]

Негативните резултати и изоставането на сектора затвърждават мнението, че за постигането на устойчивост е необходима промяна в бизнес стандартите.

Структурата на основните предизвикателства пред сектора на селското стопанство в България се представя чрез Фиг. 2:

Фиг. 2. Икономически, социални и екологични предизвикателства пред селското стопанство в България [наблюдения на автора]

Решаването на множеството разнородни проблеми в сектора изисква да се отчитат специфичните особености и комплексност на селскостопанската дейност, фермерите трябва да се ангажират с няколко ключови неща – въвеждането на стандарти за качество на процесите и продукцията и насърчаване на бизнес практики, имащи социален ефект, с които да се повиши благосъстоянието на служителите и работниците. За да се приложи ефективно корпоративната социална отговорност като инструмент за устойчиво развитие в селското стопанство, трябва да се осъзнава връзката ѝ с целите на общата селскостопанска политика на ЕС, за която приоритетни са: постигането на висок жизнен стандарт на ангажираните мъже и жени в сектора, информираност на потребителите и високо качество и разумни цени на предлаганите храни, както и адаптиране към околната среда.

3. Утвърждаване на корпоративната социална отговорност с цел повишаване потенциала на селското стопанство в България и неговото устойчиво развитие

Изграждането на устойчивост в селското стопанство и преодоляването на икономическите, социалните и екологичните предизвикателства са възможни паралелно със спазването на принципите на корпоративната социална отговорност. Това изисква от българските производители и търговците на селскостопанска продукция да отговорят на изискванията на всички заинтересовани страни на национално и европейско ниво и осигуряват защита на екосистемата, което съответства със стандартите за КСО. Социално и икономически отговорните представители на сектора имат значително по-големи шансове за постигането на устойчиво развитие. Чрез производството на качествена селскостопанска продукция, която да задоволява потребностите на клиентите, осигуряване на справедливо възнаграждение на заетите лица в сектора, поддържане на селските райони и инвестиции в инфраструктурата, се създава добавена стойност, която може да подобри пазарните позиции на производителите и търговците и да им осигури добра репутация сред крайните потребители.

През последните години селскостопанският сектор на България се характеризира с ниска производителност на труда, и висока възрастова граница на сезонните работници, ангажирани при рискови условия на труд. Преодоляването на тези недостатъци изисква по-голяма информираност на заетите лица и социален диалог между работодателите, деловите партньори и работещите. Подобряването на кооперативната култура е задължителен елемент, гарантиращ устойчиво

развитие на селското стопанство. Като тенденция се очертава стремежът на националните и международните земеделски организации да осъзнават потребността от информиране и консултиране на работното място и задълбочаване на социалния диалог (Конфедерация на независимите синдикати в България, 2013). Възстановяването на доверието в агросектора, който допринася за икономическото развитие на страната, е възможно и чрез внедряване на системи за управление на качеството, които да спомогнат за ефективното взаимодействие на земеделците с обществото и околната среда. Именно корпоративната социална отговорност може да окаже благоприятно влияние върху:

- имиджа на стопанските единици в сектора сред потребители и инвеститори;
- привлекателността на работните места в селските райони;
- производителността на заетите лица в сектора;
- деловите отношения с частни и публични партньори и пазарните отношения с клиенти и доставчици.

Заключение

Корпоративната социална отговорност се явява актуална и важна тема за предприемачеството на територията на Европа и на национално равнище. Чрез КСО производствените и търговските структури заемат особена роля в решаването на икономически, социални и екологични проблеми, както и в осигуряването на устойчиво развитие на бизнеса в рамките на Общността.

Просперитетът на селскостопанските субекти у нас без съмнение преминава през изграждането на собствена стратегия за корпоративна социална отговорност. Концепцията за КСО има за цел създаването на допълнителна добавена стойност за компаниите на принципа на отговорното земеделие. Очакванията за положителния ефект от прилагането на принципите на КСО от страна на фермерите и мерките на Общата селскостопанска политика на ЕС се изразяват в подобряване на производителността на труда, по-голяма пазарна стабилност, повишаване на потребителското доверие и благоприятен ефект върху екологичната среда.

ЛИТЕРАТУРА

Конфедерация на независимите синдикати в България. (4 Yuly 2013 r.). За по-добро участие и корпоративната социална отговор-

ност за устойчиво земеделие и по-добра и качествена заетост в сектора. Изтеглено на 8 08 2019 г. от http://rights.knsb-bg.org/index.php?option=com_content&view=article&id=478:za-po-dobro-uchastie-i-korporativnata-sotsialna-otgovornost-za-ustoychivo-zemedelie-i-po-dobra-i-kachestvena-zaetost-v-sektora-17-07-2013&catid=32:2011-03-18-15-24-11

Мидова, П. (2011). Социалната отговорност - ключов фактор за успеха на бизнеса. Икономиката и управлението на XXI век – решения за стабилност и растеж (стр. 7). Свищов: АИ Ценов.

Mazur-Wierzbicka, E. (2015). *The Application of Corporate Social Responsibility in European Agriculture.* doi:10.1515/mgrsd-2015-0001

МТСП. (2019). *Стратегия за корпоративната социална отговорност (КСО) за периода 2019 – 2023 г.* Извлечено от Министерски съвет Портал за обществени консултации: https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=4475

Commission, E. (2001). Brussels: COM. Изтеглено на 10 07 2019 г. от Green paper: Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility: http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2001/EN/1-2001-366-EN-1-0.Pdf

Commission, E. (2011). *Communication from the Commission to the European parlament, the Council, the European economic and Social Committee and the Committee of the Regions:A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social.* Brussels: COM. Извлечено от https://arquivo.pt/wayback/20170823204457/http://www.umic.pt/images/stories/publicacoes6/20110413-communication_en.pdf

ISO 26000. (2010). ISO 26000. Изтеглено на 9 August 2019 г. от https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:26000:ed-1:v1:en

ИНТЕРЕСИ В УПРАВЛЕНИЕТО

Гл. ас. д-р Десислава Алексиева
Стопанска академия "Д. А. Ценов" – Свищов
катедра "Мениджмънт"

***Резюме*:** *Интересите са в основата на организационното развитие, организацията съществува за да удовлетвори определени интереси. Отношенията в организацията и между организацията и външната среда се проявяват под формата на интереси.*

Интересите са предпоставка за социална активност на субектите в процеса на управление. Дейностите, които развива организацията, ангажиментите, които поемат или не поемат нейните ръководители и служители са продиктувани от определени интереси.

***Ключови думи**: екологизация, управление, интереси, организация.*

Устойчивото и екологосъобразно развитие на организацията е насочено към удовлетворяване потребностите на субектите по разумен и рационален начин. Екологосъобразното управление е резултат от политиката на ръководството, начина на мислене на служителите и възприетия модел на поведение.

Влиянието и взаимодействието между интересите и поведението на ръководството и на служителите днес придобива нова практическа стойност. В редица научни разработки интересите се представят като двигател на човешкото поведение, а сближаването им в организацията е предпоставка за успешна управленска практика.

*****

Устойчивото и екологосъобразно развитие на организацията е свързано, както с ресурсите и технологията, така и с отношенията на субектите в нея. Екологизацията навлиза в организационните процеси и дейности, превръща се начин на мислене и поведение, тя е проекция на интересите на субектите в организацията. Рационалното съчетаване на интересите в организацията е резултат от екологосъобразната политика на ръководството.

В научната литература все още няма единно мнение по отношение същността и значението на понятието „интереси". Проблема

възниква от целите и аспектите в които се фокусира определената наука. *Философията* акцентира на същността и развитието на интересите. *Социологията* представя връзката и зависимостта на интересите с други процеси и явления, изследва предпоставки и фактори за възникване им. *Психологията* разглежда интересите като функция на съзнанието, чувства и емоции.

Социалните интереси (политически, културни, икономически, екологични етични и др.) са взаимосвързана и неразделна съвкупност проявяваща се под формата на ***интереси.*** В реалността субектите не разделят своите интереси, а ги комбинират и развиват. Понятието „interest" означава нещо много важно и значимо за субекта.

Представянето на интересите може да стане през фокуса на **теорията на потребността** (мотивацията). Тя се разглежда като форма на принадлежност към група или социална система" (Захариев, 2002), и като *съдържателна форма* (Хенри Мурей 1938; Ейбрахам Маслоу 1943) – вътрешните подбуди са причина за определен тип поведение. Според различни изследвания потребностите се делят на *първични* (физиологични) и *вторични* (психологически). Поради своето естество, на субективно вътрешно състояние, потребностите не са видими и не подлежат на измерване. Съществува голямо разнообразие в човешките потребности, в много случаи те са индивидуални. За тях и степента им на удовлетвореност се съди единствено по човешкото поведение (Ангелов, 1998).

В научната литература по администрация и управление интересите се поставят до потребностите. ***Теорията на интереса***, на немският юрист Р. Йеринг, обосновава по рационален начин, че субективното право е годно да обслужва, различни интереси, като от своя страна то не е свързано с точно определен интерес (Павлова, 2002).

В управленската теория интересите се въвеждат от Ф. Тейлър, който поставя в основата на управлението *сближаване интересите* на субектите в организацията. Неговата концепция за „икономическия човек" е изградена на два основополагащи принципа: задоволяване на определена човешка потребност/интерес; сближаване и единство на икономическите интереси между работници и мениджъри (Дилков, 2016). Интересите в управленската теория и практика се поставят на предно място с Теорията на психологията и човешките отношения.

Понятието *интерес* има широко приложение, което се свързва с „потребителското" към света. А. Ребер разглежда интереса, като *социално-икономическо, социално-психическо* и *индивидуално-психическо* явление (Десев, 1994). Научните изследвания по управление и

администрация разглеждат “интереса“ като основен мотив за дейност, а предпоставка за интерес са потребностите. Една и съща дейност при различните хора може да бъде мотивирана от различни интереси (това е субективното право) и може да задоволява различни потребности. Така интересите имат различно проявление (Андреева, 2003).

К. Каменов приема, че интересите са в основата на човешкото поведение – виждане което съчетава *теория на интереса* и *теория на потребностите*. За него интересите са форма на мотивирано поведение за постигане на цели и желания. Интересите могат да бъдат *краткосрочни, средносрочни, дългосрочни; скрити и явни; трайни и нетрайни.* При него интереса е функция на чувства и идеи, като самия интерес се определя от идейната основа на личността (Каменов, 2014). Действително интересът е субективна категория и неговото съдържание се определя от белезите които го съпровождат. Поставяйки в основата му чувства, границите на „интереса“ стават още по-неясни като се налага да се изяснява една съдържателна категория с друга такава

Интересите са рационално-ценностна позиция на субектите, обезпечена с поведение в организацията. Интересите разкриват процеса на самоорганизация и саморегулация на субектите, като показват тяхната връзка с енергийната основа на поведението и поставят неговите обективни граници. (Александров, 2014) В научната литература се налагат следните концепции за интересите (Нургалеева, 2012):

Интересите като процес. Интересите се изследват като основен процес, който определя връзката между субективното съзнание и обективната реалност. В процеса на управление в организацията се координират интересите за постигане целите на отделните субекти и групи.

Интереса като основа за социално конструиране и дизайн. Интересите се прилагат като механизъм за управление, контрол и регулиране, посредством зачитане на лични, групови и организационни интереси.

Институционалната форма на управление в публичната администрация конструира една специфична форма на интересите. По своята същност и характеристика публичната сфера е насочена към защита и съхранение на обществения интерес. За да постигне това, тя използва механизмите на:

Публични интереси. Това са „интереси признати от държавата и обезпечени с правния интерес на социалната общност, удовлетворя-

ването на които служи за гаранция на нейното съществуване и развитие.“ (Тихомиров, 1995) Те са в основата на съвременната държавност. Това са интереси свързани с устройствена форма на държавата и модела на политическо управление.

Частни интереси. Това са интереси на конкретната институция, организация в системата на публичната администрация – държавна или местна, които способстват за гарантиране правата и законните интереси на гражданите. Частните интереси се проявяват във формите на административната дейност (Дерменджиев, 2001):

Интересите в процеса на управление са свързани с мисията и целите на организацията. Интересите на субектите в процеса на управление могат да бъдат по различни, което се проявява в поведението и отношенията им.

Според характера им интересите могат да бъдат разделени на (виж фиг. 1):

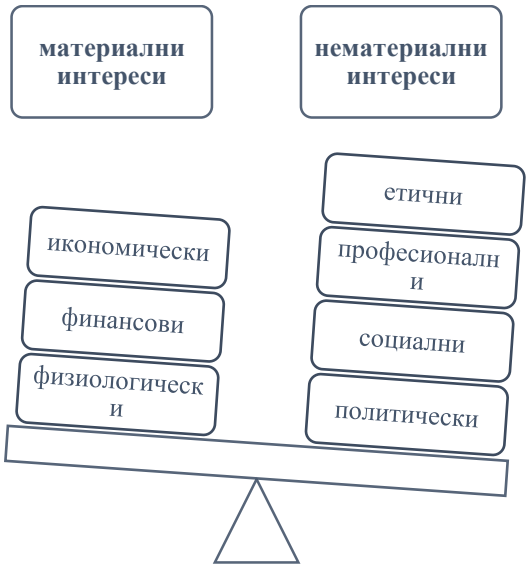

Фиг. 1. Материални интереси – нематериални интереси

Материални интереси

В основата на човешкото съществуване и развитие са *материалните интереси*, те се проявяват като физиологични потребности от храна, вода, въздух. С развитието на производството и ограничеността на ресурсите икономическия човек започва да се ръководи от „опре-

делящата роля на собствения си интерес и мотивацията на икономическото си поведение.“ (Автономов, 1993) Материалните интереси се характеризират с постоянност и устойчивост, те съпътстват субектите през целия им живот. Тъй като света и времето са комерсиални, това са интересите, които карат субекта да се труди. Материалните интереси са свързани и опосредстват възникването и растежа на нематериалните интереси.

Нематериални интереси

Нематериалните интереси са насочени към социални контакти, общуване, професионално израстване, култура, етични отношения. По своята същност и природа нематериалните интереси са много по-разнообразни от материалните интереси.

Класическо разделение на интересите е на:

Лични интереси. Това са субективните интереси на личността. Тя приема да изпълнява дадена работа, дейност, функция водена от свои лични потребности, подбуди. Елиминирането на личните интереси е невъзможно и неправилно, те трябва да се впишат в организационните интереси.

Групови интереси. Това са интересите на групата, като се характеризират с обобщеност и целенасоченост.

Организационни интереси. Това са интересите на организацията, които водят до изпълнение на организационните цели и задачи. Те включват в себе си груповите интереси и личните интереси, като по този начин се реализира тяхното постигане.

Екологичните проблеми на организацията са резултат от сблъсък на интереси. Правилното управление на интересите допринася за постигане екологичните цели и ефикасно разходване на ресурсите. Устойчивото и екологосъобразно управление на организацията е резултат от рационално съчетаване интересите на нейните субекти. Взаимовръзката между интереси и поведение на субектите е определяща за постигане на поставените цели и запазване икономическите характеристики на управлението.

*****

В обобщение на извършеното изследване може да се каже, че интересите на субектите са ключов фактор за устойчиво и екологосъобразно управление на организацията. Интересите на субектите са условие за ефективно използване на ресурси, прилагане на технологии, извършване на процеси и дейности, което води до устойчивост и екологичен растеж. Интересите насочени към оптимално субективно

поведение работят за организационния потенциал и регионалното развитие.

ЛИТЕРАТУРА

Автономов, В. (1993). *Автономов. В. С. Человек в зеркале экономической теории.* Москва.

Александров, Д. (2014). *Понятие "интерес" в современной западной социологии.*

Ангелов, А. (1998). *Основи на мениджмънта.* София.

Андреева, М. (2003). *Основи на управлението.* Варна: Стено.

Арабаджийски, Н. (2005). *Основи на публичната администрация, обща част.* София.

Дерменджиев, И. д. (2001). *Административно право на РБ.* София.

Десев, Л. (1994). *Речник по психология.* София.

Дилков, Ц. И. (2016). *Основи на управлението.* Свищов: АИ Ценов.

Захариев, Е. (2002). *Индустриален мениджмънт.* В. Търново: Фабер.

Каменов, К. Е. (2014). *Администриране в управлението и публичната администрация.* В. Търново: Фабер.

Нургалеева, Н. В. (2012). Теория интересса в контексте развития современных мултимедийных технологий.

Павлова, М. (2002). *Гражданско право.* София.

Тихомиров, А. (1995). *Публичное право.* Москва.

ЕКОЛОГИЧНА ОТГОВОРНОСТ И УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

Гл. ас. д-р Елена Йорданова
Стопанска академия "Д. А. Ценов" – Свищов
Катедра „Мениджмънт"

Резюме: *Разрешаването на екологичните проблеми на съвременното общество изисква компетентност, отговорност и екологично съзнание при вземането на управленски решения в областта на опазване на околната среда. За да се подобри качеството на живота за бъдещите поколения, всички политики и дейности трябва да вземат предвид околната среда, което намира израз в понятието „устойчиво развитие" - намиране на баланс между опазването на околната среда, икономическия прогрес и социалното развитие. Важно значение в този процес има осъзнаването на екологичната отговорност, като част от екополитиката, както при обучение и придобиване на компетентности, така и при управлението на организациите.*

Ключови думи*: екологична отговорност, устойчиво развитие*

Съдържанието на екологичната политика включва нова екологична стратегия и отговорност, както и управленска устойчивост в условията на нов тип икономическо и екологическо развитие на обществото.

Основните приоритети на екологичната отговорност са:

- ***Екологично съзнание***

От началото на шестдесетте години на XX век досега екологичната обстановка се усложнява непрекъснато, а екологичните проблеми се глобализират и изостря. Едновременно с това непрекъснато се разширява и задълбочава теорията и практиката на екологичното образование в контекста на образованието за устойчиво развитие. Изграждането на отговорно отношение към природата е издигнато като приоритет и цел на образователните реформи от Световния форум на ООН в Рио де Жанейро през 1992 година. През следващите години, с промяната на концепцията за околната среда, се променя и концепцията за развитието на човечеството.

Устойчивото развитие, с неговите основни три измерения — екологично, икономическо и социално, може успешно да се осъществява чрез успешно образование. Редица страни създадоха свои национални стратегии по образование за устойчиво развитие, в които околната среда става съизмерима със самия живот във взаимодействието между природа и култура. Личностното и социалното развитие става невъзможно, без да се формира екологично отговорно поведение.

Същност на екологичното съзнание:

- екологичното съзнание определя поведението към околната среда;
- екологичното съзнание се изразява чрез екологична отговорност, установяваща чрез пряко наблюдение на хората за определен значителен период, които минимизират своето влияние върху средата, ограничават консумацията, разширяват повторното използване и рециклиране на материали;
- екологичното съзнание е отражение на обективната действителност и начин на отношение към основното противоречие между човечеството и природата.

Екологично отговорното поведение е функция на екологичното съзнание. Индивидуалното екологично съзнание се формира до голяма степен под влияние на общественото екологично съзнание. Намерението (мотивацията) за екологично насочена дейност се определя от личностните качества, в които се включва равнището на личната отговорност на индивида, центърът на контрол (дали индивидът е интровертен или екстровертен) и неговите екологични нагласи (Костова, З., Атасой, И., 2008).

Фактори за формиране на екологично съзнание и поведение:

- личностни фактори - отговорност, саморегулация, цел, воля, нагласи, ценности, трудови умения, планиране, общуване, оценка, вземане на решения;
- знания за екологичните фактори и за последиците от дейността на обществото;
- знания за структурата, функционирането, развитието, равновесието в околната среда и прогнози за бъдещето;
- участие в природозащитни дейности;
- глобално мислене (Костова, З., Атасой, И., 2008).
- ***Екологичното възпитание и образование***

Трябва да се извършат редица промени в структурата и съдържанието на възпитанието, свързани с основите на екологичното обра-

зование и т.нар. „нова екологична съвест“ на човечеството, която да се основава на общоприети морално-етически норми за поведение. Очертава се първостепенната роля на екологичното образование като единствен път за формиране на нови ценности и модели, които да провокират активно екологично мислене и поведение като предпоставки за устойчиво развитие.

- ***Екологична култура***

Нарастващата контрастност при взаимодействието „природа-общество” се очертава като особено важна специфика в началото на XXI в. Създалата се ситуация изисква нова екологична политика и нова екологична култура, мислене, отношение и поведение на човека в средата, в която и от която живее. Тя е свързана с утвърждаването на нов модел, дефиниран като устойчиво и балансирано развитие. Целта е да се промени отношението и действията на човека и на обществото към околната среда.

Устойчивото развитие е научно обоснован и международно (глобално) регламентиран начин на усвояване на природните ресурси на глобално, регионално и локално равнище, който цели да удовлетвори потребностите на човешката цивилизация, като същевременно се запазва естественият баланс в околната среда и възможността за задоволяване на потребностите на бъдещите поколения. Устойчивото развитие обединява две основни цели: постигане на икономическо развитие, осигуряващо нарастващ жизнен стандарт и опазване на природното богатство и подобряване качеството на околната среда. Това може да се реализира чрез формиране и привеждане в действие на нова ценностна система, на нови модели на мислене и поведение на обществото и човека спрямо природата (Димов, Н., Мантарова, А., 2014).

Политиката в областта на устойчивото развитие се основава на утвърдени принципи. Те могат да се обобщят по следния начин: 3С+2П (субсидиарност, солидарност и споделена отговорност+ пропорционалност и партньорство). Единството между така дефинираните принципи се основава на фундамента „съхраняване на многообразието чрез общи действия и синхронизирана политика”. Следващата логична стъпка в начертаната посока е развитието и утвърждаването на нов тип екологична култура, която трябва да бъде в съответствие с глобалните и континентални императиви, насочени към съхраняване на природата и на живота на човешкото общество на Земята. Измеренията на екологичната култура на национално, регионално и локално равнище придобиват нов смисъл и нова практическа

стойност. Един от вариантите за изход от създадената критична ситуация на глобално равнище е разработване на обоснован модел за преход към нова екологична „зелена“ организация и политика/управление на обществото. Трансформацията, или преходите от едно съдържание на екологичната култура към друго, на национално равнище изисква обоснован и ефективен регионален подход, за да се постигне необходимата субсидиарност на европейските еко-културни ценности на местно/локално равнище в България (Димов, Н., Мантарова, А., 2014).

Успешното провеждане на политиката на ЕС изисква едновременно и компетентни управленски решения, и ангажираност, и активност от всички граждани. В условията на интегриране на екологичната политика в останалите секторни политики и пред неизбежната перспектива за сериозни промени в бита, екологичната култура на населението придобива изключителна важност. Въпросите за екологичното съзнание, за съотнасянето на информираност и загриженост, от една страна, и поведение, от друга, за факторите, които детерминират прехода между загриженост и про-екологично поведение, са от особено практическо значение.

Научните проучвания в тази област очертават следните *насоки* (Димов, Н., Мантарова, А., 2014) на теоретико-емпирични изследвания:

- екологична култура и връзките й с различни типове поведенчески стратегии;
- дългосрочен мониторинг на субективните оценки за състоянието на околната среда;
- оценка на екологичните рискове, на нагласите и действията на гражданите по отреагиране на екологичните рискове;
- състояние на масовата екологична култура и поведенческите модели и стратегии, техните вариации в отделните социални групи, зависимостта им от различни социални фактори и оттам – възможностите за целенасочено въздействие в желана насока;
- отношение на гражданите към нови екологосъобразни практики и техните факторни зависимости;
- екологичната култура на населението, като база за вземане на стратегически и оперативни управленски решения на различни равнища.

Основни приоритети на новата екологична политика и екологична култура (Димов, Н., Мантарова, А., 2014):

1. Да се установи позиционирането на екологичните ценности в ценностната йерархия.

2. Да се установи и анализира общата оценка на гражданите за състоянието на околната среда и мястото на проблема сред другите проблеми в глобален и национален план.

3. Да се регистрират и анализират основните параметри на масовата екологична култура и да се определи социално-демографският й профил.

4. Да се идентифицират детерминиращите екологичната култура фактори.

5. Да се направят предложения за конкретни политики, насочени към устойчиво повишаване на екологичната култура, които да могат да подпомагат дейността на органите на местната и регионалната власт, образователната система на национално равнище, регионалните и националните медии, както и дейността на неправителствените организации.

Заключение

Целта на екологична отговорност е да насърчи дейностите, които позитивно допринасят за защита и подобряване на околната среда, като намаляване и рециклиране на отпадъците, енергийна ефективност, повишаване информираността относно устойчивото развитие и, където е подходящо, провеждане на специални обучения, подкрепа за фокусирани върху околната среда проекти, провеждане на обучение по управление на околната среда.

ЛИТЕРАТУРА

Димов, Н., Мантарова, А. Развитието на екологичната култура – част от модернизацията на българското общество, СУ „Св. Климент Охридски”, Институт по социология при БАН, София, 2014.

Костова, З., Атасой, И. Подход при формиране на екологично съзнание, сп. Педагогически изследвания, бр.1, 2008.

http://www.government.bg (01.09.2019)

http://www.evropa.bg/bg (01.09.2019)

Сайт на EIPA: http://www.eipa.nl (01.09.2019)

ИНТЕЛИГЕНТНО ПО ОТНОШЕНИЕ НА КЛИМАТА ПРОИЗВОДСТВО НА КАРТОФИ

Докторант Валерия Николаева
Университет за национално и световно стопанство

Резюме: *Интелигентното по отношение на климата земеделие (ИКЗ)се разглежда като положително и възможно решение за бъдещите предизвикателства пред производството на храни. Основен стимул за фермерите при него е намирането на устойчиви решения, които увеличават производителността, доходите и капацитета за адаптация към изменението на климата, като същевременно намаляват емисиите на парникови газове. Тъй като производителността, както и влиянието на изменението на климата са специфични за отделните региони и за съответните стопански култури, такива решения са силно зависими от местните условия и трябва да бъдат съобразени с тях. В това отношение анализ на производството на картофи в Брезнишкия район показва, че има възможности за интелигентно адаптиране към климатичните промени, но за да бъдат успешни, те трябва да бъдат разработени на терен съвместно с фермерите.*

Ключови думи: *интелигентно по отношение на климата земеделие, климатични промени, производство на картофи*

1. Въведение

Селското стопанство е единственият икономически сектор, който е източник на емисии на парникови газове и в същото време активно секвестира и надеждно съхранява атмосферния въглерод (Braimoh et al., 2016). Двойствената му същност се проявява и от факта, че секторът е уязвим към влиянието на изменението на климата и едновременно с това генерира 24 % от емисиите на парникови газове причинени от човека (Braimoh et al., 2016). Увеличените рискове от екстремни метеорологични събития, дължащи се на изменението на климата, водят до по-големи рискове от ниски добиви (Braimoh et al., 2016, Field et al., 2014), които в съчетание с очакваното значително увеличение на населението в света до 2050 г. повдигат важен въпрос за глобалната продоволствена осигуреност (FAO, 2016a).

По този начин селското стопанство се сблъсква с три тясно свързани и до известна степен конфликтни предизвикателства – посрещане на нарастващото глобално търсене на храни, адаптиране към настоящите въздействия на изменението на климата и смекчаване на бъдещите климатични промени (FAO, 2010). В следствие на взаимодействието между тези три предизвикателства е разработена концепцията за интелигентно по отношение на климата земеделие. Концепцията има следните три цели: (1) устойчиво увеличаване на селскостопанската производителност и доходите на земеделските стопани, (2) укрепване на капацитета на селскостопанските общности за адаптиране към въздействието на изменението на климата и (3) когато е възможно, намаляване и/ или премахване на емисиите от парникови газове (FAO, 2010).

2. Производството на картофи и изменението на климата

Важно е да се отбележи, че както производителността на селското стопанство, така и влиянието на изменението на климата са специфични за съответния регион и за съответните селскостопански култури, следователно всяко интелигентно по отношение на климата развитие на сектора е силно зависимо от местните условия и трябва да бъде съобразено с тях (FAO, 2017, Sain, 2017; Shirsath et et al., 2017; Adavi , 2018). Това изисква подробен анализ за пригодността на метода в местния контекст, включително анализ на съответните разходи, ползи и последици за околната среда при настоящ и бъдещ климат (Shirsath et al., 2017).

Производството на картофи е добър пример за глобално култивирана култура, която е изправена пред различни регионални предизвикателства. Тъй като картофът се нарежда като трета по важност хранителна култура след ориза и пшеницата (Raymundo et al., 2017, FAO, 2016), разбирането на потенциалните въздействия на изменението на климата върху специфичните за него райони на производство и своевременно намиране на решенията за адаптация според конкретните нужди е от решаващо значение за бъдещата глобална продоволствена сигурност (Raymundo et al, 2017). Заслужава да се спомене също, че картофът е по-ефективен при производството на повече калории на единица вода, отколкото всяка друга основна култура, включително ориз, пшеница и царевица (Lutaladio et al., 2009), което го прави ценен за региони с оскъдни или намаляващи водни ресурси (Steyn, 2016). Тъй като разликите между регионите предопределят и разлики в необходимите ресурси, реалните добиви и печалби, това от своя страна води до

различна ефективност на използване на енергия, земя, хранителни вещества, вода и семена и до различна регионална екологична и финансова устойчивост (Steyn, 2016, Shirsath et al., 2017). Изменението на климата добавя допълнителен риск и несигурност, което в много случаи води до производствена неефективност (FAO, 2016; EEA, 2017).

3. Производство на картофи в България

Според официални данни производството на картофи в България през последните 20 години се характеризира с ниски добиви, неефективност на вложените ресурси, включително неефективно напояване, което води до по-високи разходи и увеличаване на вноса (Гребенарски, 2015). Официалните средни годишни добиви за периода 2011 – 2016 г. са повече от два пъти по-ниски в сравнение с някои държави-членки на ЕС (Испания, Великобритания, Холандия, Германия) и съседни държави (Турция, Гърция, Сърбия) за същия период (фигура 1), което показва, че има възможност за повишаване на ефективността.

Фиг. 1. Средни добиви (тон/ха) на картофи за периода 2011 – 2016 г. в избрани европейски страни, източник на данни: Евростат (2017)

В допълнение, има големи разлики в средните годишни добиви на картофи през различните години в страната за периода 2001 – 2017 (фигура 2), като някои внезапни промени в средните добиви в две последователни години (например (2007-2008, 2012–2013) показват, че

климатът има съществено влияние върху картофопроизводството в България (Гребенарски, 2015).

Фиг. 2. Средни добиви (тон/ха) на картофи за периода 2001 – 2017 г. в България, източник на данни: МЗГ (2018)

4. Община Брезник

Тъй като климатът във всеки отделен район е специфичен, както и неговото изменение, анализ на пригодността на концепцията за ИКЗ и намиране на интелигентни решения биха били реалистични само ако са направени за конкретен регион. За целта на анализа е взет районът на община Брезник, намиращ се във високите западни полета на България, със средна надморска височина от 750 метра. Климатът е умерено-континентален с умерени характеристики, обусловен главно от относително високата надморска височина и хълмистия терен (община Брезник, 2014). Той благоприятства отглеждането на картофи, макар валежите да не осигуряват изцяло нужното количество вода за отглеждането на културата. Важно е да се отбележи, че процентът на поливните площи в района на Брезник в момента е доста нисък - 5% (община Брезник, 2017). Това е един от факторите, които предопределят ниския процент зеленчуци, и по-специално картофи, отглеждани в региона. Картофи се отглеждат по поречието на река Конска и нейните притоци като за напояване се изпомпва вода директно от реката. За периода 2013-2018 заетите площи с картофи в региона са между 380 и 424 декара, а средния добив е 2 т/дка.

Основните причини за избора на община Брезник за този анализ е близостта й до София, най-големият пазар на селскостопански продукти в страната, и благоприятният климат и надморска височина като

добра основа за възраждане на производството на картофи в региона. В допълнение, инвестирането в производство на картофи се споменава като един от вариантите за развитие на региона в целевата инвестиционна програма на Министерството на регионалното развитие и благоустройството за слаборазвити региони (МРРБ, 2015). От тази гледна точка, подобен анализ може да помогне за намирането на устойчиви решения за местно производство на картофи, които биха могли да допринесат за развитието на региона в дългосрочен план.

5. Климатични промени за региона и предизвикателствата пред картофопроизводството

Според повечето сценарии за изменение на климата в региона се очаква по-топъл и сух климат с намалени летни валежи, особено през юни и повишени летни температури през юли и август (Попов и др., 2013), което ще бъде предизвикателство за производството на картофи и добивите, зависещи до голяма степен от наличието на вода (Blagoeva et al., 2004). По-високи от оптималните температури за растеж и клубенообразуване водят до промени в нормалния растеж и качеството на клубените (Благоева, 2004; Богацева и др., 2008, Rykaczewska, 2017). Те правят картофите по-податливи на вредни насекоми и болести (Попов и др., 2013, Olesen et al., 2011). Високите температури предизвикват и увеличаване на ненормалното поведение на клубените, образуване на верижни грудки и вторичен растеж, увеличава се появата на топлинни кълнове, топлинна некроза и полупрозрачни краища (Rykaczewska, 2017). По-високите температури могат да доведат и до високи нива на захар, ниско съдържание на нишесте и натрупване на гликоалкалоиди, както и на увеличаване на съдържанието на захароза в произведените клубени, което намалява качеството на продукцията (Kleinkopf et al. 1988, cited in Schaefleitner et al., 2011). В допълнение, липсата на вода води до намалени добиви. От друга страна прекомерната влага на почвата може да доведе до по-голяма податливост на клубените към заболявания (Rykaczewska, 2017), както и до отрицателно въздействие върху растежа на картофите, включително спряно развитие и нарушено производство (Blagoeva et al., 2004, Beukema et al. 1990). В този смисъл очакваното нарастване на честотата на екстремни метеорологични събития - обилни дъждове и наводнения - ще постави под въпрос организацията, провеждането и разходите свързани със селскостопански дейности, както и качеството на продукцията (Groves et al., 2011). Това е особено важно за района на Брезник, където почвите са алувиални -

ливадни и чернозем-смолници, а последните с по-висок глинен процент, което затруднява пропускането на вода (Александров, 2006).

6. Възможни интелигентни решения

Имайки предвид очакваните климатични промени и особеностите на региона, възможни краткосрочни интелигентни мерки, които са доказали своята ефективност за увеличаване на добивите и печалбите, подобряване на адаптивния потенциал и намаляване на въглеродните емисии в други страни (Field et al, 2014, FAO, 2013) са както следва - засяване на устойчиви на засушаване, висока температура, вируси и патогени сортове, промяна в дните на засаждане, сеитбооборот, застраховка, подобрена ефективност на торовете чрез използване на почвени тестове. В средносрочен и дългосрочен план фермерите биха могли да разчитат на капково напояване (за намалена употреба на вода и загуба на хранителни вещества и повишени добиви), използване на покривна култура (за намаляване на почвената температура и по този начин намаляване на разходите за напояване), разработване на дренажни системи и използване на контур на земята (за по-добро отводняване на терена), подобрено управление на водите, интегрирано управление на почвеното плодородие (включително всички мерки за увеличаване на почвената органична материя), интегрирано управление на вредителите. Важно е да се отбележи, че за осъществяването на всички дългосрочни мерки, освен от дългосрочни инвестиции, има нужда от специални знания и умения както и от положителното отношение на фермерите. Изпълнението им ще изисква специално разработени програми за съвети и разпространение на добри практики сред фермерите, сътрудничество с научни институти и научни изследвания във и извън фермите.

Въпреки, че местните фермери вече са започнали да предприемат част от мерките за адаптация към промените в климата (сортове, устойчиви на засушаване), към други, главно заради повишените разходи, имат известни резерви (застраховки, почвените тестове и дългосрочни мерки, изискващи големи инвестиции), което от своя страна предопределя степента на тяхното възприемане и успех. В този контекст трябва да се отбележи, че интелигентното по отношение на климата земеделие „не е съвкупност от практики, които трябва да бъдат възприети от всеки земеделски производител“ (FAO, 2017). Напротив, формата и практиките за всеки район трябва „да се определят от контекста (т.е. степен на уязвимост към изменението на климата, различни профили на риска в общността, наличие на ресурси и възможност за

поминък“ (FAO, 2017), както и от съществуващите фермерски практики. В това отношение проучванията показват, че земеделските стопани възприемат по-лесно нови подходи, ако участват активно в тяхното разработване и методите са моделирани според техните текущи практики (Hochman et al., 2017, Khan et al, 2016).

Заключение

Изборът на подходящи практики за адаптиране и смекчаване на последиците от климатичните промени се строго специфичен за всеки регион и изисква компромиси (Reay, 2006). За постигането им е важно да се вземат предвид социалните фактори в допълнение към научните данни (Reay, 2006). Важно е също селските стопанства да се разглеждат като еко и социални системи (Reay, 2006) и да се проучат всички взаимосвързани процеси, влияещи върху възможностите за адаптиране и повишаване на производителността и същевременно намаляване на емисиите от парникови газове. Най-важното обаче е да се вземат предвид възприятията и отношението на земеделските производители към изменението на климата и неговите рискове, тъй като отношението определя действията (Zhai, 2018), а фермерите са тези, които трябва да предприемат нужните мерки на полето.

ЛИТЕРАТУРА

Александров, В., Мониторинг на почвеното засушаване, 2006

Благоева, В., Илиев, Е., Николова, М. Картофите, „Еньовче“, 2004

Богацевска, Н., Станчева, И., Ботева, Н., Машева, С., Логинова, Е., Харизанова, В., Самалиев, Н., Христова, Д., Караджова, О., Николова, В., Аленсандров, В., Тошкова, Т., Грозданова, Д. Ръководство за интегрирано управление на вредителите в зеленчуковите култури, Национална служба за защита на растенията, 2008

Гребеничарски, С. Производството на картофи в България, Интелиагро, 2015

Попов, А., Николова, М., Димитров, С., Анализ и оценка на риска и уязвимостта на секторите в българската икономика от климатичните промени, 2013

Adavi, Z., Moradi, R., Saeidnejad, A. H., Tadayon, M. R., Mansouri, H. Assessment of potato response to climate change and adaptation strategies, Scientia Horticulturae, 2018

Beukema, H.P.,van der Zaag, D.E. Introduction to potato production, Wageningen, 1990

Braimoh, A., Emenanjo, I.; Rawlins, Maurice, A.; Heumesser, Ch.; Zhao, Y. Climate-smart agriculture indicators (English). World Bank Group, 2016

Field, C.B., V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D.Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, and L.L. White (eds.), Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Cambridge University Press, 2014

Hochman, Z., Horan, H., Reddy, R., Sreenivas, G., Tallapragada, Ch., Adusumilli, R., Gaydon, D., Laing, A., Kokic, P., Singh, K., Roth, Ch. Smallholder farmers managing climate risk in India: 2. Is it climate-smart?, Agricultural Systems, 2017

Groves, S., Wiltshire, J., Silgram, M., Whiting, M., Critchley, N., Dampney, P., Thorman, R., Williams, R., Wale, S., Pope, T., Cunnington, A., Buckley, D., Building the Evidence Base: Potatoes a Low Impact Food Crop?, Agriculture and Horticulture Development Board, 2011

Khan, Z.,Midega, C., Hooper, A., Pickett, J. Push-Pull: Chemical Ecology-Based Integrated Pest Management Technology, Journal of chemical ecology, 2016

Raymundo, R., Asseng, S., Robertson, R., Petsakos, A., Hoogenboom, G., Quiroz, R., Hareau, G., Wolf, J. Climate change impact on global potato production, European Journal of Agronomy, 2017

Reay, D.S., Hewitt,N., Grace, J. (eds.)Greenhouse Gas Sinks, CABI; 2006

Rykaczewska, K., Impact of heat and drought stresses on size and quality of the potato yield, Plant Soil Environ., 2017

Sain, G., Loboguerrero, A. M., Corner-Dolloff, C., Lizarazo, M., Nowak, A., Martínez-Barón, D., Andrieu, N. Costs and benefits of climate-smart agriculture: The case of the Dry Corridor in Guatemala, Agricultural Systems, 2017

Schaefleitner, R., J. Ramirez, A. Jarvis, D. Evers, R. Gutierrez, and Scurrah, M., Adaptation of the potato crop to changing climates. In: Crop Adaptation to Climate Change, 2011

Shirsath, P., Aggarwal, P.K.; Thornton, P.K., Dunnett, A. Prioritizing climate-smart agricultural land use options at a regional scale; Agricultural Systems, 2017,

Steyn, J.M., Franke, A.C., van Der Waals, J.E., Haverkort, A.J.Resource use efficiencies as indicators of ecological sustainability in potato production: A South African case study, Field Crops Research, 2016

Zhai, S., Song, G., Qin, Y., Ye, X., Leipnik, M. (2018). Climate change and Chinese farmers: Perceptions and determinants of adaptive strategies, Journal of Integrative Agriculture, 2018

Министерство на земеделието и горите, статистика, 2018

Община Брезник, Общински план за развитие, 2014

Министерство на регионалното развитие и благоустройството, Целенасочена инвестиционна програма в подкрепа на развитието на Северозападна България, Родопите, Странджа – Сакар, пограничните, планинските и полупланинските слабо развити райони, 2015

European Environmental Agency (EEA), Climate change, impacts and vulnerability in Europe 2016, 2017

Eurostat, The EU potato sector, 2017

FAO, Climate-Smart Agriculture: Policies, Practices and Financing for Food Security, Adaptation and Mitigation, 2010

FAO, Climate Smart Agriculture Sourcebook, 2013

FAO, The State of Food and Agriculture. Climate Change, Agriculture and Food Security, 2016

FAO, Enabling advisory services for Climate Smart Agriculture, 2017

БАЛАНС МЕЖДУ ПРИРОДО-ЕФЕКТИВНО И МОДЕРНО-ТРАДИЦИОННО СТОПАНСТВО (по примера на смесено животновъдно-растениевъдно стопанство в с. Петърница, общ. Долни Дъбник, обл. Плевен)

Галина Мирчева
Земеделски производител, с. Петърница[1]

Резюме: *Животновъдството заедно със земеделието е било и трябва да бъде част от битието на много българи. С такава богата природа и благоприятстващ климат това е задължително дори. Живеем в един модерен свят изпълнен с новости и технологии, които все повече улесняват житието ни. Нуждата от качествена храна и възможност за заетост на хора, живущи в селата, които постепенно се обезлюдяват, става все по-голяма и по-необходима. Възможностите, които предлага Европейският съюз за подпомагане на земеделските стопани са безспорни, но по важното е да има все повече млади хора, които избират да се развиват именно в този сектор. Те са тези които могат да подобрят конкурентно-способността на сектора и да го превърнат в поле за развитие на печеливш бизнес. При вземане на правилни решения, прилагане на устойчиви и иновативни практики и гъвкаво управление при промяна на обстоятелствата е напълно възможно да се постигнат желаните резултати по пътя към развитие на ефективни е екологосъобразни дейности в селското стопанство. Пример за успешна и устойчива практика е стопанството на Галина Мирчева в с. Петърница, чиято основна цел е постигането на баланс при осъществяването на природо-ефективни земеделски практики в едно съвременно и модерно-традиционно стопанство.*

Ключови думи*: природо-ефективно и модерно-традиционно стопанство, ключови аспекти, успешна практика*

[1] Галина Мирчева е завършила бакалавърско обучение в специалност „Стопанско управление“, магистърска програма „Агробизнес“ и специализация „Биологично земеделие“ в СА „Д. А. Ценов“. Наградена е в националния конкурс за млади фермери за участие с успешно приложена устойчива практика във ферма и е включена в изданието на НСЗП в България по проект „GAP – HOT SPOT” за 2018 като един от успелите родни фермери.

* * *

България е една от страните в Европа с най-богато биологично разнообразие. Освен положителния ефект върху биологичното разнообразие и защита на околната среда, преходът към биологичното производство на земеделските стопанства предлага големи възможности за подпомагане на икономическото и социалното развитие на селските райони (Николова М. и., 2009). Биологичното земеделие е земеделска практика, доказала своите предимства в икономиката на все повече държави и отделни стопанства, независимо от тяхното направление в развитието. Държавната политика в областта на земеделието е насочена към насърчаване развитието на конкурентоспособно земеделие и жизнеспособни селски райони, при устойчиво управление на природните ресурси и спазване на високи стандарти за безопасност на храните и хуманно отношение към животните (Николова М. , Биологичното земеделие - състояние и потенциал за развитие, 2013). Изборът на място за локализация на иновативно биологично стопанство се обуславя от наличието и състоянието на определени фактори и условия, което води до засилено конкуриране на отделни региони за привличане на инвестиции и материализиране на стремежа за постигане на трайно социално-икономическо развитие. За условията на нашата страна особено силно изпъкват възможностите на мярка 11 от ПРСР и развитието на местната инициативност за развитие на отделни региони (Николова М. , Потенциалът на биологичното земеделие за развитие на регионални конкурентни предимства , 2014).

Състоянието и потенциала за развитие на българското биопроизводство през последните години е обект на проучвания от редица автори (Кръстева, 2017), (Митова, 2009), (Николова М., Биологичното земеделие - състояние и потенциал за развитие, 2013), (Николова М., Мотивация за развитие и ефекти от дейността на биологично стопанство, 2013), (Николова М., Особености при управлението на растениевъдно биологично стопанство., 2013; Николова М., Relationship between the Sustainable Models of Production in Agriculture and the Challenges to Their Development in Bulgaria, 2016), (Янчева, 2003). Все повече са биостопаните от различните производствени направления, които стартират дейности в областта на биоземеделието.

Като земеделски производител, млад фермер и човек търсещ поприще за своето развитие аз целенасочено усъвършенствах своите компетенции, като надграждах обучението си в различните образователно-квалификационни степени в Стопанска академия Свищов и започнах на практика да прилагам съвременните знания и умения при

управление на своето стопанство. Смятам че съм пример за млад предприемач с успешно въведени устойчиви и иновативни практики. Основната цел която си поставихме в стопанството е постигането на ***баланс между едно природо-ефективно и модерно-традиционно стопанство***. Вдъхновението идва от идеята да се съхрани един важен традиционен отрасъл и поминък на българското село.

Обикновено чуждестранните инвестиции носят със себе си съвременните технологии, техники и научносъздаден мениджмънт (Наама, 2011). Това е вярно, но аз смятам че младите хора могат да развиват успешен бизнес и в България, стига целенасочено да търсят възможности за повишаване на техните знания, умения и компетенции. Историята на стопанството ми започва от 2012 година, след завръщането ми от Испания, където видях и усвоих някои добри практики. Стартирах дейността си март 2012 г. със 250 броя Плевенска черноглава овца, 1 800 дка общински ливади и 150 дка ниви. Накратко днешните резултати са следствие от следните три основни стъпки: ***разумен риск – разумни инвестиции - придобити знания и компетенции – труд, воля, упоритост и не на последно място любов към земята.*** През 2013 година изпълних проект по Мярка 121 „Модернизиране на селските стопанства“. Така успях да закупя доилна зала, охладителен танк, сламопреса и мини товарач. През 2014 година кандидатствах за друг проект по Мярка 4.1, за който въпреки, че не бях одобрена изпълних с банково кредитиране. Закупих две хранителни ленти за двата основни обора, хранителен миксер за различните видове фуражи, косачка, сеносъбирач и фолировачка. Така на този етап с повече инвестиции успях да улесня двете основни нужди в млечното животновъдство, а именно хранене и доене. Това става много по-бързо, по-ефективно, намалява нуждата от по-голям брой работна сила, тъй като в този сектор работната ръка е оскъдна. През 2015 година преминах към *биологично направление*, увеличих ливадите с още 1100дка, а обработваемата площ, която изцяло се използва за изхранване на животните в момента е 600дка. Радвам се на 814 овчици в обора и всеки ден водя документацията, която съм длъжна да имам за дейността.

Планирам в следващите 2 години да оформя едно високо-млечно стадо, след което планирам *да създам свой собствен уникален продукт базиращ се на истински и висококачествен вкус*. Така няма да завися от прекупвачите на млека, които постоянно спекулират с цените за сметка на производителите. От 2019 година до 2021 се

очертава заформяне на по-продуктивно стадо, а за краен продукт след 2021 година. Една постигната цел води към следваща такава.

За устойчиво развитие на селските райони в България и на страната като цяло е необходим нов поглед към развитието на биологичното земеделие, както и към другите интегрирани агроекологични дейности. Това са конкретни практики, които могат да доведат до стабилизиране на екосистемите, запазване и развитие на природните и поземлените ресурси, съживяване на селската икономика (Nikolova, 2013). Моята цел е да постигна всичко това, за което споменах по-горе, да бъда полезна както в личен план, така и за тези, с които имам пряко и непряко взаимодействие в моята дейност. В момента съм насочила вниманието си към това да постигна максимална млечност на животните, като кръстосвам породи, които имат висококачествени показатели на млякото, а имено Плевенска черноглава овца с такава, високопродуктивна като Асаф. С идея за целогодишно доене. Фермата ми е с ***биологично направление***, тъй като смятам, че в това има бъдеще. Старая се да извършвам всяка дейност екологосъобразно.

Ключовите аспекти за подобряване конкурентоспособността на съвременно земеделско стопанство биха могли да се изразят в няколко насоки:

- ползи от извършената инвестиция;
- ползи за околната среда;
- ползи по отношение на климатичните промени;
- социални ефекти;
- устойчивост на земеделския бизнес;
- добавена стойност от земеделската практика за региона.

Ключов аспект в дейността на стопанството е гарантиране на успех и ***постъпления на приходи от извършването на конкретна инвестиция***. Факт е, че „за развитието на икономиката са необходими големи инвестиции, които от своя страна изискват наличието на достатъчно капитал" (Наама, Трудности, свързани с формирането на капитала в развиващите се страни, 1999). Наистина инвестицията осигурява приходи в дългосрочен план. Особено в подотрасъл животновъдство е повече от необходимо да се инвестира и да се търсят непрекъснато възможности по линия на ПРСР и останалите европейски механизми. Така например машинното доене осигурява по-висок млеконадой, млякото няма допир с човешка ръка съответно е чисто, което е и причина да се заплаща по-добре. Храненето чрез фуражо-раздаващото ремарке спомага размесване на всички съставки в храната, която бива подавана от пътечна лента. Така не се губи почти никакъв

процент от нея, бива добре усвоявана от животните, което пък е предпоставка за доброто им телесно и здравно състояние, увеличават продуктивността, както на мляко, така и на месо, почти не боледуват. Добре гледаните животни са и а високопродуктивните животни високопродуктивни животни, възвръщат и по-бързо направените инвестициите. Срокът за откупуване на направената инвестиция е за 5 години.

Втори ключов аспект в едно модерно-традиционно стопанство, което е и природо-ефективно е връзката между извършваната земеделска дейност и околната среда т.е. какви са ***ползите за околната среда от практиката***? Ливадите, които стопанисвам до голяма степен бяха неизползваеми и пустеещи от години. С времето успях да ги почистя от бурени и храсти. Добрите практики, които полагам не нарушават естествената екосистема, както на обитателите им, така и на пашуващите домашни животни. Обработваемата земя в това землище е слаба и не толкова плодородна. С балансирано наторяване, нетретиране с химични препарати за растителна защита резултатът е обогатяване на почвата, чрез щадящи методи и средства. В следствие, на което се увеличиха и добивите.

Трети ключов аспект е връзката между извършваната земеделска дейност и климатичните промени т.е. какви са ***ползите по отношение на климата от практиката***? До голяма степен конвенционалното земеделие нарушава екосистемата, тъй като се използват много химични препарати, това нарушава и климата и вреди на естествените обитатели. Моята цел е с добри практики: *добро и щадящо климата земеделие*.

Друг ключов момент е осигуряването на ***социални ефекти*** от извършените дейности в стопанството. С дейността си осигурявам заетост на работна ръка в селището, в което няма почти никаква друга възможност за заетост.

Устойчивостта на земеделския бизнес в конкретното стопанство се осигурява чрез оказаното *въздействие върху ангажираните с практиката лица.* За тази цел в момента осигурявам 5 човека на пълно работно време. 90% от назначените са от малцинствен произход. С времето тези хора станаха интегрирани, работещи и отговорни. Научиха се да работят с модерна техника и съоръженията в стопанството. Аз като работодател подхождам към тях с отговорност и уважение с което съм постигнала същото и от тяхна страна. *Въздействието върху лица, неангажирани с практиката* се измерва чрез симпатиите на хората извън моята дейност. Намирам уважение и

поощрение. Някои медии проявяват интерес към това, че млад човек, а и майка на четири деца се е захванала с отглеждане на земя и животни.

Важен ключов аспект е получаването на ***добавена стойност от земеделската практика по отношение развитието на региона***, където се намира стопанството. С дейността си осигурявам заетост на работна ръка в селището, в което няма почти никаква друга възможност за заетост. Хората от района и околностите имат достъп до истински продукти като месо и мляко. Съдействам винаги, когато мога в различни обществени каузи. Супер силно ме мотивира факта, че малко или много допринасям за развитието на българското село, за това, че всяка година все повече хора идват да си купят агне от фермата, а не от магазина.

Заключение

За да е успешен бизнеса на младия агропредприемач в съвременното земеделско стопанство е необходимо правилно да преценява инвестициите които предприема и по-точно, какво цели с тях. Тъй като иновацията е всичко онова, което подпомага и подобрява дадена инвестиция в която и да е дейност, а устойчивостта зависи, колко ще е успешна като план, действие, избори, резултати. Всичко това се определя от управленските качества на младия фермер, от способността му да бъде гъвкав в различните промени, независимо позитивни или негативни. Моята практика е до голяма степен продиктувана от желанието да възродя, да подновя и да въведа модерното в традиционното, да постигна баланс в развитието на едно ефективно и природосъобразно стопанство. Не спирам да се уча и да искам още. Смятам, че с упоритост, постоянство, целеустременост и позитивизъм може да се постигне много повече.

ЛИТЕРАТУРА

Nikolova, M. (2013). Challenges to organic agriculture in Bulgaria. *Ekonomske teme, 1, Економски факултет Ниш*, 195.

Кръстева, И. (2017). Икономически проблеми и перспективи при производството и търговията с биологична селскостопанска продукция в Северен централен район. . Свищов: АИ "Ценов" Свищов.

Митова, Т. (2009). Изследвания върху ролята на култури за зелено торене в органични сеитбообращения. *Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин преславски”*.

Наама, К. (1999). Трудности, свързани с формирането на капитала в развиващите се страни. *сп. Народностопански архив, година LII, книга 1*, 53.

Наама, К. (2011). *Сп. Народностопански архив, Свищов, година LXIV, книга 2*, 63.

Николова, М. (2013). Биологичното земеделие - състояние и потенциал за развитие. АИ "Ценов", Свищов.

Николова, М. (2013). Мотивация за развитие и ефекти от дейността на биологично стопанство. *Сп. Диалог, бр.2*, 18-31.

Николова, М. (2013). Особености при управлението на растениевъдно биологично стопанство. *Сп. Бизнес управление, бр. 4, АИ „Ценов” Свищов*, стр. 5-26.

Николова, М. (2014). Потенциалът на биологичното земеделие за развитие на регионални конкурентни предимства . (стр. 357-358). Свищов: АИ "Ценов".

Николова, М. (2016). Relationship between the Sustainable Models of Production in Agriculture and the Challenges to Their Development in Bulgaria. *Journal of Economics and Development Studies*, стр. Vol. 3(4), с. 57-68.

Николова, М. и. (2009). Практически и икономически проблеми при реализацията на агроекологичните дейности в растениевъдството. *Алманах научни изследвания, том 9*, 43-79.

Янчева, Х. И. (2003). *Основи на органичното земеделие.* . Пловдив.

БИОРАЗНООБРАЗИЕТО И ПРЕХОДА КЪМ ПО-ЕКОЛОГИЧНА ИКОНОМИКА

Анета Врайкова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, IV курс,
спец. „Аграрна икономика“, фак. № 158180

Резюме: *Усилията за опазване на биологичното разнообразие на България са в решителен критичен стадий. Столетията интензивно ползване на земята от човека, десетилетията погрешно управление на природните ресурси при предишния режим и въздействието на настъпилите неотдавна икономически и политически промени поставят огромни предизвикателства пред природозащитната дейност, ако не се предприеме съгласувана програма за действия по опазване на природата, България ще изгуби съществен дял от биологичното си разнообразие през следващите няколко десетилетия. Такива загуби представляват значителна заплаха както за икономическото развитие и благосъстояние на страната, така и за екологичното здраве на българския ландшафт.*

Ключови думи*: биоразнообразие, екосистеми, екологична икономика*

1. Въведение

България разполага със значителен брой всеотдайни природозащитници, учени и ръководители в граждански неправителствени организации (НПО), университети и държавни институции и ведомства, както и сред населението като цяло, посветили времето и способностите си на опазването на природата. Освен това, с устойчивия си демографски прираст, със солидната база от научна информация и компетентен научен опит и познания, с новосъздадените демократични политически структури и обширните пространства от естествени гори и други ландшафтни особености, България има много предимства, които вещаят всичко добро за бъдещето.

Науката за биоразнообразието произхожда до голяма степен от екологията[1] и развитие[2]. Биологичното разнообразие е разнообразието

[1] *изследване на взаимоотношенията между организмите и тяхната околна среда*

[2] *изследване на произхода на разнообразието*

на живота на земята във всичките негови форми, особености и взаимодействия. Биоразнообразието обхваща многообразието на всички живи същества, от човешките същества към микроорганизми, разнообразието на всички местообитания, в които те живеят и генетичното разнообразие на физическите лица в рамките на даден вид. Биологично разнообразие означава многообразието между живите организми от всички източници, включително сухоземни, морски и други водни екосистеми и екологичните комплекси, от които те са част, това включва разнообразие в рамките на отделния вид, между видовете и в екосистемите. Общо, това разнообразие представлява цялата биосфера, а биосферата е обект на интерес, вдъхновение и внимание от много посоки, като наука,икономика ,политика, законодателство, поезия. Разнообразните биологични ресурси предоставят храна, строителни материали,материал за промишлеността, медицината.

Терминът „биоразнообразие“ се предлага на американския учен Уолтър Роузън през 1985 г., но се утвърждава и започва да се използва след 1992 г (Николова & Линкова, 2015, стр. 94). Биоразнообразието което виждаме днес е резултат на милиарди години еволюция. То формира живота, неразделна част от който сме ние и от който ние напълно зависим. Биологичното разнообразие представлява база за подобряване на всички културни растения и домашни животни, съхранява и поддържа функциите на екосистемите, включително и еволюционните процеси, абсорбира и разлага замърсителите. Също така участва в пречистването на водите, включително органични отпадъци , пестициди, тежки метали. Произвежда почва и я предпазва от ерозия.

2. Биоразнообразието и прехода към по-екологична икономика

Във връзка с биологичното разнообразие има разпространени много интересни митове. Някои от тях са:

- Известно е какво биологично разнообразие съществува днес;
- Всеки вид може да бъде спасен;
- Запазването на биоразнообразието означава забрана за ползване на ресурсите;
- Защитените територии опазват пълноценно биоразнообразието;
- Съществуващото състояние на видовете е оптимално (връх в еволюцията).

- Ето и някои факти:

- Повечето биологични видове предстои да бъдат установени и изследвани; (5-15 млн.; досега са описани 1.5 млн.). Степента на застрашеност на повечето видове е непозната, както и ролята им за поддържане на равновесието в екосистемите.
- Видовете имат своя „крайна" продължителност на живота. Известна загуба на БР е неизбежна. Консервационните усилия, насочени само към един вид, често са неефикасни.
- По-голямата част от биоразнообразието всъщност остава извън защитените територии (в естествени, полуестествени и култивирани области). Защитените територии се повлияват от дейностите извън тях.
- Сегашното състояние на живота на Земята не е връх в еволюцията и единствено възможно, а просто едно от многото възможни. Особено силно важи този принцип за генетичните особености на видовете.

Биоразнообразието играе и основна роля за функционирането на сухоземните и водни екосистеми, за тяхното възстановяване и поддържане. Биологичното разнообразие играе важна роля в почвообразуването и процесите протичащи в почвите като осигурява кръговрата на хранителни вещества и поддържа тяхното плодородие, а също и в общия кръговрат на веществата и в регулирането на хидрологичните цикли. Опазвайки биологичното разнообразие, обществото опазва тези важни екологични функции и основите от които зависи устойчивото развитие.

В Програмата за развитие на селските райони за периода 2014-2020 г. една от целите е свързана с опазване на екосистемите и устойчивото управление, използване на природните ресурси в земеделието, както и предотвратяване на климатичните промени и приспособяване към тях (Програма за развитие на селските райони за периода 2014-2020 г., стр. 31).

Целта е опазване на биоразнообразието и съхраняване на природните ресурси, насърчаване на ефективността на използваните ресурси, както и подкрепа в прехода към устойчива на изменението на климата икономика (Кръстева, 2015, стр. 304)

Биоразнообразието е резултат на многогодишна еволюция. Поддържането и опазването му ни дава възможност да получаваме разнообразна продукция, която е необходима за живота ни и задоволява нашите потребности. Практики, които допринасят за повишаване на биоразнообразието, са често резултат от добрите земеделски прак-

тики, прилагани от земеделските производители (Николова, Биологичното земеделие - състояние и потенциал за развитие. , 2013, стр. 62)

Загубата на биологично разнообразие от растителни и животински видове довежда до нарушаване на биологичното равновесие в природата. Основните заплахи за биоразнообразието на национално и световно ниво могат да се систематизират по следния начин (Николова & Линкова, 2015, стр. 136):

- ✓ Деградация, фрагментация и загуба на местообитанията;
- ✓ Замърсяване на околната среда;
- ✓ Пряко унищожаване и експлоатация;
- ✓ Генетична ерозия и внасяне на неместни видове;
- ✓ Глобалното изменение на климата;
- ✓ Природна уязвимост на видовете и местообитанията.

Основна причина за изчезването на редица видове организми е унищожаването на тропическите гори и дървесна растителност. Биоразнообразието в морските и пресноводни басейни намалява в резултата на човешката дейност, следствие на която е замърсяването им. установено е, че са застрашени от изчезване 492 генетични вида (Николова & Сирашки, Аграрна екология. , 2010, стр. 19).

Основни причини за намаляване на биологичното разнообразие са: Бързото нарастване на човечеството и консумацията на природни ресурси; Недостатъчните основни знания и информираност на обществото за законовите уредби и дейности за опазване на биологичното разнообразие; Разрушаването на местообитанието и деградацията на екосистемата под въздействие на замърсяване; Унищожаването на естествените равнинни гори, храсти и треви за земеделски нужди; Несъхраняването на гения фонд от култури; Намаляването на специални видове азотофиксиращи бактерии, сибиотични гъби, насекоми и др. Това намаляване се причинява от използване на пестициди без достатъчен научен и технически контрол.

Опазването на биологичното разнообразие е в тясна връзка с опазването на природните местообитания. Тяхното съхранение гарантира в голяма степен бъдещето и на свързаните с тях видове растения, животни и гъби.

Биологичното разнообразие поставя сложни проблеми за изследователите, тъй като нашето разбиране на взаимната зависимост на местообитания се увеличава, се движим към по-интегрирани изследвания в морските и сухоземните местообитания. Ето защо от изклю-

чителна важност е неговото опазване, съхраняване, поддържане и защита.

Най-голямата опасност за биоразнообразието е неговата загуба, която може да се дължи на множество фактори, действащи поотделно или заедно. В пред исторически времена такива фактори са били изцяло природни – глобални промени в климата, природни стихии, метеорити, вулкани, земетресения. Известно е, че през юра след поредица от климатични изменения и природни катаклизми измират над 90 % от видовете, обитаващи Земята. На тяхно място се появяват обаче други, приспособени към новите условия, които дават началото на нови клонове в еволюцията на живата природа.

В днешно време най-голяма заплаха за биоразнообразието и за неговата загуба е Човекът. Индустриалното замърсяване, изсичането на тропически и екваториалните гори, пресушаването на големи важни зони и настъпването на пустините, определят глобалните заплахи за живота.

В локален план, тези заплахи, съчетани с интензивно строителство, прокарване на нови пътища, ветрогенератори, водноелектрически централи, бракониерско и неустойчиво ползване на горски ресурси, промени във водните режими на водоемите, внасяне на неприсъщи растителни и животински видове, генно модифицирани организми, незаинтересованост на властите и гражданското общество, са причина на много места по света биоразнообразието да е безвъзвратно загубено!

Установено е например, че само внасянето на неприсъщи за даден район растителни и животински видове може да доведе до екологична катастрофа, унищожавайки местните флора и фауна и напълно заличавайки ги от лицето на Земята. Тази заплаха може да доведе и до изчезване на 2/3 от сухоземните бозайници. В момента ние ставаме свидетели на непрекъсната загуба на биоразнообразие, със сериозни последици за природата и за човешкото благосъстояние.

Основните причини са промените на естествените местообитания. Те настъпват поради интензивни селскостопански производствени системи, строителство, минно дело, свръхексплоатация на гори, океани, реки, езера и почви, инвазия на нехарактерни видове, замърсяване и - все повече - на глобалното изменение на климата. Самото човечество е част от биоразнообразието и нашето съществуване би било невъзможно без него. Качеството на живота, конкурентоспособността в икономиката, намирането на работа и сигурността, всички те разчитат на този природен капитал.

Заключение

Биоразнообразие е ключово за „услугите на екосистемите“, т.е. услугите, които природата осигурява: регулиране на климата, водата и въздуха, плодородието на почвата и производството на храна, гориво, влакно и лекарства. То е от първостепенна важност за поддържането на дългосрочна жизнеспособност на селското стопанство и рибарството и е в основата на много промишлени процеси и производството на нови лекарства. В Европа човешката дейност променя биоразнообразието още от разпространението на селското стопанство и животновъдството преди 5000 години. Селскостопанските и индустриалните революции доведоха до драстични и бързи промени в земеползването, интензивността на селското стопанство, урбанизацията и изоставянето на земите. Това от своя страна доведе до изчезването на много практики (например традиционните методи в селското стопанство), които спомагаха за поддържането на ландшафти с богато биоразнообразие. Високото потребление и отделяне на отпадъци на глава от населението в Европа означава, че нашето въздействие върху екосистемите се простира отвъд границите на континента ни. Начина на живот на хората в Европа зависи много от вноса на ресурси и стоки от целия свят, често насърчавайки вредното за околната среда използване на природни ресурси. Това води до загуба на биоразнообразие, което от своя страна нанася щети на природни ресурси в основата нашето обществено и икономическо развитие.

ЛИТЕРАТУРА

Кръстева, И. (2015). Устойчива употреба на пестициди в съвременното земеделие. От *Правни и икономически проблеми на бизнес средата в Република България. Сборник доклади.*

Николова, М. (2013). *Биологичното земеделие - състояние и потенциал за развитие.* . Библиотека "Образование и наука".

Николова, М., & Линкова, М. (2015). *Организация и управление на защитени природни ресурси.*

Николова, М., & Сирашки, Г. (2010). Аграрна екология. . *Учебник, АИ „Ценов“ Свищов*.

Програма за развитие на селските райони за периода 2014-2020 г. (н.д.).

АНАЛИЗ НА ПРЕДЛАГАНИТЕ БИОПРОДУКТИ В ХРАНИТЕЛНА ВЕРИГА БИЛЛА БЪЛГАРИЯ

Анета Врайкова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
IV курс, спец. „Аграрна икономика“, фак. № 158180
Радой Йосифов
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
IV курс, спец. „Аграрна икономика“, фак. № 158025

Резюме: *“Билла - България” ЕООД започва дейността си в страната през есента на 2000 г., с откриването на първия си хипермаркет в гр. София, квартал Мотописта, на 5 октомври. От стъпването си на българския пазар през октомври 2000 г. досега австрийската компания е инвестирала около 180 млн. лв., като осигурява над 2220 работни места в различни градове из страната. Всички супермаркети са разположени на централни и възлови места в по-големите градове. Търговската им площ е от 1200 м2 до 2400 м2 и разполагат с голям паркинг за 300-350 автомобила. Предлагат се между 10 и 12 хиляди хранителни и нехранителни стоки. Цените са изцяло съобразени с покупателните способности на българския потребител и са с включено ДДС.*

Ключови думи*: биологични продукти, дистрибуция, асортимент*

1. Въведение

Супермаркетите разполагат с детски площадки, специално пригодени за малките палавници и Билла-кафе. В сградите има банкомат и за улеснение на клиентите, може да се заплаща с дебитни и кредитни карти. Количките за пазаруване са удобни, а има и колички - специално пригодени за малки деца.На 28 май 2007 г., в Ямбол бе направена първата копка на 24-ия магазин на “Билла България”. Магазинът ще се намира на ул. „Арда“ и ул. „Димитър Благоев“.

Разгърнатата му застроена площ ще е 4 184 м2. За първи път търговската част на магазина ще е разположена върху 2 етажа, което ще го превърне в един от най-модерните обекти на веригата в страната. За удобство на посетителите супермаркетът ще разполага с уютно кафене и паркинг с 80 места. Сградата ще бъде съвместен търговски център на “Билла” и веригата за черна и бяла техника

Техномаркет. На 2 юни започна строителството на най-новия магазин на" Билла България", който ще бъде построен в гр. Димитровград. Магазинът ще се намира в центъра на града, на ъгъла на ул. Лайпциг и ул. Ромен Ролан. Сградата отново ще бъде съвместен търговски център на Билла и веригата за черна и бяла техника Техномаркет.

2. Мисия, дейност, стратегии на Билла България

През изминалото десетилетие BILLA България се развива и адаптира постоянно. В последните години фирмата откри рекорден брой нови магазини. Много от тях са в по-малък формат, подходящ за централните градски части. У нас компанията е лидер по брой обекти с 74 супермаркета. Стремежът на фирмата е да се ориентира към гъвкава ценова стратегия - целта са големи отстъпки и ниски цени. Разчита се на високия оборот. Много често се организират промоции на различни изделия, които се предлагат на по-ниски цени. По този начин се налагат съответните търговски марки на пазара.

С влизането на България в Европейския съюз започна един процес на промяна на политическата обстановка в страната, а от там и на политическите фактори, влияещи върху икономическото развитие на предприятията в страната ни. Във връзка с този факт, хипермаркет „Билла" си поставя една основна цел, а тя е да успее да елиминира слабостите в своята организация и да приспособи политиката си към особеностите и навиците на местния потребител, станал вече част от Европейския съюз.

Основната цел на фирмата е потреблението. На централно място е клиентът и неговите желания и потребности. Мисията на хипермаркети Билла не само за Варна, но и за цяла България може да се определи така: Консумация на висококачествени продукти, закупени на изгодни цени. Водеща концепция е и промотирането на собствена марка CLEVER - винаги по-евтино, с асортимент от 200 артикула и козметичната марка MY с 25 артикула.

Всяка седмица Билла прави мониторинг на цените на всички сравними с Clever продукти, продавани в конкурентни вериги. Ако се случи сравним продукт да е по-евтин, Билла намалява продажната Clever-цена до нивото на конкурентната, без компромиси в качеството. Проучване на цени се прави в конкурентни вериги с международен опит в търговията на дребно с хранителни стоки, един път седмично.

Една от основните маркетингови стратегии на Billa е рекламната кампания. В момента след навършване на 10 години Billa из целия

град има разлепени рекламни билбордове, освен това по основните и най-гледани телевизии като БТВ и Нова ТВ в най-пиковите часове се пускат реклами на верига магазини Billa, известяващи рождения ден на фирмата и многото промоции по този случай. Други големи рекламни кампании са свързани с отварянето на новите магазини в гр. Варна.

Асортиментът, който предлагаме, заема централно място в нашата дейност. Корпоративната ни политика стимулира потреблението и производството на български продукти, произведени по стандарт, както и биопродукти с гарантиран произход. Богато присъствие в асортимента ни заемат сертифицирани биопродукти, които са произведени при спазване на строги критерии за качество и с грижа за природата[1] (https://www.billa.bg/asortiment).

Работим активно с производители, производителски асоциации и държавни институции с цел да предложим на клиентите ни както добре подбран асортимент, включващ специално подбрани продукти, така и достатъчно информация, за да могат те да направят своя информиран избор на стоки при пазаруването си (http://www.billa.bg/eurobilla_bg/).

- BILLA Гранд
- Топла витрина
- Българска ферма
- Пекарна
- BILLA Brand
- BILLA Premium
- Clever
- Приготвено от нас
- Прясна риба
- Bonvia
- AlNature
- Грил около света
- Кулинариум
- Информация относно съставки на стоките
- BILLA BIO
- BILLA BIO - Изобилие от био храни от BILLA

[1] Заедно с насърчаване на потреблението, ние, от BILLA, стимулираме производството на качествени продукти

3. Потребители и доставчици

- ***Потребители***

Необходимост за всички региони в България е реализацията на дейности, насочени към насърчаване на инвестициите и повишаването на регионалната конкурентоспособност. По този начин ще се гарантира цялостно укрепване на социално-икономическата ситуация в регионите, но и подобряване качеството на живота в тях (Николова М., 2014, стр. 357-358).

Клиентите са този фактор на маркетинговата микросреда, чието влияние се определя от логиката на маркетинга като специфична философия на бизнеса. Успех в сложната пазарна среда може да постигне само тази компания, която добре познава своите клиенти, респективно своите пазари. Целта на производителите е да характеризират и структурират съвкупността клиенти. Това се постига, като се дефинират видовете пазари. След това следва ново структуриране на пазарите с цел да се обособят по-малки, но по-компактни потребителски групи, в които клиентите въз основа на сходните си характеристики имат еднакво или близко потребителско поведение. В ежедневната си практика фирмата може да взаимодейства със следните пет вида пазари: потребителски пазар, пазар на производителите, пазар на търговските посредници, пазар на държавните учреждения, международен пазар.

Фирмата продава своята продукция на всички тези пазари. Част от продукцията продава на потребителите направо от завода или посредством търговски точки за търговия на дребно. Тя я продава и на производителите, които от своя страна я използват за продължаването на своето производство. Също така фирмата продава от своята продукция на търговците на едро и дребно, които ги препродават на потребителските пазари и пазарите на производителите.

В повечето случаи продажбите доминират в специализирани магазини за здравословни храни; специализирани щандове в големите вериги магазини от рода на Била, Метро, Кауфланд и др., както и директния маркетинг на открити пазари (Николова, Биологичното

земеделие - състояние и потенциал за развитие. , 2013, стр. 121, 153-156).

За устойчиво развитие на селските райони в България и на страната като цяло е необходим нов поглед към развитието на биологичното земеделие, както и към другите интегрирани агроекологични дейности. Това са конкретни практики, които могат да доведат до стабилизиране на екосистемите, запазване и развитие на природните и поземлените ресурси, съживяване на селската икономика (Nikolova M. , 2013, p. 195)

През последните години развитието и функционирането на *местни фермерски пазари* в различни региони на България показват, че тази форма на реализация е все по предпочитана от потребителите, като възможност за директна комуникация и гарантирано качество (Nikolova & Linkova, 2018).

- **Доставчици:**

Едно от основните условия за съществуването на фирмите в условията на пазарна икономика се явява осигуряването на бързо придвижване на стоките и разпределението им по целеви пазари. Дистрибуцията е процесът, чрез който отделните индивиди и групи хора получават продуктите, от които се нуждаят, а фирмите се позиционират на пазара, реализирайки резултатите от своята дейност.

Дистрибуционната политика е фактор за постигане на фирмените цели, заложени в маркетинговата стратегия – възможно найпълно и качествено задоволяване на потребностите на клиентите на фирмата за дългосрочен период от време. За целта е необходимо потребителят да получи продукт и търговска услуга с високо качество, като едновременно се минимизират проблемите, които евентуално възникват в процеса на търсене, покупка и потребление на стоката (предпродажбено обслужване, следпродажбен сервиз, подмяна на некачествени стоки, обучение за начина на ползване – експлоатация, консултация и др.) (Ковачева, 1994).

По-известни фирми, с които работи Билла, са Данон, Кока-кола, Пепси-кола, Проктър енд Гембъл, Хенкел, Победа, Своге-Сушард и много други. Едни от най-големите производители на колбаси и деликатеси, доставчици на хипермаркета са: “Бони оборот холдинг”, “Тандем - В”, “Асик - Груп” АД, “Соларис - АС”, “Софиз”, АВА, “Никос” и др. Друга фирма заложила пласмента си в BILLA е “Healthy Foods” ЕООД –производител и дистрибутор на здравословни консерви. Почти всички те предлагат продуктите си вакуумирани и нарязани на малки разфасовки. Това малко ги оскъпява, но пък дава сигурност, че

не са повлияни от условията в магазина, съхранявани са в оригиналните си опаковки до момента на продажбата, което прави Билла изключително лоялен посредник.

4. Потребителски предпочитания

В днешната силно конкурентна среда, основната цел на всеки дребен търговец или голяма търговска верига, каквато е **“Билла”** трябва да има предвид този фактор при изграждане и приложение на своите стратегии, които да доведат до продажбата на желаното количество и асортимент стоки.

Смятам, че търговските обекти, независимо от обема на своите продажби трябва периодично да извършва пазарни проучвания за разкриването на мотивите за покупка на своите реални и потенциални клиенти. Ето защо аз направих свое изследване, с оглед на разглежданата от мен тема, чрез анкетирането на 115 души, клиенти на магазин **“Билла”**, находящ се на бул. България в столицата. Това, разбира се не са всичките потребители на търговската верига, но поради невъзможността да бъде изследвана цялата извадка, аз съставих представителна такава. От всички запитани 41 души попадат в първата възрастова група, 45 – във втората и 29 – в третата възрастова група. Конкретните данни са представени в изложената таблица.

Мотив	**Възрастова група**		
	До 30 години	**Между 30 и 50 години**	**Над 50 години**
1. Цена	39 %	32 %	41 %
2. Асортимент	22 %	27 %	12 %
3. Местоположение на търговския обект	21 %	14 %	26 %
4. Други	18 %	27 %	21 %

Данните са представени в проценти за улеснение и по-точно извеждане на основните заключения. Разделил съм и резултатите по възрастови групи, тъй като е от значение представителите на коя възрастова група какъв мотив се оказва водещ при покупките им. Това позволява по-прецизно позициониране на различните стоки и помага при изготвяне на ефективна рекламна стратегия.

За по-пълното представяне на проведеното от мен проучване ще приложа и графика, която илюстрира относителния дял на всеки един мотив, като тук вече няма разделение на получените данни по възрастови групи. Ето и самата графика:

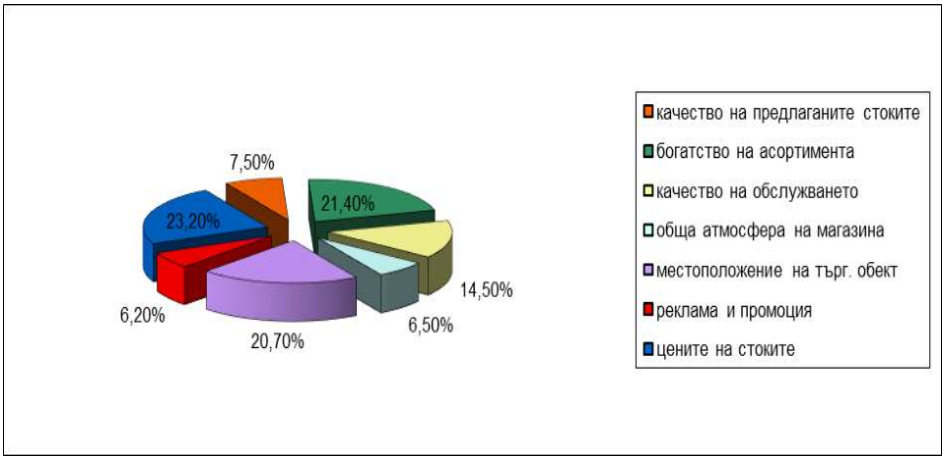

- ***Billa***

Безспорно БИЛЛА е един от търговците на дребно отличаваща се с много високо ниво на обслужване. Всеки поне веднъж е минавал покрай големите светещи магазини на веригата и е надниквал дори от любопитство в тях. Самите стоки са изложени на редови регали и отделни палетни зони. Регалите са стелажните пространства, които оформят търговските пътеки. Всеки един регал разполага с пет реда, като подредбата в отделните редове се съобразява с основните правила на спейсмениджмънта. Плодовете и зеленчуците са разположени на входа на търговската зала в специализирани удобни за потребителя секции. Персоналът се грижи те винаги да са старателно подредени и изчистени. Избора на отделни стоки е предоставен изцяло на клиентите, като дори им се предоставя възможността да определят до най-голяма точност желаното количество. За целта има монтирани електронни везни, като всяка стока от тази група е представена на тях с отделен бутон и визуално изображение. Точните цени на стоките са въведени от търговският персонал и се извикват с натискане на желания бутон.

За удобството на клиентите е създадена възможността за заплащането на някои каси с помощта на дебитни карти. Това значително би удовлетворило клиентите, които не оперират с парични налични-ности. За допълнително улеснение е монтиран и банкомат на изхода

на магазина. Това става чрез сключен договор между БИЛЛА и Райфайзен банк. За улеснение на майките и за забавление на малките клиенти на магазина има изградена увеселителна площадка с люлки и пързалки. Така се превръща досадния процес на покупка в едно истинско забавление.

Накрая, но с основна важност за постигане високо качество на обслужване, е необходимо да спомена наличието на паркингова площ за 300-350 автомобила непосредствено пред главният вход на магазина. Това улеснява в значителна степен клиентите и ги предразполага да посещават някой от магазините на веригата. Сравнително големият обем на единичните покупки изисква в повечето степен наличието на автомобил. За хората с увредени способности има определени специални паркингови клетки, непосредствено до входовете.

Заключение

В съвременния бизнес много често успехът на една фирма се дължи не толкова и не само на нейните "физически" предимства – размер, капацитет, обхват, колкото на умението да се прави задълбочен анализ на ситуацията, да се обмислят собствените силни и слаби страни, да се усетят слабите страни на конкурентите, да се формулират точни, ясни и адекватни цели, да се разработят стратегии и маркетингови програми за реализиране на поставените цели. В тази връзка "Билла" има големи възможности за утвърждаване и разрастване на позициите си на българския пазар. Но за да се утвърди като лидер на него, тя трябва да успее да елиминира слабостите в организацията си, да съумее да развие своите силни страни, да разкрие нови конкурентни предимства и да усъвършенства настоящите си такива, да развива дейността си съобразно благоприятните възможности и заплахите на средата, да проучва своите конкуренти, както и да фокусира своята политика към особеностите и навиците на местния потребител.

Затова е целесъобразно разработването маркетингов план на "Билла", съдържащ анализ на микросредата и макросредата на фирмата, анализ на маркетинговия микс на "Билла", формулиране на маркетингови и финансови цели на фирмата на тази основа, формулиране на конкретни маркетингови стратегии и програми за реализирането на поставените цели, разработване на бюджет на база предвидените програми. „Билла" като най-новата чужда засега верига хипермаркети в България има своя шанс за развитие на нашия пазар благодарение на изброените по-горе свои силни страни. Но за да се утвърди като лидер

на него, тя трябва да успее да елиминира слабостите в своята организация и да приспособи своята политика към особеностите и навиците на местния потребител.

ЛИТЕРАТУРА

Ковачева, В. (1994). *Физическа дистрибуция.* Университетско издателство “Стопанство”,.

Николова, М. (2013). *Биологичното земеделие - състояние и потенциал за развитие.* . Библиотека "Образование и наука".

Николова, М. (2014). Потенциалът на биологичното земеделие за развитие на регионални конкурентни предимства. Сборник научни доклади, АИ „Ценов“ - Свищов.

Nikolova, M., & Linkova, M. (2018). Coordinating participant relations in the organization and functioning of regional farmer's markets in Bulgaria. Paradigms of knowledge, 4,.

Nikolova, M. (2013). Challenges to organic agriculture in Bulgaria. Ekonomske teme, 1, Економски факултет Ниш,.

http://www.billa.bg/eurobilla_bg/. (н.д.).

https://www.billa.bg/asortiment . (н.д.).

ПРАВНИ, ИСТОРИЧЕСКИ И СОЦИАЛНО-КУЛТУРНИ БАРИЕРИ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

ПРАВОВОЙ, ИСТОРИЧЕСКИЙ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ БАРЬЕРЫ ОБЩЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

LEGAL, HISTORICAL AND SOCIO-CULTURAL BARRIERS TO THE COMMON AGRICULTURAL POLICY IN THE EUROPEAN UNION

FOOD SAFETY POLICIES AND STRATEGIES IN ROMANIA

PhD. Associate Professor Panagoreț Ioana
Valahia University of Targovişte, Faculty of Sciences and Engineering Alexandria
PhD. Associate Professor Panagoreț Dragoş
Valahia University of Targovişte, Faculty of Sciences and Engineering Alexandria
PhD. Lecturer Panagoreț Andreea
Valahia University of Targovişte, Faculty of Sciences and Engineering Alexandria

Summary: *After Romania's accession to the European Union, our country's population is increasingly concerned with the quality and safety of food, consumers wanting to be sure that the food they buy from the shops or consumes in restaurants and fast food are consistent with the hygienic, qualitative and nutritional standards.*

The spreading of the "mad cow" deases or the dioxin present in food have generated concern and anxiety about the safety of agri-food products, consumers focusing on the quality of the food they consume and the way they were produced.

The policy on the quality of agricultural and food products is a component part of Romania's agri-food policy and is developed by the Ministry of Agriculture, Food and Forestry in the form of regulations (decrees and ordinances), methodological norms or product standards.

In the current context of policy-making on agri-food quality, most states in the world are trying to build their national quality system based on agreements between producers and consumers, without resorting to their imposition by public authorities.

At present, Romania's prime national interest must be the development of a competitive economy through quality, able to cope with the current trends of international trade, globalization and liberalization of agri-food markets.

Keywords*: policies, strategies, food safety, rules, principles.*

Introduction

As an EU Member State, Romania had to develop a policy on the quality of agricultural and food products complementary to Community policy in order to apply the three principles of the Community Agricultural Policy:

- the uniqueness of the market;
- Community preference;
- common funding.

Without an adequate level of quality, Romanian agri-food products will not be compatible with the European ones and will not be subject to the same rules and principles.

The guidelines and objectives of the national policy on the quality of agricultural and food products are directed at at least two directions:

- increasing the competitiveness of the economic agents by increasing the quality of their products;
- streamlining the legislative and institutional framework for the protection of consumers' rights and interests.

National policy on the quality of agricultural and food products.

Under the conditions of transition to the market economy, food quality assurance is addressed in a new optics, starting from the properties of processed foods and the interactions between these properties and the environment that condition the shelf life of agri-food products.

These are under the impact of environmental agents and therefore the labile properties of the food commodity are constantly changing, at the time of the end of the manufacturing process, the food goes through the following stages[1]:

- Certain eatable stage;
- stage of conditional eatable;
- the incomestibility stage, when the amplitude of negative changes makes the commodity improper for consumption.

In the last step, all foods should be excluded from the commercial circuit, with production losses being recorded.

In this respect, four time parameters were established:

- T_0T_1 – the maximum duration of a commercial movement of the product;
- T_0T_2 – the duration of the warranty of the goods as a warranty period;
- T_0T_3 – maximum storage life;
- T_0T_4 – the maximum duration of edible state;

The optimal relationship between these temporal parameters must be

$T_0T_1 < T_{0T2} < T_0T_3 < T_0T_4$ where:

- T_{O-} the end of the food production process
- T_{1-} the moment when the product is sold to the consumer
- T_{2-} the expiration date of the product warranty
- T_{3-} the moment of small deviations in product quality
- T_{4-} the moment of certain occurrence of the product's incomprehensibility characteristics

The national strategy for quality promotion in Romania has as objectives:

- encouraging the transition of economic agents from Quality Assurance to Quality Assurance and Total Quality Management;
- regulating governmental bodies for inspection / technical surveillance and / or certification of agrifood products that by their nature can harm the health or life of the population and / or the quality of the environment;
- Harmonization of standards, and generally national, with European and international legislation;
- Encourage and motivate people who make sustained efforts and achieve important results in the development of competitiveness by improving the quality of products;
- education and training of the population regarding the consumer rights of agricultural and food products, etc.

Product quality policy on agri-food product

Agro-food chains are economic systems made up of all the supply and distribution channels used by all producers and consumers starting from production programming and ending with the consumer by tracking agri-food products in consumption.

The line includes both the operations and operators present on the "road" of the agri-food product, as well as the tools and mechanisms for regulating these operations[2].

Each operator makes different efforts to ensure the quality chain, so the quality criteria are different.

Quality policy is addressed differently across the industry by different operators.

Manufacturers tend to minimize their production costs under uncertain market conditions, as do processors tend to minimize processing costs and intermediaries on marketing.

Cost minimization is the fundamental business-critical criterion. But when it comes to agri-food products, quality is particularly important in the consumer's appreciation of products.

Thus, hygiene and food safety rules require this and promote quality first in both the production criteria of agricultural producers and processors and among consumer choice criteria.

Large losses to producers and processors are produced by agricultural and food products that do not meet acceptable quality standards and are non-tradable

Qualitative losses to agricultural and food products can be the result of[3]:

- climatic conditions;
- low quality;
- technological level;
- cultural traditions;
- supply price;
- market price;
- personal motivations, etc.

In most cases, except for climatic conditions and natural disasters, causes of losses are directly or indirectly linked to decisions taken by one or other of the participants in the production system.

Consumer protection is very important. For this purpose, on the way from production to consumption, the food should be controlled from the point of view of food hygiene at each stage of the chain:

- storage;
- manipulation;
- packaging;
- conservation and delivery.

ISO 9001: 1994 Quality System Norms pay special attention to storage, handling, packaging, preservation and delivery operations through a special regulation: Clause 4.15. the purpose of which is to provide the consumer, in accordance with his requirements, the right products in the right place, properly packaged and of superior quality. For this purpose, it is very important to integrate storage, handling, packaging, preservation and delivery operations into the agri-food product line not only to meet consumer requirements but also to make these operations effective.

Storage is an important operation on the distribution channel because environmental factors such as temperature, humidity, presence of micro-organisms can cause damage to agricultural and food products.

These products, being perishable, require certain storage conditions that will be taken into account when developing quality policy. Product expiry dates of agricultural products and food storage will be permanently monitored through[4]:

- Updating the database of product inputs and outputs;
- Perform periodic inspections to assess the health of products;
- Immediate isolation of expired products from other products.

Manipulation or handling of products is directly related to: receiving / delivering; storage; packaging.

During handling, agricultural and food products can be subject to mechanical shocks and vibrations, compression and environmental changes, all of which can cause crushing, knocks, chemical damage, etc.

Personnel hired for handling operations should be trained to:

- knowledge of the methods of handling different agricultural and food products;
- minimize mechanical damage or qualitative loss, especially due to vibrations, mechanical shocks and sudden temperature changes.

Packaging is the process of protecting the product during handling, transport and storage until it reaches the consumer. Agri-food products are designed to be appealing, but if they do not reach the consumer in the form in which they were designed, the design effort was in vain[5].

The type of packaging is determined by:

- nature of the product;
- handling methods;
- vehicles used in transport;
- transport distance;
- period and storage conditions.

The material from which the packaging is made must be compatible with the agri-food product and not affect its quality. In the effort to market quality products, businesses pay particular attention to packaging, taking into account:

- consumer requirements;
- distributors' requirements;
- product requirements and promotional imperatives.

Also, for perishable products such as agri-food products, the date on which they expire must be clearly marked on the packaging.

Conservation is the process whereby the manufacturer has to apply appropriate methods of preserving agri-food products while it is under his control.

Conservation measures depend on the nature of the product and its susceptibility to deterioration and degradation, losing quality. Also for agri-food products, special conservation methods are needed which refer to:

- type of packaging;
- control of environmental factors, especially temperature and humidity.

These procedures are designed, developed and implemented through product quality policy, another term used in the literature, along with conservation, being segregation.

Segregation refers to preventing the possibility of coming into contact with other products and being damaged by such contact or being exposed to certain adverse conditions. Segregation is not limited to contact between products but also to contact between them and containers or tools. For example, small particles of other materials left in containers or tools can contaminate food and beverages, violating the health and safety rules of the diet.

Delivery is the ultimate proof of quality and is demonstrated by the experience the buyer is living when consuming agri-food products.

It is very important that the products do not suffer qualitative depreciation between the last inspection by the manufacturer and the reception made by the consumer.

In the case of direct distribution of agri-food products between the producer and the consumer, the producers must have documents certifying how the products are protected during delivery.

Where distribution of agri-food products is made through intermediaries and delivery is part of the chain of operations, it is necessary to have a document stating the responsibilities of each participant along the distribution channel so that the food products do not suffer any deterioration quality during delivery[6].

National legislation on food quality and hygiene contains regulations on compliance with:

- sanitation in production areas during the manufacturing process;
- packaging;
- personal hygiene of employees.

The health legislation on food production provides for the application of risk assessment and prevention systems in profile units that may occur during the handling of the raw material, packaging, transport or disposal of the product to the final consumer. This control has the entire coverage area.

In recent years there has been a sorting of food producers on the Romanian market dictated, in part, by the consumer's demands on the quality of agricultural and food products.

Although many measures have been taken, there are still a few who, with financial resources, have begun to apply modern quality assurance systems such as those in the ISO 9000 series.

Romania's food security strategy

Considering the course of the agro-food system and the Romanian rural area after a quarter century after the events of December 1989 and the accession of Romania to the EU in 2007, the Romanian Academy analyzed their evolution within a sufficiently long time frame for laying and consolidating the structures land of Romania.

Thus, the Romanian Academy, taking into account the imperative necessity of to guarantee the safety and security of the population, proposed to all interested (civil society, political parties, national and local administrative structures of agriculture, the Presidency and the Government of Romania, the Minister of Agriculture and Rural Development, Academic and University education) the following Strategy of Romania's Food Safety and Security[7].

In the elaboration of Romania's Food Safety and Food Security Strategy for the period 2016 - 2035 it started from the functions of the rural and rural economy, the agri-food sector and from the new partnership between Europe and farmers, according to the CAP reform and the European agricultural budget for the period 2014-2020.

Thus, the objectives on this strategy are:

- ensuring food security and safety - a prerequisite condition for the welfare of the Romanian population;
- conservation and protection of renewable natural resources (soil, water, air, biodiversity) and the sustainable use of agricultural natural resources, the implementation of climate change mitigation policies;
- ensuring the sustainable ecological equilibrium of the rural area;
- stimulation of the formation of private-family agricultural commercial types of European type by the gradual reduction of subsistence agricultural holdings;
- the balanced territorial development of the agricultural rural economy and of the social economy in rural areas through the extension of agri-food and non-agricultural rural SMEs;

- increasing the absorption of European funds to agriculture and rural development by improving NRDP and financing and executing its projects;
- Restriction of disadvantaged rural areas and severe rural poverty;
- compatibility of the national education and scientific research system with the European one and increasing its scientific contribution to its sustainable development.

The purpose of Romania's Agri-Food Strategy is mainly determined by the need to establish the guidelines for the sustainable development of the Romanian agri-food system and of the rural area as one of the basic components of the resumption of Romania's economic growth - the guarantee of achieving the central objective of the country's prosperity: population[8].

The need to elaborate Romania's agri-food strategy is determined by three major factors of rural development:

- the requirement to ensure national food security and guarantee the food safety of the Romanian population;
- the natural, material and human resources of the Romanian agriculture;
- the ecological favorability of Romania's agricultural resources to provide high-quality agro-food products as public goods for the domestic and international market

The construction of Romania's Agri-Food Strategy is based on three pillars, each of which is of vital importance for Romania's social peace and for the continuous improvement of the Romanian rural life:

- agriculture;
- diet;
- environment;

Considering the yield of crop production (0.39 in Romania, compared to 0.80 France), Romania has a huge unused agricultural performance reserve.

Conclusion

Everything related to food quality and safety, has become a consumer right, with direct effects on the quality of life.

Also, the focus on product quality and safety lies in the focus of organizations set up to protect consumers' interests, which are increasingly demanding in terms of psychosensory, economic and / or genetic product

requirements, compatibility with other products, etc. In order to be able to choose the products, consumers want to be well informed.

With respect to the physical, cosmetic, aesthetic, organoleptic, energetic, nutritive, use, protection, chemical toxicity, biological toxicity etc. characteristics, the following are found in the food quality components:

- hygienic quality;
- nutritional quality;
- sensory quality;
- psycho-social component of quality;
- quality of use or service;
- quality of presentation; technological quality;
- economic composition of quality.

The food stuff must not be a carrier of substances arising from non-compliance with hygiene standards in agricultural technology, technological processing, storage, transport, handling and disposal. Among unwanted changes that may occur in foods, we mention:

- alteration;
- pollution with toxic substances (metals, pesticides, preservatives, etc.);
- carcinogenic;
- contamination with pathogenic microorganisms;
- radioactive contamination;

Ensuring food safety can not only result from an accumulation of technical means. This also implies rigorous intervention in adapting material, technical, human resources and enterprise activities to precisely defined objectives (determinants of food security). With the development of scientific research, the methods used in food analysis have been developed, perfected and diversified.

There is a close interdependence between food sensory properties and nutritional value, because at least for certain storage stages, food components that determine nutritional value (proteins, lipids, carbohydrates, vitamins, etc.). Thus, for example, in the case of meat the rancid taste also implies a decrease in the nutritional value, because in this case the fat lipids and especially the essential fatty acids that have an important physiological role for the human organism are affected.

Certain thermal treatments (boiling, roasting, drying, refrigeration, sterilization), physicochemical and biochemical (salting, long-term maturation, etc.) improve sensory properties, lead to the enhancement of taste, smell, at a certain point and nutritional value (increased digestibility of proteins).

Through the industrial transformation of natural foods, some trophies are inactivated (vitamins, mineral salts), etc., and others are degraded (simple and thermal oxidation of lipids). Atmospheric changes are the effect of biochemical transformations caused by microorganisms. In view of the above, the organization of quality control must be differentiated and specific for each category of food.

For example, in the meat industry, quality control should take into account:

- control of quality in terms of the chemical composition of the meat and the quality of the component trophins;
- quality control in terms of compliance with the manufacturing prescriptions for meat preparations, in order to ensure a chemical composition and the quality of the main trophins (proteins);
- quality control of raw materials and finished products both in terms of acceptability from the point of view of innocuity (salubrities).

Similarly, there is the issue of quality control and processing of milk, fruit and vegetables and other technologies in the food industry. Ensuring quality control in all aspects is important from three points of view, namely:

- provide health care products to the consumer, thereby avoiding food poisoning and intoxications;
- provide consumers with high nutritional products that have to contribute to a balanced food ration, both in caloric and nutritional terms.

In conclusion, we believe that the topic being treated is of high quality and of great importance both in the U.E. and our country.

LITERATURE

Pascal, I., Vlad, M., Protecţia Consumatorilor şi a Sănătăţii, Bucureşti, 2006

Deaconu, Ş., Vrabie, C., Politici si strategii de siguranță alimentară, Bucureți. 2008

Rotaru, G., Moraru, C., Analiza riscurilor. Puncte critice de control, Galaţi, 1997

Pamfilie, R., Garantarea calităţii şi protecţia consumatorului de alimente, Bucureşti, ASE, 1997

Cazacioc, T., România pe drumul de la colonie alimentară la gastronomie locală, articol Contributors.ro, http://contributors.ro/editorial/ romania-pe-drumulde-la-colonie-alimentară-la-gastronomie-locala/, 2013

Ciaian, P., Kancas, A., Swinnen, J.F.M., Land markets and the Common Agricultural Policy, CEPS, 2010

Cioloş, D., Luca, L., Giurca, D., 20 de ani în căutarea unei coerenţe în politicile agricole din România, în volumul „După douăzeci de ani" (vol. I), coord: Murea, R., Boari, V., Vlas, N., Editura Institutul European, Iaşi, 2010

Davidescu, D., Florea, N. (coord.), Atlasul agricol al României, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2010.

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА РАЗВИТИЯ АГРОСЕКТОРА УКРАИНЫ

Елена Сергеевна Шараг
к.э.н., старший преподаватель
кафедра общей экономической теории и экономической политики
Одесский национальный экономический университет
(Украина, г. Одесса)

Абстракт*: В работе обосновано, что украинский аграрный сектор находится под непосредственным влиянием глобализации, это связано с тем, что сельскохозяйственная продукция – важная составляющая международной торговли. Выделен перечень глобализационных процессов, способных существенно повлиять на дальнейшие трансформационные процессы в сельском хозяйстве Украины. Выделено, что непосредственное влияние на украинское сельское хозяйство будут иметь изменения, которые будут происходить в аграрном секторе Европейского союза. Показана важность разработки концепции, основанной на общественно равновесном процессе воспроизводства сельскохозяйственной продукции.*

Ключевые слова: *глобализация, сельское хозяйство, конкурентоспособность, концепция развития, равновесный процесс воспроизводства*

1. Введение

Развитие мировой экономической структуры сопровождается усилением открытости национальных экономик. Существование в отрыве от современных тенденций или формирование закрытого (полузакрытого) общества становится невыгодным с точки зрения экономической эффективности. «В далеких от равновесных условиях закрытого общества обязательно возникают искажения, немыслимые в открытых обществах» (Сорос Дж. 1999). Конечно, это не гарантирует обязательной эффективности каждого открытого общества.

Становление рыночной экономики в Украине сопровождалось постепенным присоединением к мировым интеграционным процессам, значительным уменьшением уровня закрытости национального хозяйства, что обусловило известные положительные и отрицательные последствия. При этом ярко проявились системные деформации,

несовершенство структурного построения экономического устройства, оставшиеся нам в наследие.

В условиях глобализации и интернационализации экономических отношений развитие современного общества характеризуется стремительными изменениями структурного и институционального характера, что связано с переходом развитых стран от индустриального к постиндустриальному устройству, которое имеет другое экономическое обоснование и внутреннее строение. Как следствие, в национальных экономических системах меняется роль и место отдельных отраслей и видов экономической деятельности. Определяющей степени это касается аграрного сектора и его отдельных составляющих. Украинский аграрный сектор, как и другие сферы экономики, находится под непосредственным влиянием глобализации, ведь сельскохозяйственная продукция – весомая составляющая международной торговли. В то же время транснациональные корпорации в украинском селе представлены скромно.

По уровню развития отечественный аграрный сектор отстает от других стран. В развитых странах весомых результатов в аграрном производстве достигнуто прежде всего за счет высокого уровня материально-технического обеспечения, комплекса высокопроизводительных сельскохозяйственных машин и механизмов, широкого применения новейших технологий. Как известно, уровень развития производства в различных странах неодинаковый, что может быть объяснено как непохожими природно-климатическими условиями, так и институциональной спецификой, историческими и культурными особенностями, вкусами и предпочтениями нации, которые обусловливают специализацию аграрного производства и потребления сельскохозяйственной продукции.

2. Состояние сельского хозяйства в Украине

Таким образом, сегодняшняя ситуация в сельском хозяйстве Украины остается достаточно сложной и противоречивой. Источниками основных причин являются:

- изменение генерации (взглядов, ценностей) и серьезные демографические сдвиги;
- общая ситуация в сельском хозяйстве – неадаптированность к рыночным условиям хозяйствования;
- преемственность мысли о больших возможностях сельского хозяйства Украины и крупных мировых потребностей в продовольствии;

- непонимание уровня идентификации украинской экономики с мировой экономикой (изменение мировой конъюнктуры, внешние обязательства).

Важными предпосылками состояния отечественного аграрного сектора в последние годы были: растущая безработица и диспропорции в доходах населения, которые обусловили низкую покупательною способность населения, а соответственно и спрос на продукцию сельского хозяйства; потеря позиций на других рынках сельскохозяйственной продукции; быстрый рост конкуренции зарубежных рынков за счет официального и неофициального импорта; не достаточная интегрированность Украины в международные экономические и торговые структуры, а соответственно и слабые возможности выхода на зарубежные рынки; глобальный финансовый кризис, который особенно ощутим в слабоинтегрованих странах.

Развитие украинского сельского хозяйства не получило ожидаемого динамизма, а его конкурентная позиция на мировых рынках является не стабильной. Достаточно низкой остается и эффективность функционирования хозяйствующих сельскохозяйственных субъектов. Все это в комплексе указывает на необходимость дальнейшей трансформации украинского сельского хозяйства х учетом глобализационных процессов.

Следует выделить некоторые глобализационные процессы, которые в дальнейшем будут влиять на развитие аграрного сектора, это динамичный рост спроса на продовольствие и изменения в структуре потребления, нестабильность цен на продовольствие и колебания предложения, рост издержек производства (это связано прежде всего из-за высоких цен на энергоносители), а также изменения в климате.

Глобальный спрос на сельскохозяйственную продукцию, детерминированный прежде всего демографическими процессами и ростом спроса на продовольствие и корма. Изменения в структуре спроса будут обусловлены темпами экономического роста, урбанизацией и развитием рынка биотоплива.

В условиях процесса растущей глобализации все большее значение для производителей сельскохозяйственной продукции приобретают микроэкономические предпосылки. Согласно либеральному подходу, на рынке останутся только те производителе, которые выиграют в конкурентной борьбе. Продукты будут производиться производителями, которые делают это дешево, а если их где-то не будет хватать, то будут доставлены оттуда, где они в избытке. Таким образом, вырисовывается совершенно конкурентный рынок с понижаю-

щими ценами на продукты питания и сокращением численности сельскохозяйственных производителей, которые будут стараться концентрировать средства в целях роста эффективности производства. В полной мере естественно при таком подходе могут возникнуть так называемые «социальные расходы», то есть проблема неэффективных хозяйств. Эта проблема может быть решена путем создание государством социальных институтов, которые могут способствовать многофункциональному развитию сел, создавая места работы вне сельского хозяйством. Согласно будут формироваться условия отделения развития сельского хозяйства от развития села.

Сельское хозяйство как сектор, в котором условия приближены к совершенной конкуренции все в большей степени подвергается эффектам окружающих его рынков, которые становятся все более глобализированными. Характерные для глобализации миграция производства, капитала и технологий с целью минимизации издержек производства формирует рынок продовольствия. Главными участниками этого процесса, как свидетельствует опыт последних лет, является не потребители, а крупные международные корпорации. Более мелкие сельскохозяйственные производители и перерабатывающие предприятия все в большей степени подлежат экономической деградации, регионы – экологической деградации, а сельские территории – деградации социальной (Сорос Дж., 1999).

Непосредственное, преимущественно угрожающее, влияние на продовольственные рынки климатических явлений, в частности по уменьшению площадей в сельскохозяйственном обороте, распространение болезней растений и животных, загрязнение территорий. С другой стороны, в некоторых случаях сельскохозяйственное производство приводит к негативным изменениям в естественной среде и плодородие почвы. Поэтому, по нашему мнению, в аграрной политике должен быть сделан большой упор на соблюдение принципов уравновешенного развития сельского хозяйства и сельских территорий.

Именно поэтому, отличной может стать концепция, основанная на общественно равновесном процессе воспроизводства. Она значительно шире микроэкономической эффективности, указывая на то, что для украинской экономики важно устойчиво равновесный рост. В этом контексте особое значение приобретает применение в отечественном аграрном секторе экономики экологической и интегрированной системы ведения сельского хозяйства.

Скорее всего в украинском сельском хозяйстве будет иметь месть сценарий дуальной поляризации – с одной стороны концентра-

ция хозяйств и их индустриальное развитие, а с другой – ограничение интенсификации мелких хозяйств с преобладанием традиционных методов хозяйствования и сохранения окружающей среды, производством продукции более здоровой, но и более дорогой.

Достаточно правдоподобным является и то, что появятся финансовые инвестиции, которые сделают возможным альтернативное использование земли, увеличит доходы с ее нового применения.

Также бесспорным является и тот факт, что непосредственное влияние на украинское сельское хозяйство будут иметь изменения, которые будут происходить в аграрном секторе Европейского союза, поскольку это потребует адаптационных процессов в законодательном и организационно-институциональном аспекты, приспособление к растущей конкуренции на глобальном рынке, и ожидаемых изменений Общей сельскохозяйственной политики ЕС.

Можно утверждать, что украинское сельское хозяйство стоит перед выбором стратегии своего дальнейшего развития. Какой дорогой идти: в направлении индустриального сельского хозяйства, или искать собственный путь с учетом национальных особенностей, глобальных процессов и евроинтеграционных намерений? Первый путь прошли высокоразвитые страны. Это модель индустриального сельского хозяйства. Макроэкономические предпосылки, прежде всего демографические (ограниченные возможности занятости вне сельского хозяйства), а также ограничение спроса на сельскохозяйственную продукцию создают шансы для второго типа развития – модели общественного равновесия сельского хозяйства. Но, независимо от выбранного направления ключевыми должна быть реализация трех целей:

- поддержка равновесного развития сельских территорий;
- улучшение конкурентоспособности сельского хозяйства;
- обеспечение населения здоровыми и безопасными продуктами питания.

3. Заключение

Дальнейшая трансформация отечественного сельского хозяйства под влиянием глобализации и формирования стратегии его развития должны учитывать, как ситуацию на мировых продовольственных рынках, так и потребности реализации основных стратегических целей. Основное внимание должно быть обращено на смену спроса на продовольствие, современные системы ведения мирового сельского хозяйства и обеспечения равновесного развития сельских территорий.

ЛИТЕРАТУРА:

Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: Відкрите суспільство під загрозою. –К.: Основи, 1999. – 259с.

Adamowicz M. Wymiary i cele interwincjonizmu rolnego w krajach o roznym poziomie rozwoju//Wspolna Polityka Rolna Unii Europejskiej. Uwarunkowania, mechanizmy, efekty, pod red.M. Adamowicz. – Warszawa: SGGW, 2009. – C. 13-17.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ИМПЕРАТИВИ И ФЛУКТУАЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА АГРОБИЗНЕСА

Доц. д-р Маруся Линкова,
Стопанска академия „Д. А. "Ценов" – Свищов
катедра „Аграрна икономика"

Резюме: *Институционалните императиви обикновено са свързани с флуктуации в развитието на стопанските процеси. Развитието на конкурентен агробизнес до голяма степен зависи от избора на адекватни подходи и модели за изграждане на мултифункционално земеделие, като във всеки регион се потърсят конкретните форми за сътрудничество между земеделските стопанства, местните власти и общности. Балансът зависи както от външните въздействия, така и от самите бизнес организации да насочат вниманието си към потребителите и пазарното търсене. Научно-образователните институции могат да бъдат медиатори в процесите на координация между субектите.*

Ключови думи*: институционални императиви, агробизнес, координация, публични мерки за подпомагане*

1. Въведение

Изследването на теоретико-методологическите основи и институционалните императиви на взаимодействието между публичните власти и стопанските структури при управлението и развитието на селското стопанство в Р България е от изключителна важност. Известно е, че различните модели на публично въздействие предизвикват както позитивни, така и негативни ефекти върху стопанските процеси. Във връзка с това настоящата разработка има за цел да аргументира основните действия, способстващи за избягване на негативните флуктуации в развитието на агробизнеса, резултат от структурната трансформация в институционалната рамка на българското селско стопанство и адаптирането на организационните структури към динамичните промени на пазарната среда. За постигане на научно изследователската цел са поставени следните задачи:

- идентифициране формите на външно въздействие върху процесите в българското земеделие;

• идентифициране на отклоненията от нормативните и обществените формални правила на агрегираните публични мерки за подпомагане и поддръжка производството на основни селскостопански продукти в България и аргументиране на основните действия, способстващи за избягване на негативните флуктуации в развитието на агробизнеса.

2. Раздел

2.1. Форми на външно въздействие върху процесите в българското земеделие

Пазарните преобразования в Европейския съюз оказват влияние върху развитието на икономиката и променят условията за функциониране както на институциите, така и на стопанските субекти. Тези преобразования са базирани върху използването на формални правила, способстващи за разрешаване на проблемите в икономиката и аграрната сфера на България. След 90-те години на 20-ти век институционалната рамка на българското селско стопанство претърпя структурна трансформация. Изградени са основните институции и инфраструктура, осигуряващи администрирането на процесите в земеделието в контекста на ОСП на ЕС. От 58 основни държавни учреждения, 9 са пряко свързани със селското стопанство. (http://www.nsi.bg/bg/content/92/basic-page/), а към Министерството на земеделието, храните и горите 12 са второстепенните разпоредители с бюджет. Успоредно със Закона за подпомагане на земеделските производители, през 1998 г. е създаден Държавен фонд „Земеделие", който чрез Разплащателната агенция предоставя европейското и националното подпомагане на агробизнеса по мерките от Общата селскостопанска политика (ОСП) и Общата рибарска политика (ОРП) на Европейския съюз (ЕС), както и по линия на държавните помощи. Основните форми за подпомагане на земеделските стопани са: *европейско финансиране* – директни плащания и пазарна подкрепа; *национално финансиране* – национални доплащания, държавни помощи и целево кредитиране; *съфинансиране* по одобрени и осъществени проекти.

В ЕС действат 45 програми, 9 от които са насочени към иновации в земеделието, хранително-вкусовата промишленост и горите. Приоритет са идеите на местните общности за укрепване на местната икономика, публично частните партньорства икономическата и социалната инфраструктура в регионите, средства за които се осигуряват на многофондов принцип от Европейския фонд за развитие на

селските райони, Европейския социален фонд, Европейския фонд за регионално развитие. Членството в ЕС насочва към българското земеделие и селските райони сериозен финансов ресурс - 10 млрд. лв. по линия на директните плащания и над 6,4 млрд. лв. по Програмата за развитие на селските райони (Янчева, 2017). За сравнение, общите разходи за придобиване на дълготрайни материални активи (ДМА) през 2015 г. в българската икономика са 21 182,6 млн. лв., от които 1 891,4 млн. лв. (10%) са в селско, горско и рибно стопанство. (http://www.nsi.bg/, 2017) Делът на реформираната Обща селскостопанска политика (ОСП) в Многогодишната финансова рамка (МФР) за периода 2014-2020 г. е 312,7 млрд. евро, от които 29 % са предвидени за преки помощи и разходи, свързани с пазара по I стълб на ОСП и 95,6 млрд. евро (9 %) по II стълб за развитие на селските райони. (http://evropeiskipravenpregled.eu/, 2017)

Държавното подпомагане се осъществява чрез преки и косвени инструменти. Ориентацията към пазарна икономика поставя като приоритет на държавната политика косвените инструменти – подобряване на административното обслужване, поддържане на съвременна пътно-транспортна, териториално-устройствена и социална инфраструктура, насочване на търговията със земеделски стоки към трети страни, намаляване на съвкупната данъчна тежест, освобождаване от данъци и данъчни облекчения и т. н. Стратегическото значение на земеделието да осигурява хранителни продукти за населението и суровини за други сектори на националната икономика аргументира прилагането на няколко основни преки инструмента за подпомагане на агробизнеса – държавни помощи de minimis, нотифицирани държавни помощи, помощи при бедствия и аварии и краткосрочни целеви кредити.

Държавните помощи de minimis се насочват в следните три направления:

- компенсиране на земеделските производители за понесени щети при настъпване на неблагоприятно климатично събитие или заболяване
- подпомагане на земеделски стопани, отглеждащи селектирани сортове (маслодайна роза) или породи животни (специализирани месодайни крави, овце-майки и кози-майки, коне, порода „Българско овчарско куче и пр.)
- подпомагане на заетите в сектор „Пчеларство“, тютюнопроизводители, зеленчукопроизводители и др.

Нотифицирана държавна помощ се предоставя при реализирането на доброволно поети ангажименти за хуманно отношение към

птиците, свинете и др. животни, както и за компенсиране на щетите по земеделските култури, причинени от неблагоприятни климатични събития, които могат да бъдат приравнени на природни бедствия или за напълно пропаднали площи в резултат на природни бедствия или на неблагоприятни климатични условия.

Чрез Държавен донд „Земеделие“ се предоставят *краткосрочни целеви кредити* за закупуване на:

- семена, разсад, минерални торове и препарати за растителна защита за производство на пшеница, картофи, пипер, домати и др.
- фураж и/или фуражни компоненти за изхранване на зайкини-майки и мъжки разплодници, за свиневъдите, птицевъдите и др.

2.2. Аргументиране на основните действия, способстващи за избягване на негативните флуктуации в развитието на агробизнеса

Според данните на Евростат, България е една от страните в които субсидиите до момента нямат позитивно влияние върху брутната добавена стойност (БДС), произведена от сектора. Динамиката на БДС от селското стопанство е представена на фиг. 1. За единадесет години, БДС от селското стопанство нараства от 2949 млн. лв. едва на 3937 млн. лв., независимо от значителното субсидиране и окрупняването на стопанствата в България.

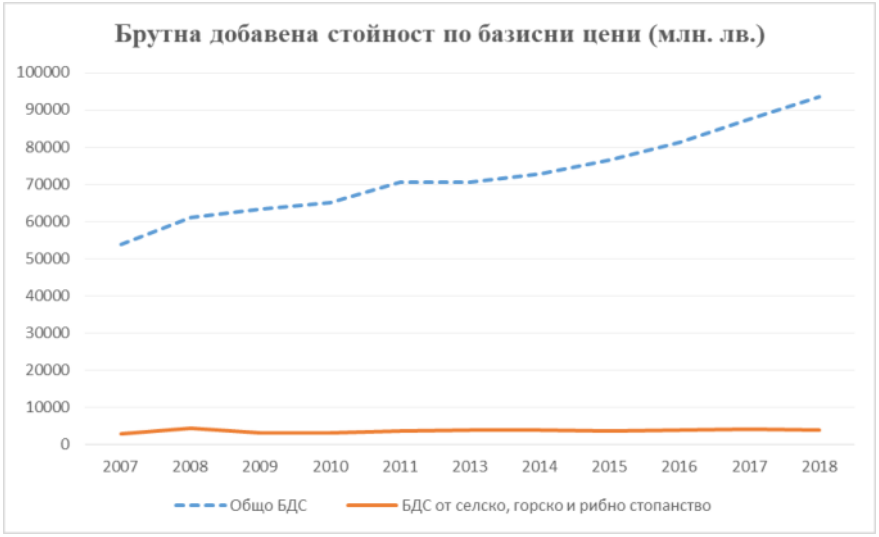

Фиг. 1. Динамика на БДС за периода 2007 – 2018 г.
Източник: https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=135

Оформя се двуполюсно земеделие (големи и много малки земеделски стопанства), при което 1,5 % от тях стопанисват 82 % от обработваемата земя за отглеждане на пет зърнени и маслодайни култури (пшеница, ечемик, царевица, слънчоглед и рапица).

Свиват се или са пред закриване традиционни подсектори като зеленчукопроизводство (от 853,5 млн. лв. през 2007 г. на 344,1 млн. лв. през 2017 г.), производството на картофи намалява петкратно, овощарство (намалява производството на: круши от 21,8 на 2,2 млн. лв.; ябълки – от 44,1 на 22,2 млн. лв.; грозде – от 241,9 на 148,3 млн. лв.), коневъдство (намалява с 90 %), овцевъдство (почти 40 % намаление) и пр. като съответно почти пет пъти намалява и продукцията от животновъдството. За периода 2007 – 2017 г. преработката на селскостопански продукти намалява двукратно от 443,3 на 228,7 млн. лв.

Преобладаващата част от произведената в България селскостопанска продукцията (65% от общата продукция) е предназначена за износ, но в структурата на износа преобладават непреработените продукти и суровини, които в последните години заемат около 60% от експорта на селскостопански стоки. В същото време нараства вносът на селскостопански продукти, за които има изградени традиции и подходящи условия за производство в страната. Вносът на жизнено важни продукти като плодове, зеленчуци и месо достига до 70-80%, въпреки че България има огромен потенциал за развитие и утвърдени традиции в производството на селскостопанска продукция и сравнително добра обезпеченост с обработваема земя. (Вж. фиг. 2)

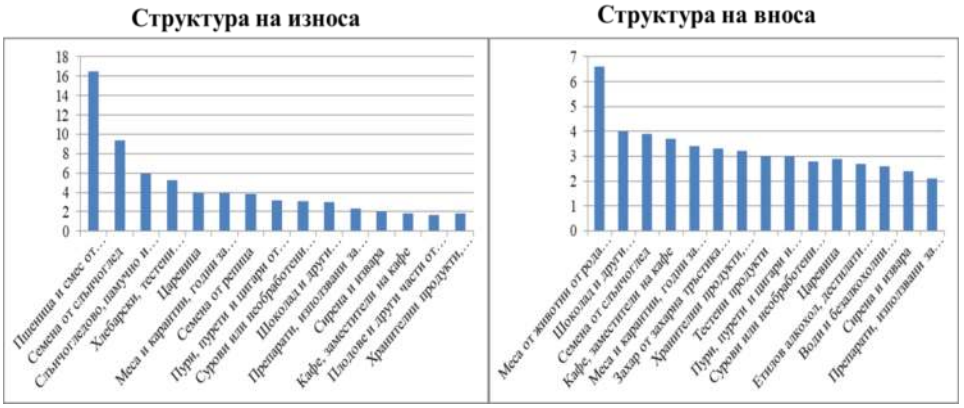

Фиг. 2. Структура на износа и вноса на основни селскостопански продукти

Източник: Аграрен доклад, 2018, с. 95-96. (https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2019/05/22/agraren_doklad_2019_bg.pdf, 2019)

Достъпът до пазара на преобладаващия брой малки земеделски стопанства е ограничен, а точно те осигуряват разнообразието от селскостопански продукти с добро качество на достъпни цени. Това допълнително задълбочава структурните и териториалните асиметрии в развитието на българското селско стопанство. За десет години Южен централен район от лидер в производството на селскостопанска продукция, особено зеленцукопроизводство, овощарство, лозарство, значително изостава като намалението е с повече от половин млрд. лв. (https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf, 2019)

Слабо е нивото на хоризонталното и вертикалното сътрудничество в селскостопанския сектор като в същото време намалява броя на сдруженията – от 372 на 258 и се свива трикратно кооперативната организационна форма от близо 2000 през 2003 г. до 767 през 2016 г. До момента в България са признати 15 организации на производители на селскостопански продукти и 39 групи производители с общо 333 членове, но са твърде далече от реализирането на възможностите за укрепване на пазарните позиции на членуващите стопанства и изграждане на партньорства.

Отклоненията на агрегираните публични мерки за подпомагане на селското стопанство от заложените цели и възприетите формални правила могат да се систематизират в няколко направления:

1. европейските субсидии нямат позитивно влияние върху брутната добавена стойност, произведена от селското стопанство в България;
2. оформя се двуполюсно земеделие като се свиват или са пред закриване традиционни подсектори;
3. проявяват се асиметрии в износа и вноса на селскостопански продукти;
4. ограничен е достъпът до пазара на малките земеделски стопанства и се задълбочават социалните и икономическите различия в регионите;
5. слабо е хоризонталното и вертикалното сътрудничество в сектора

Действащите формални правила за подпомагане и регулиране на селското стопанство не осигуряват икономически растеж и подобряване конкурентоспособността на отрасъла. Проблемите, свързани с управлението и развитието на икономиката в условията на институционални преобразования са обект на множество изследвания в специализираната литература. Стават особено актуални след 80-те години на 20-ти век, когато страните от Централна и Югоизточна Европа

се насочват към структурни социални, икономически и институционални преобразования. Независимо от нарастващия интерес към анализа и оценката на взаимодействието между институциите и организациите от агробизнеса е необходимо *провеждане на по-задълбочени научни изследвания относно координацията между субектите* (Николова М. и., 2018) за постигане по-висока конкурентоспособност на агробизнеса и ориентация към сектори на селското стопанство, генериращи по-висока добавена стойност.

В унисон с основната стратегическа цел на Националната стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017 – 2030 – науката в България да се превърне във фактор за развитието на икономика, базирана на знанието и иновационните дейности, и икономическата теория и бизнес практиката изпитват потребност от нови подходи за определяне и насочване на финансовите потоци към организациите в агробизнеса. Координирането на научните изследвания между отделните изследователски звена, публичните институции в областта на земеделието и организациите от агробизнеса е приоритет на Националната стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България.

За успешното развитие на българското селско стопанство е необходимо да се предложат подходи и модели за изграждане на мултифункционално земеделие чрез стимулиране на едрите и успешни фермери да осъществяват по-ниско интензивни и трудоемки производства (зеленчукопроизводство, овощарство, овцевъдство и др.) или да създават нов тип кооперации с по-малките земеделски стопанства – особен тип клъстери по примера на Дания или Франция. (Николова М. и., 2018)

За да се реализират възможностите за мултиплицирани ползи (укрепване на пазарните позиции, изграждане на партньорства, хоризонталното и вертикалното сътрудничество) във всеки регион трябва да се намерят конкретните форми за сътрудничество между земеделските стопанства, местните власти и общности. Инициативата трябва да дойде „от вътре навън“, т.е. бизнес организациите да насочат вниманието си към потребителите, пазарното търсене и диверсификацията на пазарите на произведените продукти. Фактът, че броят на търговските дружества петкратно нараства от 1518 на 6 322 може да се приеме като предпочитана от бизнеса алтернатива на окрупняване на капитала пред кооперирането и сдружаването.

Заключение (Изводи)

Институционалните императиви и флуктуациите в развитието на агробизнеса вероятно ще са перманентно предмет на научните изследвания, тъй като селското стопанство е основен структуро-определящ сектор на националното стопанство. Може да се обобщи, че в страната са изградени основните институции и инфраструктура, осигуряващи администрирането на процесите в земеделието, но са необходими задълбочени научни изследвания относно координацията между субектите за постигане по-висока конкурентоспособност на агробизнеса и ориентация към сектори на селското стопанство, генериращи по-висока добавена стойност. Успешното развитие на селското стопанство до голяма степен зависи от избора на адекватни подходи и модели за изграждане на мултифункционално земеделие, като във всеки регион трябва да се намерят конкретните форми за сътрудничество между земеделските стопанства, местните власти и общности.

ЛИТЕРАТУРА

Николова, М. (3/2013). Потенциал на регион Свищов за създаване на растениевъдна биомаса. *Електронно списание „Диалог, Свищов*.

Николова, М. М. (2018, Том 25). Възможности и модели за функциониране на регионални фермерски пазари. *Алманах научни изследвания СА Д. А. Ценов, Свищов*, 156-185.

Янчева, С. з.-м. (2017, март 14). Ще останат ли фермерите на пазара след промяна на ОСП. (Н. Бочева, Interviewer)

Nikolova, M. M. (4/2018). Coordinating participant relations in the organization and functioning of regional farmer's markets in Bulgaria. *Paradigms of knowledge, Praha*.

(n.d.). Retrieved from http://www.nsi.bg/bg/content/92/basic-page/.

http://evropeiskipravenpregled.eu/. (2017, март 18). Retrieved from www/nsi.bg.

http://www.nsi.bg/. (2017, март 18). Retrieved from https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=12&lang=bg.

https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf. (2019, 09 04). Retrieved from www.nsi.bg.

https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2019/05/22/agraren_doklad_2019_bg.pdf. (2019).

ЗА СОЦИАЛНАТА РОЛЯ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ

Доц. д-р Ирена Емилова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

Резюме: *Земеделието е стопански отрасъл с голямо национално значение, който осигурява изхранване на населението и поддържането на редица промишлености. Към кооперацията като организационна форма се отправят много критики. Това налага адаптирането ѝ към съвременните условия и нейното усъвършенстване. Материалът разглежда някои особености на социалната роля на земеделските кооперации. Посочени са техни характеристики, които са доказателства за кооперативното предимство.*

Ключови думи*: кооперации, земеделие, земеделски кооперации, социална роля*

Въведение

Могат ли земеделските производствени кооперации да изпълняват социална роля е въпрос, чиито отговор не може да бъде еднозначен. По скоро искаме да вярваме, че земеделските кооперации ще осигуряват ангажираност на малкото останали хора из българските села, ще подпомагат своите член-кооператори и ще бъдат място за социално общуване.

1. Земеделските кооперации – същностна характеристика, определение, предимства

Земеделието в страната има своята специфика, основа на която са почвените, природо-климатичните особености и националните традиции.

Известно е, че у нас след втората национална катастрофа – резултат от Ньойския диктат, благодарение на целенасочената държавна политика на правителството на Ал. Стамболийски, чрез повсеместно развитие на кооперациите само за няколко години страната се стабилизира. През 1919-1923 год. чрез реформите, насочени към стимулиране на кооперативното движение, се създават благоприятни условия за възстановяване на нормалната стопанска дейност в земеделието, занаятите, индустрията и търговията.

В периода на Световната стопанска криза (1929-1934 г.) и след Втората световна война, кооперациите в света и в Западна Европа съхраниха и възродиха средния и дребния бизнес, фермерството, както и милиони семейства като производителни и потребителни единици.

Ето защо, в условията на криза е необходимо да насочим своите погледи към земеделието - стопански отрасъл с голямо национално значение, които осигурява изхранването на населението и поддържането на редица промишлености. Необходимо е да се проявят иновативни действия в подхода. (Наама, 2008)

През последните десетилетия земеделието е в преход! Факт, който определя цялостната картина в страната. За съжаление, преходът не е това, което се очакваше да бъде. Грижата за общия интерес, стремежът към изграждането на функционираща демокрация и социално общество остана пожелание. Както пише българският антрополог доц. д-р Харалан Александров: „Българският мирен преход е дълъг низ от загуби – безброй лични кариери се сринаха, маса житейски стратегии бяха провалени, цели поколения загубиха социален статус, самоуважение и житейска перспектива. Цялата ни стратегия на оцеляване е на жертви, които не вярват, че могат активно да променят света, а само пасивно да се нагодят към него.“

Според Закона за кооперациите (Държавен вестник, 28.05.2018), кооперацията е сдружение на физически лица с променлив капитал и с променлив брой членове, които чрез взаимопомощ и сътрудничество осъществяват търговска дейност за задоволяване на техни икономически, социални и културни интереси.

Констатира се, че с последващи промени в българското законодателство се легитимира социалната функция на кооперациите, като ролята им в земеделието е неоспорима.

За земеделските производствени кооперации са присъщи *кооперативните принципи*, т.е. правилата от които се ръководят кооперациите и чрез които се прилагат ценностите на самопомощ, самоотговорност, демокрация, равенство, справедливост и солидарност: (Стратегически план за развитие на кооперациите до 2020, н.д.)

- *Доброволно и отворено за всички членство.* Кооперациите са доброволни организации, отворени за всички хора, които могат да използват техните услуги и са готови да поемат отговорностите, свързани с членството, без дискриминация на полова, социална, политическа или религиозна основа;

- *Демократично управление от членовете.* Кооперациите са демократични организации, които се управляват от своите членове,

активно участващи в определянето на политиката и вземането на решения. Мъжете и жените, които са избрани като представители са отговорни пред членовете. На първо място, кооперациите имат равни права на глас (един член, един глас), кооперациите на другите нива също са организирани по демократичен начин;

- *Икономическо участие на членовете.* Членовете допринасят по равно и демократично управляват капитала на своя кооперация. Обикновено общата собственост на кооперацията представлява поне една част от този капитал. Членовете обикновено получават ограничена компенсация (ако има такава въобще) за капитала, с който влизат като предпоставка за членство. Членовете разпределят остатъка за следните цели: развитие на кооперацията, например създаване на резерв, поне една част, от който ще бъде неделима; награждаване на членове пропорционално на транзакциите им в кооперацията; подкрепа на други дейности, одобрени от членовете;

- *Автономност и независимост.* Кооперациите са автономни организации за самопомощ, които се управляват от своите членове. Ако сключат договори с други организации, вкл. правителства или набират средства от външни източници, те следва да го правят като се уверят, че членовете могат да упражняват демократичен контрол и запазят своята кооперативна автономност;

- *Образование, обучение и информация.* Кооперациите осигуряват образование и обучение на своите членове, избрани представители, управители и служители, за да могат те ефективно да допринасят за развитието на техните кооперации. Те информират обществеността – особено младите хора и лидерите на обществено мнение – за естеството и ползите от кооперирането;

- *Сътрудничество между кооперациите.* Кооперациите обслужват своите членове най-ефективно и утвърждават кооперативното движение като работят заедно чрез местни, национални, регионални и международни структури;

- *Грижа за обществото.* Кооперациите работят за устойчиво развитие на своите общества чрез политиките, одобрени от техните членове.

Изводи на български изследователи (Маджарова, 1999) се потвърдиха във времето, а именно, че земеделската кооперация ще играе решаваща роля за социално-икономическото развитие на селския район и ще спомага за решаването на такива проблеми като: обезлюдяване на района, намаляване на безработицата, подобряване на инфраструктурата.

Основните дейности на земеделските кооперации, които ще определят насоките на социалната й роля са следните: производства на култури, които осигуряват заетост на населението; подпомагане на член-кооператорите чрез рента в натура; осигуряване на парични помощи за член-кооператорите и членовете на техните семейства; отделяне на средства за подобряване на инфраструктурата.

Едновременно с това, много важни за кооператорите са и следните силни страни на кооперациите (Силните страни на кооперациите, които идентифицират кооперативното предимство, 2004),с които те по-цялостно идентифицират кооперативното предимство:

- Чрез кооперацията хората могат да си набавят необходимите продукти, стоки и услуги с високо качество и на сравнително поносими и по-ниски цени. Това прави техните домакинства по-икономични, а стопанствата им по-ефективни, икономически по-силни и конкурентоспособни. Така с кооперацията те си осигуряват по-лесен достъп до пазара и чрез това успешен бизнес, устойчиво развитие, стабилност и сигурност;

- Кооперацията може да осигурява на членовете участие в дейността чрез покупки, доставки и продажби и чрез лично трудово участие. Заедно с това членовете могат активно да участват и в управлението на кооперацията, в контрола върху дейността й като по този начин те могат да се намесват и да участват във вземането на всички важни за тях решения и да получат трудова заетост в кооперацията;

- Чрез дейността си кооперацията премахва посредническата печалба на отделните търговци, задържа я в себе си и я разпределя справедливо в интерес на кооператорите. По този начин парите на кооператорите си оставят в тяхната общност. Реализацията на това предимство предпоставя активно и осъзнато участие от членовете във формирането на капитала и в развитието на дейността на кооперацията;

- Кооперацията осигурява на членовете достоверна информация за цялостната си дейност, за нейното състояние, като им създава лесен достъп да всичко, което ги интересува в това отношение. Нейната дейност е прозрачна за членовете. Това е много важно за тях, защото така се изгражда доверието и взаимното уважение;

- Кооперацията полага грижи за образование и квалификация на ръководители, членове и персонала. Прилага принципи и правила, които се споделят от всички членове. Грижи се за опазване на околната среда и за развитието на локалните общности. Развива чувството за принадлежност към тези общности.

Всичко това за кооператорите означава, че кооперацията е социално отговорна организация. За нея хората са най-важни, защото в тях и чрез тях тя проявява своята сила.

Заключение

Дали земеделските кооперации са рационална кооперативна инфраструктура в земеделието само времето ще покаже. Установено е, че те все още не притежават голяма част от организационните и управленски характеристики на бъдещото земеделско стопанство от европейски тип. Предимствата ни, че могат да се вземат предвид промените, които се правят в другите страни и по този начин да се планират бъдещите изменения в земеделието.

ЛИТЕРАТУРА

Държавен вестник (Vol. 42). (28.05.2018).

Маджарова, С. (1999). Земеделските кооперации в селския район – състояние и проблеми. p. 172.

Наама, К. (2008). *Инвестиции и фирмени иновации.* Велико Търново: Фабер.

Силните страни на кооперациите, които идентифицират кооперативното предимство. (2004, 3 5).

Стратегически план за развитие на кооперациите до 2020. (n.d.). Retrieved 08 20, 2019, from https://www.cks.bg/uploads/блупринт.pdf

ПРЕЗДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ДЕЙНОСТТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛ-ПЧЕЛАР

Гл. ас. д-р Надежда Цветкова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов
Катедра „Контрол и анализ на стопанската дейност”

Резюме: *През последните години се търсят решения в областта на пчеларството. Масово отделни производители започват да отглеждат пчели и да добиват мед. Това е една законово уредена и субсидирана дейност, въпреки това съществуват трудности пред производителите, което поставя редица изисквания за своевременна информация, кампании, помощ и контрол.*

Целта на доклада е да се изведат някои от предизвикателствата пред тях като стартиране на идеята, отглеждане на пчелни семейства, производство и пакетиране на пчелен мед, изкупуване на пчелни пити, продажба и трудностите, които съпътстват тяхната производствена, маркетингова и реализационна дейност.

Ключови думи: *земеделски производител-пчелар, пчелен мед, пчелни продукти, прополис, пчелни семейства, восъчни пити, контрол.*

Пчелният мед е висококачествен натурален продукт. При неговото производство е налице стремеж към елиминиране на всички източници на замърсяване. Той е източник на здраве и дълголетие. Има неповторими вкусови и лечебни качества и зарежда с енергия и красота.

Предизвикателството е да се занимава земеделският производител-пчелар с производство на мед *професионално***.** Това е изключително интересна дейност, която съчетава труд, постоянство и релакс сред природата и кошерите.

Всеки човек може да се занимава с отглеждането на пчели. Изключителното предимство е, че пчеларят може да работи при пчелите при хигиенни условия, на въздух и слънце. Не е необходимо три пъти на ден да ги храни, както е при другите животни. В същото време през есента до пролетта, грижите по пчелите, които се правят са минимални.

Основната дейност и специфичните мероприятия са от ранна пролет до късна есен. Предимството е, че освен меда, всеки пчелар

получава и доход от допълнителните продукти, които се произвеждат от събирането на мед:

- ✓ *Прополис* – изключително полезен и се използва за предпазване на кошерите от вятър, студове и гризачи.
- ✓ *Пчелен восък* – предимно използваем за производството на восъчни пити.
- ✓ *Пчелна отрова* – за производство на лекарствени средства и продукти.

Дейността на земеделския производител се извършва в с. Драгомирово, община Свищов, област Велико Търново. Земеделският производител създава своята дейност първоначално със закупени пчелни семейства 30 на брой и постепенно те прераства в 50. Бизнес-идеята, която е преследвана е първоначално да се вложат повече труд и грижи от страна на производителя и *по-малко разходи*.

Производителят изцяло влага целия си потенциал да стартира и развие идеята.[1] За тази цел закупува: къща с прилежащите й 3 декара земя тъй като прецизира и използва най-подходящите и изгодни условия за обособена територия, съобразена с географските и нормативни изисквания за отглеждане на пчелни семейства.

Друго предизвикателство пред него е да изкупува медни пити и мед от местни пчелари, които *нямат* изградени и регистрирани фирми за преработка. Същите отглеждат пчелни семейства като:

1) *хоби;*
2) *за лични нужди;*
3) *за продажба на малки регионални пазари и изложения*.

По този начин производителят увеличава производството и добиването на мед и медни продукти. Целта е да изкупува именно този техен мед и пити, които последващо ще бъдат обработени от земеделския производител-пчелар. В същото време той ще сключва договори с тези малки производители, които ще трябва да отглеждат пчелите си и да добиват медните пити на база *висока квалификация*, която да отговаря на стандарта за качество. Практически това означава пчелните семейства да не се подхранват със захар, други подсладители и химични вещества.

[1] Стартирането на идеята, изготвянето на бизнес-плана на производителя и механизмите на вътрешен контрол са реализирани с помощта на гл. ас. д-р Надежда Цветкова. Виж изискванията на чл. 8-9 от Закон за пчеларството, ДВ, бр. 57, 2003 г., последно изменение бр. 22, 2018 г.

Друго предизвикателство е последващата обработка на добитите и изкупени пчелни пити в специално обособено помещение. [2] В тази посока земеделският производител развви своята бизнес-идея и направи собствен цех за производство на кошери (за свои потребности и на други малки производители от региона) и собствен цех за обработка на медните пити.

Сериозно предизвикателство бе оборудването на цеховете с най-нова и специална техника за центрофугиране на пчелни пити, добиване на пчелен мед, съобразени с изискванията за качество и хигиена на производствения процес въз основа на Закона за пчеларството.

Друго предизвикателство е след процеса на обработка и получаване на пчелен мед, той да бъде представен в търговски вид с цел последваща реализация и продажба.

Готовият продукт се складира в склад на земеделския производител[3] и след това се доставя на местни и регионални вериги за последваща продажба, с които той има сключени договори.

Трудности пред земеделския производител:

1) Повечето производители в региона са малки земеделци и животновъди, които не се занимават професионално с пчели. Това са предимно възрастни хора, които:
   - ✓ отглеждат малко на брой кошери;
   - ✓ подхранват пчелите си със захар;
   - ✓ не сменят восъчните пити.

Всичко това, прави техните продукти по-ниско качествени, прекалено сладки и което нарушава качеството в чистия продукт.[4]

2) Политиката, която се води от Министерството на земеделието и горите, указанията и препоръките, които се дават са противоречиви. Същите не винаги точно кореспондират с реалната картина в съответния бранш.

3) Тромави процедури по кандидатстване, и не дотам висококвалифицирани специалисти за работа със земеделски производители-пчелари.

4) Финансирането, което се отпуска и е свързано със заплащането на труда и производството на мед и медни продукти, не е в посоче-

[2] Виж подробно изискванията на чл. 1 и 8, Закон за пчеларството.

[3] Земеделският производител доразвива идеята си и разработва складово помещение за целите на дейността си, съобразен с комплексни климатични и законови изисквания.

[4] Има клиенти, които се интересуват от качествен мед, при който пчелите не се захранват със захари или други заместители. Смесването на тези два вида мед, променя качеството му относно процента на чистото съдържание на мед.

ните срокове. Това допълнително създава проблеми пред производителите да търсят и други възможности за финансиране.

5) Невъзможност да се предвидят атмосферните условия, които са определящи за производствения процес при пчелите и добива на медни продукти.

6) В условията на химизация на селскостопанския процес и получаването на високи средни добиви от други производители, се прилагат някои агресивни препарати, за растителна защита, които нанасят вреди и умъртвяват пчелните семейства и така пречат на естествения производствен процес при отглеждането на пчели и събирането на мед.

6) По трудна реализация и комуникация с утвърдените прекупвачи и износители на мед като Агропчел АД, гр. София, Булмед 2002 гр. Раковски, Мед холдинг ЕООД гр. Хасково и други.

7) Невъзможност за участие в информационни срещи със сродни организации от други страни, обмяна на опит, информация от пътуващи семинари и практически обучения на земеделски производители-пчелари.

Стратегически насоки в дейността на земеделския производител-пчелар:

1) Създаване на лидерска позиция в добиването и преработката на мед на пазарния сегмент в региона през последните 5 години.

2) Изграждане на добър имидж на земеделския производител на база собствено производство на мед и медни продукти.

3) Анализиране на търсенето и оттам прилагането на правилна и ефективна технология при производството на мед и медни продукти.

4) Изграждане на партньорски взаимоотношения и контакти с мениджъри и директори на български дружества, които се занимават с търговия на медни продукти.

5) Предоставяне на мед и медни продукти за реализация в цялата страна на отделни производители на захарни и сладкарски изделия, на козметични и фармацевтични компании и отделни търговци за биокозметика.

6) Търсене на малки производители на мед с цел изкупуване, преработка, пакетиране и търговия.

6) Увеличаване на броя на пчелните семейства от първоначалните 30 кошера (при стартирането на бизнеса в землището на с. Драгомирово и гр. Белене), които наброяват над 350 кошера към м. септември 2019 г.

В заключение, следва да се отбележи, че дейността на земеделския производител-пчелар е съществена и доходоносна. Въпреки това съчетанието на познанията, добрия маркетинг, мениджмънт, самоконтрол и нюх на производителя, биха довели до по-успешна реализация на пазарния сегмент в региона на пчелен мед и пчелни продукти.

В редица случаи се *стартира* от една бизнес-идея, която се превръща в реалност. За някои в крайна сметка и в професия, която носи доходи и ползи и създава условия за здраве и дълголетие.

ЛИТЕРАТУРА

Закон за пчеларството, ДВ, бр. 57, 2003 г., посл. изменение бр.22, 2018 г.

Национална програма за пчеларството 2017-2019

Наредба №15 от 31 октомври 2016 г. за условията и реда за прилагане на мерките от Националната програма по пчеларство

Решения за изпълнение (ЕС) 2019/974 на Комисията, съгласно регламент 01308/2013 на Европейския парламент и Съвета

https://www.mzh.government.bg последно използван 01.09.2019 г.

НЕРАГЛАМЕНТИРАНИЯ ТРУД – СОЦИАЛЕН ДЪМПИНГ В ЖИВОТНОВЪДСТВОТО

Доц. д-р Николай Марков
Доц. д-р Светослава Стойчева
Институт по планинско животновъдство и земеделие, Троян, 5600

Резюме: *Разглеждат се и се анализират различни практики на нерегламентиран труд полаган в животновъдството в рамките на Европейския съюз и България. Отрасъла животновъдство изпитва недостиг от квалифицирани и общи работници поради лошите условия на труд, ниските заплати и недостатъчната квалификация. Заетите в животновъдството са сред най-уязвимите социални групи – работещи бедни, лишени от обезщетения при безработица и други социални права. Разгледани са мерки за преодоляване на недекларирания труд. Изграждането на Европейска платформа за борба с недекларирания труд е бъдеще и перспектива за преодоляване на това негативно явление.*

Ключови думи: *труд, животновъдство, структура, заетост, практики*

Въведение

Основната **цел** на статията е да се проследи състоянието и тенденциите на полагане на недекларирaн труд в животновъдството в ЕС и България и се набележат мерки за противодействие.

За постигане на така дефинираната цел е необходимо решаването на следните **задачи**:

- разкриване на структурата, статута и формите на заетост на земеделските стопанства в България
- анализиране на правните аспекти на трудовото законодателство в страната
- дифереинциране на практиките и проблемите, които произтичат от полагането на недекларирaн труд и мерките за борба с тона негативно явление

Вторият по големина отрасъл животновъдство е традиционен и значим за селското стопанство в република България, осигуряващ комфорт и баланс в диетиката на хранене на населението и осигуряващ работна заетост и парични доходи на голяма група хора, населяващи

предимно малки населени места, селата и махалите на страната ни. Животновъдството няма сезонен характер, но е силно зависимо от отрасъл растениевъдство. То постига по-висока принадена стойност от растениевъдството и участва в по-дълга хранителна верига с по-висок мултипликационен ефект от растениевъдството.

Получения дисбаланс в развитието на двата основни отрасъла растениевъдство и животновъдство в България е повече от два пъти. През 2018 година растениевъдството формира 65% от брутната добавена стойност, животновъдството 28,4%, а услугите 6,6%. Страната ни е трета след Румъния и Гърция сред най-небалансираните страни в Европейския съюз. С най-балансирани основни отрасли в ЕС са Германия, 52:48 %, Словакия 50:50 % и Швеция 44:56 % (Петкова,2017)

Близо тридесет години в България се извършва аграрна реформа свързана с преструктуриране на собствеността върху земята и животните и преобразуване на производствените отношения. Тази реформа беше много сложна и продължителна и засегна интересите на цялото ни общество, като доведе до сериозни социални последици (Станков и колектив, 2010, Тодоров, 2015).

I. Структура, форми на заетост, профил на фермера и статут на земеделските стопанства в животновъдството

Топологията на стопанствата по вид на отглежданите животни в България е разнородна и разнообразна и обхваща основно пет вида стопанства. Общият им брой е 115618. Най-много са стопанствата отглеждащи тревопасни животни-61237, следвани от тези отглеждащи смесени култури и животни-32778, и най-малко са тези, посочени като други-659 (Агростатистика,доклад-2016)

Таблица 1. Топология на земеделските стопанства занимаващи се с животновъдство (2016г.)

Стопанства	Брой
Отглеждащи тревопасни животни	61237
Отглеждащи свине, птици и зайци	7567
Стопанства със смесено животновъдство	13375
Стопанства със смесени култури и животновъдство	32778
Други	659
Общо	115618

Забележка: таблицата е преработена по данни на Агростатистика-2016г.

Успешни животновъдни компании, влизащи в „Топ 30“на страната ни по величина на годишните си обороти са: “Градус“, „Обединена млечна компания“, „Димитър Маджаров“, „Бони-холдинг“, “Милениум-2000“, “Хайпро“ и др. През 2017 година тези компании са реализирали 881,7 млн. приходи от животновъдство.

По данни на Агростатистика към 01.01.2018 в страната ни се отглеждат: 565000 говеда, в т.ч. 364000 крави, от които 94000 месодайни, 13000 бивола, в тч.7000 биволици, 1360000 овце, в тч. 1130000 овце майки от които 193000 месодайни овце, 238000 кози, от които 201000 кози майки, 670000 свине, 14500000 птици, 116000 коне и магарета, 37000 зайци, 760000 пчелни семейства, 8689 тона риба и водни организми.

Селските райони заемат 57% от територията на България, а делът на населението е 37% от делът на населението на странната. С животновъдство макар и по–рядко се занимават и хора от градските райони.

Факторите които оказват своето закономерно влияние върху заетостта в отрасъла, имаща своето значение за националната ни икономика са: земеделската земя, ресурсите и суровините, видовете животни и породния състав на стадата, отродията и популациите, наличие на стопанства, ферми, животновъдни комплекси и земеделски кооперативи, предприемачеството, демографския фактор, инфрастктурата, конкурентноспособността и икономическо активното население (Митрева и колектив, 2018)

В този отрасъл производителността на труда зависи предимно от фактори формиращи трудовите взаимоотношения и различните форми на трудова заетост, а именно: климатичните условия, сезонните влияния, категорията на земята, особеностите на работата свързани с технологията на отглеждането на животни, специализацията и концентрацията на труда, ниското ниво на механизация и автоматизация на производствените процеси, относително високия процент на участие на деца, младежи, жени и възрастни.

Извършените промени по отношение на собствеността и значителното разнообразие на собственост предполагат специфичен правноуправленчески статут на стопанствата, фермите, комплексите и кооперативите.

Съвременните форми на трудова заетост в животновъдството се подразделят на: наети, самонаети и семейна работна ръка (Митрева и колектив, 2019).

Наемния труд е форма на съществуване на трудови правоотношения на земеделския производител (фермера) или управителя (собственика) на животновъдния комплекс, или председателя на кооператива и работника.

Самонаемането е специфична форма на заетост и е характерно предимно за еднолични търговци, хора упражняващи свободни професии, земеделски стопани и фермери.

Семейната работна ръка намира значително приложение при малки, домашни животновъдни ферми и в сферата на услугите. Значителна част от работещите в отрасъла са самите собственици и членовете на техните семейства. Икономическата реализация на техния труд чрез остатъчния доход няма нормална рентабилност, ефективност и възвръщаемост. Голяма част от семейната работна ръка е заета в нископродуктивни полупазарни стопанства с ограничени възможности за внедряване на нови животновъдни технологии и прилагане на ефективна земеделска техника, електроника и автоматизация (Василева, 2019).

По данни на Агростатистика (2013) при извършеното преброяване в българското земеделие с най-голям дял са самонаетите лица 574089 (или 89,7%), а наетите лица са 57723 (или 10,3%) от всички работещи в сектора селско стопанство. Сравнени с земеделския сектор на Германия, там същите самонаети лица са 45 %, с този на Дания, посочения процентът е 53 %.

В животновъдството необходимостта от полагане на труд и грижа е ежедневно, което не позволява спиране или прекъсване на производствения процес при никакви обстоятелства и изисква съответната осигуреност с трудови ресурси. Така се осигурява постоянна форма на заетост на работниците.

Образователния и демографски образ на фермера занимаващ се с животновъдство не е много по-различен от този на фермера от Европейския съюз.

Около 44 % от работната сила в селските региони е с основно и по-ниско образование и само 8-10 % е с със средно и висше образование. Управлението на фермите, комплексите, компаниите и кооперативите е поверено предимно на хора без аграрно образование, като само 3-5 % от ръководните кадри са с висше образование. В същото време най-добра реализация на студенти в страната ни се наблюдава при други направления, като Медицина, Фармация и Военно дело, а най-висок процент безработни се наблюдава при завършилите направление животновъдство(Митрева и колетив,2018).

Само 6,4 % от фермерите животновъди са на възраст под 35 години. Броят на земеделските стопани от 35 до 44 години е 13,2%, от 45 до 54% са 18,5%, а делът на фермерите от 55 до 64 години е 25,2% , като най- голям е процентът на стопаните над 65 години повече от 36,7%.(по данни на специален доклад на Европейската сметна палата, 2017)

Спецификата на труда в животновъдството и ниските доходи не стимулират оставането и задържането на млади хора в отрасъла. Основните причини за това са: особеностите на технологиите в животновъдството, неблагоприятните условия на труд, условията на живот в селските райони, ниските доходи и липсата на кариерен растеж.

Отливът на млади хора, застаряващото население и обезлюдяването на малките населени места са основни проблеми за намиране на работна ръка в животновъдството. Формите на заетост в отрасъла са свързани със структурата на земеделските стопанства, фермите, комплексите или кооперативите и зависят от размера им.

Таблица 2. Брой на стопанствата, отглеждащи животни в България (Агростатистика, 2016)

Вид на отглежданите животни	Стопанства(брой)
Говеда	54376
Биволи	545
Овце	39094
Кози	26744
Еднокопитни(коне и магарета)	23160
Свине	30143
Птици	68320
Зайци	6180
Пчели	14748
Риба и водни организми	518
Общо	263828

Забележка: таблицата е преработена по данни на Агростатистика-2016г.

Общият брой на стопанствата отглеждащи животни е 263828. Със сравнително голямо представителство са стопанствата отглеждащи птици 68320-броя, говеда 54376-броя, овце 39094-броя, свине 30143-броя, а сравнително по-малко са стопанствата отглеждащи кози 26744-броя, еднокопитни 23160-броя, пчели 14747-броя, зайци 6180-броя.

Животновъдство в България се характеризира с полупазарни малки семейни стопанства, полярно групирани средни специализирани

земеделски стопанства, ферми и кооперативи, относително малък дял уедрени животновъдни комплекси, прилагащи конкурентно способни технологии, спад в производството на традиционни да страната продукти, остарял страден фонд и технологии (Хаджиева, 2006, Митрева и колектив, 2018).

Таблица 3. Юридически статут на земеделски стопанства отглеждащи животни

Видове животни	Физически лица	Еднолични търговци	Кооперации	Търговски дружества	Други
Говеда	53531	199	71	534	37
Биволи	490	9	1	44	2
Овце	38594	98	22	346	34
Кози	26575	29	1	128	11
Еднокопитни	22913	60	6	162	19
Свине	29930	62	1	134	16
Птици	67784	172	3	352	9
Зайци	6152	3	-	21	4
Пчелни семейства	14415	114	2	187	30
Риба и водни организми	360	19	-	139	-
Общо	207213	555	107	2057	164

Забележка: таблицата е преработена по данни на Агростатистика-2016г.

Юридическия статут на земеделските стопанства отглеждащи животни показва, че най–многобройни са земеделските стопанства на физическите лица, следвани от тези на търговските дружества и едноличните търговци, а най-малко са стопанствата от кооперативен тип.

Около 80% от обработваемата земя в България е собственост на 200 земеделски производители с различен юридически статут. Усвояването на субсидиите от ЕС за единица площ се извършва от 3700 юридически и физически лица, свързани по между си (Боюклиев, 2015). През последните три години са преустановили своето действие 76000 ферми, които предстои да бъдат заличен от системата ИнВЕТ, а страната ни са напуснали около 500000 бивши земеделски производители (Терзиева, 2019).

II. Правни аспекти на трудовото законодателство в република България

Правната рамка в република България спомага да не се допуска недекларирaн труд, и има тъй наречения твърд законодателен характер за наемането на работници в сектор „Земеделие“, респективно отрасъл животновъдство. Юридическата база за заетостта на работниците в страната са нормативните документи (закони, правилници, наредби, инструкции и др.)

Кодексът на труда[1] е основен юридически акт, които регламентира отношенията възникнали между работника и работодателя чрез сключване на трудов договор. Трудовите договори могат да бъдат с постоянен характер (за неопределен срок) и срочни (за определен срок). Трудовия договор е договорeност между работодателя и работника, според която наетото лице се задължава да предоставя своята работна сила при спазване на определена работна дисциплина, а работодателя се задължава да заплаща съответно трудово възнаграждение. Субекти на всеки трудов договор са работникът и регистрирания земеделски производител, управител на търговско дружество, едноличен търговец, собственик, председател на кооператив.

Според & 1, т. 1. от Закона за подпомагане на земеделските производители, „Земеделски производители“ са физически и юридически лица, които произвеждат непреработена и/или преработена растителна и/или животинска продукция.

Безсрочен трудов договор е договорът сключен на основание чл. 67 ал.1, т.1 от Кодекса на труда за неопределено време. Срочен трудов договор се сключва на основание чл.68, ал.1, т.1 от Кодекса на труда само за изпълнение на временни, сезонни и краткосрочни работи. Временна е онази работа, когато нейното начало и край могат да бъдат определени в рамките на даден период от време, като този период не може да бъде повече от три години. Тази работа обикновено е със спомагателен или допълнителен характер. Сезонна е тази работа чието изпълнение се определя от определен годишен сезон- пролет, лято, есен, зима. Краткотрайна е работата имаща епизодичен характери кратък срок за изпълнение. След 2015 година бе създаден и се прилага чл.114а от Кодекса на труда, въвеждащ трудов договор за краткотрайна, сезонна работа за един или половин ден, като това време се счита за осигурителен стаж. Това даде тласък за гъвкавост на работния процес.

[1] Кодекс на труда обн. в ДВ, бр.26,1986

III. Недекларирания труд в подотрасъл животновъдство-практики, проблеми и предизвикателства

Разглеждан в общ план, трудът в животновъдството има редица специфични особености, които произтичат от физиологията на животинските организми и средата в която той се влага. Несъвпадението между биологическия и икономическия процес е много важна особеност имаща значение за организацията на трудовия процес. Характерно за наетите лица е, че икономическата реализация на техния труд намира израз в получаването на заплата. Работната заплата като структурна единица за цената на труда и база за възнаграждение която получават работниците е сложно понятие. То включва основното възнаграждение, допълнителни трудови възнаграждения възнаграждение за платен отпуск, възнаграждение за социално-битови дейности и здравни и социални застраховки(Костадинова и Атанасова,2008).

Недекларирания труд е всяка дейност, осъществявана срещу заплащане, която е законна по своето естество, но не е декларирана пред органите на публичната власт, с което се създават предпоставки за избягване плащането на данъци и осигуровки (социални и здравни) и неспазване на изискванията на нормативна уредба или трудовите стандарти.

За измерване на вложения труд в животновъдството се използват годишни работни единици(ГРЕ). За 2018 този вложен труд е в размер на 253966 (ГРЕ), като семейната работна ръка формира 183362 (ГРЕ), наемната работна ръка формира 59983 (ГРЕ), сезонната работна ръка формира 11602 (ГРЕ)Агростатиктика,2016

Сектори с голямо участие на недекларирaн труд в България са: строителството, леката промишленост, ремонт и продажба на автомобили и селското стопанство. От 620000 заети в сектор Земеделие само 107000 са с трудови договори, а останалите 520000 заети работят без осигуровки. Само в подотрасъл Свиневъдство през 2018г. в големите свинекомплекси работят 20 000 души. Ако приемем, че 30% от тях са заети в животновъдството, то около 160000 заети работят без трудов договор в този отрасъл. В Европейския съюз недекларирания труд в различни сектори е около 11,6%, а според Световната банка, е 18%. В нашата страна недекларирания труд е около 16%.(Василева, 2019)

Основните форми на недекларирaн труд в отрасъл животновъдство в България са: работа без трудов договор, договор с по-ниска официална заплата от реалната, наемане под минималния осигурителен праг за съответната работа, заплата давана в плик, трудови договори

нерегистрирани в НАП, недекларирана работа, осъществена като работа през нощта, работа през времето на законово определена отпуска, или като допълнително отработени часове.

Факторите спомагащи за съществуването на недекларирaн труд в отрасъл животновъдство са: структурни и циклични икономически фактори-трудна бизнес среда, икономическа цикличност, дълги периоди на безработица, множество обезкуражени лица, намаляване на заплати, правни фактори-приспособяване на правните уредби към различните видове работа, институционални фактори-наличие на единна организация за борба с недекларирания труд, социални фактори-как работодателите и наетите лица оценяват разходите и ползите от реално деклариране на труда (Митрева и колектив, 2018)

Отрицателни последици от недекларирания труд са:

а) за наетите лица и работниците : намалени пенсионни права, загуба на други социални обезщетения, по- лоши условия на труд, нарушени права за наемане на работа, ограничен достъп до здравни и социални грижи

б) за бизнеса: нелоялна конкуренция, риск от санкции, ниско качество и производителност на труда

в) за държавата: неплатени данъци и осигурителни вноски

г) за обществото: по-ниско качество на работната сила, намалени възможности на лицата за пълноценно участие в обществените мероприятия, ниско индивидуално работно благосъстояние, социални неравенства (Василева, 2019)

Мерките за борба с негативното социално явление- недекларирания труд в животновъдството включват : образоване и преодоляване страха от наетите работници и специалисти, непрекъсната законова и социална просвета, системни проверки и наказания за виновните лица от специализираните органи за това-ГИТ, НАП, НОИ, МВР, натиск върху некоректните работодатели от страна на държавата и обществото, законодателни и административни мерки, изграждане на единна европейска платформа срещу недекларирания труд от всички страни членки на ЕС.

Заключение

Недекларирания труд в животновъдството е реалност и социален дъмпинг, а загубите от него са значителни. При анализ на фактически реализираната животновъдна продукция би било възможно да се изчисли за колко време и от колко човека е получена тази продукция.

Независимо от въвеждането на еднодневни и полудневни трудови договори все още в част от отрасъла, работят хора без трудови договори единствено на базата на устна договорка. Това деформира пазара на труда и намалява възможността за справедливо заплащане. Недостига на квалифицирана и неквалифицирана работна ръка в животновъдството е световен, европейски и национален проблем. Голяма час от заетите в отрасъла не получават социална защита и подпомагане.

ЛИТЕРАТУРА

Боюклиев О., 2015, Сбъркания модел на земеделието у нас, Бизнес клуб, София, бр. 6, 1-9

Василева С., 2019, Недекларирания труд в земеделието ни е 48,1 %, Български фермер, Агробизнес, София, бр. 26

Горанова К., 2018, Силна година за животновъдството, Земеделие и бариери, Капитал, бр. 28

Костадинова Н., Т. Атанасова, 2008, Устойчивост, иновативност и предприемачество в животновъдството, Управление и устойчиво развитие, Стара Загора, 3-4,(21), 144-176

Митова Д., 2016, Някой проблеми на устойчиво функциониране на месното животновъдство, Икономика и управление на селското стопанство, 61,2-4

Митрева Х., С. Василева, В. Васильонова, 2018, Недекларирания труд в селското стопанство-проблеми, предизвикателства и подходи за справяне, Ситуационен анализ за България,"EASI-Progress-Axis"-2014-2020,София, 4-14

Петкова К., 2017, Демографски дисбаланс в селата и отражението му в пазара на труда, Иновации, развитие на устойчивост в селските райони, Омда, Сборник, София, ISBN-954-9719-96-3, 17-27

Станков И., Н. Нанев, К. Станков, 2010, Критичен анализ на финансова поддръжка за млечно животновъдство, Икономика и управление на селското стопанство,6,42-57

Терзиева Е., 2019, 760 ферми са фалирали през последните три години, Лентата,lentata.com/page_15077.html

Тодоров Н., 2015, Парадокси, проблеми и възможности на животновъдството в България, Обзор, Животновъдни науки, 1, 55-59

Хаджиева В., Конкурентноспособност на аграрните продукти за вътрешния и аграрния пазар, Икономика и управление на селското стопанство, № 1, 38-42

Кодекс на труда, обн. в ДВ, бр. 26, 1986

Синтезиран докрад-10 години ОСП в България, Селскостопанска академия, Център за икономически изследвания в селското стопанство, ИАИ, София,1-42.
Аграрни доклади на МЗХ-2007-2018г.
НСИ-годишници 2013-2018г.
Доклад на Европейската сметна палата,2017
Регистър на лицата отглеждащи риби и водни организми

Благодарности
Към ръководството но ФНСЗ при КНСБ за логистичната подкрепа и това, че до този момент те са единствените, които се занимават с този проблем.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ В УСЛОВИЯТА НА ЗАСИЛЕНА КОНКУРЕНЦИЯ

Мирослав Маринов
Председател на Регионален съюз на ЗК „Дунав-2000“ – Свищов

Резюме: Земеделските кооперации са изправени пред предизвикателства, свързани с развитието на високопродуктивно и високоефективно земеделие, което същевременно да бъде високоустойчиво, екологично и многофункционално. За да бъдат конкурентоспособни е необходимо разработване на Национална стратегия за развитие на земеделието в България, в която да залегнат основните дългосрочни и краткосрочни дейности–законодателни, структурни и организационни, за период от 10-20 години. По този начин кооперациите ще удовлетворяват както нарастващите нужди от храна, фураж и биогориво, така и от качествени и безопасни храни, свързани с високите изисквания на Европейския съюз за здравословен начин на живот.

Ключови думи*: земеделски кооперации, аренда, инвестиции, обработваема площ, добиви*

Важна роля за укрепване на кооперациите е изграждането на организационна национална структура – НСЗКБ София през 1992 година. Най-голяма заслуга затова има избраният за председател на съюза и изтъкнат деятел на нашето селско стопанство проф. Атанас Ганев. По негова инициатива през април 1995 година беше учреден РСЗК гр. Свищов с наименование „Дунав-95“.

С промените в Закона за кооперациите през 2000 година, беше изграден Регионален съюз на земеделските кооперации „Дунав-2000“ гр. Свищов. Тази структура е коренно различна с това, че по новия закон се предостави извършването на стопанска дейност. (Закон за кооперациите)

През годините Регионалният съюз положи големи усилия за организационното укрепване на земеделските кооперации, членове на съюза. В региона на община Свищов бяха изградени 18 кооперации във всички села. Към днешна дата са 13.

Те обработваха 85-90% от земята на селата и само около 10% се обработваше от еднолични земеделски производители. С приема-

нето ни в Европейския съюз от 01.01.2007 г., ние почувствахме подпомагане от европейските фондове – директни плащания за площ обработваема земя и от Програмата за развитие на селските райони. Но тук дойде и голямата разлика в усвояването на еврофондовете. Само чрез разработени и утвърдени проекти се получаваха средства по програмите. По-голяма част от фондовете отидоха при арендатори, които се оказаха по-гъвкави от кооперациите. Това им даде предимство в производството и особено в размера на рентата за 1 дка земя. (Закон за арендата). По този начин земята се преливаше от земеделските кооперации към арендаторите и се измени съотношението, което в момента е около 18% в ЗК и над 80% в другите форми – арендатори и еднолични стопанства. Земята, която обработват земеделските кооперации сега е около 50% от поземления фонд. Затова и нашите кооперации са организационно и икономически стабилни, постигат добри стопански резултати и имат подкрепата на своите членове. Не без значение е факта, че рентата, която изплащат на собствениците е в размер на 50 до 65 лв./дка, факт, който дава сигурност на собствениците и доверие в земеделските кооперации.(Вж. табл. 1)

Таблица 1. Динамика в обработваемата земя и арендните плащания

Година	**Обработваема земя дка**	**Аренда на 1 дка лева**
2006	181938	6-11
2007	192898	6-15
2008	204609	10-17
2009	182113	
2010	172020	8-15
2011	164517	18-28
2012	163882	30-47
2018		50-65

Най-голямата трудност в работата им беше морално остарялата и амортизирана техника. С присъединяването ни към Европейския съюз нашето земеделие беше подпомогнато от предприсъединителните фондове и преди всичко САПАРД, като бяха усвоени за нова техника над 7 млрд. лева. Това доведе до почти пълна подмяна на техниката в земеделието – трактори, комбайни, прикачен инвентар. По такъв начин се подготвихме да работим в нова конкурентна среда. (Вж. табл. 2)

Таблица 2. Технологично обновяване в земеделските кооперации

Година	Сума на Актива по баланса в лева	Инвестиции в ДМА в лева
2009	21 396 362	3 722 882
2010	25 226 138	3 874 342
2011	31 323 356	5 700 381
2012	37 088 888	5 154 644

Поради раздробяване на земята и връщане в реални граници се ликвидираха съществуващите поливни полета и канализационна мрежа за напояване. При неблагоприятна година това поставяше земеделските кооперации пред сериозно изпитание. Така в региона ни се развива монокултурно земеделие, като се отглеждат само 4-5 култури. Основна е пшеницата с 1/3 от площите, царевица и слънчоглед. (Вж. табл. 3)

Таблица 3. Отглеждани основни земеделски култури

В дка

Година	Пшеница	Ечемик	Царевица	Слънчоглед	Рапица
2006	71 114	20 057	35 516	64 764	
2007	77 272	20 879	16 902	49 410	9 584
2008	64 411	18 858	27 282	43 633	16 921
2009	61 663	20 104	27 712	44 503	10 449
2010	57 973	14 178	28 797	38 547	16 840
2011	55 164	8 519	32 561	39 867	16 759
2012	55 524	11 370	31 114	38 559	17 494

За България монокултурното земеделие доведе до загуба на добавена стойност и работни места. Земеделските кооперации в региона осигуряват работни места, обучение на персонала, вече прилагат и дуалното обучение сред учащите се. Те изпълняват и много социални функции като подпомагане на училища, детски градини, социален патронаж за стари хора, спортните отбори, читалища, пенсионерски клубове, църквите и прочие. Тези средства се осигуряват от социалните фондове на кооперацията, формирани от печалбата. (Вж. табл. 4)

Таблица 4. Разпределение на средствата по фондовете

Година	**Средства по фондовете**
2006	5 168 856
2007	4 929 707
2008	4 106 000
2009	6 873 452
2010	7 138 185
2011	11 197 240

През годините се създадоха условия за усъвършенстване на технологиите в производството, внедряване на нови сортове и подобряване качеството на зърното. Голяма роля в това отношение изигра залагането и извеждането на опити, главно на пшеницата и другите култури в землището на ППОК „Изгрев-93“ с. Царевец под научното ръководство на проф. Иван Панайотов и Председателя на ЗК Ганчо Ламбев. (Вж. табл. 5)

Таблица 5. Средни добиви по култури

Година	Пшеница	Ечемик	Царевица	Слънчоглед	Рапица
2010	400	376	702	272	260
2011	493	434	656	261	288
2012	486	403	406	272	238
2013	570	455	902	342	300

От 15 години Регионалния съюз работи съвместно с катедра „Аграрна икономика“ към СА „Д. А. Ценов“ гр. Свищов, с която има сключен меморандум.

Наложително е и разработването на Национална стратегия за развитие на земеделието в България за период от 10-20 години. Какви могат да бъдат дейностите и инициативите за постигане на целите в краткосрочен и дългосрочен план?(Атанасов, 2019)

На първо място, организационна дейност – разработване на специфични мерки програми, свързани със

- стратегия за развитие на образованието, научноизследователската и внедрителска дейност съобразно спецификата на българското и на европейското земеделие;
- публично-частно партньорство като средство за развитието на земеделието;

- пазари и цени – как могат да се планират и прогнозират най-точно;
- проблемът с енергийното снабдяване на земеделието и селата – акцизи, локални газстанции и други;
- климатичните промени и устойчивото развитие на българското земеделие;
- разработване на модели за кооперирване на производители, преработватели и предприемачи – създаване на клъстери;
- предотвратяване на загубите при прибиране, преработка и съхраняване на продукцията;
- програма за ефективно оползотворяване на отпадъците от земеделието;
- кадастър и решаване на проблемите в земеделието;
- стратегическо партньорство и кооперирване с други страни ;
- интегрирана растителна защита;
- профилактика и диагностика на болестите при животните;
- хуманно отношение към животните
- безопасност на труда
- застраховането – нерешен проблем на българското земеделие;
- значение на комуникационните и информационни технологии за ефективно развитие на земеделието.

На второ място, структурни дейности свързани със:

- създаване на фирми към държавни научни учреждения;
- ефективно осъществяване на частно публично партньорство;
- създаването на модели за нов тип кооперирване.

На трето място, законодателни дейности свързани с хармонизиране с европейското законодателство:

- закон за иновациите и предприемачеството, в това число и за земеделската дейност;
- закон за защита на българските производители /мита, такси и т.н./;
- узаконяване на публично частната собственост;
- създаване на обединена земеделска камара с включването на всички браншови съюзи;
- закон за създаване на нов тип земеделски борси;
- актуализиране на Закона за кооперативното земеделие.

Заключение (Изводи)

Очакванията за периода 2021 – 2027 г. са евросубсидията за земеделието да намалява, в резултат на процесите, свързани с явлението „Брекзит“. Това налага да бъдат увеличени националните доплащания. През изтеклия период една голяма част от субсидиите не можаха да бъдат усвоени /например, в сектор „Биологично земеделие“/. Открит остава въпросът до каква степен Европейската комисия ще запази степента на директните плащания. По какъв начин ще се осъществи развитието и иновациите във всички подотрасли на агросектора, без значение размера на стопанствата.

Като приоритет на външната политика на България трябва да бъдат допълнителните инвестиции, които могат да дойдат от Световната банка и от други инвестиционни фондове. Необходими са огромни инвестиции за реализация на програмата и съответните източници на средства. Целесъобразно е създаването на специален фонд за стимулиране на земеделски производства с висока добавена стойност, конкурентна способност и възвращаемост на пазара, където при еднакви условия да се срещат интересите на държавата и частния агробизнес.

Изпълнението на такава програма налага мобилизация на целия национален капитал – наука, финанси и човешки ресурси. Само, ако тя е разработена с участието на съответните държавни органи, може да се разчита на успех и да тласне България напред в своето икономическо развитие.

ЛИТЕРАТУРА

Атанасов, а. А. (2019). *Стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България за новия програмен период 2021-2027г.*

Закон за арендата. (н.д.).

Закон за кооперациите. (н.д.).

ОЦЕНКА НА ИЗПЪЛНЕНИЕТО И ВЪЗДЕЙСТВИЕТО НА ПОДХОДА ЛИДЕР ВЪРХУ МЕСТНОТО РАЗВИТИЕ ЗА ПЪРВИЯ ПРОГРАМЕН ПЕРИОД НА ПРСР (2007-2013)

Доктор по икономика Георги Ангелов
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме*: Целта на доклада е да се оцени степента на изпълнение на подхода ЛИДЕР в България и установят основните фактори повлияли негативно върху неговото изпълнение. За постигане на целта е направена оценка, от една страна, на постигнатите резултати, спрямо заложените цели и поставените индикатори, а от друга страна – на въздействието му върху местното развитие, като са изведени и анализирани главните фактори оказали отрицателно въздействие върху резултатите при прилагане на подхода ЛИДЕР в България.*

Ключови думи*: оценка, индикатор, резултати, изпълнение, цел.*

1. Въведение

Един от най-резултатните инструменти за подпомагане развитието на селските райони в ЕС е подходът ЛИДЕР. С помощта на който се осигурява целенасочено разходване на публичните средства, съобразено с нуждите и спецификите на района и участието на местната общност при разработването на стратегия за местно развитие, отговаряща на социалните, екологичните и икономическите предизвикателства.

Официално прилагането на ЛИДЕР в България започва с ПРСР 2007–2013 г. Мерките, включени в четвърта ос на ПРСР, са насочени към практическото прилагане на метода в страната. Основната им цел е подготовката и обучението на представители на местната общност с необходимите знания и умения за изготвянето и реализацията на стратегиите за местно развитие (СМР)(Блажева, Николова, Линкова, Грозева, & Ненова, 2011) (действителното прилагане на подхода).

2. Резултати от изпълнението на ЛИДЕР за първия програмен периода на ПРСР (2007-2013)

Подходът дебютира в България с ПРСР 2007–2013 г. и местните общности не притежават нужния капацитет за прилагането на ЛИДЕР

в техните райони. Изграждането на необходимите административни умения започва с отварянето на мярка 431-2. Подготовката и обучението на местните кадри, прилагащи подхода, се проявява на две нива: капацитет за изграждане на МИГ и капацитет за изпълняване на СМР.

Отварянето на мярката закъснява с около 2 години, с което значително е ограничен времевият ресурс за всички последващи операции, свързани с прилагането на подхода, но въпреки това тя успява да мобилизира 181 селски общини или 78% от всички, отговарящи на критериите за кандидатстване. Подадени са 136 заявления, от които са сключени 102 договора на стойност 16 547 924 лв. На по-късен етап отпадат 12 договора и реално се изпълняват 90. Крайните резултати от мярката са представени в Таблица 1.

Таблица 1. Резултати от подмярка 431-2 „Придобиване на умения и постигане на обществена активност на съответните територии за потенциални местни инициативни групи в селските райони”

РЕЗУЛТАТИ			
	Изпълнение	**Целеви индикатори**	%
Обхванатата територия	64 хил. кв. км.		
Обхванато население	2.2 млн. души		
Потенциални МИГ	90	**60**	150%
Брои преминали обучение	11446 души /2992 под 25 години	**26000**	44%
Брой дейности за придобиване на умения и постигане на обществена активност	1071	**1300**	82%

Източник: По данни на МЗХГ.

Постигнатите резултати от подмярката в обхвата на територията и населението, въпреки че няма поставени индикатори за тях, се възприемат за голям успех. От тези резултати произлиза и преизпълнението на индикатора за потенциални МИГ. Другите два индикатора са преминалите обучение и придобиване на умения и постигането на обществена активност. Ясно се вижда, че не са постигнати целевите нива, заложени по мярката, което говори за слабости и частично използване на наличния ресурс. Още този етап е видно, че усвояемостта на 90-те потенциални МИГ, които ще се съревновават чрез своите стратегии за одобрение по М–41, е много слаба. Тя възлиза едва на 65% (9 387 515 лв.) от договорения финансов ресурс. Основна причи-

на за този факт според бенефициентите е липсата на достатъчно първоначални средства за изпълнение на заложените дейности и твърде бавното възстановяване на направените разходи, което от своя страна ги принуждава да използват възможно най-малко средства и да отпаднат някои от планираните дейности.

По двата приема на М–41, след прекалено дълго оценяване на подадените от МИГ стратегии и последвалите негативни последици от забавянето, са одобрени 35 МИГ и техните СМР. В обхвата на 35-те МИГ влизат 57 общини с 25.8 хил. кв. км, 29% от селските райони и 23% от територията на страната с население от 801 688 човека, попадащи в обхвата на ЛИДЕР(МИГ – Тутракан – Сливо поле, 2017). Съпоставката на резултатите с целевите индикатори е представена в Таблица 2.

Таблица 2. Резултати от мярка 41

РЕЗУЛТАТИ			
	Изпълнение	**Целеви Индикатор**	%
Подпомогнати МИГ	35	**50**	70%
Обхванатата площ от МИГ	25 800 хил. кв. км	**36 000 хил. кв. км**	72%
Обхванато население от МИГ	801 688 души	**1 260 000 души**	64%

Източник: По данни на МЗХГ.

От таблицата ясно се вижда, че не е достигнат нито един индикатор. Въпреки че има много добри предразполагащи показатели, от 90 потенциални МИГ са подпомогнати едва 35, поради ограничения във финансовия ресурс. Неизпълнението на първия индикатор предопределя и резултатите на следващите два индикатора за обхванатата площ и население.

С избора на 35-те МИГ създаденият административен капаците от подмярка 431-2 започва да се надгражда от подмярка 431-1. Дейностите по подмярката се изразяват главно в предоставяне на информация, обучение, консултации, разисквания на различни казуси с местните общности на избраните МИГ. Чрез мярката са подготвени и наети 151 човека, изпълняващи четири позиции: директор, технически асистент, експерт и счетоводител. В по-голямата си част екипите на МИГ са съставени от тези четири позиции, в осем от групите има по двама експерти, в една МИГ има трима. Това реално е движещата сила по места, която прилага ЛИДЕР. Изборът на местни хора за тези позиции е от голямо значение за изграждането на доверие и мобилизация на местното население и същевременно за съпричастността им

към оптималното реализиране на СМР. За съжаление, поради редица институционални забавяния и неуредици, се наблюдава голямо текучество на кадри, като за 2012 г. достига 40%, за 2013 г. – 17%, за 2014 г. – 11%(МЗХ, 2015). Тези смени влияят негативно и пораждат редица грешки, които дискредитират МИГ и подхода ЛИДЕР. В процеса на работа по прилагане на стратегиите и различните съвместни обучения се зараждат стабилни служебни взаимоотношения и процесът на отлив на кадри постепенно се нормализира.

Мярка 421 е с дуална насоченост към насърчаване на сътрудничеството на местно, регионално и национално ниво и разкриване потенциала на селските райони чрез въвеждане на иновации, подпомагане производството на местните продукти и услуги, носещи добавена стойност за района и запазване на местната идентичност. Сътрудничеството между различните МИГ е възможност да се обмени информация, да се прокарат нови идеи, да се внедрят нововъведения, да се изградят връзки и придобият различни умения. Най- значимият резултат е обменът на знания, което се счита за много важно за постигането на напредък и положително въздействие върху селските райони. Изграждането на междурегионално и транснационално сътрудничество не е лесен процес и изисква значителен ресурс от време и подготовка. Именно от този ресурс са лишени МИГ в България поради прекалено късното отваряне на мярката и липсата на достатъчно време за нейното изпълнение, предначертава и много слабия интерес към нея. Резултатите от мярката са представени в Таблица 3.

Таблица3. Резултати от мярка 421 „Междутериториално и транс-национално сътрудничество”

РЕЗУЛТАТИ			
	Изпълнение	**Целеви Индикатор**	%
Брой проекти за местно, регионално и национално сътрудничество	9	**55**	16%
Брой подпомогнати иновативни продукти и услуги	3	**40**	7,5%

Източник: По данни на МЗХГ

Както се вижда, в таблицата от заложени за изпълнение 55 проекта за междурегионално и транснационално сътрудничество, а са реализирани само 9 – едва 16% изпълнение на целевия индикатор. За подпомогнати иновативни продукти и услуги, резултатите са още по

лоши, от заложените 40 са създадени 3 – 7.5% изпълнение. Тези ниски резултати показват, че на практика мярката е почти изгубена.

Въздействието на подхода ЛИДЕР върху селските райони не се ограничава само с повишаване на капацитета и активизиране на местното население. Основният тласък за развитие на селските райони се осъществява от реализация на СМР и проектите, включени в тях. СМР са изградени според потребностите, възможностите и проблемите на района, за който са предназначени, но същевременно са съобразени и с целите и приоритетите на ОСП и ПРСР на страната. Както е упоменато по-горе, Ос 4- ЛИДЕР спомага да постигане целите на останалите 3 оси и проектите от СМР на МИГ са по мерките, включени в трите оси, с изключенията, посочени по Регламент 1698/2005. Набирането на проекти към МИГ за реализация на стратегията за местно развитие започва веднага, след одобрение на стратегиите. Но поради прекалено дългия процес на оценяване на стратегиите и избора на МИГ работното време за изпълнение на мярка 41 е силно ограничено. Въпреки малкия времеви ресурс и реалната опасност мярката да бъде изгубена, МИГ успяват да активизират 1908 бенефициенти, които внасят своите проекти към МИГ, като стойността на подадените проекти към МИГ надхвърля със 140% предвидения бюджет.

След направената оценка от Държавен фонд земеделие и Разплащателната агенция са одобрени 1588 проекта, като от тях с подписани договори остават 1221. В крайна сметка изпълнените проекти са 1071 на обща стойност 76 741 501 лв. или 99% от актуализирания/намаления бюджет на мярка 41. За интервенциите, предвидени в стратегиите за местно развитие, чрез които се въздейства върху развитието на селските райони, МИГ използват тринадесет мерки от трите оси на ПРСР (вж. Таблица 4.).

От таблицата е видно, че по-голямата част от проектите са насочени към мерките в ос три, което е разбираемо предвид лошото инфраструктурно състояние на селските общини и дългогодишната липса на инвестиции в тях. Още повече, че МИГ са до известна степен зависими от местната власт. Това съотношение на интереса по отделните оси е очаквано. За Ос 3 са предвидени най-много средства, 60% от бюджета по мярката, но желанието на бенефициентите е тези средства да са повече и договорените средства възлизат на 72%. За Ос 2 са планирани 5%, договорен е 1%, за Ос 1 са планирани 35%, договорени са 27%. Според така изложените данни може да обобщим, че мярка 41 има най-голям принос към целите на Ос 3 за въздействие върху качеството на живот в селските райони и разнообразяването на селската икономика.

Таблица 4. Разпределение на мерки и бенефициенти по трите оси

№	Ос	Мярка	Брой
1	Ос 1 „Подобряване на земеделския и горския сектор“	Мярка 111 „Обучение, информационни дейности и разпространяване на научни знания“	13
2		Мярка 121 “Модернизиране на земеделските стопанства“	307
3		Мярка 123 „Добавяне на стойност към земеделски и горски продукти“	41
4	Ос 2 „Подобряване на околната среда и природата“	Мярка 223 „Първоначално залесяване на неземеделски земи“	5
5		Мярка 226 „Възстановяване на горския потенциал и въвеждане на превантивни дейности“	12
6	Ос 3 „Качество на живот в селските райони и разнообразяване на селската икономика“	Мярка 311 „Разнообразяване към неземеделски дейности“	60
7		Мярка 312 „Подкрепа за създаване и развитие на микропредприятия“	291
8		Мярка 313 „Насърчаване на туристическите дейности“	40
9		Мярка 321 „Основни услуги за населението и икономиката в селските райони“	75
10		Мярка 322 „Обновяване и развитие на населените места“	56
11		Мярка 323 „Опазване и подобряване на селското наследство“	75
12		Мярка 331 „Професионално обучение и предоставяне информация за икономическите субекти, които работят в областите, обхванати от ос 3“	11
13		Мярка 7.1 „Напред към наследството – територията Исперих ни обединява“	11

Източник: („ИНСАЙТ“; ЕООД, Екорис Саут Ийст Юроп; ООД, БИМ Консултинг, 2018)

Въпреки положените усилия от страна на МИГ и положителното въздействие на интервенциите, реализирани чрез тях върху селските райони, постигнатите резултати сериозно се разминават от целевите индикатори, отнасящи се за изпълнението на М–41. Данните показват, че заложеният индикатор „Брой проекти, финансирани от МИГ” е изпълнен на 59% (1374 проекта), за индикатора „Брои финансирани бенефициенти от МИГ” изпълнението е 73% (997 бенефициента) („ИНСАЙТ“; ЕООД, Екорис Саут Ийст Юроп; ООД, БИМ Консултинг, 2018). Основна причина за разминаването между заложените и постигнатите индикатори се дължи главно на ограничения финансов и

времеви ресурс. Негативно влияние върху резултатите на МИГ оказват и множеството нормативни, административни и други спънки.

2. Съпоставка на резултати, цели и ресурс

За постигането на дадена цел е нужно определен ресурс, а с намаляването на ресурса е логично да намаляват и резултатите от него. Първоначалният ресурс, предвиден за поставените цели в ПРСР (2007–2013 г.), е 2.6 % от нейния бюджет или 76 988 000 евро. Времевият ресурс за прилагане на подхода ЛИДЕР е ограничен още със стартирането. Мярка 431-2 отваря две години след отварянето на ПРСР, впоследствие оценяването на първите стратегии отнема още година и половина, като забавянията продължават в почти всички етапи от прилагането на подхода. Поради тези факти заложеното в таблицата намаление на времевия ресурс от две години, е минимумът, който може да се постави, но реално загубеният времеви ресурс е много повече. Постоянните закъснения и съпровождащата ги липса на време дискредитират работата на МИГ и влошават техните резултати. Подобни неадекватни действия ограничават финансовия ресурс, определен за ЛИДЕР, в разрез с чл. 17(2) на Регламент (ЕО) 1698/2005, според който бюджетът, предвиден за ЛИДЕР, не трябва да е под 2.5% от средствата, предвидени за ПРСР. Вследствие на ограничения финансов ресурс не се достига най-важният целеви индикатор за подпомогнати МИГ и се поражда верижно неизпълнение на почти всички останали индикатори.

Съкращаването на средствата ограничава обхвата на действие и възможностите за развитие на селските райони, като същевременно засилва недоверието към подхода в местните общности. В Таблица 5 е представена съпоставка на резултати, цели и ресурс, заложени за изпълнение в ПРСР (2007–2013 г.). Внимание заслужават еднаквите стойности на последните два показателя на Таблица 5 – „Среден процент на изпълнение на всички индикатори" и „Среден процент на ползвания ресурс", между които е налице правопропорционална зависимост. С убеденост може да се твърди, че 100% - ното използване на ресурса осигурява 100% - ното изпълнение на поставените цели. Съгласно дедуктивния метод, щом всички МИГ са си свършили работата на 100% и са постигнали поставените им цели, то и всяка от тях ги е постигната на 100%. На тази основа се налага изводът, че МИГ в България са постигнали поставените им цели пропорционално на предоставения им ресурс и частичното 63% изпълнение се дължи на външни причини – административни, нормативни, институционални и пр.

Таблица 5. Съпоставка на резултати, цели и ресурс

СЪПОСТАВКА НА РЕЗУЛТАТИ ЦЕЛИ И РЕСУРС			
	Целеви индикатор	**Изпълнение**	**Изпълнение в проценти**
Подпомогнати МИГ	50	35	70%
Обхванатa площ от МИГ	36 000 хил. кв. км	25 800 хил. кв. км	72%
Обхванато население от МИГ	801 688 души	1 260 000 души	64%
Потенциални МИГ	60	90	150%
Брой преминали обучение	26000	11446 души	44%
Брой дейности за придобиване на умения и постигане на обществена активност	1300	1071	82%
Брой проекти за местно, регионално и национално сътрудничество	55	9	16%
Брой подпомогнати иновативни продукти и услуги	40	3	7.5%
Брои проекти, финансирани от МИГ	2328	1374	59%
Брои бенефициенти, финансирани от МИГ	1365	997	73%
	Целеви бюджет за усвояване	**Реално платен бюджет**	
Финансов ресурс	76 988 000 евро	43 267 000 евро	56%
Времеви ресурс	7 г.	5 г.	71%
Среден процент на изпълнение на всички индикатори	1000%	637.5%	**63%**
Среден процент на ползвания ресурс	200%	127%	**63%**

Източник: По данни на МЗХГ, („ИНСАЙТ“; ЕООД, Екорис Саут Ийст Юроп; ООД, БИМ Консултинг, 2018).

Ефектът от усърдната работа на МИГ и прилагането на подхода е визуализиран в осъвременяване на общинските сгради и инфраструктурата, разнообразяване на местната икономика с появата на нови бизнес обекти и услуги, съхраняване на културното наследство и местната идентичност. Тези интервенции са видими и осъзнати от местното население (Николова, Линкова, & Ненова, 2018), а как го оценяват си проличава от огромния интерес и желание за участие в прилагането на ЛИДЕР в страната. Почти няма община или район, отговарящи на условията за кандидатстване, да не са заявили желание за включване в подхода. По-висока оценка за положителното въздействие на подхода ЛИДЕР и МИГ върху селските райони няма.

Заключение

Намаляване на времевият и финансов ресурс, административните и нормативните затруднения, оказват негативно въздействие върху резултатите от прилагането на подходът в България, поражда риск от неизпълнението на проектите, резултатите, целите и стратегиите за местно развитие, като намаляват ефективността и дискредитира подхода ЛИДЕР.

Въпреки трудностите и проблемите с които се сблъскват МИГ при прилагането на подхода в страната, от постигнатите резултати ясно се откроява приносът на интервенциите за устойчиво развитие на тези райони, като се отчита, че по-голямата част от МИГ постигат в значителна степен поставените в СМР цели като активизиране на местното население, информиране и обучения на заинтересовани лица, създаване и повишаване на капацитета, управление и реализация на проекти, оптимизиране на местното самоуправление, сътрудничество с други райони и др. Интервенциите, реализирани чрез МИГ, допринасят за устойчивото развитие на района, който представляват, и независимо от множеството съпътстващи проблемите, успяват в по-голямата си част да изпълнят своите СМР.

ЛИТЕРАТУРА

"ИНСАЙТ; ЕООД, Екорис Саут Ийст Юроп; ООД, БИМ Консултинг. (2018). *Последваща оценка на Програмата за развитие на селските райони 2007-2013 г.* София: ECORYS.

Блажева, В., Николова, М., Линкова, М., Грозева, Д., & Ненова, Р. (2011). *Развитие на селските райони.* Свищов: А.И. "ЦЕНОВ"-СВИЩОВ.

МЗХ. (2015). *Административен капацитет и промени в персонала на МИГ.* Изтеглено на 07 07 2018 г. от www.leader-network.org: www.leader-network.org/images/prezentacii/new/2.ppt

МИГ – Тутракан – Сливо поле. (11 01 2017 г.). *Подходът Лидер цели-Местни инициативна група Тутракан-Сливово поле.* Изтеглено на 11 01 2018 г. от mig.tutrakan-slivopole.bg: mig.tutrakan-slivopole.bg/media/.../презентация-лидер-ес-история-и-преглед.pptx

ОСНОВНИ АСПЕКТИ И ПРОБЛЕМИ ПРИ ДЕФИНИРАНЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В БЪЛГАРИЯ

Докторант Боряна Георгиева
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *Съществуват редица дефиниции на селските райони в икономическата литература и нормативните документи, различаващи се във всяка страна. Създаването на собствена дефиниция се базира на социално-икономическото състояние в страните – членки на ЕС и е строго индивидуална. Затова актуалността на тематиката е ключова за политиката, насочена към селските райони, както и промените, насочени към критериите за определяне на конкретните територии.*

Ключови думи*: селски райони, дефиниции, подходи*

1. Въведение

Важна част от административното райониране на страната са селските райони. Те се отличават с разнообразие по отношение на техните природни, социално-икономически и институционални условия и особености. На това многообразие се дължат различията при дефиниране на селските райони в отделните страни. България няма голям опит в планирането и осъществяването на политика, насочена към развитието на селските райони. Понятието придобива по-съществено съдържание след навлизането му в официалните документи на страната и селските райони стават обект на държавна политика. Формулирането на официална дефиниция започва поради преговорите на страната ни за членство в ЕС (Георгиева, 2018).

Целта на разработката е да направи преглед на използваните подходи при дефиниране на термина „селски райони“, прилагането на различни дефиниции в България, както и някои проблеми произтичащи от териториалния обхват на селските райони и тяхното разрешаване.

2. Подходи при дефиниране на селските райони

Няма единно мнение сред изследователите за същността и характеристиките на селските райони. Основните причини за това са

свързани с разликата в разбиранията какъв е обхвата на термина „селски“ и елементите, които го характеризират, като природни, икономически, културни и др. Друга причина е трудността да се съберат данни от основните географски единици. Поради тези причини са оформени няколко основни подхода за дефиниране на селските райони (Митева, 2011).

А. Пространственият подход разглежда селските райони от гледна точка на тяхното местоположение, начина на използване на земята и др. Този подход се базира на пространствените модели на икономиката, където селскостопанската продукция е групирана в концентрирани места около града, според интензивността при използване на земята. Тук концентрацията на фирми и работници привлича малкия бизнес, което води до предлагането на разнообразни продукти, умения и информация. Следствие от тази дейност е диверсификацията, която е положителен външен ефект, както и стимул за създаване на нови фирми и разкриването на нови работни места. Но се получава и конкуренция при използването на земята, както и отрицателни външни ефекти от замърсяването. Затова се появяват различия от центъра на града към периферните райони. Периферията се характеризира с традиционните икономически и социални структури, които са зависими от градския център. В този подход селския район съвпада с периферията.

Определението за селски район, което може да се изведе от пространствения подход го определя като пространство, в което преобладава използването на земята за целите на селското и горското стопанство; има малки населени места и има определен поведенчески модел, насочен към опазване на околната среда.

В. При териториалния подход се набляга на икономическата диверсификация на селските райони. Пространството е разделено на териториални единици, които обхващат местната/регионалната икономика. В териториалната единица се включва селскостопански и промишлени дейности/услуги и се състои от един или повече центрове. За дефиниране на селските райони според този подход се използват гъстота на населението и разстояние. Териториалните единици могат да бъдат градски, гъсто населени територии, да имат оформен център и малък размер на откритото място или селски територии с ниска гъстота, един или повече малки градове и голям размер на откритото пространство.

С. Социално-конструктивният подход, характеризира социалните функции на селските райони. При този подход се набляга на

спокойствие, почивка, открито пространство, отдалеченост на конкретните райони.

3. Дефиниране на селските райони в България

Съгласно Програмата за развитие на селските райони (2014-2020) националната дефиниция определя като „селски райони" общините (LAU 1), в които няма населено място с население над 30 000 души (Вж Фиг. 1).

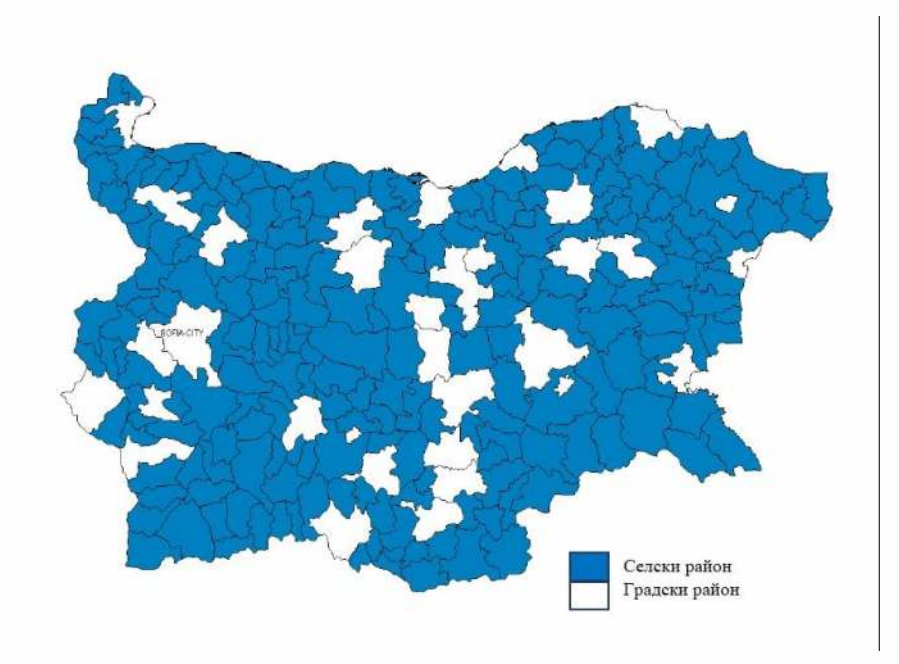

Фиг. 1. Селски райони в България по националната дефиниция на ниво LAU 1

Източник: Програма за развитие на селските райони 2014-2020 г.

Съгласно определението 232 общини от общо 265 общини в България са класифицирани като селски район (МЗХ, 2014). Подобна дефиниция е използвана при програма САПАРД[1] и при Програмата за развитие на селските райони (2007-2013). За изпълнение на предприсъединителната програма САПАРД, Националният план за развитие на земеделието и селските райони (2000-2006) приема работна дефи-

[1] САПАРД е специална програма за присъединяване в областта на земеделието и развитието на селските райони (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development - SAPARD)

ниция, където определението дефинира селските райони в България като „общини, чийто най-голям град е с население под 30 000 души и гъстотата на населението е под 150 д./км^2“. В България тези райони се определят чрез Наредба №14[2] на Министерството на земеделието и горите /МЗГ/ и на Министерството на регионалното развитие и благоустройството /МРРБ/ (Янакиева, 2007). С тази наредба се определят критериите за териториалния обхват на селските и планинските райони и включените в тях населени места (МЗХ, 2005).

Използват се различни дефиниции за селски район – европейската класификация на ниво NUTS[3] III (28 административни области), националната класификация на ниво LAU1 (265 общини), както и административното разпределение - NUTS II (6 района за планиране). Районите, които образуват второ ниво и областите на трето равнище, са с териториален обхват (Вж Фиг. 2):

Фиг. 2. Карта на районите за планиране NUTS II и административните области NUTS III в РБългария

Източник: Министерство на регионалното развитие и благоустройството https://www.mrrb.bg/bg/regionalno-razvitie/regioni-v-bulgariya/

[2] Наредба №14 от 1 април 2003 г. за определяне на населените места в селски и планински райони, ДВ, бр.35, обн. 26.08.2005

[3] Номенклатура на териториалните статистически единици

– Северозападен район, включващ областите Видин, Враца, Ловеч, Монтана и Плевен.

– Северен Централен район с области Велико Търново, Габрово, Разград, Русе и Силистра.

– Североизточен район – областите Варна, Добрич, Търговище и Шумен.

– Югоизточен район, който включва областите Бургас, Сливен, Стара Загора и Ямбол.

– Южен Централен район включващ областите Кърджали, Пазарджик, Пловдив, Смолян и Хасково.

– Югозападен район и областите към него – Благоевград, Кюстендил, Перник, Софийска и София (столица).

Те са създадени във връзка с изискванията за присъединяване на страната ни към Европейския съюз, където районите от второ равнище на NUTS са поставени като основен обект на планиране, прилагане и наблюдение на Цел 1 на структурните фондове на ЕС. Фондовете са създадени да стимулират развитието на изостаналите селски райони.

Според типологията за градски-селски региони, базирана на старата версия „2010 NUTS version and 2006 Geostat population grid“, в България като преобладаващо селски региони са определени 15 области, като междинни са 12 на брой, докато само един е обособен като преобладаващо градски регион – София (столица). Данните по тази типология са до 2014 г. Към 01.01.2015 г. по новата типология „2013 NUTS version and 2010 Geostat population grid“ в България 7 области са преобладаващо селски – областите Видин, София, Разград, Силистра, Търговище, Смолян и Кърджали. Междинни са 20 области - Монтана, Враца, Ловеч, Плевен, Велико Търново, Габрово, Русе, Варна, Добрич, Шумен, Бургас, Сливен, Ямбол, Стара Загора, Благоевград, Перник, Кюстендил, Пловдив, Хасково и Пазарджик. Преобладаващо градски район е един регион – София (столица).

4. Проблеми, произтичащи от териториалния обхват на селските райони и тяхното разрешаване

През годините дефинициите на селските райони се дискутират и променят, за да се отбележат промените в социално-икономическата ситуация или административно-териториалната структура на държавно ниво. В голяма част от икономическите изследвания, селските райони са свързани с географския аспект. В тях функционира стопанска дейност, насочена към първичния сектор (селско стопанство,

горско стопанство, добив на полезни изкопаеми и др.), отличават се с ниска гъстота на населението и отдалеченост от влиянието на градските центрове. Основният критерий на национално ниво е броят на населението, докато в ЕС е гъстотата на населението на дадената територия. Показателят се използва на база броя на населението, природни дадености и местоположението на селския район. Северна България продължава да изостава в развитието си в сравнение с Южна България. Северните части са с по-малка територия и население и помалко големи градове-центрове.

Дефиницията за селски райони на Организацията за икономическо развитие и сътрудничество, определя териториалните единици като селски, ако гъстотата им е под 150 души/км^2. Обхватът на селските райони по европейската дефиниция на ОИСР е по-голям, сравнен с националната наредба. Причината е, че при нея се елиминира критерият в общината да няма град с население над 30 000 души, а остава изискването – населението да не превишава 150 жители/км^2. Но се смята, че дефиницията на Организацията на ниво област е неподходяща за България, тъй като характеризира като селски райони цялата територия на страната, освен София-град. Затова една от задачите на ЕС е да унифицира дефиницията на понятието „селски райони“ за страните-членки на Съюза, защото до момента всяка страна използва различни определения и се проявява субективизъм.

Формулирана твърде общо, дефиницията на селския район в България, не е достатъчно условие, за да се реализират всички мерки, насочени към проблемите в специалните територии. Прилагането на диференциран подход чрез набор от критерии и показатели (икономически, демографски, социални, инфраструктурни и др.) може да доведе до успешно планиране и реализиране на мерки и стимули за развитие на селските райони. Възможно е постигане на ефективност при реализация на целите и приоритетите на провежданите политики за селските райони чрез стратегии, съобразени с проблемите на различните видове селски райони.

Заключение

От направения преглед на критериите за дефиниране на селските райони се отличават гъстотата и броят на населението. Тези определения са подложени на различни критики, като вариация на европейски такива, тъй като всяка страна от ЕС трябва да изработи своя дефиниция за селски район, съобразена с националните особености.

Отъждествяването на селските територии не е удачен вариант, тъй като намалява възможностите на местно население за развитие на техния регион чрез стратегии, насочени към финансово подпомагане на селската икономика.

ЛИТЕРАТУРА

Георгиева, С. (2018). Дефиниране на селските райони. *Проблеми на географията 1-2*, 35.

Митева, А. (2011). Развитие на подходите за дефиниране на селските райони. *"Икономиката и управлението в XXI век - решения за стабилност и растеж"* (р. 118). Свищов: АИ "Ценов".

Митова, Д. (2018). Демографските процеси в България след присъединяването към ЕС и проблемите на развитие на човешките ресурси в селските райони (на база на европейската типология на райониране. *Икономика и управление на селското стопанство; бр.2*, 60.

Янакиева, И. (2007). Типология на селските райони в България. *Икономическа мисъл; 1*, 23.

UN. (2011). *Statistics on Rural Development and Agricultural household income.* Rome, Italy: The Wye Group Handbook.

МЗХ. (2014). *Програма за развитие на селските райони.*

МЗХ. (2005). *http://econ.bg/%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8-%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B5/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B1%D0%B0-14-% D0%BE%D1%82-1-%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BB-2003-%D0%B3-%D0%B7%D0%B0-%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B5%.*

НЯКОИ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ПРОБЛЕМИ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В КОНТЕКСТА НА АГРАРНИЯ СЕКТОР В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Докторант Росен Коцев
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме: *През 2007 г. Европейската комисия в аналитичен доклад, (JCR, 2007), въвежда два критерия за разделяне на селските и градски райони – достъпност (периферност) и процент на територията, заета от естествени природни площи. В изследването са тествани различни прагове на дефиницията за няколко държави – Белгия, Франция и Полша.*

В продължение на този доклад през 2009г. (JCR, 2009), така избраната дефиниция е тествана допълнително върху Чешката република и Ирландия. В изследването се дефинират четири основни райони – „селски достъпен”, „селски периферен”, „градски с преобладаваща изкуствена среда” и „градски с преобладаваща естествена среда”. България не е изследвана в тези два доклада поради липсата на данни.

През 1993 г. Договорът от Маастрихт дава още по-голяма важност на селските райони. Те стават основен приоритет в политиката на подкрепа на Европейския съюз за икономическа и социална кохезия. По-важните акценти са: развитие на малкия и среден бизнес, усъвършенстване на нови технологии, биологично земеделие и развитие на културния и селския туризъм.

Във връзка с горното, основната цел, заложена в доклада, е да се открояят някои характеристики и проблеми на селските райони в Република България, в контекста на аграрния сектор.

Обект на разглеждане и анализ са селските райони, а предмет на разглеждане са съпътстващите тяхното функциониране и развитие, проблеми.

Ключови думи*: селски райони, аграрен сектор, обща селскостопанска политика, приоритети, характеристики, проблеми, анализ.*

Увод

Съгласно националната дефиниция и нормативната уредба, селски са районите, на чиято територия няма населено място с население над 30 000 души и гъстотата на населението е под 150 жители/кв. км. В

обхвата на селските райони попадат 90 371 кв. км. от територията на страната (81,4%) и 43,5% от населението.

В Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) на Република България за периода 2007–2013г., [www.mzh.government.bg] е заложен критерий „необлагодетелстваност", като са определени два типа такива райони - необлагодетелствани планински райони и други необлагодетелствани райони (с влошено качество на почвите). Дефиницията за необлагодетелстваност се базира изцяло на географски фактори и не отчита трудностите, свързани с икономически и социални проблеми на общините, а в страната са налице значими различия в икономическото развитие на селските общини, което определя нуждата да бъдат разграничени отделните типове общини и те да бъдат количествено дефинирани.

През последните години на социално-икономическото развитие на селските райони се отделя все по-голямо внимание в общата селскостопанска политика (ОСП). Само споменаването на факта, че те заемат близо 90% от общата територия на страната и 42% от населението, е достатъчен за важността им за развитието на цялата страна, респективно, за развитието на аграрния сектор.

1. Някои акценти в развитието и състоянието на аграрния сектор

Един от най-често срещаните измерители относно важността на един сектор, в това число и на аграрния сектор, е делът му в общия Брутен вътрешен продукт (БВП) на националната икономика. През 2017 г. (Фиг. 1). този дял е едва 3,7% и в същото време делът на сектора в заетостта намалява значително по-бавно – от 19,4% през 2007 г. до 18,9% в 2017 г.

Земеделието остава важен сектор за българската икономика, особено по отношение на заетостта. В същото време нарастването на производителността на труда в земеделието изостава силно от това в промишлеността и услугите.

Тенденцията на към понижаване на дела на отрасъл „Селско стопанство", за сметка повишаване на тези на търговията и услугите, важи и за България, но не с такава сила, както в ЕС. За периода 2011-2014 г. относителният дял на бранша е в границите на 5,25-5,37, но през последните 2 години спада до 4,4%.

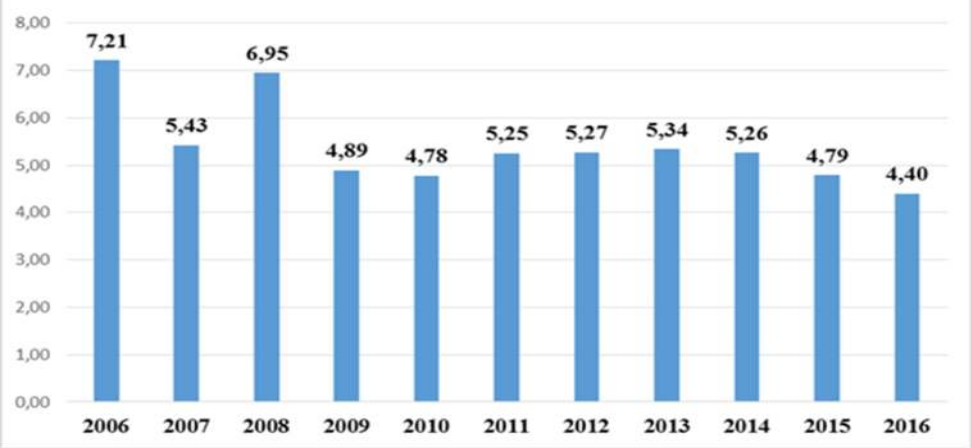

Фиг. 1. Относителен дял на БДС в БВП на сектор селско стопанство
Източник: https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=BG

По отношение дела на добавената стойност на сектор „Селско, горско стопанство и рибовъдство“ в общата добавена стойност в икономиката на ЕС отбелязва сравнително трайна тенденция, която средно за 9 годишния период е 1,6-1,7%.

За България този дял е относително висок и важността на бранша е много по-висока. Най- силните години за бранша са били от 2011-2014 г., където стойностите са 5,2-5,3%. През 2018 г. има най-ниското ниво от 4,21%.

Едно сравнение с ЕС, показва, че делът на брутната добавена стойност в селското стопанство през 2010-2016 г. варира в границите на 3%.

По относителен дял на БДС, тенденцията е плавно надолу и тя започва да се доближава до аналогичната на другите страни – членки на ЕС, а именно намаляване дела на селското стопанство за сметка на другите сектори и водещо значение на сектора на услугите (Фиг. 2).

Състоянието на брутната продукция и БДС в селското стопанство е пряка функция на структурата на производството, която през наблюдавания период се е променила значително, като делът на растениевъдството нараства значително за сметка на животновъдството. През 2017 г. растителната продукция, представлява близо 70% от БДС в селското стопанство, и животновъдство с 25%, а останалите 5,8% се формират от селскостопански услуги.

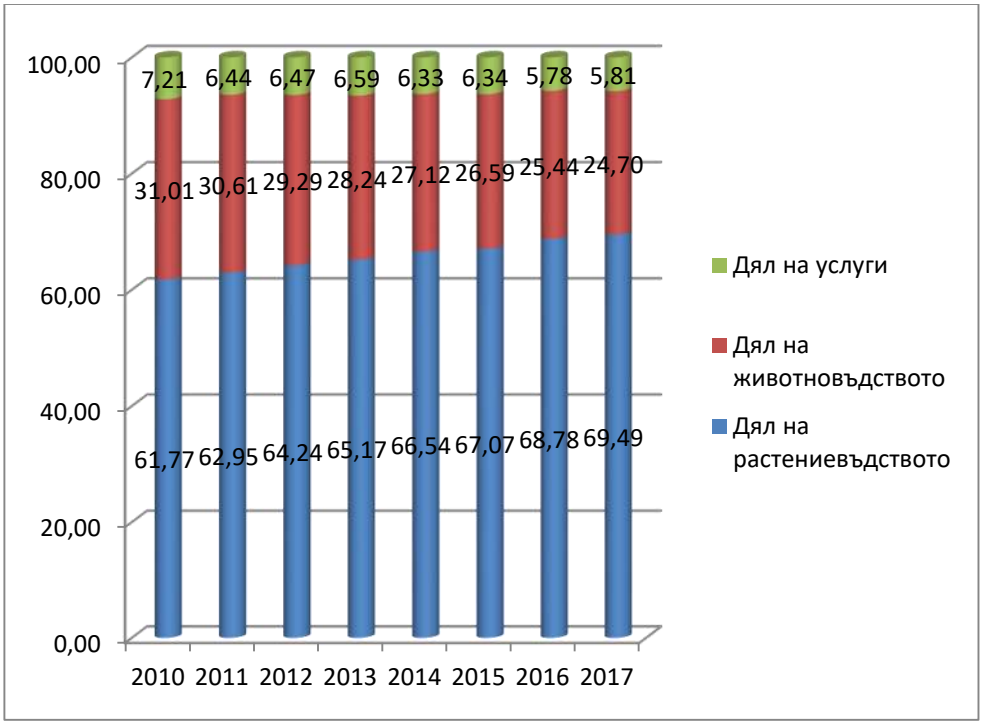

Фиг. 2. Дял на подсекторите в производството на селскостопанска продукция за периода 2010-2017 г.

Източник: НСИ, Икономически сметки за селското стопанство и собствени изчисления

При отчитане на дела на отделните продукти а периода 2007-2017 г., се налага изводът за следните съществени промени:

- делът на растениевъдството, животновъдството и услугите в началото на периода е съответно 51,5%, 41,0% и 7,4%, а в края – 68,3%, 25,8% и 6,0%, а през 2017 г.;

- делът на животновъдството пада с над 15%, за сметка увеличаване на този на растениевъдството – с близо 17%.

На база на горното, могат да се направят някои изводи:

- За 8 години относителният дял на сектор „Растениевъдство“ се е увеличил от 61,8 до 69,5% или със 7,7% общо;

- За същия период делът на животновъдството се свива с 6,3% и през 2017година (само 1 от всеки 4 лева е произведен от сектора);

- Делът на услугите също показва трайна тенденция на понижение и се движи в границите на 5,8-7,2%.

Делът на разходите за ДМА (Фиг. 3) в сектора е най-нисък през 2010 г. - едва 5,64%.

От 2011 г. разходите показват устойчива тенденция и се движат в границите на 7,16-8,93%. Тази трайна тенденция, особено след членството на страната в ЕС, е индикатор за засилената инвестиционна активност и обновяването на технологичната въоръженост на сектора, но малка част от тях са насочени към селските райони.

Фиг. 3. Делът на разходите за ДМА
Източник: НСИ, Икономически сметки за селското стопанство

Освен това, растениевъдството трайно измества сектор „Животновъдство“ и докато през 2010 г. то е произвеждало 2 пъти повече продукция, през 2017 г. в това отношение е вече с 2,8% (Фиг. 4).

2. Специфични характеристика на селските райони.

Както всяка една сложна система, и селските райони представляват съвкупност от множество елементи, всеки един от които дава известна представа за тяхното състояние.

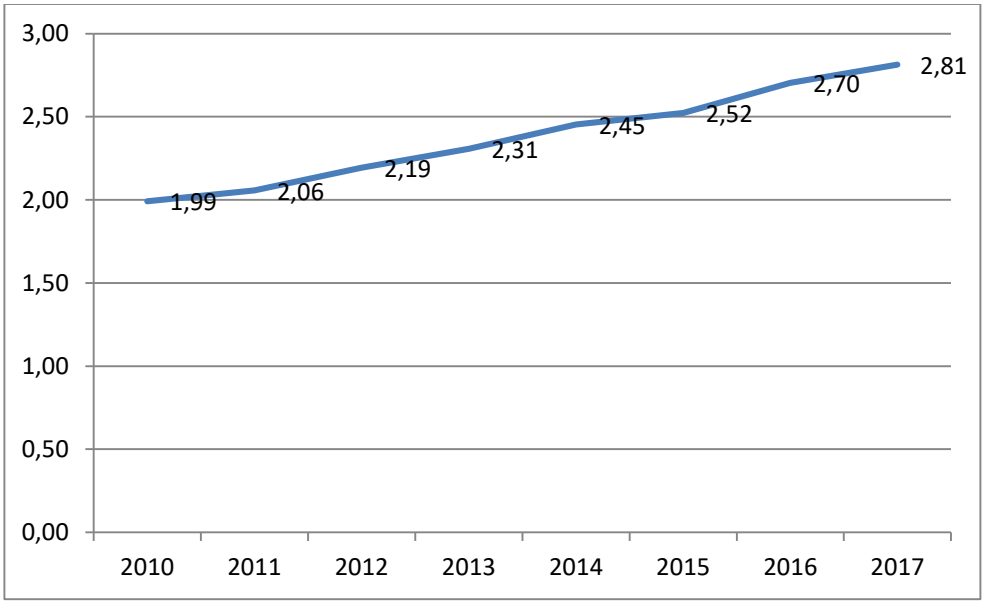

Фиг. 4. Отношение растениевъдство/животновъдство
Източник: Министерство на земеделието, Аграрна статистика

Факторите, които оказват влияние върху развитието на селските райони, могат да се групират по следния начин:

А/ Природни фактори – свързани с идентифицирането на специфичните природни ресурси на местната система, които биха осигурили конкурентни предимства;

- Природни географски условия - релеф, климат, вода, почвени ресурси, флора и фауна и др.;

- Географско разположение - от гледна точка на географското положение на района, степен на достъпност, разстояние до града и големи пазарни центрове, връзки с развити региони;

Б/ Антропогенни /цивилизационни/ фактори, свойствени за даден регион:

а/ Тези фактори са и могат да се разглеждат в материална и нематериална форма:

- Материалните елементи включват изградената инфраструктура - икономическа, техническа и социална.

Икономическата инфраструктура се характеризира с действащите икономически агенти, тяхната структура и отраслова специализация.

Техническата инфраструктура се представя чрез транспортни артерии, водни ресурси , комуникационни ресурси.

Социалната инфраструктура включва средата, състояща се от установените образователни, здравни и социални организации на местно ниво.

- Нематериалните фактори включват човешки ресурси, институционални структури (публични, частни, организации и асоциации), културно-исторически ресурси, пространствена и селищна организация и разпознаваемостта на региона (представяне, реклама);

- Финансовата среда е представена чрез наличните пазари и финансови институции (банки, застраховки и инвестиции), публични и частни финансови потоци.

Напоследък популярност придобиват още две от характеристиките на селските райони (Sotte et al., 2012):

а) отдаване на все по-голямо значение на териториалните въпроси (напр. по-силни интеграции между селските и градските райони);

б) полиморфизъм или съвместното съществуване на различни форми на интеграция в селските райони.

Селските райони притежават и териториална конкурентоспособност, която включва (LEADER European Observatory, Territorial Competitiveness. 1999, с.5): съгласуваност в използването на ресурсите на района; участие на различни играчи и институции от региона; интегриране на иновативни за района бизнес сектори; реализиране на сътрудничество с други райони и политики на Общността, както и в глобален контекст.

Териториалната конкурентоспособност на даден регион включва четири измерения, които могат да се комбинират по различен начин за всеки район.

Такива са:

а/ „Социална конкурентоспособност“ – способността на участниците от района да действат заедно въз основа на споделена концепция, както и да насърчават сътрудничеството между различните институционални равнища;

б/ „Екологична конкурентоспособност“ – способността на участниците от района, да се възползват максимално от своята околна среда, като я превръщат в отличителен белег на техния район, като в същото време се гарантира, че техните естествени ресурси и наследство ще се запазят за бъдеще;

в/ „Икономическа конкурентоспособност“ – способността на участниците от района да създават и запазват максимална добавена стой-

ност, както и да се засилват връзките между секторите, да се комбинират ресурси по ефективен начин, да се повишава стойността на местните продукти и услуги;

г/ „Глобална конкурентоспособност“ – способността на района да подобрява мястото си сред останалите райони, както и в глобалния свят, като по този начин се гарантира жизнеността в глобален контекст.

Също така един от възможните аспекти на развитие на фирмите от аграрния сектор, е използване на концепцията за многофункционално земеделие, при която се залага на отличителните различия на сектора в сравнение с другите отрасли, като в случая се предлага да се включат дейности, свързани с консумацията на качествени храни и аграрен туризъм (Николова, Линкова, Ненова, 2017).

3. Проблеми в селските райони

Проблемите в селските райони са изключително разнообразни.

Голяма част от тях са анализирани в Последваща оценка (ex-post) от Заключителния доклад от Програмата за развитие на селските райони 2007-2013 г.

Таблица 1. Основни проблеми на селските райони

По отношение на постигане на конкурентно и иновативно земеделие, горско стопанство и хранително-вкусовата промишленост	
Липса на финансиране	• Недостиг на собствен капитал и труден достъп до кредити за дребните стопани в земеделието и горското стопанство;
Нискоквалифицирана и застаряваща работна сила	• Застаряваща работна сила в земеделието и горското стопанство; • Ниско образователно и квалификационно равнище, недостатъчни управленски умения на работната сила в земеделието и частните горовладелци;
Липса на иновации	• Не добре развита система за професионално обучение в земеделието, хранително-вкусовата промишленост и горското стопанство и недостатъчен обхват на консултантските услуги; • Слаба интеграция на научноизследователските звена и бавно навлизане на иновациите в земеделието и хранително вкусовата промишленост

По отношение на качеството на живот в селските райони	
Обезлюдяване, бедност и социална изключеност	• Застаряващо население, отрицателен естествен прираст и миграция на населението; • Бедност и социална изключеност в селските райони; • Ниско качество на социалното обслужване и слаб достъп на населението от селските райони до основни услуги (училища, здравеопазване и социални грижи, навлизане на информационните и компютърни технологии, услугите, свързани със свободно време и развлеченията); • Слаб социален капитал за местно развитие.
Силно зависима от земеделието икономика и висока безработица	• Силно зависима от земеделието икономика и ограничени възможности за намиране на работа извън селското стопанство; • Влошаващо се качество на работната сила в селските райони (нисък образователен статус, незадоволително участие в процеса на непрестанно придобиване на знания и подобряване на квалификацията, дълги периоди на безработица);
Амортизирана или липсваща инфраструктура	• Силно амортизирана и/или липсваща основна инфраструктура (пътна инфраструктура, водоснабдяване и канализация).

Заключение

Развитието на селските райони в Република България и преодоляването на проблемите им, трябва да върви успоредно с Европейските приоритети в тази област.

Постигането на целите за развитие на селските райони, допринасящи за стратегията „Европа 2020“ за интелигентен, устойчив и при-

общаващ растеж, следва да се осъществява чрез следните шест приоритета на Съюза за развитие на селските райони, в които са отразени съответните тематични цели на ОСР:

- стимулиране на трансфера на знания и иновациите в областта на селското и горското стопанство и селските райони с акцент върху следните области: стимулиране на иновациите, сътрудничеството и развитието на базата от знания в селските райони; укрепване на връзките между селското стопанство, производството на храни, горското стопанство и научноизследователската дейност и иновациите, включително с цел подобряване на екологичното управление и екологичните показатели;

- повишаване на жизнеспособността на земеделските стопанства и конкурентоспособността на всички видове селскостопанска дейност във всички региони и насърчаване на новаторските технологии в селското стопанство и устойчивото управление на горите, с акцент върху следните области : подобряване на икономическите резултати на всички земеделски стопанства и улесняване на преструктурирането и модернизирането на стопанствата, особено с оглед на увеличаването на пазарното участие и ориентация и на разнообразяването в селското стопанство; улесняване на навлизането на земеделски стопани с подходяща квалификация в селскостопанския сектор, и по-специално приемствеността между поколенията;

- насърчаване на организацията на хранителната верига, включително преработката и предлагането на пазара на селскостопански продукти, на хуманното отношение към животните и управлението на риска в селското стопанство с акцент върху следните области: подобряване на конкурентоспособността на първичните производители чрез по-доброто им интегриране в селскостопанската и хранителната верига посредством схеми за качество, които да добавят стойност към селскостопанските продукти, популяризиране на местните пазари и къси вериги на доставки, групи на производителите и организации и междубраншови организации; подпомагане на превенцията и управлението на риска на стопанствата;

- възстановяване, опазване и укрепване на екосистемите, свързани със селското и горското стопанство, с акцент върху следните области: възстановяване, опазване и укрепване на биологичното разнообразие, включително в зони по „Натура 2000“ и в зони с природни или други специфични ограничения и земеделие с висока природна стойност, както и на състоянието на европейските ландшафти; подобряване управлението на водите, включително управлението на торовете и

пестицидите; предотвратяване на ерозията на почвите и подобряване на управлението им и други.

ЛИТЕРАТУРА

Николова М., М. Станчева- Линкова, Р. Ненова Развитие на селските райони, Академично издателство - Ценов-, 2017, с.47;

Sotte, F., Esposti, R. and Giachini, D. (2012). The evolution of rurality in the experience of the „Third Italy". Paper presented at the workshop European governance and the problems of peripheral countries (WWWforEurope Project), Vienna: WIFO, July,p.12-13;

JCR, 2007, „Review and Improvements of Existing Delimitations of Rural Areas in Europe";

JCR, 2009, „Delimitations of rural areas in Europe using criteria of population density, remoteness and land cover";

LEADER European Observatory, Territorial Competitiveness. 1999, p.5

www.mzh.government.bg;

www.nsi.bg;

https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=BG.

ДЕЙНОСТИ В РЕГИОНА НА ОБЛАСТ БЛАГОЕВГРАД /ОБЛАСТНА ДИРЕКЦИЯ НА ДФ „ЗЕМЕДЕЛИЕ“ - БЛАГОЕВГРАД

Инж. Елена Ташкова,
Държавен Фонд „Земеделие” – РА ОД Благоевград

Резюме: *Държавен фонд „Земеделие“ е първостепенен разпоредител с бюджетни кредити съгласно § 9, ал. 1 на преходните и заключителни разпоредби на Закона за публичните финанси, като в чл. 45 от Закона за държавния бюджет е утвърден бюджета му. С всяка изминала година както земеделските стопани, така и плащанията към заявените от тях мерки и схеми намаляват на територията на Област Благоевград.*

Ключови думи*: земеделие, дейност, Благоевград, подпомагане*

1. Въведение

Държавен фонд „Земеделие“ (ДФЗ) осъществява дейността си съгласно националното законодателство и приложимото право на ЕС. Фондът изпълнява функциите по програма „САПАРД“ съгласно Многогодишното финансово споразумение. ДФЗ е структуриран в 28 областни дирекции със седалища в областните центрове в страната. Специализираната администрация на фонда е организирана в 10 дирекции.

2. Областната дирекция - София, е с териториална компетентност в границите на областите София, Софийска, Благоевград, Кюстендил и Перник;

Областните дирекции на ДФЗ разглеждат децентрализираните мерки за подпомагане, а централизираните мерки за подпомагане се разглеждат в дирекция „Договориране по прилагане на мерки за развитие на селските райони“ в централно управление на Държавен фонд „Земеделие“.

От страна на земеделските стопани има засилен интерес към схемите за подпомагане, насочени към планинските райони, както и към някои мярки от ПРСР: 6.1. – Стартова помощ за на млади земеделски стопани на възраст до 40 години; 6.3. - Стартова помощ за развитието на малки стопанства; 4.1.2. Инвестиции в малки земе-

делски стопанства. Проявява се интерес и към мярка 11. Биологично земеделие и различни практики и методи за биологично земеделие в растениевъдството и животновъдството.

Целите на ОД на ДФ „Земеделие“ - Благоевград за периода 2014-2020 г., (в случая се анализират 2016 г., 2017 г., 2018 г. и 2019 г., първо полугодие) са планирани, съобразно спецификата на дейността и функциите на администрацията, и са обвързани с конкретни резултати, както и със стратегическите и оперативни цели на Фонда.

Благоевград е една от 28-те области в България. Административен център е едноименният град Благоевград. Областта се намира в югозападната част на България и на практика съвпада с географския регион Пиринска Македония. С площ от 6449,5 km² тя е трета по големина в България. На север областта граничи с област Кюстендил и Софийска област, на изток – с област Пазарджик и с област Смолян, на юг с Република Гърция и на запад със Северна Македония.

В област Благоевград се намират изцяло или части от планините Пирин, Рила, Родопи, Влахина, Малешевска, Огражден, Беласица, Славянка и Стъргач и два от трите национални парка в България. Областта е и втора по горски площи. Има 14 общини с множество населени места.

2.1. Прием на проектни предложения по подмярка 6.1

„Стартова помощ за млади земеделски стопани” от мярка 6 „Развитие на стопанства и предприятия“ от ПРСР 2014 - 2020 г., от 2018 г.

По приема от 2018 г. на подмярка 6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани” от ПРСР 2014-2020 г. до последния етап – за техническа и финансова оценка стигат 1001 проекта, от които са одобрени 994 проекта, които попадат в 130% бюджет, от които се договорират 880 проекти на млади фермери, получили до 40,36 точки. Те влизат в 100% от разпределения бюджет от 22 млн. евро. Останалите 114 проекта ще бъдат финансирани след нотификация. Те са с оценка до 35,96 точки ранкинг. За приема са разпределени 22 000 000 евро (43 027 600 лв.). Одобрените проекти ще бъдат подкрепени с до 25 хил. евро.

Интересът на младите хора към финансовата подкрепа, насочена към създаването или модернизирането на жизнеспособни и устойчиви земеделски стопанства е огромен. В рамките на приема през ИСУН са подадени 1 837 заявления, с обща стойност на исканата помощ от 45 925 000 евро (89 820 115) лв. От тях отпадат 178 проекта поради дублиране на бенефициентите.

Назначена комисия разгледа оставащите 1 659 предложения, на стойност 41 475 000 евро. От тях, след извършена предварителна оценка, остават 1 146 проекта. Всички са проверени на място - част от процедурата за оценка на административно съответствие и допустимост. Общата стойност на заявената субсидия за тях възлиза на 28 650 000 млн. евро (56 033 670 лв.), което представлява 130 % от разпределения бюджет за приема.

Финансовата помощ за един кандидат не може да надвишава левовата равностойност на 25 000 евро за период от пет години.

Проектите по подмярка 6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани“ от мярка 6 „Развитие на стопанства и предприятия“ от Програмата за развитие на селските райони за периода 2014 - 2020 г., подадени чрез ИСУН, на които са извършени посещения на място, са общо 46 за област Благоевград.

До одобрение, с изготвени уведомителни писма от служителите в отдел ПСМП на ДФ „Земеделие“ Благоевград, по подмярка 6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани“ от мярка 6 „Развитие на стопанства и предприятия“ от Програмата за развитие на селските райони за периода 2014 - 2020 г., подадени чрез ИСУН са стигнали общо 25 броя проектни предложения.

2.2. Прием на проектни предложения по подмярка 6.3

„Стартова помощ за развитието на малки стопанства“ от мярка 6 „Развитие на стопанства и предприятия“ от ПРСР 2014 - 2020 г.

Общият размер на средствата, които се предоставят по процедурата за подпомагане на малки земеделски стопанства, възлиза на 43 027 600 лв. Финансовата помощ за един кандидат не може да надвишава левовата равностойност на 15 000 евро за период от пет години.

Подмярка 6.3 „Стартова помощ за развитието на малки стопанства“ предоставя възможност за стартова подкрепа на малки земеделски стопанства, с цел повишаване на конкурентните им предимства и производство на качествени селскостопански продукти.

Условията за кандидатстване по процедурата са уредени в насоки, утвърдени от Управляващия орган на ПРСР.

3. Кампания Директни плащания

В края на месец март всяка година стартира кампанията по приемане, обработване и представяне в областна дирекция на ДФЗ на заявления за единно плащане на площ. За кампания 2018 г., ОД „Земеде-

лие” – Благоевград и общинските служби по земеделие организират и контролират процеса по регистрация на бенефициенти и предаване на заявления за директни плащания в ОД на ДФЗ-РА – град Благоевград.

Една от най-важната задача за Областната дирекция е обработката на заявленията за подпомагане на земеделските стопани в системата ИСАК /Интегрирана система за администриране и контрол/.

Директни плащания, Прием и обработка на заявления за подпомагане по кампания „Директни плащания“ – 2017 г. – 14 745 бр. бр. – общо подадени в ОПСМП.

Директни плащания, Прием и обработка на заявления за подпомагане по кампания „Директни плащания“ – 2018 г. – 14 522 бр. – общо подадени в ОПСМП.

Директни плащания, Прием и обработка на заявления за подпомагане по кампания „Директни плащания“ – 2019 г. – 14 049 бр. – общо подадени в ОПСМП.

С всяка следваща година се наблюдава намаляване на броя на подадените заявления за подпомагане по кампания „Директни плащания“.

На територията на областта за стопанската 2017/2018 година намаляване на броя на подадените заявления за подпомагане, респ. на броя на земеделските стопани. За сравнение с миналата 2016/2017 г. се наблюдава увеличаване на площите, което се дължи, че земеделските стопани, основно отглеждат животни и за целта наемат големи площи от пасища, мери и ливади. Имотите с начин на трайно ползване „пасища, мери“ и „ливади“ в област Благоевград са предоставени с договори на собственици на регистрирани животновъдни обекти.

Във връзка с новият програмен период 2014-2020 г. и новите изисквания при кандидатстването за директните плащания - въвеждането на зелените директни плащания, през стопанската 2017/2018 г. се засяха и други култури.

Площта на плододаващите черешови насаждения и на плододаващите сливови насаждения на територията на област Благоевград и Кюстендил (ОД Благоевград оторизира и проверява земеделските стопанства в област Кюстендил) бележи ръст, като постепенно се увеличават. Тенденцията към увеличение се наблюдава през последните 2017 и 2018 година. Новосъздадените насаждения в областта поетапно влизат в плододаване и производството на плодова продукция от череши се увеличава. Най-висок среден добив е отчетен през 2018 г. Високият добив, през годината се дължи на благоприятните климатични условия по време на вегетацията на овощните насаждения.

Младите сливови насаждения постепенно влизат в плододаване, като с това се увеличава и получената продукция.

Площите на плододаващите насаждения от праскови са относително постоянни през последните години. Новосъздадените насаждения в областта поетапно влизат в плододаване. Младите овощни насаждения се създават от перспективни родовити сортове и за тях се полагат всички необходими грижи, което се отразява и на получените добиви.

Площта на плододаващите ябълкови насаждения в областта е относително постоянна през последните години. Всички площи с ябълки се реколтират ежегодно и за насажденията се полагат необходимите грижи.

Лозарството в Благоевградска област има вековни традиции. Резултати и изводи от проведени агроклиматични проучвания за Югозападния лозарски район на България показват, че е подходящ за развитието на лозата. В него са установени няколко микрорайони със специфични микроклиматични особености, които дават своето отражение върху качеството на гроздовите реколти.

Намалението в площите на винените лозя за сравняваният период се дължи на отпадането на старите и непродуктивни насаждения с изтекла амортизация, както и отказ от отглеждането на лозя от гроздопроизводителите. Въпреки това делът на площите заети с лозя е голям и секторът търпи развитие. В областта встъпват в плододаване и нови масиви от перспективни високодобивни сортове, като се използват благоприятните почвено-климатични условия в района и възможностите за подпомагане в лозарският сектор.

Не малко са площите с ориенталски тютюн за областта. По отношение на добивите най-висок добив е отчетен за реколта 2017 г.

Животновъдството е един от чувствителните сектори в областта на земеделието, който остава приоритетен и подкрепата на държавата продължава да бъде насочена към защита интересите на земеделските стопани, използвайки различни финансови инструменти и административни облекчения,

Животновъдството е приоритетен сектор на и Областна дирекция „Земеделие“ Благоевград, работата с който цели да се постигне ръст на отглежданите животни и животновъдната продукция, повишаване доходите и жизнения стандарт на фермерите, производство на качествена и безопасна за здравето на потребителите храна, постигане на по-висока ефективност на производството и икономическа стабилност.

Благоевградска област е една от областите с най-голям брой пчелни семейства. През 2018г. се забелязва лек спад на броя на пчелните семейства в сравнение с 2017г. Намалението се дължи на трудната за пчеларите година, която може да се квалифицира като не медоносна.

Областна дирекция „Земеделие” – Благоевград оказва съдействие на земеделските стопани по различни въпроси, свързани с кандидатстването по различните мерки и схеми за подпомагане за програмния период 2014-2020, както и предоставя информация на посетителите на дирекцията, като служителите разясняват условията за кандидатстване по отделните мерки и др., преди и по време на приема на заявленията.

3.1. Промени и важни моменти при приема на заявления за подпомагане по мярка 10 и мярка 11 от ПРСР 2014-2020

Таблица 1. Брой подадени заявления за кампания 2017 по мерки

Брой подадени заявления за кампания 2017 по мерки

Кампания 2017	ОПСМП - Благоевград	ОПСМП - Бургас	ОПСМП - Варна	ОПСМП - Велико Търново	ОПСМП - Видин	ОПСМП - Враца	ОПСМП - Габрово	ОПСМП - Добрич	ОПСМП - Кърджали	ОПСМП - Кюстендил	ОПСМП - Ловеч	ОПСМП - Монтана	ОПСМП - Пазарджик	ОПСМП - Перник	ОПСМП - Плевен	ОПСМП - Пловдив	ОПСМП - Разград	ОПСМП - Русе	ОПСМП - Силистра	ОПСМП - Сливен	ОПСМП - Смолян	ОПСМП - София (град)	ОПСМП - София (област)	ОПСМП - Стара Загора	ОПСМП - Търговище	ОПСМП - Хасково	ОПСМП - Шумен	ОПСМП - Ямбол	Общо:
Подадени по Мярка 10	400	408	233	180	22	174	51	317	197	97	134	131	85	27	130	499	120	313	407	188	104	181	212	224	136	301	153	115	**5539**
Подадени по Мярка 11	79	340	213	189	57	61	76	204	62	47	53	78	105	13	99	275	151	293	247	156	13	228	92	241	284	262	214	123	**4255**
Подадени по Мярка 214	119	133	60	63	40	34	36	56	77	30	29	43	51	9	58	151	46	92	70	42	56	82	79	121	78	101	69	54	**1879**
Общо:	**598**	**881**	**506**	**432**	**119**	**269**	**163**	**577**	**336**	**174**	**216**	**252**	**241**	**49**	**287**	**925**	**317**	**698**	**724**	**386**	**173**	**491**	**383**	**586**	**498**	**664**	**436**	**292**	**11673**

От *таблица 1*. се вижда, че за кампания 2018 г. се отчита намаление броя бенифициенти в сравнение с приетите и обработени заявления от предходната 2017 кампания.

Наблюдава се намаление на броя на бенефициентите подали заявления за подпомагане в системата ИСАК, което считаме, че се дължи на приключени ангажименти по различни схеми и мерки за агроекологични дейности.

Фиг. 1. Брой подадени заявления

3.2. Схеми за обвързано подпомагане за плодове и зеленчуци

Таблица. 2. Справка на кандидатите по схемите за плодове и зеленчуци за кампания 2017

схема	заявили схемата	явили се кандидати	неявили се кандидати
СП основно	5 983	4 756	1 227
СП други	2 787	2 084	703
СЗ основно	5 469	4 543	926
СЗ други	2 635	2 105	530
СЗо	790	689	101
Общо кандидати по схемите	**13 746***	**10 743***	**3 003***

* Общият брой не е сбор от горните редове, тъй като някой кандидати заявяват повече от една схема по плодове и зеленчуци

Заключение (Изводи)

Областните дирекции на Фонда разглеждат децентрализираните мерки за подпомагане, а централизираните мерки за подпомагане се разглеждат в дирекция „Договориране по прилагане на мерки за развитие на селските райони“ в централно управление на Държавен фонд „Земеделие“.

Целите на ОД на ДФ „Земеделие“ - Благоевград от 2016 г. досега са постигнати, като са налице конкретни резултати.

С всяка следваща година обаче се наблюдава намаляване на броя на подадените заявления за подпомагане по кампания „Директни плащания“.

През 2019 г. се очаква леко увеличение на общия брой на всички категории селскостопански животни.

Очертава се тенденция към увеличаване на говедата на територията на региона за сметка на увеличение на говедата от месодайните породи.

През последните 3 години се забелязва трайна тенденция за значително увеличаване на отглежданите животни под селекционен контрол.

Считам, че през 2019 г. секторът пчеларство ще се развива благодарение на положителното влияние, което оказва Националната програма по пчеларство (НПП), която успешно се прилага за четвърти тригодишен период (2017 – 2019 г.).

Областна дирекция „Земеделие” – Благоевград оказва съдействие на земеделските стопани по различни въпроси, свързани с кандидатстването по различните мерки и схеми за подпомагане за програмния период 2014-2020, както и предоставя информация на посетителите на дирекцията, като служителите разясняват условията за кандидатстване по отделните мерки и др., преди и по време на приема на заявленията, за осъществяване на продуктивна дейност на земеделските стопани на територията на Област Благоевград, за развитието и подобряването на земеделската дейност, както и реализирането на продукцията, добита от стопанствата.

ЛИТЕРАТУРА

Устройствен правилник на Държавен фонд „Земеделие“

Годишен доклад на ОД на ДФ „Земеделие“ – Благоевград

Данни от дирекция „Договориране по прилагане на мерки за развитие на селските райони“ в централно управление на Държавен фонд „Земеделие“

Данни от дирекция „Директни плащания“ в централно управление на Държавен фонд „Земеделие“

Закон за подпомагане на земеделските производители в сила от 01.01.2019 г.

Годишни отчети на ОД на ДФ „Земеделие“ – Благоевград 2016-2019 г.

АНАЛИЗ НА СЪСТОЯНИЕТО НА ОБЕКТИТЕ НА ИНДУСТРИАЛНА СОБСТВЕНОСТ В БЪЛГАРИЯ

Докторант Цветан Марков
Стопанска академия „Д. А. Ценов”- Свищов
Катедра „Търговски бизнес”

Резюме: *В доклада се анализира институционална рамка (структури и нормативна база) за развитие на индустриалната собственост и заявителската активност. Извършен е преглед на юридическите аспекти, свързани със защитата на интелектуалната собственост, които в страната ни са крайно сложни, а понякога и противоречиви.*

Проучването представя гледна точки относно това, доколко е развита заявителската активност в България, кои са основните бариери пред нея, какви са пътищата за повишаване на заявителската активност в краткосрочен и дългосрочен аспект.

Ключови думи: *интелектуална собственост, индустриална собственост, патент, заявителска активност.*

Въведение

В условията на индустриална революция и бурно развитие на науката и технологиите, интелектуалната собственост се обособява като нов вид собственост, с много динамичен междуфирмен трансфер. Въпросът за собствеността върху продуктите на творческия труд на човека, новите технически решения и изобретения изисква своевременно решение, за да се избегне сблъсъка на интереси между производителите и създателите на новости. Проблемът със защитата и използването на интелектуалната собственост е приоритет както на отделните държави, така и на редица междудържавни договори и споразумения. Те непрекъснато усъвършенстват правната система за закрила на обектите на интелектуална собственост.

1. Институционална рамка на интелектуалната собственост в България

Патентното ведомство е модерна държавна институция, чието призвание е да работи за прилагане на съвременна система за защита на индустриалната собственост (Борисов, 1999, стр. 15). Патентното

ведомство издава „Официален бюлетин”, месечно издание, което от 2009 година се публикува в сайта на ведомството. Поддържа и Централна патентна библиотека.

В България Патентното ведомство работи в тясна връзка с Ведомството по хармонизация на вътрешния пазар (OHIM) със седалище град Аликанте, Испания и Европейската патентна академия (EPA).

Освен Патентно ведомство, в страната има и други организации (Комисия за защита на конкуренцията (КЗК), Съвет за защита на интелектуалната собственост (СЗИС), Постоянна междуведомствена консултативна комисия по географските означения и храни с традиционно специфичен характер и др.), изпълняващи специфични задачи в областта на защитата на интелектуалната собственост и лицензионната търговия. Освен държавни структури, в страната ни са регистрирани и функционират 6 НПО и сдружения, които са ангажирани в процеса (Дацов & Петров, 2011).

Представената по-горе информация ни дава основание да резюмираме следното:

В България съществуват различни структури и организации, със значителен по численост персонал, които работят в областта на защита на интелектуалната собственост. Същевременно анализът на дейностите на различните организации показава, че държавните структури са ангажирани предимно с контролни, режимно–регистриращи и правно-защитни фукции, докато НПО и сдруженията се занимават с консултантска и разяснителна работа. На тази база разнородният характер на дейностите и спецификата на работата определят държаваните институции като основен фактор, регулиращ закрилата на интелектуалната собственост и заявителската активност.

2. Анализ на състоянието на обектите на индустриална собственост у нас

Набирането на информация за лицензионната търговия в България започна с набиране на информация от годишните отчети на Патентното ведомство. За целта данните бяха концентрирани по приоритети в седем броя таблици, а именно:

Патенти и полезни модели

През 2014 година във Ведомството са постъпили 467 заявки за патенти за изобретения и за регистрация на полезни модели. Сравнени с 2013 година, когато същите са били 670 заявки, се наблюдава намаление от 173 заявки или 14,35 %. Като цяло и при двата вида заявки има понижаване на заявителската активност в сравнение с предход-

ната година. По отношение на заявките от чужбина ситуацията остава тревожна и непроменима, като делът на подадените заявки остава съвсем малък и за двата обекта - 48 през 2013 година и 58 през 2014 година.

Патенти

През 2014 година в Патентното ведомсво има постъпили 234 зявки за патент на изобретение срещу 297 за 2013 година или 63 заявки по-малко. Наблюдаваното намаление е от порядъка на 20 %. От тях 220 са на български заявители, а 14 - на чуждестранни заявители. Подадени са и 6 заявки по Договора за патентно кооперирание.

Структурата на заявките, подадени от български заявители, показа, че броят на заявките от физически лица (ФЛ) надвишава значително този на подадените от фирми (ЮЛ), Българската академия на науките (БАН) и висшите училища (ВУ) (Виж Таблица 1).

Таблица 1. Заявки за изобретения и полезни модели 2013-2014г. по области и заявители

Област	2013			2014				
	Изобретения		**Полезни модели**	**Изобретения**			**Полезни модели**	
	Бълг.	**Чужди**	**Бълг.**	**Чужди**	**Бълг.**	**Чужди**	**Бълг.**	**Чужди**
Химия, фармация	68	8	69	1	61	4	59	0
Електротехника, електроника	79	1	117	5	54	7	68	2
Машиностроене	136	5	177	4	103	5	93	11
Общо	283	14	363	10	218	16	220	13
Общо български и чужди заявители	297		373	234			233	

Източник: Патентно ведомство на Република България – Статистически доклад 2014 год.

Това означава, че икономическата активност на предприятията, следствие от която е и заявителската активност, остава на ниско ниво. Делът на чуждестанните заявители на патент за изобренение е несъществен. Най-голям дял имат заявките за изобретения от български заявители в областта на машиностроенето - 46 %, следвани от областта на електрониката - 28 % и от областта на химията - 26 %. Това съотношение показва, че информационните и комуникационни технологии

имат нисък иновационен потенциал за страната, доколкото той може да бъде свързан с патентната активност. Заявките в тази област представляват несъществена част от заявките в групата „електроника и електротехника" (Виж Талица 2).

Таблица 2. Заявки за изобретения от български заявители за периода 2006 – 2014г.

Заявители	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
БАН и Универ-ситети	18	17	17	28	29	29	25	28	29
Юридиче-ски лица	73	42	104	69	49	80	72	90	73
Физически лица	190	165	171	92	163	155	148	165	132

Източник: Патентно ведомство на Република България – Статистически доклад 2014 год.

Полезни модели

Заявките за регистрация на полезни модели, подадени през 2014 година, възлизат на 233 срещу 373 през 2013 година, от които 220 от български и 13 от чужди заявители. Две от заявките за подадени по договора за патенто кооперирание. Наблюдава се намаление от 140 заявки в рамките на 38 %. Това е сериозно понижаване на заявителската активност по отношение на този обект на интелектуална собственост.

Следва да се има предвид обстоятелството, че до голяма степен високата заявителска активност през 2013 година е в резултат на възможността фирмите (предприятията) да кандидатстват за финансиране на проекти, свързани с придобиване на правата на интелектуална собственост върху иновации по откритата през месец май 2013 година процедура „Внедряване на иновации в предприятията" по Оперативна програма „Развитие на конкурентноспособността на българската икономика" 2007-2013 година. Съотношението на заявките в различните области е аналогично на това при заявките за патенти, което потвърждава направеното по–горе заключение.

Промишлен дизайн

За 2014 година са постъпили 244 заявки за регистрация на промишлен дизайн, което е със 70 по-малко от предходната година или с 22%. От тях 233 по национален ред и 21 по реда на Хагската спогодба.

Както при заявките за изобретения и полезни модели, заявителската активност при заявките за промишлен дизайн показва изразена тенденция към намаление през 2014 година.

Географски означения и наименования за произход

През 2014 година в Патентното ведомство са подадени 6 национални заявки за вписване на ползвател на географски означения и по 4 от тях са издадени решения за вписване на ползвател.

През периода са постъпили 24 международни регистрации за наименования за произход по реда на Лисабонската спогодба за закрила на наименованията за произход и тяхната международна регистрация. Издадени са решения по 13 от тях, като е отказано допускане на действие на територията на България на 2 наименования за произход.

Нови сортове растения и породи животни

Във Ведомството през 2014 година са постъпили 21 заявки за нови сортове растения, като няма подадени заявки за нови породи животни. Сравнено с 2013 година, заявките са със 17 по-малко. Експертизата по същество за новите сортове растения се извършва от Изпълнителната агенция по сортоизпитване, апробация и семеконтрол (ИАСАС), а за породите животни - от Изпълнителната агенция по селекция и репродукция в животновъдството (ИАСРЖ).

Всички дейности по закрила след проведена експертиза по същество се извършват от Патентното ведомство, въз основа на решенията на докладите на посочените изпълнотелни агенции. Посочените данни показват спад в заявителската активност към най–ниско ниво след 2006 година, което достигнато през 2012 година. Постановени са решения по 26 заявки, като по 20 от тях е взето решение за издаване на сертификати, 1 заявка е отказана, а по 5 процедурата е прекратена.

Марки

През 2014 година в Патентното ведомство са постъпили 4554 заявки за национална регистрация на марки, от тях 4215 са от български и 339 са от чужди заявители. За допускане на действие на територията на Република България са постъпили 1771 международни регистрации по реда на Мадридската спогодба и Протокола към нея. Издадени са 1704 окончателни решения по международни регистрации и териториални разширения. (Виж таблица 3.).

Отказите за допускане на решения са 34. Постъпили са 428 решения за опозиции, от които 215 са за пълен или частичен отказ на марка, 63 за отхвърляне на опозицията, 141 за прекратяване на производството и 9 за новообразуване на призводство. Подадените опозиции са за 9% от заявените марки по национален ред и срещу 2 % от

международните регистрации, в които България е посочена като страна. Отказите представляват 2,8 % от решенията. Общо през 2014 година са взети 5814 окончателни решения по заявките за регистрация на марки по национален ред и по международни регистрации и териториални разширения.

Таблица 3. Решения по заявки за регистрация на марки

Вид на решението	По национален ред	По МС и Протокола	Общо
Регистрирани	2883	1670	4554
Отказани /Прекратени/	1227	34	1261
Общо	4110	1704	5814
Решения по опзиция	398	30	428
Общо решения	4508	1734	6242

Източник: Патентно ведомство на Република България – Статистически доклад 2014 год.

Заключение

1. В България съществува необходимата институционална рамка (структури и нормативна база) за развитие на индустриалната собственост и заявителската активност. Основните усилия в краткосрочен и в дългосрочен аспект трябва да се насочат към защита на интелектуалната собственост и засилване на интереса на юридическите лица, висшите училища и БАН към повишаване на заявителската активност за патенти и полезни модели.

2. Към настоящия момент юридическите аспекти, свързани със защитата на интелектуалната собственост са крайно сложни, а понякога и противоречиви. Даже и при лидерите на лицензионната търговия съществуват противоречия и няма отговори на много от поставените въроси.

3. Обектите на индустриална собственост са предпоставка за развитието на лицензионната търговия.

Библиография

Борисов, Б. (1999). *Интелектуална собственост.* София: Университетско издателство Стопанство.

Дацов, П., & Петров, П. (2011). *Престъпления против интелектуалната собственост.* София: Сиела.